

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2023

№ 4 (125)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 26 грудня 2023 р.)*

Дніпро
2023

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2023. № 4 (125). 364 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах

(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Наталія Бровко, Світлана Поляруш-Сафроненко

Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах
євроінтеграційних процесів: конституційно-правовий аналіз 7

Юрій Кириченко, Наталія Рєзанова

Право на недоторканність житла в Україні
та європейських державах: порівняльно-правові
аспекти конституційного регулювання 13

Олена Марченко

Права людини у вимірах західної і східної цивілізацій 19

Олена Костроміна

Адміністративна юстиція в системі сучасної правової держави 28

Світлана Ніколайчук

Система контролю за діяльністю судів в Україні 32

Віктор Олійник

Роль суду у демократичному розвитку України 37

Каміль Примаков

Органи правопорядку як суб'єкти забезпечення національної безпеки 43

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ігор Алексєєнко

Основні проблеми правового регулювання
цифрових трудових платформ в Україні 49

Лариса Марценюк

Особливості доступу до публічної інформації 56

Вячеслав Пузирний

Проблема класифікації нотаріальних проваджень:
сучасний стан та шляхи вдосконалення 65

Мальвіна Бакал

Особливості оподаткування спадщини в умовах воєнного стану 70

Євгеній Горішний, Анатолій Міняйло, Людмила Дмитренко

Екологічні ризики та збитки довкіллю України внаслідок війни 76

Вікторія Пилип

Взаємодія інститутів громадянського суспільства
та органів державної влади у контексті формування
безпекового середовища в державі 83

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Євген Курінний

Особливості законодавчого регулювання
застосування поліцейських заходів примусу в Україні 89

Валентина Меркулова, Оксана Гритенко

Правомірна діяльність захисника або представника особи
з надання правової допомоги: визначення потерпілих
за ст. 397 КК України та співвідношення окремих понять 95

Роман Опацький

Взаємодія державних органів у територіальних громадах
щодо забезпечення громадського порядку та громадської безпеки 101

Ігор Ієрусалимов, Владислав Удовенко

Актуальні питання кримінальних правопорушень,
що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації 106

Дмитро Колодчин

Стан наукового розроблення проблеми дослідження
злочинності в пенітенціарній сфері України 111

Олексій Крижановський

Шляхи вдосконалення кримінально-правових та пов'язаних
з ними заходів запобігання наркозлочинності 118

Вікторія Руфанова

Кримінологічні показники гендерно зумовленого насильства в Україні 123

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Євген Лук'янчиков,

Борис Лук'янчиков, Ольга Микитенко

Нормативне регулювання початкового етапу досудового розслідування 133

Ігор Пиріг

Тактика проведення невербальних слідчих (розшукових) дій
під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом 139

Руслан Степанюк

Особливості організації розслідування кримінальних
правопорушень в умовах епідемії (пандемії) 146

Садіг Тагієв, Михайло Пузирьов, Сергій Івашко

Забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні
про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (частина II) 152

Віталій Бондарчук, Інна Босак

Досудове розслідування кримінальних правопорушень,
що вчиняються іноземцями та особами без громадянства 162

Андрій Габрелян, Олександр Чепель

Система прав свідка в кримінальному процесі:
стан, проблеми та шляхи їх подолання 168

Віра Навроцька

Недоліки правового регулювання й практики
роз'яснення обвинуваченому його прав та обов'язків
і вручення пам'ятки про це 181

Сергій Ісланкін

Актуальні питання доказування у кримінальному процесі 187

Юлія Маріна

Деякі особливості застосування поліграфа
у кримінальному провадженні в Україні та світі 191

Олександр Неклеса, Денис Юр'єв

Актуальні проблеми боротьби
з організованою злочинністю та корупцією 195

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Халіл Калтаєв

Використання методу енергодисперсійного
рентгенофлуоресцентного аналізу при діагностуванні діамантів 200

Володимир Григоренко, Олексій Пономаренко

Конструктивні особливості циліндричних штифтових
замикаючих пристроїв „Tytan ZX” фірми “Gerda” 212

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ, ПРАВОТВОРЕННЯ
ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Лариса Марценюк, Андрій Нещвстов

Напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні 216

Олена Макарова

Законодавча регламентація призначення
судово-психіатричної експертизи
у кримінальному та цивільному провадженнях 227

Вероніка Чекалюк

Теоретико-методологічні засади моделювання
іміджу держави у контексті мультимедійної комунікації 233

Анна Ярош

«Мова ворожнечі» в українському та англійському онлайн-дискурсах 238

Олена Галушко, Камерон Батмангліч

Модель змішаного навчання в сучасних умовах 245

Валерій Біліченко

Застосування новітніх технологій у тактико-спеціальній
підготовці для ефективної протидії злочинності 251

Юрій Волков

Психологічне вигорання поліцейських після застосування вогнепальної зброї на ураження	256
--	-----

Трибуна АСПРАНТА

Олександр Більчук

Становлення та розвиток державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів: історико-правовий екскурс	262
---	-----

Дар'я Большакова

Окремі питання укладення угод в провадженнях щодо домашнього насильства	268
--	-----

Андрій Калашник

Поняття та особливості адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці та національним інтересам України	274
--	-----

Марина Петешенкова

Поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства	280
---	-----

Альона Пономарьова

Повноваження органів опіки та піклування у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей	286
--	-----

Максим Пришедько

Деякі особливості діяльності органів державної влади, інших державних органів України у сфері формування та функціонування державних реєстрів	293
---	-----

Максим Салай

Особливості виконавчого напису як нотаріального акта	301
--	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	307
Підготовка наукових кадрів	347
Персоналії	350
Нові видання	352
Пам'яті вчених	356
Довідка про авторів	357

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-7-13

Наталія БРОВКО[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Світлана
ПОЛЯРУШ-
САФРОНЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Білоцерківський національний аграрний університет,
м. Біла Церква Київської обл., Україна)*

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Розвиток громадянського суспільства характеризується багатьма чинниками, до яких варто віднести рівень розвитку цінностей у суспільстві та довіру до громадських інституцій. Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємним атрибутом сучасної демократії. Євроінтеграційний курс України вимагає формування потужних інститутів громадянського суспільства, здатних чинити ефективний вплив на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Наразі відповідно до вимог міжнародної спільноти становлення громадянського суспільства в Україні потребує зміцнення її державності в аспекті подальшої розбудови правової держави з належним гарантуванням і забезпеченням прав людини, забезпеченням свободи слова і думки, вираження поглядів, світогляду і віросповідання, свободи об'єднання та активної участі в управлінні державними справами. Саме громадянське суспільство є представником інтересів суспільних груп та громадян, а його інститути відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру, тому створення сприятливих умов для його розвитку є важливим завданням усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Першочергові завдання державної політики, спрямовані на розбудову громадянського суспільства, передбачають забезпечення сприятливого політико-правового середовища для його інституціонального розвитку, активного залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до процесів вироблення та ухвалення суспільно значущих державно-управлінських рішень, формування та реалізації державної і місцевої політики, забезпечення відкритості участі інститутів громадянського суспільства у державних справах.

Ключові слова: громадянське суспільство, євроінтеграційні процеси, інтеграція.

Постановка проблеми. Проблематика розбудови громадянського суспільства та конституційного закріплення таких процесів в Україні на сьогодні не є новою. Навіть з урахуванням суспільних відносин, в яких опинилася держава та суспільство, зокрема з огляду на воєнні дії, роздробленість територій, численні реформи у різних сферах, євроінтеграційний курс держави, вплив на політичні процеси міжнародної спільноти, тематика подальшої розбудови громадянського суспільства не втрачає своєї актуальності,

© Н. Бровко, 2023
09101959nb@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>

© С. Поляруш-Сафроненко, 2023
svitlana.poliarush-safronenko@btsau.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4007-8844>

викликає інтерес та вимагає нового осмислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До окресленої тематики звертались як науковці минулого в різні епохи, так і сучасності. І це закономірно, оскільки сучасність ґрунтується на позиціях минулого, але й сучасний стан вимагає нового правового аналізу, тому варто виділити праці науковців, таких як М. Баймуратов, В. Барков, Ю. Оборотов, М. Орзіх, В. Погорілко, Т. Розова, Ю. Тодика, О. Фрицький, а також праці Г. Гука, В. Баркова, Б. Андресюка, І. Паська, Я. Паська, В. Сіренка, В. Тимошенко, Т. Ковальчука, П. Панченка, В. Буреги, В. Заблоцького та ін. Все ж погляди науковців на проблематику розбудови громадянського суспільства є неоднозначними, що пов'язано із суперечливою природою громадянського суспільства: одні пояснюють її як сукупність неполітичних відносин, а інші відносять до неї відносини, не опосередковані державою. Аналіз основ громадянського суспільства відбувається з погляду його загальноцивілізаційного розвитку та певною мірою через специфіку його побудови у певній країні, що характеризує його окремі структурні елементи. Зважаючи на це, проблема подальшої розбудови громадянського суспільства набуває нових форм та виразів, зокрема у контексті сучасних перетворень та з'ясування подальших перспектив його розвитку.

Метою статті є конституційно-правовий аналіз розбудови громадянського суспільства в Україні в умовах євроінтеграції, формування цілісної теорії конституційно-правових основ становлення та функціонування громадянського суспільства в Україні, його взаємодії з державою та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення відповідної конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Як вже наголошувалось, питання суті громадянського суспільства, перспектив його розвитку в Україні не є новим, воно розглядається та аналізується разом із державою як визначальним інститутом громадянського суспільства. Проте варто наголосити на діяльності низки громадських інституцій, що складають його основу, на членах таких інституцій, тобто на Людині, яка є основною центральною ланкою громадянського суспільства, її правах, інтересах, потребах, їх реалізації та нормативному закріпленню у національному законодавстві. У такому контексті варто погодитись із думкою А. Карася, що громадянське суспільство є солідаризованим впливом громадськості на формулювання та реалізацію владних рішень щодо дотримання прав людини та визначає гарантії її вільного розвитку з метою забезпечення самовизначення кожної особи [1, с. 425–426]. А. Колодій зазначає, що громадянське суспільство спрямоване на розкріпачення людини від примусової політичної чи державної влади або домінування останньої на основі її залучення до суспільного врядування з метою створення рівних громадянських можливостей самодійснення, де суб'єктами є вільні і рівноправні індивіди [2, с. 66–68]. Але основну думку висловив П. Рабінович: «...у такому суспільстві усі люди рівні; ...поняття громадянського суспільства не пов'язано безпосередньо з юридичним громадянством людини, тому члени громадянського суспільства мають бути вільними і рівними». Тому, аналізуючи сутність «громадянського суспільства», варто підкреслити його комплексний характер та визначати його як таке соціокультурне середовище, що має свою специфіку побудови в певній країні та в якому пріоритет належить правам людини, а також забезпечуються верховенство права, свобода, рівність, справедливість, безпека та розвиток, у якому громадяни об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту власних прав та інтересів у тісній взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, політичними та громадськими інституціями [3, с. 25].

На сьогодні євроінтеграційні процеси вимагають від української влади суттєвих змін не лише у законодавстві, а й свідомості громадян, їхньому розумінні суті та важливості таких суспільних перетворень. У ст. 446 глави 27 Угоди про асоціацію наголошується на необхідності розвитку багаторівневого управління як одного з напрямів європейської інтеграції України, на співробітництві, зокрема територіальному, у сфері регіональної політики, активізації зв'язку між національними, регіональними та місцевими органами влади та представниками громадянського суспільства [4]. Тому виникає необхідність щодо впровадження у національну правову систему «багаторівневого управління», котре має місце в ЄС, за якого органи влади усіх рівнів, неурядові організації, громадські інституції вважаються рівними суб'єктами політико-правових відносин.

У цьому контексті варто звернути увагу й на національну нормативно-правову

базу, що враховує вищевказані принципи. Зокрема, можна виділити Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, що визначає напрями розвитку соціального підприємництва, стимулювання волонтерської діяльності, фінансову підтримку організацій громадянського суспільства, ініціює посилення комунікації правоохоронних органів із правозахисними та іншими організаціями громадянського суспільства [5].

З метою забезпечення реалізації прав людини прийнято Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, що є ще одним кроком до євроінтеграції. Відповідно до неї кожна людина у сталому громадянському суспільстві повинна мати можливість реалізовувати свої права, отримувати послуги нарівні з іншими, мати вільний доступ до всіх сфер життєдіяльності та державної політики, а держава – забезпечити надання рівних можливостей такої участі усім людям, їх об'єднанням у громадському та суспільному житті громади і держави. У подальшому це ставить перед державою першочергові завдання щодо всебічності і доступності участі громадян у суспільному житті, підтримки молодіжних громадських об'єднань, використання практик залучення осіб з особливими потребами до суспільного і громадського життя [6].

Звісно, управління не може відбуватися поза людиною, яка є центральною ланкою громадянського суспільства. Тому з метою усвідомлення і закріплення цінності прав і свобод людини на законодавчому рівні Указом Президента України було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини [7], що передбачає пріоритет прав і свобод людини та визначає їх головним чинником у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ефективна реалізація стратегії має сприяти прогресу у виконанні міжнародних договорів України у сфері прав людини, у тому числі Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. На виконання цих завдань Україна ставить перед собою ціль підвищити рівень обізнаності у сфері прав людини шляхом імплементації положень Всесвітньої програми з освіти у сфері прав людини, Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини, Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці, об'єднавши для цього зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, ЄС.

Про євроінтеграційний курс України щодо розвитку громадянського суспільства свідчить і прийняття Закону України «Про основні засади молодіжної політики», що закладає основи та механізми залучення молоді до реалізації молодіжної політики, гарантує створення умов для її самореалізації та розвитку, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті держави. Позиція молоді, діалог із нею, відповідно до європейських вимог, мають враховуватися під час прийняття важливих рішень, а її активна участь у державотворчих процесах має стимулювати розвиток державних ініціатив та розбудову громадянського суспільства. У розвиненому європейському громадянському суспільстві молодь та молодіжні ради є активними учасниками реформ на усіх рівнях.

Дійсно, функціонування громадянського суспільства поза особою та її правами неможливе. Зазначимо, що в Україні правове поле, необхідне для захисту прав людини, потребує удосконалення, що є важливим підґрунтям для розбудови громадянського суспільства. Реорганізація державних структур щодо покращення їхньої роботи в галузі забезпечення прав та свобод людини в Україні наразі триває, донорські фонди відіграють ключову роль в захисті прав людини та виступають каталізатором реформування державної політики в Україні. Це є підтвердженням того, що сучасне громадянське суспільство здійснює не тільки функції захисту прав та інтересів громадян, але і контроль за державою та державними інституціями з метою дотримання ними принципів пріоритету. До складу постійних донорів входять уряди США, Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Канади, Швейцарії, Швеції тощо. Тому можна констатувати про реальний процес розбудови громадянського суспільства в Україні, що здійснюється за активного сприяння міжнародних інституцій.

Продовжуючи, зазначимо про необхідність побудови сталого громадянського суспільства в умовах євроінтеграційних процесів. Цей термін використовує законодавець

у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, маючи на увазі активне функціонування у такому суспільстві інституцій, за допомогою яких здійснюються самоорганізація, представництво, реалізація і захист прав та інтересів громадян. Наразі можна говорити про стале громадянське суспільство в Україні, що підтверджується достатньою нормативно-правовою базою діяльності організацій громадянського суспільства, їхньою інституційною спроможністю та фінансовою забезпеченістю, рівнем надання суспільних послуг, розвиненою співпрацею інституцій на різних рівнях, високим рівнем довіри до громадських інституцій.

Організації громадянського суспільства тісно взаємодіють із органами влади, зокрема, за участю їх представників приймалися стратегії, а рекомендації враховувались у ході подальших інституційних змін.

Війна рф проти України вплинула на діяльність організацій громадянського суспільства, зокрема, відбулося переформатування їхньої діяльності, змінилися орієнтири роботи, з'явилися обмеження щодо пересування та переміщення, актуалізувалась потреба в адаптації до роботи в умовах воєнного стану. Організації громадянського суспільства були та продовжують бути активними суб'єктами у боротьбі з ворогом, активно допомагають Збройним Силам, співпрацюють із правоохоронними органами, міжнародними організаціями, долучаючись до збору фактів про скоєні воєнні злочини в Україні. Значна кількість громадських, благодійних, релігійних організацій займаються вирішенням проблем військовослужбовців, ветеранів війни, громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації. Наразі громадські інституції користуються високою довірою серед громадян. За *результатами соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного в період із 5 до 11 липня 2023 р., встановлено, що* Збройним Силам України довіряють 93 % опитаних, волонтерським організаціям – 83 %, громадським організаціям – 60 %. Тоді як судам не довіряють 70 %, політичним партіям – 68 %, державному апарату – 67 %, Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) – 55 %. Недовіра висловлюється і профспілкам – 45 %. Громадяни переконані, що політична сила, котра буде проводити зміни у державі у післявоєнний період, з'явиться із середовища військових – таку думку висловили 56 % опитаних [8].

Як відомо, держава та державні органи, органи місцевого самоврядування не лише не мають права втручатись у формування та діяльність інститутів громадянського суспільства, але повинні дотримуватися принципу «автономності» такого суспільства, при цьому сприяючи громадським ініціативам на будь-якому рівні, підтримуючи їх та заохочуючи громадськість до участі у громадському (державному) житті. Питання співпраці, довіри, консультування з громадськими інституціями є пріоритетними в ході розбудови громадянського суспільства. Проте під час цього виникають запитання, зокрема, чи на постійній основі залучається громадськість до обговорення проблемних питань, чи враховується їхня позиція під час прийняття відповідних рішень, чи дослухаються до них представники влади і, найголовніше, чи є результативною діяльність громадських інституцій. На нашу думку, багато з цих питань мають формальний характер та не завжди втілюються в життя. Тому реалізація вказаних положень, а також напрямів, визначених Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, є надважливим показником для розбудови громадянського суспільства в умовах євроінтеграційних процесів.

У продовження також зазначимо, що про розвиток громадянського суспільства можна говорити за наявності реальної та діючої практики реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, а також задоволення суспільних інтересів кожного, що тісно пов'язано з питаннями функціонування судової системи, довіри до судової влади та її реформування, котрі наразі залишаються відкритими та потребують негайного вирішення. Подолання корупційної складової у судовій системі, очищення судової влади, забезпечення реалізації принципів доброчесності та справедливого суду у цій системі є нагальним та буде свідчити про становлення громадянського суспільства.

Висновки. Громадянське суспільство є каталізатором та показником стану та змін у соціумі та державі. Воно визначає рух держави у європейській простір, сприяє взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю, впливає на реалізацію проектів та ідей розвитку держави. Саме інституції громадянського суспільства покликані виражати та захищати інтереси суспільних груп та громадян.

Наразі громадські інституції в Україні відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності, розбудові миру, підтримці ЗСУ, громадян та є

рушійною силою розбудови громадянського суспільства європейського зразка. Наразі необхідність подальшої розбудови громадянського суспільства вимагає урахування досвіду низки європейських держав. Зокрема, Чехії, Словаччини, Франції, Німеччини. Для того, аби розвиток не припинявся, слід запобігати регресу громадянського суспільства, тобто забезпечити якість та дієвість його складових.

На сьогодні Україна має перспективи для розбудови громадянського суспільства у європейському напрямі. На законодавчому рівні активно враховується міжнародний та зарубіжний досвід у багатьох сферах, запроваджуються демократичні принципи функціонування суспільства. Проте, на нашу думку євроінтеграційний розвиток України має відбуватися за чітко окресленими напрямками. Наявність стратегічних документів розвитку є позитивним моментом, але варто також розробити і чітко закріпити у Стратегії розвитку громадянського суспільства заходи щодо реалізації політики розвитку громадянського суспільства та передбачити відповідальних за політику розвитку. Такі відповідальні мають бути при органах виконавчої влади. Доречним є створення відділу з реалізації Стратегії розвитку громадянського суспільства, на якого слід покласти обов'язки комунікації з інститутами громадянського суспільства та підготовки фахівців, відповідальних за розвиток громадських інституцій, проведення просвітницьких заходів для інституцій громадянського суспільства, з метою підвищення їхньої обізнаності, стимулювання активності у питаннях місцевого значення. За участю місцевих державних адміністрацій варто розвивати систему громадянської освіти для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, представників інститутів громадянського суспільства відповідно до Стратегії розвитку громадянської освіти – створювати умови для розвитку громадянських компетентностей людини, сприяти кращому розумінню та реалізації громадянами своїх прав, виховувати почуття громадянської активності, активно залучати до такої діяльності представників громадських організацій. Органи виконавчої влади на місцях мають реалізовувати таку політику і звітувати щодо її реалізації. На державному рівні потребує удосконалення система органів виконавчої влади, що є доволі розгалуженою, на відміну від низки зарубіжних країн. Тому це питання є нагальним, так само як і закріплення Регламенту діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Першочерговим для удосконалення національної правової системи є необхідність законодавчого врегулювання питання функціонування інститутів громадянського суспільства. Переконані у необхідності прийняття законів, що регулюватимуть процедуру участі громадськості у державних і місцевих управлінських процесах. Мова йде про закон про місцеві референдуми, загальні збори та конференції територіальних громад за місцем проживання, оновлення норм Закону України «Про органи самоорганізації населення» та Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, ухвалення законів України: «Про публічні консультації». Потребують удосконалення Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» – в частині визначення порядку створення та організації діяльності консультативно-дорадчих органів, визнання загальних вимог до їхніх статутів; «Про громадські об'єднання» – у частині визначення у ньому європейських стандартів щодо діяльності громадських організацій, спрощення процедури їх державної реєстрації та діяльності на відповідній території. Є необхідність у створенні сприятливих умов та усуненні перепон у діяльності благодійних та волонтерських організацій, одночасно з цим існує потреба у створенні координуючого органу, що буде перевіряти відповідність діяльності таких організацій нормативно-правовій базі. Доречним є розробка механізму надання громадськими інституціями відповідних послуг на конкурсних засадах, а також державних механізмів щодо підтримки суб'єктів, котрі надають фінансову допомогу, здійснюють добровільні пожертвування громадським інституціям із метою вирішення важливих суспільних питань.

Розбудова громадянського суспільства має торкатись і політичної сфери. Вважаємо, що необхідно впроваджувати демократичні принципи у внутрішньопартійні процеси. Такі моменти мають бути законодавчо закріплені насамперед у Основному законі держави, а в подальшому – у законодавстві про політичні партії. Пропонуємо на рівні Конституції України закріпити норму щодо демократичності у діяльності політичних партій. Зокрема, внести зміни до ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» доповнивши її таким пунктом: «забороняється діяльність політичних партій, що порушують принципи демократії у внутрішньопартійній діяльності».

Список використаних джерел

1. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 520 с.
2. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
3. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. № 3. С. 22–34.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
5. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23>.
6. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-r#Text>.
7. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>.
8. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). *Разумков центр*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>.

Надійшла до редакції 19.09.2023

References

1. Karas', A. F. (2003) *Filosofia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiiakh* [Philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations] : monohrafiia. Kyiv ; Lviv : LNU im. I. Franka. 520 p. [in Ukr.].
2. Kolodii, A. M., Oliinyk, A. Yu. (2003) *Prava liudyny i hromadianyna v Ukraini* [Human and citizen rights in Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 336 p. [in Ukr.].
3. Rabinovych, P. (1996) *Hromadianske suspilstvo i pravova derzhava (zahalnoteoretychni mirkuvannia)* [Civil society and the rule of law (general theoretical considerations)]. *Ukrainske pravo*. № 3, pp. 22–34. [in Ukr.].
4. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom Ukrainy vid 16.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.].
5. *Pro Natsionalnu stratehiu spriyannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky* [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.09.2021 № 487/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23>. [in Ukr.].
6. *Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku* [On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.2021 № 366-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-r#Text>. [in Ukr.].
7. *Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny* [On the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. [in Ukr.].
8. *Otsinka hromadianamy situatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.)* [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude to individual initiatives of authorities (July 2023)]. *Razumkov tsentr*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalia Brovko, Svitlana Poliarush-Safronenko. Formation of civil society in Ukraine under European integration processes: constitutional and legal analysis. The development of civil society is characterized by many factors, including the level of values development in society and trust in public institutions. A developed civil society is an integral attribute of modern democracy. Ukraine's course towards European integration requires the formation of robust civil society institutions capable of exerting effective influence on the activities of state authorities and local self-government bodies.

Currently, in accordance with international community requirements, the establishment of civil

society in Ukraine requires strengthening its statehood in terms of further building a rule of law state with proper guarantees and protection of human rights, ensuring freedom of speech and thought, expressing views, beliefs, freedom of association, and active participation in government affairs. Civil society represents the interests of social groups and citizens, and its institutions play an active role in promoting territorial integrity and peacebuilding, making the creation of favorable conditions for its development a crucial task for all government authorities and local self-government bodies.

The primary goals of state policy aimed at the development of civil society involve providing a favorable policy and legal environment for its institutional development, actively involving citizens and civil society institutions in the processes of formulating and adopting socially significant state management decisions, shaping and implementing state and local policies, and ensuring transparency in the participation of civil society institutions in state affairs.

Keywords: *civil society, European integration processes, integration.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-13-19

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Наталія
РЕЗАНОВА**[©]
кандидат
філософських
наук, доцент

*(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)*

ПРАВО НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на недоторканність житла, закріпленого в ст. 30 Конституції України, та відповідних нормах конституцій європейських держав. Авторами обґрунтовано необхідність викладення зазначеної норми відповідно до вимог міжнародних документів з прав людини, зважаючи на закордонний досвід щодо конституційного регулювання права на недоторканність житла, а також з метою усунення суперечностей між положеннями міжнародно-правових актів і національним законодавством України.

Ключові слова: *конституція, житло, недоторканність, право на недоторканність житла.*

Постановка проблеми. Житло є невід'ємною складовою особистого життя людини, тому вона має природне право не тільки на саме житло, а й на його недоторканність. Як наголошує І. Літвінова, житло для людини – така ж необхідна річ, як одяг та їжа. Споконвіків людина дбає про своє житло, оберігає його, захищає [1, с. 59].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням окремих питань конституційного регулювання права на недоторканність житла займалися А. Біднажевська, А. Георгіца, В. Кравченко, В. Малярченко, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, П. Шляхтун, І. Шумак та інші вчені.

Водночас деякі питання окресленої проблематики залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового розвитку.

© Ю. Кириченко, 2023

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Н. Резанова, 2023

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3094-4881>

reznat120@gmail.com

Метою статті є виконання порівняльно-правового аналізу конституційного регулювання права на недоторканність житла в Україні та європейських державах, а також формулювання відповідних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 30 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на недоторканність житла є міжнародно визнаним правом, що знайшло своє відображення в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також у переважній більшості конституцій європейських держав, крім Норвегії, Сан-Марино, Франції та Швеції, де закріплення цього права регулюється галузевим законодавством. При цьому, як зазначає І. Літвінова, будь-яка держава, що проголошує демократичні засади здійснення правосуддя, намагається, аби ці міжнародні положення найбільш повно, чітко та послідовно були відображені в її національному законодавстві [1, с. 60]. Не є винятком й Україна, яка в Конституції закріпила спеціальні норми, згідно з якими: «Кожен має право на житло» (ч. 1 ст. 47) та «Кожному гарантується недоторканність житла» (ч. 1 ст. 30) [2], які загалом відповідають зазначеним міжнародним документам з прав людини. Ці конституційні норми з погляду охорони прав і свобод людини мають принципово важливе значення, і тому здійснення громадянського права на недоторканність житла неможливо собі уявити без реалізації права на житло, тому що без наявності якого право на недоторканність буде лише фікцією. А на думку П. Назаренка, недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та тісно пов'язана з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України [3, с. 123].

Треба зазначити, що для конституцій європейських держав характерними є як схожості, так і певні відмінності. Результати дослідження змісту їх положень свідчать про те, що в них у різний спосіб здійснюється правове регулювання цього права. Наприклад, у конституціях Андорри, Греції, Грузії, Іспанії, Латвії, Ліхтенштейну, Португалії, Угорщини, Фінляндії, Швейцарії вказане право розкривається у сукупності з іншими правами людини. Зокрема, у ст. 15 Конституції Андорри право на недоторканність житла пов'язано з правом на таємницю спілкування [4], у ст. 96 Конституції Латвії – з правом приватного життя та кореспонденції [5], у § 59 Конституції Угорщини – з правом на добре ім'я, а також з правом на захист особистої таємниці та персональних відомостей [6], а в § 10 Конституції Фінляндії – з правом на захист приватного життя, честі [7]. Отже, закріплюючи право на недоторканність житла разом з іншими правами людини, законодавці цих держав дають зрозуміти, що зазначені права не можуть бути окремо один від одного. Водночас у конституціях Австрії, Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Вірменії, Данії, Естонії, Італії, Литви, Люксембурга, Північної Македонії, Молдови, Монако, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Хорватії, Чехії, Чорногорії це право сформульовано як самостійне особисте право.

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 30 Конституції України, варто зазначити, що в ньому разом із терміном «житло» використовується термін «недоторканність», який, за висловлюванням О. Козира, означає заборону у будь-який спосіб проникати до житла особи без її згоди, крім випадків, передбачених конституцією та законами країни. При цьому повинно йтися не тільки про фізичне (тілесне), але й про інші види проникнення [8, с. 9]. У Конституції України закріплено, що кожна людина має право на особисту недоторканність та їй гарантується недоторканність житла. Крім того, у ч. 1 ст. 30 Конституції України вказується, що «кожному гарантується недоторканність житла», а в ч. 2 цієї статті нарівні з житлом визнаються загальні засади недоторканності іншого (крім житла) володіння особи [2]. Тобто основними термінами зазначеної норми є «житло» та «інше володіння» особи. При цьому треба зауважити, що на доктринальному рівні поняття «житло» тлумачиться неоднозначно, а законодавче визначення воно отримало лише з моменту набуття чинності Цивільного кодексу України, в ст. 379 якого зазначено, що «житлом фізичної особи є житловий будинок, квартири, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них». А в ст. 6 Житлового кодексу України наводиться головна ознака жилих будинків, жилих приміщень, службових жилих приміщень і гуртожитків, а саме: вони спеціально призначені для постійного проживання громадян. Із цих визначень випливає, що інше майно громадян, яке не пристосоване для постійного проживання та яке є в їх володінні, не входить до поняття «житла». При цьому слушним є зауваження О. Козира, який зазначив, що житло в аспекті досліджуваного конституційного права особи треба відрізнити від того, що розуміється під ним у

цивільному чи житловому праві [8, с. 15]. Водночас у конституціях деяких європейських держав застосовується інша термінологія щодо позначення житла. У Конституції Нідерландів вживається термін «житлове приміщення», у Конституції Румунії – «місце проживання», а в Конституції Швейцарії – «будинок».

Варто відзначити, що серед науковців немає єдиного, уніфікованого погляду щодо визначення поняття «інше володіння». К. Фетисенко та С. Ільченко дійшли висновку, що «призначені для тимчасового проживання будинки й приміщення та інші об'єкти людського буття, які фактично або юридично належать особі, доцільно вважати іншим її володінням, визначеним у ст. 30 Конституції України» [9, с. 84]. У зв'язку з цим закономірно виникає питання: а хіба держава не повинна гарантувати недоторканність інших об'єктів володіння особи? На нашу думку, держава повинна гарантувати недоторканність не тільки житла, а й інших об'єктів володіння особи. І тому пропонуємо розширити об'єкт гарантування права на недоторканність житла шляхом закріплення в ч. 1 ст. 30 Конституції України разом із терміном «житло» терміна «інше його володіння». Це доповнення усуне суперечності між ч. 1 та ч. 2, 3 ст. 30 Конституції України, в яких йдеться про різні об'єкти недоторканності. До речі, таким шляхом пішли і законодавці деяких європейських держав. Наприклад, у п. 1 ст. 29 Конституції Молдови та в п. 1 ст. 27 Конституції Румунії зазначено, що не тільки житло недоторканне, але недоторканне й місце перебування [10; 11].

У ч. 2 та 3 ст. 30 Конституції України передбачені дії, які можуть обмежувати конституційне право на недоторканність житла та інше володіння особи, а саме: проникнення, огляд та обшук житла. При цьому треба наголосити, що термін «проникнення» використовується у кримінальному праві, а огляд та обшук є кримінально-процесуальними термінами. Офіційне поняття терміна «проникнення» надано у постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 12 із змінами, внесеними постановою Пленуму від 4 червня 1993 року № 3, в якому визнавалося, що «Проникнення – вторгнення в житло з метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою. Воно може здійснюватися як таємно, так і відкрито, як із подоланням перешкод чи опору людей, так і без здійснення опору, а також із допомогою різноманітних засобів, які дозволяють винному викрасти майно з житла без входу до нього» [12, с. 120–121]. Тобто це поняття розуміється із суто кримінально-правових інтересів. З огляду зазначене, К. Г. Фетисенко та С. Ю. Ільченко вважають, що цей термін вжито в Конституції України у більш загальному значенні, який, на їхню думку, означає «дію, кінцева мета якої полягає у тому, щоб суб'єкт її вчинення міг опинитися всередині житла чи іншого володіння особи, які, у свою чергу, повинні мати визначені межі. Шлях проходження суб'єкта містить у собі подолання кордонів житла чи володіння. У разі досягнення мети проникнення, – коли суб'єкт опинився у житлі чи іншому володінні, – воно вважається вчиненим» [9, с. 105].

Ретельний аналіз конституцій європейських держав засвідчив, що термін «проникнення» закріплено й в конституціях Азербайджану, Андорри, Вірменії, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії та Чехії. Водночас у конституціях Грузії, Литви, Сербії, Туреччини застосовується термін «увійти» або «заходити», в конституціях Іспанії та Естонії – «вторгнення», а в Конституції Болгарії – обидва терміни «проникнення» та «увійти».

Також варто звернути увагу на те, що в аналогічних нормах кожної другої конституції європейських держав застосовується термін «обшук». І тільки в ч. 1 ст. 14 Конституції Італії та в п. 3 ст. 29 Конституції Молдови разом з терміном «обшук» закріплено термін «огляд» [13; 10]. Зважаючи на те, що зазначені терміни згідно з кримінально-процесуальним законодавством України є слідчими діями, тому пропонуємо терміни «огляд» і «обшук» вилучити з тексту ч. 2 ст. 30 Конституції України, бо закріплювати будь-які слідчі дії в конституційній нормі є недоцільним, оскільки це питання повинно регулюватися тільки галузевим законодавством.

Під час встановлення відповідних заборон у конституціях європейських держав використовується різна термінологія. Зокрема, у конституціях Азербайджану, Грузії, Португалії, Словенії використовується термін «ніхто не має права»; у конституціях Андорри, Болгарії, Молдови, Румунії, Сербії, Чорногорії – «ніхто не може»; у конституціях Вірменії та Естонії – «забороняється»; у конституціях Литви та Словаччини – «не дозволяється»; у Конституції Іспанії – «не допускається», а в Конституції Туреччини – «не можна». На нашу думку, у ч. 2 ст. 30 Конституції України більш прийнятним буде замість терміна «не допускається» застосовувати термін «ніхто не може», з якого

впливає покладення прямого юридичного обов'язку не здійснювати ту або іншу дію. До речі, запропонований термін також застосовується в Конституції України під час регулювання інших прав людини (ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 29, ч. 4 ст. 35, ч. 4 ст. 36, ч. 4 ст. 41, ч. 3 ст. 44, ч. 3 ст. 47, ч. 2 ст. 58, ч. 1 ст. 61).

У деяких конституціях європейських держав закріплено положення, згідно з яким неможливо проникнути до житла чи іншого володіння особи без її згоди. При цьому в конституціях Азербайджану, Вірменії, Грузії, Нідерландів, Португалії, Сербії, Словенії, Чорногорії застосовується термін «проти волі», а в конституціях Андорри, Болгарії, Іспанії, Литви, Молдови, Румунії, Словаччини, Чехії та Хорватії – «без згоди». Проте в Конституції України таке положення відсутнє. На нашу думку, для більш ефективного захисту недоторканності житла та іншого володіння особи положення щодо проникнення до житла чи іншого володіння особи без її згоди необхідно закріпити на конституційному рівні. Через що пропонуємо положення ч. 2 ст. 30 Конституції України доповнити словосполученням «без її згоди», а також більш детально врегулювати питання проникнення до житла чи іншого володіння особи без її згоди тільки в конкретно встановлених законом випадках або за вмотивованим рішенням суду. Більш того, такий підхід застосовано й в конституціях Азербайджану, Болгарії, Вірменії, Грузії, Данії, Литви, Молдови, Німеччини, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Туреччини та Хорватії. Випадки, які передбачені законом, закріплені в конституціях Албанії, Бельгії, Греції, Естонії, Італії, Ліхтенштейну, Люксембурга, Монако, Нідерландів, Польщі, а тільки рішенням суду – в конституціях Андорри, Іспанії, Північної Македонії, Словенії та Чорногорії.

Недоторканність житла та іншого володіння особи не можна вважати абсолютною та необмеженою: у більшості європейських держав цей принцип супроводжується обмежувальними застереженнями, які передбачені п. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. І тому в особливо невідкладних випадках, передбачених законом, допускається проникнення до житла чи іншого володіння без згоди її мешканців. Наприклад, у п. 3 ст. 21 Конституції Словаччини зазначено, що інші винятки з принципу недоторканності житла можуть бути дозволені законом тільки тоді, коли це необхідно в демократичному суспільстві для захисту життя, здоров'я, майна, прав і свобод інших осіб або для запобігання серйозної загрози громадському порядку. Якщо житло використовується і для підприємницької діяльності або іншої господарської діяльності, проникнення до нього може бути дозволено законом і у випадках, коли це необхідно з метою здійснення завдань публічного управління [14], а в ч. 2 ст. 24 Конституції Литви закріплено, що «без згоди мешканця увійти до житла не дозволяється інакше, як тільки на підставі рішення суду чи у встановленому законом порядку у разі необхідності гарантування громадського порядку, затримання злочинця, врятування життя, здоров'я чи майна людини» [15].

Конкретні випадки проникнення до житла чи до іншого володіння особи без її згоди також передбачені й в конституціях Болгарії, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Північної Македонії, Молдови, Німеччини, Румунії, Сербії, Словенії, Фінляндії, Хорватії, Чехії та Чорногорії.

Конституція України в ч. 3 ст. 30 встановила випадки, коли можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку, а саме: врятування життя людей та майна; переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. При цьому, як слушно зауважив В. Т. Малярєнко, названа жорстка конституційна норма ... не охоплює всіх можливих ситуацій, що виникають в житті. Це також створює проблеми під час правозастосування [16, с. 9]. Зважаючи на викладену наукову позицію, а також те, що положення цієї статті є бланкетним і відсилає суб'єкта правозастосування до іншого закону, виникає таке питання: а чи потрібно взагалі в нормі Конституції України закріплювати випадки, за яких дозволяється проникнення до житла чи до іншого володіння особи без її згоди?

У зв'язку з цим не можна погодитись з позицією О. Козиря, А. Бідняжевської та Н. Христенко щодо посилення аналізованої конституційної норми детальнішими підставами проникнення до житла осіб [8, с. 16; 17, с. 30; 18, с. 33]. На нашу думку, закріплення в Конституції України невідкладних випадків, які передбачають обмеження права особи на недоторканність житла, є недоцільним. І тому пропонуємо положення ч. 3 ст. 30 виключити із тексту Конституції України.

Висновки. Отже, зважаючи на закордонний досвід щодо конституційного

регулювання права на недоторканність житла, а також з метою усунення суперечностей між положеннями міжнародно-правових актів і національним законодавством України, пропонуємо положення ст. 30 Конституції України викласти відповідно до вимог міжнародних документів з прав людини.

Список використаних джерел

1. Літвінова І. Ф. Щодо визначення поняття права особи на недоторканність житла чи іншого володіння. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 59–64.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Назаренко П. Г. Принцип недоторканності житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 122–125.
4. Конституція Князівства Андорра від 14 березня 1993 р. URL: <http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/aconst2.htm>.
5. Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. URL: <http://www.Latvian.narod/Law/constitution.htm>.
6. Конституція Угорщини від 18 квітня 2011 р. URL: <http://www.constitutions/archives>
7. Основний Закон Фінляндії від 11 червня 1999 р. URL: <http://www.constitutions/archives>
8. Козир О. В. Конституційне право особи на недоторканність житла : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 19 с.
9. Фетисенко К. Г., С. Ю. Ільченко. Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування : монограф. Харків : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 192 с.
10. Конституція Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. URL: <http://www.base.spinform>.
11. Конституція Румунії від 21 листопада 1991 р. URL: <http://www.constitutions/archives>.
12. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності із змінами, внесеними Постановою Пленуму від 4 червня 1993 року № 3 : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року №12. Київ : ЮРІНКОМ, 1995. С. 111–123.
13. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. URL: <http://pravo.org.ua/books/konstytutsiya-italijskoyi-respubliki>
14. Конституція Словачької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.concourt.sk>.
15. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: <http://www.constitutions.htm>.
16. Маляренко В. Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства. *Право України*. 2004. № 7. С. 3–14.
17. Бідняжевська А. Ю. Нормативно-правове регулювання конституційного права людини і громадянина на недоторканність житла в Україні. *Право і суспільство*. 2009. № 6. С. 25–30.
18. Христенко Н. Право на недоторканність житла у різних конституціях світу. *Юридична Україна*. 2009. № 4. С. 30–33.

Надійшла до редакції 05.11.2023

References

1. Litvinova, I. F. (2012) Shchodo vyznachennia poniattia prava osoby na nedotorkannist zhytla chy inshoho volodinnia [Regarding the definition of the concept of a person's right to inviolability of housing or other possessions]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 59–64. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
3. Nazarenko, P. H. (2016) Pryntsyp nedotorkannosti zhytla ta inshoho volodinnia osoby: zahalnoteoretychnyi analiz [The principle of inviolability of housing and other possessions of a person: a general theoretical analysis]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. Vyp. 38. T. 2. S. 122–125. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Kniiazivstva Andorra vid 14 bereznia 1993 r. [Constitution of the Principality of Andorra of March 14, 1993]. URL: <http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/aconst2.htm> [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Latviiskoi Respubliki vid 15 liutoho 1922 r. [The Constitution of the Republic of Latvia dated February 15, 1922]. URL: <http://www.Latvian.narod/Law/constitution.htm> [in Ukr.].
6. Konstytutsiia Uhorshchyny vid 18 kvitnia 2011 r. [The Constitution of Hungary dated April 18, 2011]. URL: <http://www.constitutions/archives> [in Ukr.].
7. Osnovnyi Zakon Finliandii vid 11 chervnia 1999 r. [Basic Law of Finland of June 11, 1999]. URL: <http://www.constitutions/archives> [in Ukr.].
8. Kozyr, O. V. (2011) Konstytutsiine pravo osoby na nedotorkannist zhytla [The constitutional right of a person to inviolability of housing] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 19 p. [in Ukr.].
9. Fetysenko, K. H., Ilchenko, S. Yu. (2007) Konstytutsiinyi pryntsyp nedotorkannosti zhytla y inshoho volodinnia osoby ta yoho realizatsiia pry provadzhenni dosudovoho rozsliduvannia [The constitutional principle of the inviolability of a person's home and other possessions and its implementation during a pre-trial

investigation] : monohrafiia. Kharkiv : Vydavets FOP Vapniarchuk N. M., 192 p. [in Ukr.].

10. Konstytutsiia Respubliki Moldova vid 29 Iynia 1994 r. [Constitution of the Republic of Moldova dated July 29, 1994]. URL: <http://www.base.spinform> [in Ukr.].

11. Konstytutsiia Rumunii vid 21 lystopada 1991 r. [The Constitution of Romania dated November 21, 1991]. URL: <http://www.constitutions.archives> [in Ukr.].

12. Pro sudovu praktyku v spravakh pro koryslyvi zlochyny proty pryvatnoi vlasnosti iz zminamy, vnesenymy Postanovoiu Plenumu vid 4 chervnia 1993 roku № 3 [On judicial practice in cases of self-serving crimes against private property, as amended by Resolution of the Plenum of June 4, 1993 No. 3] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 hrudnia 1992 roku №12. Kyiv : YuRINKOM, 1995. S. 111–123. [in Ukr.].

13. Konstytutsiia Italijskoi Respubliki vid 22 hrudnia 1947 r. [Constitution of the Italian Republic of December 22, 1947]. URL: <http://pravo.org.ua/books/konstytutsiya-italijskoyi-respubliki> [in Ukr.].

14. Konstytutsiia Slovatskoi Respubliki vid 1 veresnia 1992 r. [The Constitution of the Slovak Republic dated September 1, 1992.]. URL: <http://www.concourt.sk> [in Ukr.].

15. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki vid 25 zhovtnia 1992 r. [Constitution of the Republic of Lithuania of October 25, 1992]. URL: <http://www.constitutions.htm> [in Ukr.].

16. Maliarenko, V. T. (2004) Pro nedotorkannist zhytla ta inshoho volodinnia osoby yak zasadu kryminalnoho sudochynstva [About the inviolability of a person's home and other possessions as a basis for criminal proceedings]. *Pravo Ukrainy*. № 7, pp. 3–14. [in Ukr.].

17. Bidniazhevska, A. Yu. (2009) Normatyvno-pravove rehuliuвання konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na nedotorkannist zhytla v Ukraini [Normative and legal regulation of the constitutional right of a person and a citizen to the inviolability of housing in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 6, pp. 25–30. [in Ukr.].

18. Khrystenka, N. (2009) Pravo na nedotorkannist zhytla u riznykh konstytutsiakh svitu [The right to inviolability of housing in different constitutions of the world]. *Yurydychna Ukraina*. № 4, pp. 30–33. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Kyrychenko, Nataliia Riezanova. The right to inviolability of housing in Ukraine and European states: comparative-legal aspects of constitutional regulation. The article examines the constitutional practice of regulatory regulation of the right to inviolability of housing, enshrined in Art. 30 of the Constitution of Ukraine, and the corresponding norms of the constitutions of European states. There is a well-founded need to set out the specified norm in accordance with the requirements of international human rights documents.

It is noted that the right to inviolability of housing is an internationally recognized right, which is reflected in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as in the vast majority of constitutions of European states, except for Norway, San Marino, France and Sweden, where this consolidation right is governed by industry legislation.

It was noted that the constitutions of European states are characterized by both similarities and certain differences. The results of the study of the content of their provisions have shown that in them the legal regulation of this right is carried out in different ways. Thus, in the constitutions of Andorra, Greece, Georgia, Spain, Latvia, Liechtenstein, Portugal, Hungary, Finland, Switzerland, this right is disclosed together with other human rights. And in the constitutions of Austria, Azerbaijan, Belgium, Bulgaria, Armenia, Denmark, Estonia, Italy, Lithuania, Luxembourg, North Macedonia, Moldova, Monaco, the Netherlands, Germany, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Turkey, Croatia, the Czech Republic, In Montenegro, this right is formulated as an independent personal right.

It is emphasized that when establishing relevant prohibitions in the constitutions of European states, different terminology is used. Thus, in the constitutions of Azerbaijan, Georgia, Portugal, and Slovenia, the term «no one has the right» is used; in the constitutions of Andorra, Bulgaria, Moldova, Romania, Serbia, Montenegro – «no one can»; in the constitutions of Armenia and Estonia – «prohibited»; in the constitutions of Lithuania and Slovakia – «not allowed»; in the Constitution of Spain – «not allowed», and in the Constitution of Turkey – «cannot». In our opinion, in part 2 of Art. 30 of the Constitution of Ukraine, it will be more acceptable to use the term «no one can» instead of the term «not allowed», which implies the imposition of a direct legal obligation not to perform this or that action.

In some constitutions of European states, a provision has been established, according to which it is impossible to break into a person's home or other property without his consent. However, there is no such provision in the Constitution of Ukraine. In our opinion, in order to more effectively protect the inviolability of a person's home and other possessions, provisions on entering a person's home or other possessions without their consent should be established at the constitutional level. In this regard, the provisions of Part 2 of Art. 30 of the Constitution of Ukraine to add the phrase «without her consent», as well as to regulate in more detail the issue of entering a person's home or other property without her consent only in cases specifically established by law or by reasoned court decision.

The provisions of Art. 30 of the Constitution of Ukraine to be laid out in accordance with the requirements of international documents on human rights.

Keywords: *constitution, housing, inviolability, the right to inviolability of housing.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-19-27

Олена МАРЧЕНКО[©]

доктор філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ПРАВА ЛЮДИНИ У ВИМІРАХ ЗАХІДНОЇ І СХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

У статті розглянуто соціокультурні проблеми реалізації прав людини у контексті діалогу західної і східної цивілізації. У ній репрезентовано історичні передумови та системні причини суперечностей між західною та ісламською концепціями прав людини, досліджено специфіку ціннісних засад формування східної правової ментальності, обґрунтовано необхідність досягнення балансу у взаємодії індивіда і суспільства із збереженням культурної ідентичності народу. Проаналізовано дві тенденції у сучасному розвитку ісламської правової сфери, одна з яких спрямована на збереження культурно-цивілізаційної своєрідності, а отже, містить у собі ознаки опозиції іншим правовим системам; друга – на зближення ісламської правової думки із західними підходами до прав людини. Обґрунтовано визначальні риси мусульманської концепції прав людини й з'ясовано: якщо західна культура культивує прагнення людини бути суб'єктом-організатором діяльності, то у східних культурах суб'єкт діяльності – цілісна група, яка і є носієм реальних прав, а індивід наділяється певними правами, будучи частиною цієї групи.

Під час дослідження проаналізовано спроби східних держав та їх коаліцій створити загальноісламські декларації та хартії, засадничими положеннями для яких були західні аналоги, зокрема розглянуто основні положення Загальної ісламської декларації прав людини 1981 року та Каїрської декларації з прав людини в ісламі, які стали предметом широких дискусій у східних державах. Оскільки в основу цих документів було покладено Загальну декларацію прав людини та Європейську Конвенцію із захисту прав людини та основних свобод, то фактично, ці дискусії зумовлені перманентним протистоянням західної та ісламської концепцій прав людини.

Доведено, що вказані суперечності є об'єктивно зумовленою культурно-правовою даністю, а людству, в усьому його культурному різноманітті, не уникнути конструктивного діалогу і досягнення компромісу у цьому міжцивілізаційному діалозі.

Ключові слова: права людини, західна і східна правові цивілізації, іслам, діалог культур.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у світі активізуються глобалізаційні процеси, внаслідок чого на міжнародній арені відбуваються зміни, які торкаються усіх сфер політичного та соціального життя. Геополітичні трансформації призводять до зіткнення інтересів держав із різними ментальними засадами та правовими традиціями. Відповідно виникає нагальна потреба у знаходженні компромісів й діалогу, що виходять за межі взаємодії між урядами та торкаються культурних міжнаціональних відносин. Найбільш проблемними виявляються у цьому контексті взаємини західноєвропейської та мусульманської культур. Розбіжності між ними виявляються на різних рівнях, починаючи від побутового (наприклад, інтеграція ісламських мігрантів у європейське суспільство), закінчуючи політичним (укладання договорів та створення міждержавних об'єднань). Як наслідок, неминуче виникають конфлікти, у тому числі збройні, зумовлені цими суперечностями. Тож проблема правового урегулювання цих конфліктів набуває все більшої актуальності, а її вирішення потребує ґрунтовного аналізу того, як розуміються і реалізуються права людини у вимірах західної і східної цивілізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Розгляд феномена прав людини саме у цивілізаційній перспективі передбачає попередню концептуалізацію поняття «цивілізація». На думку О. Рафальського, цивілізація – це більш складна структура, ніж суспільство, держава. Вона містить у себе політичні, економічні, етнічні, культурні і релігійні феномени, а також спосіб життя. Дослідник

© О. Марченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

lina728@ukr.net

порушує питання класифікації цивілізацій й наголошує, що розглядати його необхідно комплексно. Адже класифікувати їх суто за релігійним критерієм недостатньо. Кожна з глобальних релігійних цивілізацій існує у своїй регіональній формі, яка має свою культуру, мову, спосіб життя. Туреччина і Алжир входять у глобальну ісламську цивілізацію. Але вони відрізняються етнічно, мовами, способом життя, культурою [20, с. 5–6].

У цій науковій розвідці «цивілізація» розглядатиметься в широкому розумінні у контексті відмінностей Заходу і Сходу як двох відмінних культурних вимірів, що формувалися на різних етичних, релігійних, звичаєвих засадах.

Відразу зауважимо, що значна частка сучасних наукових досліджень обстоє несумісність західної і східної культурної й правової парадигм. Зокрема, вони розглядають універсальну й божественну основу ісламських прав людини як певне протиставлення сучасним концептуалізаціям, заснованим на Загальній декларації прав людини [8; 9; 10; 13; 22]. Показово те, що аргументи, наведені в цих працях, мають тенденцію підкріплювати сучасний дискурс, який трактує суперечливі бачення прав людини як «зіткнення цивілізацій».

Значна увага приділяється порівняльним дослідженням репрезентації прав людини в ісламі і «Загальній декларації прав людини» [16; 21], а також загалом проблематиці розуміння і дотримання прав людини в ісламі [1–4; 7; 14; 15]. Порівнюються західні та східні традиції та впливи в історії права, державно-правової думки і в українських наукових розвідках [20; 23].

Водночас все ще бракує досліджень, присвяченим питанню порушення прав людини, що наявне в мусульманських суспільствах, різноманітним тлумаченням ісламських джерел, конкретним заходам щодо поліпшення захисту прав людини на практиці. Так само не сформовано в науковому дискурсі з означеної проблематики й однозначного розуміння змісту діалогу західної і східної цивілізацій та засобів забезпечення його результативності.

Метою статті є дослідження історичних передумов, системних першопричини та перспектив подолання суперечностей між західною та ісламською концепціями прав людини у міжцивілізаційному діалозі.

Виклад основного матеріалу. Початок сучасного розуміння прав людини закладено античними філософами, а свою статуторизацію вони отримали вже у Новий час в європейських державах. Принципи, закладені там у суспільну свідомість із початком буржуазних революцій, стали потужним цивілізаційним проривом, презентованим світу європейськими інтелектуальними елітами. Концепція прав людини в її сучасному трактуванні утворює непохитність системи природних, невід'ємних прав, що охороняються законом. Відповідно до «Загальної декларації прав людини», ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні чинити стосовно один до одного в дусі братства». Акцентується на тому, що кожна людина має особисті права. На міжнародному офіційному рівні словосполучення «права людини» було використано в Загальній декларації прав людини 1948 р. і набуло широкого вжитку як у правовій доктрині, так і державно-правовій ідеології, свідченням чого є відповідні правові акти (міжнародні, регіональні та внутрішньодержавні) [5].

Права людини, проголошені у міжнародно-правових актах, у кожній країні реалізуються лише в конкретно-історичній формі, що визначається характером політичної системи, релігією, традиціями і культурою. Зокрема, європейцю важко уявити, що такі зрозумілі і близькі їм за духом і світосприйняттям ідеї про цінність особистості, повагу до її прав та свободи, не є настільки значущими для східної цивілізації, яка формувалася на докорінно відмінних ментальних засадах.

Східна релігійна думка не вносить поняття особистості до переліку значущих констант людського життя, адже лише великий космічний закон домінує над усіма і відводить кожному своє місце. Цей єдиний закон не залишає можливостей для особистого вибору, індивідуальних бажань і навіть власних суджень. Сягаючи своїм корінням у бронзове століття, східна ментальність й до сьогодні спирається на ідеї суспільства як відображенні космічного порядку, якому повинен підкорятися кожен. Відповідно у східному традиційному суспільстві право органічно оформлювалося на нормах релігії і моралі, закріплюючи їх вимоги як загальнообов'язкові за допомогою держави. Треба зазначити, що у встановленні гармонії та порядку, як вищої цілі існування держави, право

там відіграло допоміжну роль, поступаючись місцем релігії, моралі, традиціям. У східних країнах правова норма переважно мала релігійне обґрунтування, відповідно правопорушення розглядалося крізь призму саме порушення моральних і релігійних устоїв.

Східна ментальність ґрунтується на тому, що людина повинна беззаперечно «злитися» із відведеною їй соціальною роллю і вже визначеним вищою силою життєвим шляхом, а коли всі обов'язки, що відповідають цій ролі, бездоганно виконані, – зникнути, або, точніше кажучи, розчинитися, ніби крапля, в океані загального. На противагу усталеній у Західній Європі ідеї щодо активної життєвої позиції людини у суспільстві та її значущості, на Сході у центрі уваги перебуває не індивід, а соціальна система з її ієрархією та узвичаєними правилами поведінки індивіда. У центрі європейського право- і світорозуміння – людина, з її унікальністю та індивідуальною особистісною стратегією розвитку.

Можна умовно виділити три фази, які західні держави пройшли у своєму історичному розвитку, що спричинило формування сучасної західної концепції прав людини.

Перша зумовлена зародженням ліберальної демократії (наприклад, ліберальна революція в Англії в XVII ст., Французька революція 1789 року). Зауважимо, що часові межі цієї фази доволі розлогі. Зокрема, Велика хартія вольностей була ухвалена 1215 року у Великобританії. Петиція про права 1628 року і, особливо, Білль про права 1689 року – це перші у світі європейські «форпости» захисту прав людини. «Хабас корпус», заборона жорстоких покарань та надмірних штрафів, заснування інституту присяжних та багато інших інструментів захисту прав і свобод людини також сягають своїм корінням Великобританії XVII ст. Друга фаза пов'язана з різними формами авторитаризму та тоталітаризму (Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія, Угорщина, Румунія, Польща, окуповані під час Другої світової війни країни тощо). Третю фазу можна визначити як період відновлення та зміцнення демократії. Важливим елементом цього процесу стала розробка конкретної та деталізованої концепції та системи захисту прав людини.

У всіх західних державах правові та державні інститути, закони та традиції ґрунтуються на гідності та цінності людської особистості. Здебільшого ці країни тією чи іншою мірою є «соціальними», визнають цінність та необхідність соціально-економічних прав особистості та соціальної ролі держави, усі вони так або інакше організують соціально-економічне прогнозування та планування. Відповідно права людини нерозривно пов'язані з тим, що ці держави економічно, політично та соціально розвинені та стабільні. Держава відповідає і підзвітна народу. Люди знають про свої права, а влада не може їх ігнорувати. Тож існування цілісної системи поваги до прав людини та їх захисту у західному цивілізаційному вимірі не підлягає запереченню, питання лишень у наявній відмінності між країнами щодо їх розуміння та реалізації.

Що ж до східних країн, то останнім часом посилюється інтерес до ісламської правової системи, що пояснюється необхідністю налагодження діалогу та пошуком контактів між західними урядами та урядами мусульманських держав. Нагадаємо, що Загальна декларація прав людини 1948 року не була ратифікована Саудівською Аравією. З цього моменту починається тривале обговорення та вироблення ісламських правозахисних документів, які б були своєрідним аналогом Декларації, але водночас відповідали б особливостям ісламської організації суспільства. Упродовж другої половини XX ст. мусульманськими державами проводилося безліч конференцій, присвячених правам людини, було засновано п'ять загальноарабських та понад ста національних організацій, що займаються цією проблемою. Неодноразово робилися спроби створення загальноісламських декларацій та хартій, засадничими положеннями для яких ставали західні аналоги.

Найбільш відомими документами є Загальна ісламська декларація прав людини 1981 р. та Каїрська декларація з прав людини в ісламі 1990 р. [11, 18]. Проте й ці декларації не визнаються низкою ісламських держав, що позбавляє їх статусу загальноісламських. Відповідно виникає питання, що саме перешкоджає створенню такого документа, правильніше, що у вже створених документах не сприймається тими чи іншими державами? І ще одне питання, яке закономірно випливає із попереднього: чи можливе створення такого документа щодо прав людини, який би став компромісом між Заходом і мусульманським Сходом?

Відповіді на ці питання треба шукати у специфіці сучасного розвитку ісламської правової сфери, що характеризується двома тенденціями. Перша спрямована на збереження культурно-цивілізаційної своєрідності, унікальності шариату, що опонує іншим правовим системам. Друга – на проникнення духом глобалізації у напрямі зближення ісламської правової думки із західними підходами до прав людини. Між цими двома тенденціями наявні значні розбіжності у питанні подальшого розвитку правової системи. Все більшої переваги набуває друга тенденція, водночас гальмуючим фактором є власне особливості традиційної мусульманської правової системи. Джерела означеної системи умовно можна об'єднати у дві групи: священні (до яких належать Коран і Сунна) та раціональні (розробки мусульманських юристів щодо тлумачення релігійних норм).

Розробки юристів спираються на три основні принципи: 1) ідея «кіяс» – духовна установка на розмірковування, оцінку, тлумачення і рішення, що відбуваються на основі аналогії; 2) ідея «іджтіхад» – пошук рішення на основі конкретних випадків, зважаючи на осмислені загальні орієнтири, закріплені в Корані, Сунні або порадах та рішеннях пророків; 3) ідея «таклід» – обов'язок дотримуватися думок юристів минулого.

Аналіз мусульманської концепції прав людини дозволяє виділити такі її визначальні риси:

1. Глибока релігійність. Вона відображається як у первісному положенні про те, що права людини даровані їй Аллахом, так і в тісному зв'язку мусульманського права з шариатом (а отже, з Кораном та Сунною). Звідси впливає відповідальність окремої людини перед уммою (релігійною общиною). Права умми розцінюються як такі, що є вищими та більш значущими, ніж права індивіда.

2. Сильний зв'язок правової системи з іншими формами регулювання відносин у суспільстві: культурно-традиційними, релігійними, моральними тощо.

3. Казуїстичність, тобто увага до особливостей окремих випадків та пошук конкретного рішення, з огляду на загальні рекомендації та норми. Відповідно, відсутність стандартів в ухваленні рішень щодо регулювання правових випадків.

4. Відмінність між правами чоловіка і жінки, вільного та раба, мусульманина і не мусульманина. Спочатку кожен наділяється своїми правами залежно від його становища у суспільстві, релігійної належності та статевої ознаки.

Прихильники унікальності шариату заперечують загальний універсальний характер прав людини. На їхню думку, всі права людини визначені в Корані та в Суннах. Іслам встановив окремі фундаментальні універсальні права людства, яких мають дотримуватися і які повинні поважатися за всіх обставин». У своїй промові на Генеральній Асамблеї ООН 25 жовтня 1979 р. представник Омана Г. Маккі заявив, що основні концепції та принципи прав людини від самого початку були реалізовані в ісламському законі. Отже, немає такої потреби розробляти новий документ, до того ж в його підготовці посилатися на західні декларації, оскільки це суперечить мусульманській правовій культурі.

Пошук правового компромісу між Заходом та мусульманським Сходом викликав негативну реакцію з боку радикальних ісламських держав. Закликаючи до збереження традиційного мусульманського права, вони вказували на низку положень у новостворених деклараціях та хартіях з прав людини, які, на їх думку, були неприпустимі з погляду ісламу. Навколо цих положень й досі розгортаються дискусії серед представників різних мусульманських держав.

Оскільки в основу «загальноісламських» та «загальноарабських» документів було покладено Загальну декларацію прав людини та Європейську Конвенцію із захисту прав людини та основних свобод, фактично, ці дискусії розгортаються навколо суперечностей між західною та ісламською концепціями прав людини (точніше кажучи, між сучасними тенденціями у правовій галузі та традиційним ісламським правом) [12]. Серед цих суперечностей одним із головних є питання про право людини на вибір релігії. В ісламі проголошено свободу вибору релігії, утверджується, що звернення до ісламу повинно здійснюватися за переконанням, а не силоміць. Водночас зміна ісламу на іншу релігію традиційно вважалася зрадою і каралася смертною карою, якщо відступник не покавсяся. Згодом це стало частиною мусульманського права. Досі право людини на вибір та зміну релігії залишається найбільш болючим для мусульманських держав. Саме з цієї причини Саудівська Аравія свого часу відмовилася ухвалити Загальну декларацію прав людини 1948 року. Тоді ж представник Єгипту звернув увагу, що є небезпека певних махінацій з боку добре відомих на Сході місій, спрямованих на навернення мусульман у

християнство.

У Загальній ісламській декларації, що включила до тексту право на свободу віросповідання, є заборона на вихід з умми (тобто фактично заборона на зміну ісламу на іншу релігію) [11]. У проекті ісламської Конституції 1979 р. йдеться про забезпечення природних основних прав на релігійні та інтелектуальні переконання у межах ісламського закону (шаріату). Каїрська декларація 1990 взагалі уникає питання про релігійну свободу.

В Арабській Хартії 1994 року взагалі не згадується про свободу вибору віри. Однак на сьогодні свобода думки, совісті та релігії, включно із свободою змінювати свою релігію чи переконання, не заперечується більшістю мусульманських країн. Суперечності між західною та ісламською концепціями прав людини полягає і в тому, що принципи гідності та братерства, які насамперед поширювалися лише на членів умми, зважаючи на ухвалені документи, повинні поширюватися на всіх людей, незалежно від їхнього віросповідання. Традиційно в ісламському праві мусульмани і не мусульмани мали різні права та обов'язки. Це важливе положення виявилось тепер порушеним, що означає відхід релігійного принципу належності на другий план. Актуалізується відокремлення релігії від держави, що неприпустимо для мусульманських держав. І жодна ісламська країна офіційно не робила кроків у напрямі відокремлення релігії від держави.

Поняття «дискримінація жінок» також розуміється по-різному західними та мусульманськими юристами. Традиційно жінки в ісламі не мали усієї повноти прав і обов'язків, яка була у чоловіків-мусульман. Тому статті декларацій про право на рівність та недопущення ніякої дискримінації (у Загальній ісламській декларації – ст. 3) викликають невдоволення в мусульманському суспільстві [3]. Цікаво, що у Каїрській декларації з прав людини у статті 6 «Рівність жінки з чоловіком» зазначено: «Жінка рівна чоловікові в людській гідності і має права, якими вона користується, та обов'язки, які вона виконує» [18]. Тобто фактично це положення у Каїрській декларації не суперечить традиціям мусульманського права: виділяється рівність чоловіка і жінки саме в аспекті поваги людської гідності і наголошується на тому, що у жінок є свої права та обов'язки. Але така рівність не визнається західними юристами, які обстоюють необхідність утвердження рівних прав у чоловіка та жінки.

Ставлення до концептуальної основи права – до свободи – є яскравим прикладом того, як під одним терміном розуміються різні поняття. Якщо переглянути основні ісламські документи з прав людини, можна дійти висновку, що принцип свободи згадується фактично у кожному з них. Наприклад, у Загальній ісламській декларації прав людини 1981 року у преамбулі сказано: «Ми, мусульмани... які вірують в наш обов'язок встановити ісламський порядок... де всі людські істоти народжуються вільними...» [11]. У статті 11.1 цієї ж Декларації утверджується: «Людина народжується вільною». У Каїрській Декларації з прав людини в ісламі у статті 11 проголошується: «Люди народжуються вільними, і ніхто не має права їх поневолювати, принижувати або експлуатувати, і не припустиме їх підпорядкування нікому, окрім Бога Всевишнього» [18].

На перший погляд видається, що між цими статтями та статтею 5.1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод («Кожен має право на свободу та особисту недоторканність») немає особливої різниці. Але насправді треба зважати на різницю у самому менталітеті народів. Адже зміст правових понять визначається не лише предметністю, а й загальною логікою розвитку масової правосвідомості, а не дистильованою, абстрактною моделлю правосвідомості. Тобто ті ж самі поняття у різних народів містять у собі різні смисли, різні асоціації. Тож у західному праві свобода розуміється як свобода поводитися відповідно до необхідності, втіленої у вимогливості до себе та у відповідальності перед собою як особистістю. Тобто знову лідирує принцип індивідуалізму, коли людина відповідальна передусім перед собою.

Подібне розуміння свободи неприйнятне для країн ісламського світу, що відкидає та засуджує будь-які прояви індивідуалізму. Свобода для мусульман, як уже було зазначено вище, це свобода перед іншими людьми, але не перед Богом. Іслам означає безумовне підпорядкування людини волі Бога, і відповідальність у такому разі виникає вже не стільки перед собою, скільки перед уммою.

Незважаючи на те, що до текстів ісламських декларацій включаються положення про право людини на свободу, це відбувається з певними поправками: у

Загальній ісламській декларації (ст. 2) – «ніякого обмеження свободи, крім випадків, коли цього вимагає застосування закону» [11]; у Каїрській декларації (ст. 11) – «люди народжуються вільними... і не може бути їх підпорядкування нікому, крім Бога Всевишнього» [18].

Треба також уточнити, що закон, передусім, означає закон шаріату. З огляду на те, що шаріат керується нормами Корану та Сунни, можна говорити про те, що «застосування закону» означає в цьому разі те саме, що і «підпорядкування Богу Всевишньому». Наявні суперечності й у питаннях, пов'язаних зі свободою організацій та професійних об'єднань (стаття 20 у Загальній декларації та стаття 11 у Європейській конвенції). В ісламі традиційно вважається, що джерелом влади є Аллах. Це положення суперечить тезі «Воля народу має бути основою влади уряду», наявною у Загальній декларації. Відповідно усі партії та організації, неугодні Аллаху, забороняються. У Загальній ісламській декларації ще проголошується право на свободу зборів, але в Каїрській декларації це право не зазначено. Уряд визначає «угодність» партій Аллаху, спираючись у своїх рішеннях на Коран і Сунну, і навіть на шаріат. З погляду західних юристів це суперечить правам людини та порушує їх.

Важливо зазначити, що в ісламських державах наявна і власне правова практика, яка відображає, наскільки дотримуються прав, закріплених в офіційних документах, у реальному житті. І вона свідчить про наявність розриву між проголошеними в ісламських деклараціях та хартіях правами людини, з одного боку, і політикою держави та судових органів – з іншого. На практиці у багатьох мусульманських державах, як і раніше, реалізуються насамперед закони шаріату, а не проголошені правові документи [19]. Це викликає різку критику з боку міжнародних правових організацій (насамперед Міжнародної Амністії), які вбачають за цими порушеннями відмову від проголошених норм. Тож подані в ісламських деклараціях норми далеко не завжди відповідають мусульманській концепції прав людини. Саме тому правова практика є більш традиційною.

Показово, що Каїрська декларація більш традиційна, ніж Загальна ісламська декларація, що виражається у відкритому визнанні головної ролі шаріату: стаття 24 – «Всі права та свободи, обумовлені у цій декларації, підпорядковані ісламському шаріату» та стаття 25 – «Ісламський шаріат є єдиним джерелом для посилення при поясненні чи роз'ясненні будь-яких статей реальної декларації» [18]. Наявні й постійні застереження стосовно того, що права, позначені в цієї декларації, повинні діяти в межах, а не всупереч шаріату та Ісламу. Спроби прищепити схему західного розуміння прав людини на цей час не йдуть далі теоретичного рівня. Закріплюючись у статтях правових документів, ця схема не ухвалюється на рівні держави, яка прагне підпорядкування суспільства, а це можливе лише при використанні шаріату.

Висновки. Для мусульманського суспільства характерна традиційність, воно звикло жити за усталеними нормами, закріпленими в релігійних текстах. Мусульманська концепція права повною мірою влаштує суспільство та відповідає його запитам, де кожен має своє місце, а отже – свої права та обов'язки. Тож існування двох вищезгаданих правових тенденцій у мусульманському суспільстві ускладнює, а то і унеможлиблює компроміс щодо вироблення єдиного документа з прав людини в ісламі. Означені суперечності також перешкоджають компромісу між Заходом та ісламським Сходом, що виявляється у взаємному неприйнятті правових норм протилежної сторони. Причини цих суперечностей закладені в самому історичному розвитку європейської християнської та ісламської цивілізацій, і визначальними серед них є щонайменше дві: по-перше, європейська правова система є на сьогодні абсолютно самостійною галуззю, відокремленою від інших форм регуляції відносин у суспільстві. Ісламська правова система, навпаки, міцно пов'язана з цими іншими формами, що зумовлює її всепроникненість у різні сфери життя суспільства; по-друге, європейське суспільство глибоко індивідуалізоване, що знаходить своє відображення і в правовій системі: права людини понад усе. В ісламській правовій системі права окремої людини підпорядковані правам умми, а свобода для мусульман – це свобода в колі інших людей, але не у відносинах із Богом.

Отже, означені суперечності об'єктивно зумовлені і є культурно-правовою даністю, що й визначає розвиток міжнародних відносин. Проте людству, в усьому його культурному різноманітті, не уникнути конструктивного діалогу, адже йдеться про збереження життя на землі. Як справедливо зауважує О. Рафальський: «Альтернативи

міжцивілізаційному діалогу майже не існує, оскільки лише він у змозі гармонізувати життєдіяльність людства сучасного формату. < > Тому орієнтація на співробітництво, прогресивний розвиток, на невтручання у внутрішні справи інших країн, інтеграція досвіду предків і сьогоdnішнього покоління, соціальна і політична справедливість у відносинах цивілізацій і країн – майбутнє світової цивілізації» [20, с. 9].

Список використаних джерел

1. Al-Aqeel L. Human rights in the Noble Quran. *International Islamic Science Journal*. 2020. № 4. P. 100–131. URL : <http://ojs.mediu.edu.my/index.php/IISJ/article/view/2576/929> (дата звернення: 23.10.2023).
2. Almahfali M., Avery H. Human Rights from an Islamic Perspective: A Critical Review of Arabic Peer-Reviewed Articles. *Social Sciences*. 2023. Issue 12(2). P. 106. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12020106>
3. Almutawa A., Konstantinos M. Enforcing women's rights under the Arab Charter on human rights 2004. *The International Journal of Human Rights*. 2021. 25. P. 1258–1284.
4. Alrashid B., Fawzi M., Ali S. Freedoms and Human Rights between Islam and Heavenly Religions: A Comparative Descriptive Study. *International Islamic Sciences Journal*. 2021. No. 5. P. 143–177.
5. Боняк В. О. Термінологічна невизначеність категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 18–23.
6. Сердюк І. А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 52–60.
7. Chamankhah L. Human Rights and Muslims. *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. Edited by Ronald Lukens-Bull and Mark Woodward. Berlin and Heidelberg: Springer International Publishing, 2021. P. 701–717.
8. Cingranelli D. Kalmick C. Yes, Societal Religiosity and Muslim Governments Threaten Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 2020. Issue 42. P. 933–958.
9. Korletsian T. The Incompatibility of the Sharia Law and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam with the European Convention on Human Rights. *Paper presented at 12th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities, Princeton, NJ, USA, April 3–4*. 2019. P. 123–129.
10. Nader H., Qureshi E. Islam and Human Rights: A 50 Year Retrospective. *Muslim World Journal of Human Rights*. 2022. 19. P. 1–8.
11. Islamic Council of Europe. Universal Islamic Declaration of Human Rights. London: Islamic Council of Europe. 1981. URL: http://hrlibrary.umn.edu/instreetree/islamic_declaration_HR.html
12. Johnston D. Islam and Human Rights: A Growing Rapprochement? *The American Journal of Economics and Sociology*. 2015. 74. P. 113–148. URL: <http://www.jstor.org/stable/43817509> (дата звернення: 23.10.2023).
13. Mayer A. E. Islam and Human Rights: Tradition and Politics. London : Routledge, 2018.
14. Mohammadi A. The culture and politics of human rights in the context of Islam. In *Islam and Encountering Globalization*. Edited by Ali Mohammadi. London : Routledge, 2012. P. 111–130.
15. Muhammed M. Human Rights and Religion: Islam in Perspective. *Lectio Socialis*. 2021. Issue 5. P. 25–34.
16. Mujbel Y. The theory of human rights between Islamic thought and international covenants. *Middle East Research Journal*. 2021. No. 6. P. 159–190. URL: https://journals.ekb.eg/article_192697_df2e515811aac11b1bb0446a1f77327e.pdf (дата звернення: 23.10.2023).
17. O'Sullivan D. Is the declaration of human rights universal? *The International Journal of Human Rights*. 2000. No. 4. P. 25–53.
18. Organization of the Islamic Conference (OIC). 1990. Cairo Declaration on Human Rights. Jeddah: Organisation of Islamic Cooperation. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instreetree/cairodeclaration.html> (дата звернення: 23.10.2023).
19. Qusailah Z. Human rights in the Islamic perception and the human reality. A comparative study. 2020. URL: <http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/handle/123456789/19555> (дата звернення: 23.10.2023).
20. Рафальський О. Сучасні погляди на проблему діалогу цивілізацій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. №№ 3–4 (83–84). С. 5–9.
21. Sofi S. A Comparative Study of Human Rights in Islam and Universal Declaration of Human Rights. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. 2016. No. 6. P. 37–46.
22. Zakerian M. Universalism, human rights, and Islamic relativism. In *Routledge International*

Handbook of Contemporary Social and Political Theory. London : Routledge, 2021. P. 571–583.

23. Western and Eastern traditions and influences in the history of law, state and legal thought: Materials of the XXXVIII International historical juridical conference, June 1–3, 2018, Vinnytsia / Editorial Board : I. B. Usenko (Chairman), Ye. V. Romynskyi (Executive Secretary), A. Yu. Ivanova, V. Ye. Kirichenko, N. M. Krestovska, O. O. Malyshev, I. V. Muzyka, O. N. Yarmysh. Kyiv–Kherson : Oldi-Plius. 2018. 304 p.

Надійшла до редакції 22.11.2023

References

1. Al-Aqeel, L. (2020) Human rights in the Noble Quran. *International Islamic Science Journal*. № 4, pp. 100–131. URL : <http://ojs.mediu.edu.my/index.php/IISJ/article/view/2576/929> (access date: 23.10.2023).
2. Almahfali M., Avery H. (2023) Human Rights from an Islamic Perspective: A Critical Review of Arabic Peer-Reviewed Articles. *Social Sciences*. Issue 12(2). P. 106. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12020106>
3. Almutawa, A., Konstantinos, M. (2021) Enforcing womens rights under the Arab Charter on human rights 2004. *The International Journal of Human Rights*. Issue 25, pp. 1258–1284.
4. Alrashid, B., Fawzi, M., Ali, S. (2021) Freedoms and Human Rights between Islam and Heavenly Religions: A Comparative Descriptive Study. *International Islamic Sciences Journal*. No. 5, pp. 143–177.
5. Boniak, V. O. (2018) Terminolohichna nevyznachenist katehorii, shcho vidobrazhaie mozhlyvosti liudyny, neobkhidni dlia yii isnuvannia ta rozvytku [The terminological uncertainty of the category that reflects human capabilities necessary for its existence and development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 3 (94), pp. 18–23. [in Ukr.].
6. Serdiuk, I. A. (2018) Tsinnist pravovykh aktiv v aspekti utverdzhennia i zabezpechennia prav liudyny [The value of legal acts in the aspect of establishing and ensuring human rights]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 3 (94), pp. 52–60. [in Ukr.].
7. Chamankhah, L. (2021) Human Rights and Muslims. Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives. Edited by Ronald Lukens-Bull and Mark Woodward. Berlin and Heidelberg: Springer International Publishing, pp. 701–717.
8. Cingranelli, D. Kalmick, C. (2020) Yes, Societal Religiosity and Muslim Governments Threaten Human Rights. *Human Rights Quarterly*. Issue 42, pp. 933–958.
9. Korletsian, T. (2019) The Incompatibility of the Sharia Law and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam with the European Convention on Human Rights. *Paper presented at 12th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities, Princeton, NJ, USA, April 3–4*, pp. 123–129.
10. Nader, H., Qureshi, E. (2022) Islam and Human Rights: A 50 Year Retrospective. *Muslim World Journal of Human Rights*. Issue 19, pp. 1–8.
11. Islamic Council of Europe. Universal Islamic Declaration of Human Rights. London: Islamic Council of Europe. 1981. URL: http://hrlibrary.umn.edu/instreet/islamic_declaration_HR.html.
12. Johnston, D. (2015) Islam and Human Rights: A Growing Rapprochement? *The American Journal of Economics and Sociology*. Issue 74, pp. 113–148. URL: <http://www.jstor.org/stable/43817509> (access date: 23.10.2023).
13. Mayer, A. E. (2018) Islam and Human Rights: Tradition and Politics. London : Routledge.
14. Mohammadi, A. (2012) The culture and politics of human rights in the context of Islam. In *Islam and Encountering Globalization*. Edited by Ali Mohammadi. London : Routledge, pp. 111–130.
15. Muhammed, M. (2021) Human Rights and Religion: Islam in Perspective. *Lectio Socialis*. Issue 5, pp. 25–34.
16. Mujbel, Y. (2021) The theory of human rights between Islamic thought and international covenants. *Middle East Research Journal*. No. 6, pp. 159–190. URL: https://journals.ekb.eg/article_192697_df2e515811aac11b1bb0446a1f77327e.pdf (access date: 23.10.2023).
17. O’Sullivan, D. (2000) Is the declaration of human rights universal? *The International Journal of Human Rights*. No. 4, pp. 25–53.
18. Organization of the Islamic Conference (OIC). 1990. Cairo Declaration on Human Rights. Jeddah: Organisation of Islamic Cooperation. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/cairodeclaration.html> (access date: 23.10.2023).
19. Qusailah, Z. (2020) Human rights in the Islamic perception and the human reality. A comparative study. URL: <http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/handle/123456789/19555> (access date: 23.10.2023).
20. Rafalskyi, O. (2016) Suchasni pohliady na problemu dialohu tsyvilizatsii [Modern views on

the problem of the dialogue of civilizations]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. №№ 3–4 (83–84), pp. 5–9. [in Ukr.].

21. Sofī, S. (2016) A Comparative Study of Human Rights in Islam and Universal Declaration of Human Rights. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. No. 6, pp. 37–46.

22. Zakerian, M. (2021) Universalism, human rights, and Islamic relativism. In *Routledge International Handbook of Contemporary Social and Political Theory*. London : Routledge, pp. 571–583.

23. Western and Eastern traditions and influences in the history of law, state and legal thought: Materials of the XXXVIII International historical juridical conference, June 1–3, 2018, Vinnytsia / Editorial Board : I. B. Usenko (Chairman), Ye. V. Romynskyi (Executive Secretary), A. Yu. Ivanova, V. Ye. Kirichenko, N. M. Krestovska, O. O. Malyshev, I. V. Muzyka, O. N. Yarmysh. Kyiv–Kherson: Oldi-Plus. 2018. 304 p.

ABSTRACT

Olena Marchenko. Human rights in dimensions of Occidental and Oriental civilizations. The article examines the sociocultural problems of the realization of human rights in the context of the dialogue between Occidental and Oriental civilizations. It represents the historical prerequisites and systemic causes of contradictions between the Western and Islamic concepts of human rights, explores the specifics of the value bases of the formation of the Eastern legal mentality, substantiates the need to achieve a balance in the interaction of the individual and society while preserving the cultural identity of the people. Two trends in the modern development of the Islamic legal sphere are analyzed, one of which is aimed at preserving the cultural and civilizational originality, and therefore contains signs of opposition to other legal systems; the second – on the convergence of Islamic legal thought with Western approaches to human rights. The defining features of the Muslim concept of human rights are substantiated and clarified: if Western culture cultivates a person's desire to be a subject-organizer of activity, then in Eastern cultures the subject of activity is a whole group that is the bearer of real rights, and the individual is endowed with certain rights, being part of this group.

During the study, the attempts of Eastern states and their coalitions to create pan-Islamic declarations and charters, the basic provisions of which were Western counterparts, were analyzed. In particular, the main provisions of the Universal Islamic Declaration of Human Rights of 1981 and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam were considered, which became the subject of wide discussions in eastern states. Since these documents were based on the Universal Declaration of Human Rights and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in fact, these discussions are conditioned by the permanent confrontation between Western and Islamic concepts of human rights.

It has been proven that the indicated contradictions are an objectively determined cultural and legal given, and humanity, in all its cultural diversity, cannot avoid constructive dialogue and reaching a compromise in this intercivilizational dialogue.

Keywords: *human rights, Occidental and Oriental legal civilizations, Islam, dialogue of cultures.*

УДК: 347.92

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-28-31

Олена КОСТРОМІНА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Запорізький інститут економіки
та інформаційних технологій,
м. Запоріжжя, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано роль і визначено основні риси адміністративної юстиції в системі сучасної правової держави. Адміністративна юстиція визначена як галузь юстиції, яка вирішує спори й питання, пов'язані з діяльністю органів публічного адміністрування. Адміністративна юстиція являє собою головний інститут забезпечення законності в адміністративно-публічній сфері. Її головною метою є забезпечення прав та інтересів громадян і юридичних осіб у відносинах з органами публічної влади та адміністративними структурами. Адміністративна юстиція відіграє головну роль у створенні балансу між владними повноваженнями й правами громадян, а також сприяє забезпеченню законності та визначенню стандартів ефективної державної служби.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, правова держава, законність, судовий контроль.

Постановка проблеми. Для сучасної України головним завданням є становлення її як правової, демократичної, соціальної держави. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити ефективне функціонування системи органів публічного адміністрування та створити баланс між громадянським суспільством і владою.

Судовий механізм адміністративної юстиції в галузі захисту прав, свобод і законних інтересів громадян виключає безконтрольну та свавільну владу органів публічного адміністрування й забезпечує відповідальність суб'єктів владних повноважень за свою діяльність перед громадянином. Важливою складовою цього механізму є адміністративна юстиція, спрямована на здійснення спеціалізованого судового контролю за діями та рішеннями органів публічної адміністрації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику адміністративної юстиції досліджували українські й закордонні вчені-юристи, серед яких можна віділити роботи О. Бандурки, Ю. Битяка, М. Бурбики, І. Голосніченка, Т. Коломоєць, С. Ківалова, О. Миколенка, О. Пасенюка, О. Панченка, Р. Мельника, Ю. Старілова, Н. Янюка тощо. Особливу увагу становленню й розвитку адміністративної юстиції та адміністративного судочинства приділяли А. Боннер, В. Бойцов, С. Боботов, А. Єлістратов, В. Ремньов, Н. Саліщев, В. Сажин, Д. Чечот тощо. Проте необхідність переосмислення основних аспектів адміністративної юстиції в системі сучасної правової держави з урахуванням вимог сьогодення зумовлюють актуальність теми дослідження.

Мета статті: дослідити роль і визначити основні риси адміністративної юстиції в системі сучасної правової держави.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням сучасної правової держави є забезпечення рівності, справедливості, прав і свобод громадян, а також створення системи правового регулювання, яка б гарантувала стабільність і захист прав людей. Ці завдання спрямовані на створення умов для розвитку демократичного суспільства, де права і свободи громадян захищені, а правова система є ефективною та справедливою.

Однією з ознак правової держави, як відомо, є запровадження у сферу її функціонування принципу розподілу влади, що передбачає делегування основних державних функцій незалежним один від одного органам: парламенту, адміністрації та суду, здатних контролювати один одного за допомогою відповідних механізмів. Одним з

© О. Костроміна, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9471-237X>

elenakosina978@gmail.com

таких механізмів є інститут адміністративної юстиції, покликаний здійснювати спеціалізований судовий контроль за діями та рішеннями публічної адміністрації.

Розмірковуючи щодо сутності цього інституту, вчені вже на початку минулого сторіччя писали, що такий контроль повинні здійснювати компетентні органи (суди), які отримали ґрунтовну юридичну підготовку, становище і діяльність яких були б поставлені в такі умови, що унеможливають висунення припущень про їх упередженість або партійність. Контролю цих авторитетних і таких, що користуються довірою суспільства, органів і треба підпорядкувати всі неправомірні дії адміністрації, усунути всі перепони, які могли б загальмувати або паралізувати його застосування [1, с. 19–20].

У законодавстві України відсутнє визначення поняття «адміністративна юстиція». Дискусія щодо його визначення триває в українській юридичній літературі вже багато років.

У найширшому сенсі під адміністративною юстицією розуміється або порядок вирішення в судових і квазісудових органах спорів, що виникають між громадянином і органом державного управління, або впорядкована система зовнішнього контролю за діями адміністративних органів і їх посадових осіб стосовно громадян. Широке тлумачення адміністративної юстиції дозволяє зробити висновок, що її сутність не обмежується діяльністю судів загальної юрисдикції з розгляду адміністративно-правових спорів. Це тлумачення включає в систему адміністративної юстиції діяльність багатьох державних органів з розгляду скарг з приводу порушень прав громадян. Однак у цьому випадку йдеться про адміністративну юрисдикцію – суміжну форму вирішення адміністративно-правових справ, яка не є аналогією або складовою частиною адміністративної юстиції [2].

З огляду на ці особливості правосуддя та адміністрування термін «адміністративна юстиція» загалом можна тлумачити як розгляд і вирішення спорів щодо управління (адміністрація) органами, що здійснюють правосуддя (юстиція) [1, с. 21].

Г. Пономаренко визначає поняття адміністративної юстиції як систему зовнішнього контролю за діями адміністративних органів та їх посадових осіб стосовно громадян. Це визначення є найбільш широким, що відображає цільове призначення адміністративної юстиції в системі забезпечення прав і свобод громадян [3, с. 65].

І. Бородін основним змістом інституту адміністративної юстиції називає судовий контроль за законністю дій органу (посадової особи) публічної влади. Адміністративна юстиція являє собою юридичну форму вирішення конфліктів, що виникають у зв'язку з правовою оцінкою законності актів і дій того чи іншого органу публічної влади, з чим можна погодитись [4].

Для адміністративної юстиції характерне віднесення до її ведення адміністративно-правових спорів, які пов'язані із захистом прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Цей вид юстиції є юридичною формою вирішення подібних конфліктів, що виникають у зв'язку з правовою оцінкою законності актів і дій того чи іншого органу публічної влади [5].

Внаслідок ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) деякі автори наукових публікацій все частіше вживають як тотожні й взаємозамінні такі поняття, як «адміністративна юстиція» та «адміністративне судочинство» [6].

На нашу думку, поняття «адміністративна юстиція» та «адміністративне судочинство» не тотожні, але тісно пов'язані між собою, їх не можна розглядати окремо. Процесуальною складовою адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, тобто діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАС України (згідно з п. 5 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Отже, проаналізувавши різні погляди щодо визначення поняття адміністративної юстиції, треба зазначити, що це – галузь юстиції, яка вирішує спори й питання, пов'язані з діяльністю органів публічного адміністрування. Основним завданням адміністративної юстиції є забезпечення законності у сфері діяльності державних і місцевих органів, а також захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб від неправомірних дій і рішень органів публічного адміністрування.

Крім того, необхідно виділити судовий контроль як одну з ознак, характерних для адміністративної юстиції. Органи адміністративної юстиції певною мірою незалежні ні від інших гілок влади (інших органів управління), ні від судів загальної юрисдикції; вони здійснюють також зовнішній контроль за виконавчою владою, тобто судовий контроль за

роботою органів управління та їх посадових осіб. Часто ці органи називають квазісудовими, оскільки їх діяльність відрізняється від діяльності загальних судів, які розглядають справи в межах традиційного процесу [7].

На підставі аналізу наукових досліджень можна зробити висновок про те, що адміністративна юстиція – це, передусім, спосіб захисту прав і свобод громадян від безконтрольної та свавільної влади органів публічного адміністрування, який здійснюється за допомогою судових засобів.

Адміністративна юстиція являє собою головний інститут забезпечення законності в адміністративно-публічній сфері. Її головною метою є забезпечення прав та інтересів громадян і юридичних осіб у відносинах з органами публічної влади та адміністративними структурами.

На підставі аналізу наукових досліджень і норм чинного законодавства України можна визначити основні аспекти, які роблять адміністративну юстицію важливим інститутом забезпечення законності:

1. Розгляд адміністративних справ. Адміністративні суди розглядають спори, пов'язані з діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій.

2. Контроль за діяльністю влади. Адміністративна юстиція виконує функцію контролю за діяльністю органів публічного адміністрування. Вона перевіряє, чи відповідають дії влади закону, чи не порушують права й законні інтереси громадян.

3. Захист прав і свобод громадян. Цей інститут забезпечує ефективний захист прав і свобод громадян у відносинах з державними органами. Громадяни мають право звертатися до адміністративних судів для вирішення конфліктів.

4. Поєднання владних і судових функцій. Адміністративні суди часто поєднують у собі владні й судові функції, що дозволяє їм ефективно реагувати на виклики влади та здійснювати контроль за діяльністю органів публічного адміністрування.

5. Створення прецедентів. Рішення адміністративних судів можуть стати прецедентами, які визначають правові стандарти та напрями вирішення схожих справ у майбутньому.

6. Залучення експертів. Адміністративні суди можуть залучати експертів у різних галузях для об'єктивного розгляду справ, особливо тих, що стосуються складних адміністративних питань.

Адміністративна юстиція відіграє головну роль у створенні балансу між владними повноваженнями та правами громадян, а також сприяє забезпеченню законності й визначенню стандартів ефективної державної служби.

Висновки. Отже, адміністративна юстиція в системі сучасної правової держави є важливою складовою правової системи країни, яка спрямована на забезпечення захисту прав громадян від дій адміністративних органів та їх посадових осіб.

Основними рисами адміністративної юстиції в системі сучасної правової держави є:

– наявність системи спеціальних адміністративних судів, які розглядають справи, пов'язані з діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Ці суди відіграють головну роль у вирішенні спорів між громадянами та державними органами;

– захист прав громадян і юридичних осіб. Адміністративна юстиція має на меті забезпечити ефективний захист прав громадян і юридичних осіб від можливих порушень чи неправомірних дій державних структур;

– контроль за діяльністю владних органів. Адміністративні суди мають право перевіряти законність та обґрунтованість дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій. Це дозволяє уникнути можливих зловживань влади та забезпечити незалежність судової системи від влади;

– роль в охороні прав і свобод. Адміністративна юстиція відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, особливо у випадках, коли порушуються їхні права або обмежується свобода;

– взаємодія з іншими галузями права. Адміністративна юстиція взаємодіє з іншими галузями права, зокрема, конституційним, цивільним і кримінальним правом, щоб забезпечити комплексний захист прав і законних інтересів громадян.

Україна, як правова держава, прагне розвивати та вдосконалювати систему

адміністративної юстиції, забезпечуючи ефективний механізм захисту прав громадян і контролю за діяльністю органів публічного адміністрування.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 596 с.
2. Муза О. Концептуальні аспекти української моделі інституту адміністративної юстиції в контексті зарубіжного досвіду. *Юридична Україна*. 2008. № 8. С. 23–28.
3. Пономаренко Г. О. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. Київ : Прецедент, 2009. 198 с.
4. Бородин І. Про сутність адміністративної юстиції. *Право України*. 2000. № 2. С. 15–17.
5. Ішук О. С. Поняття адміністративної юрисдикції: проблеми дефініції. *Форум права*. 2011. № 1. С. 419–424.
6. Писаренко Н. Б. Адміністративний процес та адміністративне судочинство: до питання про співвідношення правових категорій. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 269–276.
7. Капинос О. В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізьк. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 312 с.

Надійшла до редакції 15.12.2023

References

1. Kovaliv, M. V., Havryltsiv, M. T., Stakhura, I. B. (2014) *Administratyvne sudochynstvo* [Administrative proceedings] : navch. posib. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav., 596 p. [in Ukr.].
2. Muza, O. (2008) *Kontseptualni aspekty ukrainskoi modeli instytutu administratyvnoi yustytisii v konteksti zarubizhnoho dosvidu* [Conceptual aspects of the Ukrainian model of the institute of administrative justice in the context of foreign experience]. *Yurydychna Ukraina*. № 8, pp. 23–28. [in Ukr.].
3. Ponomarenko, H. O. (2009) *Administratyvna yustytisii v Ukraini* [Administrative justice in Ukraine] : navch. posib. / za zah. red. A. T. Komziuka. Kyiv : Pretsedent, 198 p. [in Ukr.].
4. Borodin, I. (2000) *Pro sutnist administratyvnoi yustytisii* [About the essence of administrative justice]. *Pravo Ukrainy*. № 2, pp. 15–17. [in Ukr.].
5. Ishchuk, O. S. (2011) *Poniattia administratyvnoi yurysdyksii: problemy defynitsii* [The concept of administrative jurisdiction: problems of definition]. *Forum prava*. № 1, pp. 419–424. [in Ukr.].
6. Pysarenko, N. B. (2015) *Administratyvnyi protses ta administratyvne sudochynstvo: do pytannia pro spivvidnoshennia pravovykh katehorii* [Administrative process and administrative proceedings: to the question of the correlation of legal categories]. *Administratyvne pravo i protses*. № 1 (11), pp. 269–276. [in Ukr.].
7. Kapynos, O. V. (2021) *Teoretyko-pravovi zasady fenktsionuvannia administratyvnoho sudochynstva v Ukraini* [Theoretical and legal principles of the functioning of administrative justice in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporizk. nats. un-t. Zaporizhzhia, 312 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Kostromina. Administrative justice in the system of the modern legal state. The article analyzes the role and main features of administrative justice in the system of the modern legal state. Administrative justice is defined as a branch of justice that resolves disputes and issues related to the activities of administrative bodies and local self-government bodies. Administrative justice acts as a key institution for ensuring legality in the administrative and public sphere. Its main purpose is to ensure the rights and interests of citizens and legal entities in relations with public authorities and administrative structures. Administrative justice plays a key role in creating a balance between the powers of government and the rights of citizens, and also contributes to ensuring legality and defining standards for effective public service.

The main features of administrative justice in the system of the modern legal state are: the presence of a system of special administrative courts that consider cases related to the activities of state bodies and local self-government bodies; protection of the rights of citizens and legal entities; control over the activities of the authorities; role in protection of rights and freedoms. Administrative justice plays an important role in protecting the rights and freedoms of citizens, especially in cases where their rights are violated or freedom is limited; interaction with other branches of law. Administrative justice interacts with other branches of law, such as constitutional, civil and criminal law, to ensure comprehensive protection of the rights and legitimate interests of citizens.

Ukraine, as a state governed by the rule of law, strives to develop and improve the system of administrative justice, providing an effective mechanism for the protection of citizens' rights and control over the activities of state bodies.

Keywords: *administrative justice, constitutional state, legality, judicial control.*

УДК 342.565

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-32-36

Світлана НІКОЛАЙЧУК[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд,
м. Дніпро, Україна)

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз механізмів та процедур контролю, що використовують для забезпечення законності та дисципліни в діяльності судових установ в Україні. Розглянуто різноманітність рівнів контролю, включно з внутрішнім, зовнішнім та громадським, а також висвітлено етапи контрольної діяльності та їх сутність. Зосереджено увагу на особливостях делегування контрольних повноважень різним органам та установам судової системи України. Шляхом аналізу різноманітності джерел контролю та їх взаємодії у статті вказано на перспективні напрями подальших досліджень у сфері суб'єктного складу контролю в адмініструванні судової системи. Особливу увагу надано взаємозв'язку різних форм контролю та їх впливу на функціонування судових установ, починаючи від міжорганізаційної взаємодії до громадського впливу. Також розглянуто важливий інститут контролю у сфері публічного адміністрування судової системи України під час аналізу його ключових аспектів та організаційних форм. Пропоновано комплексне уявлення про застосовані механізми контролю для забезпечення законності та ефективності судових установ. Акцентовано на ролі громадського контролю та його впливу на формування довіри до судової системи. Також наведено перспективні напрями подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення інституту контролю в публічному адмініструванні судової системи з метою забезпечення справедливості та ефективної реалізації правосуддя. Додатково, у статті наголошено на необхідності удосконалення сучасних механізмів контролю та врахування сучасних тенденцій та технологій для підвищення ефективності контрольних заходів. Також акцентовано на важливості сприяння розвитку прозорості та відкритості в діяльності судових органів з метою забезпечення довіри громадськості та справедливості.

Ключові слова: контроль, суд, адміністрування, інститут контролю, правосуддя.

Постановка проблеми. Є наукові дослідження, які підтверджують, що судова система – важливий елемент публічного управління та єдина незалежна гілка влади. Вона має свою внутрішню структуру та механізми функціонування, що потребують систематичного контролю з боку інших органів державної влади.

Судова система має деяку самодостатність, що передбачає наявність власних судів та інших структур, а також самостійність в ухваленні рішень. Однак це не спростовує необхідність забезпечення контролю за її функціонуванням та діяльністю.

Принципи незалежності та об'єктивності роботи суду зумовлюють необхідність внутрішнього контролю, який охоплює не лише питання порушень судьями, а й організаційні та кадрові аспекти. Важливою є також дотримання демократичних принципів та правових норм під час ухвалення рішень судовими органами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Актуальні наукові дослідження та публікації свідчать про значення контролю в публічному управлінні, зокрема у сфері судової системи. Роботи таких авторів, як В. Авер'янов, О. Андрійко, Г. Атаманчук, Д. Бахрах, Е. Шмітд-Ассманн та інших, наголошують потребу глибокого аналізу інституту контролю в публічному адмініструванні. Особливу увагу заслуговують дослідження А. Федорченка, які відзначають малодослідженість цієї теми в контексті судової системи України.

Мета статті полягає у ретельному аналізі та вивченні теоретико-практичних засад інституту контролю в судовій системі України. Наукові дослідження вказують на значення самостійності судової системи та необхідність внутрішнього контролю, який

© С. Ніколайчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5213-3460>

svitlanavn@ukr.net

охоплює як дисциплінарні питання, так і організаційні аспекти.

Виклад основного матеріалу. Система контролю в публічному адмініструванні передбачає відповідальність та незалежність судів від інших гілок влади. Важливо забезпечити дотримання принципів демократії та правових норм під час вирішення судових питань. Відмова від контролю або його недостатнє впровадження може призвести до некерованості та хаосу в системі публічного управління. Тому акцентування на ефективному контролі в судовій сфері стає важливим завданням для подальшого розвитку судової системи України.

Питання теорії та методології контролю у сфері публічної влади, як вказує О. Сушинський, перебуває на стадії формування та розвитку основних засад. Найявний комплекс проблем, пов'язаних з концептуалізацією та інституціоналізацією контролю в публічній адміністрації, що потребує подальшого вивчення та дослідження.

Контроль у сфері суспільних відносин і державного управління знаходить втілення у вимогах забезпечення законності, дисципліни, дотримання встановлених норм і принципів. Відповідальність за виконання цих завдань покладається як на контролюючі органи, так і на органи публічного адміністрування для підвищення ефективності здійснення публічної влади в умовах правової держави.

Однак варто зауважити, що концепція контролю у сфері публічного адміністрування має свої особливості та залежить від специфіки кожної країни, державного устрою, рівня демократії. Підхід до виконання контролю та його організація можуть бути різними і залежать від юридичних традицій, правової системи, культурних особливостей країни.

Зміст контролю в публічному адмініструванні містить у собі широкий спектр дій, спрямованих на дотримання норм та цілей, виявлення відхилень, а також вимагає вжиття відповідних заходів щодо усунення порушень та відновлення правопорядку. Державні органи та громадяни мають активну роль у контролі та забезпеченні додержання правових норм для підтримання ефективного функціонування системи публічного адміністрування.

Контроль, нагляд та звернення до державних органів становлять основні засоби забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів публічного адміністрування. Ці методи використовуються з допомогою спеціально адаптованих нормативних актів та реалізуються через специфічні методи контролю.

Л. Сушко розглядає контроль як соціальну категорію та функцію соціального управління, спрямовану на облік та перевірку виконання вказівок керованої системи. Основною метою контролю є запобігання відхиленням у діяльності керованої системи та відновлення стабільного стану за допомогою соціальних регуляторів.

У Юридичній енциклопедії контроль визначається як перевірка виконання законів, рішень та інших нормативних актів. Водночас у публічній адміністрації контроль розглядається як один із принципів, що характеризує діяльність державних органів та метод управління, спрямований на вплив на поведінку об'єкта.

Два основних типи контролю, внутрішній (внутрівідомчий) та зовнішній (надвідомчий), використовуються у публічній адміністрації під час здійснення публічного управління. Ці методи сприяють підтримці демократії та забезпеченню ефективного функціонування системи публічного адміністрування в Україні.

Внутрішній контроль є формою самоконтролю, що здійснюється всередині публічної адміністрації за допомогою внутрішніх ресурсів, зокрема щодо підконтрольних їй органів, підрозділів та персоналу. Такий вид контролю спрямований на запобігання порушень правових норм з боку підконтрольних суб'єктів і передбачає спостереження за способами виконання адміністративними установами їх функцій та обов'язків.

Зовнішній контроль має іншу організаційно-правову форму і здійснюється органами, які мають повноваження контролювати організації, що не підпорядковуються їм організаційно. Цей вид контролю стосується однієї зі сторін діяльності цих організацій, і його проведення відбувається організаціями, установами та іншими органами, що діють зовні від організаційних структур публічної адміністрації.

Варто зазначити, що внутрішній та зовнішній контролі являють собою комплекс різних юридичних засобів, процедурних норм і організаційних механізмів, які використовуються для перевірки законності адміністративних та управлінських дій та захисту прав і законних інтересів. Саме виявлення та усунення порушень є основними етапами контрольної діяльності, яка сприяє забезпеченню законності та дисципліни в публічному адмініструванні.

Етапи контрольної діяльності в публічному управлінні є важливими складовими частинами процесу забезпечення законності та дисципліни. Кожен з цих етапів спрямований на систематичне й послідовне проведення контрольних заходів для досягнення мети забезпечення ефективного функціонування системи управління.

Зважаючи на інститут контролю в судовій системі публічного адміністрування, важливо зазначити, що різні гілки влади здійснюють контроль одна за одною, щоб забезпечити баланс та нормальне функціонування державних органів. Це забезпечує запобігання зловживанням та забезпечує додержання принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Наявність такого контролю сприяє підтримці ефективності та недопущенню недоречного використання влади, що може виникнути внаслідок недостатнього нагляду та відсутності взаємодії між цими гілками влади.

Такий контроль з боку Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України є важливою гарантією додержання принципів демократії та законності в судовій системі публічного адміністрування. Це сприяє створенню прозорого та відповідального механізму контролю та управління, що є головним для забезпечення ефективного функціонування судової системи.

Внутрішньосистемний контроль є важливою складовою частиною системи контролю в судовій системі публічного адміністрування. Цей вид контролю відіграє критичну роль у забезпеченні ефективності та законності в діяльності судів на всіх рівнях.

Повноваження голів судів різного рівня, судових колегій та президій, а також Ради суддів України, включно з нормативним забезпеченням, контроль за організацією діяльності судів та інші заходи, визначені відповідними нормативними актами. Ці заходи спрямовані на забезпечення дотримання законів та норм, а також забезпечення ефективності судової системи.

Утворення кваліфікаційних комісій та проведення кваліфікаційного оцінювання суддів є важливими кроками у забезпеченні високого професійного рівня та відповідальності суддів за їхню діяльність. Ці заходи сприяють підвищенню вимог до якості судових рішень та сприяють зміцненню довіри до судової системи в цілому.

Загалом внутрішньосистемний контроль є невід'ємною частиною всієї системи контролю в судовій системі публічного адміністрування, яка спрямована на забезпечення прозорості, ефективності та відповідності високим стандартам законності та професійної етики.

Громадський контроль є важливим елементом забезпечення відкритості та прозорості діяльності судової системи. Його вплив на формування громадської думки та уваги до діяльності суду є важливим чинником, що сприяє встановленню високих стандартів етики та законності в судовій системі. Громадський контроль допомагає підтримувати відповідальність судової системи перед суспільством та впливає на підвищення довіри до судової гілки влади.

Пресконференції, інтерв'ю з керівниками судових органів та інші форми взаємодії з громадськістю стимулюють дискусії щодо важливих питань судової реформи та допомагають забезпечити більшу відкритість та доступність інформації про судову систему. Це може сприяти підвищенню довіри до судової системи та підтримці судових рішень серед громадян.

Згаданий громадський контроль доповнює наявні механізми контролю в судовій системі та відіграє важливу роль у зміцненні демократичних принципів та розвитку правової культури в суспільстві.

Висновки. Контроль в публічному адмініструванні судової системи має вирішальне значення для забезпечення законності та дисципліни в системі публічного управління. Вони також виділяють значущі аспекти контрольної діяльності, такі як перевірка відповідності дій учасників суспільних відносин встановленим у суспільстві приписам, а також виявлення та усунення відхилень від прийнятих вимог.

Окрім того, висновки акцентують на складній структурі інституту контролю в публічному адмініструванні судової системи, що відображається на різних рівнях контролю та використанні інструментів. Аналізується також нерівномірність можливостей та інструментів у контролі судової системи, що обумовлена незалежністю судової гілки влади.

Подальші дослідження рекомендують зосередитись на суб'єктному складі контролю в публічному адмініструванні судової системи, зважаючи на зростаючий інтерес до інструментів громадського контролю та потребу у зміцненні довіри до судової

гілки влади. Дослідження в цьому напрямі може допомогти вдосконалити систему контролю та забезпечити більшу відкритість і ефективність діяльності судової системи.

Додатково, варто виділити значення громадського контролю в системі контролю судової системи, особливо в контексті забезпечення відкритості та прозорості діяльності судових органів. Цей вид контролю може сприяти збільшенню довіри до судової гілки влади та відкритому обговоренню питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя.

Також треба враховувати важливість внутрішньосистемного контролю, оскільки це допомагає підтримувати стабільність та ефективність внутрішнього функціонування судових органів. Перевірка дотримання норм та процедур у межах судової системи сприяє поліпшенню якості роботи судових установ та впровадженню високих стандартів професійної діяльності.

У контексті зміцнення системи контролю в публічному адмініструванні судової системи необхідно акцентувати на розвитку механізмів зворотного зв'язку та відкритого діалогу між громадськістю та судовими органами. Це сприятиме створенню відкритої та відповідальної судової системи, яка буде відповідати вимогам сучасного суспільства та забезпечувати ефективну охорону прав і свобод громадян.

Також важливо звернути увагу на те, що контроль у судовій системі має сприяти не лише виявленню порушень, а й їх подальшому усуненню та запобіганню. Це передбачає впровадження ефективних механізмів реагування на виявлені недоліки, а також систематичне вдосконалення процедур та політик, спрямованих на підвищення якості судової діяльності.

Зокрема, забезпечення незалежності та об'єктивності контролю в судовій системі є важливим завданням. Дотримання принципів незалежності під час здійснення контрольних функцій сприятиме забезпеченню безперешкодного виконання судьями своїх обов'язків у межах закону та забезпечить недоторканність судової влади.

Загалом ефективний контроль у судовій системі є запорукою додержання принципів правової держави, зміцнення довіри громадян до судових органів та забезпечення високих стандартів судочинства. Важливо продовжувати сприяти розвитку та вдосконаленню механізмів контролю, зокрема шляхом впровадження інноваційних підходів та передового досвіду, для підвищення ефективності та прозорості судової системи.

Список використаних джерел

1. Сушинський О. І. Теоретико-методологічні засади контролю у сфері публічної влади : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр-я : 25.00.01 / Українська Академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2003. 41 с.
2. Шмітд-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. 2-е вид. перероб. і допов. Київ : К.І.С., 2009. 552 с.
3. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
4. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні : навч. посіб. Харків : Фоліо, 2002. 176 с.
5. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2009. 22 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1. 669 с.
7. Журавський В. Парламентський контроль в Україні: проблеми нормативно-правового регулювання. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 1 (14). С. 11–20.
8. Заєць А. Конституційно-правові засоби обмеження держави контролю над владою. *Вісник Академії правових наук*. 1998. № 36. С. 15–28.
9. Мельник І. Адміністративне судочинство як форма контролю за діяльністю органів виконавчої влади. *Юридична Україна*. 2007. № 8. С. 26–29.
10. Мельник А. Ф., Смоленський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління : навч. підруч. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.

Надійшла до редакції 10.11.2023

References

1. Sushynskiy, O. I. (2003) *Teoretyko-metodolohichni zasady kontroliu u sferi publichnoi vlyady* [Theoretical and methodological principles of control in the sphere of public authority] : avtoref. dys. ... d-ra nauk z derzhavnoho upravlinnia : 25.00.01 / Ukrayinska Akademiya derzh. upravlinnya pry

Presyidentovi Ukrainy. Kyiv, 41 p. [in Ukr.].

2. Shmitd-Assmann, E. (2009) Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuвання: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava [General administrative law as an idea of settlement: basic principles and tasks of administrative law systematization] / per. z nim. H. Ryzhkov, I. Soiko, A. Bakanov; vidp. red. O. Syroid. 2-e vyd. pererob. i dopov. Kyiv : K.I.S., 552 p. [in Ukr.].

3. Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky [Public administration: problems of administrative and legal theory and practice] / za zah. red. V. B. Averianova. Kyiv : Fakt, 2003. 384 p. [in Ukr.].

4. Harashchuk, V. M. (2002) Kontrol ta nahliad v derzhavnomu upravlinni [Control and supervision in the state administration] : navch. posib. Kharkiv : Folio, 176 p. [in Ukr.].

5. Sushko, L. P. (2009) Orhanizatsiino-pravovi zasady zdiisnennia sudovoho kontroliu v Ukraini [Organizational and legal principles of judicial control in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Kyiv, [in Ukr.].

6. Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. Kyiv : «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 1998. T. 1. 669 s. [in Ukr.].

7. Zhuravskiy, V. (2001) Parlamentskyi kontrol v Ukraini: problemy normatyvno-pravovoho rehuliuвання [Parliamentary control in Ukraine: problems of normative and legal regulation]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*. № 1 (14). S. 11–20. [in Ukr.].

8. Zaiets, A. (1998) Konstytutsiino-pravovi zasoby обмеzhennia derzhavy kontroliu nad vladoiu [Constitutional and legal means of limiting state control over power]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. № 36, pp. 15–28. [in Ukr.].

9. Melnyk, I. (2007) Administratyvne sudochynstvo yak forma kontroliu za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative proceedings as a form of control over the activities of executive authorities]. *Yurydychna Ukraina*. № 8, pp. 26–29. [in Ukr.].

10. Melnyk, A. F., Smolenskyi, O. Yu., Vasina, A. Yu., Hordiienko, L. Yu. (2003) Derzhavne upravlinnia [Governance] : navch. pidruch. Kyiv : Znannia-Pres, 343 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Nikolaichuk. The system of control over the activity of courts in Ukraine. Taking into account the study of the institution of control in the public administration of the judicial system of Ukraine, this article offers a comprehensive analysis of the mechanisms and procedures used to ensure legality and discipline in the activities of judicial institutions. The report highlights the variety of levels of control, including internal, external, and public control, and also considers the stages of control activities and their essence. In addition, the study draws attention to the peculiarities of granting control powers to various bodies and institutions of the judicial system of Ukraine. Through the analysis of the variety of sources of control and their interaction, the article offers promising directions for further research in the subject composition of power in the administration of the judicial system. This article is devoted to analyzing the institution of control in the public administration of the judicial system of Ukraine, taking into account various aspects and difficulties that arise in ensuring legality and discipline. Various forms of control, including internal, external, and public management, are considered, and their interrelationship and influence on the activities of judicial institutions are analyzed. In addition, the article draws attention to different levels of control, ranging from inter-organizational interaction to public influence. The report emphasizes the need to improve modern control mechanisms. It promotes the further development of research in this area aimed at improving the legal field and ensuring the effective functioning of the judicial system. To this is added an analysis of modern trends in the control institute, including taking into account the latest technologies and methods that can be applied to increase the effectiveness of control measures. The article emphasizes the need to promote the development of transparency and openness in the activities of judicial bodies to ensure public trust and justice.

Further research in this field can contribute not only to the improvement of legal norms but also to the development of a culture of legal interaction between the judicial system and society. The article examines an essential institution of control in the field of public administration of the judicial system of Ukraine and analyzes its key aspects and organizational forms. Based on the conducted research, a comprehensive view of the control mechanisms used to ensure the legality and effectiveness of the activities of judicial institutions is provided. In addition, attention is focused on the role of public control and its influence on the formation of trust in the judicial system. Prospective areas of further research are proposed to improve the institution of power in the general administration of the judicial system to ensure fairness and effective implementation of justice.

Keywords: control, court, administration, institute of management, justice.

УДК 342.565

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-37-42

Віктор ОЛІЙНИК[©]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд,
м. Дніпро, Україна)

РОЛЬ СУДУ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Судова влада відіграє вирішальну роль у забезпеченні демократії в Україні шляхом захисту прав людини та запобігання зловживанню законодавчою та виконавчою владою. Пріоритет демократичної держави полягає у гарантуванні прав та свобод громадян, що є основою функціонування держави. Судова влада є важливим гарантом захисту прав людини та вирішення правових конфліктів. Конституційний Суд, Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності та загальні суди відіграють ключову роль у цьому процесі, проте сучасний стан судової системи в Україні супроводжується низькою довірою громадян, проблемами з матеріально-технічним забезпеченням та затримками у розгляді справ. Процес судової реформи, який триває в Україні, має вирішальне значення для демократії, проте непослідовність у реалізації реформ призвели до недосконалості системи правосуддя. Невід'ємною частиною демократичної держави є ефективна та незалежна судова система, яка гарантує захист прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина. Взаємозв'язок між розвитком судової системи та демократизацією створює передумови для підсилення ролі судової влади та забезпечення гарантій незалежної, безпристрасної та професійної системи правосуддя. Судова реформа є пріоритетним напрямом у законотворчому процесі та державотворенні в Україні.

Ключові слова: суд, демократія, демократичний розвиток, система правосуддя, судова реформа.

Постановка проблеми. Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язане зі створенням і вдосконаленням функціонування демократичних інститутів. Завданням цих інститутів є забезпечення не лише демократизації державної влади в цілому, а й створення системи гарантій для цінностей та правових принципів, що становлять основу демократичної організації публічної влади. У зв'язку з цим питання наукового дослідження та теоретичні проблеми організації та функціонування основних інститутів демократичної держави становлять важливий напрям завдання юридичних наук, насамперед таких дисциплін, як теорія держави і права та конституційне право.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Визначення демократичної держави, закріплене в переважній більшості джерел теорії держави і права, впливає з її трактування в аспекті підтримки народовладдя та забезпечення національного суверенітету. Не ставлячи під сумнів плідність і обґрунтованість цього теоретико-методологічного підходу, треба зазначити, що загальне поняття демократичної держави не може бути повноцінно описано лише через посилання на інститут народовладдя, а також народовладдя як одного з основних конституційних принципів державного устрою України. Про виняткову роль цього конституційного принципу в утвердженні конституціоналізму в Україні та забезпеченні демократичності Української держави писав В. Погорілко [1, с. 62-63]. Тому в багатьох сучасних дослідженнях, крім інститутів народовладдя, які нерозривно пов'язані з демократією, аналізуються інші інститути та принципи, серед яких: принцип незалежності судової влади та пов'язана з цим діяльність судової влади [2].

Важливість розгляду ролі судової влади в забезпеченні демократії в українській державі зумовлена кількома причинами. Насамперед, сама судова влада та захист прав і

© В. Олійник, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

inbox@adm.dp.court.gov.ua

свобод людини і громадянина є проявом конституційної демократії, без якої стає неможливим функціонування всієї системи демократичної організації державної влади. Це положення чітко аргументує С. Шевчук, вказуючи на взаємозалежність таких понять, як конституційна демократія та судовий захист прав людини [3].

У цьому сенсі будь-які демократичні зміни в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом удосконалення організації та діяльності судової влади, що суттєво актуалізує проведення базових теоретико-правових досліджень щодо судової влади та її ролі в забезпеченні демократизації Української держави.

По-друге, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут і права на базову соціальну цінність, що визначає і спрямовує діяльність держави (нагадуємо, що ця формула майже в такому ж вигляді закріплена у ст. 3 Конституції України). У цій сфері, як слушно зазначає Б. Футей, суди є «найнадійнішим бастионом захисту прав людини, який запобігає будь-якому зловживанню владою з боку законодавчої та виконавчої влади» [4], що дає підстави багатьом дослідникам характеризувати захист прав людини як основний принцип демократії.

По-третє, досвід функціонування системи правосуддя в Україні переконливо доводить, що вона часто відіграє одну з ключових ролей у підтримці демократичних засад державного устрою, стоїть на сторожі демократії та запобігає узурпації державної влади. У цьому контексті варто згадати не лише діяльність органів конституційної юрисдикції, а й інших органів судової влади.

Наголошуючи на важливості судової влади для становлення демократії в українській державі, треба зазначити, що в цьому випадку теорія права фактично охоплює та аналізує об'єктивні процеси в Українській державі, які не лише відбуваються, а й суттєво впливають на організацію і функціонування органів державного устрою.

Мета. Отже, для дослідження ролі та значення судової влади в процесі забезпечення демократії в сучасній Українській державі необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: а) обґрунтувати суттєвий зв'язок між поняттям демократії та функціонуванням судової влади; б) визначити механізми забезпечення демократизму Української держави через судову владу; в) окреслити перспективи вдосконалення організації та функціонування судової влади як важливого чинника демократизації держави.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних дослідників демократії досить часто можна зустріти думку про те, що демократична держава завжди спрямовує свої зусилля на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які розглядаються як безперечна цінність, так і мета функціонування держави. Це створює основу для встановлення глибокого зв'язку між демократією та правом. Невипадково такий відомий вітчизняний юрист, як О. Скрипнюк, характеризує право і права людини як специфічну «аксіологію» сучасної демократії [5, с. 273].

Причому це не означає лише вимогу до формально-правової організації держави та відповідності наявним правовим формам діяльності держави (правові форми діяльності держави визначаються законодавством, юридично оформленим способом здійснення юридично значущої діяльності та операцій, спрямованих на реалізацію функцій держави) [6, с. 396-397], а також тим, що держава гарантує та забезпечує права людини, які фактично становлять сутність держави – загальне поняття права.

Однак той факт, що демократична держава визнала забезпечення прав людини однією зі своїх головних (пріоритетних) цілей, не є достатньою гарантією досягнення поставленої мети. З цієї причини, як доводить теорія держави і права, повинен бути певний державний механізм, який би уможливив практичну реалізацію діяльності у сфері забезпечення та захисту прав людини.

Як свідчить державно-правовий досвід сучасних розвинутих демократичних держав, ці механізми мають багаторівневу та досить складну структуру. У цьому сенсі досить показовою може бути позиція авторів, які на прикладі України [7] переконливо показує складність організації загальнодержавного механізму забезпечення та захисту прав людини в демократичній державі.

Не дискутуючи про конкретну роль і функції окремих ланок цього механізму забезпечення та захисту прав людини в демократичній державі, зазначимо лише, що судова влада по праву посідає в ньому одне з провідних місць. Справедливість цього

положення підтверджується тим, що сама функція забезпечення та захисту прав людини сьогодні вважається основною функцією судів і суддів, які реалізують її, вирішуючи юридично важливі справи. Як зазначає І. Марочкін, під час такої діяльності суд (судді) розсуджує право, тобто здійснює правосуддя [8, с. 24].

Ця функція чітко відображена не лише в Конституції України, а й на рівні чинного законодавства України. У ст. 2 Закону України «Про судоустрій України» чітко визначено, що суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтереси суспільства і держави, гарантовані Конституцією України та законами. Кодексом адміністративного судочинства України визначено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у публічно-правових відносинах від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів державного управління, їх посадових осіб та посадових осіб інших суб'єктів під час здійснення ними повноважних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі під час здійснення наданих їм повноважень [9, с. 341].

Викладене дозволяє відразу зробити кілька важливих узагальнень щодо проблеми, що розглядається.

Завдяки діяльності системи правосуддя реалізується одне з основних завдань демократичної держави – вирішення та врегулювання правових конфліктів. У широкому сенсі цю функцію можна охарактеризувати як функцію справедливості. Водночас завдяки судовій владі відбувається «самообмеження» та «зв'язування» влади держави як творця права [10, с. 323-324]. Демократична держава повинна не тільки захищати права приватних осіб, які звернулися до неї за допомогою, але й діяти лише в межах встановленого нею права. Тому «правосудна держава» не тільки вирішує правові спори, а й постійно забезпечує відповідність своїх дій і рішень закону.

Водночас, наголошуючи на ролі конституційної юстиції, треба нагадати, що на органи конституційної юрисдикції покладається контроль за конституційністю (тобто відповідністю Конституції як Основному закону держави і суспільства) актів, виданих вищими органами державної влади. Зокрема, як передбачено ст. 150 Конституції України до компетенції Конституційного Суду України належить вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, нормативно-правових актів Верховної Ради України, Автономної Республіки Крим. Водночас у чинному Законі України «Про Конституційний Суд України» у ст. 13 зазначено, що Конституційний Суд України розглядає та дає висновки у справах, що стосуються: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, законів Президента України, законів Кабінету Міністрів України, законів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або міжнародним договорам, поданим до Верховної Ради України з метою надання згоди на їх чинність; 3) дотримання конституційного порядку розгляду та розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 і 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України. Водночас, як вказує український законодавець, підставами для винесення Конституційним Судом України висновку щодо неконституційності правових актів загалом або в окремих частинах є: невідповідність Конституції України, порушення порядку, визначеного законодавством України, в Конституції України для їх перегляду, ухвалення чи набрання чинності, перевищення конституційних повноважень щодо їх ухвалення. Тому Конституційний Суд України за результатами розгляду справ про конституційність законів та інших правових актів ухвалює рішення Верховної Ради України, законів Президента України, законів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Конституційний Суд України може визнати правовий акт неконституційним повністю або в частині. Якщо під час розгляду справи за конституційним поданням чи конституційною скаргою ухвалені інші нормативно-правові акти (їх окремі положення), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, які впливають на ухвалення судового рішення чи винесення постанови. Висновки у справі, визнані такими, що не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Крім того, єдиний в Україні орган конституційної юрисдикції дає висновки щодо: а) офіційного тлумачення

Конституції України та законів України; б) відповідності чинних міжнародних договорів України Конституції України або міжнародних договорів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України для надання згоди на їх дію; в) дотримання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Рішення та висновки Конституційного Суду України є однаково обов'язковими.

Зважаючи на ці повноваження та функції органів конституційної юрисдикції, не викликає сумнівів теза В. Скрипнюка про те, що відсутність інституцій конституційного контролю є несумісною з розвитком демократичної держави в Україні [5], оскільки в цьому разі важливою гарантією є забезпечення прав і свобод конституційного контролю. Втрачається те, що держава не підніметься над законом і спробує узурпувати владу, що належить народу, шляхом внесення відповідних змін до вищих нормативно-правових актів держави.

По-друге, в умовах функціонування демократичної державної влади саме суди відіграють роль одного з основних легітиматорів демократичного державного устрою, який також забезпечує цю систему демократичної держави своєю владою. Одним із перших звернув увагу на цей специфічний зв'язок між судовою владою та демократичною державою відомий сучасний французький юрист і конституціоналіст, директор Інституту вищих досліджень юстиції (Франція) А. Гарапон. Зокрема, він зазначає, що в загальній конституційній структурі організації та функціонування публічної влади в демократичній державі судова влада відіграє фактично надзвичайну роль. Справа в тому, що він не тільки діє відповідно до законів та інших нормативно-правових актів, ухвалених іншими органами влади, а й: а) оцінює зміст цих положень; б) дає оцінку діям інших органів, органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Тож судова влада набуває особливої влади та особливих повноважень у сфері застосування права та оцінки державних актів і рішень на предмет їх відповідності закону та конституції. У цьому сенсі важливість і роль судової влади для демократичної держави полягає не тільки в тому, що вона забезпечує і захищає права людини і громадянина, а й у тому, що наявність судової влади в державі, загальна система поділу державної влади, дозволяє побудувати організаційну структуру характеристики публічної влади в демократичній державі. Цей процес конституційного формування демократичної державної влади значною мірою пов'язаний із розвитком системи гарантій незалежності суду. Справді, як цілком слушно зауважує Ю. Полянський, умовою виникнення демократичної держави є поява і становлення незалежної судової влади [11, с. 6].

По-третє, майже всі без винятку сучасні юристи визнають, що розвиток демократичної держави пов'язаний зі створенням системи гарантій, що забезпечують непорушність тих правових та інших принципів, які є основою демократії як форми організації та функціонування суспільства. Одним із найефективніших правових механізмів забезпечення правової основи демократії в державному устрої є діяльність судової влади. Причому в даному випадку йдеться не тільки про діяльність органів конституційної юрисдикції, а й про загальних судів. Нагадаємо, що саме Верховний Суд України зіграв ключову роль у президентських виборах в Україні 2004 року. Тоді в постанові від 3 грудня 2004 року Суд визнав дії Центральної виборчої комісії, спрямовані на встановлення результатів повторного голосування на виборах Президента України та складання протоколу про результати виборів. переголосування на президентських виборах 24 листопада 2004 р. були незаконними. Цим же рішенням Центровиборчком зобов'язано призначити повторне голосування на виборах Президента України у строки, визначені частиною першою ст. 85 Закону України «Про вибори Президента України», починаючи з 5 грудня 2004 року. Не дискутуючи щодо обґрунтованості постанови Верховного Суду України з правового погляду, ми лише зауважимо, що в ситуації, коли жоден з органів державної влади не зміг вирішити виниклу проблему в суспільстві, саме судова влада відіграла роль суб'єкта вирішення гострого політичного конфлікту, а також під час його перебігу та визначення результатів виборів. Подібні приклади можна навести і щодо інших інститутів демократичної держави.

Отже, з огляду на незаперечний зв'язок судової влади з процесом розвитку демократичної держави, можна зробити ще один фундаментальний висновок для нашого дослідження, а саме: одним із факторів демократизації Української держави є процес судової реформи. Дійсно, важко не погодитися з тим, що судова влада, яка не в змозі гарантувати демократичність державного ладу та не захищає права і свободи людини і

громадянина, постає серйозним гальмом усіх процесів демократизації. держави і суспільства. У цьому контексті можна стверджувати, що є прямиий зв'язок між процесами судової реформи, що тривають, і демократизацією державної влади загалом. На жаль, сучасний стан судової системи в Україні залишає невирішеними багато проблем. Йдеться не лише про низький рівень довіри громадян до суду, а й про проблеми матеріально-фінансового та технічного забезпечення діяльності українських судів і суддів, проблеми із забезпеченням доступу до правосуддя. Поки що суди часто повертають безпідставні позови, судді зволікають з розглядом справ та виносять рішення понад розумні строки, а також не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за зволікання з розглядом справ, а також суддів за неналежне виконання суддівських функцій. розроблений. Крім того, наявна в Україні система загальних судів не повністю відповідає конституційним засадам організації правосуддя, оскільки нераціональна структура системи судових установ та розподіл юрисдикції між ними нерідко призводить до того, що спори розглядаються різними судами одного рівня і має місце неправосудне обмеження права на оскарження судових рішень у певних категоріях справ. Зазначені зволікання та непослідовність у здійсненні судової реформи в Україні призводять не лише до недосконалого функціонування судової влади, а й до гальмування процесу демократизації держави загалом. Тому в умовах повсюдної демократизації держави та державної влади треба визнати, що судова реформа є для України не менш важливою, ніж парламентська чи адміністративна.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, варто акцентувати, що наявність ефективної та незалежної судової системи є невід'ємною ознакою демократичної держави, оскільки вона прямо впливає з визначення демократії як форми організації суспільства, яка гарантує максимальне захист прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина. У зв'язку з цим судова влада стає одним з ключових суб'єктів, що забезпечують верховенство права, пріоритет прав людини та основних принципів демократичного управління у процесі судочинства. Така взаємозалежність між розвитком судової системи та становленням демократії дає підстави стверджувати, що подальша демократизація Української держави повинна здійснюватися шляхом посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежної, безпристрасної та професійної системи правосуддя. Це логічно ставить питання судової реформи на одне з пріоритетних місць у процесі формування законодавства та державних інституцій в Україні.

Список використаних джерел

1. Погорілко В. Ф. Теоретичні проблеми сучасного українського конституціоналізму. *Вісник прокуратури*. 2000. № 2. С. 59–66.
2. Тодика О. Ю. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 35–46.
3. Диченко А. Реформування політичної системи в Україні: досвід і перспективи. 2023. URL: <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/163881>.
4. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Revista de Derecho*. 2022. 11(2). S. 57–82.
5. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ : Логос, 2006. 368 с.
6. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Гончар О. В., Шпак К. О. Права і свободи людини та громадянина України під час воєнного стану. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри : зб. матеріалів II-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.)*. Вінниця : Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2023, С. 148-152.
8. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Харків : Право, 2009. 184 с.
9. Конституційне право України : підручник / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
10. Дюгі Л. Конституційне право: Загальна теорія держави. Репринт / передм. Ю. М. Оборотова. Одеса : Юрид. літ-ра, 2005. 1008 с.
11. Полянський Ю. Є. Судові та правоохоронні органи України : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 1998. 32 с.

Надійшла до редакції 18.10.2023

References

1. Pohorilko, V. F. (2000) Teoretychni problemy suchasnoho ukraïnskoho konstytutsionalizmu [Theoretical problems of modern Ukrainian constitutionalism]. *Visnyk prokuratury*. № 2, pp. 59-66. [in Ukr.].
2. Todyka, O. Yu. (2004) Katehoriia narodovladdia v systemi inshykh katehoriï konstytutsiïnoho prava: spivvidnoshennia i vziaimozviazok [The category of people's power in the system of other categories of constitutional law: relationship and relationship]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraïny*. № 2 (37), pp. 35-46. [in Ukr.].
3. Dichenko, A. (2023) Reformuvannia politychnoi systemy v Ukraini: dosvid i perspektyvy [Reforming the political system in Ukraine: experience and prospects]. URL: <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/163881>. [in Ukr.].
4. Leheza, Y., Nalyvaiko, L., Sachko, O., Shcherbyna, V., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Revista de Derecho*. No. 11(2), pp. 57-82.
5. Skrypniuk, O. V. (2006) Demokraciia: Ukraïna i svitovyï vymir (kontsepsiï, modeli ta suspilna praktyka) [Democracy: Ukraine and the global dimension (concepts, models and social practice)]. Kyiv : Lohos, 368 p. [in Ukr.].
6. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] : pidruch. / za red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. Kharkiv : Ptavo, 2009. 584 p. [in Ukr.].
7. Honchar, O. V., Shpak, K. O. (2023) Prava i svobody liudyny ta hromadianyna Ukrainy pid chas voïennoho stanu [Rights and freedoms of the man and the citizen of Ukraine under martial law]. *Zabezpechennya prav lyudyny: natsional'nyy i mizhnarodnyy vymiry : zb. materialiv II-yi Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsya, 9 hrud. 2022 r.)*. Vinnytsya : Vinnyts'k. derzh. ped. un-t im. M. Kotsyubynm'koho, pp. 148-152 [in Ukr.].
8. Orhanizatsiia sudovoï vlady v Ukraïni [Organization of the judiciary in Ukraine] : navch. posib. / za red. I. Ye. Marochkina, N. V. Sibilovoï. Kharkiv : Ptrato, 2009. 184 p. [in Ukr.].
9. Konstytutsiïne pravo Ukraïny [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / za red. V. P. Kolisnyka, Yu. H. Barabasha. Kharkiv : Pravo, 2008. 416 p. [in Ukr.].
10. Diuhi, L. (2005) Konstytutsiïne parvo: Zahalna teoriia derzhavy. Preprint [Constitutional law: General theory of the state. Preprint] / peredm. Yu. M. Oborotova. Odesa : Yuryd. lit-ra. 1008 p. [in Ukr.].
11. Polianskyï, Yu. Ye. (1998) Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukraïny [Judicial and law enforcement bodies of Ukraine] : navch.-metod. posib. Odesa : Astroprint. 32 p. [in Ukr.].

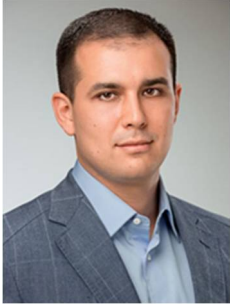
ABSTRACT

Viktor Oliinyk. The court's role in the democratic development of Ukraine. The judiciary plays a crucial role in ensuring democracy in Ukraine by protecting human rights and preventing abuse of legislative and executive power. The priority of a democratic state does not guarantee the rights and freedoms of citizens, which is the basis of the functioning of the state. The judiciary is the guarantor of the protection of human rights and the resolution of legal conflicts. The Constitutional and general courts are changing their critical role in this process. Still, the current state of the judicial system in Ukraine supports the low trust of citizens and problems with material and technical support and support in considering cases. The process of judicial reform, which is ongoing in Ukraine, is crucial for democratizing the state and society. Still, the need for more consistency in implementing reforms has led to the imperfection of the justice system. An integral part of a democratic state is an effective and independent judicial system, which guarantees the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of a person and a citizen. The relationship between the development of the judicial system and democratization creates prerequisites for strengthening the judiciary's role and ensuring the guarantees of an independent, impartial, and professional justice system. Judicial reform is a priority area in Ukraine's law-making process and state-building.

Keywords: court, democracy, democratic development, justice system, judicial reform.

УДК 342+351.86

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-43-48

Каміль ПРИМАКОВ[©]
кандидат юридичних наук
(м. Дніпро, Україна)

ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено роль та значення органів правопорядку як суб'єктів забезпечення національної безпеки. На підставі аналізу законодавства та діяльності органів правопорядку розглянуто окремі аспекти визначення ролі та місця органів правопорядку в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки. Звертається увага на те, що у системі суб'єктів національної безпеки органи правопорядку становлять систему взаємодіючих і взаємопов'язаних між собою суб'єктів, що виконують спеціальні і суміжні завдання у сфері забезпечення національної безпеки. Акцентується увага на тому, що поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» включає поняття «органи правопорядку як суб'єкти забезпечення національної безпеки». Обґрунтовується теза: незважаючи на те, що система органів правопорядку та органів сектору безпеки і оборони між собою різняться, важливо усвідомлювати, що суб'єкти забезпечення національної безпеки мають все ж являти собою цілісну ефективно взаємодіючу систему. Тому розірвання зв'язків між елементами цієї системи, здійснення реформ в одній сфері без урахування проблем в іншій галузі діяльності всіх суб'єктів тощо може призвести до відсутності ефективності і злагодженості функціонування всієї системи. Аргументовано, що поточні та перспективні проблеми, пов'язані із забезпеченням національної безпеки, свідчать про те, що ефективна діяльність органів правопорядку у цій сфері залежить від злагодженої діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки у межах єдиної нормативно визначеної системи. Саме тому має бути створений єдиний механізм координації діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки та виконання ними взаємозалежних функцій. Робиться висновок, що для забезпечення сталості та ефективності функціонування органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки акцент слід зробити на розвитку всієї системи управління сектором безпеки та оборони, взаємодії та контролю між усіма суб'єктами цього сектору, складовим елементом якого є органи правопорядку.

Ключові слова: безпека, національна безпека, органи правопорядку, правоохоронні органи, суб'єкти національної безпеки, взаємодія, забезпечення, координація.

Постановка проблеми. Важливою стратегічною функцією держави є забезпечення національної безпеки, що реалізується через уповноважені органи та інститути, що відповідно до законодавства наділені різним обсягом повноважень. У сучасних умовах такі питання, як зростання ризиків і загроз національній безпеці, поява нових викликів, практичне забезпечення національної безпеки, адекватне і своєчасне реагування набувають ще більшого значення. Саме тому нагальною є необхідність удосконалення системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, що стає можливим лише при удосконаленні правового регулювання їхньої діяльності, побудові та закріпленні їхньої оптимальної структури, функціонального розподілу повноважень.

На сьогодні неоднозначність структури, завдань і цілей суб'єктів забезпечення національної безпеки, а також дублювання їхніх функцій і потреба в їх чіткому розподілі є проблемами, що не дозволяють досягти оптимальних результатів у забезпеченні національної безпеки держави. Тому удосконалення інституційної системи та функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки є і актуальним завданням для керівництва держави, і умовою для адекватної протидії загрозам національній безпеці. 11 травня 2023 р. Президент України затвердив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [1]. Цим нормативно-правовим актом органи правопорядку виділено в окрему групу

© К. Примаков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>

k_zpd@dduvs.in.ua

суб'єктів та затверджено комплекс заходів із їх реформування. У зв'язку з чим обраний напрям дослідження органів правопорядку як суб'єктів забезпечення національної безпеки є актуальним і своєчасним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання забезпечення національної безпеки висвітлювалися у наукових працях таких вчених, як В. Антонов [2], О. Вонсович [3], В. Безега [4], О. Бортнікова [5], А. Головка [6], І. Доронін [7], Т. Мироненко [8], В. Ліпкан [9], В. Ліпінський [10], С. Кузніченко [11], В. Смолянчук [12], Р. Чорний [13], П. Ясиновський [14] та ін. Поряд із цим сучасні виклики та загрози у сфері національної безпеки, процеси реформ [1; 15-17] обумовлюють необхідність дослідити органи правопорядку як суб'єктів забезпечення національної безпеки, що у науковій літературі зроблено недостатньо.

Метою статті є визначення ролі органів правопорядку у забезпеченні національної безпеки на підставі аналізу чинного законодавства та практики його реалізації.

Викладення основного матеріалу. Органи правопорядку в ході збройної агресії російської федерації проти України зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності, насамперед безпековими, на які довелося оперативно реагувати. Серед них – організаційні та інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України в низці аспектів. Президент України наголошує, що органи правопорядку мають посилити свій стратегічний та операційний потенціал із метою належного виконання функцій, визначених законодавством України [1].

Закон України «Про національну безпеку України» до суб'єктів її забезпечення відносить: 1) сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України; 2) сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [18]. При цьому згаданий вище Указ Президента України до органів правопорядку відносить органи прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України [1].

Отже, наведене дозволяє констатувати, що, по-перше, у законодавстві суб'єкти забезпечення національної безпеки розмежовуються на сили безпеки і сили оборони, а також на суб'єкти забезпечення національної безпеки і органи правопорядку. По-друге, маючи важливі завдання та функції у сфері забезпечення національної безпеки, органи правопорядку є складовим елементом системи суб'єктів національної безпеки. При цьому слід враховувати те, що поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплює поняття «органи правопорядку як суб'єкти забезпечення національної безпеки». І для того, щоб з'ясувати співвідношення цих понять та місце органів правопорядку в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки, варто визначити місце органів правопорядку в загальній системі суб'єктів національної безпеки.

У науковій літературі суб'єктів реалізації державної політики в тій чи іншій сфері поділяють на суб'єктів загальної компетенції, галузевої компетенції та спеціальної компетенції. До суб'єктів загальної компетенції у сфері забезпечення національної безпеки можна віднести Верховну Раду України, Президента України, органи місцевої влади. До суб'єктів галузевої компетенції можна віднести тих, що спеціально створені для забезпечення національної безпеки, а саме Службу безпеки України, розвідувальні та контррозвідувальні органи, Збройні Сили України тощо. До суб'єктів міжгалузевої компетенції належать: Національна поліція, Державна прикордонна служба України, прокуратура та ін.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що органи правопорядку є суб'єктами галузевої та міжгалузевої компетенції. Водночас, на нашу думку, все ж таки інституціональна побудова структури суб'єктів забезпечення національної безпеки має бути чіткою, без поділу на суб'єкти національної безпеки та органи правопорядку. Насамперед це потрібно для створення дієвої системи національної безпеки і суб'єктів її

забезпечення. Без чіткої інституціональної побудови системи суб'єктів забезпечення національної безпеки не можна ефективно управляти нею, оперативно реагуючи на нові виклики та загрози.

Отже, в системі суб'єктів національної безпеки органи правопорядку становлять систему взаємодіючих і взаємопов'язаних між собою суб'єктів, що виконують спеціальні і суміжні завдання у сфері забезпечення національної безпеки. Такі завдання вони здійснюють в єдиному напрямі – протидіяти загрозам і викликам у сфері національної безпеки і усувати їх.

Органи правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки забезпечують низку ключових функцій, спрямованих на забезпечення ефективного захисту національних інтересів держави та її громадян. Із-поміж основних функцій цих органів можна виділити такі.

По-перше, стратегічне прогнозування і планування, що є важливим елементом у системі забезпечення національної безпеки і однією з важливих функцій органів правопорядку. Здійснення стратегічного прогнозування та тактичного планування спрямоване на визначення цілей і завдань у напрямі протидії викликам і загрозам національній безпеці, слугує «дорожньою картою» для діяльності і розвитку органів правопорядку у цій сфері.

По-друге, крім стратегічного прогнозування і планування, органи правопорядку у сфері забезпечення національної також здійснюють активне моніторингове спостереження за зовнішніми та внутрішніми загрозами безпеки. Вони вивчають усі наявні та потенційні загрози та ідентифікують сфери, що можуть бути особливо уразливими. Це дозволяє своєчасно виявити нові тенденції і деякі ризики, що виникають у глобальному та регіональному контекстах і впливають на стан національної безпеки держави.

По-третє, важливим аспектом діяльності органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки є сприяння розвитку та забезпечення стійкості економіки держави. Ці органи враховують економічні аспекти при розробці стратегій безпеки та здійснюють заходи для захисту важливих економічних сфер від поточних загроз.

По-четверте, також важливими функціями органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки є протидія корупції, участь у створенні глобальної системи безпеки на міжнародному рівні і інтеграція в загальноєвропейський простір, забезпечення безпеки всередині держави, на державному та митному кордонах тощо.

Безумовно, вказані функції не можуть здійснюватися ефективно без налагодженої взаємодії та координації діяльності між органами правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки.

Незважаючи на те що система органів правопорядку та органів сектору безпеки і оборони між собою різняться, важливо усвідомлювати, що суб'єкти забезпечення національної безпеки мають все ж являти собою цілісну ефективно взаємодіючу систему. Тому розірвання зв'язків між елементами цієї системи, здійснення реформ в одній сфері без урахування проблем в іншій сфері діяльності всіх суб'єктів тощо може призвести до відсутності ефективності і злагодженості у функціонуванні всієї системи.

Очевидно, що діяльність органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки має певні особливості, що обумовлені спеціальними завданнями та функціями конкретного правоохоронного органу. Наприклад, забезпечення безпеки на державному кордоні покладається на Державну прикордонну службу України, публічного порядку та безпеки – на органи Національної поліції тощо. Але, виконуючи завдання із забезпечення національної безпеки, органи правопорядку доповнюють одне одного, формуючи при цьому єдину організаційно-функціональну структуру.

З іншого боку, поточні та перспективні проблеми, пов'язані із забезпеченням національної безпеки, свідчать про те, що ефективна діяльність органів правопорядку у цій сфері залежить від злагодженої діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки у межах єдиної нормативно визначеної системи. Саме тому має бути створений єдиний механізм координації діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки та виконання ними взаємозалежних функцій.

Успішне виконання завдань щодо забезпечення національної безпеки України багато в чому залежить від організації та здійснення міжгалузевого управління. Вітчизняний науковець С. Кузніченко цілком слушно зараховує до таких систем, по-

перше, системи із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації воєнного характеру; по-друге – із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру (включно з надзвичайними ситуаціями кримінального та некримінального характеру); по-третє – із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру [11, с. 308; 19, с. 78].

Висновки. Отже, проблеми забезпечення національної безпеки органами правопорядку та подальшого реформування останніх лежать у площині розвитку і функціонування всієї системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. Для забезпечення сталості та ефективності функціонування органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки акцент слід зробити на розвитку всієї системи управління сектором безпеки та оборони, взаємодії та контролю між усіма суб'єктами цього сектору, складовим елементом якого є органи правопорядку, окреслені в Указі Президента України № 273/2023 від 11.05.2023. При цьому важливим, як нам убачається, є забезпечення розвитку ефективної співпраці та стратегічних комунікацій між усіма суб'єктами забезпечення національної безпеки. Важлива взаємодія та обмін інформацією між усіма суб'єктами забезпечення національної безпеки сприяє вчасному виявленню та реагуванню на загрози та виклики. Постійне вдосконалення та реагування на сучасні виклики допомагають забезпечити захист і благополуччя нації в умовах військової агресії та інших загроз.

Важливою складовою розвитку системи органів правопорядку у сфері забезпечення національної безпеки є забезпечення високої професійної кваліфікації, правової культури та національної правосвідомості. Постійне навчання, стимулююча система мотивації, належні умови матеріально-технічного забезпечення, ефективна система протидії корупції допомогатимуть формуванню професійних кадрів у цій сфері і успішному реагуванню на загрози і виклики.

Список використаних джерел

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
3. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(2). С. 18–24.
4. Безега В. В. Характеристика адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 121–127. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.20>.
5. Бортнікова О. Г. Методологія інституціонального підходу в державному управлінні у контексті забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 12. С. 101–104.
6. Головка А. А. Громадянське суспільство як суб'єкт протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2019. 20 с.
7. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти : монограф. Київ : ТОВ Видавничий дім «АртЕк», 2019. 434 с.
8. Мироненко Т. Є. Проблеми розвитку стратегії національної безпеки України. *Приватне та публічне право*. 2017. № 2. С. 26–31.
9. Ліпкан В. А. Національна безпека України : монограф. Київ : Кондор, 2013. 437 с.
10. Ліпінський В. В. Застосування стандартів НАТО при створенні систем захисту інформації в сфері національної безпеки. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2018. № 3. С. 88–93.
11. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Кримськ. юрид. ін-т Одеськ. держ. ун-ту внутр. справ. Сімферополь, 2010. 463 с.
12. Смолянчук В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія. 2018. № 2. С. 107–126.
13. Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 42 с.
14. Ясиновський П. В. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків,

2018. 21 с.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069#>.

17. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 272-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#Text>.

18. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

19. Талалай Д. В., Щербина Л. І. Сили та засоби забезпечення національної безпеки України. *Південноукраїнський часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 74–79.

Надійшла до редакції 18.09.2023

References

1. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannya orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law and Order Bodies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>. [in Ukr.].

2. Antonov, V. O. (2017) *Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine] : monohraf. Kyiv : TALKOM. 576 p. [in Ukr.].

3. Vonsovych, O. S. (2017) *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh suchasnykh heopolitychnykh zmin* [National security of Ukraine in the conditions of modern geopolitical changes]. *Naukovyi visnyk Diplomatichnoi akademii Ukrainy*. Issue. 24(2), pp. 18–24. [in Ukr.].

4. Bezeha, V. V. (2020) *Kharakterystyka administratyvno-pravovoho statusu Natsionalnoi politzii yak subiekta sektoru bezpeky i oborony* [Characteristics of the administrative and legal status of the National Police as a subject of the security and defense sector]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 121–127. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.20>. [in Ukr.].

5. Bortnikova, O. H. (2012) *Metodolohiia instytutsionalnogo pidkhodu v derzhavnomu upravlinni u konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky* [Methodology of the institutional approach in public administration in the context of ensuring national security]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 12, pp. 101–104. [in Ukr.].

6. Holovka, A. A. (2019) *Hromadianske suspilstvo yak subiekt protydii zahrozam natsionalnoi bezpetsi v informatsiinii sferi* [Civil society as a subject of countering threats to national security in the information sphere] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 21.01.01 / Nats. in-t strateh. doslidzh. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

7. Doronin, I. M. (2019) *Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: pravovi aspekty* [National security of Ukraine in the information age: legal aspects] : monohraf. Kyiv : TOV Vydavnychi dim «ArtEk». 434 p. [in Ukr.].

8. Myronenko, T. Ye. (2017) *Problemy rozvytku stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Problems of the development of the national security strategy of Ukraine]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 2, pp. 26–31. [in Ukr.].

9. Lipkan, V. A. (2013) *Natsionalna bezpeka Ukrainy* [National security of Ukraine] : monohraf. Kyiv : Kondor. 437 p. [in Ukr.].

10. Lipynskiy, V. V. (2018) *Zastosuvannia standartiv NATO pry stvorenni system zakhystu informatsii v sferi natsionalnoi bezpeky* [Application of NATO standards in the creation of information protection systems in the field of national security]. *Telekomunikatsiini ta informatsiini tekhnolohii*. № 3, pp. 88–93. [in Ukr.].

11. Kuznichenko, S. O. (2010) *Stanovlennia ta rozvytok instytutu nadzvychainykh administratyvno-pravovykh rezhymiv v Ukraini* [Formation and development of the institute of emergency administrative and legal regimes in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Krymsk. yuryd. in-t Odesk. nats. un-tu vnutr. sprav. Simferopol. 463 p. [in Ukr.].

12. Smolianiuk, V. F. (2018) *Systemni zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [System principles of national security of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya : *Politolohiia*. № 2, pp. 107–126. [in Ukr.].

13. Chornyi, R. L. (2021) *Poniattia, systema ta kryminalno-pravova kharakterystyka skladiv zlochniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [The concept, system and criminal-legal characteristics of crimes against the foundations of national security of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 42 p. [in Ukr.].

14. Yasinovskii, P. V. (2018) *Kryminalna vidpovidalnist za pereshkodzhannia zakonnoi diialnosti zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan* [Criminal liability for obstructing the lawful

activities of the armed forces of Ukraine and other military formations] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / In-t vyvchennya problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrayiny. Kharkiv. 21 p. [in Ukr.].

15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. [in Ukr.].

16. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiu informatsiinoi bezpeky» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 «On Information Security Strategy»] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>::. [in Ukr.].

17. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii informatsiinoi bezpeky na period do 2025 roku [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Information Security Strategy for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.2023 № 272-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].

19. Talalai, D. V., Shcherbina, L. I. (2019) Syly ta zasoby zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Forces and means of ensuring national security of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi chasopys*. № 4. Part 1, pp. 74–79. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov. Law enforcement bodies as actors of ensuring national security. The article examines the role and significance of law enforcement agencies as subjects of ensuring national security. On the basis of the analysis of legislation and the activities of law enforcement agencies, certain aspects of determining the role and place of law enforcement agencies in the system of subjects of national security are considered. Attention is drawn to the fact that in the system of national security entities, law enforcement agencies represent a system of interacting and interconnected entities that perform special and related tasks in the field of ensuring national security. The article focuses on the fact that the concept of «subject of ensuring national security» includes the concept of «law enforcement agencies as subjects of ensuring national security». It is justified that despite the fact that the system of law enforcement agencies and security and defense sector agencies differ from each other, it is important to realize that the subjects of ensuring national security should still represent a coherent and effectively interacting system. Therefore, severing ties between the elements of this system, implementing reforms in one area without taking into account problems in another area of activity of all subjects, etc., can lead to a lack of efficiency and coherence of the functioning of the entire system. It is argued that the current and prospective problems related to ensuring national security indicate that the effective activity of law enforcement agencies in this area depends on the coordinated activity of all subjects of ensuring national security within the framework of a single normatively defined system. That is why a single mechanism for coordinating the activities of all subjects of ensuring national security and their performance of interdependent functions should be created. It is concluded that in order to ensure the stability and efficiency of the functioning of law enforcement agencies in the field of ensuring national security, emphasis should be placed on the development of the entire system of management of the security and defense sector, interaction and control between all subjects of this sector, a constituent element of which are law enforcement agencies.

Keywords: *security, national security, law and order bodies, law enforcement agencies, national security entities, interaction, provision, coordination.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 349.22 (316.334.2)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-49-55

Ігор АЛЕКСЕЄНКО[©]

кандидат юридичних наук,
доктор політичних наук, професор
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ТРУДОВИХ
ПЛАТФОРМ В УКРАЇНІ

У статті досліджено проблеми правового регулювання цифрових трудових платформ в Україні, оскільки розвиток гіг-платформ значно випередив формування механізмів правового регулювання цієї інституції. Розглянуто питання щодо законодавчого закріплення статусу, прав, обов'язків та відповідальності цифрових платформ в їх відносинах із споживачами, робітниками (співпрацівниками), підрядчиками та іншими партнерами.

Ключові слова: гіг-економіка, цифрова трудова платформа, алгоритмічне управління, оператор цифрової платформи (адміністратор), бізнес-модель, типи цифрових платформ, правове регулювання платформ, монетизація цифрових платформ стосовно споживачів, суб'єкти платформної діяльності, цифрові трудові відносини, міжнародно-правове регулювання онлайн-платформ.

Постановка проблеми. Цифрові трудові платформи (digital labour platforms) є основним складовим елементом сфери чи сегмента вільного ринку праці та економіки, яка визначається як гіг-економіка. В стислому розумінні остання охоплює переважно сервісну діяльність, коли відносини робітників або підрядників (contractors) з надання за плату послуг чи товарів з їх замовниками, покупцями (customers) опосередковуються саме цифровими платформами. В загальному розумінні ними, відповідно до дефініції, запропонованій Дослідницьким Центром вивчення європейської політики ЄС (CEPS), є компанії, здебільшого прибуткові й приватні, які базуються на Інтернеті, діють як посередники з більшим чи меншим рівнем контролю над послугами, роботами або товарами, що надаються постачальниками, підрядниками (contractors) замовникам по їх замовленню чи на вимогу (on demand) [1, с. 13]. Як слушно зазначила В. Кохан: «З суто технологічного об'єкту, покликаного структурувати великі масиви даних і процесів, застосовувати алгоритмічне регулювання і спрощувати задачі аналізу та синтезу ланцюгів доданої вартості, цифрова платформа перетворилася на окремий об'єкт правового регулювання, котрий володіє притаманними тільки йому особливостями і потребує впорядкування правом» [2, с. 29]. Проблеми саме правового регулювання платформ набули великої актуальності у світі, насамперед – у розвинутих країнах, також і в інших: КНР, Індії, Індонезії тощо. Але ще більш актуальними вони є для України. Адже наша країна посідає одне з провідних місць у світі за питомою вагою зайнятих у платформній економіці та обсягом фінансових потоків. Відповідно до статистики МОП, в Україні приблизно 3 % зайнятого населення отримують переважну частину доходів працею на платформах, а декілька десятків відсотків використовують їх для додаткових заробітків

© І. Алексєєнко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2465-7499>

alexeeenko@ua.fm

[3, с. 4]. Але важливо зазначити, що переважна більшість вказаних осіб працюють на глобальних, головню – американських платформах, тоді як вітчизняних доволі небагато і великою популярністю вони не користуються. До того ж і більшість завдань («гітів»), приблизно до 70 %, вони виконують для іноземних замовників, споживачів. Тому величезна частка прибутків, створених українськими працівниками, оминає Україну. Значною мірою ці та інші негаразди у вітчизняній платформній економіці пояснюються тим, що у нас відсутнє спеціальне законодавство, яке б регулювало діяльність вказаних вище суб'єктів. Останнє призводить до того, що і платформи, передусім – вітчизняні, і платформні робітники, і споживачі стикаються з правовою нестабільністю та невизначеністю щодо їх прав та обов'язків. Також виникає і проблема із захистом прав робітників та споживачів, адже відсутність правового регулювання може призводити до зловживань та порушень останніх. Отже, можна ще раз зазначити, що розвиток цифрових платформ і, напевно, цифрової економіки загалом значно випередили розвиток відповідного законодавства і регулятивних інститутів. А тому проблеми їх правового регулювання вимагають всебічного дослідження, результати якого можуть стати теоретичною основою їх поступового вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вказані питання привертають увагу не тільки закордонних, але й вітчизняних науковців. Особливістю їх досліджень нерідко є поєднання економічних та правових аспектів, що цілком зрозуміло. Визначенню проблем правового регулювання цифрових платформ значною мірою допомагають праці, переважно статті, М. Алексинської, Т. Артьомової, А. Бастратової, О. Вишневецького, О. Вінника, М. Дубеля, В. Кохан, І. Сахарук, К. Січкаренко, Н. Харченко, С. Щеглюк, В. Юдіна та ін. Головна увага в них приділяється проблемам вдосконалення антимонопольного конкурентного законодавства стосовно цифрових платформ, правового регулювання відносин між їх робітниками чи підрядниками, які, як часто зазначається, мають статус незалежного підприємця (contractor), тоді як в дійсності певна їх частина перебувають у трудових відносинах з платформою. Тож, визначаючи рівень дослідження теми загалом, можна погодитися з висновком В. Кохан про те, що «предметом правових праць зазвичай є окремі сфери діяльності цифрових платформ, але не вони самі як правове явище», тобто залишаються поза належною увагою питання визначення правового статусу цифрової платформи, регулювання фінансових аспектів її діяльності, інвестування, оподаткування тощо [2, с. 29].

Метою статті є подальше з'ясування особливостей проблем правового регулювання цифрових трудових платформ, як правового явища, визначення їх статусу та діяльності на сучасному етапі розвитку, а також аналіз можливостей та напрямів вдосконалення механізму правового регулювання, шляхів державно-правової підтримки розвитку вітчизняних платформ.

Виклад основного матеріалу. На початку основної частини статті зазначимо, що в наукових працях пропонується велика кількість визначень цифрової трудової платформи (digital labour platform). Наприклад, платформа – віртуальний торговий майданчик і сукупність користувачів, і програмний, апаратний, мережевий комплекс; складна інформаційна система, що забезпечує виконання функцій взаємозв'язку між учасниками ринків і є відкритою для використання клієнтами, партнерами, розробниками додатків, постачальниками послуг тощо; бізнес-модель і фірма, що її реалізує. Як бізнес-модель вона повністю заснована на високих технологіях і створює прибуток за рахунок обміну між двома або більше незалежними групами учасників, які отримують можливість взаємодії без посередників. За всіх відмінностей цифрові трудові платформи виконують три основні функції: 1) поєднання і узгодження робітників з попитом на їх послуги чи роботи; 2) набір чи комплекс інструментів і сервісів, котрі забезпечують виконання замовлених робіт та надання послуг; 3) розробку правил про умови обслуговування. Останні охоплюють взаємодію між учасниками платформи, інформацію, яка збирається і накопичується, правила участі, доступу, контракти, ціни, порядок розгляду та вирішення спорів тощо [4, с. 108]. Визначальною ознакою платформ є алгоритмічне управління. Воно містить у собі інструменти й методи, що використовують для автоматизації різних аспектів процесу координації діяльності робітників. Між ними – розподіл завдань і моніторинг їх праці, отже, замість контролю й управління людиною вказані функції здійснює алгоритм. Тому зникає необхідність у середній ланці менеджменту, що цілком зрозуміло, враховуючи, що кількість користувачів платформи нараховує десятки, а в окремих – навіть сотні тисяч, мільйони чи десятки мільйонів або й більше осіб. Згідно з

документом МОП, алгоритмічний менеджмент найбільше поширений саме на цифрових трудових платформах. Відповідно до цього вони можуть бути інтерпретовані як матеріальне втілення алгоритму в економічній організації. Отже, цифрові трудові платформи розуміються переважно як приватні підприємства, які або є платформами, або мають їх у формі дочірніх підприємств чи філіалів. На них зареєстровані фізичні та юридичні особи, що надають або замовляють певні види трудових послуг (labour services) [5, с. 11]. Разом із позитивними економічними результатами алгоритмічне управління створює й цілу низку проблем стосовно дотримання принципу рівноправ'я, справедливості, гендерної, расової чи національної рівності тощо. Останнє може виявлятися у розподілі замовлень від споживачів, норм платні, умов виконання завдань тощо. Саме тому, зазначимо, питання щодо прозорості алгоритму, доступу до нього робітників є актуальними вимогами профспілок та інших асоціацій робітників, на які починають звертати увагу й національні влади так само, як і міжнародні та регіональні організації (ЄС).

Питання щодо статусу платформ як суб'єктів підприємницької діяльності, головною метою яких є отримання прибутку, а не просто посередницьких структур, обумовлюється тим, що вони організовують створення та обмін цінностями чи вартостями («організатори ринку»), а не просто поєднують замовника з підрядником. Цінність створюється за рахунок зниження витрат і надання нецінових переваг. Зменшення витрат відбувається, коли платформа надає доступ до активів, що належать іншим особам, фізичним чи юридичним, на таких умовах, що забезпечують більш високий рівень їх використання й ефективності. Скажімо, відома Airbnb (оренда нерухомості) автоматизувала багато функцій, які в готелях виконують люди. Звідси виникає цінний ефект, що, з одного боку, дозволяє зменшити платню за послугу, з іншого – створює прибуток для онлайн-платформи. До нецінових переваг, що теж сприяють створенню вартості, можна віднести підвищену довіру споживачів до платформи, простоту обслуговування, зниження відповідних витрат тощо. Те саме стосується й відомої Uber, яка забезпечує доступ споживача до двох активів: транспортного засобу та водія. В Україні найбільш відомою технологічною платформою, що функціонує у сфері надання послуг таксі, є Uklon або з 2022р. – Uklon.SuperApp [6]. Вона об'єднує десятки тисяч водіїв, які виконують до 2 млн поїздок у місяць. При цьому в ній працюють всього приблизно 500 найманих працівників. Варто зазначити, що надаючи змогу споживачам послуг, товарів, замовникам робіт «вийти» на тих, хто виконує їх запити, платформа здійснює й певні підприємницькі функції, встановлює правила для всіх учасників процесу, умови плати, контролює робітників, якість робіт та послуг, певним чином регулює робочий час, визначає правила поведінки у відносинах зі споживачами тощо. Тож, як зазначалось вище, ці суб'єкти є «організаторами ринку», а не тільки посередниками. Нерідко платформа застосовує й умовно дисциплінарні важелі впливу на робітників, навіть коли вони формально вважаються самозайнятими. Все це надає цифровим трудовим платформам змогу отримувати доходи, які жодним чином не можуть вважатися скромними комісійними за посередництво. Наприклад, виторг (revenue) згаданого Uber у 2022 р. становив 31,8 млрд дол., зокрема від таксі – майже 14 млрд. При цьому платформа не має власного автотранспорту й не несе жодних витрат на його обслуговування, техогляд, страхування робітників тощо. Вона у вказаному році забезпечила виконання замовлень на перевезення 131 млн осіб, для чого водії здійснили 7,6 млрд поїздок. Загальна кількість водіїв, які працюють на вказаній платформі, становить 5 млн (у всьому світі), вартість її ще у 2019 р. досягла 120 млрд дол. [7]. Загалом треба зазначити, що питома вага робітників на платформах світу в країнах, що розвиваються, жодним чином не збігається з питомою вагою отримуваних цими країнами прибутків, за винятком, можливо, Китаю. Зокрема, на Індію припадає до чверті світових онлайн трудових ресурсів, але лише 3 % доходів від цифрових трудових платформ. Приблизно таке ж становище склалося і в Україні, бо переважна більшість вітчизняних платформних робітників працює саме на глобальних онлайн-платформах. Це, власне, й становить одну з головних проблем їх регулювання. А до неї приєднуються й багато інших. Серед них визначення обов'язків платформи, власників, операторів платформи стосовно робітників, постачальників послуг (suppliers), замовників, інших суб'єктів, їх відповідальності. Не менш важливе значення мають правові засади сумлінної конкуренції, антимонопольної практики, транспарентності у відносинах із державними органами, самоврядуванням, виконання податкових зобов'язань тощо. Зрозуміло, продовжують

зберігати актуальність і проблеми визначення правового статусу власників платформ, робітників платформ, оскільки, як ми вже зауважували, платформи намагаються закріпити за ними статус самостійних підприємців чи фізичних осіб-підприємців і тим самим звільнити себе від обов'язків, встановлених трудовим і соціальним правом щодо заробітної платні, часів праці та відпочинку, лікарняних, соціальних пільг, пенсійного забезпечення, а також, на думку експертів – і екологічного законодавства. Дуже нагальною є й потреба міжнародної співпраці у регулюванні платформ з причини, про яку ми нагадали вище. Це дасть змогу прискорити створення та імплементацію загальних правил та стандартів для роботи на цифрових трудових платформах, що допоможе в тому, щоб сприяти захисту прав українських працівників й уникати колізій юрисдикцій, бо праця на транснаціональних платформах призводить до того, що держава громадянства робітників фактично втрачає важелі впливу на них, оскільки вони належать до юрисдикції інших держав (реєстрації платформ). До того ж такі платформи намагаються уникнути заснування філіалів.

Для розробки ефективного механізму правового регулювання не в останню чергу необхідні результати якісних наукових досліджень системи та основних аспектів діяльності цифрових платформ, економічних, політичних, соціальних, організаційно-технічних та інших, без чого доволі проблематично з'ясувати на достатньому рівні предмет регулювання. Напевно, доведеться визнати, що наукові праці з проблеми в Україні поки що не створюють належних умов для розробки ефективних механізмів правового регулювання.

Зважаючи на вказану обставину, доцільно більше спиратися на правовий досвід передових у цьому плані держав. На нашу думку, не тільки західних, хоча насамперед – на їх досвід, тим більше, що Україна визначилась з основним напрямом інтеграції й отримала статус кандидата в члени ЄС, але, наприклад, і на законодавство стосовно цифрових трудових платформ Китаю. Можливо, й інших держав, скажімо – Індії тощо.

В ЄС на загальносоюзному так само, як і на національному рівні, вже розроблено та ухвалено цілий комплекс правових документів для регулювання цифрової економіки загалом, в тому числі й такого її сегмента, як цифрові трудові платформи. На нашу думку, насамперед, доцільно дослідити та трансплантувати в національне законодавство Регламент («Закон») ЄС про єдиний ринок цифрових послуг, ухвалений у жовтні 2022 р. (Digital Services Act – DSA) [8], який у повному обсягові буде застосовуватися у 2024 р., та Регламент (Закон) ЄС про конкурентні й прозорі ринки у цифровому секторі (Digital Market Act- DMA), ухвалений у вересні 2022 р. [9]. Ці законодавчі акти ЄС призначені для формування пакету європейського права для регулювання цифрових ринків. Вони відповідають правилам європейської нормотворчості. Головна їх мета полягає, як вказують розробники документів, у консолідації чинного європейського та національного права стосовно вказаного предмета регулювання. DSA являє собою великий нормативний акт обсягом більше 100 сторінок, на яких викладені поряд з іншими положеннями та елементами також норми 74 статей, з яких ст. 16–24 (Розділ 3) – містять особливі положення для всіх цифрових платформ, а ст. 25–33 – норми для дуже великих, призначені для управління системними ризиками. Варто зауважити, що вказаний регламент складений на основі асиметричного принципу, тобто, чим більша платформа, тим до неї висувається й більший обсяг зобов'язань. Дуже великими платформами, відповідно до нього, визнаються такі, що надають послуги у Союзі від 45 й більше мільйонам активних користувачів щомісяця. Зазначимо: такими у ЄС названі 16 онлайн-платформ, з яких переважна більшість – американські, 2 – китайські й лише одна – з ЄС. Призначення регламенту полягає в тому, щоб убезпечити споживачів від незаконних товарів, контенту та послуг і захистити їх основні права, а керівний принцип встановлює, що все незаконне в офлайн має бути таким і в онлайн. Зрозуміло, такий нормативний документ не може бути детально розглянутий у межах статті, але його необхідно прискорено вивчати з урахуванням перспектив набуття членства в ЄС. Те саме стосується й іншого з названих нами регламентів – DMA. Він ставить на меті забезпечення більш високого рівня конкуренції та прозорості на європейських цифрових ринках, не дозволяючи при цьому великим платформам (онлайн-компаніям) зловживати своїм становищем та створюючи умови для виходу на ці ринки новим «гравцям». Регламент спрямований на найбільш великі онлайн-компанії в ЄС, які визнаються «привратниками» (gatekeepers), тобто такими, які мають особливо стійкі позиції на ринку, значний вплив на

них та відповідають певним критеріям, визначеним Комісією ЄС. У наш час встановлюється їх перелік, але, зрозуміло, що ними будуть переважно американські онлайн-компанії, наприклад, Alphabet, Amazon, Meta, Apple, Microsoft та інші. Стосовно розмірів названих цифрових платформ, достатньо нагадати, що перша з названих ще на початку 2020 р. увійшла до четвірки компаній з ринковою вартістю більше 1 трлн дол. У 2022 р. її виторг сягнув майже 283 млрд дол., чистий прибуток – 60 млрд, а кількість зайнятих перевищила 190 тис. Отже, названий регламент намагається певною мірою контролювати «привратників» за допомогою нових правил для інтернет-додатків, електронної комерції, алгоритмічного управління, пошукових систем тощо.

Крім нормативних актів ЄС, для розробки й розвитку власного законодавства в галузі регулювання цифрових платформ велику допомогу можуть надати документи, що пропонують дослідницькі колективи Союзу. Ми можемо назвати серед них, наприклад, «Типові правила для онлайн-платформ» Європейського правового інституту (10). Вони містяться у 28 статтях, в яких визначені переважно зобов'язання операторів платформ стосовно самих платформ, користувачів, постачальників послуг, відповідальність, порядок вирішення спорів. Інтерес становлять і дефініції та їх тлумачення.

Іntenсивно й плідно розвивається нормативна система регулювання цифрової економіки, в тому числі й цифрових трудових платформ у Китаї. До речі, вона в окремих напрямках вже зайняла провідне місце у світі, наприклад, в електронній торгівлі. Тут на частку Китаю приходиться більше половини її світового обсягу (з 3,5 трлн дол. у 2021 р.), тоді як США за цим показником, зазначимо, на другому місці. Основним законодавчим актом, який регулює електронну торгівлю, є відповідний Закон КНР від 1 січня 2019 р. [11]. Його розробляли впродовж 6 років і було враховано всі досягнення європейської правотворчості. Містить 88 статей, з яких ст. 27–46 присвячені регулюванню саме цифрових платформ. Особливістю цього нормативного акта можна вважати значний вплив держави на цифрову економіку. Згідно зі ст. 3, держава має заохочувати розвиток нових видів бізнесу в електронній торгівлі, сприяти дослідженням, розробкам, просуванню й застосуванню технологій е-комерції, розвиткові відносин добрососусьності, створювати ринкове середовище задоволення постійно зростаючих потреб людей у кращому житті й побудові відкритої економіки. Водночас Закон декларує рівний підхід до офлайн й онлайн бізнесу (ст. 4). Він також покладає на державу обов'язок створювати умови для інвестиційного процесу у вказаній галузі, що, власне, відображує домінуючу роль держави у регулюванні економіки.

Якщо порівняти вказаний закон із Законом України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 р. (станом на 16 серпня 2022 р.), то відразу помітно набагато менший обсяг нормативного змісту українського Закону. Він містить 19 статей більше загального характеру, жодна з яких не згадує про цифрові платформи. Ще більший інтерес практичного характеру викликає підзаконний акт «Настанови щодо нових платформ у Китаї», виданий Державним управлінням регулювання ринку Китаю (SAMR) [12]. Його зміст потребує окремого і детального дослідження, що може становити мету майбутніх праць. Тут можна вказати на деякі положення документа, насамперед на його основну мету: просувати здоровий розвиток економічних норм платформ, захистити добрососусьну конкуренцію на ринку, просувати наукові й технологічні інновації, захищати інтереси споживачів і право, розвивати більш стандартизоване управління та підвищувати ефективність нагляду. Документ покладає на операторів платформ обов'язок захищати національні й соціальні інтереси, життя, здоров'я, майнові інтереси громадян, дотримуватися принципів добрососусьної конкуренції, рівності, справедливості, законності, норм етики, громадського порядку, звичаїв, сумлінного виконання юридичних зобов'язань, транспарентності тощо. Окремі норми стосуються суперплатформ, тобто з ринковою вартістю не менше ніж 100 млрд дол. США, що залучали не менше 500 млн активних користувачів у попередньому до класифікації році. Але водночас документ визначив і обов'язки операторів великих, середніх, малих платформ. Тож вказані нормативні документи разом з вищеназваними можуть бути дуже корисними для розробників вітчизняних нормативних актів.

Висновки. Отже, основні проблеми регулювання цифрових трудових платформ в Україні є дуже актуальними й практично важливими. Вони вимагають для свого вирішення насамперед розробки та ухвалення системного, цілісного законодавства про вказані суб'єкти ринку. Першим кроком на цьому шляху, напевно, повинно бути

встановлення основних принципів їх правового регулювання, які у подальшому будуть втілюватися у корпоративні акти операторів платформ. До нього необхідно долучити розробку статусу платформ, критеріїв їх класифікації, статусів всіх задіяних у цій сфері суб'єктів, їх функцій, відповідальності тощо. Необхідною умовою для виконання цих завдань є виконання комплексних науково-дослідних праць та використання світового досвіду, передусім – європейського, європейського права. Також треба зазначити, що вимагають глибокого дослідження й послідовного застосування документи Міжнародної Організації Праці, про що вже згадувалося вище. В основному вони стосуються просування норм міжнародного трудового права у сферу гіг-економіки загалом, охоплюючи й цифрові платформи переважно в аспекті правового становища платформних робітників. До права МОП тяжіють, що зрозуміло, позиції профспілкових та інших громадських об'єднань. Наприклад, поширена в цьому середовищі думка, що платформи, які платять робітникам за надання послуг, є роботодавцями і мають поводити себе як роботодавці, тобто сплачувати кошти на соціальну допомогу, страхування, лікарняні й відпустку. Або така дуже важлива пропозиція про те, що платформи гіг-економіки повинні регулюватися на міжнародному рівні. Вони мають сплачувати податки в кожній країні, де працюють. Зрозуміло, що останнє є дуже актуальним для багатьох країн, серед яких і Україна.

Список використаних джерел

1. Digital labour platforms in the EU. *Final Report*. 14 Jun. 2021. 151 s. URL: <http://eps.eu>.
2. Кохан В. П. Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. *Право і інновації*. 2021. №1 (33). С. 29-34. URL:<http://openarchivenure.ua>.
3. Aleksynska M., Bastrakova A., Kharchenko N. Work on digital labour platforms in Ukraine: Issues and police perspectives. Geneva, 2018. 64 p. URL: <http://kiis.com.ua>.
4. Berg, Cherry and Rani. Digital Labour Platforms: A Need for International Regulation? *Revista de Economia Laboral*. 2019. 16 (2). S. 104–128. URL: <http://academia.edu>.
5. Thy Algorithmic Management of work and its implications in different contexts. URL: <http://ilo.org>.
6. Uklon SupperApp: агрегатор таксі Uklon обновила платформу і додаток. URL: <http://Taxiservis.com.ua>.
7. Uber Revenue and Usage Statistics (2023). URL: <http://businessofapps.com>.
8. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on Single Market For Digital Services (Digital Services Act). URL: <http://eur-lex.europa.eu>.
9. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL:<http://eur-lex.europa.eu>.
10. Model Rules on online platforms. Report of the European Law Institute, 2019. URL: <http://europeanlawinstitute.eu>.
11. E–Commerce Law of the People’s Republic of China. URL: <http://mofcom.gov.cn>.
12. China’s new platform guide lines. Data protection and digital competition. Ian Brown and Douwe Korff. URL: <http://ianbrown.tech>.

Надійшла до редакції 06.11.2023

References

1. Digital labour platforms in the EU. *Final Report*. 14 Jun. 2021. 151 s. URL: <http://eps.eu>.
2. Kokhan, V. P. (2021) Tsyfrova platforma yak instrument tsyfrovoi ekonomiky [The digital platform as a tool of the digital economy]. *Pravo i innovatsii*. №1 (33), pp. 29–34. URL: <http://openarchivenure.ua>. [in Ukr.].
3. Aleksynska, M., Bastrakova A., Kharchenko, N. (2018) Work on digital labour platforms in Ukraine: Issues and police perspectives. *Geneva*. 64 p. URL: <http://kiis.com.ua>.
4. Berg, Cherry and Rani (2019). Digital Labour Platforms: A Need for International Regulation? *Revista de Economia Laboral*. 16 (2), pp. 104–128. URL: <http://academia.edu>.
5. Thy Algorithmic Management of work and its implications in different contexts. URL: <http://ilo.org>.
6. Uklon SupperApp: ahrehator taksi Uklon obnovyv platformu i dodatok [Uklon SuperApp: Uklon taxi aggregator has updated its platform and app]. URL: <http://Taxiservis.com.ua> [in Ukr.].
7. Uber Revenue and Usage Statistics (2023). URL: <http://businessofapps.com>.
8. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on Single Market For Digital Services (Digital Services Act). URL: <http://eur-lex.europa.eu>.
9. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL:<http://eur-lex.europa.eu>.

10. Model Rules on online platforms. Report of the European Law Institute, 2019. URL: <http://europeanlawinstitute.eu>.
11. E-Commerce Law of the People's Republic of China. URL: <http://mofcom.gov.cn>.
12. China's new platform guide lines. Data protection and digital competition. Ian Brown and Douwe Korff. URL: <http://ianbrown.tech>.

ABSTRACT

Ihor Alieksiienko. Main problems of legal regulation of digital labor platforms in Ukraine.

The relevance of the topic of the article is explained by the rapid development of digital labor platforms, which significantly change the world of work and business. This applies to many countries, between them – and Ukraine. According to scientists and practitioners, the development of platforms has significantly outstripped the formation of mechanisms for legal regulation of these entities and their activities. At the same time, their role in the economy has significantly increased. It is these circumstances that dictate the need to eliminate this lag. Meanwhile, the scientific development of issues of improving the mechanism of legal regulation is concentrated today only around some of them. This is, for example, determining the status of workers engaged in labor activities through platforms, the application of competition legislation in the platform economy, etc. However, researchers, in our opinion, do not pay enough attention, for example, to the legal status of the digital labor platforms themselves, the regulation of their relations with state bodies, international legal aspects and some others. Based on the understanding of these entities as enterprises, legally they can be interpreted as business entities, employers, although there are attempts to present them as purely intermediary structures. But it cannot be denied that often, or in a certain part, they play the role of not only just intermediaries, but also participate in creating value (value).

So the first problem is precisely to thoroughly determine, in advance, everything on the basis of the law, the status, rights, obligations and responsibilities of platforms in their relations with consumers, workers (employees), contractors and other partners. Further: taking into account that in Ukraine there are practically no own large platforms, an important problem is the need to adopt regulations that would facilitate the creation of these subjects of at least the average level and, perhaps, also provide certain benefits for some of them (for example, in the field of mutual lending, etc.). It aims to protect users from illegal goods, content or services, as well as to protect their fundamental rights on the Internet. The DMA, for its part, should promote user access to digital markets, therefore, one of the main places in it is occupied by regulatory provisions on the duties and principles of the activities of the largest online companies, the so-called «gatekeepers». It is also worth paying attention to the Model Rules on Online Platforms developed by the European Law Institute. Report of the European Law Institute. 2019». This, together with other measures, will contribute to the integration of our state into the Digital Single Market of the European Union. Significant assistance in developing its own mechanism of legal regulation of digital labor platforms can be provided by the relevant experience of the PRC, given that its legislator and lawyers actively use the EU's experience and actively adapt it to their own conditions and goals.

Keywords: *gig economy, digital labor platform, algorithmic management, digital platform operator (administrator), business model, types of digital platforms, legal regulation of platforms, monetization of digital platforms in relation to consumers, subjects of platform activity, digital labor relations, international legal regulation of online platforms.*

УДК 347.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-56-64

Лариса МАРЦЕНЮК[©]

доктор економічних наук, професор
(Український державний університет науки
і технологій, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Проаналізовано сучасне законодавство у сфері створення, розпорядження та алгоритмів надання публічної інформації розпорядниками цієї інформації. Досліджено сутність поняття «публічна інформація»; вивчено законодавство у сфері проходження процедури запиту та надання публічної інформації; охарактеризовано проблеми, що виникають у двох сторін у процесі запиту чи надання публічної інформації. Дослідження базується на загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння дедукції, індукції, аналогії та ін.) та спеціальних методах (соціологічному, системному, моделювання та ін.), а також приватно-наукових методах дослідження (порівняльно-правовому, формально-юридичному, історико-правовому та ін.). Основні висновки й найбільш важливі теоретичні положення цієї статті можуть бути застосовані у процесі вивчення курсів «Адміністративне право», «Конституційне право України», «Інтелектуальна власність» у закладах вищої освіти і будуть корисні для студентів, що займаються поглибленим вивченням проблем функціонування підприємств та організацій в контексті отримання ними публічної інформації, а також проблем удосконалення й підвищення ефективності чинного законодавства України.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, службова інформація, обмежений доступ, запит на інформацію.

Постановка проблеми. У процесі свого існування кожне підприємство або фізична особа стикаються з тим, що їм потрібно отримати якусь інформацію чи послуги. Ця інформація є публічною, та кожен має рівний доступ до її отримання. Зрозуміло, що розпорядники інформації можуть мати у своєму розпорядженні не тільки загальнодоступну публічну інформацію, а й інформацію службову або з обмеженим доступом. У цьому випадку важливо коректно застосовувати чинне національне законодавство, аби права усіх контрагентів не були порушені.

Кожна юридична або фізична особа у процесі свого існування стикаються з різного роду інформацією, а отже, важливо з точки зору закону знати, у який спосіб можна отримати ту чи іншу інформацію та чи має право на конкретну інформацію конкретний запитувач.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику доступу до публічної інформації в Україні досліджували багато вітчизняних науковців. Можна виділити Н. Костову, яка приділила увагу аналізу проблемам імплементації європейського законодавства в норми українського права [11]; В. Пораду, який дослідив міжнародно-правові норми доступу громадян до інформації, що є публічною [12]; І. Пилипіва, який проаналізував, яку саме інформацію держава має намір обмежити для користування [14]; В. Паліюка, який не тільки проаналізував поняття «публічна інформація», а й окреслив принципи забезпечення доступу до публічної інформації [15]. Слушні пропозиції також надали науковці О. Турченко та В. Фурман, які дослідили особливості надання публічної інформації в умовах воєнного стану [13].

Значний внесок у розвиток положень права на доступ до публічної інформації зробили такі науковці: Г. Красноступ, В. Андрусів, І. Нікітчук, О. Ващук, С. Головатий, А. Марущак, Р. Головенко, Є. Захаров, О. Калітенко, Б. Кормич, Т. Костецька, Д. Котляр, О. Кулініч, М. Лациба, О. Нестеренко, В. Паліюк, В. Речицький, І. Розкладай, О. Солонтай, Р. Стефанчук, О. Хмара, А. Шевченко, Т. Шевченко, С. Шевчук, С. Шимон, В. Таран та ін.

© Л. Марценюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>

Researcher ID: N-3917-2019

rwinform1@ukr.net

Метою статті є аналіз сучасного законодавства у сфері створення, розпорядження та алгоритмів надання публічної інформації розпорядниками цієї інформації.

Виклад основного матеріалу. Вивчення питання доступу до публічної інформації є доволі цікавим та корисним, адже більшість людей (не правників) помиляються, коли вважають, що публічна інформація має бути доступною для всіх. Питання доступу до публічної інформації законодавець прописав у декількох законах та положеннях. Тож розглянемо їх більш детально. Так, у Законі України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 в розділі 1 в статті 2 чітко прописано, що під публічною інформацією слід розуміти відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформацію, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом [1]. Зрозуміло, що раніше ці носії інформації були здебільшого в паперовому вигляді, а з розвитком цифрових технологій публічна інформація може бути розташована на електронних носіях інформації, наприклад, на флешках або дисках тощо, та розміщена в мережі Інтернет на сайтах із різним ступенем доступу до конкретної інформації. І хоча законодавець у згаданому законі констатує, що публічна інформація є відкритою, проте існують випадки, коли вона є все ж таки обмеженою для певного кола користувачів, про що йтиметься далі.

Публічну інформацію законодавець поділяє на два види: перший включає ту інформацію, що повинна бути у відкритому доступі та не повинна бути обмеженою, наприклад, різноманітну інформацію щодо володіння державним або комунальним майном, імена та прізвища осіб, що претендують на виборну посаду, а також інформацію щодо декларації, тобто доходів таких осіб та членів їхніх родин; до другого виду публічної інформації віднесено інформацію, що повинна бути обов'язково оприлюднена, наприклад, це інформація про органи державної влади, їхню структуру, нормативно-правові акти, порядок денний відкритих засідань тощо.

У ст. 3 вищевказаного закону закріплено, що розпорядники інформації зобов'язані надавати та оприлюднювати інформацію (крім особливих випадків, передбачених законодавством), але, як свідчить практика, не завжди підприємства-розпорядники інформації оприлюднюють інформацію, котру повинні оприлюднювати. Також закон передбачає просту процедуру запиту від населення до власників та розпорядників інформації, але в реальному житті це не завжди так легко реалізується.

Як тлумачить ст. 4 зазначеного закону, публічна інформація повинна бути доступна усім громадянам, незалежно від їхнього соціального походження, раси або майнового стану тощо.

Розділ 2 цього закону містить норми щодо порядку доступу до публічної інформації. Зокрема, відповідні органи повинні оприлюднювати публічну інформацію в друкованих джерелах або на відкритих вебсайтах. Водночас цей розділ передбачає і наявність публічної інформації з обмеженим доступом, до якої має право звернутися обмежене коло осіб, і це є цілком виправданим, адже в країні може бути і така інформація, що є конфіденційною, а також така, що є таємною або службовою. Безперечно, доступ до вищевказаної інформації повинно мати лише обмежене коло осіб, аби не завадити розвитку та національній безпеці держави.

Цей самий розділ чітко вказує, що такі відомості, як, наприклад, декларації чиновників або бюджети різних рівнів, є відкритими та доступними для усіх категорій населення та не є секретними.

Проте кожна особа може не дозволяти розголошувати інформацію про себе іншим особам, така інформація є конфіденційною, цю інформацію можна використовувати лише за згоди особи, про яку йде мова. Наприклад, в університеті студенти та працівники заповнюють згоду на обробку персональних даних у відділі кадрів, у такий спосіб надаючи можливість університету мати доступ до інформації про цю особу, і цією заявою особа дозволяє університету користуватися такою інформацією, але не розповсюджувати її скрізь та не давати іншим особам.

Статтею 8 розділу 2 передбачається визначення поняття таємної інформації, а саме такої, що у разі розголошення може завдати шкоду суспільству чи окремим його членам, наприклад, у період досудового розслідування, тож до цього виду інформації потрібно підходити обережно як споживачам, так і її власникам.

Також названий закон передбачає алгоритм використання службової інформації, тому що більшість осіб, які працюють, мають у більшій чи меншій мірі доступ до службової інформації, тож дуже важливо, аби працівники використовували доступну ним службову інформацію лише у службових цілях та не допускали розголошення цієї інформації в суспільстві в цілому або ж конкурентам.

Статтею 10 розділу 2 цього закону передбачено, що публічна інформація, що є у вільному доступі, може використовуватися споживачами інформаційних послуг, наприклад, шляхом копіювання.

Розділ 3 закону чітко вказує, що суб'єктами публічної інформації є як розпорядники, так і запитувачі інформації, а також відповідальна особа чи цілий підрозділ, що відповідає за доступ до публічної інформації саме розпорядників такої інформації.

Безумовно, розпорядники інформації можуть та повинні надавати суспільству такого роду інформацію: про аварії, різного роду небезпеки, про якість продуктів, про стан довкілля тощо. Ці всі відомості становлять суспільний інтерес, і люди мають право про них дізнатися. Адже кожна людина має право на гідне життя, а саме комплекс економічних, екологічних та соціальних вимірів формують сукупний стан оточення людини, в якому вона проживає, та ці напрями сформовані на забезпечення людині гідного життя.

Стаття 14 розділу 3 передбачає, що розпорядники інформації повинні систематично забезпечувати користувачів публічною інформацією, викладаючи її на спеціальних ресурсах, а також розпорядники інформації повинні вести облік запитів на інформацію та призначати відповідальних осіб, які забезпечуватимуть запитувачів необхідною інформацією. Зрозуміло, що ця інформація повинна бути повною та достовірною.

Стаття 15 передбачає, що розпорядник повинен оприлюднювати відповідну інформацію, а також сприяти запитувачам щодо отримання ними необхідної інформації, а саме: розпорядники інформації повинні надати чіткий алгоритм щодо порядку отримання споживачами тих чи інших даних, надати у відкритому просторі шаблони, котрі споживач може заповнити у разі необхідності отримати публічну інформацію.

Також публічну інформацію, не зважаючи на все більш розвинені електронні ресурси, постійно друкують в офіційних друкованих джерелах, наприклад, у газеті «Урядовий кур'єр». Цілком логічно, що в цьому та інших подібних офіційних державних друкованих виданнях заборонено друкувати рекламу.

Важливим питанням із точки зору споживачів публічної інформації є те, що доволі ефективно працює апарат Уповноваженого з прав людини, до якого можна звернутися у разі ненадання конкретним підприємством публічної інформації.

До розпорядника інформації із запитом на отримання тієї чи іншої інформації можна звернутися як одноособово, так і з колективним зверненням. Відповідні форми або шаблони можуть бути розміщені на відповідних сайтах, аби спростити процедуру звернення осіб до розпорядників публічної інформації.

Закон передбачає, що розпорядник повинен відповісти замовникові в термін у 5 робочих днів, а іноді і швидше. Зазвичай відповідь розпорядника інформації є безкоштовною, але якщо відповідь на запит перевищуватиме 10 друкованих сторінок, то запитувач інформації має відшкодувати розпорядникові інформації вартість копіювання тих чи інших документів.

Розділ 4 вищезгаданого закону вказує, що не всю інформацію розпорядник може та повинен надати запитувачу, адже частина інформації може бути обмеженою для загального користування. Розпорядник інформації має право відмовити запитувачеві у тій чи іншій інформації, але він повинен мати на це обґрунтовані причини та повідомити про це письмово.

У розділі 5 цього закону наведено алгоритм та ситуації, коли і в якій спосіб запитувач публічної інформації має право оскаржувати відмову в отриманні інформації. Також цим розділом передбачена відповідальність за порушення законодавства у сфері публічної інформації. У правовій державі все повинно бути націлене на те, аби в усіх галузях всі фізичні та юридичні особи працювали та в цілому співіснували у правовому полі [1; 17].

Також важливим документом у площині використання публічної інформації є Указ Президента України № 547/2011 від 05 травня 2011 р. «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації». У цьому указі наголошується на безумовному виконанні Закону України «Про доступ до публічної інформації», адже особи, згідно з Конституцією України, мають право на отримання інформації, її використання, зберігання тощо. Цим Указом Президент України зобов'язав

Кабінет Міністрів України забезпечувати фінансування розпорядників інформації, затвердити Порядок та межі витрат на копіювання документів, а також разом із Службою безпеки України визначити, яка саме інформація має обмежений доступ, та не допустити її використання сторонніми особами [2].

Заслугує на увагу і постанова Кабінету Міністрів України № 583 від 25 травня 2011 р. «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади». Згідно з цим документом Кабінет Міністрів України постановив, що Секретаріат Кабінету Міністрів України є розпорядником інформації, котрою володіє Кабінет Міністрів України, та при цьому Кабінет Міністрів України не є розпорядником інформації за запитом на специфічну інформацію, наприклад, інформацію стосовно інших державних органів України, органів влади інших держав, міжнародних організацій; а також інформацію, що може бути отримана шляхом узагальнення, аналітичної обробки даних або потребує створення в інший спосіб. Також цим нормативно-правовим актом затверджено форму запиту на інформацію та порядок складення та подання запитів на інформацію, що є дуже зручним для запитувачів інформації [3].

У цьому контексті важливим підзаконним актом є постанова Кабінету Міністрів України № 740 від 13 липня 2011 р. «Про затвердження граничних норм витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію» [4].

Безумовно, окрім тлумачення, що таке безпосередньо публічна інформація та хто має право її запитувати і в яких обсягах, а хто є розпорядником цієї інформації, законодавець також прописав процедуру обліку публічної інформації. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України органи місцевого самоврядування повинні вести відповідні реєстри (в електронному вигляді) щодо створення та ведення системи обліку саме публічної інформації [6].

Зважаючи на те, що публічна інформація – це насамперед об'єкт володіння суб'єктів владних повноважень або інших передбачених законодавством розпорядників публічної інформації, важливим питанням постає, хто саме є розпорядником інформації та у який спосіб запитувачі можуть отримати ту чи іншу публічну інформацію.

У різних галузях, окрім базового вищевказаного законодавства у сфері публічної інформації, міністерства та відомства на підставі основних законних актів розробляють галузеві положення, що стосуються надання публічної інформації. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки затвердило Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Міністерстві освіти і науки України. Це Положення, окрім іншого, передбачає обов'язкове розміщення відповідальними особами цього відомства публічної інформації. Її можна знайти в різних розділах на сайті Міносвіти [7].

Також Міносвіти затвердило перелік даних, що є обов'язковим для оприлюднення, серед яких і ті, що можуть зацікавити безпосередньо абітурієнтів, студентів, їхніх батьків та викладачів. Наприклад, це інформація про дані фактичного прийому конкретного року за спеціальностями, державний реєстр наукових установ, різноманітні звіти (ті, що стосуються узагальнення роботи закладів освіти та ті, що стосуються обліку звернення громадян), довідники, а також корисна інформація щодо нормативно-правових актів. Окрім цього, на сайті Міносвіти можна знайти репозитарій академічних текстів, реєстр наукових фахових видань України (до речі, два наукових видання ДДУВС є фаховими виданнями та мають категорію Б), фінансову звітність та інше [8].

З іншого боку, Міносвіти має службову інформацію, що не може бути оприлюдненою. До такої, згідно із затвердженим переліком, належать: плани закладів освіти з точки зору цивільної оборони, наукові розробки в сфері оборони держави, військово-промислового комплексу, відомості про військові формування, списки мобілізованих, робота з іноземними партнерами, інформація щодо кадрових рішень, а також усі направлення, що пов'язані із мобілізаційною підготовкою національної економіки в особливий період і багато чого іншого, що не може бути доступним для широкого загалу [9].

Отже, законодавець прописав, яка саме інформація є публічною та в якому саме обсязі та чи інша фізична або юридична особа має право отримати інформацію. Закон спрямований на те, аби забезпечити прозорість існування та функціонування держави в цілому та різних її галузей, а також забезпечити рівний доступ до інформації, що є дуже важливим у демократичному суспільстві. У сучасному світі, дійсно, хто володіє інформацією, той володіє світом (тому багато фізичних та юридичних осіб прагнуть дістати якомога більше інформації, що лежить у площині їхніх інтересів), але в реальних

умовах, умовах воєнного стану, умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну дуже важливим питанням є безпека даних про наші галузі, наших людей, нашу державу в цілому.

Зважаючи на вищезазначене, при запиті на отримання публічної інформації суб'єкт, який запитує цю інформацію, повинен чітко вказати, з якою метою та з огляду на які потреби він збирається отримати ту чи іншу інформацію. Водночас законодавець передбачає, що людина може звернутися із запитом на отримання публічної інформації, не пояснюючи, навіщо їй це потрібно, але, знову ж таки, в умовах воєнного часу, на наш погляд, доступ до інформації повинен бути максимально обмеженим, адже під виглядом добropорядних громадян можуть бути агенти російської ворожої структури.

Безумовно, закон передбачає те, що в разі відмови особі в запитованій нею інформації без поважних причин вона має право оскаржити це рішення в суді. Але справа в тому, що іноді суб'єкту потрібна інформація терміново, а якщо справа дійде до оскарження в суді, то це може затягнутися на місяці.

З іншого боку, розпорядник інформації в деяких випадках має законні підстави відмовити запитувачеві в отриманні публічної інформації. Наприклад, якщо розпорядник фізично не володіє інформацією або якщо інформація є службовою чи таємною. Як вказують практикуючі адвокати, вони в реальному житті доволі часто стикаються з тим, що відповідні органи відмовляють або не надають їм запитовану інформацію.

Дуже часто відбувається просто ігнорування з боку розпорядника чи власника інформації запиту на інформацію. З огляду на це адвокати потрібно перестраховуватися – зробити другу копію та отримати на ній відмітку, що розпорядник інформації отримав запит, або надіслати цей запит рекомендованим листом через Укрпошту та отримати повідомлення про отримання листа, тому що в іншому випадку розпорядник може просто зробити вигляд, що лист стосовно надання інформації до нього не дійшов.

Іноді розпорядник інформації вводить в оману запитувача інформації і відповідає, що у нього немає запитованої інформації, проте реально він її має. Або начебто у розпорядника є лише частина запитованої інформації, або він її може надати лише за умови дозволу інстанцій, яким це підприємство підпорядковується.

Також іноді підприємство просто не бажає витратити кошти на друк паперів, тож відмовляє запитувачам в інформації. В інших випадках відповідач пише, наприклад, що не зрозуміло, де саме буде використовуватися ця інформація і чи має право особа, яка звернулася, запитувати цю інформацію, тощо. Тобто підприємство усілякими способами намагається не надати інформацію, наприклад, адвокатам. У цьому випадку адвокатам доводиться витратити багато часу та енергії на отримання потрібної інформації, і в результаті судові справи затягуються на роки [10].

Слід зазначити, що, як і в будь-якій іншій ситуації, і розпорядники, і отримувачі публічної інформації можуть мати проблеми через взаємодію одне з одним. З одного боку, запитувач інформації може не мати права на ту інформацію, котру запитує, або хоче її використати в неправових інтересах, а з іншого – розпорядник інформації може приховувати, що він має ту чи іншу публічну інформацію, та не надавати її запитувачу. Безумовно, законодавство передбачає, що органи публічної влади, здійснюючи свої владні повноваження, створюють та в результаті цього володіють значним обсягом інформації з відкритим та обмеженим доступом, і лише чітке та логічне законодавче регулювання сприятиме отриманню усіма добросовісними зацікавленими особами потрібної їм інформації, при цьому не порушуючи права та інтереси держави. З іншого боку, проблема доступу до публічної інформації може спричинити навіть більш загальну проблему в контексті інформаційної відкритості та прозорості суспільних відносин в Україні у сфері діяльності органів публічної влади [16]. А зважаючи на те, що Україна в червні 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, слід враховувати, що міжнародне законодавство вимагає прозорості та доступності до публічної інформації. Крім того, необхідно зазначити, що в сучасному світі реалізація права на доступ до публічної інформації значною мірою залежить від способів її отримання. Водночас для всебічної та прозорої поінформованості важливим убачається узгодження отримання інформації як за запитом, так і шляхом ознайомлення з нею в загальнодоступних джерелах (наприклад, на офіційному сайті органу публічної влади України тощо). Як слушно зауважується в сучасній юридичній літературі, належне забезпечення права на доступ до публічної інформації в поточних умовах можливе лише за умови повного гарантування всіх способів отримання цього виду інформації. Українське національне законодавство у

площині доступу до публічної інформації за такими важливими критеріями, як, наприклад, системність, несуперечливість, а також відповідність міжнародним стандартам, знаходиться на рівні, котрий впевнено можна порівняти з рівнем законодавства ЄС. Водночас потрібно зауважити, що відповідні закони окремих країн ЄС на сьогодні поки що є більш вдалим з точки зору деталізації окремих аспектів процесу накопичення, а потім уже розповсюдження і оприлюднення публічної інформації, а також містять, на наш погляд, більш широкі трактування самого поняття публічної інформації та часто пов'язують його з проблемою функціонування публічної інформації в межах всієї сукупності правових відносин, що виникають у конкретній сфері. Потрібно зауважити, що далеко не кожен громадянин поки що володіє високим або достатнім рівнем правової обізнаності для того, щоб повною мірою усвідомити весь обсяг можливих своїх прав на доступ до публічної інформації. Проблему щодо імплементації правових норм у сфері доступу до публічної інформації можна охарактеризувати так: суб'єкти владних повноважень не завжди чітко відрізняють запит саме на публічну інформацію та звернення громадян, що в подальшому суттєво ускладнює сам правовий механізм реалізації права громадян на доступ саме до публічної інформації. Насамперед потрібно визначити, що ці поняття різняться між собою саме нормативно-правовим регулюванням. Так, питання практичної реалізації громадянами права на звернення регулюється Законом України «Про звернення громадян», а запити на саму інформацію – Законом України «Про доступ до публічної інформації». Зазначені категорії, безумовно, мають абсолютно різний зміст, адже запит на інформацію – це просто прохання особи до розпорядника інформації надати йому публічну інформацію, що знаходиться у його володінні. Окрім того, у сфері розповсюдження публічної інформації важливим питанням є проблема захисту тих даних, що не підлягають оприлюдненню, і зробити це потрібно найнадійнішим способом, аби шахраї не викрали інформацію з обмеженим доступом.

Висновки. Питання доступу до публічної інформації є доволі актуальним на сьогодні, адже має місце тонка межа, яка саме інформація є публічною, а яка – обмеженою для користування. По-перше, сучасне законодавство передбачає три основні критерії віднесення інформації саме до категорії «публічна інформація»: належність до сфери відання суб'єкта владних повноважень, матеріалізована форма представлення, а також володіння такою інформацією саме суб'єктом владних повноважень. По-друге, доступ до публічної інформації забезпечує важливу функцію – захист як приватних, так і публічних інтересів. Приватні інтереси насамперед стосуються вирішення конкретних справ із конкретним суб'єктом владних повноважень, а вже публічні полягають у забезпеченні громадського контролю саме за діяльністю суб'єктів владних повноважень та політичного процесу в країні в цілому. По-третє, потрібно зауважити, що доступ до публічної інформації реалізується зазвичай за допомогою двох незалежних комунікаційних моделей: моделі мовлення, в якій завжди ініціатором виступає розпорядник інформації, та консультаційної моделі, в якій ініціатором уже виступає конкретний запитувач інформації.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» чітко визначив сучасні правові механізми реалізації права на отримання інформації, що стосується саме діяльності владних органів, а також прийняття нових нормативних актів тощо. Закон містить новації, зокрема, він базується на ідеї відкритості публічної інформації, доступ до якої здійснюється на основі прозорості; вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, передбачених законом; рівноправності. Невиконання вимог чинного законодавства призводить до виникнення розбіжностей між нормативно-правовими приписами та реальною діяльністю.

Важливим питанням із розвитком діджиталізації стає дослідження захисту персональних даних [18-20] – саме це може стати темою подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
2. Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації : Указ Президента України від 05 травня 2011 р. № 547/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547/2011#Text>.
3. Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 583. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/583-2011-%D0%BF#Text>.

4. Про затвердження граничних норм витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію : постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 740. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2011-%D0%BF#Text>.

5. Про затвердження Розміру фактичних витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію, розпорядником якої є Міністерство освіти і науки України, та Порядку відшкодування цих витрат : наказ Міністерства освіти і науки України від 04.09.2014 № 982. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-14#Text>.

6. Питання системи обліку публічної інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 р. № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1277-2011-%D0%BF#Text>.

7. Про затвердження Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Міністерстві освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 04.09.2014 № 981. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1154-14#Text>.

8. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації. 2020. 336 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/dostup-do-publichnoi-informacii/Rekom.shchodo.konstyt.prava.na.dostup.do.informatsiyi-2020.pdf>.

9. Про затвердження Переліку службової інформації, що є власністю держави : наказ Міністерства освіти і науки України від 18.03.2015 № 319. URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi>.

10. Вашук-Огданська О. Обмеження доступу до публічної інформації під час війни: про що говорить судова практика? *Центр демократії та верховенства права*. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/dostupu-sudova-praktyka/>.

11. Костова Н. І. Порівняльний аналіз публічної інформації українського законодавства та деяких країн ЄС. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 99–102.

12. Порада В. М. Міжнародно-правові стандарти доступу громадян до публічної інформації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 322–325.

13. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Вип. 5. С. 107–113. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/22.pdf>.

14. Пилипів І. Майбутнє відкритих даних під питанням. До якої інформації хоче обмежити доступ держава? *Економічна правда*. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691717/>.

15. Паліюк, В. П. Право на доступ до публічної інформації як складова особистих немайнових прав фізичної особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2013. Вип. 22. Т. 1. Ч. 1. С. 188–194.

16. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Мінімізація юридичних ризиків суб'єктів господарювання як важливий аспект національної безпеки України. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. 2021. No. 2. С. 11–18. URL: <http://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2021/2.pdf>.

17. Didenko A., Kovalenko-Marchenkova Y., Kravets O., Lizut R. Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. No. 1(2). P. 92–100.

18. Kosyuchenko O., Klinytskyi I. Analysis of information security threats related to the use of metadata documents. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 152–161. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/152-161.pdf.

19. Darahan V., Shynkevych A. Theoretical and methodological fundamentals in formation of economic security in the field of public procurement. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. No. 2(1). P. 161–174.

20. Didenko, A., Kovalenko-Marchenkova, Y., Kravets, O., & Lizut R. Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. № 1(2). P 92-100. DOI: <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-92-100>.

Надійшла до редакції 18.10.2023

References

1. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>. [in Ukr.].

2. Pytannia zabezpechennia orhanamy vykonavchoi vlady dostupu do publichnoi informatsii [Issues of ensuring access to public information by executive authorities] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 05 travnia 2011 r. № 547/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547/2011#Text>. [in Ukr.].

3. Pytannia vykonannya Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii» v Sekretariati Kabinetu Ministriv Ukrainy, tsentralnykh ta mistsevykh orhanakh vykonavchoi vlady [Issues of implementation of the Law of Ukraine “On Access to Public Information” in the Secretariat of the Cabinet

of Ministers of Ukraine, central and local executive bodies] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 travnia 2011 r. № 583. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/583-2011-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

4. Pro zatverdzhennia hranychnykh norm vytrat na kopiuvannia abo druk dokumentiv, shcho nadaiutsia za zapytom na informatsiiu [On approval of the maximum cost norms for copying or printing documents provided upon request for information] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 lypnia 2011 r. № 740. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2011-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Rozmiru faktychnykh vytrat na kopiiuvannia abo druk dokumentiv, shcho nadaiutsia za zapytom na informatsiiu, rozporiadnykom yakoi ye Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, ta Poriadku vidshkoduvannia tsykh vytrat [About the approval of the amount of actual costs for copying or printing of documents provided upon request for information, the administrator of which is the Ministry of Education and Science of Ukraine, and The procedure for reimbursement of these costs] : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.09.2014 № 982. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-14#Text>. [in Ukr.].

6. Pytannia systemy obliku publichnoi informatsii [Issues of the public information accounting system] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lystopada 2011 r. № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1277-2011-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zabezpechennia dostupu do publichnoi informatsii u Ministerstvi osvity i nauky Ukrainy [On approval of the Regulation on ensuring access to public information in the Ministry of Education and Science of Ukraine] : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.09.2014 № 981. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1154-14#Text>. [in Ukr.].

8. Rekomendatsii Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny z pytan doderzhannia konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na dostup do informatsii [Recommendations of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the observance of the constitutional right of a person and a citizen to access information]. 2020. 336 s. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/dostup-do-publichnoi-informatsii/Rekom.shchodo.konstyt.prava.na.dostup.do.informatsiyi-2020.pdf>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Pereliku sluzhbovoi informatsii, shcho ye vlasnistiu derzhavy [On approval of the List of official information that is the property of the state] : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18.03.2015 № 319. URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informatsiyi>. [in Ukr.].

10. Vashchuk-Ohdanska, O. Obmezhenia dostupu do publichnoi informatsii pid chas viiny: pro shcho hovoryt sudova praktyka? [Limiting access to public information during wartime: what does judicial practice say?]. *Tsentr demokratsii ta verkhovenstva prava*. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/dostup-sudova-praktyka/>. [in Ukr.].

11. Kostova, N. I. (2017) Porivnialnyi analiz publichnoi informatsii ukrainskoho zakonodavstva ta deiakykh krain YeS [Comparative analysis of public information of Ukrainian legislation and some EU countries]. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 22, pp. 99–102. [in Ukr.].

12. Porada, V. M. (2014) Mizhnarodno-pravovi standarty dostupu hromadian do publichnoi informatsii [International legal standards of citizens' access to public information]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. № 12, pp. 322–325. [in Ukr.].

13. Turchenko, O. H., Furman, V. V. (2022) Obmezhenia prava na dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu [Restrictions on the right to access public information under martial law conditions]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. Vyp. 5, pp. 107–113. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/22.pdf>. [in Ukr.].

14. Pylypiv, I. Maibutnie vidkrytykh danykh pid pytanniam. Do yakoi informatsii khoche obmezhyty dostup derzhava? [The future of open data is in question. What information does the state want to restrict access to?]. *Ekonomichna pravda*. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691717/>. [in Ukr.].

15. Paliuk, V. P. (2013) Pravo na dostup do publichnoi informatsii yak skladova osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby [The right to access to public information as a component of personal non-property rights of an individual]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*. Vyp. 22. T. 1. Ch. 1, pp. 188–194. [in Ukr.].

16. Nalyvaiko, L. R., Martseniuk, L. V. (2021) Minimizatsiia yurydychnykh ryzykiv subiektiv hospodariuvannia yak vazhlyvyi aspekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Minimization of legal risks of economic entities as an important aspect of national security of Ukraine]. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. No. 2, pp. 11–18. URL : <http://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2021/2.pdf>. [in Ukr.].

17. Didenko, A., Kovalenko-Marchenkova, Y., Kravets, O., Lizut, R. (2021) Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*. No. 1(2), pp. 92–100.

18. Kosyuchenko, O., Klinskyi, I. (2023) Analysis of information security threats related to the use of metadata documents. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. No. 1, pp. 152–161. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/152-161.pdf.

19. Darahan, V., Shynkevych, A. (2022) Theoretical and methodological fundamentals in

formation of economic security in the field of public procurement. *Philosophy, Economics and Law Review*. No. 2(1), pp. 161–174.

20. Didenko, A., Kovalenko-Marchenkova, Y., Kravets, O., & Lizut R. (2021). Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*, 1(2), 92-100. <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-92-100>

ABSTRACT

Larysa Martseniuk. Features of access to public information. Analyzed modern legislation in the field of creation, disposition and algorithms for providing public information by administrators of this information. The essence of the concept of «public information» was studied; studied the legislation in the field of passing the request procedure and providing public information; characterize the problems that arise for two parties in the process of requesting or providing public information. Research methods: dialectical materialism as a general method of knowledge. The research is based on general scientific (analysis, synthesis, comparison, deduction, induction, analogy, etc.) and special methods (sociological, systemic, modeling, etc.), as well as private scientific research methods (comparative-legal, formal-legal, historical-legal, etc.). The main conclusions and the most important theoretical provisions of this article can be applied in the process of studying the courses «Administrative law», «Constitutional law of Ukraine», «Intellectual property» in institutions of higher education and will be useful for students engaged in an in-depth study of the problems of the functioning of enterprises and organizations, in the context of their obtaining public information, as well as the problems of improving and increasing the effectiveness of the current legislation of Ukraine. The issue of access to public information is quite relevant today, because there is a fine line between which information is public and which is restricted for use. First, modern legislation provides for three main criteria for assigning the category of information precisely to the category of «public information», which include: and belonging to the sphere of granting the subject of power, and a materialized form of representation, as well as the possession of such information by the subject itself authoritative powers. Secondly, access to public information provides an important function – protection of both private and public interests. Private interests, first of all, relate to the resolution of specific cases with a specific subject of power, while public interests consist in ensuring public control over the activities of the subjects of power and the political process in the country as a whole. Thirdly, it should be said that access to public information is usually implemented through two independent communication models – the speech model, in which the information manager is always the initiator, and the consultation model, in which the specific information requester is the initiator.

The Law of Ukraine «On Access to Public Information» clearly defined modern legal mechanisms for the realization of the right to receive information, which specifically concerns the activities of the authorities, as well as the adoption of new regulatory acts, etc. The law contains innovations, in particular, it is based on the idea of openness of public information, access to which is carried out on the basis of transparency; free receipt and dissemination of information, except for restrictions provided by law; equality Non-fulfillment of the requirements of the current legislation leads to discrepancies between the legal regulations and actual activities.

Keywords: *information, public information, service information, limited access, request for information.*

УДК 347.961(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-65-70

Вячеслав ПУЗИРНИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна)

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено різні критерії поділу нотаріальних дій на групи нотаріальних проваджень, що дозволяє розкрити їх сутність з боку завдань нотаріальної діяльності загалом. Акцентовано на такому критерії, як цілеспрямованість, юридичний зміст та мета нотаріальних дій. Вказаний критерій має теоретичну цінність, оскільки дозволяє більш змістовно досліджувати окремі нотаріальні дії та виявляти характерні відмінності між ними, сприяє розвитку науки про нотаріат, а також практичну, бо формує спеціальні правила вчинення конкретних нотаріальних дій у певній групі провадження.

З метою вдосконалення нотаріальної діяльності запропоновано закріпити в нотаріальному процесуальному законодавстві відповідні положення щодо видів нотаріальних проваджень.

Ключові слова: нотаріальний процес, нотаріальне провадження, види нотаріальних проваджень, нотаріальна дія.

Постановка проблеми. З метою досягнення завдань нотаріату нотаріус вчиняє визначені законом нотаріальні дії з посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, аби надати їм правової вірогідності. При цьому законодавцем нотаріальні дії подаються довільно, без логічної систематизації, що негативно впливає на розуміння їх суті. Окремі нотаріальні дії пов'язані з іншими спільною спрямованістю, яка становить предмет нотаріальної діяльності загалом. Тому дослідження питання класифікації нотаріальних дій у групи проваджень дозволить виокремити різні критерії для їх об'єднання, що, сприятиме вдосконаленню нотаріальної науки та практики, а також внесенню відповідних змін у нотаріальне законодавство.

Мета статті: дослідження різних підстав систематизації окремих нотаріальних дій у групи нотаріальних проваджень, виокремлення найбільш повної класифікації, а також надання за результатами виконаного дослідження обґрунтованих пропозицій щодо необхідності відображення видів нотаріальних проваджень у процесуальному законодавстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню розподілу окремих нотаріальних дій у групи нотаріальних проваджень приділяли велику увагу широке коло вітчизняних науковців, серед яких треба виділити В. Баранкову, М. Долинську, Ю. Желіховську, В. Комарова, С. Фурсу тощо. Водночас наявність різних підходів до класифікації та наявна проблема відсутності їх законодавчого закріплення зумовлюють потребу подальшого дослідження цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Нотаріальна діяльність є різновидом правозастосовної, через що процедура вчинення нотаріальних дій повинна чітко регламентуватися законодавчими нормами. Вказане підкріплюється пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами України визначається організація і діяльність нотаріату [6]. Однак аналіз основного нормативно-правового акта в цій сфері – Закону України «Про нотаріат» [8], свідчить, що в ньому подані лише загальні правила вчинення нотаріальних дій, тоді як детальне регулювання їх здійснення міститься в наказі Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» [7]. Указане, на нашу думку, є недоліком вітчизняного законодавства, оскільки, з одного боку,

© В. Пузирний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5692-2990>

academy@kvs.gov.ua

не відповідає положенням Основного закону, а з іншого – применшує важливість нотаріату та необґрунтовано спрощує нотаріальну діяльність, яка передбачає здійснення широкого кола юридичних дій, а не просте поставлення печатки та підпису [2].

Таке спрощення полягає в тому, що як і Закон України «Про нотаріат», так і Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містять хаотичний, неструктурований перелік окремих нотаріальних дій. Водночас у більшості з них наявні схожі юридичні мета та зміст, порядок вчинення, що дає підстави об'єднувати нотаріальні дії у відповідні групи проваджень (види нотаріальних проваджень). Під видом нотаріального провадження розуміється порядок вчинення нотаріальних дій, які об'єднані у певні групи та які подібні за своєю матеріально-правовою природою, що обумовлює процесуальну особливість їх вчинення [5, с. 91].

Зокрема, в доктрині нотаріального процесу прийнято виділяти чотири види нотаріальних проваджень. Хоча різні науковці іменують їх по-різному, суть залишається та сама. З метою глибокого аналізу та пізнання суті нотаріальних дій, а також для удосконалення процесуального порядку здійснення нотаріальних дій та розробки спеціальних правил їх вчинення В. Баранкова та В. Комаров, залежно від цілеспрямованості та змісту окремих нотаріальних дій, розрізняють такі нотаріальні провадження:

- 1) щодо здійснення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безспірного права;
- 2) щодо здійснення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безспірного факту;
- 3) щодо здійснення нотаріальних дій, спрямованих на забезпечення збереження майна і документів;
- 4) щодо здійснення нотаріальних дій, спрямованих на надання документу виконавчої сили [5, с. 94].

Аналогічно вказаному С. Фурса за правовим змістом та метою виділяє нотаріальні провадження: з посвідчення безспірного права, з посвідчення та засвідчення безспірних фактів, з надання документам виконавчої сили, охоронні нотаріальні провадження [10, с. 200–201].

На думку вченої, яку ми повністю поділяємо, така класифікація дає змогу говорити про властивості, які характерні та спільні тільки для цих груп, що вагомо впливає на поліпшення наявних та розробку нових правил вчинення нотаріальних дій [10, с. 200]. Тобто класифікація нотаріальних проваджень є важливою з огляду на багатогранність нотаріальних дій, що сприяє удосконаленню процедури їх здійснення та процесу наукового дослідження порядку вчинення нотаріусом конкретних дій.

Також М. Долинська за цілеспрямованістю та змістом виокремлює провадження по вчиненню нотаріальних дій, які спрямовані на посвідчення безспірних прав, які спрямовані на посвідчення безспірних фактів, які спрямовані на забезпечення збереження майна та документів, а також ті, які спрямовані на надання документам виконавчої сили [3, с. 359].

Перелік нотаріальних дій подано у статті 34 Закону України «Про нотаріат» [8]. Ґрунтуючись на вищенаведені класифікації, його умовно можна поділити на такі групи:

- посвідчення правочинів, засвідчення та посвідчення фактів (не відбуття публічних торгів, вірності копій документів та виписок з них, справжності підпису, вірності перекладу, фактів, що особа є виконавцем заповіту, що фізична особа є живою, перебування фізичної особи в певному місці, часу пред'явлення документів, передачі заяв від одних осіб до інших, прийняття депозиту, вчинення морських протестів та протестів векселів);
- видача свідоцтв про право на спадщину, про право власності на частку в спільному майні подружжя, про придбання майна з прилюдних торгів;
- вчинення виконавчого напису;
- накладення та зняття заборон щодо відчуження нерухомого майна та грошових сум, здійснення охорони спадкового майна та опису майна фізичної особи, прийняття на зберігання документів [5, с. 94–95; 10, с. 200–201].

Так нотаріус посвідчує безспірні факти, безспірні права, надає документу виконавчої сили, а також вживає заходи щодо охорони майна. При цьому така нотаріальна дія, як видача дубліката нотаріального документа, що зберігається в нотаріальній справі (п. 8 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про нотаріат»), через специфіку свого призначення не

може належати до жодних з названих вище нотаріальних проваджень, оскільки є похідною від раніше вчиненої нотаріальної дії з видачі чи посвідчення нотаріусом документа, за видачею дубліката якого звернулася особа. Тому вважаємо за необхідне вказану нотаріальну дію виокремлювати в окреме (допоміжне, додаткове) нотаріальне провадження, яке відбувається у разі втрати чи зіпсування нотаріального акта за основним провадженням.

Вказана класифікація дозволяє більш змістовно досліджувати окремі нотаріальні дії та виявляти характерні відмінності, незважаючи на приблизну їх схожість на перший погляд. Наприклад, нотаріус видає свідоцтва як у випадку, коли публічні торги (аукціони) відбулися, так і у випадку, якщо вони не відбулись. Однак вказані дії за своїм юридичним змістом та метою цілком відмінні. У першій ситуації буде саме посвідчення права, оскільки до переможця аукціону переходить правомочності щодо заставленого або арештованого майна чи майнових прав, тобто посвідчується набуте ним через купівлю на аукціоні право власності, а у другому – лише факт невдалого їх проведення, коли майно передається стягувачеві в рахунок погашення боргу.

Також певну схожість мають вчинення виконавчого напису та протесту векселя. Деякі вчені їх відносять до одного нотаріального провадження з надання документам виконавчої сили [3, с. 359; 5, с. 95], а інші – до різних: надання документам виконавчої сили та посвідчення безспірних фактів відповідно [4; 10, с. 201]. Проте для правильного віднесення їх до певного провадження необхідно зрозуміти правову суть таких дій. Вчиненням протесту векселя посвідчується наявність безспірного факту існування зобов'язальних відносин між векселедавцем та векселедержателем, а також порушення зобов'язання щодо здійснення оплати за векселем [1], тоді як за допомогою виконавчого напису встановлюється безспірне право кредитора на стягнення та санкціонується його примусове виконання, тобто підтверджуються права вимоги кредитора [10, с. 205]. Щодо цього питання Ю. Желіховська дотримується такої ж позиції, згідно з якою тільки вчинення виконавчого напису спрямоване на надання документам виконавчої сили, а протест векселя посвідчує безспірний факт невиконання зобов'язання, через що й належить до провадження з посвідчення безспірних фактів [4].

Вищезазначене свідчить, що систематизація окремих нотаріальних дій за групами проваджень має вагомий цінність для правильного розуміння їх правової природи та правильності вчинення, слугує орієнтиром розкриття характерних особливостей таких проваджень. Як слушно зазначає А. Серветник, класифікація нотаріальних проваджень ставить теоретичну мету, яка виявляється в збагаченні здобутків науки нотаріального права, та практичну мету – виокремлення особливостей вчинення окремих нотаріальних дій. Останнє завдання також сприяє розробці уніфікованих методик вчинення споріднених нотаріальних дій, уніфікації нотаріальної практики та її удосконаленню [9, с. 74]. Крім того, потребою групування нотаріальних проваджень є необхідність вивчення їх матеріальної та процесуальної природи, що надає поштовх подальшому розвитку теорії нотаріального процесу та її впливу на становлення й удосконалення законодавства про нотаріат [4].

У науці нотаріального права нерідко наявні й інші спроби класифікації нотаріальних проваджень за різними критеріями. С. Фурса, крім як за правовим змістом і метою, пропонує розгорнуту класифікацію й за іншими критеріями, а саме:

1. Залежно від функцій нотаріуса – правоохоронні та правозахисні. Перші нотаріальні провадження спрямовані на попередження можливого виникнення правопорушення (наприклад, посвідчення договорів), а другі – безпосередньо вчиняються з метою усунення правопорушення (наприклад, вчинення виконавчого напису).

2. За порядком вчинення. Вчена зазначає, що нотаріальні провадження за порядком вчинення бувають одноетапні, тобто вчиняються в один етап, та багатоетапні, які вчиняються в декілька етапів (наприклад, одноетапним є нотаріальне провадження щодо засвідчення справжності підпису на документах, а багатоетапним є нотаріальне провадження з видачі свідоцтва про право на спадщину).

3. За строками зберігання документів. За строками зберігання нотаріальних документів виділяють такі провадження, в яких документи зберігаються менше 10 років, тимчасово зберігаються та постійно зберігаються.

4. За кількісним складом учасників. Залежно від кількості осіб, що звернулись до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, бувають односуб'єктні та багатосуб'єктні нотаріальні провадження [10, с. 199–208].

Ю. Желіховська також розглядає види нотаріальних проваджень через призму функціонального аналізу повноважень нотаріуса і виділяє правоохоронні та правозахисні провадження. При цьому в матеріально-правовому розумінні нотаріальна форма охорони цивільних прав та інтересів деталізується не стільки у провадження, а скільки у своїх способах, до яких вчена відносить прийняття на зберігання (депозит), вчинення посвідчення юридичних фактів, вчинення дій щодо охорони спадкового майна, вчинення виконавчого напису, накладення заборон щодо відчуження майна [4]. Проте, на нашу думку, вказаний поділ правоохоронних проваджень не є досконалим, оскільки авторка відносить до них вчинення виконавчого напису, тоді як така нотаріальна дія за своїм змістом спрямована на захист вже порушених прав.

Свого часу радянські вчені в галузі нотаріату З. Іскандеров та І. Кесарева поділяли нотаріальні провадження залежно від етапів розвитку правовідносин на чотири групи:

- провадження, спрямовані на виникнення і підтвердження правовідносин (посвідчення правочинів; видача свідоцтв про право на спадщину; видача свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя);

- провадження, спрямовані на забезпечення і здійснення цивільних правовідносин (накладання заборони на відчуження нерухомого майна; прийняття в депозит грошових сум і цінних паперів; вчинення виконавчих написів; вчинення протестів векселів; пред'явлення чеків до платежу і посвідчення несплати чеків);

- провадження, що мають охоронне значення (вжиття заходів з охорони спадкового майна);

- провадження універсального характеру, які прямо або опосередковано стосуються різних правовідносин (засвідчення вірності копій документів і виписок із них; засвідчення справжності підпису на документах; засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу; посвідчення факту, що громадянин є живим; посвідчення факту перебування громадянина в певному місці; вчинення морських протестів; передача заяв фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам; прийняття документів на зберігання).

Безумовно, вищезазначені поділи сприяють розвитку нотаріально-процесуальної думки та дозволяють досліджувати нотаріальні провадження з різних боків. Однак, на нашу думку, єдиною основною та такою, що має практичну цінність для нотаріальної діяльності, треба вважати саме класифікацію за критерієм цілеспрямованості та юридичного змісту й мети нотаріальних дій. Через призму цієї класифікації розкривається загальна сутність нотаріального провадження як основоположного елементу нотаріального процесу. Вказане дозволяє сформулювати предмет нотаріальної діяльності загалом, тобто своєрідну нотаріальну підвідомчість [5, с. 91].

Як зазначалось раніше, розподіл нотаріальних проваджень залежно від цілеспрямованості, юридичного змісту та мети має не лише теоретичну цінність, а й практичну, оскільки дозволяє виокремлювати спеціальні правила вчинення конкретних нотаріальних дій у певній групі провадження. Наприклад, нотаріальні провадження з посвідчення безспірних прав пов'язані з видачею свідоцтв, які підтверджують суб'єктивні права заінтересованих осіб, тобто їхнім безспірним правам надається юридична вірогідність. Тому спільними спеціальними правилами вчинення нотаріальних дій з видачі свідоцтва про право на спадщину та про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з них будуть правила визначення місця їх вчинення за місцем відкриття спадщини, витребування відповідних документів, зокрема свідоцтва про смерть, перевірка документів, що підтверджують право власності на майно, тощо.

Питання класифікації нотаріальних проваджень всебічно з'ясовані на науковому рівні, однак належної фіксації в Законі України «Про нотаріат» не знайшли. За таких обставин доцільно в нотаріальному законодавстві систематизувати нотаріальній дії за видами проваджень із подальшим закріпленням за кожним з них спеціальних правил їх вчинення. При цьому якнайкраще таке закріплення буде в процесуальному законі за аналогією з Цивільним процесуальним кодексом, який визначає три види проваджень (наказне, позовне та окреме), кожне з яких має свої правила здійснення, про що неодноразово зазначали різні вчені. Водночас проблема кодифікації нотаріального процесу потребує окремого дослідження та не належить до предмета цієї роботи. Оскільки метою статті є дослідження саме видів нотаріальних проваджень, то питання щодо форми їх закріплення в нотаріальному процесуальному законодавстві залишається відкритим.

Висновки. Отже, в доктрині нотаріального процесуального права наявні різні

критерії для класифікації нотаріальних проваджень, кожен з яких розкриває природу того чи іншого нотаріального провадження з різних боків. Такі класифікації доповнюють один одного та сприяють розвитку науки про нотаріат. Водночас найбільш повною та розгорнутою є класифікація за юридичним змістом нотаріальних дій та їх цілеспрямованістю. Кожна нотаріальна дія, яка визначена у статті 34 Закону України «Про нотаріат», не існує сама по собі, а спрямована на досягнення відповідної мети, що ставить перед собою нотаріальна діяльність. Саме такими цілями є посвідчення безспірних фактів, посвідчення безспірних прав, надання документам виконавчої сили та вжиття заходів щодо охорони майна. На підставі цього нотаріальні дії об'єднуються в групи проваджень, про що необхідно зазначити в нотаріальному процесуальному законодавстві для правильного розуміння їх суті та вдосконалення правозастосування.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Т., Салай М. Місце вчинення виконавчого напису та протесту векселя в системі нотаріальних проваджень. *Juvenia Studia: збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2023. Вип. 13. С. 97–100.
2. Баранкова В. Перспективи реформування нотаріату України: організаційний та процесуальний аспект. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2009. № 4(46). С. 24–25.
3. Долинська М. Нотаріальний процес : підруч. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 652 с.
4. Желіховська Ю. Критерії класифікації нотаріальних проваджень. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 85–91.
5. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підруч. Харків : Право, 2011. 384 с.
6. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
8. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
9. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форм захисту цивільних прав : дис. ... д-ра філос. : 081 – право / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 242 с.
10. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Бордюг Т. О., Фурса Є. С. Нотаріальний процес. Інтерактивний курс (з практикумом) : підруч. Київ : Алєрта, 2021. 480 с.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Andrushchenko T., Salai M. (2023) Mistse vchynennia vykonavchoho napisu ta protestu vekselia v systemi notarialnykh provadzhen [The place of execution of the executive inscription and protest of the promissory note in the system of notarial proceedings]. *Juvenia Studia: zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*. Issue 13, pp. 97–100. [in Ukr.].
2. Barankova, V. (2009) Perspektyvy reformuvannia notariatu Ukrainy: orhanizatsiinyi ta protsesualnyi aspekt [Prospects for reforming the notary of Ukraine: organizational and procedural aspect]. *Mala entsyklopediia notariusa*. № 4(46), pp. 24–25. [in Ukr.].
3. Dolynska, M. (2019) Notarialnyi protses [Notarial process] : pidruch. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 652 p. [in Ukr.].
4. Zhelikhovska, Yu. Kryterii klasyfikatsii notarialnykh provadzhen [Classification criteria for notarial proceedings]. *Universytetski naukovy zapysky*. 2012. № 3 (43), pp. 85–91. [in Ukr.].
5. Komarov, V. V., Barankova, V. V. Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 2011. 384 p. [in Ukr.].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254K/96-BP]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
7. Poriadok vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy [The order of notarial acts of notaries of Ukraine] : nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> [in Ukr.].
8. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-KhII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39, art. 383. [in Ukr.].
9. Servetnyk, A. H. (2020) Vykonavchyi napis notariusa yak sposib realizatsii notarialnoi form zakhystu tsyvilnykh prav [An executive inscription of a notary as a way of realization of notarial forms of protection of civil rights] : dys. ... d-ra filos. : 081 – parvo / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 242 p. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16849/4/dis_servetnyk.pdf. [in Ukr.].
10. Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I., Bordiuh, T. O., Fursa, Ye. Ye. (2021) Notarialnyi protses. Interaktyvnyi kurs (z praktykumom) [Notarial process. Interactive course (with a workshop)] : pidruchnyk. Kyiv : Alєrta, 480 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vyacheslav Puzyrnyy. The problem of classification of notarial proceedings: current state and ways of improvement. The article is devoted to the problem of systematization of individual notarial actions depending on their purpose in a group of notarial proceedings.

Considering various criteria for the classification of notarial proceedings, the author emphasizes the importance of the distribution of notarial actions depending on the purpose and legal content. It is this division that has practical value for notarial activity, as it reveals the general essence of notarial proceedings as a fundamental element of the notarial process. Also, the classification of notarial proceedings is important in view of the multifaceted nature of notarial acts, which contributes to the improvement of the procedure for their implementation and the process of scientific research of the procedure for performing specific actions by a notary.

It was established that certification of indisputable facts, certification of indisputable rights, giving documents executive power and taking measures to protect property are not only the tasks of the notary, but also those groups of notarial proceedings that unite around themselves notarial acts, which defined in Article 34 of the Law of Ukraine «On Notaries» notarial acts. At the same time, such a notarial act as issuing a duplicate of a notarial document should be classified as a separate auxiliary notarial proceeding, as it is derived from a previously performed notarial act.

The author concludes that the issues of classification of notarial proceedings have been comprehensively clarified at the scientific level, but have not been properly reflected in the Law of Ukraine «On Notaries». Therefore, in order to improve the notarial activity, it is proposed to enshrine in the notarial procedural legislation the relevant provisions on the types of notarial proceedings.

Keywords: notarial process, notarial proceedings, types of notarial proceedings, notarial action.

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-70-75

Мальвіна БАКАЛ[©]

кандидат юридичних наук

(Державний науково-дослідний інститут

Міністерства внутрішніх справ України,

м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто сутність та правову характеристику виконання податкових зобов'язань щодо успадкованих доходів за умов воєнного стану. Відповідно до чинного законодавства передбачено різний порядок обчислення податку на доходи від визнання спадщини для резидентів і нерезидентів. Для фізичних осіб-резидентів визначення податку на доходи у зв'язку з визнанням спадщини супроводжується особливостями обліку об'єктів оподаткування, які ґрунтуються на даних, що є базою оподаткування податком на доходи у зв'язку з визнанням спадщини. Розраховується відповідно до оціночної вартості об'єкта спадщини. Відтепер заяву щодо видачі свідоцтва про право на спадщину спадкоємець подає нотаріусу або уповноваженій посадовій особі органу місцевого самоврядування.

Після сплати платежів щодо отримання спадщини спадкоємці отримують необхідні документи та можуть переформити спадкове майно під час воєнного стану. Фізична особа – резидент, якою отримується спадщина від фізичної особи – резидента, але вона не належить до родинних зв'язків першого або другого ступеня, зобов'язана включити отримані доходи у загальний річний оподатковуваний дохід та подати податкову декларацію. За підсумками звітного податкового року з доходів також доведеться сплатити ПДФО по ставці 5 % та військовий збір по ставці 1,5 %. Спадкоємці-нерезиденти зобов'язані сплатити податки до нотаріального посвідчення спадщини. Під час успадкування фізичною особою майна від нерезидента або під час отримання нерезидентом майна у спадщину (незважаючи на те, чи є нерезидент родичем першого та другого ступеня), вартість об'єкта спадщини 18 % доходу фізичних осіб буде застосовано податок.

Ключові слова: податки, спадщина, доходи, податкова відповідальність, оподаткування резидентів, оподаткування нерезидентів, воєнний стан.

© М. Бакал, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7623-890X>

malvinabv@gmail.com

Постановка проблеми. Актуальним питанням у сфері оподаткування доходів від визнання спадщини є законне оподаткування доходів від визнання спадщини під час воєнного стану. Податок на доходи від визнання спадщини різниться від загального порядку необхідністю виконання обов'язку щодо сплати ПДФО в період спадкування. У цьому контексті детальне пояснення визнання спадщини має важливе наукове, теоретичне та практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання юридичного регулювання оподаткування доходів фізичних осіб та окремо питання оподаткування доходів від спадщини досліджували науковці, як-от: О. Головашевич, І. Кліницький, М. Кучерявенко, С. Пархоменко-Ціроцяц, Н. Пришва, Л. Лайбуш, В. Рядінська, С. Савченко та ін. Проте ця проблема недостатньо вивчена, чим зумовлюється її актуальність.

Метою статті є визначення сутності та ознак сумлінного виконання податкових зобов'язань щодо доходів від отримання спадщини за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 28 лютого 2022 року ухвалено постанову Кабінету Міністрів України від № 164 «Деякі питання діяльності нотаріусів в умовах воєнного стану» (далі – Постанова КМУ № 164), 11 березня 2022 року видано наказ Міністерства юстиції України від № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» (далі – наказ Міністерства юстиції України № 1118/5).

Як правило, строк для визнання спадщини становить 6 місяців від дня початку спадкування (ст. 1270 ЦК України).

Однак у зв'язку зі змінами спадщини та нотаріальної діяльності, що відбулися у воєнний час, перебіг терміну прийняття спадщини чи відмови від прийняття спадщини зупиняється протягом чотирьох місяців на період дії воєнного стану. Свідоцтво про право на спадщину буде видано спадкоємцю по закінченню терміну для вступу у спадщину (п. 3 Постанови КМУ № 164).

Вищевказані зміни щодо призупинення терміну дії набирають чинності з 6 березня 2022 року. Варто зазначити, що в останній редакції п. 3 Постанови КМУ №164, яка набрала чинності 29 червня 2022 року, встановлено новий чотиримісячний термін. Зважаючи на ці зміни, проблема фактично полягає в тому, щоб розрахувати термін прийняття або відмови від спадщини, якщо вона починається в період з 3 червня 2022 року по 28 червня 2022 року [2, с. 43].

Тобто розрахунок строку по кожній конкретній спадковій справі, порушеній до початку воєнного стану, такий: якщо до 6 березня 2022 року шестимісячний термін спадкування не закінчився, він буде автоматично продовжений далі на 4 місяці, тобто 10 місяців разом. Проте на період дії воєнного стану, якщо цей строк закінчиться до 6 березня 2022 року, діятимуть загальні правила, встановлені Цивільним кодексом України, і строк для визнання спадщини чи відмови від неї не буде продовжено, а становитиме 6 місяців.

Якщо строк для визнання спадщини минув з поважних причин, спадкоємець може вимагати від суду встановлення строку для подання заяви щодо визнання спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК).

У цьому випадку до суду треба подати докази для встановлення поважних причин пропуску терміну, наприклад, тривала хвороба спадкоємця, призов в армію тощо. Суд оцінює поважність причин і чи дійсно такі обставини були перешкодою для звернення до нотаріуса. Не можна забувати про те, що невідомість про смерть спадкодавця або проживання за кордоном не вважається поважною причиною пропуску строку.

За загальним правилом, місцем початку спадкування є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем початку спадкування є місце перебування нерухомого майна або головної його частини, а якщо нерухомого майна немає – за місцем основної частини рухомого майна (ст. 2).

Варто зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 1221 Цивільного кодексу України законом встановлено місце початку спадкування в особливих випадках.

Водночас ст. 11-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правопорядок на тимчасово окупованих територіях України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII передбачено, що останнім місцем проживання спадкодавця, якщо основне розміщене на тимчасово окупованій території, є місце подання першої заяви про заповідальність щодо спадкового майна, спадкоємців, відказоодержувачів та осіб, зацікавлених в охороні спадкового майна, або вимог кредиторів. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме і нерухомого майна немає, а основна частина рухомого майна розміщена в межах території,

зазначеної в частині першій цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви. Звертаємо увагу, що спадкові справи реєструють у спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [6, с. 22].

Відповідно до ухвалених змін, в умовах воєнного чи надзвичайного стану спадкові справи будуть заводитися за заявою заявника українським нотаріусом, не враховуючи місце відкриття спадщини [4, с. 54].

Якщо доступ до спадкового реєстру відсутній, то нотаріус порушує спадкові справи не застосовуючи цей реєстр та протягом 5 робочих днів з часу відновлення доступу підтверджує наявність заведених спадкових справ, спадкових договорів та заповітів.

Водночас забороняється видавати свідоцтва щодо права на спадщину у спадкових справах, розпочатих без використання Спадкового реєстру, до реєстрації у Спадковому реєстрі (наказ Міністерства юстиції України № 1118/5, чинний з 11 березня 2022 р.).

Отже, навіть якщо нотаріус не має доступу до спадкового реєстру, ви все одно є право подати позов про спадщину. Перевірка наявності заповітів, спадкових договорів та заведених спадкових справ здійснюватиметься нотаріусом протягом 5 робочих днів з часу відновлення доступу до реєстру.

Врахувавши волевиявлення військовослужбовців, інших, утворених відповідно до законодавства військових організацій, посадових осіб правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, залучених до виконання заходів до форми заповіту внесено зміни такого змісту: «З метою гарантування національної безпеки і оборони, відсічі і стримування іноземної збройної агресії засвідчую таке:

< >

Командир (начальник) цих з'єднань (органів) або особа, уповноважена командиром (начальником)».

Далі ці заповіти надсилаються до Міністерства юстиції або його уповноваженого органу через посередництво Генерального штабу Збройних Сил, Міністерства оборони, відповідного правоохоронного (спеціального) або іншого органу для забезпечення їх реєстрації у спадковому реєстрі шляхом укладання заповіту державним нотаріусом. Начальник табору військовополонених (об'єкта, де був створений табір) може посвідчити заповіт військовополоненого [1, с. 10].

Тому ухваленим законодавством внесено зміни до загального порядку спадкування, передбаченого Цивільним кодексом України. Тут ми розглянемо класифікацію осіб, які мають спадкові права, та дії, що повинні вчинити спадкоємці для отримання спадщини.

Для оформлення спадщини спадкоємець повинен виконати такі дії:

1) одержати свідоцтво щодо смерті спадкодавця. Цю довідку можна отримати в будь-якій установі ДРАЦС в адміністративній області України;

2) у період дії воєнного стану подати нотаріусу без шестимісячного терміну заяву щодо прийняття спадщини (далі – заява).

Спадкоємці можуть звернутися до нотаріуса (державного чи приватного) у будь-якому населеному пункті на адміністративній території України. Нотаріусів можна знайти в реєстрі нотаріусів, що діяли під час війни, який веде Нотаріальна палата України [9, с. 41].

Не треба забувати про те, що на час дії воєнного стану, але не більше ніж на 4 місяці, зупиняється перебіг терміну прийняття спадщини або відмови від неї. Приймавши заяву, нотаріус заводить спадкову справу та пред'являє заявнику перелік документів, потрібних для оформлення спадщини, розмір нотаріального збору.

У разі відмови нотаріуса у вчиненні дії нотаріус має протягом трьох днів подати обґрунтовану постанову щодо відмови в письмовій формі, а заявник може оскаржити її до суду;

3) одержати у нотаріуса свідоцтво щодо право на спадщину.

Звертаємо увагу, що порядок реалізації спадкових прав для тих, хто виїхав за межі України та перебуває за кордоном, децю відрізняється.

Цей крок містить такі альтернативні дії:

За кордоном нотаріальні дії вчиняються консульськими службами та дипломатичними представництвами України за кордоном відповідно до ст. 38 Закону України «Про нотаріат». Отже, спадкоємці повинні подати заяву щодо визнання спадщини до вищевказаних установ.

Крім того, ви можете, попередньо попередивши, надіслати заяву про прийняття

спадщини нотаріусу на підконтрольній території України. Однак у цьому разі потрібне нотаріальне засвідчення державним нотаріусом країни, де перебуває спадкоємець [8, с. 43].

Треба звернути увагу на те, що залежно від наявності міжнародних договорів між Україною та країною, де перебуває спадкоємець, може знадобитися апостиль, а також нотаріально завіреним переклад заяви на українську мову.

Після одержання українським нотаріусом належно посвідченої заяви про прийняття спадщини алгоритм дій щодо прийняття спадщини буде таким же, як і для спадкоємців, які перебувають на території України.

Варто додати, що законом передбачено категорії осіб, які можуть вважатися такими, що прийняли спадщину, якщо вони не заявили про відмову.

До цієї категорії належать спадкоємці, які на момент початку спадкування постійно мешкали разом із спадкодавцем.

За загальним правилом, якщо спадкоємець за шість місяців не заявить про відмову від спадщини, він вважається таким, що прийняв спадщину. Якщо виникнення спадкових прав у таких спадкоємців залежить від неприйняття або відмови іншої особи від спадщини, відповідним строком є 3 місяці (ч. 3 ст. 1268 ЦК України, ст. 1270).

Отже, якщо спадкоємець на час смерті був зареєстрований за тією ж адресою, що й спадкодавець, подавати заяву щодо прийняття спадщини до нотаріуса немає потреби. Проте щоб уникнути можливих ускладнень, все ж за відсутності документів, якими підтверджується спільне проживання, факту подання заяви достатньо для того, щоб переконатися, що спадкоємець не пройшов термін для подання заяви про визнання спадщини [4, с. 33].

Ще одна категорія осіб, які автоматично отримують спадщину – це малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, особи з обмеженою цивільною дієздатністю. Однак це виключає випадки, передбачені ст. 2–4, 1273 ЦК, тобто в разі відмови від спадщини за згодою батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників або з погодження органів опіки та піклування на вчинення таких дій (ч. 4 ст. 1268 ЦК України).

Тож враховуючи те, що доступ до державних реєстрів та архівів був обмежений на територіях, де були бойові дії, а також на територіях, які є або були окуповані, для прийняття спадщини в інтересах вищезазначеного рекомендуємо подати заяву [3, с. 3].

Нижче розглянемо більш детально, що таке свідоцтво про право на спадщину та які особливості його видачі за законом і заповітом.

Свідоцтво про право на спадщину – це нотаріально посвідчений документ, яким засвідчується перехід права власності на майно спадкодавця до спадкоємця.

У разі прийняття спадщини кількома спадкоємцями кожному спадкоємцю видається свідоцтво про право на спадщину із зазначенням імен інших спадкоємців та їхньої частки спадщини.

Свідоцтво про право на спадщину буде видано за наявності всіх необхідних документів для прийняття спадщини.

Треба звернути увагу на те, що під час видачі нотаріус повинен підтвердити:

- 1) факт смерті спадкодавця;
- 2) час і місце початку спадщини;
- 3) за наявності спадкування за законом наявність підстав для вимоги спадщини;
- 4) визнання спадщини спадкоємцями в порядку, встановленому законом;
- 5) склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину.

Якщо у спадкоємця немає необхідного пакета документів для видачі свідоцтва про право на спадщину, нотаріус має роз'яснити кроки вирішення проблеми в судовому порядку [8, с. 10].

Буде створено два примірники свідоцтва про право на спадщину, один з яких залишиться як документ у спадковій справі.

Під час видачі свідоцтва нотаріус підтверджує наявність в особи, яка звертається за свідоцтвом, підстав спадкування за законом. Як зазначалося вище, за законом кожен наступний спадкоємець отримує право на спадкування, якщо:

- спадкоємця попередньої черги немає;
- усунення спадкоємців попередньої черги від права спадкування;
- якщо спадкоємець не приймає або відмовляється від прийняття попередньої спадщини [5, с. 11].

Свідоцтво про право на спадщину видають на основі заяви спадкоємця, який

прийняв спадщину, через шість місяців від дня початку спадщини. Ст. 1270 ЦК України, якою врегульовано питання про неприйняття спадщини іншими спадкоємцями або відмовою від неї, та ст. 1276 ЦК України, яка врегульовує питання про перехід права на прийняття спадщини, передбачено ст. 1270 ЦК України.

Строк видачі свідоцтв про право на спадщину спадкоємцям, яких затверджено на спадщину, не встановлено. Відсутність свідоцтва не означає, що спадкоємець позбавлений прав на спадщину.

Під час оформлення спадщини за заповітом нотаріус повинен здійснити правову оцінку заповіту, перевірити його запис у спадковому реєстрі та дійсність заповіту на момент смерті спадкодавця. Якщо поданий спадкоємцем заповіт не відповідний законодавчим вимогам, нотаріус відмовить у його прийнятті.

Якщо заповіт визначений недійсним, спадкування відбувається відповідно до закону.

Під час видачі свідоцтва щодо права на спадщину за заповітом нотаріус повинен підтвердити наявність спадкоємця, який має право на обов'язкову частку спадкового майна, тобто половину спадкового майна. Спадкування за законом.

Особи, які мають право на обов'язкове спадкування, визначені ст. 1241 ЦК України:

- неповнолітні, малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти спадкодавця;
- вдова (вдівець) інвалід;
- батьки з обмеженими можливостями.

Висновки. Сумлінне здійснення податкових зобов'язань щодо доходів від спадщини є системою суспільних відносин між податковими спадкоємцями, органами державної податкової служби та іншими уповноваженими органами щодо обчислення, декларування та сплати податків на доходи, отриманих від спадщини. Сумлінне виконання обов'язків зі сплати податку на спадщину резидентами та нерезидентами відрізняється. Податкове зобов'язання з доходів, отриманих від визнання спадщини, вважається виконаним належно, якщо сума податку сплачена в повному розмірі у строки, встановлені податковим законодавством.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Оцінка майна, власності та професійна оціночна діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Текст>.
3. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Текст>.
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Текст>.
5. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Текст>.
6. Про затвердження правил оформлення спадщини : наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Текст>.
7. Деякі питання щодо застосування спеціальних бланків нотаріальних документів : постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 № 1290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-2021-%D0%BF#Text>.
8. Онищик Ю. В. Момент виконання податкових зобов'язань: питання теорії та практики. *Юрист*. 2010. № 1. С. 25–28.
9. Самсін І. Л. Податкові зобов'язання у фінансово-правових механізмах регулювання (методологічні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 36 с.

Надійшла до редакції 21.11.2023

References

1. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax code of Ukraine] vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukr.].
2. Otsinka maina, vlasnosti ta profesiina otsinochna diialnist v Ukraini [Appraisal of property, ownership and professional appraisal activity in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12.07.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Tekst>. [in Ukr.].
3. Pro otsinku zemel [On land valuation] : Zakon Ukrainy vid 11.12.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Tekst>. [in Ukr.].
4. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-KhI. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Tekst>. [in Ukr.].

5. Pro derzhavne myto [On state duty] : Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.01.1993 № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Tekst>. [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennia pravyl oformlennia spadshchyny [On the approval of the rules for registration of inheritance] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 07.07.2011 № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Tekst>. [in Ukr.].

7. Deiaki pytannia shchodo zastosuvannia spetsialnykh blankiv notarialnykh dokumentiv [Some questions regarding the use of special forms of notarial documents] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.2021 № 1290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

8. Onyshyk, Yu. V. (2010) Moment vykonannia podatkovykh zoboviazan: Pytannia teorii ta praktyky [The moment of fulfillment of tax obligations: Issues of theory and practice]. *Yuryst*. № 1, pp. 25–28. [in Ukr.].

9. Samsin, I. L. (2014) Podatkovi zoboviazannia u finansovo-pravovykh mekhanizmach rehulivannia (metodolohichni aspekty) [Tax obligations in financial and legal regulation mechanisms (methodological aspects)] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.07 / Nats. yuryd. un-n im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 36 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Malvina Bakal. Features of inheritance taxation under the conditions of marital state. The article considers the essence and legal characteristics of the fulfillment of tax obligations regarding inherited income under martial law. In accordance with the current legislation, a different procedure for calculating tax on income from the recognition of inheritance is provided for residents and non-residents. For resident individuals, the determination of income tax in connection with the recognition of inheritance is accompanied by the features of the accounting of taxation objects, which are based on the data that is the basis of taxation with income tax in connection with the recognition of inheritance. It is calculated according to the estimated value of the heritage object. From now on, the heir submits an application for the issuance of a certificate of the right to inheritance to a notary public or an authorized official of a local self-government body.

After paying the inheritance fees, the heirs receive the necessary documents and can re-register the inheritance during martial law. A resident natural person who receives an inheritance from a resident natural person, but does not belong to the first or second degree of family ties, must include the received income in the total annual taxable income and submit a tax return. According to the results of the reporting tax year, personal income tax at the rate of 5 % and military duty at the rate of 1.5 % will also have to be paid from the income. Non-resident heirs are required to pay taxes to the notarial certificate of inheritance. When an individual inherits property from a non-resident or when a non-resident receives property as an inheritance (regardless of whether the non-resident is a relative of the first or second degree), the value of the object of inheritance is 18 % of the income of individuals. tax will be applied.

Keywords: *taxes, inheritance, income, tax liability, taxation of residents, taxation of non-residents, martial law.*

УДК 355.018:504.1(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-76-83

Євгеній ГОРІШНІЙ[©]
заступник
начальника відділу

Анатолій МІНЯЙЛО[©]
кандидат
сільськогосподарських
наук, доцент

**Людмила
ДМИТРЕНКО**[©]
судовий експерт

*(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз СБУ, м. Київ, Україна)*

ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ ТА ЗБИТКИ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Висвітлено вплив воєнних дій на довкілля України. Використано публічні дані щодо екологічних ризиків та збитків довкілля, застосовано аналітичні розрахунки на базі загальноприйнятих методів досліджень в галузі екології.

Воєнні дії росії в Україні призвели до порушення систем моніторингу, охорони та управління навколишнім середовищем, підірвали екологічні права громадян України. Все це зумовлює необхідність виконання досліджень навколишнього природного середовища, які зазнали негативного впливу під час російської агресії та розрахунків розміру шкоди (збитків, завданих довкіллям).

Ключові слова: *агресія рф, війна, екологічні збитки, законодавство, довкілля, моніторинг, негативний вплив.*

Постановка проблеми. Збройний конфлікт за своєю суттю є деструктивним. Екологічна шкода, яка виникає під час конфлікту, призводить до руйнівних наслідків для природних ресурсів, критичних екосистем і здоров'я людей, засобів до існування та безпеки. Тож стримування, пом'якшення та відновлення наслідків навколишнього середовища є важливою частиною реагування на конфлікт та відновлення після нього. Війна в Україні призвела до забруднення повітря, води та ґрунту, знищення лісів та місць проживання диких тварин, а також завдала шкоди інфраструктурі країни. Розливи небезпечних матеріалів стали причиною подальшого забруднення довкілля, а війна ускладнила зусилля з вирішення екологічних проблем. Актуальність роботи полягає у необхідності обліку та підтвердження значного впливу військових дій на довкілля для подальшого планування відновлення та розвитку системи захисту довкілля у післявоєнний час.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, дозволяє констатувати, що на сьогодні відсутні ґрунтовні академічні праці з аналізованої тематики, завинятком окремих матеріалів публіцистичного спрямування.

Мета статті: продемонструвати ступінь та масштаб впливу військових дій на довкілля загалом та аспект кліматичних змін зокрема внаслідок військової агресії рф. Для досягнення поставленої мети було виконано таке завдання, а саме вивчення наявної теоретичної та практичної інформації на цю тему.

Виклад основного матеріалу. Під час повномасштабного вторгнення, яке почалося 24 лютого 2022 року, Україна зазнала значних екологічних руйнувань. Попередній моніторинг впливу на навколишнє середовище з початку вторгнення російської федерації вказує на велику шкоду міському та сільському середовищу на широкій географічній території. Численні інциденти спричинили забруднення повітря, води та землі, погіршили природу. Шкода довкілля становить ризики як для України, так і для сусідніх країн. Для встановлення характеру, величини та значущості впливу на навколишнє середовище, пов'язаного з конфліктом, і вимог до відновлення потребуватиметься широка польова

© Є. Горішній, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-0299-8633>

evgeniygorishniy@gmail.com

© А. Міняйло, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0959-0855>,

ma.anatoliy@gmail.com

© Л. Дмитренко

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-8555-6851>,

Dmitrenko_Liudmyla@ukr.net

оціночна робота, включно з дистанційним зондуванням та широким дослідженням ґрунту, відбором проб та аналізом, зокрема в областях, які на сьогодні недоступні через військові дії, що тривають. Ця оціночна робота повинна охоплювати повний спектр питань: вплив на природу, здоров'я та безпеку людей, а також біорізноманіття, міські центри, завантажені небезпечним сміттям, сільськогосподарські виробничі об'єкти та хімічні заводи, паливна та металургійна промисловість, відходи та очисні споруди, що впливають на ґрунти, прісноводні системи та морське середовище. За попередніми висновками, країна та регіон ризикують бути обтяженими токсичною спадщиною ще довго після закінчення конфлікту.

Початковою проблемою для цієї важливої роботи є відсутність наявних систематичних досліджень впливу на навколишнє середовище та ризиків, пов'язаних із типами та складністю екологічної шкоди, пов'язаної з конфліктом, зазначеної в Україні. Попередні дослідження, хоч і мають певну схожість із поточним конфліктом, наприклад вплив на енергетичну та водну інфраструктуру, відрізняються за масштабом і складністю. Відсутність таких досліджень може бути спричинена оперативними проблемами, поєднанням промисловості та землекористування, недостатньою прозорістю щодо типів і складу боєприпасів і військових транспортних засобів та руйнуванням навіть найпростіших систем моніторингу навколишнього середовища.

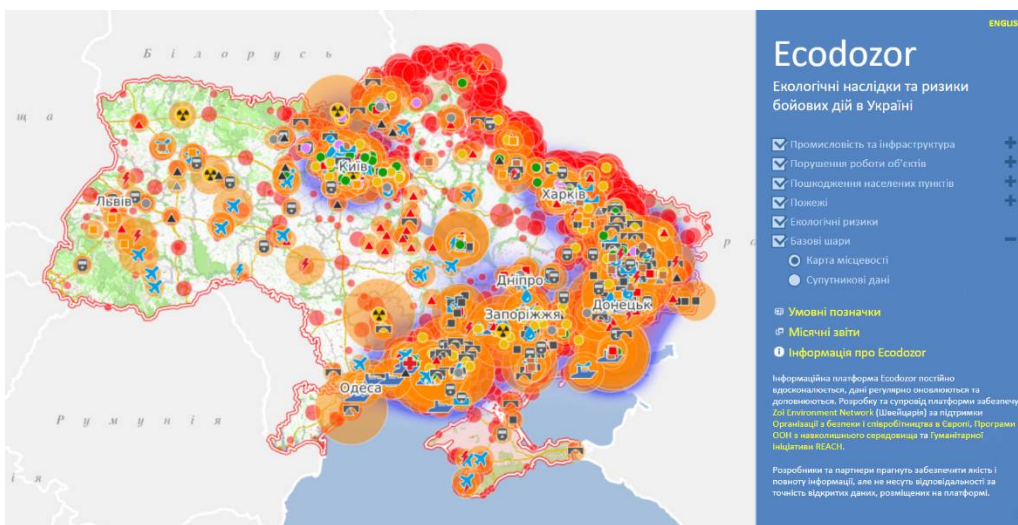

Рис. 1. Екологічні наслідки військових дій в Україні за даними [4]

Більшість екологічних ризиків в Україні пов'язані з пошкодженням промислових об'єктів, будинків, енергетичної інфраструктури та екосистем, спричинених конфліктом, що триває. Станом на кінець 2022 року було пошкоджено або зруйновано понад 400 підприємств, у тому числі хімзаводи. Крім того, було розбомблено приблизно 40 складів нафти/палива, що призвело до викиду 680 000 т. Постраждала і видобувна промисловість, деякі підприємства припинили свою діяльність, 132 були окуповані, що призвело до втрати контролю за екологічною безпекою багатьох родовищ і гірничих об'єктів. Війна створила критичну загрозу для ядерної та радіаційної безпеки, поставивши під загрозу 15 діючих ядерних реакторів із транскордонними наслідками.

Початкова інформація показує, що Україна, яка вже обтяжена безліччю успадкованих екологічних проблем, тепер стикається з комплексною, багатовимірною екологічною кризою, яка або загострила наявні проблеми, або додала нові. Український уряд і суспільство борються з численними кризами, пов'язаними з хімічними речовинами, боєприпасами та військовим обладнанням, наявністю низки забруднювальних речовин, які продовжують викидатися під час активної фази конфлікту, пошкодженням сховищ палива, промислової інфраструктури, головних інфраструктур, таких як системи управління водними ресурсами, енергією та відходами, міські території, сільськогосподарські та природні території. Оцінка такого збитку вимагатиме багатьох складних методів для визначення впливу та планування заходів щодо відновлення.

Дуже важливо, щоб поточний конфлікт припинився зараз для запобігання більшій шкоди навколишньому середовищу та людям. Зобов'язання захищати навколишнє середовище під час збройних конфліктів відображено в міжнародному праві та правових

прецедентах включно, але не обмежуючись ними: Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН), Женевські конвенції та інші статuti та конвенції.

Головною темою стали загрози та наслідки для довкілля, що виникають внаслідок російської агресії проти України. У спеціальних матеріалах наголошувалося на шкоді, яка завдається екосистемі, елементах технологічних катастроф (внаслідок спалення нафтових баз, руйнування виробництв, зупинки діяльності птахофабрик тощо), руйнування інфраструктури, пов'язаної з водопостачанням та водовідведенням, вимкненням електропостачання на об'єктах, що викидають стічні води, а також наслідки для зміни клімату. Окремою увагою були висвітлені небезпеки ядерної та радіаційної безпеки, пов'язані із захопленням російською армією українських АЕС та деструктивною поведінкою навколо них.

Обстріли окупантами інфраструктури (нафтохранилищ, хімічних підприємств) та пожежі, які вони викликали, призвели до хвилі матеріалів про наслідки цих дій для довкілля. Зокрема, повідомлялося про відкриття кримінальних справ за фактом екоциду, про загальні екологічні та економічні збитки, про нанесення непоправних втрат для довкілля та загрози рівня екологічних катастроф. Саме хвиля атак на об'єкти промислової інфраструктури спричинила збільшення кількості матеріалів, які висвітлюють цю тему, в другій половині березня.

Промова Володимира Зеленського перед парламентом Японії стала резонансним приводом для самостійного висвітлення теми. У промові акцентувалося на появі безпрецедентних «екологічних та продовольчих викликів», які виникли внаслідок війни [5].

Незважаючи на захист, який забезпечується декількома правовими інструментами, навколишнє середовище продовжує залишатися тихою жертвою збройних конфліктів у всьому світі. Багато міжнародних організацій і вчених задокументували й проаналізували наслідки різноманітних збитків, завданих довкіллю під час конфліктів і війн. Основні висновки цих оцінок показують, що пряма та непряма шкода навколишньому середовищу в поєднанні з крахом інституцій призводять до екологічних ризиків, які можуть загрожувати здоров'ю людей, засобам існування та безпеці, зрештою, підривають процеси розбудови миру. Аналіз, виконаний під час таких оцінок, також має важливе значення для інформування про перспективні оцінки впливу на навколишнє середовище. Вони дозволяють визначити й передбачити типи ймовірних наслідків, а також характер цих наслідків для визначення методів і підходів, які можуть сприяти ефективному захисту та безпеці громад і практиків у постконфліктному процесі.

Кілька урядових і неурядових організацій збирають дані про екологічний стан конфлікту в Україні. Оперативний штаб (ОШ) при Держекоінспекції України збирає дані про надзвичайні ситуації, пошкодження та руйнування, займається обліком екологічних втрат та збитків, пов'язаних із конфліктом, на національному рівні. Українська асоціація регіональних та обласних рад (УАРОР) у співпраці з Державною екологічною академією створила Центр моніторингу наслідків війни, який в основному діє на рівні громади, але також готовий реагувати на можливі екологічні та хімічні, біологічні, радіологічні та ядерні катастрофи. Український бізнес об'єднався навколо Глобального договору ООН в Україні, збираючи дані про втрати навколишнього середовища та шкоду приватного сектора [3].

Крім того, кілька міжнародних неурядових організацій, таких як миротворча організація PAX, Zoі Environment Network, Conflict Environment Observatory (CEOBS) та ІМРАСТ Initiatives, займаються перевіркою та візуалізацією даних, доступних із соціальних мереж. Екологічна мережа Zoі розробляє карти екологічних збитків поточного конфлікту в Україні. Різноманітні аналітичні центри, як Київська школа економіки (КШЕ), займаються оцінкою галузевих втрат і збитків, приділяючи значну увагу оцінці втрат через деградацію природних ресурсів. У серпні Світовий банк у співпраці з Європейським Союзом та Урядом України розпочав швидку оцінку шкоди та потреб як попередній підрахунок шкоди та втрат України, а також для оцінки масштабу економічних і соціальних потреб для виживання України під час конфлікту і її здатність процвітати після. Водночас Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України намагається виконати оцінку хімічного забруднення ґрунтів і підземних вод на різних територіях. Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ оцінює вплив на водний сектор [3].

Збройні конфлікти високої інтенсивності у високоіндустріалізованих країнах, таких як Україна, становлять серйозну небезпеку для довкілля та здоров'я населення. З лютого конфлікт призвів до сотень потенційно шкідливих інцидентів на понад 200

промислових об'єктах. Це створює значний спадок забруднення, а також економічні та соціальні наслідки. Ведення бойових дій також змушує знову розглянути складні відносини між конфліктом і промисловими об'єктами [3].

З 2014 року ризики, пов'язані з бойовими діями поблизу промислових об'єктів, є основною частиною екологічного нарративу конфлікту на сході України. Донбаський регіон України має 200-річну історію вугільної промисловості та важкої промисловості, і до лютого він був центром занепокоєння через загрозу як гострих надзвичайних екологічних ситуацій, так і подальшого загострення хронічних екологічних проблем.

У багатьох найбільших містах України розташовані промислові об'єкти, у деяких, наприклад у Маріуполі, важка промисловість становила основу економіки. Незважаючи на те, що протягом останніх десятиліть промислове виробництво в Україні падає, у таких містах, як Київ, Кривий Ріг, Донецьк, Харків, Запоріжжя та Одеса, все ще є металургійні, нафтохімічні, гірничодобувні чи машинобудівні підприємства та десятки менших об'єктів, які їх підтримують. У багатьох містечках та інших містах також розташовані підприємства легкої промисловості, харчові підприємства та розподільчі центри. Ці об'єкти можуть містити низку екологічно небезпечних матеріалів або використовувати потенційно шкідливі процеси, і їх пошкодження викликає особливе занепокоєння, коли вони розташовані поблизу населених пунктів або екологічно чутливих об'єктів, таких як річки чи охоронювані природні території [1].

Інтенсивне використання вибухової зброї в міських районах завдало прямої шкоди промисловим об'єктам, а також призвело до перебоїв і зупинок через порушення газо-, електро- та водопостачання. Пошкодження від вибуху та перебої можуть спричинити екологічні ризики. Часто великі об'єкти стають полем битв, коли через них проходили лінії фронту, або стають укриттями чи оборонними позиціями, а отже, центром нападу. Подібні інциденти продемонстрували, наскільки складними можуть бути відносини між конфліктом і промисловими об'єктами, що має наслідки для захисту громадського та екологічного здоров'я. Інші підприємства були змушені переїхати з районів бойових дій або припинити, або змінити виробництво, а деякі в окупованих районах були розграбовані або демонтовані.

Станом на кінець серпня зареєстровано понад 570 інцидентів на 250 промислових об'єктах України. Повідомляється, що приблизно 60 % цих інцидентів були результатом прямого фізичного ушкодження, які наведено на рис. 2 [6].

Рис. 2. Розташування та типи промислових об'єктів, пошкоджених або порушених конфліктом в Україні в період з лютого по серпень 2022 року [6]

Пошкодження та збої в роботі промислових об'єктів можуть призвести до викиду забруднювальних речовин у повітря, ґрунт і воду, що призведе як до ефемерних інцидентів забруднення, так і до постійних проблем забруднення. Такі місця можуть містити широкий спектр токсичних хімікатів, створюючи безліч екологічних ризиків. Надзвичайні ситуації, під час яких відбувається викид отрутохімікатів в атмосферу та прилеглу територію, можуть бути викликані: аваріями на хімічних підприємствах; аваріями на транспортних або продуктопроводах; нападами; військовими діями під час збройного конфлікту.

З короткотермінового погляду потенційно найбільш великий ризик для людини має вплив токсичних промислових хімічних парів внаслідок їх вдихання. Пари можуть концентруватися в місцях викидів, але також поширюватися на великі відстані від джерела викидів, можуть поширюватися через метеорологічні умови. Небезпечні концентрації токсичних хімічних речовин в атмосфері можуть тривати від кількох годин до кількох днів, а подальше забруднення ґрунту та води може тривати довше. Опромінення та наслідки для здоров'я людини залежать від властивостей речовини, отриманої дози та основного здоров'я людей, але в екстремальних випадках можлива смерть від впливу хімічних речовин [1].

Війна в Україні є найбільш масштабною та руйнівною з часів Другої світової війни. Постійні обстріли призводять до забруднення повітря, пожеж та поширення забруднювальних речовин у довкіллі. Це сприяє пришвидшенню змін клімату по всій планеті, а особливо, у Північній півкулі.

За даними SaveEcoBot, з початку повномасштабного вторгнення відбулись десятки тисяч пожеж на території України. У період найбільш активних бойових дій щодня реєстрували по декілька тисяч пожеж, а максимум зафіксували 22 березня – 5 957 активних пожеж наведено на рис. 3 [7].

Рис. 3. Історія осередків пожеж в Україні протягом 24 лютого – 31 грудня 2022 року (за даними системи спостережень FIRMS) [7]

На першому етапі війни ворог намагався зруйнувати українські нафтобази та нафтопереробні заводи, аби зашкодити логістиці українського війська. За орієнтовними підрахунками Держекоінспекції, збитки від горіння нафтопродуктів за перший рік становлять 49 621 млн грн. Цифра вражає, але вона зовсім не говорить про реальні процеси та наслідки для навколишнього середовища [3].

Внаслідок згорання нафтопродуктів у великих обсягах виділяється чадний та вуглекислий гази, бензапірен, сірчистий та сірчаний ангідриди, оксиди азоту, газоподібні й тверді продукти неповного згорання палива, сполуки ванадію, солі натрію тощо. Таке

забруднення також відбувається й під час підривів складів з боєприпасами. Вуглекислий газ та оксиди азоту є одними з найактивніших парникових газів, що сприяють парниковому ефекту [2].

Перелічені сполуки також є дуже небезпечними для людського організму. Зокрема, ароматичний вуглеводень бензапірен – потужний канцероген та мутаген, а сажа – твердий продукт горіння – є не тільки канцерогеном, а й має здатність накопичуватися у легенях, навіть потрапляти у кровообіг. Саме тому так важливо убезпечувати себе від диму загалом, а від пожеж на нафтобазах, складах боєприпасів та промислових об'єктах – особливо [9].

Кислі гази – вуглекислий та сірчистий, які виділяються під час горіння, взаємодіючи з водою, утворюють кислоти. Це може відбуватись як в організмі людини, під час потрапляння на слизові оболонки очей та рота, так і під час взаємодії з вологою у повітрі, що спричиняє кислотні опади.

Через воєнні дії також значно почастишали пожежі в українських лісах, за підрахунками Держекоінспекції збитки від лісових пожеж на початок грудня вже становили 896 528 млн грн. Такі пожежі небезпечні не лише викидами забрудників в атмосферу, а й руйнуванням екосистем: втратою рослинності, що поглинала вуглекислий газ під час фотосинтезу, також втратою біорізноманіття, що негативно впливає на стійкість системи.

Щодо впливу попелу на клімат, то за розрахунками вчених, сумарний внесок дії дрібнодисперсної сажі на тепловий баланс Землі більший за всі парникові гази, крім вуглекислого. Механізм впливу попелу на зміну клімату такий: через свій маленький розмір часточки сажі можуть переміщуватись на великі відстані та довго не осідати на землю. Особливо сильно це виявляється в сухі періоди року, тоді попіл з повітряними масами може переноситись навіть на території з вічною мерзлотою. У нормі біла та блискуча поверхня льодів відбиває сонячні промені, і це не дає атмосфері перегріватись. Але коли мерзлота покривається попелом, природного процесу відбиття сонячної радіації не відбувається – починається процес нагрівання та прискорення танення [8].

В основному потепління спричинене двома різними механізмами: частки попелу акумулюють сонячну енергію, а парникові гази блокують нічні перевипромінювання поглинутої вдень сонячної енергії в космічний простір.

За мирного життя зміни клімату відбуваються через антропогенну діяльність – викиди підприємств, вихлопні гази, сезонні лісові пожежі. У нормі кліматологи враховують це й можуть змодельовати стан клімату через 50–100 років. Проте війна з росією не керується нормами та звичаями війни, тому внесок такого фактора у зміну клімату зараз порахувати взагалі неможливо [7].

Для оцінки викидів від пожеж були використані дані Міндовкілля, дослідження Світового Банку, Київської Школи Економіки та коефіцієнти викидів, запропоновані дослідженням «The climate costs of the Russian invasion» [3, 8, 10, 11].

Рік інтенсивних бойових дій мав гострий і далекосяжний вплив на довкілля в Україні та людей, які від нього залежать. Навмисне використання промислової та енергетичної інфраструктури спричиняє серйозне забруднення, а також пошкодження та порушення роботи водопровідних і санітарно-технічних засобів, що негативно впливає на здоров'я людей. Міста та селища були спустошені використанням вибухової зброї, залишивши мільйони тонн забрудненого сміття.

По всій Україні природні та сільськогосподарські ландшафти постраждали від бойових дій, у тому числі деякі з найбагатших ґрунтів України, що має серйозні наслідки для регіональної та глобальної продовольчої безпеки.

Важливі середовища існування та охоронювані території були спустошені військовими діями, що загрожує біорізноманіттю.

Висновки. Воєнні дії росії в Україні призвели до порушення систем моніторингу, охорони та управління навколишнім середовищем, підірвали екологічні права громадян України. Все це зумовлює необхідність виконання досліджень навколишнього природного середовища, які зазнали негативного впливу під час російської агресії та розрахунків розміру шкоди (збитків, завданих довкіллю).

Список використаних джерел

1. Бюлетні для оцінки різних типів шкоди довкіллю, виконані Обсерваторією конфліктів і довкілля (Conflict and Environment Observatory) та Екологічною мережею Зої (Zoі): промисловість. URL: <https://zoinet.org/product/ceobs-ukraine/> (дата звернення: 03.08.2023).

2. де Клерк Л., Шмурак А. Гасан-Заде О., Шлапак М., Томляк К., Кортуїс А. Вплив російської війни в Україні на клімат: Проміжна оцінка викидів парникових газів. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/vplyv-ros-viynu-na-klimat-promizh-otsinka-parn-haziv.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).
3. Дайджести ключових наслідків російської агресії для українського довкілля. URL: <https://ecoagroza.gov.ua/news> (дата звернення: 03.08.2023).
4. Екологічні наслідки та ризики бойових дій в Україні. URL: <https://ecodozor.org/> (дата звернення: 03.08.2023).
5. Медіамоніторинг присутності довкіллевих тематик в українському інформаційному просторі (24 лютого – 27 квітня 2022 року). URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkilliya-i-vijna-v-ukrayini.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).
6. Періодичні звіти Міндовкілля щодо зареєстрованих та досліджених випадків шкоди довкіллю внаслідок військових дій. URL: <https://mepr.gov.ua/topics/novyny/zbytky-dovkilliyu-vid-vijny/> (дата звернення: 03.08.2023).
7. Як пов'язані війна, якість повітря та клімат? URL: <https://www.savednipro.org/yak-povyazani-vijna-yakist-povitrya-ta-klimat/> (дата звернення: 03.08.2023).
8. Lipiński K. The climate costs of the russian invasion. Polish Economic Institute. Warsaw, 2022. URL: <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2022/11/Koszty-inwazji-ENG-21.11.2022.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).
9. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. UNEP, 2022. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (дата звернення: 03.08.2023).
10. The impact of Russia's war against Ukraine on climate security and climate action. URL: <https://alpanalytica.org/wp-content/uploads/2023/02/Independent-Experts-Analysis-The-impact-of-Russias-war-against-Ukraine-on-climate-security-and-climate-action-9-Feb-23.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).
11. World Bank Document. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).

Надійшла до редакції 20.11.2023

References

1. Biuletyni dla otsinky riznykh typiv shkody dovkilliu, vykonani Observatoriieiu konfliktiv i dovkillia (Conflict and Environment Observatory) ta Ekolohichnoiu merezheiu Zoi (Zoi): promyslovist [Bulletins for the assessment of different types of environmental damage by the Conflict and Environment Observatory and the Zoï Environmental Network: industry]. URL: <https://zoinet.org/product/ceobs-ukraine/> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
2. de Klerk L., Shmurak A. Hasan-Zade O., Shlapak M., Tomliak K., Kortuis A. Vplyv rosiiskoi viiny v Ukraini na klimat: Promizhna otsinka vykydiv parnykovykh haziv [Climate Impact of the Russian War in Ukraine: An Interim Assessment of Greenhouse Gas Emissions]. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/vplyv-ros-viyny-na-klimat-promizh-otsinka-parn-haziv.pdf> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
3. Daidzhesty kluchovykh naslidkiv rosiiskoi ahresii dla ukrainskoho dovkillia [Digests of the key consequences of Russian aggression for the Ukrainian environment]. URL: <https://ecoagroza.gov.ua/news> (access date: 03.08.2023).
4. Ekolohichni naslidky ta ryzyky boiovykh dii v Ukraini [Environmental consequences and risks of hostilities in Ukraine]. URL: <https://ecodozor.org/> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
5. Mediamonitorynh prysutnosti dovkillievnykh tematyk v ukrainskomu informatsiinomu prostori (24 liutoho – 27 kvitnia 2022 roku) [Media monitoring of the presence of environmental topics in the Ukrainian information space (February 24 – April 27, 2022)]. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkilliya-i-vijna-v-ukrayini.pdf> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
6. Periodychni zvity Mindovkillia shchodo zareiestrovanykh ta doslidzhenykh vypadkiv shkody dovkilliu vnaslidok viiskovykh dii [Periodic reports of the Ministry of Environment on registered and investigated cases of damage to the environment as a result of military operations]. URL: <https://mepr.gov.ua/topics/novyny/zbytky-dovkilliyu-vid-vijny/> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
7. Yak poviazani viina, yakist povitria ta klimat [How war, air quality and climate are connected]? URL: <https://www.savednipro.org/yak-povyazani-vijna-yakist-povitrya-ta-klimat/> (access date: 03.08.2023). [in Ukr.].
8. Lipiński K. The climate costs of the russian invasion. Polish Economic Institute. Warsaw, 2022. URL: <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2022/11/Koszty-inwazji-ENG-21.11.2022.pdf> (access date: 03.08.2023).
9. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. UNEP, 2022. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (access date: 03.08.2023).
10. The impact of Russias war against Ukraine on climate security and climate action. URL: <https://alpanalytica.org/wp-content/uploads/2023/02/Independent-Experts-Analysis-The-impact-of-Russias-war-against-Ukraine-on-climate-security-and-climate-action-9-Feb-23.pdf> (access date: 03.08.2023).

03.08.2023).

11. World Bank Document. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf> (access date: 03.08.2023).

ABSTRACT

Yevhenii Horishniy, Anatolii Miniailo, Liudmyla Dmitrenko. Environmental risks and losses to Ukraine's environment as a result of the war. Armed conflict is inherently destructive. Environmental damage that occurs during conflict leads to devastating consequences for natural resources, critical ecosystems and people's health, livelihoods and security. Containment, mitigation and restoration of environmental impacts are therefore an important part of conflict response and recovery. The war in Ukraine has resulted in air, water and soil pollution, destruction of forests and wildlife habitats, and damage to the country's infrastructure. Spills of hazardous materials caused further environmental pollution, and the war complicated efforts to solve environmental problems.

The relevance of the work lies in the need to account for and confirm the significant impact of military actions on the environment for further planning of the restoration and development of the environmental protection system in the post-war period. The purpose and tasks of the research is to demonstrate the degree and scale of the impact of military actions on the environment in general and the aspect of climate change, in particular, as a result of the military aggression of the Russian Federation. To achieve the set goal, the following task was performed, namely the study of available theoretical and practical information on this topic. Object of study – impact of military actions on the environment of Ukraine. Subject of study – public data on environmental risks and damage to the environment. Research methods: analytical calculations based on generally accepted research methods in the field of ecology.

Keywords: *Russian aggression, war, environmental damage, legislation, environment, monitoring, negative impact.*

УДК [321.01:351+342.5](477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-83-88

Вікторія ПИЛИП©

кандидат юридичних наук

(Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ДЕРЖАВІ

Стаття присвячена аналізу засад та форм взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади у контексті формування безпекового середовища в Україні. Вагому увагу приділено особливостям реалізації правоохоронної функції окресленими суб'єктами. Наголошено на тому, що вона вже не є власне державною, а здійснення численної сукупності заходів превентивного характеру повинно реалізовуватися за участі формалізованих структур громадянського суспільства та органів державної влади. На підставі аналізу чинних законодавчих актів констатовано відсутність правових положень, які б врегульовували порядок взаємодії згаданих суб'єктів у забезпеченні правоохорони. Окреслено пріоритетні напрями формування та реалізації зовнішньої та внутрішньої політики держави в аспекті повоєнної відбудови України та подальшому підтриманню належного рівня національної безпеки.

Ключові слова: *громадянське суспільство, орган державної влади, публічне адміністрування, правоохоронна діяльність, взаємодія, безпекове середовище, сектор безпеки й оборони.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану актуалізувалася потреба налагодження ефективної взаємодії між інститутами громадянського суспільства й органами державної влади. Одним із завдань такої взаємодії повинно стати формування безпекового середовища в державі. Адже за умов протидії збройній агресії країни-загарбника важливо не тільки приділяти увагу питанням зовнішньої політики,

© В. Пилип, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6483-0749>

victoria.pylyp@ukr.net

відновлення територіальної цілісності тощо, але й іншим аспектам реалізації державної політики, спрямованої на подальшу побудову правової та демократичної держави. При цьому важливо зосереджувати та спрямовувати цю взаємодію у напрямі забезпечення та підтримання належного рівня національної безпеки, який певною мірою зумовлений і належною реалізацією правоохоронної функції.

Останнім часом, усвідомлюючи вагому роль громадянського суспільства у побудові правової держави, органи публічної влади почали ставити собі за пріоритет завдання щодо залучення формалізованих структур громадянського суспільства до реалізації багатьох функцій, які раніше вважалися тільки державними. І це не обмежено виключно здійсненням громадського контролю за діяльністю окремих відомств, структур, організацій. Однією з таких функцій, яка має вагоме значення у забезпеченні національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану, є правоохоронна функція. Досвід нашої держави та багатьох інших країн засвідчує, що її реалізація не повинна залишатися прерогативою тільки сектора оборони та безпеки. Виконання останньої в умовах сьогодення неможливе без залучення до цієї діяльності інститутів громадянського суспільства, роль яких є досить вагомою у здійсненні превентивної діяльності і не тільки. Такий напрям взаємодії з інститутами громадянського суспільства, зважаючи на фактично наявні правові механізми діяльності інститутів громадянського суспільства, на нашу думку, є більш пріоритетним, ніж розгляд і розслідування вже фактично вчинених правопорушень, кримінальних проступків і злочинів, наслідки від яких інколи можуть бути невідворотними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідженню окремих аспектів взаємодії інститутів громадянського суспільства й органів державної влади приділено досить вагому увагу українських науковців. Вивченням проблем взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства та суспільної безпеки присвячено роботи Н. Гавкалової та М. Грузд [1], Л. Мельник [2], М. Месюк [3], А. Михненко [4]. Охарактеризували окремі правові форми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави Н. Мельник [5], Ю. Шайгородський [6], М. Андрієнко тощо [7]. Водночас поза увагою вчених залишилися такі проблеми як поняття, форми й особливості здійснення взаємодії між окресленими суб'єктами саме в напрямі формування безпекового середовища в Україні, зокрема щодо підтримання національної безпеки та здійснення правоохоронної діяльності.

Метою статті є визначення засад і форм взаємодії громадянського суспільства й органів державної влади у контексті формування безпекового середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу. Чинним законодавством передбачено, що сегментами громадянського суспільства можуть бути: об'єднання громадян, громадські організації, благодійні організації, недержавні медіа, професійні та творчі спілки, релігійні об'єднання, органи самоорганізації населення та ін. Наразі діяльність окреслених суб'єктів гарантована положеннями великої кількості нормативно-правових актів. Це дозволяє констатувати, що діяльність формалізованих структур громадянського суспільства відбувається у межах правового поля, тобто є законною та підпорядкована законодавчо закріпленим засадам.

Внаслідок виконаного аналізу чинних нормативно-правових актів встановлено, що більшість із них, зокрема у контексті взаємодії інститутів громадянського суспільства з окремими правоохоронними органами, визначає особливості здійснення спільної узгодженої діяльності та повноваження згаданих структур. Наприклад, такий підхід дотримано законодавцем під час визначення особливостей взаємодії у напрямі протидії торгівлі людьми, тероризму, домашньому насильству, запобігання корупції, забезпечення безпеки руху тощо [8]. Водночас менш розробленими залишаються положення щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, у тому числі й щодо формування та підтримання національної безпеки. Тому варто звернутися до теоретичних розробок, проведених у цьому напрямі, які поки що хоча й не були впроваджені в законотворчу діяльність, однак є цілком обґрунтованими.

Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади, як вказують в юридичній літературі, повинна ґрунтуватися на таких принципах, як: 1) громадська ініціативність; 2) партнерство; 3) відкритість і відповідальність;

4) політична незалежність; 5) запобігання корупції; 6) раціональний і збалансований розвиток; 7) комплексність; 8) форми реалізації громадських ініціатив [9, с. 3–4]. Загалом ми погоджуємося з таким підходом, за винятком такої засади, як запобігання корупції. На нашу думку, «запобігання корупції» доцільніше визначати як напрям діяльності останніх, але не як принцип взаємодії, адже корупція у будь-якому її прояві визнається протиправним діянням. Доречніше окреслений перелік принципів доповнити таким, як законність, адже органи державної влади, відповідно до ст. 19 Конституції України, повинні діяти в межах повноважень та у спосіб, визначені Основним та іншими законами України. Особливої актуальності цей принцип набуває в контексті формування безпекового середовища в державі.

Серед чинників, що негативно позначаються на захищеності громадян, соціальних груп та загалом держави, тобто на безпековому середовищі окремої країни, треба виокремити злочинність. Саме через високий рівень її суспільної небезпеки, їй приділяють вагому увагу як у правоохоронній сфері, так і в науково-дослідній діяльності. При цьому кількісні та якісні показники злочинності змінилися в умовах повномасштабного вторгнення, що додатково актуалізує потребу активізації діяльності щодо протидії їй шляхом застосування усіх можливих сил і засобів.

Статичні відомості органів прокуратури та Національної поліції України підтверджують окреслені факти. Суттєво збільшилася кількість шахрайств, воєнних злочинів, кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та корупційної спрямованості. На нашу думку, вагому роль у протидії, зокрема попередженні, злочинності згаданих напрямів може зіграти взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

Як свого часу було визначено у роз'ясненнях Міністерства юстиції України, участь формалізованих структур громадянського суспільства та держави могла здійснюватися у таких правових формах, як:

1. Участь у нормотворчій діяльності держави шляхом розроблення та обговорення проектів нормативно-правових актів.

2. Участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави, що можлива шляхом:

- наділення останніх повноваженнями державних органів повністю;
- часткового передання повноважень державним органам;
- громадського контролю.

3. Правоохоронна діяльність держави забезпечується шляхом:

- реалізації права на складання протоколів про адміністративні правопорушення;
- участі в охороні громадського порядку;
- реалізації права (за участю інших правоохоронних органів) припиняти адміністративні правопорушення і злочини;
- взяття участі в заходах щодо охорони державного кордону [10].

При обласних державних адміністраціях і військових адміністраціях досить поширеним є створення консультативно-дорадчих органів у вигляді громадських рад, комітетів тощо. Також при багатьох державних органах створюються ради громадського контролю. Ці всі органи мають ставити своїм пріоритетом завдання щодо налагодження плідної взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Тож формами взаємодії останніх і органів державної влади можуть бути консультації населення, участь у робочих групах, проведення з'їздів, конференцій і круглих столів, у тому числі з залученням представників міжнародних громадських організацій або працівників державних установ закордонних країн. Останні зможуть сприяти обміну досвідом і брати участь у складенні відповідних алгоритмів дій щодо здійснення превентивної діяльності інститутами громадянського суспільства та органів державної влади шляхом взаємодії. Доцільно також проводити громадські слухання та моніторинги, що, на нашу думку, зможуть забезпечити більш активне виявлення порушень у сфері державних закупівель, установлення фактів декларування недостовірних відомостей суб'єктами, на яких законом покладено цей обов'язок.

Активне залучення громадян до діяльності органів державної влади сприятиме також виявленню недоліків у роботі останніх, що зумовлюють як зниження ефективності діяльності та проведених реформ, так і до порушень норм законодавчих актів, що можуть бути розцінені як дисциплінарні правопорушення, адміністративно-карані або взагалі

міститимуть ознаки кримінальних правопорушень.

Водночас у контексті визначення ефективних механізмів формування та підтримання належного рівня безпекового середовища актуалізоване також завдання щодо визначення стратегічних орієнтирів зовнішньої та внутрішньої політики держави. При цьому вважаємо за потрібне наголосити на необхідності покладатися у цьому напрямі першочергово на власні сили, адже з огляду на обставини та явища, які наявні у реаліях сьогоденного світу, а також інші обставини, підтримка партнерів може в будь-який момент припинити задовольняти потреби нашого суспільства та держави.

Зусилля органів публічного адміністрування у взаємодії з інститутами громадянського суспільства повинні бути спрямовані на з'ясування рівня та масштабів наявних або потенційних воєнних загроз. Відбуватися це може шляхом здійснення комплексного аналізу відповідними фахівцями у сфері оборони та безпеки, а також на підставі взаємодії з окремими представниками суспільства. Водночас такі дослідження, моніторинги й аналізи повинні бути спрямовані не тільки на виявлення критичних моментів, що можуть негативно позначитися на національній безпеці України, але й виявляти та прогнозувати результати провадження конкретних дій і заходів, що повинні сприяти унеможливленню негативного впливу виявлених загроз.

Ще одним напрямом сумісної узгодженої діяльності інститутів громадянського суспільства та органів державної влади повинні стати організація та проведення заходів просвітницького характеру. Це можуть бути лекції, семінари, симпозіуми для конкретної групи суспільства, визначених та об'єднаних за спільним критерієм. Наприклад, зараз досить активно проводяться інформаційно-роз'яснювальні заходи з мінної безпеки. Однак вони не повинні мати безсистемний або поодинокий характер. Важливим є планування та програмування відповідних заходів подібного характеру залежно від наявних та актуалізованих для соціуму проблемних запитань.

Важливим також є залучення інститутів громадянського суспільства до проведення реформ, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів публічної влади. Практика засвідчує, що досить часто їх проведенню передують вивчення досвіду закордонних країн, урахування рекомендацій і пропозицій держав-партнерів і міжнародних співтовариств, потенційним членом яких має намір стати наша держава. Однак при цьому влада нехтує думкою суспільства. Це є неприпустимим, адже орієнтуватися потрібно на населення, яке є єдиним джерелом влади в Україні, має свої потреби та особливий історичний розвиток, а отже, і ментальність. Не завжди апробований закордонний досвід у тому чи іншому питанні здатний призвести до отримання такого ж результату. Тобто досвід скандинавських країн відразу не може бути впроваджений у нашій державі, бо представники суспільства можуть виявитися неготовими до нововведень, що мають відмінність у цінних орієнтаціях або інших.

Ще одним пріоритетним напрямом у забезпеченні національної безпеки є підвищення рівня життя населення та правової культури суспільства. Ці фактори ми не випадково об'єднали разом, адже рівень життя певною мірою визначає ціннісні орієнтири суспільства. Влада за участю інститутів громадянського суспільства повинна здійснювати залучення закордонних інвестицій, виявляти фактори, що призводять до формування дефіциту фінансових ресурсів і нецільового використання державного бюджету. Окрему увагу треба приділяти заходам, спрямованим на захист національної економіки. Ці завдання гостро актуалізуються за умов повоєнної відбудови нашої держави, а тому їх потрібно брати до уваги вже зараз.

Подальші формування та розвиток правової культури суспільства повинні у майбутньому відбуватися в системі ціннісних орієнтацій, серед яких, безумовно, захист Вітчизни, її територіальної цілісності та незалежності мають сприйматися населенням не просто як обов'язок кожного громадянина України. До їх виконання повинні ставитися сумлінно та з особливою честью.

Висновки. Взаємодія інститутів громадянського суспільства й органів державної влади повинна підпорядковуватися певним принципам, серед яких: законність, громадянська ініціативність, партнерство, відкритість, відповідальність, політична

незалежність, раціональний і збалансований розвиток, комплексність, форми реалізації громадянських ініціатив.

Одним із пріоритетних завдань взаємодії згаданих суб'єктів повинні стати формування та реалізація сумісних заходів, спрямованих на підтримання національної безпеки шляхом формування в державі належного рівня безпекового середовища й ефективного провадження правоохоронної діяльності.

За результатами статичних даних правоохоронних органів та аналізу наукових праць визначено, що досить важливим є залучення інститутів громадянського суспільства й органів публічної влади до діяльності щодо протидії злочинності. Серед форм, що використовують під час здійснення цієї діяльності, виокремлено такі: створення консультативно-дорадчих органів у вигляді громадських рад, комітетів при органах публічної влади; сумісне проведення консультацій населення та просвітницької діяльності шляхом організації системних інформаційно-роз'яснювальних заходів; участь у робочих групах, проведення з'їздів, конференцій, симпозіумів і круглих столів, у тому числі із залученням представників міжнародних громадських організацій або працівників державних установ закордонних країн; проведення громадських слухань, моніторингових. У контексті визначення ефективних механізмів формування та підтримання належного рівня безпекового середовища, наголошено на важливості здійснення аналітичної діяльності для визначення стратегічних орієнтирів зовнішньої та внутрішньої політики держави, своєчасного виявлення воєнних загроз, у тому числі потенційних, підвищення рівня життя населення та правової культури суспільства.

Наведені у статті положення відбивають нашу думку та спрямовані на активізацію наукових пошуків у такій предметній сфері, як безпекове середовище держави, активізація діяльності сектора безпеки та оборони тощо. На нашу думку, окреслена проблематика в умовах сьогодення є досить актуальною.

Список використаних джерел

1. Месюк М. П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 87–93.
2. Михненко А. М., Месюк М. П. Проблеми взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства та суспільна безпека. *Теорія та практика державного управління*. 2009. № 1. С. 31–41.
3. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 2. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf
4. Гавкалова Н. Л., Грузд М. В. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 10. С. 281–290.
5. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 3. С. 17–25.
6. Андрієнко М. Напрями оптимізації механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 4 (68). С. 63–74. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-63-74>
7. Шайгородський Ю. Ж. Взаємодія політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства в Україні. *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики*. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 92–122.
8. Пилип В. В. Взаємодія органів Національної поліції України та інститутів громадянського суспільства: поняття і правові засади. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 102(3). Ч. 1. С. 140–151. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.13>
9. Усаченко Л. М. Співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 1. С. 73–81.
10. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення від 3 лютого 2011 р. *Міністерство юстиції України*. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 29.10.2023).

Надійшла до редакції 07.11.2023

References

1. Mesiuk, M. P. (2018) Vzaiemodiia instytutiv vlady ta hromadianskoho suspilstva v Ukraini u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Interaction of government institutions and civil society in Ukraine in the context of European integration processes]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 8, pp. 87–93. [in Ukr.].
2. Mykhnenko A. M., Mesiuk M. P. (2009) Problemy vzaiemodii instytutiv vlady i hromadianskoho suspilstva ta suspilna bezpeka [Problems of interaction between government institutions and civil society and public safety]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. № 1, pp. 31–41. [in Ukr.].
3. Melnyk, L. A. (2019) Vzaiemodiia derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva: osnovni poniattia, problemy ta stratehichni napriamy [Interaction of the state and institutions of civil society: basic concepts, problems and strategic directions]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 2. [in Ukr.].
4. Havkalova, N. L., Hruzd, M. V. (2014) Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Interaction of public authorities and institutions of civil society]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 10, pp. 281–290. [in Ukr.].
5. Melnyk, N. V. (2015) Vzaiemodiia instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady [Interaction of civil society institutions with state authorities]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. № 3, pp. 17–25. [in Ukr.].
6. Andriienko, M. (2022) Napriamy optymizatsii mekhanizmu vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady [Directions for optimizing the mechanism of interaction between civil society institutions and state authorities]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. № 4 (68), pp. 63–74. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-63-74> [in Ukr.].
7. Shaihorodskiy Yu. Zh. (2016) Vzaiemodiia politychnykh instytutiv ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Interaction of political institutions and institutions of civil society in Ukraine]. *Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky*. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, pp. 92–122. [in Ukr.].
8. Pylyp, V. V. (2023) Vzaiemodiia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva: poniattia i pravovi zasady [Interaction of the National Police of Ukraine and civil society institutions: concepts and legal principles]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 102(3), Part 1, pp. 140–151. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.13> [in Ukr.].
9. Usachenko, L. M. (2009) Spivpratsia orhaniv derzhavnoi vlady z instytutamy hromadianskoho suspilstva [Cooperation of state authorities with institutions of civil society]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 1, pp. 73–81. [in Ukr.].
10. Vzaiemodiia derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Interaction of the state and institutions of civil society] : Roziasnennia vid 3 liutoho 2011 r. Ministerstvo yustytisii Ukrainy. URL: <http://www.me.gov.ua> (access date: 29.10.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Victoria Pylyp. Interaction between civil society and public authorities in the forming security environment of state. The article is devoted to the analysis of the principles and forms of interaction between civil society institutions and state authorities. It was determined that the principles of interaction between civil society institutions and state authorities are: legality, civic initiative, partnership, openness, responsibility, political independence, rational and balanced development, comprehensiveness, forms of implementation of civic initiatives.

It was emphasized that such interaction should contribute to ensuring the national security of Ukraine. It has been established that this can happen through the formation and implementation of compatible measures, the formation of an appropriate level of security environment in the state and the effective implementation of law enforcement activities.

It was determined that effective countermeasures against crime are important in ensuring national security. Therefore, the peculiarities of implementation of the law enforcement function by civil society institutions and state authorities have been clarified. It was emphasized that civil society and state authorities should be more actively involved in law enforcement activities. It was determined that the main forms of interaction of the latter are: creation of consultative and advisory bodies in the form of public councils, committees under public authorities; joint holding of public consultations and educational activities, by organizing systemic informational and explanatory activities; participation in working groups, congresses, conferences, symposiums and round tables

The article emphasizes the absence of legal provisions in the current legal system that would regulate the order of interaction of these subjects in the direction of combating crime. The priority directions of the formation and implementation of the foreign and domestic policy of the state in the aspect of its post-war reconstruction and further ensuring the appropriate level of national security have been outlined.

Ключові слова: *civil society, public authority, law enforcement activity, interaction, security environment, legal principles.*

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-89-95

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ
В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена актуальній проблемі – особливостям законодавчого регулювання застосування поліцейських заходів примусу в Україні. Розглянуто питання адміністративного примусу та його складової – заходів припинення особливого призначення, зокрема наділення повноваженнями щодо їх застосування діючих вітчизняних правоохоронних структур. За результатами аналізу положень чинних законодавчих актів визначено головні особливості, що характеризують наявну специфіку законодавчої регламентації використання поліцейських заходів примусу. Окреслені перспективні напрями подальшого дослідження проблематики правоохоронних органів та поліцейської діяльності в Україні.

Ключові слова: законодавство, адміністративний примус, заходи адміністративного припинення, поліцейські заходи примусу, поліцейська діяльність, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Робота поліції відрізняється своїм багатоаспектним змістом та різною спрямованістю. Поліцейська діяльність за обсягом своїх функціональних характеристик буде великою мірою перевищувати діяльність поліції, що регламентується чинним Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII (далі Закон).

Однак в одному з новітніх українських підручників з поліцейської діяльності, остання визначається як врегульована нормами права специфічна державно-владна діяльність спеціально уповноваженого органу виконавчої влади – Національної поліції України, метою якої є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1, с. 16].

Цей варіант можна використати як розуміння поліцейської діяльності у так званому вузькому сенсі. Прикладом широкого підходу до визначення поліцейської діяльності можна вважати визначення О. Кобзаря, який пропонує під нею вважати особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, що здійснюється уповноваженими органами державної влади, із застосуванням поліцейських заходів, зокрема примусу, для здійснення адміністративного нагляду в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а також для забезпечення реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина [2, с. 34].

Прихильники як вузького, так й широкого підходів визначення поліцейської діяльності можуть використати достатньо вагомі аргументи для теоретичного підтвердження правильності власної позиції, однак є певні практичні приклади,

© С. Курінний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

спираючись на які буде ще переконливіше відстоювати свою позицію.

Таким прикладом, на нашу думку, можуть бути поліцейські заходи примусу, що передбачені ст. 42 Закону. Зокрема, відповідно до ч. 1 зазначеної статті поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї.

Як свідчить практика, в Україні поліцейські заходи примусу у своїй роботі застосовують не тільки посадові особи поліції, а й співробітники багатьох інших правоохоронних структур (НАБУ, СБУ, ДБР тощо), використовуючи відповідні бланкетні норми законодавчих актів, що безпосередньо регламентують їх діяльність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Донині питання особливостей законодавчого регулювання застосування поліцейських примусових заходів в Україні не мали помітного відображення у дослідженнях вітчизняних науковців-адміністративістів. Однак необхідність реалізації нагальної суспільної потреби подальшого вдосконалення чинної системи заходів адміністративного примусу загалом та наявного порядку застосування заходів адміністративного припинення спеціального призначення зокрема об'єктивно сприяють подальшій актуалізації та поглибленому вивченню порушеної проблеми. Теоретичною основою творчого пошуку цього напрямку повинні стати праці таких визнаних представників науки українського адміністративного права, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Гаращук, Р. Калужний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Настюк, О. Харитовнова тощо.

Набутий багаторічний досвід нормативно-правової регламентації та застосування заходів адміністративного припинення спочатку міліцією, а зараз поліцією та іншими правоохоронними інституціями спонукає не тільки до його позитивного оцінювання, а й критичного аналізу та своєчасних висновків, спрямованих на подальше вдосконалення відповідних теоретичних засад та наявних практик, тому розгляд питання головних особливостей законодавчого регулювання застосування поліцейських заходів примусу в Україні є **метою** цієї праці.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діяльності структурних підрозділів Національної поліції України, які реалізують поліцейську діяльність, дають змогу стверджувати, що її можна поділити на види залежно від спеціальних завдань, що реалізуються. Поліцейська діяльність містить у собі такі різновиди:

1. Адміністративна поліцейська діяльність (адміністративна діяльність Національної поліції) – це врегульована нормами адміністративного права специфічна, виконавчо-розпорядча, підзаконна, державно-владна діяльність з організації та здійснення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

2. Кримінальна процесуальна поліцейська діяльність – це врегульована кримінальним процесуальним законодавством поліцейська діяльність спеціально уповноважених підрозділів Національної поліції України.

3. Оперативно-розшукова поліцейська діяльність – це вид поліцейської діяльності оперативних підрозділів поліції, що полягає в реалізації системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, здійснюваних із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

4. Спеціальна поліцейська діяльність – це діяльність поліції особливого призначення [1, с. 19–20].

Як не важко здогадатись, поліцейські заходи примусу можуть застосовуватися під час реалізації усіх наведених різновидів поліцейської діяльності. Однак теоретичне та практичне походження зазначених заходів пов'язане насамперед з адміністративною діяльністю та адміністративним примусом.

Останні (заходи адміністративного примусу) відіграють одну з головних ролей у межах інституту адміністративної відповідальності, бо саме за їх допомогою законодавчо визначеними суб'єктами здійснюється попередження і припинення відповідних правопорушень, а також визначаються адміністративні стягнення, що застосовуються до осіб, які скоїли згадані протиправні діяння.

Традиційно адміністративний примус це – адміністративно-попереджувальні заходи, заходи адміністративного припинення та адміністративні стягнення.

На кожному з наведених груп адміністративного примусу покладаються певні

функціональні завдання, кожна з них становить зміст відповідних процедур та застосовується на певних стадіях адміністративно-деліктного процесу, забезпечуючи тим самим реалізацію завдань адміністративної відповідальності.

Заходам адміністративного припинення, як невід'ємним складовим відповідного примусу, відведена особлива роль, яка полягає у тому, що вони є найчисленнішими та найрізноманітнішими з усіх адміністративно-примусових заходів і характеризуються насамперед тим, що їх застосування спричиняється реальною протиправною (зокрема об'єктивно протиправною) ситуацією і починається в момент, коли вона досягла певного розвитку, тобто коли використання запобіжних заходів стає вже неефективним або й зовсім марним. Заходи адміністративного припинення не відвертають, а безпосередньо припиняють наявні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи й реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів адміністративного або іншого впливу.

Цілями застосування заходів адміністративного припинення є: припинення порушень правових норм (адміністративних проступків, злочинів і об'єктивно протиправних діянь); запобігання вчиненню нових правопорушень; створення умов для подальшого притягнення винних до відповідальності; усунення шкідливих наслідків правопорушення; відновлення попереднього, правомірного стану.

Заходи адміністративного припинення дуже неоднорідні, відрізняються один від одного за багатьма ознаками. Проте основну їх класифікацію доцільно виконати відповідно до характеру сфери застосування. За цим критерієм заходи адміністративного припинення поділяють на дві групи (види) – заходи загального і спеціального призначення [3, с. 421–422].

Заходи адміністративного припинення загального призначення поділяють на самостійні (оперативні) – ті, застосування яких забезпечує оперативне вирішення, і допоміжні, які забезпечують необхідні умови для притягнення правопорушника до відповідальності.

Систему самостійних (оперативних) заходів становлять такі дії: вимога припинити протиправну поведінку; привід осіб, які ухиляються від явки до державних органів та установ; адміністративне затримання, не пов'язане з провадженням в справах про адміністративні правопорушення; взяття на облік та застереження про неприпустимість протиправної поведінки; зупинка транспортного засобу тощо.

Допоміжними заходами адміністративного припинення є: доставлення порушника до дільничного пункту поліції; адміністративне затримання (ст. 261–263 КУпАП); огляд речей, особистий огляд; вилучення речей і документів, які стали предметом правопорушення або можуть бути доказами по справі; відсторонення водіїв від керування транспортним засобом та огляд водіїв на стан сп'яніння.

Заходи припинення спеціального призначення треба визначити як комплекс виняткових екстраординарних засобів адміністративного впливу. Спеціальний характер зазначених заходів визначає специфіку підстав їх застосування. Це, як правило, невідкладні випадки, коли необхідно припинити протиправні дії, небезпечні для життя і здоров'я людей.

Крім того, заходи спеціального призначення застосовуються тоді, коли були використані й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників, тому застосуванню сили, спеціальних засобів і зброї повинно передувати попередження про намір їх застосувати, якщо зробити це дає змогу ситуація. В тих випадках, коли є реальна небезпека для життя чи здоров'я людей, зазначені заходи можуть застосовуватися без попередження.

Спеціальними ці заходи називаються ще тому, що вони спрямовані безпосередньо на особу порушника, здатні завдавати йому певної фізичної шкоди і навіть позбавити його життя [3, с. 422–427].

Систему спеціальних заходів адміністративного припинення становлять: заходи фізичного впливу; спеціальні засоби (наручники, сльозогінні гранати, газові балончики тощо); застосування вогнепальної зброї. Підготовка повного та сталого переліку зазначених заходів є достатньо ускладненою та майже неможливою з огляду на нестабільність відповідного законодавства та наявні теоретичні прогалини наукових доробок у сфері адміністративного примусу.

Як наголошувалося раніше, згідно з ч. 1 ст. 42 Закону зазначені спеціальні заходи,

майже у беззмінній редакції, містять перелік поліцейських заходів примусу, а у нормах ст. 44 «Застосування фізичної сили», ст. 45 «Застосування спеціальних засобів» та ст. 46 «Застосування вогнепальної зброї» Закону фіксуються підстави застосування вказаних заходів примусу.

Національна поліція України не є монопольним державно-владним суб'єктом, який наділений правом реалізації спеціальних заходів адміністративного припинення. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ – військовослужбовці Служби безпеки України мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII, для забезпечення безпеки працівників Державного бюро розслідувань, їх захисту від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням ними службових обов'язків, у складі Державного бюро розслідувань діє спеціальний підрозділ фізичного захисту, працівникам якого надається право зберігати, носити та застосовувати вогнепальну зброю і спеціальні засоби, а також застосовувати заходи фізичного впливу на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію».

А у п. 15 ч.1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII працівникам цього правоохоронного органу надано право зберігати, носити та застосовувати вогнепальну зброю і спеціальні засоби, а також застосовувати заходи фізичного впливу на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію».

Згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 року № 1150-IX особи, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, крім працівників інформаційно-аналітичного підрозділу, під час здійснення заходів із запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро економічної безпеки України, уповноважені у межах компетенції застосовувати поліцейські заходи, визначені ст. 42–46 Закону України «Про Національну поліцію», на підставах і в порядку, передбачених законодавством.

Крім того, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII військовослужбовці Національної гвардії України з метою виконання покладених на Національну гвардію України завдань мають право у разі залучення до виконання завдань з охорони громадської безпеки і порядку здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» – військовослужбовці Управління державної охорони України під час здійснення державної охорони мають право зберігати, носити і застосовувати вогнепальну зброю та спеціальні засоби на підставі і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», військовими статутами та прийнятими відповідно до них нормативними актами.

Також згідно з ч. 1 ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України) від 11 липня 2003 року – до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянно цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених законами України «Про Національну поліцію» і «Про Національну гвардію України» (п. 6 ч. 1 ст. 106 КВК України).

Диспозиції норм наведених законодавчих актів стосуються застосування поліцейських заходів примусу певними правоохоронними органами та мають відсильний характер до відповідних норм Закону України.

Крім того, в нормах інших законодавчих актів також передбачається використання спеціальних заходів адміністративного припинення, однак вже без відсилання на положення Закону.

Зокрема, згідно з: ч. 1 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року № 3352-ХІІ – адміністрація місця попереднього ув'язнення має право застосовувати до осіб, взятих під варту, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим Законом; ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-ІІІ – Служба правопорядку має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим та іншими законами України, також окрім ст. 9 «Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї», розділ 3 цього законодавчого акта містить ст. 10 «Застосування спеціальних засобів під час здійснення службових обов'язків» та ст. 11 «Застосування вогнепальної зброї», в нормах яких деталізується застосування згаданих спеціальних заходів припинення військовослужбовцями Служби правопорядку; ч. 1 ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-ІV – військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України під час виконання повноважень, визначених цим Законом, законами України «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про прикордонний контроль», «Про прилеглу зону України», статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами, уповноважені використовувати та застосовувати такі заходи примусу як фізичний вплив; спеціальні засоби; вогнепальну зброю, озброєння та бойову техніку; зброю кораблів, катерів та суден забезпечення; озброєння повітряних суден, детальний порядок яких передбачається відповідно у нормах ст. 21-1, 21-2, 21-3, 21-4, 21-5 Закону України «Про Державну прикордонну службу України».

Викладені вище законодавчі положення дають змогу визначити головні особливості, що характеризують специфіку законодавчої регламентації використання поліцейських заходів примусу, а саме: у переважній більшості положень розглянутих нормативно-правових актів (сім з десяти) щодо можливості застосування спеціальних заходів адміністративного припинення є посилання на відповідні норми Закону (для об'єктивності треба зауважити, що у п. 6 ч. 1 ст. 106 КВК України, крім Закону, є також посилання на норми Закону «Про Національну гвардію України»); у трьох законодавчих актах згадані вище відсилання до Закону відсутні, а у двох з них (законах «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» та «Про Державну прикордонну службу України») закріплені норми, які безпосередньо деталізують застосування заходів примусу, що розглядаються; перелік поліцейських заходів примусу, передбачених нормами ст. 42 Закону, становить лише основу спеціальних заходів припинення та де-факто є похідним від них.

Використання вказаних особливостей дозволяє виокремити низку перспективних напрямів досліджень щодо: подальшого вдосконалення визначення та доповнення переліку поліцейських заходів примусу; розширення характеристик поліцейської діяльності та формування відповідної дефініції (насамперед у широкому сенсі); здійснення певних кроків у вирішенні питання розмежування між контрольньо-наглядовими та правоохоронними органами шляхом чіткого визначення обов'язкових ознак та головних функцій останніх.

Зокрема, на нашу думку, не всі державні структури, які визначені у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ (правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції) насправді є правоохоронними та наділені повноваженнями щодо застосування поліцейських заходів примусу.

Безпосередня діяльність структур рибоохорони та лісової охорони в Україні регламентована лише урядовими постановами та не дає їм право реалізовувати спеціальні заходи припинення (те саме стосується інших органів, що не наділені реальними правоохоронними функціями).

Певним чином вирішити питання стосовно визначення ознак повноцінної правоохоронної інституції допомагає постанова Великої Палати Верховного Суду від

30 серпня 2023 року у справі № 633/195/17, в якій зазначено, що до правоохоронних органів треба відносити органи державної влади, визначені в законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють закріплену за ними на законодавчому рівні правоохоронну функцію.

Під час вирішення питання про те, чи є особа працівником правоохоронного органу, необхідно виходити із системного аналізу положень Конституції України, КК України, КПК України, КУпАП, нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус того чи іншого органу державної влади, з яким особа перебуває у трудових чи службових відносинах; повноважень працівника згідно з його посадовою інструкцією, які передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також заходів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника [4].

Однак це рішення залишає відкритим питання виокремлення у чинній системі вітчизняних правоохоронних органів, структур, які відповідно до свого функціонального призначення повинні бути наділені повноваженнями застосування заходів припинення спеціального призначення.

На нашу думку, суттєво наблизитись до вирішення вказаної проблеми допомогла б підготовка та ухвалення щонайменше двох законодавчих актів – про систему правоохоронних органів та про основи поліцейської діяльності, в нормах яких були б чітко визначені ознаки правоохоронного органу та критерії набуття конкретною державною інституцією повноважень поліцейських заходів примусу.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що головними особливостями законодавчого регулювання застосування заходів поліцейського примусу в Україні є: зосередження основного переліку даних заходів у положеннях Закону України «Про Національну поліцію» та відсилання на них, бланкетними нормами які регламентують застосування цього різновиду примусу більшістю чинних правоохоронних органів України (СБУ, НАБУ, ДБР тощо); наявність окремої законодавчої регламентації реалізації спеціальних заходів припинення (за фактом заходів поліцейського примусу) такими структурами правоохоронної спрямованості, як Військова служба правопорядку у Збройних Силах України та Державна прикордонна служба України; наявність реальних перспектив розширення переліку заходів поліцейського примусу завдяки заходам припинення спеціального призначення, які застосовуються іншими правоохоронними (силовими) структурами, шляхом їх закріплення у законодавчих актах, норми яких визначатимуть основи правоохоронної та поліцейської діяльності.

Список використаних джерел

1. Вітвіцький С. С., Тулінов В. С., Мердова О. М. Поліцейська діяльність : підруч. / за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.
2. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні : адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (гол.). Київ : Юрид. думка, 2004. 584 с.
4. Велика Палата Верховного Суду роз'яснила, як визначити, чи є особа працівником правоохоронного органу. URL: urliga.ligazakon.net/news/222273_velika-palata-verkhovnogo-sudu-roz-yasnila-yak-viznachiti-chi-osoba-pratsvnikom-pravookhoronnogo-organu.

Надійшла до редакції 24.11.2023

References

1. Vitvitskyi, S. S., Tulinov, V. S., Merdova, O. M. (2021) Politseiska diialnist [Police activity] : pidruch. / za zah. red. prof. S. S. Vitvitskoho. Kyiv : VD Dakor, 372 p. [in Ukr.].
2. Kobzar, O. F. (2015) Politseiska diialnist v Ukraini : administratyvno-pravovyi aspekt [Police activity in Ukraine: administrative and legal aspect] : monohraf. Kharkiv ; Dnipropetrovsk : Panov, 316 p. [in Ukr.].
3. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruch. : u 2 t. T. 1. Zahalna chastyna / red. kol.: V. B. Averianov (hol.). Kyiv : Yur. dumka, 2004. 584 p. [in Ukr.].
4. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu roziasnyla, yak vyznachyty, chy ye osoba pratsivnykom pravookhoronnogo orhanu [The Grand Chamber of the Supreme Court clarified how to determine whether a person is a law enforcement officer]. URL: urliga.ligazakon.net/news/222273_velika-palata-verkhovnogo-sudu-roz-yasnila-yak-viznachiti-chi-osoba-pratsvnikom-pravookhoronnogo-organu [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Peculiarities of the legislative regulation of the use of coercive police measures in Ukraine. The article deals with actual problem –peculiarities of the legislative regulation of the use of coercive police measures.

According to the results of the analysis of the provisions of the legislative acts that establish the powers of domestic law enforcement agencies, the main features characterizing the specifics of the legislative regulation of the use of police coercive measures were determined, namely: in the vast majority of the provisions of the considered normative legal acts (seven out of ten) regarding the possibility of applying special measures of administrative termination, there is a reference to the relevant provisions of the Law (for objectivity, it should be noted that in Clause 6, Part 1, Article 106 of the Civil Code of Ukraine, in addition to the Law, there is also a reference to the provisions of the Law «On the National Guard of Ukraine»); the above-mentioned references to the Law are absent in three legislative acts, and in two of them (laws «On the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine» and «On the State Border Service of Ukraine») there are established norms that directly detail the application of coercive measures under consideration ; the list of coercive police measures provided for by the norms of Art. 42 of the Law, constitutes only the basis of special termination measures and is de facto derived from them.

The author has emphasized that the use of the specified features allows to single out a number of promising areas of research regarding: further improvement of the definition and addition of the list of police coercive measures; expanding the characteristics of police activity and forming the appropriate definition (primarily in a broad sense); implementation of certain steps in solving the issue of demarcation between control and supervision and law enforcement bodies by clearly defining the mandatory features and main functions of the latter.

Keywords: *legislation, administrative coercion, measures of administrative suspension, police coercive measures, police activity, law enforcement agencies.*

УДК 343.3/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-95-100

Валентина МЕРКУЛОВА[©]
доктор
юридичних наук,
професор
(Одеський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

Оксана ГРИТЕНКО[©]
доктор
юридичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ПРАВОМІРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА АБО ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕРПІЛИХ ЗА ст. 397 КК УКРАЇНИ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ОКРЕМИХ ПОНЯТЬ

Визначено, що бланкетний характер диспозиції ст. 397 КК України посилює значення інших джерел теорії та права щодо належного (уніфікованого) тлумачення тих понять та категорій, що використовуються в цій нормі. Досліджено окремі теоретичні та правові аспекти змістовних ознак таких категорій, як «захисник», «представник особи», «правомірна діяльність». Доведено, що проблема понятійного апарату (його чіткості та ступеня законодавчої формалізації) суттєво взаємопов'язана зі станом дієвого застосування чинного законодавства. Тож дослідження окремих аспектів співвідношення понять та категорій, що використовуються у зазначеній кримінально-правовій нормі (ст. 397 КК України), певним чином сприятимуть подальшому уніфікованому правозастосуванню під час кваліфікації такого виду кримінального правопорушення.

Ключові слова: *захисник, представник особи, адвокат, адвокатська діяльність, правомірна діяльність.*

© В. Меркулова, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1332-1113>
merkulova.53.v@gmail.com

© О. Гритенко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1376-6956>
oksanochka.oksi78@ukr.net

Постановка проблеми. Реалізація публічно-правових правозахисних функцій у державі є одним із основних факторів оцінки ефективності побудови громадянського суспільства, а тому потребує ефективного кримінально-правового захисту. Стаття 397 КК України встановлює підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги або порушення встановленого законом захисту їхньої професійної діяльності. Вона встановлює підстави кримінальної відповідальності у разі порушення гарантії конфіденційності професії і є однією з кількох кримінально-правових норм, що передбачають кримінально-правовий захист нормальної діяльності захисника та представника при здійсненні ними функцій захисту та представництва в усіх сферах судочинства.

Бланкетний характер диспозиції зазначеної кримінально-правової норми посилює значення інших джерел теорії та права щодо належного тлумачення тих понять та категорій, що використовуються в цій нормі. Проблема понятійного апарату (його чіткості та ступеня законодавчої формалізації) суттєво взаємопов'язана зі станом дієвого застосування чинного законодавства. Тож дослідження окремих аспектів співвідношення понять та категорій, що використовуються у зазначеній кримінально-правовій нормі (ст. 397 КК України), певним чином сприятимуть подальшому уніфікованому правозастосуванню під час кваліфікації такого виду кримінального правопорушення.

Відповідно до визначеного напряму дослідження маємо звернутися до окремих теоретичних та правових аспектів аналізу змістовних ознак таких категорій, як «захисник», «представник особи», «правомірна діяльність».

Актуальність обраного напряму дослідження посилюється також правозастосовним аспектом реалізації положень ст. 397 КК України. Зрештою, правозастосовна практика значною мірою залежить від компетентності та належної теоретичної і правової обізнаності осіб, які розслідують відповідні кримінальні правопорушення, а тому зазначені особи повинні бути обізнані з істотними ознаками понять, що використовуються у кримінальному праві та законодавстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зазначимо, що до різних аспектів категоріально-понятійного апарату інституту адвокатури, зокрема, до категорій «захисник», «представник особи», «правомірна діяльність», у різний час зверталися такі вітчизняні фахівці, як: С. Антонюк, В. Гевко, В. Заборовський, Н. Карпова, В. Манзюк та ін. Проте розвиток суспільних відносин, що відбувається під впливом різних чинників, спонукає до перегляду наявних уявлень про ті чи інші дефініції, а також встановлення співвідношення таких категорій, як «захисник», «представник особи», «правомірна діяльність».

Метою статті є визначення проблемних питань: по-перше, щодо кола потерпілих, яких мають стосуватися кримінально-правові положення, визначені у ст. 397 КК України, а отже, щодо визначення місця та значення саме адвокатської діяльності у виконанні функцій захисту та надання правової допомоги; по-друге, щодо співвідношення словосполучень «професійна адвокатська діяльність», «законна адвокатська діяльність», «правомірна адвокатська діяльність» за своїм сутнісним змістом, структурою та конкретними ознаками.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, кримінально-правовий захист, відповідно до змісту ч. 1 ст. 397 КК України, зорієнтований на попередження втручання в правомірну діяльність захисника чи представника із надання правової допомоги. Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений законом порядок здійснення правосуддя в частині забезпечення права особи на захист чи представлення її інтересів під час розгляду справи в суді, а отже нормальна діяльність захисника чи представника особи. Необхідно дослідити окремі аспекти щодо визначення доцільного кола осіб, яких мають стосуватися ці кримінально-правові положення, а отже, визначити місце та значення саме адвоката і професійної адвокатської діяльності у виконанні функцій захисту та надання правової допомоги як об'єкта посягання.

На підставі комплексного системно-правового аналізу положень п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ч. 1 ст. 45 КПК України доходимо висновку, що захисником може бути лише адвокат, який здійснює адвокатську діяльність, спрямовану на забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно

якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [15; 9, с. 44–51].

Маємо погодитися з тим, що зазначене відповідає сутності конституційних положень у частині, де йдеться про те, що інститут адвокатури функціонує для захисту конституційних прав і свобод громадян, а також іноземців та осіб без громадянства. А отже, захист та забезпечення доступу до правосуддя – найважливіша ознака адвокатури. Особливе значення захист має саме у кримінальному провадженні, а тому цей інститут кримінального процесуального права є предметом більш прискіпливого регулювання в ст. 45–54 КПК України [9, с. 44–51].

Дещо складніше визначитися з колом осіб, які можуть виконувати представницькі функції з надання правової допомоги. Законодавчою підставою для розуміння того, хто є представником особи з надання правової допомоги, має стати системне комплексне тлумачення п. 9 ст. 1 зазначеного закону, котре свідчить про те, що під «представництвом» законодавець розуміє «вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [15].

У статті 131-2 Конституції України на тлі визначення того, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення», стверджується, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [7].

Так, лише в кримінальному судочинстві Н. Карпова виокремлює три різні категорії представників – учасників кримінального процесу: 1) законні представники підозрюваного чи обвинуваченого, якщо вони є неповнолітніми, недієздатними, обмежено дієздатними (батьки, усиновлювачі, опікуни, близькі родичи тощо, що належать до сторони захисту); 2) законний представник потерпілого в кримінальному провадженні як фізичної (лише адвокат), так і юридичної особи (адвокат, інші уповноважені особи); 3) представники цивільного позивача, відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт (не стосується сторін кримінального провадження) [6, с. 112].

Тож переважно саме адвокат є тією особою, яка займається правозахисною професійною адвокатською діяльністю, здійснює представництво в судах усіх ланок системи судочинства, на підприємствах, в установах, організаціях державних органів, надає іншу правову допомогу згідно з процедурою, передбаченою законодавством України. Відповідно, правомірна адвокатська діяльність є головною складовою правомірної діяльності осіб, які мають законні та професійні підстави здійснювати захист та представництво особи з надання правової допомоги.

Характерні особливості адвокатської діяльності відтворюються у різних словосполученнях, а отже, різних за ознаками поняттях та категоріях. У сучасній доктрині права, вчені, орієнтуючись на чинне законодавство, ці характерні особливості відтворюють у таких категоріях, як «законна адвокатська діяльність», «професійна адвокатська діяльність», «правомірна адвокатська діяльність».

Щодо першого словосполучення. Загальноновизнаним у доктрині права є те, що адвокатська діяльність, зокрема процесуальне представництво, здійснюється на принципах верховенства права, законності. Н. Карпова, стверджуючи про доцільність подальшого удосконалення кримінально-правової охорони захисника чи представника з надання правової допомоги, безпосередньо використовує словосполучення «законна діяльність» [6, с. 110]. Проте в більшості випадків аналізу піддаються питання, в яких відтворюються складові законної адвокатської діяльності. Так, в одних випадках (А. Пальона, О. Петрик) окремою складовою законної діяльності справедливо вбачається

подальше поглиблення стандартизації адвокатської діяльності на тлі визнання пріоритету європейських стандартів адвокатської діяльності, напрацьованих та апробованих у розвинутих країнах Європи протягом тривалого часу (порівняно з Україною) [12, с. 8–12]. В інших випадках (за умови загальнодозвільної системи) законна адвокатська діяльність небезпідставно пов'язується зі ступенем чіткості та повноти визначення кола діянь, котрі забороняється вчиняти адвокату в його взаємовідносинах із судом [4, с. 160].

Другою загальновизнаною тезою є твердження щодо особливого значення співвідношення ступеня дотримання адвокатом меж правомірності діяння та рівня його професіоналізму. Маємо враховувати те, що обов'язок адвоката постійно підвищувати свій професійний рівень визначено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 21). Безумовно, належний рівень професіоналізму адвоката як складові передбачає його зобов'язання дотримуватися норм права, що регулюють відвідну сферу діяльності, та правил адвокатської етики. У науковій дискусії щодо того, що більшою мірою впливає на стан ефективності адвокатської діяльності, не слід оминати підхід, згідно з яким перевага надається саме професійній адвокатській діяльності. На думку С. Антонюка, принцип професіоналізму адвоката як важливої засади під час надання кваліфікованої правничої (правової) допомоги клієнту в судочинстві України посідає не менш важливу роль, ніж законність та незалежність адвокатської діяльності [1, с. 261].

Якщо словосполучення «законна адвокатська діяльність» та «професійна адвокатська діяльність» є результатом комплексного узагальнення певної системи вимог щодо адвокатської діяльності, що переважно зафіксовані у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Правилах адвокатської етики» (вимога здійснення адвокатської діяльності на професійній основі та відповідно до закону), то словосполучення «правомірна діяльність» є складовою змісту кримінально-правових положень, а саме ст. 397 КК України. Під час визначення основного кримінально-правового заходу забезпечення гарантій виконання функцій щодо захисту та надання різних видів правової допомоги громадянам України законодавець використовує саме це поняття. Отже, категорія «правомірна діяльність» використовується лише в ст. 397 КК України і стосується діяльності захисника та представника особи з надання правової допомоги. Тож небезпідставно саме в дослідженнях кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру використовується здебільшого поняття «правомірна діяльність». Так, В. Гевко, О. Бура, досліджуючи особливе значення реалізації принципу змагальності та рівності усіх сторін у кримінальному судочинстві, в теорії кримінального процесу, при напрацюванні відповідних критеріїв щодо підвищення ефективності діяльності захисника у сфері збирання доказів учасниками кримінального провадження, використовують поняття «правомірність діяльності» [2, с. 246, 248]. Маємо погодитися з тим, що правомірною є така діяльність захисника чи представника особи, котра здійснюється у передбаченому законом порядку, не забороненими законом засобами [10, с. 1043]. Тож наведені доктринальні приклади доводять доцільність сприйняття зазначених словосполучень як таких, що стосуються тотожних понять.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно наголосити на такому. Переважно саме адвокат є тією особою, яка займається правозахисною професійною адвокатською діяльністю, здійснює представництво в судах усіх ланок системи судочинства, на підприємствах, в установах, організаціях державних органів, надає іншу правову допомогу згідно з процедурою, передбаченою законодавством України. Відповідно, правомірна адвокатська діяльність є головною складовою правомірної діяльності осіб, які мають законні та професійні підстави здійснювати захист та представництво особи з надання правової допомоги.

Правомірність діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги, про яку йдеться у ст. 397 КК України, – це богаторівнева соціально-правова та етична категорія, що структуровано охоплює увесь комплекс правових положень, визначених у нормативно-правових актах законодавчого та підзаконного рівнів, за умови їх етичного наповнення.

Список використаних джерел

1. Антонюк С. А. Проблемні аспекти оновлення законодавства України в контексті професійного представництва адвоката у цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 259–262.
2. Гевко В. В., Бура О. В. Роль захисника в реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування. *Юридичний бюлетень*. Вип. 5. 2017. С. 244–249.
3. Деліктологія : монограф. / кол. авт. ; під заг. ред. І. М. Копотуна, С. В. Петкова, Р. Поліан. Куновице : Академія ГУСПОЛ, 2022. Т. 7. 324 с.
4. Заборовський В. В., Манзюк В. В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 157–161.
5. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства 1988 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text.
6. Карпова Н. Проблемні питання визначення потерпілого від втручання в діяльність захисника чи представника особи. *National law journal: theory and practice*. Іуніє 2017. С. 109–113.
7. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 8 листопада 2022 року. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2022. 312 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 лютого 2022 року (офіційний текст). Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2022. 476 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-е вид., перероб., доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.
11. Основні положення про роль адвокатів 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text.
12. Пальона А. В., Петрик О. Л. Питання актуальності здійснення адвокатської діяльності як одного з варіантів професійної самореалізації успішного юриста в умовах євроінтеграції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 8–12.
13. Правила адвокатської етики, затверджені з'їздом адвокатів України 09.06.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>.
14. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
16. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 25.11.2006. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU06301>.

Надійшла до редакції 02.10.2023

References

1. Antoniuk, S. A. (2019) Problemni aspekty onovlennia zakonodavstva Ukrainy v konteksti profesiinoho predstavnytstva advokata u tsyvilnomu sudochynstvi [Problematic aspects of updating the legislation of Ukraine in the context of professional representation of a lawyer in civil proceedings]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 2, pp. 259–262. [in Ukr.].
2. Hevko, V. V., Bura, O. V. (2017) Rol zakhysnyka v realizatsii zasady zmahalnosti na stadii dosudovoho rozsliduvannia [The role of the defense attorney in implementing the principle of competition at the stage of pre-trial investigation]. *Yurydychnyi biuletyn*. Vyp. 5, pp. 244–249. [in Ukr.].
3. Deliktologhiia [Delictology] : monohrafiia / kol. avt. ; pid zah. red. I. M. Kopotuna, S. V. Pietkova, P. Poliian. Kunovitse : Akademiia HUSPOL, 2022. T. 7. 324 p. [in Ukr.].
4. Zaborovskiyi, V. V., Manziuk, V. V. (2015) Pravova pryroda pryntsyypiv, na yakyykh pobudovani vzaiemovidnosyny advokata iz sudom ta inshymy uchasykamy sudovoho provadzhennia [The legal nature of the principles on which the lawyer's relationship with the court and other participants in the court proceedings is built]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. Vyp. 32. T. 3, pp. 157–161. [in Ukr.].
5. Zahalnyi kodeks pravyl dlia advokativ krain Yevropeiskoho spivtovarystva 1988 r. [General Code of Rules for Lawyers of the European Community 1988]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text. [in Ukr.].
6. Karpova, N. (2017) Problemni pytannia vyznachennia poterpiloho vid vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby [Problematic issues of determining the victim of interference in the activities of a defender or representative of a person]. *National law journal: theory and practice*. Iunie, pp. 109–113. [in Ukr.].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 8 lystopada 2022 roku [Criminal Code of Ukraine: current legislation with changes and additions as of

November 8, 2022]. Kyiv : PALYVODA A.V., 2022. 312 p. [in Ukr.].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 1 liutoho 2022 roku (ofitsiinyi tekst) [Criminal Procedure Code of Ukraine: current legislation with changes and additions as of February 1, 2022 (official text)]. Kyiv : PALYVODA A.V., 2022. 476 p. [in Ukr.].

10. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine], 5-e vyd., pererob., dop. / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2008. 1216 p. [in Ukr.].

11. Osnovni polozhennia pro rol advokativ 1990 r. [Basic Provisions on the Role of Advocates 1990]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text. [in Ukr.].

12. Palona, A. V., Petryk, O. L. (2022) Pytannia aktualnosti zdiisnennia advokatskoi diialnosti yak odnogo z variantiv profesiinoi samorealizatsii uspishnoho yurysta v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [The question of the relevance of advocacy as one of the options for professional self-realization of a successful lawyer in the conditions of the European integration of Ukraine]. *Pivdenoukraiynskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 3, pp. 8–12. [in Ukr.].

13. Pravyla advokatskoi etyky [Rules of lawyer ethics], zatverdzeni zizdom advokativ Ukrainy 09.06.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>. [in Ukr.].

14. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu [About free legal aid] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2011. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. [in Ukr.].

15. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About the advocacy and advocacy activities] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. [in Ukr.].

16. Khartiia osnovnykh pryntsyviv yevropeiskoi advokatskoi profesii [Charter of basic principles of the European legal profession] vid 25.11.2006. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU06301>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Merkulova, Oksana Hrytenko. Legal activities of the defender or the person's representative in providing legal aid: definition of the victims under art. 397 of the Criminal Code of Ukraine and correlation of separate concepts. The article determines that the blanket nature of the disposition of Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine enhances the importance of other sources of theory and law regarding the proper (unified) interpretation of the concepts and categories that are used in this norm. Problematic issues such as establishing the circle of victims to whom the criminal legal situation, defined in Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine, and therefore the definition of the place and significance of advocacy in performing the functions of defense and provision of legal assistance, as well as the relationship between the phrases “professional advocacy,” “legitimate advocacy,” “legitimate advocacy in its essential content, structure and specific signs. Individual theoretical and legal aspects of the substantive features of such categories as defender, representative of a person, and lawful activity have been studied, giving reason to note the following. It has been proven that the problem of the conceptual apparatus (its clarity and degree of legislative formalization) is interconnected with the state of effective application of the current legislation.

Predominantly, a lawyer is a person engaged in human rights professional advocacy, provides representation in courts of all levels of the judicial system, enterprises, institutions, organizations of government bodies, and provides other legal assistance in accordance with the procedure provided for by the legislation of Ukraine. Accordingly, lawful advocacy is the main component of the lawful activity of persons who have legal and professional grounds to protect and represent a person in providing legal assistance. The legality of the activities of a defender or a representative of a person providing legal assistance, as referred to in Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine is a multi-level socio-legal and ethical category, structuredly covering the entire range of legal provisions defined in regulations at the legislative and subordinate levels, subject to their ethical content. Therefore, research into individual aspects of the relationship between concepts and categories that are used in the specified criminal law norm (Article 397 of the Criminal Code of Ukraine) will in a certain way contribute to further unified law enforcement during the qualification of this type of criminal offense.

Keywords: *defender, representative of the individual, lawyer, advocacy, lawful activity.*

УДК 351.74/76

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-101-105

Роман ОПАЦЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено перспективні напрями взаємодії державних органів у територіальних громадах щодо забезпечення публічного порядку та публічної безпеки.

Встановлено, що загальні засади реалізації державної політики у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки визначені на державному рівні та є підставою для подальшого їх впровадження на місцях. У змісті Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України виділено напрям посилення спроможностей сил і засобів громадської безпеки та цивільного захисту як основний.

Наголошено, що запровадження моніторингу та оцінки результативності виконання Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України на місцевому рівні може бути підставою для подальшого розроблення та виконання державних програм реалізації державної політики у сферах громадської безпеки та цивільного захисту, підтримання готовності сил та засобів до виконання завдань за призначенням.

Акцентовано на пріоритетності профілактики під час забезпечення громадського порядку та безпеки. Спираючись на цей підхід, запропоновано конкретні напрями взаємодії державних адміністрацій, територіальних підрозділів Національної поліції, громадськості та освітніх закладів системи МВС України в територіальних громадах: організація додаткового несення служби щодо охорони громадського порядку та безпеки; просвітницька робота; проведення соціологічних досліджень; проведення спільних наукових заходів; проведення спільних наукових досліджень; нормотворча діяльність.

З'ясовано, що розвиток альтернативних способів взаємодії суб'єктів у вказаній сфері в громадах сприятиме підвищенню рівня безпеки держави в цілому.

Зроблено висновок, що взаємодія державних органів у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки в територіальних громадах відбувається на договірних засадах, нормативно закріплених.

Ключові слова: місцевий орган влади, місцеве самоврядування, поліція, територіальна громада, громадський порядок, громадська безпека, взаємодія.

Постановка проблеми. Революція Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року) продемонструвала всьому світу рішучість Українського народу в обранні європейського та євроатлантичного курсу розвитку України та його незворотності.

Отримавши потужний спротив з боку Українського народу, 24 лютого 2022 року російська федерація вдалася до найбільш відчайдушного та злочинного кроку – розв'язала повномасштабну війну проти України, бажаючи не тільки зруйнувати Українську державу, що стала справжнім форпостом усього цивілізованого світу, але й підірвати основи міжнародної безпеки та порядку. В умовах широкомасштабної війни проти держави-агресора та у відбудовний період постає нагальна потреба у створенні нової системи забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту.

Однак варто враховувати, що саме ефективна взаємодія державних органів на місцевому рівні у напрямі забезпечення громадської безпеки та порядку – запорука національної безпеки держави в цілому.

На державному рівні діяльність державних органів щодо забезпечення громадської безпеки та порядку реалізується відповідно до Стратегії національної безпеки України, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. Такі документи визначають напрями державної політики щодо захисту прав і свобод людини та

© Р. Опацький, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

opatsky@i.ua

громадянина, інтересів суспільства та держави від загроз у сферах громадської безпеки та цивільного захисту у період дії на території України правового режиму воєнного стану та у відбудовний період, а також основні загрози (поточні та прогнозовані) у цих сферах, напрями та здавання сил і засобів громадської безпеки та цивільного захисту, цілі, пріоритети та очікувані результати їх досягнення.

Проте вони потребують оновлення відповідно до умов сьогодення та сучасних викликів національній безпеці України. Згідно із загальнодержавними правовими документами реалізують свої повноваження і місцеві державні органи, у тому числі щодо забезпечення громадського порядку та безпеки. Відповідно і їх діяльність потребує постійного розвитку та удосконалення, враховуючи потреби конкретної територіальної громади, умови її функціонування та необхідність подолання викликів національній безпеці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі позиції щодо формування правових засад громадського порядку та громадської безпеки висловлювали В. Авер'янов, В. Бевзенко, Є. Гладкова, Р. Калюжний, Т. Коломoeць, А. Манжула, Р. Мельник, А. Собакар, А. Слюсар тощо.

Сучасний погляд на становлення адміністративно-правових інструментів громадської безпеки та цивільного захисту висловили група вчених: Д. Денищук, О. Джафарова, О. Погорілець, С. Шатрава [1], а також А. Бобкова, А. Захарченко [2], Д. Ісайко [3], М. Каліман [4] та ін.

Доробки цих науковців стали основою для формування авторської позиції під час визначення перспективних напрямів взаємодії державних органів у територіальних громадах щодо забезпечення публічного порядку та публічної безпеки.

Мета статті: визначити перспективні напрями взаємодії державних органів у територіальних громадах щодо забезпечення публічного порядку та публічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Підтримуючи думку А. Собакаря щодо неоднозначності розуміння поняття «громадська безпека» серед українських науковців та у нормах нормативно-правових актів, погоджуємося з висловленою позицією М. Шевякова щодо пріоритетності профілактики під час забезпечення громадського порядку та безпеки [5-6]. Відповідно до цієї мети, застосовуючи дедуктивний метод пізнання, вважаємо за потрібне надати пропозиції до наповнення Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту напрямиами діяльності та завданнями для сил і засобів громадської безпеки та цивільного захисту.

Аналіз норм законодавства, а також практики його застосування у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки в умовах сьогодення дозволяє виділити, як основний, напрям посилення спроможностей сил і засобів громадської безпеки та цивільного захисту. При цьому його реалізація, на нашу думку, повинна бути реалізована завдяки виконанню таких завдань:

- оцінка та оновлення наявних сил та засобів громадської безпеки та цивільного захисту;
- розробка нових та удосконалення наявних заходів щодо забезпечення захисту населення та цивільної оборони з урахуванням наявних загроз безпековому середовищу;
- залучення національних і міжнародних партнерів до удосконалення та оновлення засобів забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту;
- створення та забезпечення функціонування ефективної системи своєчасного та оперативного реагування на незаконну діяльність, надзвичайні ситуації, пожежі та інші небезпечні події, включно з прийняттям операційних процедур (викликів), які забезпечують прибуття поліцейських і рятувальних сил на місце події в найкоротші терміни, запровадження нових форм, методів, новітніх технологій у сфері реагування;
- підготовка та перепідготовка керівного складу, органів управління та сил цивільного захисту;
- підготовка населення щодо користування засобами індивідуального захисту та поведінки в надзвичайних ситуаціях.

Акцентуємо додатково, що ми підтримуємо думку А. Захарченка та А. Бобкової про необхідність визначення порядку проведення моніторингу та оцінки результативності виконання Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України [2]. Саме з цією метою у 2023 році було розроблено та впроваджено в дію Порядок проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ, результати реалізації якого зможемо проаналізувати в подальших наших доробках [8].

Запровадження такого моніторингу на місцевому рівні також буде підставою для подальшого розроблення та виконання державних програм реалізації державної політики у сферах громадської безпеки та цивільного захисту, підтримання готовності сил та засобів до виконання завдань за призначенням.

Розглядаючи взаємодію державних органів у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки в територіальних громадах, головними суб'єктами такої взаємодії ми визначаємо державні адміністрації, територіальні підрозділи Національної поліції, громадськість та освітні заклади системи МВС України як наукову складову такої роботи. Перспективними, з огляду на профілактичний акцент застосовуваних заходів, вважаємо такі напрями взаємодії:

1. *Організація додаткового несення служби щодо охорони громадського порядку та безпеки* шляхом патрулювання та несення служби на блокпостах. При цьому всі суб'єкти беруть участь у розробці нормативних підстав застосування такого заходу, а також маршрутів спільного патрулювання. При цьому можлива участь у такому патрулюванні громадських формувань, наприклад, як це передбачено п. 2.2. Переліку завдань і заходів регіональної Програми забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на території Дніпропетровської області на період до 2025 року [7].

У такому випадку територіальні органи влади можуть взяти на себе організаційні заходи щодо доставляння особового складу на місця несення служби, а також забезпечення таких осіб матеріально-технічними засобами для ефективного несення служби (наприклад, відеореєстратори тощо).

Територіальні органи Національної поліції можуть забезпечити мобільні групи несення служби керівниками, а також взяти участь в організації їх діяльності (розстановка сил та засобів, керування ними, проведення інструктажів, контроль несення служби тощо).

Освітні заклади системи МВС України можуть надавати особовий склад з числа здобувачів вищої освіти, які навчаються за державним замовленням, для несення служби з охорони громадського порядку та безпеки. Крім того, надавати допомогу в організації процесу несення служби.

Також взаємодія вказаних суб'єктів може відбуватися під час реагування порушень громадського порядку та безпеки шляхом залучення додаткових сил та засобів до несення служби. В умовах сьогодення актуальною є взаємодія всіх державних органів на місцевому рівні у разі необхідності подолання наслідків влучань зброї, застосованої в межах збройного конфлікту.

2. *Просвітницька робота* у закладах освіти територіальної громади. Розробка та запровадження просвітницьких проєктів відповідно до вимог сьогодення та кожної громади зокрема. Взаємодія може відбуватися шляхом укладення відповідних планів роботи за напрямом, пріоритетом якого повинно стати попередження порушень громадської безпеки та порядку, а також підвищення рівня довіри до поліцейських з боку населення. Змістовне наповнення можуть взяти на себе поліцейські територіальних органів Національної поліції та закладів вищої освіти Національної поліції. Організаційну складову, а також сприяння у висвітленні відповідних заходів в засобах масової інформації можуть забезпечити місцеві органи влади.

3. *Проведення соціологічних досліджень*, пов'язаних із визначенням рівня забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на території громади. Під час реалізації заходу завдання можуть бути розподілені таким чином. Територіальні органи Національної поліції та представники закладів вищої освіти системи МВС України співпрацюють під час розроблення анкети опитування представників громади. Зазначені заклади освіти можуть відповідати за обробку результатів опитування та підготовку соціологічного звіту. Місцеві державні адміністрації сприяють організації процесу опитування, оприлюднюють його результати, враховують ці результати у подальшій своїй роботі.

4. *Проведення спільних наукових заходів*, спрямованих на вирішення нагальних проблем під час забезпечення громадського порядку та безпеки в конкретній територіальній громаді.

5. *Проведення спільних наукових досліджень*: визначення актуальних для територіальної громади напрямів дослідження у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки; створення спільних авторських колективів.

6. *Нормотворча діяльність*. Співробітництво в частині розробки нормативно-

правових документів місцевого значення, пов'язаних із забезпеченням громадського порядку та безпеки, дотриманням прав та свобод людини.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можемо стверджувати, що взаємодія державних органів у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки в територіальних громадах відбувається на договірних засадах, нормативно закріплених. Загальні засади реалізації державної політики у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки визначені на державному рівні та є підставою для подальшого їх впровадження на місцях. Розвиток альтернативних способів взаємодії суб'єктів у вказаній сфері в громадах сприятиме підвищенню рівня безпеки держави в цілому.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробленні шляхів реалізації виокремлених напрямів взаємодії державних органів у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки в територіальних громадах, у розширенні кола суб'єктів такої взаємодії, а також в апробації та експериментальній перевірці ефективності такої взаємодії.

Список використаних джерел

1. Джафарова О. В., Шатрава С. О., Денищук Д. Є., Погорілець О. В. Про доцільність урахування потреб відомчої освіти в Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 222–224. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/53>.
2. Захарченко А., Бобкова А. Щодо розроблення Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. (м. Кропивницький, 7 лип. 2023 р.). Кропивницький : Донецьк. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 117–119.
3. Ісайко Д. Стратегія Національної безпеки в Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2023. Вип. 29. С. 199–201.
4. Каліман М. Р. Організаційні та правові підстави забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 176–178. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/42>.
5. Собакарь А. О. Адміністративно-деліктне законодавство України: стан та шляхи підвищення ефективності його реалізації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 192–201.
6. Шевяков М. Національна поліція України як суб'єкт профілактики адміністративних правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 46–53. DOI: [10.31733/2078-3566-2021-4-46-53](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-4-46-53).
7. Про внесення змін до рішення обласної ради від 25 березня 2016 року № 30-3/VII «Про регіональну Програму забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на території Дніпропетровської області на період до 2020 року» (зі змінами) та продовження терміну дії Програми до 2025 року. URL: <https://oblrada.dp.gov.ua/rishennia/%d0%b9%d1%80%d0%be-%d1%80%d1%96%d1%88%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%>
8. Про внесення змін до Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 № 729. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/729-2023-%D0%BF#Text>.

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Dzhafarova, O. V., Shatrava, S. O., Denyshchuk, D. Ye., Pohorilets, O. V. (2023) Pro dotsilnist urakhuvannya potreb vidomchoi osvity v Stratehii hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu [On the expediency of taking into account the needs of departmental education in the Public Safety and Civil Defense Strategy]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 9, pp. 222–224. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/53>. [in Ukr.].
2. Zakharchenko A., Bobkova A. (2023) Shchodo rozroblennia Stratehii hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu* [Regarding the development of the Public Safety and Civil Defense Strategy of Ukraine. Organizational and legal provision of national security in conditions of martial law] : materialy Vseukrainskoi nauково-prakt. konf. (m. Kropyvnytskyi, 7 lypnia 2023 roku). Kropyvnytskyi : Donetsk. Derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 117–119. [in Ukr.].
3. Isaiko, D. (2023) Stratehiia Natsionalnoi bezpeky v Ukraini [National Security Strategy in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*. Issue 29, pp. 199–201. [in Ukr.].
4. Kaliman, M. R. (2021) Orhanizatsiini ta pravovi pidstavy zabezpechennia hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Organizational and legal grounds for ensuring public safety and civil protection of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11, pp. 176–178. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/42> [in Ukr.].

5. Sobakar', A. O. (2015) Administratyvno-deliktne zakonodavstvo Ukrainy: stan ta shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti yoho realizatsii [Administrative-delinquency legislation of Ukraine: state and ways of improving the effectiveness of its implementation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 2, pp. 192–201. [in Ukr.].

6. Sheviakov, M. (2021) Natsionalna politsiia Ukrainy yak subiekt profilaktyky administratyvnykh pravoporushen u sferi hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky [The National Police of Ukraine as a subject of prevention of administrative offenses in the sphere of public order and public safety]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. №4 (114), pp. 46–53. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-46-53. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin do rishennia oblasnoi rady vid 25 bereznia 2016 roku № 30-3/VII «Pro rehionalnu Prohramu zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky na terytorii Dnipropetrovskoi oblasti na period do 2020 roku» (zi zminamy) ta prodovzhennia terminu dii Prohramy do 2025 roku [On amendments to the decision of the regional council of March 25, 2016 No. 30-3/VII «On the regional program for ensuring public order and public safety in the territory of Dnipropetrovsk region for the period until 2020» (with changes) and extending the validity of the program until 2025]. URL: <https://oblrada.dp.gov.ua/rishennia/%d0%bf%d1%80%d1%96%d1%88%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%> [in Ukr.].

8. Pro vnesennia zmin do Poriadku provedennia ohliadu hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ministerstvom vnutrishnikh sprav [On amendments to the Procedure for conducting public safety and civil defense reviews by the Ministry of Internal Affairs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.07.2023 № 729. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/729-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Opatskyi. Interaction of state bodies in territorial communities regarding the ensure of public order and public security. The scientific article is devoted to the prospective directions of interaction of state bodies in territorial communities regarding the provision of public order and public safety.

It was established that the general principles of the implementation of state policy in the sphere of public order and security are determined at the state level and are the basis for their further implementation on the ground. As the main one, the content of the Strategy of Public Security and Civil Defense of Ukraine highlights the direction of strengthening the capabilities of forces and means of public security and civil defense.

It was emphasized that the introduction of monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the Strategy of Public Safety and Civil Protection of Ukraine at the local level can be the basis for further development and implementation of state programs for the implementation of state policy in the areas of public safety and civil protection, maintaining the readiness of forces and means to perform assigned tasks.

The author focuses on the professionalism of prevention while ensuring public order and security. Based on this approach, we propose specific areas of interaction between state administrations, territorial units of the National Police, the public and educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in territorial communities: organization of additional deployment of public order and security services; educational work; conducting sociological research; conducting joint scientific events; conducting joint scientific research; regulatory activity.

It was found that the development of alternative methods of interaction of subjects in the specified sphere in communities will contribute to increasing the level of security of the state as a whole.

It was concluded that the interaction of state bodies in the sphere of ensuring public order and security in territorial communities takes place on the basis of contractual agreements established by regulations.

Keywords: *local authority, local self-government, police, territorial community, public order, public safety, interaction.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-106-111

**Ігор
ІЕРУСАЛИМОВ[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Владислав
УДОВЕНКО[©]**
аспірант

(Європейський університет, м. Київ, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті здійснено аналіз наявних наукових досліджень щодо поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, та надано своє розуміння цього явища як протиправні дії, які вчиняються з використанням комп'ютерів, мережі «Інтернет», програмного забезпечення та інших цифрових технологій. Визначено, що залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, можна виділити такі їх види: крадіжка даних, шахрайство в Інтернеті, кіберсталкінг, кібербулінг, кібертероризм, кібершантаж, хакерство та комп'ютерний злом. Надано спектр заходів, спрямованих на зменшення ризиків та попередження цих кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, комп'ютерна інформація, класифікація, крадіжка даних.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, як специфічна категорія є дуже актуальною проблемою сьогодення, про що свідчать світові новини, статистика, проблемні питання кримінального та кримінального процесуального права. Їх розслідування (з урахуванням прогресу технологій та зростання залежності суспільства від цифрових систем і мережі «Інтернет») набуває все більшого значення у сучасному світі.

Як правильно зазначає М. Думчиков, на сьогодні кримінальні правопорушення у сфері комп'ютерної інформації охоплюють фактично всі сфери життя суспільства, починаючи від банківської сфери, закінчуючи національною безпекою держави [1, с. 86].

На нашу думку, вони можуть призвести до серйозних наслідків для окремих осіб, організацій і навіть держав. З появою нових технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет, блокчейн тощо виникають нові змоги для криміналістів, але й нові загрози зловживання цими технологіями. Розуміння та розслідування таких кримінальних правопорушень вимагає постійного оновлення знань і навичок.

Комп'ютерні правопорушення, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, можуть бути вчинені з будь-якого куточка світу і спрямовані на будь-яку кількість потенційних потерпілих. Відповідно, їх розслідування потребує співпраці між правоохоронними органами різних країн, обміну інформацією та спільних дій. Також вони можуть становити загрозу для національної безпеки країн. Наприклад, кібератаки на критичну інфраструктуру, військові системи можуть мати серйозні наслідки для держави. Розслідування таких злочинів є важливим елементом забезпечення національної безпеки. У сучасному цифровому світі важливо захищати особисті дані користувачів. Крадіжки

© І. Іерусалимов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3163-982X>
law.kafedra@e-u.edu.ua

© В. Удовенко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-7986-8449>
Researcher iD <https://www.researchgate.net/profile/Vladyslav-Udovenko>
udaffchik@gmail.com

особистої інформації, порушення конфіденційності даних та інші злочини, пов'язані з комп'ютерною інформацією, стають все поширенішими. Розслідування таких злочинів допомагає забезпечити захист особистих даних та притягнення винуватих осіб до відповідальності.

Отже, актуальність теми розслідування кримінальних правопорушень у сфері комп'ютерної інформації пов'язана зі зростанням кіберзлочинності, зі швидким технологічним прогресом, глобалізацією Інтернету та необхідністю захисту національної безпеки та особистих даних. Розслідування таких злочинів вимагає постійного оновлення знань, співпраці між країнами та вдосконалення методів та інструментів розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання кримінальних правопорушень, що вчиняються в сфері комп'ютерної інформації та їх розслідування розглядали такі вчені, як Дж. Арас, Г. Власова, О. Користін, М. Літвінов, Р. Лук'янчук, В. Марков, М. Ожеван, Ю. Онищенко, О. Орлов, П. Пушкаренко, К. Рудой, Є. Скулиш, В. Хахановський та ін.

Мета статті: висвітлення сучасних наукових підходів до визначення поняття кримінальних правопорушень, що вчинюються у сфері комп'ютерної інформації, та формування на підставі цього авторського бачення змісту вказаного поняття.

Виклад основного матеріалу. Під кримінальними правопорушеннями, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, В. Боглов розуміє передбачене кримінальним законодавством протиправне, винне порушення чужих прав та інтересів щодо автоматизованих систем обробки даних, повноцінного впливу, що підлягають правовій охороні майнових прав та інтересів, громадської та державної безпеки [2, с. 156].

Проте О. Амелін вважає, що в юридичному сенсі таких кримінальних правопорушень немає, але при цьому наголошує, що багато традиційних видів злочинів удосконалилися внаслідок залучення коштів обчислювальної техніки, і отже, можна говорити лише про комп'ютерні аспекти злочинів без виділення їх в окрему групу [3, с. 6].

Заборонені кримінальним законом суспільно-небезпечні умисні, винні та протиправні діяння, спрямовані на порушення недоторканості комп'ютерної інформації, яка охороняється законом, та її матеріальних носіїв, що завдають шкоду правам та інтересам окремих осіб, державної та громадської безпеки вважає О. Миколенко [4, с. 104].

Пропонує під цим поняттям М. Думчиков розуміти – умисні суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння, що посягають та заподіюють шкоду суспільним відносинам, які регламентують порядок зберігання, поширення, використання інформації та їх захист [1, с. 90].

На нашу думку, кримінальні правопорушення у сфері комп'ютерної інформації є протиправні дії, які вчиняються з використанням комп'ютерів, мережі «Інтернет», програмного забезпечення та інших цифрових технологій. Основною характеристикою цих кримінальних правопорушень є використання технології та комп'ютерних мереж як засобу для їх вчинення. У сучасному світі кіберзлочини у сфері комп'ютерної інформації є серйозною загрозою, яка постійно зростає як за поширеністю, так і за складністю.

Вважаємо, що залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення у сфері комп'ютерної інформації можна виділити такі їх види:

крадіжка даних. Наприклад, незаконне отримання, використання або розголошення комерційних таємниць, особистих даних або державних таємниць. Це може стосуватися бізнесів, урядових установ або окремих осіб. Згідно з дослідженнями, в 2016 році викрадення даних завдало збитків у розмірі 16 мільярдів доларів 15,4 мільйонам споживачів у Сполучених Штатах. У тому ж році британська організація з запобігання шахрайства Cifas зафіксувала майже 173 тисячі випадків шахрайства, пов'язаних з особистими відомостями у Великобританії. Це найбільша кількість випадків шахрайства за останні 13 років [5];

шахрайство в Інтернеті, що містить різноманітні види обману та недобросовісної діяльності, які вчиняються через Інтернет з метою заволодіння незаконною вигодою або шахрайства над особою, зокрема отримання логіна і пароля, інших особистих даних для використання в платіжних системах, шахрайство з кредитними картками, через отримання номера карти, терміну дії та CVV-код, створення фіктивних інтернет-магазинів. На жаль, шахрайство було і в мирні часи, а в умовах війни схеми злодіїв отримали нові втілення. Наприклад, на Вінниччині 31-річний громадянин

Україні збирав в Інтернеті гроші нібито на обладнання для військового шпиталю. За час своєї діяльності шахраю вдалося виманити 53 благодійні внески, проте ці кошти були витрачені аферистом на власні потреби. Для своєї шахрайської діяльності зловмисник створив фейкові сторінки в соціальних мережах, де розміщував справжні дописи про збір грошей, однак в оголошеннях змінював банківські реквізити на власні. Наразі злочинець затриманий, йому пред'явлено звинувачення за статтею 190 КК України [6];

кіберсталкінг та кібербулінг належать до переслідування, зловживання, цькування або залякування людей за допомогою електронних засобів комунікації, таких як соціальні мережі, електронна пошта, повідомлення та форуми, створюючи для цього фейкові акаунти, повідомлення на мобільний телефон та в різні месенджери. Основні риси кібербулінгу: запостити образливі або непристойні повідомлення про когось; поширення чуток, лайки, негативних коментарів або фотографій з наміром нашкодити чи засмутити особу, створення фейкових акаунтів, підробка особистості, що призводить до дискредитації та сорому; інтимне шантажування. Юридично це можна кваліфікувати за різними статтями, зокрема, якщо сталкер погрожує вбивством і якщо такі погрози дійсно були в повідомленнях. Також можна використовувати статтю про порушення недоторканності приватного життя, якщо, наприклад, злочинець незаконно зберігав, збирав, використовував, знищував чи поширював конфіденційну інформацію про особу або незаконно її змінював [7];

кібертероризм – кібертерористичні дії мають на меті завдати шкоди комп'ютерним системам, мережам, критичній інфраструктурі або впливати на функціонування технологічних систем з метою спричинення паніки, хаосу або викликання серйозних наслідків. На сьогодні вже було багато випадків кібератак, які можуть кваліфікуватися як кібертероризм. Найбільше ураження за допомогою Троянської програми відбулося 14 квітня 2017 року, коли система оновлення програми М. Е. Дос була заражена вірусом сімейства Retya. Внаслідок атаки була заблокована діяльність таких підприємств, як аеропорт «Бориспіль», ЧАЕС, Укртелеком, Укрпошта, Ощадбанк, Укрзалізниця та низки інших великих підприємств [8];

кібершантаж – використання комп'ютерних систем або мереж для шантажу, зокрема шантажу через розголошення особистої інформації, блокування доступу до системи або поширення негативної інформації з метою отримання вигоди або контролю над потерпілим;

хакерство та комп'ютерний злом. Зокрема, хакерство містить незаконне отримання доступу до комп'ютерних систем і мереж з метою зміни, крадіжки або руйнування даних. Хакери можуть використовувати різні методи, включно із зломом паролів, використанням вразливостей програмного забезпечення та інженерингом соціальних мереж.

Це лише кілька прикладів злочинів у сфері комп'ютерної інформації, і список може бути набагато ширшим.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері комп'ютерних технологій містить широкий спектр заходів, спрямованих на зменшення ризиків та попередження протиправних дій. Ось деякі важливі аспекти запобігання злочинам у цій сфері:

– кібербезпека: Забезпечення ефективного захисту комп'ютерних систем і мереж від несанкціонованого доступу, вірусів, троянських програм та інших шкідливих атак. Це встановлення сильних паролів, регулярне оновлення програмного забезпечення, використання антивірусного захисту, фаєрволів та інших технічних заходів безпеки;

– навчання та освіта: інформування користувачів про потенційні загрози та методи обману, які використовуються злочинцями. Навчання основам кібербезпеки, правилам безпечного використання Інтернету та комп'ютерних технологій;

– свідоме використання соціальних мереж: попередження про ризики, пов'язані з розміщенням особистої інформації в соціальних мережах та встановлення обмежень доступу до неї. Підтримка свідомого та відповідального використання соціальних мереж, особливо серед дітей та підлітків;

– захист особистих даних: використання сильних паролів, шифрування даних, обмеження доступу до особистої інформації та регулярна перевірка наявності підозрілих дій або несподіваних активностей у банківських або фінансових облікових записках;

– законодавчий захист: удосконалення законодавства щодо кіберзлочинності, встановлення жорстких санкцій для злочинів у сфері комп'ютерних технологій, а також регулювання використання технологій і захисту особистих даних;

– міжнародна співпраця: зміцнення співпраці між державами та міжнародними організаціями у сфері кібербезпеки, обмін даними та інформацією про кіберзлочини, спільні розслідування та притягнення злочинців до відповідальності;

– співпраця з приватним сектором: залучення та співпраця з компаніями, провайдерами інтернет-послуг та іншими представниками приватного сектора для спільного виявлення загроз, обміну інформацією та розробки заходів захисту;

– своєчасне реагування: забезпечення належного розслідування, збереження доказів та притягнення винуватих осіб до відповідальності;

– створення культури кібербезпеки: залучення громадськості та підвищення свідомості про кіберзагрози, поширення правил безпеки та рекомендацій щодо захисту особистих даних та інформаційної безпеки.

Ці заходи спільно сприяють зменшенню ризиків кіберзлочинності та попередженню протиправних дій у сфері комп'ютерних технологій. Важливо прагнути до постійного вдосконалення і адаптації заходів запобігання відповідно до технологій та загроз, що змінюються.

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері комп'ютерних технологій являє собою складність та виклики для правоохоронних органів та служб безпеки, зокрема анонімність в Інтернеті. Кіберзлочинці можуть залишати сліди через анонімні проксі-сервери, використання хакерських технік або шифрування, що ускладнює відстеження їхньої справжньої ідентичності та місцеперебування.

Глобальний характер, що виявляється в можливості злочинців здійснювати атаки з будь-якої точки світу, перетинаючи юрисдикційні межі, ускладнює співпрацю та обмін інформацією між правоохоронними органами різних країн. Кіберзлочинці постійно вдосконалюють свої техніки та використовують нові вразливості в системах для вчинення кримінальних правопорушень. Розслідування вимагає висококваліфікованих спеціалістів, які розуміють складні технічні аспекти кіберзлочинності.

Ці види кримінальних правопорушень можуть мати велику кількість електронних доказів, таких як журнали ведення, відомості про мережевий трафік, електронні повідомлення та інше. Аналіз цих доказів може бути складним та ресурсомістким завданням.

Їх розслідування вимагає наявності достатніх ресурсів, технічного обладнання та спеціалістів. Дефіцит ресурсів і фінансування може ускладнювати проведення розслідувань. Забезпечення потрібного обладнання, програмного забезпечення та персоналу може бути викликом для правоохоронних органів, особливо в умовах швидкого технологічного розвитку.

Також важливо відзначити високу мобільність та адаптивність кіберзлочинців. Вони швидко адаптуються до нових захисних технологій та використовують нові методи атак, що вимагає постійного оновлення знань та навичок у сфері кібербезпеки. Крім того, складність міжнародної співпраці та обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн може ускладнювати розслідування кримінальних правопорушень у сфері комп'ютерної інформації, особливо коли злочинці використовують анонімність та перетинають юрисдикційні межі.

Усі ці фактори викликають потребу в постійному розвитку та поліпшенні спеціалізованих підрозділів з кібербезпеки в правоохоронних органах та сприяють необхідності співпраці між різними суб'єктами, включно з урядовими органами, приватними компаніями.

Висновки. Отже, кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері комп'ютерної інформації, стають все більш поширеними, складними і руйнівними. Вони мають значний вплив на окремих осіб, організації та суспільство загалом, призводять до фінансових збитків, порушення приватності, крадіжок особистих даних, загроз для критичної інфраструктури та національної безпеки. Правоохоронні органи та служби безпеки стикаються з численними складнощами під час їх розслідування.

Список використаних джерел

1. Думчиков М. О. Кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації: ретроспективний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 86–90.
2. Болгов В. М., Гадіон Н. М., Гладун О. З. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій : науково-практ. посіб. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.
3. Амелін О. М. Визначення кіберзлочинів у національному законодавстві. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 1–12.
4. Миколенко О. М. Деякі особливості розслідування злочинів у сфері використання електроннообчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 жовт. 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 155-157
5. Викрадення даних. URL: <https://www.eset.com/ua/support/information/entsiklopediya-ugroz/krazha-dannykh/>.
6. Реальні історії шахрайства в інтернеті в умовах війни. URL: <https://it-kharkiv.com/realni-istoriyi-shahrajstva-v-interneti-v-umovah-vijny/>.
7. Кібербулінг: дев'ять запитань, відповіді на які ви могли не знайти. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kiberbuling-dev-yat-zapitan-vidpovid-na-yaki-vi-mogli-ne-znati-2246665.html>
8. Концепція інформаційної безпеки України. URL: <https://www.osce.org/uk/fom/175056?download=true>

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Dumchikov, M. O. (2022) Kryminalni pravoporushennia v sferi kompiuternoї informatsii: retrospektyvnyi analiz [Criminal offenses in the field of computer information: a retrospective analysis]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiia*. № 57, pp. 86–90. [in Ukr.].
2. Bolhov, V. M., Hadion N. M., Hladun O. Z. (2015) Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia protydiv kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniautsia z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii [Organizational and legal provision of combating criminal offenses committed with the use of information technologies] : naukovo-prakt. posib. Kyiv : Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 202 p. [in Ukr.].
3. Amelin, O. M. (2016) Vyznachennia kiberzlochyniv u natsionalnomu zakonodavstvi [Definition of cybercrime in national legislation]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3, pp. 1–12. [in Ukr.].
4. Mykolenko O. M. (2016) Deiaki osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv u sferi vykorystannia elektronnoobchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrosviazku. [Some features of the investigation of crimes in the field of the use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks]. *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 zhovt. 2016 r.)*. Odesa : ODUVS, 233 p. [in Ukr.].
5. Vykradennia danykh [Data theft]. URL: <https://www.eset.com/ua/support/information/entsiklopediya-ugroz/krazha-dannykh/> [in Ukr.].
6. Realni istorii shakhraistva v interneti v umovakh viiny [Real stories of fraud on the Internet in the conditions of war]. URL: <https://it-kharkiv.com/realni-istoriyi-shahrajstva-v-interneti-v-umovah-vijny/> [in Ukr.].
7. Kiberbulinh: deviat zapytan, vidpovid na yaki vy mohly ne znaity [Cyberbullying: Nine Questions You Might Not Have Answered]. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kiberbuling-dev-yat-zapitan-vidpovid-na-yaki-vi-mogli-ne-znati-2246665.html> [in Ukr.].
8. Kontsepsiia informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Concept of information security of Ukraine]. URL: <https://www.osce.org/uk/fom/175056?download=true> [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Hierusalymov, Vladyslav Udovenko. Current issues of criminal offenses committed in the sphere of computer information. The article highlights the relevance of the investigation of criminal offenses committed in the field of computer information, due to the growth of this type of crime, rapid technological progress, globalization of the Internet and the need to protect national security and personal data. The purpose of the article is to highlight modern scientific approaches to the definition of the concept of criminal offenses committed in the field of computer information and to form the content of this concept based on this author's vision. For this, an analysis of available scientific research was carried out regarding the concept of criminal offenses committed in the field of computer information, and an understanding of this phenomenon was provided, as illegal actions that are committed using computers, the Internet, software and other digital technologies. It was determined that depending on the nature of the criminal offense committed in the field of computer information, the following types can be distinguished: data theft.

Internet fraud, cyber stalking, cyber bullying, cyber terrorism, cyber blackmail, hacking and hacking. It is noted that the investigation of these criminal offenses presents complexity and challenges for law enforcement agencies and security services. For the effective prevention and counteraction of criminal offenses committed in the field of computer information, a range of measures aimed at reducing risks and preventing illegal actions is provided, in particular, cyber security: training and education: conscious use of social networks: protection of personal data: legal protection, international cooperation: cooperation with the private sector: timely response: ensuring proper investigation, preservation of evidence and prosecution of those responsible, creating a culture of cyber security and the content of each is disclosed.

Keywords: *criminal offenses, computer information, classification, data theft.*

УДК 343.126.1.06

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-111-117

Дмитро КОЛОДЧИН[©]

кандидат юридичних наук

(ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, Україна)

СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасний стан наукового дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. Виокремлено їхні чотири періоди: перший період (1991–1995 рр.); другий період (1995–2004 рр.); третій період (2004–2013 рр.); четвертий період розпочався у 2014 році і триває донині. Подано аналіз наукових праць вітчизняних вчених щодо сучасного стану злочинності в пенітенціарній сфері України. Доведено, що злочинність у пенітенціарній сфері України, а також вивчення нормативно-правових джерел з означеної проблематики дають підстави стверджувати, що ця тема дослідження є нагальним питанням сьогодення, має теоретико-прикладний характер, а тому потребує активізації науковців у цьому напрямі.

Ключові слова: *стан, періоди, дослідження, засуджений, місце несвободи, злочинність, пенітенціарна сфера.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України має власну писану історію. Розглядається вона вченими, як правило, одночасно з проблемою виникнення злочинності та створенням перших в'язниць. Виконані останнім часом дослідження у сфері виконання та відбування покарань свідчать про те, що сьогодні особливо актуальним стало питання запобігання злочинності в пенітенціарній сфері. До речі, дослідженням встановлено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Вивчення стану наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України створює передумови на науковому рівні проаналізувати монографічні праці і наукові статті щодо цього і надати ґрунтовне пояснення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» як засудженими, так і персоналом.

Крім того, вивченню стану наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України сприяють також і суттєві зміни в державній політиці у сфері виконання покарань та пробації Міністерства юстиції України, як правонаступника Державної пенітенціарної служби України, сутність яких спрямована на захист прав і свобод засуджених, дотримання в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації міжнародних стандартів поводження з ними, створення належних умов соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засуджених в суспільство після

звільнення.

Отож вивчення стану наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України дозволяє нам розглянути сам предмет дослідження «Злочинність в пенітенціарній сфері: теоретико-прикладне дослідження» шляхом вирішення таких завдань:

1) це дослідження має не тільки теоретичне спрямування, воно може стати дорожньою картою вивчення працівниками ДКВС і Державної установи «Центр пробації» щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері;

2) це дослідження спрямоване на подальше наукове пізнання причин та умов вчинення в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом;

3) дослідження злочинності в пенітенціарній сфері має на меті поглибити знання та навички запобігання в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом;

4) дослідження злочинності в пенітенціарній сфері повинно сприяти формуванню нової кримінологічної концепції державної політики у сфері виконання покарань та пробації, мета якої забезпечити впровадження в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Зважаючи на той факт, що злочинність в пенітенціарній сфері перешкоджає досягненню цілей покарання, дестабілізує оперативну обстановку в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації, викликає занепокоєння в суспільстві вчиненням засудженими і персоналом кримінальних правопорушень, ми поставили на меті проаналізувати наукові здобутки вітчизняних вчених, вступити з ними в академічну полеміку і сформулювати власну наукову гіпотезу щодо цієї злочинності..

Оскільки квінтесенцією нашого дослідження є злочинність в пенітенціарній сфері, то розкриття теоретико-методологічних засад такого дослідження обов'язково повинно передбачати вивчення його стану наукового розроблення, методологічні передумови, вивчення концептуальних передумов формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності у пенітенціарній сфері та формування наукове обґрунтування поняття злочинності в пенітенціарній сфері та її зміст.

Варто зазначити, що на цей час на рівні докторської дисертації в Україні злочинність в пенітенціарній сфері не була предметом дослідження, хоча в багатьох докторських і кандидатських дисертаціях цей об'єкт і предмет дослідження вивчався на рівні окремого розділу або навіть підрозділу, що дозволяло вченим розглядати злочинність в пенітенціарній сфері як окремий змістовний елемент або як завдання наукової роботи.

Крім того, всі наукові надбання вітчизняних вчених щодо злочинності в пенітенціарній сфері стали методологічним підґрунтям під час написання докторської дисертації та формулювання найбільш значущих теоретико-прикладних висновків і результатів, які можуть бути в нагоді для вивчення студентами і курсантами курсу пенітенціарна кримінологія, а також для практичних працівників ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» у запобіганні вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Мета. На основі комплексного аналізу сучасного стану дослідження злочинності в пенітенціарній сфері розкрити сучасний погляд на процеси її реформування, уточнити її місце і роль в правовій політиці держави, виробити рекомендації щодо удосконалення державної політики у сфері виконання покарань та пробації.

Виклад основного матеріалу. Ухвалена Кабінетом Міністрів України постанова від 18 травня 2016 року № 343 повинна була суттєво вплинути на реформування порядку і умов відбування засудженими кримінальних покарань у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації і в подальшому трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему [1].

Вивчаючи проблему актуалізації подальшого розвитку пенітенціарної системи

України, вітчизняний вчений І. Богатирьов у монографічному дослідженні «Нариси становлення пенітенціарної системи України у працях наукової школи «Інтелект» дійшов висновку, що – це не просто продукт певного наукового сегменту, це визнання суспільством потреби її реформування та самовдосконалення [2, с. 74].

На жаль, за нашим дослідженням злочинності в пенітенціарній сфері зміна керівництва Міністерства юстиції України та поява нового керівництва у ДКВС України поки що не створило передумови на позитивні результати у кримінально-виконавчій системі України, більше того, всі нововведення з боку Міністерства юстиції суспільство сприймає не як реформу, а як тимчасовий проєкт. Це і осучаснення функціонування виправних і виховних колоній, виправних центрів шляхом їх закриття і продажу на аукціонах, це і введення в СІЗО платних камер, мета яких поліпшити умови ув'язнених, це і оптимізація навчальних закладів шляхом їх зменшення тощо.

Щодо цього вітчизняний криминолог І. Копотун, досліджуючи злочинність у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, зазначав, що нині вона перебуває у складному процесі формування та становлення, і криминогенні процеси в установах виконання покарань жодним чином не сприяють, а більше того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [3, с. 81].

На це, до речі, звертала свою увагу інша вітчизняна вчена В. Батиргарєєва, на думку якої саме злочинність у місцях позбавлення волі є найнебезпечнішим видом рецидивної злочинності [4, с. 355]. А інший вітчизняний вчений А. Богатирьов вважає, що злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань [5, с. 8].

Узагальнюючи позиції вищевказаних вчених, робимо висновок, що злочинність у пенітенціарній сфері спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (неналежне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їх безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Але ще гірше, коли під час виконання службових обов'язків персонал місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації Державна установа «Центр пробації» вступають в неслужбові відносини із засудженими, тим самим вчиняють кримінальні правопорушення і своїми діями підривають авторитет всієї кримінально-виконавчої системи України.

Щодо цього вітчизняний вчений А. Богатирьов зазначає, що злочинність в місцях несвободи Міністерства юстиції України відрізняється своєрідністю кола складових її кримінально карних протиправних діянь. Тому вона і характеризується особливостями правового статусу засуджених, порядком і умовами відбування ними покарання, певними соціально-психологічними чинниками, пов'язаними з «тіньовою» стороною життя засуджених в місцях несвободи, і особливо в нічний час [5, с. 9].

Особливу роль у злочинності в пенітенціарній сфері відіграють різні насильницькі делікти, у тому числі вчинені тяжкі кримінальні правопорушення проти особи, які помітно негативно впливають на криминологічну обстановку, зокрема, в місцях несвободи ДКВС України.

Вивчаючи стан розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України ми не могли обійти дискусію щодо використання нами терміна «злочинність в пенітенціарній сфері» і той плюралізм серед вітчизняних вчених, який ми спостерігаємо під час нашого дослідження. Зважаючи на той факт, що криминологічною наукою уже сформульовано загальне поняття «злочинність», вважаємо, що аналіз сучасних поглядів на термін «злочинність в пенітенціарній сфері» стане науково-теоретичною базою для подальшого її вивчення, як теорією так і практикою.

Отже, сучасний науковий дискурс щодо злочинності в пенітенціарній сфері репрезентує різні підходи вітчизняних вчених до вирішення цієї проблеми. До речі, саме спеціальний масив монографічної літератури, який ми проаналізували, створив надійне підґрунтя виконаного нами ґрунтовного аналізу наукового здобутку вітчизняних вчених у сфері виконання покарань та пробації.

Серед вітчизняних вчених ми виділили ті праці, які прямо стосуються предмета нашого дослідження, інші наукові здобутки в цій сфері мають опосередковане значення, але про них варто також говорити, оскільки проблема злочинності в пенітенціарній сфері – це аксіома подальшого реформування та осучаснення кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну.

Тож А. Богатирьов у праці «Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених в місцях несвободи» дав таке визначення злочинності в місцях несвободи: це сукупність вчинених на певній території у визначеному просторово-часовому проміжку засудженими в місцях несвободи Міністерства юстиції України кримінальних правопорушень, спрямованих на підрив авторитету правосуддя, адміністрації установ виконання покарань в очах суспільства, і підлягає кількісно-якісному виміру [5, с. 113].

О. Колб вважає, що це «система злочинів, зареєстрованих в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та кількість засуджених, які їх учинили за певний відрізок часу» [6, с. 196].

С. Лукашевич вважає, що «злочинність у місцях позбавлення волі» варто розуміти як частину рецидивної злочинності, що виявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, учинених ними в період відбування покарання [7, с. 6].

В. Голіна, який у власних працях зазначив, що злочинність в місцях несвободи – це «стійке соціально негативне явище, яке проявляється як сукупність повторних злочинів, учинених у місцях позбавлення волі» [8, с. 188].

О. Джужа, який вважає, що учинення нового злочину особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є не що інше як «пенітенціарний рецидив» [9, с. 134]. А. Закалюк уживає термін «злочинність ув'язнених, що перебувають в установах позбавлення волі», говорячи про те, що це є особливим різновидом (підсистемою) більш широкій системи злочинності загалом [10, с. 595].

Отож за результатами виконаного нами аналізу терміна злочинності в місцях несвободи ми звернули увагу, що злочинність в пенітенціарній сфері завжди була, є вона і сьогодні, а тому потребує постійного моніторингу, її можна розглядати як різновид рецидивної злочинності. А тому злочинність в пенітенціарній сфері – це сукупність вчинених засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України, а також уповноваженими органами з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень, передбачених ст. 33 КК України.

Не порушуючи хронологію дослідження злочинності в пенітенціарній сфері, ми виокремили чотири періоди формування кримінально-виконавчих засад та наукової думки з означеної проблематики, а саме:

1) перший період (1991–1995 рр.) приєднання України до Ради Європи, що зобов'язало Україну дотримуватися загальних обов'язків згідно зі статутом Ради Європи, а також виконання в зазначений час низки спеціальних обов'язків, вказаних у висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190, зокрема стосовно демілітаризації кримінально-виконавчої системи та передачі її під юрисдикцію Міністерства юстиції України. Найважливіше те, що Україна не була готова до такого кардинального рішення, з різних причин, зокрема з боку правового урегулювання. При цьому додатковим аргументом є кримінально-виконавча практика з означених питань (1991–2020 рр.);

2) другий період (1995–2004 рр.) інтенсивного впровадження та дослідження питань реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у виправних колоніях, вітчизняними ученими у галузі кримінально-виконавчого права. Одним із важливих моментів цього періоду є те, що в Україні суттєво була змінена юридична практика реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в місцях несвободи [11];

3) третій період (2004–2013 рр.) припадає на ухвалення низки нормативно-правових актів, що мали важливе значення у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері. Насамперед йдеться про оновлений Кримінально-виконавчий кодекс України. Саме ст. 7, 8 можна вважати характерною для змісту міжнародно-правових актів з означеної проблематики [12].

На жаль, як показало виконане нами дослідження, ні в цьому періоді (2004–2013 рр.), ні в подальшому це завдання на законодавчому рівні не було вирішено. Більше того, досі у КВК України означені питання залишаються на рівні попередніх періодів (1991–2013 рр.). Варто також зазначити, що не змінило ситуацію у цьому контексті й ухвалення Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» [13];

4) четвертий період розпочався у 2014 р. і триває донині. Цікавою для нашого дослідження є наукова праця Ю. Новосад «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності» (докторська дисертація, 2019 р.). У вказаному монографічному дослідженні вчений зазначив, що не підлягає сумніву твердження про те, що в місцях

позбавлення волі засуджений залишається громадянином, має право на дотримання його прав і законних інтересів, що виходить, зокрема, з його правового статусу (ст. 7 КВК України) [14, с. 7].

Вітчизняний учений-пенітенціарист М. Пузирьов у монографічному дослідженні «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» зазначає, що розробники КК України допустили неточність і замість назви покарання «позбавлення свободи» закріпили на рівні закону назву покарання як «позбавлення волі». Хоча, згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаній винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [15, с. 234].

Крім того, у процесі відбування покарання засуджені обмежуються в таких свободах, як свобода пересування, вибору місця проживання й роду діяльності тощо. Додатковим аргументом на користь такої пропозиції, на думку дослідника, є вживання поняття «позбавлення свободи» в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Крім того, про актуальність та необхідність проведення наукових досліджень злочинності в пенітенціарній сфері у вказаній проблематиці свідчать результати опитування, проведеного вченими наукової школи «Інтелект» серед персоналу виправних колоній та засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

На запитання: «Чи є актуальною на сьогодні проблема запобігання злочинності в пенітенціарній сфері?» 980 респондентів, опитаних серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, дали такі відповіді: так – 75,9 % (744); ні – 1,2 % (11); частково – 22,9 % (225). Зі свого боку, 2016 опитаних засуджених на це питання відповіли: так – 63 % (1287); ні – 6 % (100); частково – 31 % (629).

Висновки. Виконаний нами аналіз сучасного стану наукового дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, а також вивчення нормативно-правових джерел з означеної проблематики дають підстави стверджувати, що ця тема дослідження є нагальним питанням сьогодення та має теоретично-прикладний характер, а тому потребує активізації науковців у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 343. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249086737>.
2. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи України у працях наукової школи «Інтелект». Київ : ВД «Дакор». 2021. 242 с.
3. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.)*. Київ, 2012. Ч. I. С. 80-82.
4. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монограф. Харків : Право, 2009. 576 с.
5. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 432 с.
6. Колб О. Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. 492 с.
7. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 20 с.
8. Голіна В. В. Щодо поняття та загальної характеристики злочинності в місцях позбавлення волі. *Проблеми законності*. 1999. Вип. 38. С. 182-190.
9. Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
11. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
13. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>.

14. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
16. Пузырьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монограф. Київ : ВД «Дакор». 2018. 514 с.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Deiaki pytannia optymizatsii diialnosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady systemy yustyttsii [Some issues of optimizing the activities of the central executive bodies of the justice system] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.05.2016 № 343. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249086737> [in Ukr.].
2. Bohatyrov, I. H. (2021) Narysy stanovlennia penitentsiarnoi systemy Ukrainy u pratsiakh naukovi shkoly «Intelekt» [Essays on the formation of the penitentiary system of Ukraine in the works of the scientific school «Intellect»]. Kyiv VD «Dakor». 242 p. [in Ukr.].
3. Kopotun, I. M. (2012) Penitentsiarna zlochynnist na suchasnomu etapi rozvytku derzhavy. Pravovi reformy v Ukraini: realii sohodennia [Penitentiary crime at the current stage of state development. Legal reforms in Ukraine: today's realities] : zb. materialiv IV Vseukr. naukovo-teoret. konf. (Kyiv, 11 zhovt. 2012 r.); navchalno-naukovi instytut prava ta psykholohii NAVS. Kyiv, Part I, pp. 80-82. [in Ukr.].
4. Batoryhareieva, V. S. (2009) Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problem [Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 576 p. [in Ukr.].
5. Bohatyrov, A. I. (2019) Antykryminohennyi vplyv na zlochynnist sered zasudzenykh u mistsiakh nesvobody Ukrainy [Anti-criminogenic influence on crime among convicts in places of deprivation of liberty in Ukraine] : monohrafiia. Kherson : Vydavnychi dim «Helvetyka». 432 p. [in Ukr.].
6. Kolb, O. H. (2005) Zapobihannia zlochynnosti v mistsiakh pozbavlennia voli [Prevention of crime in prisons] : navch. posib. Lutsk : RVV «Vezha», 492 p. [in Ukr.].
7. Lukashevych S. Yu. (2001) Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia zlochynnosti zasudzenykh u mistsiakh pozbavlennia voli [Criminological characteristics and crime prevention of convicts in places of deprivation of liberty] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. akad. im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
8. Holina, V. V. (1999) Shchodo poniattia ta zahalnoi kharakterystyky zlochynnosti v mistsiakh pozbavlennia voli [Regarding the concept and general characteristics of crime in places of deprivation of liberty]. *Problemy zakonosti*. Issue 38, pp. 182-190. [in Ukr.].
9. Dzhuzha O. M., Vasylevych V. V., Ivanov Yu. F. (2004) Kryminolohiia [Criminology] : navch. posib. / za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : Pretsedent, 208 p. [in Ukr.].
10. Zakaliuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii : teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology] : u 3 kn. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure», Book 2 : Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. 712 p. [in Ukr.].
11. Pro poperednie uviaznennia [On previous imprisonment] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>. [in Ukr.].
12. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal-Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>. [in Ukr.].
13. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy [On State Criminal Enforcement Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>. [in Ukr.].
14. Novosad, Yu. O. (2019) Prokuratura Ukrainy yak uchastnyk kryminalno-vykonavchoi diialnosti [The Prosecutor's Office of Ukraine as a participant in criminal enforcement activities] : monohrafiia. Lutsk : PrАТ «Volynska oblasna drukarnia», 462 p. [in Ukr.].
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
16. Puzyrov, M. S. (2018) Porivnialnyi analiz vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok v Ukrainy ta zarubizhnykh [Comparative analysis of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period in Ukraine and foreign countries] : monohraf. Kyiv : VD «Dakor», 514 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Kolodchyn. State of scientific development of problems of crime investigation in penitentiary sphere of Ukraine. The article examines the current state of scientific research on crime in the penitentiary sphere of Ukraine. Their four periods are distinguished: the first period (1991–1995); the second period (1995–2004); the third period (2004–2013); the fourth period began in 2014 and continues to this day. An analysis of the scientific works of domestic scientists regarding the current state of crime in the penitentiary sphere of Ukraine is presented. It has been proven that the problem of investigating crime in the penitentiary sphere of Ukraine has its own written history. It is considered by scientists, as a rule, at

the same time as the problem of the emergence of crime and the creation of the first prisons. Recently conducted research in the field of execution and serving of punishments shows that today the issue of crime prevention in the penitentiary field has become especially relevant. By the way, the research established that the convict enjoys all the rights of a person and a citizen, with the exception of the restrictions defined by the law and established by the court verdict.

The position is substantiated that the study of the state of scientific development of the problem of crime research in the penitentiary sphere of Ukraine creates prerequisites at the scientific level to analyze monographic works and scientific articles on this subject and to provide a thorough explanation of the reasons and conditions for committing criminal offenses in places of detention of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and authorized bodies with probation issues of the State Institution «Probation Center», both by convicts and staff.

In addition, this study of the state of scientific development of the problem of crime research in the penitentiary sphere of Ukraine is also facilitated by significant changes in the state policy in the sphere of punishment and probation of the Ministry of Justice of Ukraine, as the legal successor of the State Penitentiary Service of Ukraine, the essence of which is aimed at protecting the rights and freedoms of convicts, observance of international standards of treatment in places of detention and in authorized probation bodies, creation of appropriate conditions for socialization, resocialization and reintegration of convicts into society after release.

Therefore, the study of the state of scientific development of the problem of crime research in the penitentiary sphere of Ukraine allows us to consider the very subject of the study «Crime in the penitentiary sphere: theoretical and applied research» by solving the following tasks:

1) this study has not only a theoretical direction, it can become a road map for the study by the employees of the State Security Service and the State Institution «Center for Probation» regarding the prevention of crime in the penitentiary sphere;

2) this study is aimed at further scientific knowledge of the reasons and conditions for committing criminal offenses in places of deprivation of liberty of the State Security Service of Ukraine and authorized probation bodies of the State Institution «Probation Center», both by convicted persons and by staff;

3) the study of crime in the penitentiary sphere is aimed at deepening the knowledge and skills of prevention of criminal offenses in places of detention of the State Security Service of Ukraine and authorized probation bodies of the State Institution «Probation Center», both by convicts and by staff;

4) the study of crime in the penitentiary sphere should contribute to the formation of a new criminological concept of state policy in the sphere of execution of punishments and probation, the purpose of which is to ensure the implementation of general social, special criminological and individual preventive measures, measures to prevent the commission of criminal offenses, both by convicts and by staff.

Taking into account the fact that crime in the penitentiary sphere prevents the achievement of the goals of punishment, destabilizes the operational situation in places of detention and in authorized bodies on probation issues, causes concern in society, the commission of criminal offenses by convicts and personnel, we set the goal of analyzing the scientific achievements of domestic scientists, enter into an academic polemic with them and formulate your own scientific hypothesis regarding this crime.

Since the quintessence of our research is crime in the penitentiary sphere, the disclosure of the theoretical and methodological foundations of such a study must necessarily involve the study of its state of scientific development, methodological prerequisites, the study of conceptual prerequisites for the formation of state policy in the field of punishment and probation regarding crime in the penitentiary sphere and the formation scientific substantiation of the concept of crime in the penitentiary sphere and its content.

Keywords: *state, periods, research, convict, place of imprisonment, crime, penitentiary sphere.*

УДК 343.575

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-118-123

Олексій КРИЖАНОВСЬКИЙ®

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ,

м. Кротовницький, Україна)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМИ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто питання удосконалення кримінально-правових та пов'язаних з ними заходів запобігання наркозлочинності. Доведено, що на сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм визначення належності засобу (речовини) до аналогів наркотичних засобів чи психотропних речовин. Запропоновано розробити та впровадити у судово-експертну діяльність Правила визначення подібності хімічної структури психоактивної речовини хімічній структурі наркотичних засобів і психотропних речовин (правила визначення аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин). Обґрунтовано, що положення ч. 4 ст. 309 КК України містять ознаки дискримінації. Запропоновано її нову редакцію з урахуванням можливості звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які не є хворими на наркоманію.

Ключові слова: кримінально-правові заходи запобігання, наркозлочинність, аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин, лікування від наркоманії, звільнення від відповідальності.

Постановка проблеми. Серед усіх негативних соціальних явищ, характерних для сучасного суспільства, наркотизм посідає одне з перших місць за ступенем небезпеки для здоров'я населення. Потенціал цієї небезпеки створює реальні передумови для фізичного і морального вимирання людства, його поступової деградації та дегенерації. При цьому наркоманія безпосередньо пов'язана з розвитком як безпосередньо наркозлочинності, так і інших видів злочинності, зокрема корисливого характеру, оскільки для постійного вживання наркотичних або інших психоактивних речовин потрібні кошти.

Стан та динаміка наркозлочинності за останні п'ять років свідчать про наявність негативних тенденцій, а саме про зростання останньої. Зокрема, 2018 р. обліковано 27007 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення (з них у 18307 особам вручені повідомлення про підозру), 2019 р. – 28774 та 19091 відповідно, 2020 р. – 28204 та 19574, 2021 р. – 29587 та 21949, 2022 р. – 34398 та 22678 [1].

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну та оголошення воєнного стану не вплинули на ці тенденції. За вісім місяців 2023 р. обліковано 29662 вказаних кримінальних правопорушення, з яких у 20706 особам вручені повідомлення про підозру [1].

Законодавчі заходи запобігання наркозлочинності визначені законами України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» тощо.

Провідну роль серед цих актів запобігання наркозлочинності відіграє КК України, оскільки саме у ньому визначаються ознаки кримінальних правопорушень, які становлять цей вид злочинності, санкції за їх вчинення, підстави звільнення від кримінальної відповідальності наркозлочинців, інші кримінально-правові заходи запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Проте вищенаведені тенденції зростання наркозлочинності свідчать про

© О. Крижановський, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5358-9758>

dozpu@ukr.net

недостатню ефективність запобіжних заходів, зокрема кримінально-правових, а тому питання удосконалення цих заходів потребує проведення додаткових досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням проблем кримінальної відповідальності за наркозлочини, визначенням кримінально-правових та інших заходів запобігання наркозлочинності займалися такі вчені, як П. Андрушко, Ю. Баулін, І. Гриненко, О. Джужа, А. Закалюк, І. Лановенко, В. Лихолоб, П. Михайленко, Н. Мірошніченко, А. Музика, В. Смітєнко, Є. Фесенко та ін.

Проте питання удосконалення кримінально-правових заходів запобігання наркозлочинності за сучасних умов не знайшло достатнього відображення у наукових публікаціях.

Метою статті є визначення шляхів удосконалення кримінально-правових заходів запобігання наркозлочинності за сучасних умов в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розділ XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини КК України містить вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень, які охороняють встановлений законодавством порядок обігу зазначених у назві розділу речей [2].

Саме цей розділ КК України і містить кримінально-правові засоби запобігання наркозлочинності, під якими треба розуміти сукупність положень кримінального законодавства, які визначають підстави кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, покарання за ці діяння, умови звільнення від кримінальної відповідальності та інші заходи кримінально-правового характеру, пов'язані з їх вчиненням.

Однією з обов'язкових ознак окремих складів кримінальних правопорушень названого розділу є аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин, під якими розуміються заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [3]).

На сьогодні визнання тих чи інших речей матеріального світу аналогами наркотичних засобів та психотропних речовин врегульоване Порядком віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 03 квітня 2019 р. № 715, п. 2 якого визначає, що підставами для оцінювання засобів (речовин) щодо віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин можуть бути, зокрема, звернення центральних або місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Служби безпеки України стосовно необхідності оцінювання засобів (речовин) щодо віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин [4].

Згідно з п. 4 розділу III зазначеного порядку з дня оприлюднення на офіційному вебсайті відповідного наказу МОЗ щодо переліку аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин (далі – Перелік аналогів) такий аналог є забороненим до обігу на території України згідно із Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [4].

Положення про комісію Міністерства охорони здоров'я України з віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин визначає, що основним завданням цієї комісії є віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин шляхом надання висновків комісії Міністерства охорони здоров'я України з віднесення/невіднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин [5].

Проте, незважаючи на нормативне врегулювання аналізованого питання, на сьогоднішній день Перелік аналогів в Україні відсутній, що негативно впливає на стан запобігання наркозлочинності, оскільки, фактично, у правоохоронних органів, визначених ч. 1 ст. 3 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [6], відсутня реальна можливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з обігом аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин.

Орієнтовні переліки питань, які вирішує експертиза наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, закріплені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 3 листопада 1998 р. № 705/3145.

До цих орієнтовних питань належать: 1. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Якщо є, то яких саме? 2. Чи є цей засіб наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом або прекурсором і яким (якою) саме? 3. Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори спільну родову (групову) належність? 4. Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом [7]?

Проте аналіз сайтів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України свідчить, що питання визначення, чи є засіб (речовина) аналогом наркотичного засобу чи психотропної речовини не включений цими центрами до орієнтовних питань експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [8].

Про відсутність таких досліджень свідчать і матеріали слідчо-судової практики, оскільки під час кримінальних проваджень досліджуються лише питання належності вилучених предметів до наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Прикладом такого дослідження є матеріали наступного кримінального провадження. 14 грудня 2018 р. приблизно о 13 год 30 хв під час перевірки працівниками поліції у В., який перебував у стані наркотичного сп'яніння біля домогосподарства № 5 по вул. Паланського в смт. Ставище, було виявлено та вилучено паперовий згорток, в якому була подрібнена речовина рослинного походження, що згідно з висновком експерта № 11-2/7245 від 20 грудня 2018 р. є особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонено – канабісом, загальною масою (у перерахунку на висушену речовину) – 11,95 г, яку В. незаконно повторно зберігав у внутрішній кишені своєї куртки без мети збуту [9].

Через вищенаведені причини до кримінальної відповідальності не притягуються особи, які вчиняють діяння, пов'язані з незаконним обігом аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин.

На нашу думку, запровадження в систему загальносоціальних заходів запобігання незаконному обігу аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин Переліку аналогів на кшталт аналогічних переліків наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів не сприяє створенню ефективного та швидкого механізму реакції держави на їх появу.

Вбачається більш швидкою процедурою визнання засобу (речовини) вищезазначеним аналогом проведення відповідної судової експертизи, яка б визначала подібність хімічної структури виявленої нової психоактивної речовини хімічній структурі наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до відповідного переліку.

Проведення судової експертизи на предмет встановлення вищезазначеної подібності хімічної структури дозволить правоохоронним органам і судовій системі держави значно оперативніше реагувати на появу нових психоактивних засобів та речовин, що дозволить притягувати до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх поширенні.

Пропонуємо розробити та впровадити в судово-експертну діяльність Правила визначення подібності хімічної структури психоактивної речовини хімічній структурі наркотичних засобів і психотропних речовин (правила визначення аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин).

Ще одним можливим заходом запобігання наркозлочинності є удосконалення окремих положень розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» КК України.

Кримінально-правовими заходами запобігання наркозлочинності є спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК України.

Проте аналіз підстав звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту дозволяє стверджувати про наявність ознак дискримінації окремих осіб, які вчинили такі діяння.

Згідно з ч. 4 ст. 309 КК України, особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті. При цьому для звільнення від відповідальності за цих підстав не має значення, чи сприяла винна особа розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Однак щоб розпочати лікування від наркоманії, особа повинна бути хворою на наркоманію, що повинно підтверджуватись матеріалами кримінального провадження.

Наприклад, не був звільнений від кримінальної відповідальності В., який вчинив діяння, передбачене ч. 1 ст. 309 КК України, і який не перебував на обліку в лікаря-нарколога до моменту звернення за медичною допомогою до Київської міської наркологічної клінічної лікарні «Соціотерапія», де, відповідно до виданої довідки, він з 03.02.2020 по 18.02.2020 перебував на лікуванні в режимі денного стаціонару з діагнозом «розлади психіки і поведінки внаслідок вживання наркотичних та інших психоактивних речовин. Вживання зі шкідливими наслідками». У наданій стороною захисту довідці Київської міської наркологічної клінічної лікарні «Соціотерапія» від 18.02.2020 р. не зазначено, що В. страждав на наркоманію, потребував лікування від наркоманії та пройшов курс лікування саме від наркоманії. Судом встановлено, що В. не проходив медичного обстеження у розумінні ст. 13 Закону України від 15 лютого 1995 р. №62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», йому не встановлений відповідний діагноз «наркоманія» з усіма необхідними ознаками, передбаченими ст. 1 вищевказаного Закону та він не є особою, хворою на наркоманію, у розумінні цієї ж правової норми. Тому В. не проходив добровільного лікування як особа, хвора на наркоманію, у порядку, передбаченому ст. 14 Закону, оскільки такого лікування він не потребував (за результатами медичного обстеження лікар-нарколог на вказане лікування його не направляв) [10].

Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначено, що непрямою дискримінацією є ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб [11].

Положення ч. 4 ст. 309 КК України створюють менш сприятливі умови звільнення від кримінальної відповідальності особам, які не є хворими на наркоманію, порівняно з особами, хворими на неї.

Пропонуємо усунути ознаки дискримінації, виклавши ч. 4 ст. 309 КК України у такій редакції: «Особа, хвора на наркоманію, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, а також особа, яка не є хворою на наркоманію, але добровільно зголосилась взяти участь у державній або недержавній програмі попередження наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті».

Висновки. На сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм визначення належності засобу (речовини) до аналогів наркотичних засобів чи психотропних речовин. Проведення судових експертиз на предмет встановлення подібності хімічної структури нової психоактивної речовини хімічній структурі наркотичних засобів і психотропних речовин дозволить правоохоронним органам і судовій системі держави значно оперативніше реагувати на появу нових психоактивних засобів та речовин. Для проведення таких експертиз доцільно розробити та впровадити у судово-експертну діяльність Правила визначення подібності хімічної структури психоактивної речовини хімічній структурі наркотичних засобів і психотропних речовин (правила визначення аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин). Положення ч. 4 ст. 309 КК України містять ознаки дискримінації, а тому доцільною є така її редакція, яка враховує можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які не хворі на наркоманію.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про деякі питання віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.04.2019 № 715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-19#Text>.
5. Положення про комісію Міністерства охорони здоров'я України з віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 03.04.2019 № 715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0656-19#Text>.
6. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 листопада 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
8. Експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. URL: ndekc-zakarpattya.org.
9. Кримінальна справа № 378/1364/18. *Архів Ставищенського районного суду Київської області*.
10. Кримінальна справа № 756/10098/19. *Архів Оболонського районного суду м. Києва*.
11. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Pro zareyestrovani kryminalni pravoporushennya ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
2. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny vid 05 kvitnya 2001 r. [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
3. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rehovyny i precursory [On narcotic drugs, psychotropic substances and precursors] : Zakon Ukrayiny vid 15 lyutoho 1995 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
4. Pro deyaki pytannya vidnesennya zasobiv i rehovyn do analogiv narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn [On some issues of classifying drugs and substances as analogues of narcotic drugs and psychotropic substances] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny vid 03.04.2019 № 715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-19#Text>. [in Ukr.].
5. Polozhennya pro komisiyu Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny z vidnesennya zasobiv i rehovyn do analogiv narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn [Regulations on the commission of the Ministry of Health of Ukraine on classification of means and substances as analogues of narcotic drugs and psychotropic substances] : zatv. nakazom Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny vid 03.04.2019 № 715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0656-19#Text>. [in Ukr.].
6. Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvannu nymy [On measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse]: Zakon Ukrayiny vid 15.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [About the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies] : nakaz Ministerstva yustytisyi Ukrayiny vid 08.11.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. [in Ukr.].
8. Ekspertyza narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv ta prekursoriv [Expertise of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors]. URL: ndekc-zakarpattya.org. [in Ukr.].
9. Kryminalna sprava № 378/1364/18 [Criminal case № 378/1364/18]. *Arkhiv*

Stavyshchenskoho rayonnoho sudu Kyivskoyi oblasti. [in Ukr.].

10. Kryminalna sprava № 756/10098/19 [Criminal case № 756/10098/19]. *Arkhiv Obolonskoho rayonnoho sudu m. Kyiwa.* [in Ukr.].

11. Pro zasady zapobihannya ta protydyi dyskryminatsiyi v Ukraini [About the the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Krizhanovsky. Ways of improving criminal and related drug crime prevention measures. The article deals with the issue of improving criminal law and related measures to prevent drug crime. It has been proven that to date there is no effective mechanism for determining whether a drug (substance) belongs to analogues of narcotic drugs or psychotropic substances in Ukraine. This mechanism is regulated by the Procedure for classifying drugs and substances as analogues of narcotic drugs and psychotropic substances, approved by Order No. 715 of the Ministry of Health of Ukraine dated April 3, 2019. However, there is no actual List of analogues of narcotic drugs and psychotropic substances in Ukraine, which negatively affects the state of drug crime prevention. It is proposed to develop and implement in forensic activity the Rules for determining the similarity of the chemical structure of a psychoactive substance to the chemical structure of narcotic drugs and psychotropic substances (rules for determining analogues of narcotic drugs and psychotropic substances).

The author has substantiated that the provisions of Part 4 of Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine contain signs of discrimination. Persons who do not suffer from drug addiction cannot be exempted from criminal liability on the grounds provided for in part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine. A new version of this norm is proposed, taking into account the possibility of exemption from criminal liability of persons who are not drug addicts: «A person suffering from drug addiction who voluntarily applied to a medical institution and began drug addiction treatment, as well as a person who is not a drug addict, but voluntarily volunteered to participate in a state or non-state drug addiction prevention program, shall be released from criminal liability for the actions provided for in part one of this article».

Keywords: criminal and legal prevention measures, drug crime, analogues of narcotic drugs and psychotropic substances, drug addiction treatment, exemption from liability.

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-123-132

Вікторія РУФАНОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕННОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу кримінологічних показників гендерно зумовленого насильства. Найбільш поширеними видами гендерно зумовленого насильства є домашнє насильство, зґвалтування, психологічне насильство, вчинене з боку інтимного партнера; сексуальне домагання, фізичне й/або сексуальне насильство, вчинене інтимним партнером або іншою, ніж партнер особою; переслідування.

Питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів становить приблизно 40 %. Встановлена тенденція до зростання рівня домашнього насильства, торгівлі людьми, зґвалтування. Водночас відмічається зниження кількості встановлених осіб, які вчиняють ці кримінальні правопорушення. У загальній структурі гендерно зумовленого насильства найвищу інтенсивність має домашнє насильство, зґвалтування, торгівля людьми, що в цілому відповідає абсолютним даним про рівень злочинності.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, домашнє насильство, торгівля людьми, зґвалтування, рівень, динаміка, структура, латентність, злочинність.

© В. Руфанова, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1125-6277>

viktoria-dn@ukr.net

Постановка проблеми. Отримання повноцінної та цілісної картини про сучасний стан та основні тенденції розвитку певного соціального явища не можливо без його всебічного дослідження. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників гендерно зумовленого насильства на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії досліджуваному виду злочинності в Україні. Для розробки та практичного втілення в життя ефективної системи протидії злочинності в Україні важливим є проведення обміркованого аналізу та використання достовірних даних щодо поточного стану злочинності та її сучасні тенденції.

Актуальність проведення кримінологічного аналізу гендерно зумовленого насильства зумовлена викликами сьогодення. Зокрема, негативні тенденції свідчать про невідповідність темпів розвитку злочинності швидкості адаптації правоохоронної та правової систем до викликів сьогодення. Зокрема, поширення випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та неготовність правоохоронної системи та недосконалість правової бази суттєво ускладнюють своєчасне реагування та надання допомоги постраждалим. Це впливає на зростання рівня латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та загалом на неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності [1, с. 209].

Гендерно зумовлене насильство як різновид злочинності являє собою мінливе, динамічне, суспільно небезпечне явище, яке потребує постійного поточного, всебічного моніторингу, що дає змогу державі й суспільству мати уявлення про його характер, масштаби, тенденції, закономірності та особливості вияву. Саме за допомогою кількісних та якісних показників злочинності здійснюється моніторинг первинної інформації про злочинність, що в майбутньому дозволяє на основі отриманої інформації здійснювати прогнозування та протидію злочинності та окремим її видам [6, с. 59].

Вивчення та аналіз злочинності являє собою єдність пізнання та оцінки, оскільки під час аналізу враховуються закономірності злочинності та її змін, а також здійснюється оцінка особливостей злочинності в конкретних умовах, що дозволяє своєчасно виявляти нові тенденції та специфічні співвідношення її окремих елементів. Внаслідок оцінки ми можемо робити висновки щодо правильності попередніх уявлень про злочинність, вносити відповідні корективи в плани протидії злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення наукових, навчальних, навчально-методичних та інших видань показало, що у вітчизняній юридичній науці бракує фундаментальних розробок, присвячених дослідженню проблеми стану гендерно зумовленого насильства. Не применшуючи ролі та значущості розроблень українських правознавців з гендерної проблематики – Н. Аніщук, Н. Болотіної, М. Буроменського, Л. Кормич, К. Левченко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, О. Перунової, А. Політової, З. Ромовської, О. Харитонові та інших – треба зазначити, що аналіз кримінологічних показників гендерно зумовленого насильства не був предметом дослідження вітчизняних вчених, а тому необхідність його здійснення є очевидним. Водночас, враховуючи соціально-політичні, економічні, воєнні реалії, активна фаза збройного конфлікту, яка особливо загострює проблематику гендерно зумовленого насильства, надзвичайно актуалізує вибрану проблематику як таку, що має теоретико-прикладне значення.

Зважаючи на це, **метою** статті є аналіз кількісних та якісних показників гендерно зумовленого насильства для з'ясування сучасного стану цього виду злочинності та визначення тенденцій розвитку явища. Водночас головним завданням є розробка аргументованих заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію та блокування детермінант вчинення гендерно зумовленого насильства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз первинної кримінологічної інформації про злочинність здійснюється за допомогою кількісних та якісних показників. До них відносять: рівень, інтенсивність, структуру, динаміку, географію, характер, латентність, ціну злочинності тощо.

Для змістовної конкретизації гендерно зумовленого насильства в нашому дослідженні ми будемо використовувати словосполучення «кримінальні правопорушення (злочини), пов'язані з гендерно зумовленим насильством». Адже гендерно зумовлене насильство складається з окремих складів кримінальних правопорушень, які потребують вивчення та дослідження. Проаналізувавши складові гендерно зумовленого насильства,

ми зможемо отримати більш глибоке та чітке уявлення про сутність, зміст, форми вияву та основні тенденції розвитку цього явища.

Загалом станом на сьогодні надати кількісно-якісну характеристику гендерно зумовленому насильству є досить складним науковим та прикладним завданням. Це пов'язано з тим, що вітчизняне законодавство не надає визначення, що треба розуміти під гендерно зумовленим насильством. Також Кримінальний кодекс України не містить жодної вказівки на те, які склади злочинів треба відносити до таких, що становлять ядро, внутрішнє наповнення гендерно зумовленого насильства. Логічним наслідком такої ситуації є те, що статистичні форми та обліки офісу Генерального прокурора також не відділяють окремої категорії злочинів, які вчиняються у зв'язку гендерною ідентичністю особи, тобто на основі відкритих офіційних статистичних даних ми не можемо отримати цілісне уявлення про реальний стан гендерно зумовленого насильства. Однак ми можемо провести кримінологічне вимірювання основних складів кримінальних правопорушень, які утворюють ядро гендерно зумовленого насильства.

Отже, нами будуть проаналізовані найбільш поширені склади кримінальних правопорушень, в яких потерпілими переважно є особи жіночої (ст. 126-1, 134, 149, 151-2, 152, 153, 154, 161 Кримінального кодексу України) статі. Період аналізу вибрано 2013–2021 роки – до початку повномасштабного вторгнення.

Одним із основних показників злочинності є її *рівень*. Під ним розуміють кількісну характеристику, яка являє собою абсолютну кількість зареєстрованих злочинів та осіб, що їх вчинили, на певній території за конкретний проміжок часу (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством за 2013-2021 роки на території України
(за даними офіційних щорічних статистичних звітів Офісу Генерального Прокурора України)

Стаття КК		роки								
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
126-1	Зареєстровано злочинів							1068	2213	2432
	Виявлено осіб, які їх вчинили							-	1638	1614
134	Зареєстровано злочинів	3	2	4	1	3	2	3	-	1
	Виявлено осіб, які їх вчинили	1	-	-	-	-	-	-	-	-
149	Зареєстровано злочинів	131	118	110	115	342	270	320	206	232
	Виявлено осіб, які їх вчинили	79	77	79	20	56	38	29	14	10
151-2	Зареєстровано злочинів	-	-	-	-	-	-	1	-	-
	Виявлено осіб, які їх вчинили	-	-	-	-	-	-	-	-	-
152	Зареєстровано злочинів	508	421	323	349	259	203	355	393	406
	Виявлено осіб, які їх вчинили	370	275	203	182	149	147	307	237	134
153	Зареєстровано злочинів	292	212	192	214	249	253	69	87	85
	Виявлено осіб, які їх вчинили	213	166	141	104	94	90	205	41	27
154	Зареєстровано злочинів	3	6	3	1	6	7	12	8	9
	Виявлено осіб, які їх вчинили	1	2	-	-	-	-	-	-	-
161	Зареєстровано злочинів	16	26	40	41	52	99	98	97	95
	Виявлено осіб, які їх вчинили	1	8	5	-	2	6	2	6	6

Рівень гендерно зумовленого насильства, поданий в абсолютних числах кількості зареєстрованих злочинів та осіб, які їх вчинили по окремих складах злочинів, що найбільш часто пов'язані з гендерним насильством, дає змогу констатувати про зростання рівня домашнього насильства (ст. 126-1 КК), торгівлі людьми (ст. 149 КК), зґвалтування (ст. 152 КК). Водночас відмічається зниження кількості встановлених осіб, які вчиняють злочини. Вважаємо, що це може свідчити як про те, що одна особа вчиняє декілька злочинів, так і про не використання всього можливого ресурсу правоохоронної системи для встановлення винної особи і відповідно притягнення до відповідальності.

Також останніми роками відмічається зростання рівня фіксації такого злочину, як зґвалтування. Незважаючи на те, що він є справою приватного обвинувачення, однак потерпілі від таких дій все частіше заявляють на кривдника до органів поліції, що є позитивним явищем підвищення правової свідомості населення країни.

Наведені цифри свідчать про дуже низький відсоток виявлених осіб по ст. 161 КК України. Наприклад, у 2019 р. по зареєстрованих 98 злочинах встановлено лише 2 особи, у 2020 та 2021 рр. – по 6 осіб відповідно. Вважаємо це негативною тенденцією сучасного рівня злочинності, оскільки саме ст. 161 КК є спеціальною нормою, яка передбачає відповідальність за різні види дискримінації, однак, як свідчить офіційна статистика, до відповідальності притягується невелика кількість осіб. Це створює передумови до подальшої допустимості порушення принципів рівноправності громадян за різними ознаками.

Аналіз статистики та результати попередніх досліджень дають підстави стверджувати, що рівень насильства над жінками дуже високий, і це при тому, що офіційні цифри відображають лише верхівку проблеми.

Далі розглянемо значення коефіцієнта інтенсивності злочинності (K_{zi}) та коефіцієнта злочинної активності (K_{za}) для отримання реального уявлення про гендерно зумовлене насильство. На підставі цих коефіцієнтів зможемо простежити, як змінюється злочинна інтенсивність та злочинна активність протягом аналізованого періоду (табл. 2).

Таблиця 2

Показники K_{zi} та K_{za} окремих видів злочинів, пов'язаних зі вчиненням гендерно зумовленого насильства за 2013–2021 роки на території України

(розрахунок проводився на 100 тис. населення. Під час розрахунку коефіцієнтів до уваги бралися щорічні офіційні дані щодо кількості населення України, а для розрахунку K_{za} бралась кількість населення активної вікової групи – від 16 до 65 років)

стаття КК		роки								
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
126-1	K_{zi}	-	-	-	-	-	-	2533	5282	5847
	K_{za}	-	-	-	-	-	-	-	5808	5764
134	K_{zi}	6	4	9	2	7	5	7	-	2
	K_{za}	3	-	-	-	-	-	-	-	-
149	K_{zi}	285	259	256	268	803	636	759	491	557
	K_{za}	248	244	266	68	193	133	102	50	36
151-2	K_{zi}	-	-	-	-	-	-	2	-	-
	K_{za}	-	-	-	-	-	-	-	-	-
152	K_{zi}	1116	926	752	816	608	478	842	937	976
	K_{za}	1162	870	685	620	514	511	1078	840	478
153	K_{zi}	641	466	447	500	584	596	163	207	204
	K_{za}	668	525	476	355	324	313	720	145	96
154	K_{zi}	6	13	7	2	14	16	25	19	22
	K_{za}	3	6	-	-	-	-	-	-	-
161	K_{zi}	35	57	93	95	122	233	232	231	228
	K_{za}	3	26	17	-	7	21	7	21	21

На підставі представлених даних можемо зазначити, що з аналізованої групи злочинів найвищу інтенсивність має домашнє насильство, зґвалтування, торгівля людьми, що в цілому відповідає абсолютним даним про рівень злочинності. Одночасно розрахунок коефіцієнтів дозволив встановити цікаву річ: під час зростання інтенсивності злочинності спостерігається зниження злочинної активності. Наприклад, K_{zi} за торгівлю людьми у 2021 зріс на 66 одиниць порівняно з 2020 р., однак K_{za} знизилась на 14 одиниць. Подібна ситуація щодо ст. 152 КК. Зокрема, K_{zi} у 2020 р. становив 967, а у 2021 р. – 976 (+9). Водночас K_{za} у 2020 р. становив 840, а у 2021 р. – 478 (-362). Вважаємо, що така ситуація є наслідком зниження кількості виявлених осіб, які вчиняють злочини, внаслідок різних

причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Для отримання більш чіткого уявлення про внутрішню будову та якісний склад гендерно зумовленого насильства в кримінології використовують такий показник, як структура злочинності. За допомогою структури злочинності визначається питома вага певного виду злочинів щодо загальної величини злочинності (рис. 1).

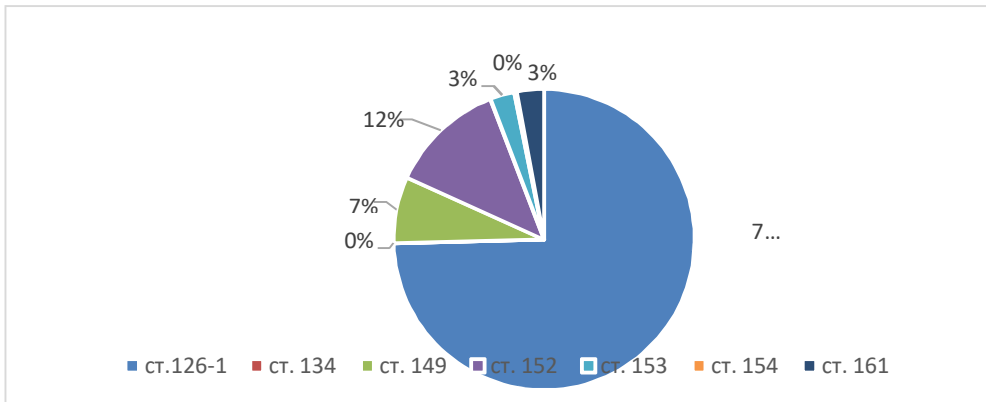

Рис. 1. Структура гендерно зумовленого насильства за 2021 р.

Як випливає з наведеної діаграми, у структурі злочинів, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством, переважає ст. 126-1 КК «Домашнє насильство» і становить 75 % від загальної кількості злочинів досліджуваної групи. 12 % в загальній структурі займає ст. 152 КК «Згвалтування» і 7 % «Торгівля людьми».

Треба звернути увагу, що статистичні звіти офісу Генерального прокурора містять інформацію про таку категорію злочинів, як «пов'язані з домашнім насильством». Ця категорія є більш широким поняттям, ніж домашнє насильство, і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства, а тому під час встановлення змісту згаданого поняття треба зважати на конкретні фактичні обставини справи, а не тільки на кваліфікації дій винної особи.

Відповідно до Постанови Верховного Суду України від 12 лютого 2020 р. по справі № 453/225/19 злочинном, пов'язаним із домашнім насильством, треба вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), вказаних у ст. 1 Закону № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину [5].

Відкриті джерела офіційної статистики не деталізують категорію «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством», що ускладнює процес якісного вивчення цього феномена. Водночас підрозділи Національної поліції оперують поняття «кримінальні правопорушення, скоєні в сімейному середовищі», тобто маємо термінологічні неузгодженості в категоріальному апараті між положеннями законодавства (насильство за ознакою статі), статистичними обліками Генеральної прокуратури та Національної поліції. І хоча відсутні будь-які офіційні уточнення щодо змістовного наповнення цих категорій, в нашому дослідженні будемо використовувати їх як тотожні.

Оскільки кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, переважають у структурі гендерно зумовленого насильства, розглянемо структуру саме цієї категорії кримінальних правопорушень.

Тож за даними Національної поліції, у 2020 р. структура кримінальних правопорушень, скоєних у сімейному середовищі, була такою (рис. 2):

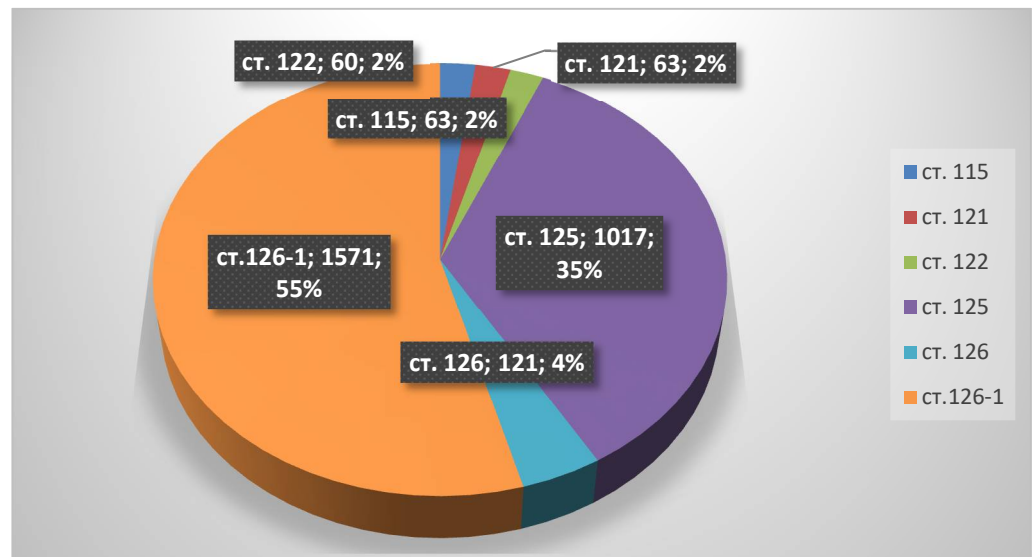

Рис. 2. Структура кримінальних правопорушень, учинених у сімейному середовищі у 2020 р. (за статистичними даними Національної поліції)

Як видно з наведеної діаграми, в середині групи кримінальних правопорушень, вчинених у сімейному середовищі, переважає домашнє насильство (55 %) та легкі тілесні ушкодження (35 %). Разом з цим вчиняються побої та мордування (4 %), а також умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжкі тілесні ушкодження та умисне вбивство (по 2 % відповідно).

За результатами вивчення вироків по злочинах, пов'язаних з домашнім насильством за 2017–2021 рр., нами було встановлено, що 21 % всіх вироків по ст. 126-1 КК, 11 % – ст. 152 КК, 10 % – ст. 153 КК та 7 % – ст. 127 КК. Тобто судова практика підкріплює статистичні дані щодо того, що найбільш поширеними виявами гендерно зумовленого насильства в Україні є «Домашнє насильство», «Зґвалтування», «Сексуальне насильство».

Під час вимірювання злочинності доцільним є з'ясування питомої ваги досліджуваної групи кримінальних правопорушень до загального показника злочинності. Розглянемо як змінювався показник (питома вага) кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством (табл. 3).

Таблиця 3

Питома вага кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, та кримінальних правопорушень, вчинених стосовно жінок щодо загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за 2013-2021 роки

	роки									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Всього обліковано кримінальних правопорушень	563560	529139	565182	592604	523911	487133	444130	360622	321443	
Кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством	2247	918	998	1292	1341	1586	2554	3972	4800	
Питома вага (%)	0,003	0,001	0,002	0,002	0,002	0,003	0,005	0,011	0,014	
Кількість кримінальних правопорушень вчинених стосовно жінок	Дані відсутні							73788	59491	
Питома вага (%)	-							0,2	0,2	

Отже, питома вага кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, протягом тривалого часу трималась на стабільно невисоких показниках і становила в середньому 0,002 %. Однак у 2021 р. спостерігається суттєве збільшення питомої ваги (0,014) досліджуваної групи злочинів, паралельно зі зменшенням загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень.

На нашу думку, це пов'язано з певними законодавчими змінами, зокрема доповнення КК України ст. 126-1 «Домашнє насильство». Наявність спеціальної норми, на наше переконання, могло суттєво вплинути на статистичний ландшафт злочинності в країні. Водночас можемо відмітити зростання питомої ваги.

Загалом за 9 років питома вага кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, зросла на 0,011 %. Це свідчить не тільки про зростання абсолютної кількості цих злочинів, але про зростання їх питомої ваги в насильницькій злочинності та в групі кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та недоторканості особи. У 2021 р. питома вага звалтування (ст. 152 КК) становить 43,6 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи. Домашнє насильство (ст. 126-1 КК) становить 6,6 % від загальної кількості злочинів проти життя та здоров'я особи. Також питома вага торгівля людьми (ст. 149 КК) охоплює 30 % від усієї сукупності кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Говорячи про поширеність окремих видів насильства щодо жінок у віці старше 15 років, то 75 % всіх випадків – це різні види насильства, 65 % становить психологічне насильство, вчинене з боку інтимного партнера; 49 % – сексуальне домагання, 35 % – фізичне й/або сексуальне насильство, вчинене інтимним партнером або іншою, ніж партнер, особою і 10 % – переслідування. Кожна 10 жінка стає жертвою фізичного та/або сексуального насильства з боку іншої, ніж інтимний партнер, особою.

Щодо *характеру насильства*, яке вчиняє інтимний партнер, то психологічне насильство становить 65 %, фізичне – 23 %, а сексуальне – 7 %. Найпоширенішою формою насильства, яке вчиняється з боку інтимного партнера, є психологічне насильство, 53 % якого виявляється в контролюванні поведінки потерпілої особи, 48 % – це жорстоке поводження, 21 % – економічне насильство, 8 % – шантажування жінки шляхом використання її дітей/жорстокого поводження з її дітьми [3, с. 12].

Також треба зазначити, що до 2020 р. статистичні форми взагалі не накопичували інформацію щодо кількості жінок, які постраждали від кримінальних правопорушень. На нашу думку, це було суттєвим недоліком статистичних форм, оскільки відсутність інформації сприяла тому, що проблема злочинності стосовно жінок була невидимою. Відповідно «жіночий фактор» не враховувався в планах профілактики злочинності. Це свідчить про те, що ставлення до жінок, як до потерпілих від кримінальних правопорушень, було не досить серйозним, правоохоронці не вбачали нагальної проблеми в цьому. Лише з 2020 р., коли почала накопичуватися та оприлюднюватись інформація про кількість правопорушень, в яких постраждалими є жінки, можемо говорити про поширеність, масштабність та системність цього феномена, про що свідчать показники питомої ваги – 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Адже статистичні дані, дезагреговані за статтю, віковими та етнічними групами, формами інвалідності, географічним розташуванням й соціально-економічним становищем мають принципове значення для точної оцінки ситуації, яка виникла стосовно жінок, гендерної нерівності, масштабів і характеру насильства над жінками. Відсутність таких даних суттєво ускладнює планування та реалізацію заходів протидії гендерно зумовленому насильству.

Важливим показником вимірювання злочинності є *динаміка*, яка дозволяє розглянути рух гендерно зумовленого насильства у часі шляхом встановлення відношення рівня і структури теперішнього часу до її рівня та структури за попередні періоди (рис. 3).

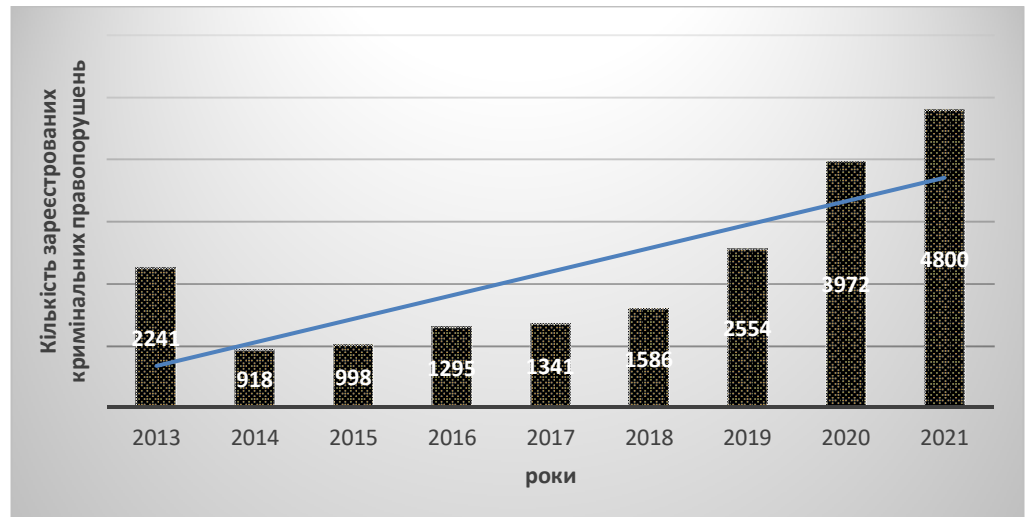

Рис. 3. Динаміка кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Наведена діаграма яскраво свідчить про сталу тенденцію до зростання кількості офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Враховуючи те, що офіційні дані не відображають реальної картини, однак навіть офіційна картина свідчить про значну поширеність домашнього насильства.

Говорячи про *географію* гендерно зумовленого насильства слід зазначити, що на аналіз вироків судів щодо гендерно зумовленого насильства свідчать, що ця категорія справ розглядається по всій Україні. Найбільше матеріалів виявилось за останні 2020 та 2021 роки – 25,0 % та 29,0 % відповідно. Однак, нами найбільше виявлено вироків в Закарпатській області – 10,0 %, в Львівській та Одеській областях – по 9,0 %, в Херсонській – 8,0 % та Вінницькій – 6,0 %. В Полтавській, Луганській, Київській та Івано-Франківській виявилось по 5,0 % вироків. Проаналізовані вирок з Єдиного реєстру судових рішень України, ухвалені переважно в районних судах – 67,0 %, в міськрайонних судах – 20,0 %, в міських – 10,0 % та 3,0 % в апеляційному.

Характер злочинності визначається питомою вагою тяжких та особливо тяжких злочинів, а також суспільною небезпечністю осіб, які їх вчинили до загальної кількості злочинів та злочинців (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл за ступенем тяжкості злочинів, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством

За наведеною гістограмою вбачається, що питома вага особливо тяжких злочинів становить 13 %, тяжких – 31 %, а нетяжких – 56 %.

Стосовно такого показника, як «ціна» злочинності, то цей показник є відображенням тієї шкоди та витрат суспільства, які є наслідком злочинних виявів. Єдиного бачення щодо визначення та методик розрахунку ціни злочинності немає. Експерти Фонду народонаселення ООН підраховали, що ціна насильства над жінками в Україні – це витрати держави та самої сім'ї (адміністративні витрати, втрата майна і працездатності) – становить приблизно 208 мільйонів у рік. При цьому, за результатами міжнародних досліджень, 1 долар, вкладений у профілактику насильства, дозволяє зекономити 15–20 доларів подальших витрат, викликаних цим явищем [4].

Водночас є певна частина злочинності, яка не відображена в статистичних та інших формах обліку, це *латентна* (прихована) злочинність. Гендерно зумовлене насильство є високолатентним явищем. Це пов'язано з тим, що питома вага постраждалих від такого насильства є саме жінки, щодо яких впродовж тривалого періоду часу сформувались певні стереотипи, світоглядні установки, обмеження тощо. Саме через це жінки не завжди усвідомлюють факт насильства щодо себе, вважаючи допустимою «зовсім не прийнятну» поведінку партнера. Зі свого боку, вчинюючи насильство щодо жінок, продовжують зберігати та підтримувати власний домінуючий статус у суспільстві та родині, принижуючи при цьому жінок, в тому числі за допомогою прихованого насильства» [2, с. 59]. Основною причиною, чому жінки не повідомляли поліцію про свій найсерйозніший інцидент насильства, було те, що постраждалі вирішили впоратися з цим самотійно або вважали, що це сімейна справа. Серед інших причин: небажання, щоб хтось знав про це, вважаючи це особистим; думка, що це дрібниця; небажання, щоб у кривдника були неприємності з поліцією; страх перед партнером, фінансова залежність від кривдника тощо.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження кількісних та якісних показників гендерно зумовленого насильства за 2013–2021 рр., дозволило констатувати таке:

1. Рівень гендерно зумовленого насильства залишається досить високим. Зокрема, відмічається тенденція до зростання рівня домашнього насильства (ст. 126-1 КК), торгівлі людьми (ст. 149 КК), зґвалтування (ст. 152 КК). Водночас спостерігається зниження кількості встановлених осіб, які вчиняють злочини. Найвищу інтенсивність має домашнє насильство, зґвалтування, торгівля людьми, що в цілому відповідає абсолютним даним про рівень злочинності.

2. У структурі зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством, переважає ст. 126-1 КК «Домашнє насильство» і становить 75 % від загальної кількості злочинів досліджуваної групи. 12 % в загальній структурі становить ст. 152 КК «Зґвалтування» і 7 % «Торгівля людьми». Аналіз вироків дозволяє зазначити, що 21 % всіх вироків по кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством, це ст. 126-1 КК, 11 % – ст. 152 КК, 10 % – ст. 153 КК та 7% – ст. 127 КК.

Найбільш поширеними видами гендерно зумовленого насильства є психологічне насильство, вчинене з боку інтимного партнера (65 %); сексуальне домагання (49 %), фізичне й/або сексуальне насильство, вчинене інтимним партнером або іншою, ніж партнер, особою (35 %); переслідування (10 %). Питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів становить приблизно 40 %.

3. Рівень латентності гендерно зумовленого насильства залишається досить високим, що зумовлено об'єктивним та суб'єктивними факторами. Найбільш поширеними причинами, чому постраждалі не повідомляють про випадки насильства є сором, страх про осуд, про ще більше насильство з боку кривдника, фінансова залежність від кривдника, не довіра правоохоронним органам.

Отже, аналіз кількісно-якісних показників гендерно зумовленого насильства та пов'язаних із ним загроз розвитку та спокійного життя для кожної жінки, дівчини та нормального розвитку нашої держави, доводить необхідність здійснення комплексного кримінологічного супроводу запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству та реалізації цього процесу шляхом вжиття комплексу заходів нормативно-правового, організаційного, інформаційного та науково-методичного характеру. Загалом результати кількісно-якісного вимірювання гендерно зумовленого насильства є вагомим підґрунтям для прогностичного аналізу та визначення тенденцій розвитку явища.

Список використаних джерел

1. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207-213.
2. Герман, Джудіт. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору / Пер. з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів : Видавництво Старого Лева. 2015. 416 с.
3. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. Проведено піз керівництвом ОБСЄ. 2019. 120 с. URL : [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf](https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf). (дата звернення: 29.11.2023).
4. Домашнє насильство: НЕ б'є – значить любить. URL : http://solon-rn.dp.gov.ua/OBLADM/solon_rda.nsf/docs/abafe4216c19a703c2258440004bb82f?OpenDocument&Click=&PrintForm (дата звернення: 12.11.2023).
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 29.11.2023).
6. Кримінологія : підруч. В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг ред В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

Надійшла до редакції 01.12.2023

References

1. Beschastnyy, V. (2017) Kryminolohichnyy analiz stanu zlochynnosti v Ukraini [Criminological analysis of the state of crime in Ukraine]. *Pidpryyemnytsvo, hospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 207-213. [in Ukr.].
2. Herman, Dzhudit (2015). Psykholohichna travma ta shlyakh do vyduzhannya: naslidky nasyt'sva – vid znushchan' u sim'yi do politychnoho teroru [Psychological trauma and the path to recovery: consequences of violence – from abuse in the family to political terror] / Per. z anh. Oksana Lyzak, Oksana Nakonechna, Oleksandr Shlapak. L'viv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 416 p. [in Ukr.].
3. Dobrobut i bezpeka zhinok. Doslidzhennya nasyt'sva nad zhinkamy v Ukraini. Provedeno pizh kerivnytstvom OBSYe [Welfare and safety of women. Research on violence against women in Ukraine. Conducted under the leadership of the OSCE]. 2019. 120 p. URL : [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf](https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf). (access date: 29.11.2023). [in Ukr.].
4. Domashnye nasyt'stvo: NE b'ye – znachyt' lyubyt' [Domestic violence: NOT hitting means loving]. URL : http://solon-rn.dp.gov.ua/OBLADM/solon_rda.nsf/docs/abafe4216c19a703c2258440004bb82f?OpenDocument&Click=&PrintForm (access date: 12.11.2023). [in Ukr.].
5. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' [Unified state register of court decisions]. URL : reyestr.court.gov.ua (data zvernennya: 29.11.2023). [in Ukr.].
6. Kryminolohiya [Criminology] : pidruchnyk. V.V. Holina, B.M. Holovkin, M.YU. Valuys'ka ta in. ; za zah red V.V. Holiny, B.M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2014. 440 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriya Rufanova. Criminological indicators of gender-based violence in Ukraine. The article deals with analysis of criminological indicators of gender-based violence. The most common types of gender-based violence are domestic violence, rape, psychological violence committed by an intimate partner; sexual harassment, physical and/or sexual violence committed by an intimate partner or a person other than the partner; persecution.

The specific weight of serious and especially serious crimes is about 40 %. There is an established trend towards an increase in the level of domestic violence, human trafficking, and rape. Along with this, there is a decrease in the number of established persons who commit these criminal offenses. In the general structure of gender-based violence, domestic violence, rape, and human trafficking have the highest intensity, which generally corresponds to absolute data on the level of crime.

The latency level of gender-based violence remains quite high, which is due to objective and subjective factors. The most common reasons why victims do not report cases of violence are shame, fear of condemnation, more violence from the abuser, re-victimization, stigmatization, financial dependence on the abuser, low level of trust in law enforcement agencies, and others.

The analysis of quantitative and qualitative indicators of gender-based violence and related threats to the development and peaceful life of every woman, girl and the normal development of our country proves the need for comprehensive criminological support for the prevention and counteraction of gender-based violence and the implementation of this process by taking a set of measures regulatory, organizational, informational and scientific-methodological. In general, the results of quantitative and qualitative measurement of gender-based violence are a good basis for prognostic analysis and determination of trends in the development of the phenomenon.

Keywords: *gender-based violence, conflict-related sexual violence, domestic violence, human trafficking, rape, level, dynamics, structure, latency, crime.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-133-139

Євген ЛУК'ЯНЧИКОВ[©]
доктор юридичних наук,
професор
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря
Сікорського», м. Київ,
Україна)

Борис ЛУК'ЯНЧИКОВ[©]
кандидат юридичних наук,
доцент
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря
Сікорського», м. Київ,
Україна)

Ольга МИКИТЕНКО[©]
здобувач освітнього
ступеня «магістр»
(Університет економіки
та права «КРОК»,
м. Київ, Україна)

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Надано увагу тому, що діяльність правоохоронних органів на цьому етапі кримінального провадження врегульована не повною мірою та потребує подальшого дослідження.

Доведено, що кримінальна процесуальна діяльність починається з моменту надходження заяви або повідомлення про правопорушення до правоохоронного органу. Внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань не може розглядатися як процесуальне рішення, а є результатом його ухвалення у формі відповідної постанови.

Обґрунтовано пропозиції щодо уточнення редакції окремих положень статті 214 КПК та відомчих нормативних документів. Рішення про необхідність проведення досудового розслідування на підставі особистого переконання за результатами перевірки та оцінки отриманої інформації повинен ухвалювати саме слідчий, який і несе за це персональну відповідальність.

Ключові слова: початок розслідування, докази, підстави, приводи для початку розслідування, слідчий, уповноважена службова особа, процесуальне рішення.

Постановка проблеми. Черговим етапом у формуванні кримінального процесуального законодавства України стало ухвалення чинного Кримінального процесуального кодексу, яким запроваджено низку нових інститутів та процедур. Його

© Є. Лук'янчиков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>
evgenlyk947@gmail.com

© Б. Лук'янчиков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>
boryn1971@gmail.com

© О. Микитенко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4608-5567>
olgamikitenko71@gmail.com

підготовка та ухвалення відбувалося в умовах кризових політичних процесів та глибокого соціального розшарування, коли злочинність стала одним із негативних чинників, який суттєво впливає на ефективність діяльності органів державної влади, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян. Корупція охопила всі ланки органів державної влади та місцевого самоврядування [1, с. 12].

Щодо цього треба було б очікувати певних позитивних змін у практичній діяльності з протидії злочинності, підвищенні ефективності досудового розслідування та судового розгляду. Водночас із повідомлень засобів масової інформації можна зробити висновок, що кримінальна процесуальна діяльність уповноважених державних органів і її нормативне врегулювання не забезпечують потреб демократичного суспільства, потребують належного опрацювання та внесення пропозицій щодо її удосконалення. Певною мірою це стосується проблеми початкового етапу кримінального провадження, які не тільки привертають увагу науковців, але перебувають у полі зору законодавця. У квітні 2017 року Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності розглянув на своєму засіданні проєкт про внесення змін до частини першої ст. 214 КПК. Звернувши увагу на актуальність урегулювання правових підстав внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, Комітет вирішив рекомендувати Верховній Раді України за результатами розгляду в першому читанні ухвалити його за основу [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На відміну від попереднього, чинний КПК зазнав суттєвих змін, що стосуються нормативного регулювання діяльності з перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а більше ніж десятирічний досвід реалізації його приписів на практиці дозволяє проаналізувати результати такої роботи, зробити певні висновки та обґрунтувати пропозиції з подальшого нормативного врегулювання такої діяльності. Ця проблема привертає увагу науковців та практиків. М. Макаров під час підготовки дисертації на здобуття ступеня доктора юридичних наук на підставі результатів опитування правозастосувачів пропонує доповнити КПК нормами про: проведення перевірки заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення; ухвалення за її результатами рішень про початок досудового розслідування або про відмову у цьому; оскарження цих рішень слідчому судді [3, с. 22]. Удосконаленню діяльності з приймання, реєстрації та перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення для ухвалення процесуального рішення присвячено дослідження А. Столітнього [4, с. 8, 16]. Визначенню підстав і моменту початку досудового розслідування присвячена стаття М. Погорецького (2015 р.). Дослідження аналізованих питань здійснювалося в процесі роботи над вирішенням теоретико-правових та організаційних засад досудового провадження (О. Татаров, 2012 р.). Незважаючи на це, низка питань щодо врегулювання початку кримінального провадження залишаються актуальними, потребують опрацювання та вирішення.

Метою статті є аналіз окремих положень порядку нормативного врегулювання початку кримінального провадження в чинному КПК та відповідних відомчих нормативних документах, обґрунтування пропозиції щодо подальшого унормування діяльності з розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, кримінальне провадження складається із двох частин – досудового розслідування і судового провадження (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК). Досудове розслідування передуює судовому розгляду і спрямоване на створення належних умов для його результативного проведення. Починається досудове розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК).

Історія і розвиток нормативного регулювання інституту перевірки інформації про кримінальні правопорушення, починаючи від Статуту кримінального судочинства 1864 року, висвітлюється в монографії О. Татарова, яка опублікована напередодні ухвалення чинного КПК України, в період активного обговорення його проєктів науковою громадськістю [5, с. 215–280].

Метою запровадження нового порядку початку кримінального провадження, на думку М. Погорецького, було унеможливити конфлікт між державою та громадянами щодо їх звернень до правоохоронних органів із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, запобігаючи їх неприйняттю, відмові у їх вирішенні, а також створенню широких можливостей оперативного розгляду таких заяв та повідомлень, застосовуючи при цьому весь арсенал кримінальних процесуальних засобів [6, с. 93]. Наведену думку поділяли й інші автори. За підсумками роботи у першому кварталі 2013 р., зазначає Л. Лобойко, розпочато кримінальних проваджень у 3,2 раза більше, ніж у попередньому році. Нескладно підрахувати, зазначає автор, наскільки більше потерпілих отримали можливість захистити свої порушені права у межах кримінального провадження [7, с. 24].

Жоден з авторів, які схвально ставляться до подібного нововведення, не надають відповіді на запитання про реальні можливості захистити порушені права та інтереси заявника. У приватному спілкуванні академік В. Гончаренко зазначав, що внесення відомостей до ЄРДР, ще не може забезпечити поновлення порушених прав особи. Для цього потрібна наполеглива робота слідчого і прокурора, спрямована на встановлення особи, яка вчинила злочин, доведення її вини у цьому та забезпечення відшкодування шкоди завданої правопорушенням. Створення електронної бази даних і внесення до неї певних відомостей, зазначає В. Ю. Шепітько, ще не означає, що здійснюється належна пізнавальна діяльність, яка спрямована на встановлення ознак злочину, достатніх для кримінального переслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі примусового характеру [8, с. 70].

Вимога КПК про невідкладне, але не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинене правопорушення внесення відомостей до ЄРДР та початок розслідування і сьогодні не завжди виконується, що свідчить про ухилення правоохоронних органів від виконання приписів КПК. За даними Судової адміністрації у 2020 р. до судів надійшло значно більше скарг, ніж у попередні роки, на бездіяльність слідчого та прокурора стосовно не внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Кількість таких скарг становить майже половину від усіх одержаних скарг (37826), з яких судом задоволено 60,4 %. Треба також звернути увагу на те, що у цьому ж році із загальної кількості кримінальних правопорушень більше ніж у половині – 423474 (54 %) в подальшому були ухвалені рішення про закриття проваджень за фактом відсутності події чи складу злочину [9].

З наведених статистичних даних важко уявити, в який спосіб більше половини заявників, кримінальні провадження щодо заяв яких були закриті, спромоглися захистити свої права та законні інтереси. Водночас можна констатувати, що слідчі витратили певний час на перевірку таких заяв і повідомлень проведенням слідчих та інших процесуальних дій для з'ясування підстав до закриття кримінального провадження, які в низці випадків могли бути встановлені вже на початковому етапі.

Процесуальна діяльність, що передусє початку досудового розслідування, врегульована приписами ч. 1 та 4 ст. 214 КПК. У ч. 4 цієї статті визначається коло осіб, на яких покладається обов'язок приймати та реєструвати заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення: слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на це. Відповідно до приписів ч. 1 ст. 214 КПК обов'язок внести відомості до ЄРДР покладається на слідчого, дізнавача, про якого не згадується в ч. 4 цієї статті, або прокурора. Це повинно бути зроблено невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання такої інформації. Невідкладно до ЄРДР повинні вноситися відомості, на нашу думку, в тих випадках, коли вони безпосередньо вказують на ознаки кримінального правопорушення (підстава для ухвалення процесуального рішення). Вказівка на те, що це повинно бути зроблено не пізніше 24 годин після отримання таких відомостей, дає підстави вважати, що цей час слідчий може використати для аналізу наявної у нього інформації та ухвалення рішення про необхідність проведення розслідування цього факту правопорушення. Процесуальне рішення, зазначає М. Шумило, повинно обумовлюватися тією сукупністю доказів, які є в розпорядженні слідчого на момент його ухвалення [10, с. 12]. Якщо рішення слідчого про необхідність досудового розслідування є процесуальним, а інакше його не можна уявити, воно повинно ухвалюватись на підставі відповідних даних, що отримані в процесі перевірки за заявами чи повідомленнями про злочин. Оскільки така перевірка, зазначає М. Щербаковський, зачіпає інтереси громадян і юридичних осіб, актуальним є питання про ступінь і форми такої перевірки [11, с. 597].

Результати такої перевірки повинні бути оформлені відповідним процесуальним документом – постановою (ч. 3 ст. 110 КПК). Відомості про ухвалене рішення невідкладно повинні бути внесені до ЄРДР. Такий порядок оформлення процесуальних рішень у кримінальному провадженні є логічним і традиційним.

З аналізу редакції ч. 1 ст. 214 КПК не можна зробити однозначного висновку про суб'єкта, який ухвалює рішення про початок розслідування. У другій половині цієї норми зазначається: «Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування ...», тобто керівник органу досудового розслідування вже ухвалив рішення, що за фактом, зазначеним в заяві або повідомленні, необхідно провести розслідування, а слідчий зобов'язаний внести відомості в ЄРДР та почати розслідування.

З метою упорядкування діяльності з приймання та перевірки інформації про правопорушення, що надходить до органів Національної поліції України, наказом МВС України від 08.02.2019 р. № 100 затверджено Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події.

Цим Порядком врегульовано ведення єдиного обліку органами Національної поліції України заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ІПС ІПНП) [12].

У Порядку визначено перелік джерел, в яких може міститися інформація про кримінальні правопорушення та інші події (їх треба вважати приводами до початку кримінальної процесуальної діяльності), до яких віднесено:

1) заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень);

2) самостійно виявлені слідчим (дознавачем) або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення;

3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні;

4) інше.

Наведений перелік джерел (приводів) до початку кримінальної процесуальної діяльності з перевірки викладених в них фактів не є вичерпним, а тому на практиці можуть зустрітися й будь-які інші, що не може бути мотивом для відмови їх прийняття та перевірки. Відсутність у чинному КПК чітко визначених приводів та підстав до початку кримінального провадження, а також безальтернативність в ухваленні рішення слідчим за результатом їх перевірки, слушно зазначає Я. Конюшенко, є певним недоліком унормування такої діяльності й ухвалення вищезгаданих процесуальних рішень [13, с. 137–138].

Прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особистості заявника, здійснюється цілодобово негайно тим органом поліції, до якого надійшла заява чи повідомлення, або самостійне виявлення слідчим або іншою службовою особою органу Національної поліції з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Особу, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення, уповноважена службова особа органу (підрозділу) поліції або інший поліцейський попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, що передбачена ст. 383 КК України.

На лицьовому боці заяв, повідомлень та рапортів поліцейських про правопорушення уповноважена службова особа проставляє штамп реєстрації, за формою, встановленою Порядком, та вносить відомості в ІТС ІПНП, а у разі тимчасової відсутності технічних можливостей, в журнал Єдиного обліку. У невідкладних випадках уповноважена службова особа направляє на місце події слідчо-оперативну чи групу реагування для проведення його огляду та збереження слідової картини правопорушення. Невідкладно, але не пізніше 24 годин після реєстрації уповноважена службова особа передає зібрані матеріали до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР (п. 7 розділу 2 Порядку).

Цей порядок повною мірою відповідає вимогам ч. 4 ст. 214 КПК, в якій міститься вказівка про іншу службову особу, яка уповноважена на прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та їх реєстрацію.

Заяви або повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення та іншої події можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до «Протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію», форма якого наведена у додатку до Порядку. Протокол підписують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву.

Аналіз окремих норм Порядку спонукає до роздумів про місце і роль слідчого та керівника слідчого підрозділу в ухваленні рішення за заявами та повідомленнями про правопорушення. Наприклад візьмемо абз. 2 п. 11 розд. 2, де зазначається, що «керівник органу (підрозділу) поліції або особа, яка виконує його обов'язки, доручає уповноваженій службовій особі невідкладно зареєструвати рапорт працівника поліції в ІТС ПІНП (журналі ЄО) та не пізніше 24 годин з моменту реєстрації надіслати зазначені матеріали до органу досудового розслідування органу (підрозділу) поліції для внесення відповідних відомостей до ЄРДР».

За такої редакції цієї норми можна дійти висновку, що рішення про необхідність розслідування вже ухвалене керівником органу поліції, а слідчому залишається лише технічна робота: внести відомості в ЄРДР. Але, як вже зазначалося, ні керівник органу поліції, ні особа, уповноважена приймати та реєструвати заяви і повідомлення про правопорушення, не наділені правом ухвалювати рішення про початок розслідування і вносити відомості про це до ЄРДР. Таким правом наділені слідчий, дізнавач і прокурор (ч. 1 ст. 214 КПК). Під час ознайомлення із заявою та доданими до неї матеріалами слідчий може встановити відсутність події або складу кримінального правопорушення (таких випадків на практиці більше 50 %), але незважаючи на це, він зобов'язаний внести відомості до ЄРДР, заздалегідь усвідомлюючи наявність підстав для закриття провадження, можливо провести слідчі дії, а потім оформити процесуальне рішення. Наскільки такий порядок можна вважати доцільним, з одного боку, для забезпечення прав та інтересів заявника, а з іншого – для підвищення результативності роботи з розкриття злочинів.

Наведені положення щодо порядку роботи із заявами та повідомленнями про злочин мають суттєве процесуальне значення, а тому повинні знайти відображення не у відомчій інструкції, а у відповідних статтях Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. Заяви, повідомлення та інші джерела інформації про кримінальні правопорушення (приводи до початку процесуальної діяльності) потребують перевірки і оцінки слідчим. За результатами перевірки слідчий може ухвалити одне з таких рішень: а) почати досудове розслідування за даним фактом, про що винести відповідну постанову і внести відомості до ЄРДР; б) відмовити у відкритті кримінального провадження (у разі відсутності до цього підстав) або в) з дотриманням правил підслідності направити матеріал компетентному органу. Відомості про ухвалені рішення, передбачені п. б та в вносяться до інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», а заявника інформують про ухвалені рішення, яке може бути оскаржене до слідчого судді.

Список використаних джерел

1. Шакур В. І. Нова парадигма у досудовому розслідуванні. *Становлення системи негласного розслідування у кримінальному процесуальному законодавстві України* : матеріали круглого столу (м. Київ, 7 жовт., 2011 р.). Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2011. С. 12–14.
2. Висновок відповідального комітету. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XH4SS00Q?an=13> (дата звернення: 24.11.2023).
3. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. Київ, 2018. 38 с.
4. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / ДДУВС. Дніпро, 2018. 40 с.
5. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монограф. Донецьк : ТОВ «ВПП Промінь», 2012. 640 с.
6. Погорєцький М. А. Актуальні проблеми визначення підстав і моменту початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. № 1/2015. С. 93–103.
7. Лобойко Л. М. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження:

окремі аспекти. *Право України*. 2013. № 11. С. 22–31.

8. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2015. Вип. 60. С. 67–76.

9. Загальний стан злочинності та протидії їй на території України за 2020 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2019 роки). URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stan-zlochynnosti/> (дата звернення: 20.11.2023).

10. Шумило М. Є. Щодо підстав прийняття рішень у досудовому провадженні. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу (м. Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2014. С. 9–12.

11. Щербаківський М. Г. Особливості початку досудового розслідування економічних злочинів. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків : ХНУВС, 2012. С. 596–598.

12. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

13. Коношенко Я. Ю. Актуальні питання початку досудового розслідування. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу (м. Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2014. С. 137–138.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Shakun, V. I. (2011) Nova paradyhma u dosudovomu rozsliduvanni [A new paradigm in pretrial investigation]. *Stanovlennia systemy nehlasnoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi Ukrainy* : materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 7 zhovt., 2011 r.). Kyiv : FOP Lipkan O. S., pp. 12–14. [in Ukr.].

2. Vysnovok vidpovidalnoho komitetu [Conclusion of the responsible committee]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XH4SS00Q?an=13> (access date: 24.11.2023). [in Ukr.].

3. Makarov, M. A. (2018) Sudovyi kontrol u kryminalnomu protsesi: teoretychni ta pravovi osnovy [Judicial control in the criminal process: theoretical and legal foundations] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / NAVS. Kyiv, 38 p. [in Ukr.].

4. Stolitnii, A. V. (2018) Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni [Electronic criminal proceedings at the pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / DDUVS. Dnipro, 40 p. [in Ukr.].

5. Tatarov, O. Yu. (2012) Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady (za materialamy MVS) [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles (based on the materials of the Ministry of Internal Affairs)] : monohraf. Donetsk : TOV «VPP Promin», 640 p. [in Ukr.].

6. Pohoretskyi, M. A. (2015) Aktualni problemy vyznachennia pidstav i momentu pochatku dosudovoho rozsliduvannia [Actual problems of determining the grounds and the moment of initiation of the pre-trial investigation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 1, pp. 93–103. [in Ukr.].

7. Loboiko, L. M. (2013) Realizatsiia norm chynnoho KPK Ukrainy shchodo dosudovoho provadzhennia: okremi aspekty [Implementation of the norms of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine regarding pre-trial proceedings: certain aspects]. *Pravo Ukrainy*. № 11, pp. 22–31. [in Ukr.].

8. Shepitko, V. Yu. (2015) Tendentsii ta funktsii kryminalistyky v umovakh zmahalnoho kryminalnoho sudochynstva [Trends and functions of criminology in the conditions of adversarial criminal justice]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Kyiv, issue 60, pp. 67–76. [in Ukr.].

9. Zahalnyi stan zlochynnosti ta protyidii yii na terytorii Ukrainy za 2020 rik (u porivnianni zi statystychnymy danymy za 2013–2019 roky) [The general state of crime and counteraction to it in the territory of Ukraine for 2020 (compared with statistical data for 2013–2019)]. URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stan-zlochynnosti/> (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].

10. Shumylo, M. Ye. (2014) Shchodo pidstav pryiniattia rishen u dosudovomu provadzhenni. [Regarding the grounds for making decisions in pre-trial proceedings]. *Problemi pytannia zastosuvannia KPK Ukrainy v suchasnykh umovakh: materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 4 kvit. 2014 r.)*. Kyiv : FOP Lipkan O. S., pp. 9–12. [in Ukr.].

11. Shcherbakovskiy, M. H. (2012) Osoblyvosti pochatku dosudovoho rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv [Peculiarities of starting a pre-trial investigation of economic crimes]. *Aktualni problemy zastosuvannia novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy ta tendentsii rozvytku kryminalistyky na suchasnomu etapi: materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf. (m. Kharkiv, 5 zhovt. 2012 r.)*. Kharkiv : KhNUVS, pp. 596–598. [in Ukr.].

12. Poriadok vedennia yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politsii zaiav i povidomlen pro kryminalni pravoporushennia ta inshi podii [The procedure for keeping uniform records in police bodies (subdivisions) of statements and reports on criminal offenses and other events] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 08.02.2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (access date: 20.11.2023) [in Ukr.].

13. Koniushenko, Ya. Yu. (2014) Aktualni pytannia pochatku dosudovoho rozsliduvannia

[Current issues of the beginning of the pre-trial investigation]. *Problemni pytannia zastosuvannia KPK Ukrainy v suchasnykh umovakh : materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 4 kvitnia 2014 r.)*. Kyiv : FOP Lipkan O. S., pp. 137–138. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Lukyanchikov, Borys Lukyanchikov, Olha Mykytenko. Legislative regulation of the initial stage of pre-trial investigation. The article provides a justification of the relevance of the issue related to the normative regulation of the procedure for acceptance by law enforcement agencies of statements and reports on criminal acts. The authors emphasize that the activities of law enforcement authorities at this stage of criminal proceedings are not fully regulated and require further research and justification of proposals for appropriate amendments to the provisions of the current CPC and departmental normative documents.

The authors underline that despite the long development of this institute of criminal procedure, starting with the Statute of Criminal Procedure of 1864 and up to now, a number of issues regarding the procedure for its normative regulation remain relevant and need to be elaborated and resolved.

It is mentioned that with the acceptance of the current CPC, the institution of acceptance of applications and reports of criminal acts, their review and decision-making on the necessity of pre-trial investigation has undergone significant changes. It is proved that criminal procedural activity begins from the moment of receipt of a claim or report of an illegal act by a law enforcement authority. Despite the limited time for making a decision, the investigator is obliged to check the claim or report. The entry of information into the Unified Register of Pre-trial Investigations cannot be considered a procedural decision, but is the result of its acceptance in the form of a relevant resolution. The decision on the necessity to investigate this fact should be made upon the existence of an appropriate cause and reasons and should be written in the form of a resolution.

Proposals are suggested to clarify the wording of certain provisions of article 214 of the CPC and departmental normative documents. The decision to conduct a pre-trial investigation on the basis of personal belief based on the results of the assessment of the information received should be made by the investigator, who is personally responsible for this.

Keywords: *the beginning of the investigation, evidence, causes, reasons for starting an investigation, investigator, authorized official person, procedural decision.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-139-145

Ігор ПІРИГ®

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ НОНВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ

Розглянуто тактику проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій, а саме огляду та обшуку під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. При цьому зосереджено увагу на меті та завданнях зазначених слідчих (розшукових) дій. Наголошено на тому, що ці дії дозволяють слідчому безпосередньо сприймати обстановку місця, в якому вони проводяться, та об'єктів на ньому з метою виявлення слідів злочину, виявлення розшукуваних об'єктів та з'ясування інших обставин події, що мають значення для кримінального провадження, дозволяють скласти уявлення щодо механізму кримінального правопорушення, висунути версії та визначати напрями розслідування. Від своєчасності, невідкладності й якості проведення огляду та обшуку в багатьох випадках залежить успіх всього розслідування. Залежно від повноти орієнтуючої інформації, що є в розпорядженні слідчого та слідчої ситуації на певний момент розслідування запропоновано обрання тих чи інших тактичних прийомів огляду та обшуку.

Ключові слова: *транспортний засіб, незаконне заволодіння, методика розслідування, джерело доказів, слідчі (розшукові) дії, огляд, обшук.*

© І. Пиріг, 2023

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>

pira@ua.fm

Постановка проблеми. Незаконне заволодіння транспортним засобом на сьогодні залишається одним з поширених та небезпечних кримінальних правопорушень, що посягають, з одного боку, на непорушне та гарантоване Конституцією України (ст. 41) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а з іншого – на громадську безпеку, що полягає у порушенні правил безпеки руху та експлуатації транспорту. Суспільна небезпечність цього правопорушення зумовлена неконтрольованим використанням транспортних засобів, що є джерелом підвищеної небезпеки та може сприяти вчиненню інших злочинів. Дуже часто такі злочини вчиняють особи, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння або які не мають прав на керування транспортними засобами, а отже, навичками керування, особливо якщо потрапляють у складну дорожню обстановку.

Розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами викликає певні труднощі, пов'язані з вчиненням більшої частини злочинів шляхом крадіжки, тобто в умовах неочевидності за відсутності свідків. При цьому злочинці використовують витончені способи проникнення до салонів транспортних засобів та до приміщень, де вони розміщені, знищуючи при цьому сліди проникнення. За даними офісу Генерального прокурора, за 2022 рік зареєстровано 4194 незаконних заволодіння транспортними засобами, при цьому оголошено про підозру тільки у 968 випадках. Тобто показник розкриття злочинів, передбачених ст. 289 КК України, становить тільки 23 %. При цьому більше половини злочинів, а саме 2772 вчинено шляхом таємного заволодіння транспортними засобами. Зазначене свідчить про актуальність розробки засобів та методів протидії незаконному заволодінню транспортними засобами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемами розробки методики розслідування кримінальних правопорушень приділяли увагу вчені-криміналісти, як-от: В. Бахін, А. Волобуєв, В. Журавель, А. Іщенко, І. Когутич, О. Колесніченко, В. Лисиченко, Г. Матусовський, О. Одерій, М. Погорецький, О. Пчеліна, М. Салтевський, М. Сегай, Р. Степанюк, В. Стратонов, В. Тищенко, Ю. Черноус, С. Чернявський, В. Шепітько та ін. Безпосередньо розслідуванню незаконного заволодіння транспортними засобами останнім часом присвятили свої праці С. Петров [1], Д. Патрелюк [2], В. Лютий [3], М. Ракович [4], Б. Мицак [5], Н. Кононенко [6], О. Христов. [7]. Однак у роботах науковців, зважаючи на актуальність розглядуваної проблеми, окремі організаційно-тактичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій за цією категорією злочинів не розкриті у повному обсязі та потребують подальшої наукової розробки.

Метою статті є розробка та вдосконалення тактичних прийомів проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом.

Виклад основного матеріалу. Для розслідування велике значення мають слідчі (розшукові) дії, спрямовані для отримання доказової інформації від речей матеріального світу. Тактичні засоби, в основі яких лежать чуттєві засоби збирання інформації, називаються органолептичними, а засновані на них слідчі (розшукові) дії, за визначенням М. В. Салтевського, «одержали назву «невербальні» [8, с. 327]. Найбільш суттєвими з них є огляд та обшук. Названі слідчі (розшукові) дії дозволяють слідчому безпосередньо сприймати обстановку місця, в якому проводиться слідча (розшукова) дія, об'єкти на ньому з метою виявлення слідів злочину, виявлення розшукуваних об'єктів та з'ясування інших обставин події, що мають значення для кримінального провадження, дозволяють скласти уявлення щодо механізму кримінального правопорушення, висунути версії та визначати напрями розслідування. Від своєчасності, невідкладності й якості проведення огляду та обшуку в багатьох випадках залежить успіх всього розслідування.

Процесуальний порядок проведення огляду регламентовано ст. 237 КПК України, згідно з якою «з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних» [9]. Як зазначає М. І. Панов: «Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою органів відчуття переконується в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення. Огляд є процесуальною дією, під час якої слідчий за участі вказаних в законі осіб виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою виявлення фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у справі» [10, с. 88].

Під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, на думку О. Христова, проводяться такі види огляду: місця незаконного заволодіння транспортним засобом; місця виявлення розшукуваного транспортного засобу; безпосередньо самого транспортного засобу; місця зберігання транспортного засобу: стоянки, гаражі, занедбані склади, сараї, приватні подвір'я тощо; місця розукомплектування викраденого транспортного засобу; частин, механізмів, агрегатів розукомплектованих транспортних засобів, що були викрадені; предметів, що були об'єктом посягання, наприклад, певні товари, речі, цінності; місця продажу викраденого транспортного засобу або його частин, механізмів, агрегатів: авторинки, лісосмуга, офісні приміщення, станції технічного обслуговування; комп'ютерної техніки або магнітних носіїв інформації, за допомогою якої відбувався вихід в мережу «Інтернет» з метою продажу транспортного засобу, його частин та агрегатів, або тієї, що використовувалася під час підготовки і вчинення викрадення; документів і державних номерних знаків, що використовувалися з метою підготовки, вчинення і приховування слідів злочину, а також реалізації транспортного засобу: свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, довіреність, довідка-рахунок, плани, схеми тощо; записи з камер відеоспостереження, дисків із записом з камер відеоспостережень; відеофайлів з флеш-носіїв; файлів із записами відеоспостережень з відеореєстраторів; вебкамер, камер відеонагляду з банкоматів [7, с. 63–64]. На нашу думку, автор занадто деталізував місця проведення огляду, оскільки окремі з названих місць огляду, як свідчить практика, збігаються.

Базуючись на аналізі матеріалів кримінальних проваджень та результатів опитування слідчих, нами виділено такі об'єкти, що підлягають огляду за цією категорією справ:

- а) місця незаконного заволодіння транспортним засобом;
- б) місця перебування викраденого транспортного засобу. Цим місцем можуть бути автостоянки, гаражі, склади, сараї, приватні подвір'я, офісні приміщення, станції технічного обслуговування автомобілів. У цих місцях можуть бути здійснені будь-які дії з викраденим транспортним засобом: його перефарбування; зміна номерів, в тому числі на корпусі та агрегатах; розукомплектування; розбір на запчастини; продаж тощо. При цьому мета, об'єкти огляду та тактичні прийоми будуть однакові;
- в) частини, механізми та агрегати розукомплектованих транспортних засобів, а також викрадені предмети із салону та багажника;
- г) засоби вчинення злочину: знаряддя зламу, електронні декодуючі пристрої, комп'ютерна техніка (в тому числі та, що використовувалась для продажу транспортного засобу або запчастин через мережу «Інтернет»);
- д) магнітні носії інформації з камер відеоспостереження або з інших пристроїв, на яких зафіксована інформація про вчинений злочин (наприклад, мобільні телефони свідків).

Незалежно від видів огляду, його завданнями є: вивчення, з'ясування та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінального провадження; відновлення картини злочинної події, встановлення її механізму; виявлення, фіксація, вилучення дослідження й оцінка слідів злочину та інших речових доказів; з'ясування характеру впливу особи, яка вчинила злочин, на навколишнє середовище; встановлення, виявлення та затримання особи, яка вчинила злочин; з'ясування особи потерпілого та очевидців учиненого злочину; встановлення мотивів учиненого злочину; встановлення кількості злочинців, часу перебування на місці злочину, способу прибуття та зникнення з місця події; виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину; виявлення негативних обставин; отримання необхідної доказової інформації для висунення слідчих версій щодо події, механізму злочину та його учасників; одержання вихідних даних для організації подальших слідчих (розшукових) дій розшуку та затримання злочинців по «гарячих слідах», виявлення зниклого майна; перевірка відомостей, що отримані оперативним шляхом тощо [11, с. 54].

Під час розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами доцільно застосовувати тактичні прийоми огляду, зважаючи на конкретні обставини вчиненого правопорушення та враховуючи криміналістичні рекомендації. До основних організаційних і тактичних основ огляду можна віднести такі: правильне визначення меж огляду; оптимальна розстановка та використання сил та засобів; обрання найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду; визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів [11, с. 32].

Під час огляду місця незаконного заволодіння транспортним засобом, розташованого на відкритій місцевості (наприклад, автостоянка, паркування біля супермаркету, житлового будинку), огляд потрібно проводити ексцентричним методом, починаючи від місця, де був транспортний засіб, закінчуючи виявленими слідами, що, на думку слідчого, є межею місця події. Основне завдання огляду в цьому разі полягає в тому, щоб встановити кількість злочинців, звідки вони прибули та в який спосіб, чи використовували при цьому інший транспортний засіб, його марка, модель та характерні ознаки, в якому напрямку вони зникли. Огляд місця заволодіння транспортним засобом, яким є обмежена територія – гараж, бокс, станція технічного обслуговування тощо – потрібно проводити концентричним методом, ретельно оглядаючи кожну деталь обстановки від периферії до центру.

Оскільки огляд проводиться на початковому етапі розслідування, основною метою якого є встановлення та затримання злочинця, звертають увагу на сліди, що вказують на професійні навички правопорушників, зокрема на спосіб проникнення до місця зберігання автомобіля. Встановлюючи межі території, що підлягає огляду, важливо враховувати характер вчиненого злочину, особливості місця події, наявність слідів, їх розташування та взаємне розташування. На цій стадії слідчий спочатку визначає місця зосередження основних слідів і звертає увагу членів слідчо-оперативної групи, зокрема спеціаліста-криміналіста на можливість більш ретельнішого дослідження окремих ділянок місця події та об'єктів і слідів на ньому. Особливо уважно вивчаються сліди взуття та протектора коліс транспортного засобу. Крім того, зусилля слідчо-оперативної групи зосереджується на пошуку предметів, що служили знаряддям вчинення злочину. Надалі доцільно оглядати як прилеглу до об'єкта територію, так і шляхи, що підходять до нього, а саме найближчі вулиці, перехрестя, узбіччя доріг. Це дає змогу виявити сліди зниклого транспортного засобу, за якими можливо з'ясувати напрямок руху, ймовірне місце стоянки автомашини, що використовували правопорушники як технічний засіб вчинення злочину.

Залучені до складу слідчо-оперативної групи працівники оперативних підрозділів з'ясовують питання щодо ступеня охорони об'єкта: наявність охоронців, сторожів, місця їх знаходження під час вчинення злочину; ступінь складності замикаючих пристроїв; наявність засобів контролю території (камер спостереження); наявність механічних перепон: воріт, паркану, шлагбауму тощо, що перешкоджали вчиненню злочину; яким чином здійснювався в'їзд на стоянку та виїзд з неї. Також здійснюється пошук можливих свідків, очевидців, їх опитування. Ефективність огляду приватного гаража, боксу, з якого зник транспортний засіб, збільшується за активної участі при огляді місця події його власника або особи, яке керує зниклим транспортом. Останній може надати інформацію про точне місце початкового розміщення транспортного засобу, порушення обстановки місця події, переміщення предметів усередині гаража або біля нього, про викрадені із самого приміщення предмети та речі.

При детальному огляді місця події основна увага приділяється пошуку слідів, що дають змогу отримати уявлення щодо способу заволодіння транспортним засобом, кількості учасників злочину, напряму їх зникнення. На відкритих стоянках, у місцях передбачуваного перебування транспортного засобу доцільно вилучати зразки ґрунту, часток дорожнього покриття, асфальту, сліди-речовини хімічного, рослинного та біологічного походження, якщо вони виявлені під час огляду. Під час огляду приміщення гаража, боксу рухатися необхідно вздовж стін, послідовно оглядаючи двері, вікна, встановлені або прикріплені до стін полки, стелажі та інші предмети. Оскільки приватні гаражі зазвичай невеликих розмірів, злочинці можуть мимоволі торкатися стін та інших виступаючих предметів, на яких залишаються мікрооб'єкти у вигляді мікрОВОЛОКОН одягу чи взуття, біологічного походження – крові, епідермісу у разі випадкового поранення злочинців. Не менш ретельному обстеженню підлягають інші ділянки всередині сховища, зокрема сліди на підлозі: взуття, недопалки, сірники, слина, загублені злочинцем речі.

Після закінчення внутрішнього огляду треба перейти до огляду зовнішнього боку сховища, звертаючи особливу увагу на особливості його конструкції: розташування, наявність пошкоджень конструкції металевих гаражів, стан віконних, дверних отворів, наявність та ступінь захисту конструкції замикаючих пристроїв тощо. Зовнішнє обстеження об'єкта проводиться з метою виявлення найбільш вразливих місць, руйнувань конструкцій, через які можливе проникнення злочинців.

За результатами вивчення протоколів огляду місця події за фактами

розглядуваних злочинів, виокремлено такі групи слідів, виявлених під час огляду місця події: а) знарядь зламу та інструментів (37 %); б) транспортного засобу (протектору шин) (32 %); взуття (22 %); предмети одягу залишені, втрачені злочинцями: рукавички, в тому числі гумові, носові хустки, частини одягу, шапки тощо (8 %); недопалки, що відрізняються маркою, розмірами (17 %); пальців та долонь рук (7 %); біологічного походження (16 %). Від якості та кількості вилучених під час огляду місця події слідів та предметів залежить повнота отриманої для розслідування інформації, оскільки вилучені об'єкти у подальшому досліджуються в межах проведення експертизи, висновок якої є джерелом доказової інформації. Під час виявлення, фіксації, вилученні та дослідженні слідів на місці події переважна роль надається спеціалісту-криміналісту. Під час огляду частин та агрегатів транспортного засобу до огляду залучається спеціаліст-автомеханік, який може визначити вид, призначення, стан виявленої запчастини, її належність до певної марки або моделі транспортного засобу.

Іншою слідчою (розшуковою) дією, що має суттєве значення під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, є обшук. Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою «виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [9]. Зі змісту цієї статті зрозуміло, що мета обшуку дещо ширше, ніж огляду та полягає не тільки у виявленні та фіксації відомостей про обставини події, а й у відшуванні об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. На думку В. Шепітька, головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій полягає в «його примусовому та пошуковому характері» [12, с. 229]. Такої ж думки дотримуються М. Салтевський [8, с. 347] та К. Чаплинський [13, с. 246], додаючи при цьому такі ознаки: конкретність об'єктів пошуку; належність їх певним особам, підприємствам або організаціям.

Під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом головним об'єктом пошуку є безпосередньо транспортний засіб, яким незаконно заволоділи. У зв'язку з цим об'єктами, на яких може бути розташовано такий транспортний засіб, тобто об'єктами обшуку можуть бути: гараж, сарай, підвальне приміщення, приватна майстерня, станція технічного обслуговування автомобілів, паркінг; територія дачної ділянки, приватної садиби та господарські приміщення, розташовані на них тощо. Крім самого транспортного засобу, об'єктами пошуку можуть бути: знаряддя вчинення кримінального правопорушення: зброя, знаряддя зламу, інструменти, відмички, кодграбери, ретранслятори тощо; предмети зі слідами правопорушення: одяг зі слідами забруднення, змазки, нашарувань речовин з місця події; предмети та цінності, здобуті злочинним шляхом: запасні частини, предмети, викрадені з салону та багажнику транспортного засобу, інструменти власника тощо; предмети, що використовувалися для реалізації злочинного задуму: підроблені документи на транспортний засіб, накладні, страхові поліси тощо; документи, що характеризують особу злочинця чи мають значення для розслідування, зокрема для встановлення співучасників події злочину: фотознімки, відеозаписи, листи, чорнові записи тощо; об'єкти, заборонені для використання та вилучені з цивільного обігу, що вилучаються незалежно від того, мають вони стосунок до кримінального провадження чи ні: вогнепальна зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини, вибухові пристрої та речовини.

Використання тактичних прийомів під час обшуку зумовлено, переважно, цілями та завданнями, що стоять перед слідчим, вихідними даними на момент проведення обшуку, а також самим місцем проведення слідчої (розшукової) дії. Залежно від отриманої на підготовчому етапі інформації щодо особи, на території якої буде проведено обшук, потрібно обирати відповідні тактичні прийоми, пов'язані з дотриманням принципу конспіративності прибуття на місце обшуку, раптовості виконуваних дій щодо проникнення на територію, обрання відповідного складу слідчо-оперативної групи та техніко-криміналістичних засобів. Підготовка повинна становити попереднє ознайомлення з передбачуваним місцем проведення обшуку та підходами до нього. На основі власних спостережень або інформації під час опитування сусідів необхідно скласти характеристику об'єкта із зазначенням основних параметрів: площа, розміщення будівель, кількість поверхів, кімнат у будинку чи квартирі, наявність запасного входу, підвалів, льоху тощо, а також встановити кількість мешканців і спосіб їх життя. Для більш раціонального та ефективного використання сил та засобів перед проведенням обшуку

доцільно скласти план-схему об'єкта з позначенням на ньому місць початку та закінчення обшуку, розташування членів слідчо-оперативної групи. Важливо мати інформацію, з ким із сусідів власник приміщення підтримує дружні стосунки, чи передавалися їм якісь предмети від підозрюваного на зберігання. Встановленню також підлягають питання наявності у власності чи оренді підозрюваного інше нерухоме майно: дачі, гаражі, квартири, будинки, де може перебувати транспортний засіб або інше майно, здобуте злочинним шляхом чи будь-які інші докази злочинної діяльності.

У разі обшуку під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом використовується весь арсенал тактичних прийомів та комбінацій, що достатньо розроблені в науковій літературі. На нашу думку, найбільш повно тактичні прийоми проведення обшуку наводить К. Чаплинський: послідовне і вибіркоче, паралельне і зустрічне обстеження; одиночний і груповий пошук; обстеження без порушення і з порушенням цілісності об'єктів; відволікаючі прийоми; використання рефлексії обшукуваних осіб; систематичність пошуку та облік виконаних дій; використання науково-технічних засобів; залучення підозрюваного, свідка, потерпілого до проведення обшуку; спостереження за поведінкою осіб, у яких проводять обшук, та тих, хто опинився на місці його проведення; несподіване пред'явлення господарю приміщення предмета, виявленого під час обшуку; на місцях обшуку, що на відкритій місцевості, керівник операції повинен забезпечити зовнішню охорону; постійний обмін інформацією між учасниками обшуку та штабом щодо виявлених предметів, способів їх приховання та прийомів виявлення.

Висновки. Узагальнюючи, можна зазначити, що нами розглянуто тактику проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а саме огляду та обшуку під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. При цьому зосереджено увагу на меті та завданнях зазначених слідчих (розшукових) дій. Залежно від повноти орієнтуючої інформації, що є у розпорядженні слідчого та слідчої ситуації на певний момент розслідування, розглянуто основні організаційно-тактичні прийоми проведення огляду та обшуку.

Список використаних джерел

1. Петров С. Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / КНУВС. Київ, 2010. 19 с.
2. Патрелюк Д. А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, що вчиняються неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Донецьк, 2014. 250 с.
3. Лютий В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими злочинними групами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 87–91.
4. Ракович М. М. Механізм незаконних заволодінь транспортними засобами та їх досудове розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 170–177.
5. Мицак Б. Ф. Попередження та розкриття незаконного заволодіння транспортними засобами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ЛьвівДУВС. Львів, 2010. 244 с.
6. Кононенко Н. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 254–259.
7. Христов О. Л. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами: криміналістичний аспект : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 148 с.
8. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88..
10. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого: науково-практ. видання для слідчих і дізнавачів. 2-е вид. перероб. і доп. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
11. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
12. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монограф. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
13. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Надійшла до редакції 11.12.2023

References

1. Petrov, S. Ye. (2010) Rozsliduvannia nezakonnogo zavolodinnia avtotransportnyimi zasobamy [Investigation of illegal possession of motor vehicles] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / KNUVS. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].
2. Patreliuk, D. A. (2014) Rozsliduvannia nezakonnnykh zavolodin transportnyimi zasobamy, shcho vchyniaiusia nepovnolitnimi [Investigation of illegal possession of vehicles committed by minors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Donetsk. derzh. un-t vnutr. sprav. Donetsk, 250 p. [in Ukr.].
3. Liutyi, V. V. (2016) Kryminalistychno zabezpechennia rozsliduvannia nezakonnnykh zavolodin transportnyimi zasobamy, vchynenykh orhanizovanymy zlochynnymy hrupamy [Forensic investigation of illegal possession of vehicles committed by organized criminal groups]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 1, pp. 87–91. [in Ukr.].
4. Rakovych, M. M. (2022) Mekhanizm nezakonnnykh zavolodin transportnyimi zasobamy ta yikh dosudove rozsliduvannia [The mechanism of illegal possession of vehicles and their pre-trial investigation]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 3, pp. 170–177. [in Ukr.].
5. Mytsak, B. F. (2010) Poperedzhennia ta rozkryttia nezakonnogo zavolodinnia transportnyimi zasobamy [Prevention and detection of illegal possession of vehicles] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 244 p. [in Ukr.].
6. Kononenko, N. (2020) Osoblyvosti provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia nezakonnogo zavolodinnia transportnyimi zasobamy [Peculiarities of conducting investigative (search) actions at the initial stage of the investigation of illegal possession of vehicles]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 11, pp. 254–259. [in Ukr.].
7. Khrystov, O. L. (2017) Protydiia nezakonnym zavolodinniam transportnyimi zasobamy: kryminalistychnyi aspekt [Combating illegal possession of vehicles: forensic aspect] : monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 148 p. [in Ukr.].
8. Salteviskyi, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Forensic science (modern version)] : pidruch. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.].
10. Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. (2007) Nastilna knyha slidchoho: naukovoprakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv [Desk book of the investigator: scientific and practical. publication for investigators and inquirers]. 2-e vyd. pererob. i dopov. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure», 728 p. [in Ukr.].
11. Chaplynskyi, K. O. (2006) Taktyka provedennia okremykh slidchykh dii [Tactics of individual investigative actions] : monohraf. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 308 p.
12. Shepitko, V. Yu. (2007) Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz) [Forensic tactics (systemic and structural analysis)] : monohraf. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyi, 432 p. [in Ukr.].
13. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih et al. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 480 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Pyrih. Tactics of conduct of non-verbal investigative (search) actions in the investigation of illegal possession of a vehicle. The tactics of conducting non-verbal investigative (search) actions, namely inspection and search during the investigation of illegal possession of a vehicle, are considered. At the same time, attention is focused on the purpose and tasks of the specified investigative (search) actions. It is emphasized that the specified investigative (search) actions allow the investigator to directly perceive the situation of the place in which they are conducted and the objects on it for the purpose of detecting traces of a crime, identifying wanted objects and clarifying other circumstances of the event that are important for criminal proceedings, allow you to form an idea about the mechanism of a criminal offense, put forward versions and determine the directions of the investigation. In many cases, the success of the entire investigation depends on the timeliness, urgency and quality of the inspection and search. Depending on the completeness of the orientation information available to the investigator and the investigative situation at a certain moment of the investigation, it is proposed to choose certain tactical methods of inspection and search.

When investigating the illegal possession of vehicles, it is advisable to use tactical inspection methods, based on the specific circumstances of the offense committed and taking into account forensic recommendations. The main organizational and tactical foundations of the survey include the following: correct definition of survey boundaries; optimal arrangement and use of forces and means; choosing the most appropriate procedure for moving around the scene during the inspection; determination of the method (tactical techniques) of the overview of the situation at the scene of the event and its individual elements. The use of tactical techniques during the search is mainly determined by the goals and tasks facing the investigator, the initial data at the time of the search, as well as the place of the investigative (search) action itself.

Keywords: vehicle, illegal possession, investigation method, source of evidence, investigative (search) actions, inspection, search.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-146-152

Руслан СТЕПАНЮК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЇ (ПАНДЕМІЇ)

Визначено основні чинники, що впливають на специфіку організації досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії). Їх запропоновано поділити на внутрішні та зовнішні. Зовнішні чинники є елементами обстановки, що склалася в державі в цілому або на окремій території у зв'язку з пандемією та відповідними карантинними й іншими заходами, що здійснюються задля подолання її наслідків. До таких віднесено: вимоги щодо обов'язкових протиепідемічних заходів, встановлені на території, де проводиться розслідування; стан реального дотримання цих заходів у державі в цілому; стан правового регулювання процедури розслідування в умовах епідемії (пандемії); загальний стан технічного забезпечення можливостей проведення розслідування з дотриманням протиепідемічних заходів у правоохоронних органах. Внутрішні чинники характеризують безпосередньо умови розслідування конкретного кримінального провадження та поведінку всіх його учасників. Вони можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивними чинниками визначено: стан захворюваності на території, де проводиться розслідування, стан дотримання протиепідемічних заходів у конкретному підрозділі досудового розслідування та стан технічного забезпечення дотримання протиепідемічних заходів у підрозділі. Суб'єктивними факторами є: дотримання протиепідемічних вимог слідчим та іншими суб'єктами владних повноважень, які беруть участь у розслідуванні, контроль за дотриманням зазначених заходів із боку керівників цих суб'єктів, а також поведінка інших учасників процесуальних дій (свідків, потерпілих, підозрюваних, спеціалістів, понятих тощо) в умовах карантинних обмежень. Сукупність відповідних чинників, що утворюють слідчу ситуацію, впливає на планування розслідування та створення належних умов для його проведення як у цілому, так і щодо певної процесуальної дії.

Ключові слова: криміналістична тактика, організація розслідування, планування розслідування, епідемія (пандемія), COVID-19 та досудове розслідування, слідчі (розушуківі) дії, учасники розслідування.

Постановка проблеми. З 2020 р. правоохоронні органи України вимушені працювати в надзвичайних умовах, що вимагають застосування особливих підходів в організації діяльності. Спочатку значні корективи в повсякденне життя внесла пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, що зумовила вжиття екстраординарних заходів безпеки на всій території держави. У лютому 2022 р. розпочалася широкомасштабна російська збройна агресія проти України, внаслідок чого було запроваджено воєнний стан. Таким чином, уже понад три роки умови, в яких доводиться здійснювати розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, значно відрізняються від звичайних і вимагають від правоохоронців враховувати нові чинники, що формують слідчі ситуації.

Криміналістична наука теж повинна відреагувати на зміну умов правоохоронної діяльності та скоригувати належним чином традиційні рекомендації у галузі тактики та методики розслідування різних видів і груп кримінальних правопорушень. Нагальним науковим завданням видається розроблення дієвих криміналістичних прийомів, засобів і методів, застосування яких забезпечуватиме ефективне виконання завдань кримінального провадження в умовах епідемій (пандемій), війн та інших надзвичайних подій. При цьому одним із найперших питань, котрі слід вирішити, є вдосконалення загальних засад і окремих засобів організації досудового розслідування з метою створення сприятливих умов для його проведення.

© Р. Степанюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

stepanuk2@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми організації розслідування кримінальних правопорушень у цілому та в умовах надзвичайних ситуацій зокрема вже були предметом наукових досліджень. При цьому сформовано поняття та зміст цієї криміналістичної категорії (О. Олішевський, О. Москаленко), детально розглянуто процесуальні особливості здійснення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів (Г. Тетерятник) та визначено перспективи запровадження новітніх електронних технологій в судочинство в умовах пандемії COVID-19 (О. Капліна, А. Туманянц і С. Шаренко, В. Шевчук, Ю. Павлова). Криміналісти також звертали увагу на проблемні питання організації розслідування в цілому та щодо окремих слідчих (розшукових) дій в умовах пандемії (О. Александренко і В. Женунтій, І. Демченко, Г. Ганова, М. Єфімов). Проте не всі аспекти цієї проблематики висвітлені достатньо ґрунтовно. Висновки та пропозиції різних авторів потребують додаткового аналізу й удосконалення.

Метою статті є визначення чинників, що впливають на організацію розслідування кримінальних правопорушень в умовах надзвичайної ситуації, викликаній епідемією (пандемією).

Виклад основного матеріалу. Належна організація розслідування є запорукою успіху в його проведенні. В умовах надзвичайної ситуації це особливо актуально, адже хаотичні умови останньої, особливо на початку її розвитку, є вкрай негативним фактором, що впливає на впорядкування розслідування.

Науковці розуміють організацію розслідування кримінальних правопорушень як допоміжну до розслідування діяльність, що здійснюється шляхом упорядкування елементів розслідування та створення сприятливих для нього умов [1, с. 79]. Її структурними елементами є: визначення і конкретизація цілей розслідування, планування, створення належних умов праці слідчого, належна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, спеціалістами [2, с. 136]. Звичайно, специфіка кожного елемента у відповідних криміналістичних наукових і методичних розробках визначається залежно від рівня рекомендацій, що формуються, виду кримінального правопорушення, що розслідується, факторів, із яких складається слідча ситуація, тощо. Очевидно, що одним із таких факторів є і надзвичайні умови епідемії (пандемії). Відповідно, створення належних умов розслідування в такій надзвичайній ситуації вимагає особливих підходів правового й тактичного характеру.

У випадках масштабності такі надзвичайні події, як пандемії й епідемії, що є невідкладними волею людини, обумовлюють введення надзвичайних правових режимів [3, с. 7]. Крім того, вони вимагають і застосування особливих підходів до організації та проведення процесуальних дій.

Масштабна пандемія COVID-19 зумовила внесення змін до процесуального законодавства багатьох країн, спрямованих на забезпечення належного доступу до правосуддя при одночасному дотриманні заходів із запобігання захворюванню учасників процесу. Такі зміни були передбачені й у КПК України. При цьому «законодавцем у зв'язку з ситуацією, що склалася, були запропоновані лише певні обмеження, які разом з тим містять сукупність гарантій від зловживання правом, що пов'язані із дискреційністю судового рішення, строковістю, вибірковістю та чіткою цілеспрямованістю» [4, с. 164]. Пандемія коронавірусної інфекції зробила великий виклик юридичному ринку та судовій системі, котрі сьогодні замислилися над необхідністю удосконалення електронного судочинства [5, с. 54–55]. Ситуація із пандемією та введенням карантину пришвидшила процеси розвитку інформаційних технологій у судах і сприяла впровадженню електронного судочинства [6, с. 92]. Таким чином, основні заходи нормативно-правового характеру, що вживаються задля забезпечення належних умов досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ в умовах епідемії (пандемії), насамперед полягають у запровадженні (вдосконаленні) процедур електронного судочинства, що забезпечує можливість проведення процесуальних дій у дистанційному режимі та запобігання у такий спосіб поширенню інфекційних хвороб серед учасників процесу.

Засоби криміналістики (прийоми, методи, технології, рекомендації) теж мають відповідати інформаційним викликам, успішно протидіяти злочинності в умовах інформаційних впливів та епідемічних загроз суспільству [7, с. 136]. Відповідно організаційно-тактичні особливості проведення розслідування в цілому й окремих процесуальних дій зокрема в умовах епідемії визначаються з урахуванням тих типових факторів, що впливають на цю діяльність і подолання яких є вагомим завданням

організації розслідування.

О. Александренко та В. Женунтій виокремили дві групи труднощів в організації та проведенні досудового розслідування в умовах пандемії коронавірусної хвороби, а саме: 1) дії учасників розслідування, пов'язані з використанням ситуації, що склалася, на свою користь з метою уникнення участі у розслідуванні (судовому розгляді) або затягування їх проведення; 2) дії безпосередніх суб'єктів розслідування, пов'язані з проведенням слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час вказаних карантинних заходів. У першій групі мова йде про посилення осіб на неможливість прибути для проведення слідчої дії, а в другій – про необхідність забезпечувати безпеку осіб, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, при одночасному недопущенні зниження якості проведення останніх [8, с. 78–79]. Як видається, тут упущена ще одна важлива група чинників, що ускладнюють розслідування, а саме труднощі планування розслідування та реалізації запланованих заходів у зв'язку з карантинними обмеженнями та необхідність дотримуватися заходів безпеки самими слідчими та прокурорами.

На нашу думку, класифікація чинників, що ускладнюють організацію розслідування кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії), має бути більш розгалуженою. Насамперед їх варто поділити на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні чинники не мають прямої належності до процесу розслідування, але безпосередньо впливають на його організацію, оскільки формують умови, в яких проводяться певні процесуальні дії, а отже, потребують обов'язкового врахування. Вони насамперед є елементами обстановки, що склалася в державі в цілому чи на окремій території у зв'язку з пандемією та відповідними карантинними й іншими заходами, що здійснюються задля подолання її наслідків.

І. Демченко наводить такі зовнішні чинники, що формують умови організації й проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії): низький рівень володіння населенням знаннями та неналежне ставлення до заходів убезпечення від зараження в умовах епідемії взагалі та пандемії COVID-19 зокрема; неналежне проведення з боку державних та громадських організацій роз'яснювальної роботи серед населення щодо заходів попередження ризику інфікування та подолання епідемії (пандемії); відсутність реальних показників кількості осіб, які вже перехворіли та щепилися; одночасне існування декількох епідемії (пандемій), що в цілому ускладнює ситуацію в державі; відсутність рекомендацій щодо організації й тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) тощо [9, с. 272]. На нашу думку, в цьому переліку не враховано головного фактора, пов'язаного безпосередньо зі змістом вимог щодо карантинних обмежень, встановлених у зв'язку з епідемією (пандемією), обов'язкових до виконання. Крім того, не можна погодитися з тим, що такий чинник, як відсутність реальних показників захворюваності та щеплень, якимось чином вплинув на формування умов для організації досудового розслідування. Цей проблемний аспект стосується обстановки на загальнодержавному рівні і впливає на обрання адекватних засобів захисту від інфекційних хвороб в усіх сферах суспільного життя.

Вважаємо, що основними зовнішніми чинниками, що здійснюють вплив на організацію розслідування в умовах епідемії (пандемії), є: вимоги щодо обов'язкових протиепідемічних заходів, встановлені на території, де проводиться розслідування; стан реального дотримання цих заходів у державі в цілому; стан правового регулювання процедури розслідування в умовах епідемії (пандемії); загальний стан технічного забезпечення можливостей проведення розслідування з дотриманням протиепідемічних заходів у правоохоронних органах.

Внутрішні чинники, у свою чергу, характеризують безпосередньо умови розслідування конкретного кримінального провадження та поведінку всіх його учасників. Їх варто поділити на:

- 1) об'єктивні, що не залежать від волі суб'єктів та існують у зв'язку з карантинними обмеженнями на певній території та загрозами інфікування;
- 2) суб'єктивні, що полягають у діях певних суб'єктів, котрі впливають на планування та проведення досудового розслідування.

М. Єфімов до чинників, що утворюють умови організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії), відносить: відсутність дотримання відповідних санітарних норм в окремих приміщеннях територіальних підрозділів правоохоронних органів; недотримання протиепідемічних заходів окремими працівниками

територіальних підрозділів правоохоронних органів; відсутність належного контролю за особами, які задіяні під час проведення слідчих (розшукових) дій, в розрізі дотримання відповідних протиепідемічних заходів [10, с. 249]. У цьому випадку йдеться вже про обстановку на місцевому рівні, що впливає на організацію розслідування конкретних кримінальних правопорушень. Проте видається, що її формують не лише чинники суб'єктивного характеру, а й об'єктивні, що не залежать від волі учасників процесу.

До об'єктивних чинників зокрема відносимо стан захворюваності на території, де проводиться розслідування, стан дотримання протиепідемічних заходів у конкретному підрозділі досудового розслідування та стан технічного забезпечення дотримання протиепідемічних заходів у конкретному підрозділі. Їх урахування є важливим для створення належних умов розслідування в певному кримінальному провадженні.

Суб'єктивні чинники формуються залежно від поведінки учасників розслідування. На нашу думку, до таких варто відносити: дотримання протиепідемічних вимог слідчим та іншими суб'єктами владних повноважень, які беруть участь у розслідуванні, контроль за дотриманням цих заходів із боку керівників вказаних вище суб'єктів, а також поведінку інших учасників процесуальних дій (свідків, потерпілих, підозрюваних, спеціалістів, понятих тощо) в умовах карантинних обмежень.

Якщо перша група суб'єктів ставиться до дотримання відповідних вимог сумлінно, виникає потреба у плануванні та проведенні розслідування із суворим дотриманням усіх належних заходів безпеки. У протилежних випадках існує загроза невиконання таких заходів, але при цьому проводити окремі процесуальні дії та розслідування в цілому з організаційної точки зору дещо легше. Водночас поведінка інших суб'єктів може бути або сприятливою, або, навпаки, вмщувати елементи протидії, що може значно ускладнити вирішення тактичних завдань розслідування.

Сприятлива поведінка полягає у своєчасному виконанні всіх законних вимог і рекомендацій слідчого та дотриманні протиепідемічних заходів із одночасним збереженням безконфліктності. Протидія розслідуванню переважно полягає у неприбутті для проведення процесуальних дій із поясненням цього відсутністю транспортного сполучення, необхідністю самоізоляції через захворювання людей із оточення, власною хворобою тощо. Тут варто відзначити, що відповідні обставини, що перешкоджають прибуттю особи, можуть дійсно існувати. Тому слідчому потрібно в кожному випадку це враховувати і намагатися з'ясувати, чи є підстави вважати, що певна особа користується обставинами надзвичайної ситуації з метою ухилення від виконання своїх процесуальних обов'язків.

Як слушно зауважила Г. Ганова, при обранні тактики слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайної ситуації прокурор і слідчий повинні враховувати її негативні фактори. У зв'язку з тим, що огляд місця події, допит потерпілих і свідків у надзвичайних умовах пов'язані з небезпекою для життя та здоров'я їх учасників, зазначені процесуальні дії в кримінальних провадженнях повинні ретельно готуватися та плануватися з метою їх проведення в максимально скорочені строки. Крім того, слідчі (розшукові) дії доцільно проводити з використанням технічних засобів фіксації їх ходу і результатів [11, с. 248]. Загалом, планування є важливим в організації розслідування будь-якого кримінального правопорушення [12, с. 262]. Його специфіка значно залежить від слідчої ситуації, що склалася [13].

Планування розслідування являє собою визначення його тактичних завдань, засобів їх вирішення (процесуальних та інших дій), строків їх проведення та виконавців. Відповідно, зазначене планування в умовах епідемії (пандемії) характеризується такими особливостями: 1) до тактичних завдань розслідування у певних слідчих ситуаціях може бути включено виявлення та подолання протидії, що здійснюється з використанням обставин надзвичайної ситуації; 2) обрання часу та місця проведення слідчих (розшукових) дій, а також кола їхніх учасників, має здійснюватися з урахуванням реальних можливостей дотримуватися протиепідемічних вимог; 3) особливу увагу слід приділяти дотриманню засади динамічності планування, тобто своєчасно вносити зміни до плану з урахуванням обставин надзвичайної ситуації; 4) під час складання плану варто враховувати технічні можливості забезпечення певних процесуальних дій у контексті дотримання протиепідемічних вимог.

Певні особливості також має організація та планування окремих слідчих дій, що проводяться в умовах епідемії (пандемії). Як слушно зауважено І. Демченко, окрім визначення в плані таких складових, як: місце, час, учасники, необхідні науково-технічні засоби, питання, що підлягають з'ясуванню, та ймовірні відповіді на них, тактичні прийоми та ін., – в умовах епідемії (пандемії) доцільно приділяти увагу і аспектам

забезпечення безпеки учасників від інфікування інфекційними хворобами [14, с. 32]. До цього варто додати також і вжиття заходів організаційного характеру, спрямованих на забезпечення самої можливості та належних умов для проведення слідчої дії. Зокрема, це означає: надання допомоги учасникам слідчої дії у прибутті до місця її проведення в умовах відсутності транспортного сполучення, визначення можливості провести окрему слідчу дію (допит, впізнання) у режимі відеоконференції, обрання у разі можливості місця проведення процесуальної дії із мінімальним ризиком поширення інфекції серед учасників, забезпечення всіх учасників слідчої дії засобами захисту (масками, антисептиками тощо), з'ясування до початку слідчої дії стану самопочуття у учасників, перевірка відсутності ознак інфекційної хвороби та наявності сертифікату про вакцинацію, перенесення слідчої дії або, якщо це можливо, заміна тих її учасників, які мають ознаки інфекційного захворювання, тощо.

Висновки. Організація розслідування кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії) має певну специфіку, оскільки вимагає врахування низки негативних зовнішніх і внутрішніх чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на формування слідчих ситуацій. До зовнішніх чинників варто віднести: вимоги щодо обов'язкових протиепідемічних заходів, встановлені на території, де проводиться розслідування; стан реального дотримання цих заходів у державі в цілому; стан правового регулювання процедури розслідування в умовах епідемії (пандемії); загальний стан технічного забезпечення можливостей проведення розслідування з дотриманням протиепідемічних заходів у правоохоронних органах. Внутрішніми об'єктивними чинниками є: стан захворюваності на території, де проводиться розслідування, стан дотримання протиепідемічних заходів у конкретному підрозділі досудового розслідування та стан технічного забезпечення дотримання протиепідемічних заходів в конкретному підрозділі; серед суб'єктивних факторів слід назвати: дотримання протиепідемічних вимог слідчим та іншими суб'єктами владних повноважень, які беруть участь у розслідуванні, контроль за дотриманням таких заходів із боку керівників цих суб'єктів, а також поведінку інших учасників процесуальних дій (свідків, потерпілих, підозрюваних, спеціалістів, понятих тощо) в умовах карантинних обмежень. Сукупність відповідних чинників, що утворюють слідчу ситуацію, впливає на планування розслідування та створення належних умов для його проведення як у цілому, так і щодо певної процесуальної дії.

Список використаних джерел

1. Олішевський О. В. Поняття організації розслідування злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4(47). С. 75–79.
2. Москаленко О. В. Щодо організації розслідування злочинів та її складових елементів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «ПРАВО»*. 2017. Вип. 27. С. 131–136.
3. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
4. Капліна О. В., Туманянц А. Р., Шаренко С. Л. Судочинство у кримінальному провадженні під час пандемії COVID-19: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 141–167.
5. Павлова Ю. С. Електронні докази в умовах COVID-19. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 верес. 2020 р.)*. Одеса, 2020. С. 54–58.
6. Шевчук В. М. Перспективи запровадження технологій штучного інтелекту у судову діяльність в сучасних умовах. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 86–94.
7. Шевчук В. М. Організована злочинна діяльність та проблеми протидії засобами криміналістики в умовах пандемії коронавірусу. *Протидія організованій злочинній діяльності : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 14 трав. 2020 р.)*. Одеса, 2020. С. 132–137.
8. Александренко О. В., Женунтій В. І. Проблемні питання проведення досудового розслідування в умовах пандемії коронавірусної хвороби. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 лист. 2020 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 77–80.
9. Демченко І. Загальна характеристика чинників впливу на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 269–274.
10. Єфімов М. Організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 245–250.
11. Ганова Г. О. Окремі особливості досудового розслідування в умовах надзвичайної ситуації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*.

2015. № 1. С. 241–250.

12. Ключков В. Організація і процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 260–267.

13. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 110–115.

14. Демченко І. С. Особливості планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. Р. 29–33.

Надійшла до редакції 05.12.2023

References

1. Olishkevskiy, O. V. (2009) Poniattia orhanizatsii rozsliduvannya zlochyniv [The concept of organization of crime investigation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4(47), pp. 75–79. [in Ukr.].

2. Moskalenko, O. V. (2017) Shchodo orhanizatsii rozsliduvannya zlochyniv ta yii skladovykh elementiv [On the organization of crime investigation and its components]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO»*. Issue 27, pp. 131–136. [in Ukr.].

3. Teteriatnyk, H. K. (2021) Kryminalne provadzhennia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv: teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni osnovy [Criminal Proceedings in the Context of Emergency Legal Regimes: Theoretical, Methodological and Praxeological Foundations] : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 500 p. [in Ukr.].

4. Kaplina, O. V., Tumanians, A. R., Sharengo, S. L. (2020) Sudochynstvo u kryminalnomu provadzhenni pid chas pandemii COVID-19: mizhnarodnyi dosvid ta vitchyzniiana praktyka [Proceedings in criminal proceedings during the COVID-19 pandemic: international experience and domestic practice]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 3, pp. 141–167. [in Ukr.].

5. Pavlova, Yu. S. (2020) Elektronni dokazy v umovakh COVID-19 [Electronic evidence in the context of COVID-19]. *Novely tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva: dokazy ta dokazuvannia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 14 veres. 2020 r.)*. Odesa, pp. 54–58. [in Ukr.].

6. Shevchuk, V. M. (2020) Perspektyvy zaprovadzhennia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u sudovu diialnist v suchasnykh umovakh [Prospects for the Implementation of Artificial Intelligence Technologies in Judicial Activities in the Modern Environment]. *Vkorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti : materialy nauk.-prakt. onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.)*. Kharkiv, pp. 86–94. [in Ukr.].

7. Shevchuk, V. M. (2020) Orhanizovana zlochynna diialnist ta problemy protydii zasobamy kryminalistyky v umovakh pandemii koronavirusu [Organized criminal activity and problems of counteraction by means of forensics in the context of the coronavirus pandemic]. *Protydiia orhanizovanii zlochynnii diialnosti : materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Odesa, 14 trav. 2020 r.)*. Odesa, pp. 132–137. [in Ukr.].

8. Aleksandrenko, O. V., Zhenuntii, V. I. (2020) Problemnii pytannia provedennia dosudovoho rozsliduvannya v umovakh pandemii koronavirusnoi khvoroby [Problematic issues of pre-trial investigation in the context of the coronavirus pandemic]. *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 19 lystop. 2020 r.)*. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 77–80. [in Ukr.].

9. Demchenko, I. (2021) Zahalna kharakterystyka chynnykiv vplyvu na protses orhanizatsii y taktyky provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [General characteristics of factors influencing the process of organizing and tactics of conducting investigative (detective) actions in the context of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 269–274. [in Ukr.].

10. Yefimov, M. (2023) Orhanizatsiino-taktychni osoblyvosti provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [Organizational and tactical features of certain investigative (detective) actions in the context of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 245–250. [in Ukr.].

11. Hanova, H. O. (2015) Okremi osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannya v umovakh nadzvychainoi sytuatsii [Certain peculiarities of pre-trial investigation in an emergency situation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 1, pp. 241–250. [in Ukr.].

12. Klochkov, V. (2021) Orhanizatsiia i protsesualne kerivnytstvo prokurorom dosudovym rozsliduvanniam [Organization and procedural management of the pre-trial investigation by the prosecutor]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 260–267. [in Ukr.].

13. Stepaniuk, R. L. (2013) Sytuatsiinyi pidkhid u formuvanni metodyk rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u biudzhetniyi sferi Ukrainy [Situational Approach in the Formation of Methods of Investigation of Crimes Committed in the Budgetary Sphere of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 3, pp. 110–115. [in Ukr.].

14. Demchenko, I. S. (2021) Osoblyvosti planuvannya provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [Peculiarities of planning certain investigative (detective) actions in the context of an epidemic (pandemic)]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 6, pp. 29–33. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ruslan Stepaniuk. Peculiarities of organizing the investigation of criminal offenses in the context of an epidemic (pandemic). The article identifies the main factors which determine the specifics of organization of pre-trial investigation of criminal offenses in the context of an epidemic (pandemic). It is proposed to divide them into internal and external factors. External factors are elements of the situation in the

State as a whole or in a particular territory in connection with the pandemic and the relevant quarantine and other measures taken to overcome its consequences. These include: requirements for mandatory anti-epidemic measures established in the territory where the investigation is conducted; the state of actual compliance with these measures in the state as a whole; the state of legal regulation of the investigation procedure in an epidemic (pandemic); the general state of technical support for the ability to conduct an investigation in compliance with anti-epidemic measures in law enforcement agencies. Internal factors directly characterize the conditions of the investigation of a particular criminal proceeding and the behavior of all its participants.

They can be objective and subjective. Objective factors include: the state of morbidity in the territory where the investigation is being conducted, the state of compliance with anti-epidemic measures in a particular pre-trial investigation unit, and the state of technical support for compliance with anti-epidemic measures in the unit. Subjective factors are: compliance with anti-epidemic requirements by the investigator and other public authorities involved in the investigation, control over compliance with these measures by the heads of these entities, as well as the behavior of other participants in the proceedings (witnesses, victims, suspects, specialists, witnesses, etc.) under quarantine restrictions. The combination of relevant factors that form the investigative situation affects the planning of the investigation and the creation of appropriate conditions for its conduct both in general and in relation to a particular procedural action.

Keywords: *criminalistic tactics, organization of investigation, investigation planning, epidemic (pandemic), COVID-19 and pre-trial investigation, investigative (search) actions, participants in the investigation.*

УДК 343.132+341.231.14

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-152-161

Садіг ТАГІЄВ[©]

доктор юридичних наук,
доцент, заслужений юрист
України
(Пенітенціарна академія
України, м. Чернігів,
Україна)

Михайло ПУЗИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук,
старший дослідник
(Національна академія
Національної гвардії
України, м. Харків,
Україна)

Сергій ІВАШКО[©]

кандидат юридичних наук
(Пенітенціарна академія
України, м. Чернігів,
Україна)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПРИ ПОВІДОМЛЕННІ ПРО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ЧАСТИНА II*

У статті приділено увагу одному з основних питань, яке виникає при проведенні досудового розслідування, як при розслідуванні дізнавачами кримінальних проступків у формі дізнання, так і при проведенні слідчими досудового слідства у кримінальних провадженнях про злочини.

Ідеться про забезпечення конституційних прав громадян під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД).

© С. Тагієв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9338-4792>

tagsad@i.ua

© М. Пузирьов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>

mpuzarov@gmail.com

© С. Івашко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2547-9276>

s_ivashko@ukr.net

* Продовження. Початок у: *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 133–137. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/20.pdf

Окремо порушено питання забезпечення конституційних прав громадян при отриманні дозволів на проведення НСРД, використання результатів та повідомлення громадян про проведення відносно них НСРД.

Наведено авторське бачення доцільності запровадження одного із додаткових можливих механізмів забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні про проведенні НСРД у межах досудового розслідування. Так, запропоновано законодавче визначення порядку вільного одержання особою інформації щодо проведення відносно неї НСРД, у тому числі шляхом вільного доступу до ухвал слідчих суддів апеляційної інстанції, а також слідчих суддів Вищого антикорупційного суду (ВАКС) про надання дозволу на проведення НСРД, постановлених у порядку статті 248 Кримінального процесуального кодексу України.

З точки зору забезпечення конституційних прав громадян констатовано, що вільний доступ до рішень слідчих суддів про тимчасове обмеження конституційних прав громадян є одним із запобіжників від зловживань з боку правоохоронних органів.

З огляду на визначений Україною курс протидії корупції, окреслено питання забезпечення конституційних прав громадян при отриманні дозволів на проведення, фактичне проведення, використання, повідомлення про використання НСРД у ході розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Наведено приклади забезпечення конституційних прав громадян при використанні результатів НСРД у ході розслідування та розгляду одного з корупційних кримінальних правопорушень – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги.

Наведено судові рішення ВАКС про надання дозволів на проведення НСРД у кримінальних провадженнях про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Проаналізовано судові рішення щодо розгляду позовів про відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними рішеннями, діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Ключові слова: *кримінальне провадження; досудове розслідування; кримінальні правопорушення; конституційні права громадян; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукова діяльність; електронні докази; правоохоронні органи; прокурор; слідчий; дізнавач; детектив; Вищий антикорупційний суд; зловживання з боку правоохоронних органів; корупційні кримінальні правопорушення; зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.*

Постановка проблеми. Для забезпечення виконання завдань кримінального провадження слідчі, детективи, дізнавачі та прокурори при проведенні досудового розслідування і розкритті кримінальних правопорушень все частіше та в більшій кількості використовують окремий різновид слідчих (розшукових) дій – негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД). Про це свідчать наведені у статті статистичні показники їх діяльності.

Відомо, що у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України законодавець визначив такі завдання кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Водночас законодавець серед завдань чітко вказує на необхідність охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зазначених у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Особливого значення набуває завдання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при проведенні та повідомленні про проведення НСРД. Це обумовлено тим, що застосування НСРД поширюється на сферу приватного життя особи, втручання у яке вимагає безумовного дотримання уповноваженими суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності вимог закону.

Для визначення важливості цього питання у цій публікації наведено приклади законодавчо врегульованих норм забезпечення конституційних прав при проведенні таємних дій в інших державах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Необхідно зазначити, що процедура отримання дозволу на проведення, безпосереднє проведення та повідомлення про проведення НСРД є багатоплановою та потребує комплексного обговорення, дослідження та втілення у життя. Різні аспекти НСРД досліджували такі українські вчені-процесуалісти: С. Албул, Л. Аркуша, М. Багрій, В. Берназ, В. Бутузов, С. Блажівський, В. Василичук, В. Гончаренко, С. Гриненко,

І. Козьяков, О. Керевич, Д. Никифорчук, В. Нор, М. Погорельський, М. Стащак, В. Тарасенко, С. Тагієв, В. Тертишник, В. Уваров, О. Юхно та ін.

Наукові доробки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які безпосередньо стосуються інституту НСРД у кримінальному процесі та забезпечення конституційних прав громадян при проведенні та повідомленні про проведення НСРД.

Метою статті є визначення проблемних питань у частині забезпечення конституційних прав громадян, які виникають при проведенні та повідомленні громадянам про проведення відносно них НСРД, а також формулювання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Продовжуючи дослідження проблематики забезпечення конституційних прав громадян під час проведення НСРД, розпочате в частині I наукової статті [2], зазначимо, що відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., кожна людина має право безперешкодно шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [3].

Статтею 19 Конституції України визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Статтею 68 Конституції України передбачено, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Згідно зі ст. 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [4].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про інформацію» кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [5].

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національна поліція, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону, Управління державної охорони України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розвідувальний орган Міністерства оборони України, розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України зобов'язані невідкладно поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі [6].

Шляхом аналізу судових рішень щодо відшкодування шкоди в результаті незаконних дій органів досудового розслідування, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), встановлено таке.

Позови щодо відшкодування шкоди, заподіяної в результаті незаконних дій органів досудового розслідування, правоохоронних органів загалом стосувались тих випадків, коли особі було безпідставно повідомлено про підозру, відсторонено від роботи, накладено арешт на майно, обрано запобіжний захід та ін.

Це стосується і проведення щодо особи НСРД. Водночас і йдеться про випадки, коли особа достовірно знала про факт проведення відносно неї НСРД.

Проаналізуємо статистичні дані щодо надання дозволу на проведення, а також використання НСРД, які є у вільному доступі.

У процесі дослідження виявлено суттєві розбіжності статистичних даних.

Так, за даними Офісу Генерального прокурора [7], протягом минулого 2022 р.

прокурором погоджено 44 668 клопотань слідчих, дізнавачів про проведення НСРД. Особисто прокурором внесено до суду 9 234 клопотання про проведення НСРД.

Судом за результатами розгляду клопотань прокурора, слідчого та дізнавача задоволено у 47 023 випадках. При цьому, прокурором за результатами проведених на підставі рішень суду НСРД прийнято рішення про розсекречення 18 629 НСРД.

Водночас при дослідженні питання доцільності створення реального механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, у тому числі і при проведенні НСРД, нами було для порівняння досліджено статистичні дані, наведені судом.

Різниця просто вражає.

Так, протягом 2022 р. у судах апеляційної інстанції, в порядку ст. 248 КПК України, було розглянуто 88 788 (!) клопотань про надання дозволу на проведення НСРД. При цьому, судом задоволено 78 791 клопотання [8].

Якщо взяти до уваги дані про те, що прокурором прийнято рішення про розсекречення 18 629 НСРД (тобто іншими словами – НСРД містили докази, які прокурор мав на меті використати при підтриманні державного обвинувачення), а судом надано 78 791 дозвіл на проведення НСРД, простим математичним підрахунком встановлено, що 60 162 НСРД (!) не були результативними.

Тобто мало місце тимчасове обмеження конституційних прав громадян без повідомлення у подальшому підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

Окремо зупинимося на статистиці Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС).

У 2022 р. на розгляд слідчих суддів ВАКС надійшло 5 781 клопотання під час досудового розслідування. З урахуванням залишку попереднього звітнього періоду всього у провадженні суду перебувало 5 833 клопотання слідчого, дізнавача, прокурора та інших осіб. У звітньому періоді ВАКС розглянуто 5 746 клопотань, що становить 99 % тих, що перебували на розгляді. У порядку ст. 248 КПК України розглянуто 2 240 клопотань, що становить 39 % від загальної кількості клопотань [9].

Разом із тим, у процесі опрацювання даних, що містяться в ЄДРСР, виявлено ухвали ВАКС про розгляд клопотань про надання дозволу на проведення НСРД.

Для прикладу проаналізуємо ухвалу ВАКС від 20.02.2020 р. у справі № 991/1463/20 [10].

Вказана ухвала постановлена слідчим суддею у кримінальному провадженні № 42016110350000102 від 31.03.2016 р., внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за фактами:

- організації умисного ухилення під сплати податків, що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчиненому службовою особою підприємства, що призвело до фактичного ненадходження до бюджету коштів в особливо великих розмірах;

- вчинення правочину з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання незаконного походження коштів, джерела походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), вчинені в особливо великому розмірі.

За сукупністю вчиненого вказані дії кваліфіковано органом досудового розслідування за ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 209 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

За результатами розгляду клопотання детектива Національного антикорупційного бюро України судом надано дозвіл на проведення таких НСРД:

- знаття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- знаття інформації з електронних інформаційних систем;
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;
- спостереження за особою, яке полягає у візуальному спостереженні з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів спостереження;
- аудіо-, відеоконтроль особи в місцях перебування, в тому числі у автомобілях та офісному приміщенні;
- обстеження публічно недоступних місць, а саме автомобілів та офісного приміщення з метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

У процесі аналізу вказаного судового рішення встановлено, що рішення набрало чинності 20.02.2020 р., до ЄДРСР надіслано судом 19.04.2021 р., оприлюднено

19.04.2022 р.

Незважаючи на те, що у тексті прізвище, інші дані особи не зазначені, а вказано Особа 1, виходячи зі змісту судового рішення впливає місце роботи Особи 1, її посада, контрагенти ТОВ, яке очолює Особа 1. Тому ідентифікація цієї особи можлива.

Аналогічна ухвала суду винесена у вказаному вище кримінальному провадженні щодо тієї ж особи 02.03.2020 р. Оприлюднена у ЄДРСР також 19.04.2022 р. [11].

Іншим прикладом оприлюднення рішення суду про проведення відносно особи НСРД є ухвала ВАКС від 21.05.2021 р. у справі № 991/3404/21 [12].

Цією ухвалою слідчим суддею ВАКС у кримінальному провадженні № 4201700000001981 від 21.06.2017 р., внесеному до ЄРДР за ч. 4 ст. 368, ч. 1 ст. 209 КК України, надано дозвіл на проведення відносно Особи 3 ряду НСРД, а саме:

- знання інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;
- спостереження за особою, яке полягає у візуальному спостереженні з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів спостереження;
- аудіо-, відеоконтроль особи в місцях перебування, в тому числі у автомобілях та офісному приміщенні.

Незважаючи на те, що у рішенні суду значиться Особа 3, з тексту рішення впливає, що це полковник поліції, який обіймав (вказано, яку саме) керівну посаду у Національній поліції України.

У контексті надання дозволу ВАКС на проведення НСРД заслуговує на увагу та аналіз рішення слідчого судді ВАКС від 31.03.2021 р. у справі № 991/1795/21 [13].

У вказаній справі стороною захисту у зв'язку з розслідуванням кримінального провадження № 5201700000000356 від 02.06.2017 р. за підозрою Особи 5 за ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 209, ч. 2, 3 ст. 27 ч. 5 ст. 191 КК України заявлене клопотання про експертне дослідження електронного доказу.

Необхідно зазначити, що електронним доказом у кримінальному провадженні є дані, які, за твердженням Н. М. Ахтирської, підтверджують факти, інформацію або концепцію у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерних систем, у тому числі програми виконання комп'ютерною системою або інших дій. Джерелами електронних доказів є електронні пристрої: комп'ютери, периферійні пристрої, комп'ютерні мережі, мобільні телефони, цифрові камери та інші портативні пристрої, мережа Інтернет [14, с. 125].

У нашому випадку в рішенні суду йдеться про матеріальні носії інформації, на яких було створено аудіо- та відеофайли під час проведення НСРД.

Сторона захисту вказує на те, що призначити експертизу за власною ініціативою не може, оскільки оригінали матеріальних носіїв інформації, отриманої в результаті НСРД, у сторони захисту немає.

Незважаючи на те, що у ЄДРСР є поодинокі ухвали саме ВАКС про результати розгляду клопотань про надання дозволу на проведення НСРД, ми не можемо стверджувати, що рішення про оприлюднення ухвал є системними і такими, що дозволяють дізнатись громадянам про проведення відносно них НСРД.

Шляхом аналізу статистичної звітності судів встановлено, що суди окремо не визначають звітність про розгляд справ за позовами про відшкодування шкоди в результаті неправомірних дій органів досудового розслідування.

На нашу думку, доцільно було б внести зміни до звітності АЗС (апеляційні загальні суди). Так, після рядка «Клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 248 КПК) Код категорії справи відповідно до Класифікатора 401000000», доцільним було б вказати рядок «Розгляд справ про відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», а також внести відповідний рядок до звітності про стан здійснення правосуддя місцевими загальними судами.

Згідно із Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон), підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинуві внаслідок, зокрема, незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального

правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадянина [15].

Відповідно до ст. 2 Закону, право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених Законом, виникає у випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вирокі суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати;

4) закриття справи про адміністративне правопорушення [15].

Право на відшкодування шкоди, завданої зазначеними у ст. 1 Закону оперативно-розшуковими заходами, виникає у випадках, передбачених п. 1-1 ч. 1 цієї статті, або за умови, що протягом шести місяців після проведення таких заходів не було розпочате кримінальне провадження за результатами цих заходів [15].

Потрібно також взяти до уваги, що приписами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено право громадян України та інших осіб у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії. Разом із тим, особі не повідомляється про проведення відносно неї оперативно-розшукових заходів [6].

Факт проведення при здійсненні досудового розслідування щодо особи НСРД без подальшого повідомлення про підозру, на думку судової гілки влади, не є підставою для безпосереднього звернення до суду про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями органів досудового слідства та прокуратури.

На підставі системного аналізу норм Закону встановлено, що право на відшкодування настає в результаті «...інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів...» [15].

Постає запитання: як бути у випадку, коли відносно особи було проведено НСРД, які за своєю суттю є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [1]?

Тобто йдеться про слідчі (розшукові) дії, які проведені в межах кримінального провадження, а не оперативно-розшукові заходи, здійснення яких регулюється Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

За результатами аналізу судових рішень встановлено, що проведення щодо особи НСРД без подальшого повідомлення їй про підозру у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення у рамках досудового розслідування відповідного кримінального провадження не тягне за собою *доведеності* неправомірності дій органів досудового розслідування так, як факт незаконного проведення обшуку та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян.

У даному випадку незаконність НСРД має бути встановлена відповідним судовим рішенням, зокрема обвинувальним вирокі, у якому судом було б встановлено незаконність відповідних процесуальних дій. Або виправдувальним вирокі чи закриттям кримінального провадження з підстав відсутності у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати.

Такі висновки суду наведені, зокрема, у постанові Верховного Суду від 22.03.2023 р. у справі № 725/2042/22, розглянутій у порядку спрощеного позовного провадження за касаційною скаргою на рішення Першотравневого районного суду

м. Чернівці від 06.02.2022 р. та постанову Чернівецького апеляційного суду від 28.09.2022 р. [16].

Постає цілком логічне запитання: а якщо кримінальне провадження, у межах якого було проведено щодо особи НСРД, не закінчується наведеними вище формами закінчення досудового розслідування? Якщо щодо особи, яка не має статусу підозрюваної, не винесено постанови про закриття кримінального провадження, що і не передбачено КПК України?

А можливо питання в тому, що дозволи на проведення НСРД надають суди, які і перевіряють у подальшому рішення щодо позовів про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду?

На прикладі законодавства Федеративної Республіки Німеччина розглянемо порядок повідомлення особі про проведення щодо неї таємних негласних дій.

Так, у КПК цієї європейської країни передбачено отримання доказів при розслідуванні за допомогою контролю телекомунікації (section 100a), який здійснюється без відома осіб, які підозрюються у вчиненні тяжкого злочину та інших, визначених законодавством випадках.

Німецький законодавець під телекомунікацією розуміє розмови по міському чи мобільному телефонах, а також через інтернет, включаючи розмови, які відбуваються поруч з телефоном під час контрольованих телефонних розмов і розмови, прослуховування яких здійснюється одним зі співрозмовників, навіть якщо він є негласним дізнавачем.

Повідомлення особі про здійснення контролю її розмови здійснюється тоді, коли це не завадить проведенню розслідування, життю та здоров'ю осіб, а також коли це не завадить подальшому використанню негласного працівника.

Повідомлення здійснює прокуратура протягом 12 місяців з моменту закінчення застосування контролю телекомунікації. Якщо потрібно відтермінувати таке повідомлення, необхідно рішення суду. Суд може погодитись у виключних випадках про відмову від повідомлення особі про проведення контролю телекомунікації [17].

Інший, на нашу думку вдалий, є підхід до даного питання законодавця Грузії.

Так, КПК Грузії визначено, що до закінчення проведення таємної дії право на ознайомлення з інформацією, отриманою в результаті цієї дії, має слідчий, прокурор і суддя (якщо інформація по суті пов'язана з питанням, що вони розглядають). Ця інформація надається стороні захисту при затвердженні процесуального рішення (ст. 143⁹).

Про провадження таємної слідчої дії, зміст матеріалів, здобутих внаслідок зазначеної дії, та знищення зазначених матеріалів *має бути* в письмовій формі повідомлено особу, щодо якої було здійснено зазначену таємну слідчу дію. Цій особі разом із зазначеною інформацією *передається ухвала суду* про провадження щодо неї таємної слідчої дії, а також матеріали, на підставі яких суддею було прийнято подібне рішення, та роз'яснюється право на оскарження зазначеної ухвали у порядку, встановленому законом. Рішення про час сповіщення особи про провадження щодо неї таємної слідчої дії та передачі їй відповідних ухвал і матеріалів, виходячи з інтересів судочинства, як у ході судочинства, так і після його завершення, приймає прокурор.

Якщо прокурор ухвалить рішення не повідомляти особу протягом 12 місяців після завершення/припинення таємної слідчої дії про провадження щодо неї такої дії, він зобов'язаний не пізніше 72 години до закінчення зазначеного строку звернутися з клопотанням до суду, суддею якого було прийнято ухвалу про провадження таємної слідчої дії, та вимагати відтермінування не більше ніж на 12 місяців надання відповідної особі інформації про провадження таємної слідчої дії.

У результаті розгляду суддя приймає рішення про задоволення клопотання прокурора та відтермінування повідомлення відповідної особи про провадження таємної слідчої дії або про відмову в задоволенні клопотання та відтермінування надання такої інформації.

Якщо після задоволення клопотання та закінчення відповідного строку знову існують інтереси судочинства, прокурор правомочний двічі вимагати відтермінування надання відповідної особі інформації про провадження таємної слідчої дії. Прокурор має право щоразу вимагати відтермінування у наданні особі зазначеної інформації не більше ніж на 12 місяців.

Якщо таємні слідчі дії проводяться у зв'язку зі злочинами, вчинення яких посягає на державну безпеку, повідомлення про провадження таємної слідчої дії особи, щодо якої було здійснено таємну слідчу дію, може бути відкладено стільки разів, скільки це буде необхідно для уникнення створення загрози державній безпеці, громадському порядку та інтересам судочинства. У такому разі повідомлення відповідної особи про провадження таємної слідчої дії щоразу може бути відкладено не більше ніж на 12 місяців.

Верховний Суд Грузії складає реєстр таємних слідчих дій, у якому відображається статистична інформація, пов'язана з провадженням таємних слідчих дій, зокрема: інформація про клопотання, що надійшли до судів з приводу провадження таємних слідчих дій і прийняті судами ухвали щодо них, а також інформація про знищення матеріалів, здобутих внаслідок оперативно-розшукового заходу, які не стосувалися злочинної діяльності особи, але містили відомості про особисте життя особи або інших осіб та знищені відповідно до Закону Грузії «Про оперативно-розшукову діяльність».

Верховний Суд Грузії зобов'язаний наприкінці кожного року опублікувати таку інформацію (ст. 143¹⁰) [18].

Незважаючи на тимчасове обмеження конституційних прав громадян при проведенні НСРД, використання цього різновиду слідчих (розшукових) дій є необхідних для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Особливу роль відіграє інститут НСРД при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень. Інколи в інший спосіб, ніж застосування НСРД, довести факт вчинення кримінального правопорушення, зібрати належні, допустимі і достатні докази вини особи є неможливим.

До прикладу, вироком Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 31.01.2017 р. у справі № 359/5521/16-к визнано винним за ч. 3 ст. 365-2 КК України директора ТОВ «Кволітас» як суб'єкта зловживання своїми повноваженнями оцінювача з метою отримання неправомірної вигоди для інших осіб, що спричинило тяжкі наслідки охоронюваним законом інтересам юридичної особи, а саме товариству «Гросер» на суму 6 493 460 грн, що більш як в 10 662 рази перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Також визнано винним за ч. 1 ст. 366 КК України за складання та видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів.

В основу обвинувачення та обвинувального вироку вчинення корупційного кримінального правопорушення покладені, поряд з іншими, матеріали НСРД, якими і доведена вина директора ТОВ, незважаючи на невизнання останнім вини та заявлені клопотання про недопустимість проведених НСРД [19].

Зазначене кримінальне правопорушення вчинено в умовах неочевидності, з використанням конспірації. Тому матеріали НСРД відіграли вагомий роль у розкритті та розслідуванні даного корупційного кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, на підставі викладеного можемо констатувати таке.

1. Підходи законодавців зарубіжних країн до проблематики, а саме забезпечення конституційних прав громадян при проведенні та повідомленні про проведення НСРД слід, на нашу думку, взяти до уваги і врахувати у кримінальному процесуальному законодавстві України.

2. Доцільним є створення реєстру ухвал суду про проведення НСРД, а також розроблення механізму про обов'язковість оприлюднення цих ухвал після закінчення 12 місяців з часу надання дозволу на проведення НСРД, з врахуванням окремих питань національної безпеки. Це, у свою чергу, дало б змогу уникнути розбіжностей у статистичних даних щодо кількості наданих судами апеляційної інстанції та ВАКС дозволів на проведення НСРД і даними Офісу Генерального прокурора, про що було зазначено у цій публікації.

3. У зв'язку зі змінами в КПК України щодо порядку проведення окремих видів НСРД, а також створення та функціонування нових правоохоронних органів, ВАКС потребує законодавчих змін. Інструкція про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Тагієв С. Р., Пузирьов М. С., Івашко С. В. Забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (частина I). *Право та*

державне управління. 2023. № 3. С. 133–137.

3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена у резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

4. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.*

5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.*

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992. *Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.*

7. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.

8. Судова влада України. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

9. Вищий антикорупційний суд. Судова практика й статистика. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/practice_and_statistics/.

10. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 20.02.2020 у справі №991/1463/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96332576>.

11. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 02.03.2020 у справі № 991/1464/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96332577>.

12. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 21.05.2021 у справі № 991/3404/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98770818>.

13. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 31.03.2021 у справі № 991/1795/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95972487>.

14. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 36(2). С. 123–125.*

15. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994. *Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. Ст. 1.*

16. Постанова Верховного Суду від 22.03.2023. у справі № 725/2042/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109995399>.

17. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.

18. Criminal Procedure Code of Georgia. *Legislative Herald of Georgia*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034?publication=151>.

19. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 31.01.2017 у справі № 359/5521/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64410640>.

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Art. 88.*

2. Tahiyev, S. R., Puzyr'ov, M. S., Ivashko, S. V. (2023) Zabezpechennya konstytutsiynykh prav hromadyan pry povidomlenni pro provedennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy (chastyna I) [Ensuring citizens' constitutional rights during notification of covert investigative (search) actions (Part I)]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya. № 3, pp. 133–137.*

3. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny: pryynyata i proholoshena u rezolyutsiyi 217 A (III) Heneral'noyu Asambleyeyu OON vid 10.12.1948 [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed in Resolution 217 A (III) by the UN General Assembly dated December 10, 1948]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

4. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. Art. 141.*

5. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrayiny vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1992. № 48. Art. 650.*

6. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activity] : Zakon Ukrayiny vid 18.02.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1992. № 22. Art. 303.*

7. Ofis Heneral'noho prokurora. Statystyka [Office of the Prosecutor General. Statistics]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.

8. Sudova vlada Ukrayiny. Statystyka [Judiciary of Ukraine. Statistics]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

9. Vyshchyy antykoruptsiynyy sud. Sudova praktyka i statystyka [High anti-corruption court]. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/practice_and_statistics/.

10. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu vid 20.02.2020 u spravi №991/1463/20 [Resolution of the High Anti-Corruption Court of February 20, 2020 in case No. 991/1463/20]. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96332576>.

11. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu vid 02.03.2020 u spravi № 991/1464/20 [Resolution of the High Anti-Corruption Court of March 2, 2020 in case No. 991/1464/20]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96332577>.

12. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu vid 21.05.2021 u spravi № 991/3404/21 [Resolution of the High Anti-Corruption Court of 05/21/2021 in case No. 991/3404/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98770818>.

13. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu vid 31.03.2021 u spravi № 991/1795/21 [Resolution of the High Anti-Corruption Court of 31.03.2021 in case No. 991/1795/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95972487>.

14. Akhtyr's'ka, N. M. (2016) Do pytannya dokazovoyi syly kiberinformatsiyi v aspekti mizhnarodnoho spivrobotnytstva pid chas kryminal'noho provadzhennya [Regarding probative value of cyber information in the aspect of international cooperation during criminal proceedings. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*. Issue 36(2), pp. 123–125.

15. Pro porядok vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi hromadyanynovi nezakonnymy diyamy orhaniv, shcho zdiysnyuyut' operatyvno-rozshukovu diyal'nist', orhaniv dosudovoho rozsliduvannya, prokuratury i sudu [On the procedure for compensation for damage caused to a citizen by illegal actions of bodies carrying out operational and investigative activities, bodies of pre-trial investigation, the prosecutor's office and the court] : Zakon Ukrainy vid 01.12.1994. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1995. № 1. Art. 1.

16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22.03.2023 r. u spravi № 725/2042/22 [Resolution of the Supreme Court dated March 22, 2023 in case No. 725/2042/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109995399>.

17. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.

18. Criminal Procedure Code of Georgia. Legislative Herald of Georgia. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034?publication=151>.

19. Vyrok Boryspil's'koho mis'krayonnoho sudu Kyivs'koyi oblasti vid 31.01.2017. u spravi № 359/5521/16-k [Verdict of the Boryspil City and District Court of Kyiv Region dated January 31, 2017 in case No. 359/5521/16-k]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64410640>.

ABSTRACT

Sadig Tagiev, Mykhailo Puzyrov, Serhii Ivashko. Ensuring the constitutional rights of citizens when notifying about conducting secret investigative (detective) actions (part II). The article focuses on one of the main issues that arises during pre-trial investigation, both when investigating criminal misdemeanors in the form of an inquiry, and when conducting pre-trial investigation in criminal proceedings about crimes.

It is about ensuring the constitutional rights of citizens during conducting secret investigative (detective) actions (SIDA)

The issue of ensuring the constitutional rights of citizens when obtaining permits for conducting SIDA, using the results and notifying citizens about conducting SIDA concerning them is raised separately.

The authors' vision of the expediency of introducing one of the additional possible mechanisms for ensuring the constitutional rights of citizens while notifying about conducting SIDA within the framework of a pre-trial investigation is given. Thus, a legislative definition of the procedure for a person to freely receive information regarding conducting SIDA concerning him/her is proposed, including through free access to decisions of investigative judges of the appeals instance, as well as investigative judges of the High Anti-Corruption Court (HACC) on granting permission to conduct SIDA, decreed in accordance with Article 248 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

From the point of view of ensuring the constitutional rights of citizens, it is established that free access to the decisions of investigative judges on the temporary restriction of the constitutional rights of citizens is one of the safeguards against abuses by law enforcement agencies.

In view of the anti-corruption course determined by Ukraine, the issue of ensuring the constitutional rights of citizens when obtaining permits for the conduct, actual conduct, use, notification of the use of SIDA during the investigation of corruption criminal offenses is outlined.

Examples of ensuring the constitutional rights of citizens when using the results of SIDA during the investigation and consideration of one of the corruption criminal offenses – abuse of authority by persons providing public services are given.

The court decisions of the HACC on the granting of permits to conduct SIDA in criminal proceedings on the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime are given.

Court decisions regarding consideration of lawsuits for compensation for moral damage caused to a citizen by illegal decisions, actions of bodies carrying out intelligence activities, bodies of pre-trial investigation, prosecutor's office and the court are analyzed.

Keywords: *criminal proceedings; pre-trial investigation; criminal offenses; constitutional rights of citizens; secret investigative (detective) actions; intelligence activity; electronic evidence; law enforcement agencies; prosecutor; investigator; inquirer; detective; High Anti-Corruption Court; abuse by law enforcement agencies; corruption criminal offenses; abuse of authority by persons providing public services; legalization (laundering) of proceeds obtained through crime.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-162-168

Віталій БОНДАРЧУК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Український науково-дослідний
інститут спеціальної техніки та судових
експертиз СБУ, м. Київ, Україна)

Інна БОСАК[©]

аспірант
(Національна академія СБУ, м. Київ, Україна)
судовий експерт
(Український науково-дослідний
інститут спеціальної техніки та судових
експертиз СБУ, м. Київ, Україна)

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІНОЗЕМЦЯМИ ТА ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

З огляду на статистичні відомості, оприлюднені на офіційному сайті офісу Генерального прокурора, частка кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями чи особами без громадянства або за їх участю, у загальній структурі української злочинності є відносно малою, проте їхнє розслідування має свої особливості. Тож у статті виконано аналіз низки наукових праць та чинного законодавства з метою визначення теоретичних та правових основ досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються іноземцями та особами без громадянства. Виокремлено процесуальні особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються іноземцями та особами без громадянства. А також визначено основні форми міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.

***Ключові слова:** досудове розслідування, міжнародне співробітництво, іноземець, особа без громадянства, форми міжнародного співробітництва.*

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями та особами без громадянства у кримінальному судочинстві України незмінно актуальне. Постійно зростаюча кількість громадян, які прибувають до України в порядку політичного, економічного, наукового та культурного співробітництва, обміну, відкриття спільних підприємств та іноземних фірм об'єктивно веде до збільшення кількості іноземців, що залучаються до різних сфер національного права, у тому числі й у кримінальний процес.

Незважаючи на відносно малу частку кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями чи особами без громадянства або за їх участю, у загальній структурі української злочинності (табл. 1), їх розслідування має свою специфіку, обумовлену низкою факторів. Це, насамперед, статус іноземця чи особи без громадянства як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин, місцеперебування іноземця чи особи без громадянства в момент розслідування кримінального правопорушення, наявність співучасників кримінального правопорушення тощо.

© В. Бондарчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5145-8631>
vitalbondarchuk@gmail.com

© І. Босак, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-8282-1977>
Inka1309@ukr.net

Таблиця 1

Єдиний звіт офісу Генерального прокурора про осіб,
які вчинили кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2023 року

Кримінальні правопорушення	Характеристика виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення				
	громадянство на час вчинення кримінального правопорушення				
	громадяни України	іноземні громадяни	особи без громадянства	нелегальні мігранти	біженці
Злочини проти основ національної безпеки України	1315	16	0	0	0
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	17390	64	12	2	2
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	122	2	0	0	0
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	255	1	1	0	0
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	1751	10	0	1	0
Кримінальні правопорушення проти власності	24939	176	38	3	9
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	511	9	1	0	0
Кримінальні правопорушення проти довілля	1126	2	0	0	0
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	3014	29	2	0	0
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	8	0	0	0	0
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	3880	35	1	0	1
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	1082	6	1	0	0
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	13888	91	6	1	4
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	1832	19	1	1	0
Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	6177	56	6	1	1
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	331	0	0	0	0
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	2232	18	1	0	1
Кримінальні правопорушення проти правосуддя	1341	10	1	0	0
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	2702	0	0	0	0
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	438	36	1	1	0
Всього	84334	580	71	10	18

Наукового обґрунтування потребують питання, що стосуються методики окремих процесуальних дій, що виконуються за участю іноземців чи осіб без громадянства, які залучаються до кримінальної відповідальності, а також заходів щодо забезпечення прав таких осіб, що впливають із положень міжнародних правових актів, ухвалення процесуальних рішень міжнародного характеру в кримінальних провадженнях такої категорії, використання різних форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються іноземцями та особами без громадянства.

Отже, актуальність цього дослідження полягає в об'єктивній необхідності отримання системи наукових знань про кримінальні правопорушення, що вчиняються за участі іноземців чи осіб без громадянства, про проблеми практики їх розкриття та розслідування, а також у розробці рекомендацій щодо вдосконалення організації досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У вітчизняній юридичній науці висвітлювалися лише окремі аспекти участі іноземних громадян у кримінальному провадженні. Зокрема, можна виділити праці С. Волкотруба, Т. Гавриш, О. Калганової, М. Леоненка, І. Лешукової, А. Маланюка, П. Назаренка, М. Пашковського. Однак у сучасній науковій літературі практично не розглядалося питання, пов'язане з проведенням досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються особами без громадянства.

Мета дослідження полягає у вивченні проблемних питань досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються іноземцями та особами без громадянства, розроблення на цій основі рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення організації досудового розслідування кримінальних правопорушень такої категорії.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, а особою без громадянства – особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою через дії її закону [1].

Резолюція 40/411 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають» від 13 грудня 1985 р. передбачає, що кожна держава самостійно встановлює правовий режим іноземців, зважаючи при цьому на свої міжнародні зобов'язання, в тому числі у сфері захисту прав людини [2].

В Україні правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, законами України, а також міжнародними договорами України [3]. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», застосовуються правила, передбачені таким міжнародним договором України.

У статті 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначено засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства:

іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;

іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини;

іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави [1].

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає порядок провадження за участю іноземних громадян та осіб без громадянства в Україні. Проте це закріплення має узагальнений характер і не відображає всіх особливостей, пов'язаних із такими провадженнями. Водночас ці особливості мають істотне значення під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень за участі іноземців та осіб без громадянства [4].

Аналізуючи чинне кримінальне процесуальне законодавство, можна зазначити,

що воно недостатньо точно закріплює порядок досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються іноземцями та особами без громадянства, оскільки не враховує закріплені в нормах міжнародного права особливості правового статусу таких осіб у сфері кримінального судочинства.

Це пояснюється тим, що згідно зі статтею 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [4]. Встановлене положення про рівність ґрунтується на міжнародних нормах і принципах, які виробили стандарти захисту прав і свобод людини і громадянина. Зміст цієї статті дає підставу для висновку про те, що правовий статус іноземних громадян та осіб без громадянства у кримінальному процесі України не відрізняється від правового статусу громадян України [5, с. 29].

Основною особливістю після внесення відомостей про кримінальне правопорушення, вчинене іноземцями та особами без громадянства є те, що на початковому етапі необхідно в найкоротші терміни встановити особи всіх іноземних громадян та осіб без громадянства, які так чи інакше причетні до вчинення кримінального правопорушення, а також обставини для того, щоб ухвалити законне та обґрунтоване рішення про початок кримінального провадження або про відмову у цьому. Виконати зазначені дії бажано під час перебування іноземних громадян та осіб без громадянства на території України, тому що в іншому разі ухвалення цих рішень може виявитися дуже скрутним.

У разі потреби відкриття кримінального провадження щодо іноземного громадянина, який має імунітет, потрібно отримання згоди держави. У разі відсутності такої згоди, необхідно ухвалити рішення про відмову у початку кримінального провадження. При цьому матеріально-правовою підставою такого рішення є наявність імунітету від кримінальної юрисдикції України, а процесуальною – відсутність згоди держави, що акредитує, або міжнародної організації на порушення кримінального провадження щодо особи, яка користується імунітетом, або згоди самої особи, що має повний (абсолютний) імунітет.

Однак під час застосування норм Кримінального процесуального кодексу України і норм міжнародного права у разі наявності приводів та підстав для початку кримінального провадження та за відсутності підстав для звернення за отриманням згоди держави, що акредитує, на притягнення до кримінальної відповідальності її підданого треба розпочати кримінальне провадження та провести розслідування.

Іноземні громадяни, які вчинили кримінальні правопорушення на території України і покинули її межі, за дорученням юридичних органів України можуть бути піддані кримінальному переслідуванню в тій державі, де вони перебувають, за умови, що між Україною та цією державою укладено договір про правову допомогу і в ньому передбачена можливість здійснення такого переслідування, потрібно враховувати, що згідно зі статтею 80 Мінської конвенції (далі – Конвенція) зносини з питань кримінального переслідування здійснюються генеральними прокурорами (прокурорами) держав учасників Конвенції [6].

Громадяни, що перебувають на території інших держав, можуть бути викликані до органів досудового розслідування України у тому разі, якщо між Україною та відповідною державою укладено договір про надання правової допомоги, у тому числі й у кримінальних правопорушеннях.

Треба зазначити, що міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю містить у собі всі заходи, які б сприяли чи безпосередньо впливали на нього: соціального, економічного, політичного, правового, кримінологічного характеру. Однак у сучасному світі з його динамічними процесами все частіше виникає потреба та необхідність здійснювати взаємодію (співпрацювати) саме у сфері кримінального процесу.

Під міжнародним співробітництвом у кримінальному процесі в кримінальній процесуальній науці пропонується розуміти діяльність, здійснювану слідчим, прокурором, судом відповідно до вимог законодавства, яке регулює кримінальне провадження, узгоджену з відповідними компетентними органами іноземної держави, а також міжнародними організаціями щодо отримання та надання допомоги в досудовому розслідуванні, судовому розгляді, а також у прийнятті інших заходів, необхідних для правильного вирішення кримінальних проваджень [7, с. 51].

Кримінальний процесуальний кодекс України у статті 542 визначає, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків [4].

Формами міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю є способи (чітко встановлений порядок) його здійснення. Такими формами на сьогодні є співробітництво в межах міжнародних органів й організацій та співробітництво на підставі (у межах) міжнародних угод.

Всі форми співробітництва, передбачені у частині 9 Римського статуту міжнародного кримінального суду (далі – Статут), можна поділити на дві групи:

1) різноманітні форми забезпечення пр ісутності осіб у міжнародному кримінальному суді;

2) всі форми допомоги у збиранні доказів, закріплені у ст. 93 Статуту [8].

Ці дві форми є найбільш важливими для повноцінного проведення розслідування, оскільки від виконання державами клопотань міжнародного кримінального суду про передачу чи арешт осіб щодо яких ведеться розслідування залежить ефективність досудового провадження.

Іншими формами співробітництва, крім передачі та арешту, є допомога у виконанні доручень державами шляхом проведення передбачених їх кримінальним процесуальним законодавством окремих слідчих дій. Такі слідчі дії, зокрема, можуть полягати у проведенні допитів, обшуків, встановленні місцеперебування осіб та предметів. Співробітництвом також передбачені захист потерпілих та свідків, збереження доказів, проведення збору доказів, включно з показами під присягою, висновки експертів тощо.

Статут не обмежує видів співробітництва, розширюючи їх будь-якими діями, що дозволяються внутрішнім законодавством держави-учасниці. Всі види процесуальної допомоги повинні надаватись з метою сприяння проведення розслідування та кримінального переслідування за міжнародні кримінальні правопорушення, які підлягають під юрисдикцію міжнародного кримінального суду. Тому, коли будь-який із таких видів допомоги заборонений в державі, що зобов'язана її надати, з метою повноцінного проведення розслідування, міжнародний кримінальний суд на основі консультацій із такою державою може змінити формулювання свого прохання.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що правовий статус іноземних громадян та осіб без громадянства є юридичною основою інтересів особи і встановлюється у нормах національного законодавства з урахуванням положень міжнародного права. Тому право, відповідно, є засобом вираження соціальної свободи особи, її соціального положення.

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають на території України, наділяються відповідними правами, свободами і обов'язками, маючи певний правовий зв'язок з державою перебування. Визначені права, свободи і обов'язки є основою правового статусу і закріплені в Конституції та законах України.

Процесуальна форма участі іноземних громадян та осіб без громадянства у кримінальному судочинстві України визначається, закріплюється та регулюється нормами як національного законодавства, так і міжнародного. Нині Кримінальний процесуальний кодекс України не містить норм, які б чітко визначали правовий статус та процесуальні правові основи участі іноземних громадян та осіб без громадянства у кримінальному процесі України.

Особливістю стадії порушення кримінального провадження за участю іноземних громадян та осіб без громадянства є те, що на цій стадії необхідно в найкоротший термін встановити особистості всіх іноземних громадян та осіб без громадянства, які так чи інакше причетні до вчиненого кримінального правопорушення, а також обставини вчинення кримінального правопорушення. Виконати зазначені дії бажано під час перебування іноземних громадян на території України, тому що у іншому випадку ухвалити ці рішення буде неможливо.

Варто зазначити, що міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю містить у собі заходи, які б сприяли чи безпосередньо впливали на нього. Найбільш поширеними формами міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю можна виділити:

- надання взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях, що являє собою врегульовану нормами міжнародного і національного права узгоджену діяльність різних держав із захисту інтересів особи, суспільства і держави;
- видача фізичних осіб, які скоїли кримінальні правопорушення, для

притягнення їх до кримінальної відповідальності або виконання вироку;

- передача засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання у державі їхнього громадянства або постійного місця проживання;
- обмін оперативною, правовою або іншою інформацією;
- виконання доручень з міжнародного розслідування;
- забезпечення прав і свобод громадян певної держави під час здійснення кримінального правосуддя в іншій державі;
- підготовка кадрів, обмін досвідом роботи правоохоронних органів різних держав у боротьбі з міжнародною злочинністю;
- надання експертних та консультативних послуг, спеціальних науково-технічних засобів та здійснення іншої матеріально-технічної допомоги;
- спільне вивчення проблем злочинності та боротьби з нею, прогнозування та програмування цієї діяльності;
- участь в офіційних заходах (конгресах, нарадах) та науково-технічних конференціях (семінарах, симпозіумах), що обговорюють проблеми міжнародного співробітництва у запобіганні злочинності.

Список використаних джерел

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 14.08.2021 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають : ухв. рез. 40/144 ГА ООН від 13.12.1985. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 123–126.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://cutt.ly/rZPcgST> (дата звернення: 20.11.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054> (дата звернення: 20.11.2023).
5. Калганова О. А. Процесуально-правові засади участі іноземних громадян у кримінальному судочинстві України : монографія. Ірпінь : НУДПСУ, 2009. 152 с.
6. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 20.11.2023).
7. Маланчук П. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. *Правові горизонти*. 2017. № 3. С. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/In_2017_3_13 (дата звернення: 20.11.2023).
8. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.11.2023).

Надійшла до редакції 21.11.2023

References

1. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [On legal status of foreigners and stateless persons] : Zakon Ukrainy vid 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
2. Deklaratsiia pro prava liudyny shchodo osib, yaki ne ye hromadianamy krainy, v yakii vony prozhyvaiut [Declaration of Human Rights in respect of persons who are not citizens of the country in which they reside] : ukhv. rez. 40/144 HA OON vid 13.12.1985. *Prava liudyny i profesiini standarty dlia yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii*. Amsterdam-Kyiv, 1996, pp. 123–126. [in Ukr.].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://cutt.ly/rZPcgST> (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054> (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
5. Kalhanova O. A. Protsesualno-pravovi zasady uchasti inozemnykh hromadian u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Procedural and legal principles of participation of foreign citizens in criminal justice of Ukraine] : monohrafiia. Irpin : NUDPSU, 2009. 152 s. [in Ukr.].
6. Konventsiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh vid 22.01.1993 r. [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of 01.22.1993]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
7. Malanchuk P. M. Mizhnarodne spivrobotnytstvo pid chas kryminalnoho provadzhennia [International cooperation during criminal proceedings]. *Pravovi horyzonty*. 2017. № 3. S. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/In_2017_3_13 (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
8. Rymnyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.06.1998. [Rome Statute of the

ABSTRACT

Vitalii Bondarchuk, Inna Bosak. Pre-trial investigation of criminal offences committed by foreigners and stateless persons. Given the statistical data published on the official website of the Prosecutor General's Office, the share of criminal offences committed by foreigners or stateless persons or with their participation in the overall structure of Ukrainian crime is relatively small, but their investigation has its own peculiarities. Thus, the article analyses a number of scientific works and current legislation with a view to defining the theoretical and legal framework for pre-trial investigation of criminal offences committed by foreigners and stateless persons.

The author notes that in Ukraine, the legal status of foreigners and stateless persons is determined by the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, and international treaties of Ukraine. If an international treaty of Ukraine establishes rules other than those provided for in the Law of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons", the rules provided for in such an international treaty of Ukraine shall apply.

It is determined that the peculiarity of the stage of criminal proceedings initiation involving foreign citizens and stateless persons is that at the stage of criminal proceedings initiation it is necessary to establish as soon as possible the identities of all foreign citizens and stateless persons who are somehow involved in the criminal offence committed, as well as the circumstances of the criminal offence.

In addition, the author identifies the main forms of international cooperation in the field of combating crime, in particular: mutual legal assistance; extradition of individuals who have committed criminal offences for prosecution or execution of a sentence; transfer of persons sentenced to imprisonment for further serving their sentence in the State of their citizenship or permanent residence; exchange of experience of law enforcement agencies of different States in the fight against international crime; provision of expert and consultative services, etc.

Keywords: *pre-trial investigation, international cooperation, foreigner, stateless person, forms of international cooperation.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-168-180

Андрій ГАБРЕЛЯН[©]
кандидат
юридичних наук,
докторант
(Міжрегіональна
академія
управління
персоналом,
м. Київ, Україна)

Олександр ЧЕПЕЛЬ[©]
аспірант
(Державний
податковий
університет,
м. Ірпінь
Київської обл.,
Україна)

СИСТЕМА ПРАВ СВІДКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Виконано аналіз норм чинного кримінального процесуального законодавства України з питань прав такого учасника кримінального процесу, як свідок. Визначено, що свідок в кримінальному процесі посідає особливе місце, оскільки саме цей суб'єкт є одним з основних носіїв доказової інформації. Досліджено систему прав свідка за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Визначено проблемні аспекти реалізації прав свідка в кримінальному провадженні. Сформульовано пропозиції з удосконалення чинного законодавства, а саме: викласти п. 5 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «5) користуватися нотатками і документами під час давання показань»; викласти п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «7) ознайомлюватися з

© А. Габрелян, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9337-7920>
kashkinlaw@gmail.com

© О. Чепель, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-7341-4599>
13.01@dpu.edu.ua

протоколом допиту, та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноруч робити такі доповнення і зауваження або власноруч викладати показання у протоколі допиту»; доповнити ч. 2 ст. 66 КПК України пунктом 10 такого змісту: «оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність суду, слідчого судді, прокурора, слідчого»; включити до КПК України норму, яка б зобов'язувала суб'єкта проведення допиту забезпечити свідка адвокатом; наділити свідка правом заявляти відвід перекладачеві у разі його некомпетентності; зобов'язати суб'єкта проведення допиту ініціювати правозабезпечувальні правовідносини; створити спеціалізований орган з питань виконання заходів захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, свідок, права, допит.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і законних інтересів особистості має важливе значення для всіх суб'єктів, які беруть участь у кримінальному процесі. До них, разом із обвинуваченим, підозрюваним, потерпілим, адвокатом тощо, належить і свідок, який наділяється цілим комплексом прав та обов'язків.

Обов'язки свідка, як елемент його правового статусу, відіграють головну роль у досягненні мети залучення цього суб'єкта до кримінального процесу. Водночас встановлення відповідних меж певного виду необхідної поведінки здатне певним чином утримати на одному рівні інтереси держави та людини у сфері публічного права. І найбільш потужним потенціалом в цьому механізмі наділені такі складові правового статусу суб'єкта правовідносин, як права. Саме передбачені правом можливості мають властивість утримувати баланс між вповноваженими органами і посадовими особами та іншими суб'єктами кримінального процесу [2, с. 83]. Лише той свідок, який наділений достатніми правами, може успішно виконувати покладені на нього обов'язки, пов'язані з даванням показань.

Ознайомлення із змістом КПК України дає підстави стверджувати, що він певною мірою врахував і висловлені в юридичній літературі побажання, зокрема щодо розширення обсягу процесуальних прав свідка. Водночас зміст КПК України засвідчує і те, що є необхідність в подальшому удосконаленні процесуального статусу свідка.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останніми роками в наукових виданнях опубліковано низку статей, де розглядалися окремі права й обов'язки свідка, їх зміст і дискусійні моменти. Окремі аспекти участі свідка в кримінальному процесі висвітлювались у працях: О. Белькової, В. Заборовського, Т. Закревської, Д. Карева, Л. Карнеєвої, В. Стремовського, М. Строговича, Ю. Грошевого, В. Зеленецького, Г. Кожевнікова, М. Шумила, Ю. Яновича тощо.

Метою статті є аналіз системи прав свідка в кримінальному процесі, визначення проблем реалізації прав свідка, пошук шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Процесуальне становище свідка містить у собі комплекс прав, які порівняно з раніше чинним кримінальним процесуальним законодавством стали, загалом, більш різноманітними. Свідок отримав значний обсяг прав, які сприяють виконанню ним покладених на нього обов'язків. Однак важливо зазначити, що свідок не повинен мати прав, притаманних іншим учасникам кримінального процесу, оскільки він, по суті, є особою, яка, здебільшого, не має особистої зацікавленості в результатах провадження; його основний інтерес полягає в дотриманні його прав та свобод. Наголосимо, що свідок, як і будь-який інший учасник кримінального процесу, наділений загальними правами людини, але в цьому дослідженні ми обмежимося аналізом лише тих прав, які є елементом його процесуального статусу учасника кримінального процесу.

Згідно з ч. 1 ст. 66 КПК України свідок в кримінальному процесі наділений такими правами:

1. Право свідка знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується.

Перед початком допиту свідка необхідно провести ретельну й чітко структуровану процедуру, яка покликана гарантувати дотримання його конституційних та процесуальних прав, а також забезпечити повну ясність щодо ситуації, яка стала підставою для виклику особи на допит як свідка. Зазначена процедура відіграє важливу роль у встановленні справедливості та забезпеченні прозорості всього кримінального процесу. Свідок як одна з ключових фігур у кримінальному процесі повинен чітко усвідомлювати свої права та обов'язки перед тим, як відповідати на поставлені йому запитання. У межах зазначеної процедури свідку мають роз'яснити його права та

повідомити про кримінальне провадження.

Право свідка знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується, частково реалізується під час отримання свідком повістки про виклик. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 137 КПК України в повістці повинно бути зазначено найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється виклик. Отже, право свідка знати, в якому кримінальному провадженні він допитується, реалізується ще до прибуття на допит. Щодо права свідка знати, у зв'язку з чим він допитується, то воно реалізується під час роз'яснень, які здійснює суб'єкт проведення допиту. Зазвичай такими особами є слідчий або прокурор, на яких покладено обов'язок роз'яснення свідку суті ситуації та фабули кримінального правопорушення, які спричинили його виклик.

Реалізація права свідка знати, у зв'язку з чим він допитується, допомагає свідкові краще розуміти, які саме аспекти розслідування цікавлять слідчого, прокурора, та на збір яких доказів вони розраховують. Розуміння свідком важливості проведення допиту сприятиме отриманню слідчим, прокурором усіх відомостей щодо відомих свідку обставин, що підлягають доведенню під час кримінального провадження. Крім того, звичною є ситуація, коли свідок під час досудового розслідування переходить у статус підозрюваного, обвинуваченого. Інакше кажучи, на практиці свідок, фактично, розцінюється особою, яка проводить допит, як потенційний підозрюваний, не маючи при цьому правового статусу останнього. Тож, незважаючи на те, що згідно з п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України показання свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим, у цьому кримінальному провадженні повинні визнаватися недопустимими доказами, вони використовуються слідчим під час побудови криміналістичних версій та планування розслідування. Слідчий має право використовувати будь-які отримані ним під час здійснення слідчих (розшукових) дій відомості у процесі формування версій та виведенні наслідків із певної версії. Це важлива частина процесу розслідування, яка надає слідчому можливість розглянути подію кримінального правопорушення з різних позицій.

Вітчизняний кримінальний процес прагне до справедливості й об'єктивності, тому свідок також наділений правом відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї. Але реалізувати це право він зможе лише в тому випадку, якщо буде повідомлено, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується.

Якщо слідчий, прокурор не виконує свого обов'язку з надання свідку необхідної інформації, то останній має законне право відмовитися давати відповіді на поставлені йому запитання, зміст та призначення яких залишаються для нього незрозумілими. Якщо ця причина буде в основі відмови від давання показань, то свідок не буде нести кримінальну відповідальність, передбачену ст. 385 КК України. Важливо, щоб у протоколі допиту питання, які ставляться свідкові, фіксувалися дослівно, зазначався факт відмови від давання показань, вказувалася причина відмови (наприклад, відмова слідчого пояснити, у зв'язку з чим було поставлено питання). Це сприяє підтримці прозорості й чесності в межах кримінального процесу, а в подальшому може допомогти свідку захистити себе в суді, якщо стосовно нього буде відкрито кримінальне провадження за ст. 385 КК України.

2. Право свідка користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката.

Згідно зі ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [8]. Закріплене в Основному законі право кожної особи на отримання професійної правничої допомоги (право на допомогу адвоката) стало однією з передумов наділення свідка правом користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката.

Одним із суттєвих аспектів будь-якого права, наданого свідку, є можливість ним своєчасно скористатися. Проте реалізація свідком свого права на правничу допомогу зустрічається на практиці з серйозними перешкодами. При цьому треба вказати на одну з особливостей механізму забезпечення реалізації прав свідка: права особи, згідно з ч. 3 ст. 224 КПК України, роз'яснюються їй перед проведенням допиту. Отже, про своє право на допомогу адвоката свідок, зазвичай, дізнається безпосередньо перед початком свого допиту. При цьому незрозуміло – як треба вчиняти, коли свідок, дізнавшись про своє право, не має змоги ним скористатися, оскільки заздалегідь, з цілком зрозумілих причин,

не запросив адвоката. У такій ситуації може виникнути обґрунтована потреба в перенесенні слідчої (розшукової) дії на пізніший термін для того, щоб свідок міг скористатися своїм правом, але КПК України не передбачає такої змоги. При цьому законодавець передбачив настання кримінальної відповідальності свідка за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ч. 1 ст. 67 КПК України, ст. 385 КК України). Випадки, коли свідок може не давати показання, визначені у ч. 1 ст. 63 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України. Їх перелік не передбачає відмову від давання показань в разі неможливості особою скористатись правовою допомогою адвоката у зв'язку з тим, що вона отримала відповідні роз'яснення перед початком допиту. З огляду на конструкції норм КПК України можна констатувати, що свідок не має права ухилитися від покладеного на нього обов'язку, у тому числі, якщо він вважає своє право скористатись правовою допомогою адвоката порушеними.

Схожа ситуація виникає, якщо обставини справи вимагають негайного проведення допиту, включно з виїздом слідчого, прокурора на місце скоєння кримінального правопорушення чи інше місце перебування свідка, коли свідок повинен дати показання, не чекаючи прибуття адвоката.

Вихід із зазначених вище ситуацій вбачається в необхідності внесення відповідних змін до КПК України, а саме: включення до нього норми, яка б зобов'язувала суб'єкта проведення допиту забезпечити свідка адвокатом. Якщо свідок відмовляється від призначеного адвоката, то отримані під час допиту свідка показання треба вважати допустимим доказом. Відмова від давання показань неприпустима і повинна мати своїм наслідком кримінальну відповідальність згідно зі ст. 385 КК України.

3. Право свідка відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї.

З урахуванням ролей, які відведені тим чи іншим учасникам кримінального процесу, законодавство встановило спеціальні норми, які не лише забезпечують діяльність цих суб'єктів, а й гарантують захист їх моральних та етичних цінностей. Окрема система таких норм кримінального процесуального права називається «іммунітетом свідка», яка спрямована на можливість для громадян не свідчити проти себе, своїх близьких родичів та членів сім'ї.

Іммунітет свідка є однією з важливих гарантій, що забезпечують захист прав та законних інтересів осіб, які є свідками у кримінальному процесі. Наявність у законодавстві правил, які забезпечують іммунітет свідків, безумовно, свідчить про демократичний характер вітчизняного кримінального процесу. Іммунітет свідка не лише захищає права та інтереси свідка, а й перешкоджає зловживанням з боку осіб, які ведуть розслідування, захищаючи при цьому права та законні інтереси близьких родичів свідка та членів його сім'ї.

Зміст іммунітету свідка, який має дуже важливе моральне наповнення, викладений у п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України і являє собою право особи відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 цього Кодексу не підлягають розголошенню [8]. Це положення відповідає ст. 63 Конституції України.

Ще задовго до ухвалення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року вітчизняний законодавець на конституційному рівні передбачив, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ч. 1 ст. 63 Конституції України [7]). Зазначена конституційна норма знайшла своє відображення в ст. 18 КПК України, згідно з якою: 1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. 2. Кожна особа має право не говорити нічого стосовно підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права. 3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення [8].

Свідок, користуючись правом на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, може відмовитись відповідати на запитання, відповіді на які містять

інформацію про вчинення ним або його близьким родичем діяння, за яке встановлений будь-який з видів юридичної відповідальності, чи інформацію, що становить таємницю особистого життя. При цьому поставлене запитання та відповідь свідка, в якій останній відмовляється на нього відповідати, посилаючись на своє право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, повинні бути занесені до протоколу слідчої дії. Крім того, свідок, який використовує назване право, має документально довести факт родинних стосунків з особою, показання щодо якої він відмовляється давати [1, с. 126]. Зазначимо, що КПК України містить перелік всіх осіб, які належать до членів сім'ї чи близьких родичів особи-свідка. Цими особами, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Крім того, законодавець надає свідку право відмовитися давати показання стосовно тих обставин, щодо яких в законі є пряма заборона. Зазвичай ці обставини пов'язані з професійною діяльністю свідка, інформацією, яка має конференційний або таємний характер.

4. Право свідка давати показання рідною або іншою мовою, яку він добре знає, і користуватися допомогою перекладача.

Відповідно до Конституції, в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (ст. 10). Ця конституційна норма має особливе значення під час розгляду статусу свідка в кримінальному процесі, оскільки головним завданням свідка є давання правдивих показань (усних або письмових), завдяки яким у кримінальному провадженні виникає можливість встановлення істини. Свідок може повідомити ці відомості, не спотворюючи їх, тільки зрозумілою йому мовою. Зі ст. 10 Конституції України безпосередньо впливають такі права свідка: право давати показання рідною або іншою мовою, яку він добре знає; право користуватися допомогою перекладача.

Давання показань свідком рідною або іншою мовою, яку він добре знає, дозволяє отримувати найбільш повні, з погляду інформативності, відомості про обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, оскільки давання показань рідною або іншою мовою, яку свідок добре знає, може передавати специфіку та особливості тієї чи іншої мови. Реалізація зазначеного права забезпечує також достовірність показань та безпосередньо пов'язана з допустимістю одержуваних показань.

Право свідка давати показання рідною або іншою мовою, яку він добре знає, тісно пов'язано з правом свідка користуватися допомогою перекладача. Власне, друге право є реалізацією першого права. Участь перекладача під час допиту свідка сприяє не лише отриманню достовірних показань, а й забезпечує допустимість цих показань, а також протоколів допитів свідка.

Право давати показання рідною або іншою мовою, яку свідок добре знає, тісно пов'язане та забезпечується реалізацією принципу мови, якою здійснюється кримінальне провадження (ст. 29 КПК України). Згідно з ч. 3 ст. 29 КПК України слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не знають або недостатньо знають державну мову, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, яку вони знають, користуючись у разі потреби послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом [9]. Треба наголосити, що вітчизняний законодавець до інших мов зараховує не лише мови як такі, а й способи спілкування людей (наприклад, жестову мову), які мають певні фізичні недоліки. Для перекладу їх показань на державну мову сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд відповідно до ч. 1 ст. 68 КПК України можуть залучити до кримінального провадження відповідного сурдоперекладача.

Згідно зі ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Судочинство і діловодство в судах та кримінальне провадження загалом проводиться в країні виключно українською мовою. Свідок може скористатися своїм правом давати показання рідною мовою лише в тому випадку, якщо він бажає давати

показання будь-якою іншою мовою, крім державної. У більшості випадків, коли свідок дає показання українською мовою, механізм реалізації прав свідка, пов'язаних із вільним вибором мови спілкування, не діє, оскільки в даному випадку свідку не потрібні будь-які гарантії його конституційного права на користування мовою національних меншин України.

Виникає питання: яких дій має вжити слідчий, слідчий суддя, суд, якщо свідок, з різних причин, вирішить зловживати своїм правом вибору мови під час свідчень, тобто вирішить скористатися послугами перекладача, навіть якщо знає українську мову. Наприклад, під час досудового розслідування свідок надавав показання українською мовою. Однак, коли справа дійшла до судового розгляду, він вирішив скористатися своїм правом і свідчити іншою мовою. Аналіз Конституції України та КПК України свідчить, що мовні норми, які містяться в них, сконструйовані так, що свідку завжди повинен бути наданий перекладач, навіть якщо достовірно відомо чи зафіксовано, що він знає українську мову (наприклад, у свідка є Державний сертифікат про рівень знання державної мови). Інакше кажучи, якщо свідку буде відмовлено у наданні перекладача на підставі того, що він, за наявними даними, добре знає українську мову, то показання цього свідка повинні бути визнані недопустимим доказом, оскільки порушується його право, закріплене у п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України. Суд може розцінити клопотання про необхідність залучення перекладача як таке, що спрямоване суто на умисне затягування розгляду провадження, а не реалізацією прав, передбачених ст. 66 КПК України, та констатувати невідповідність доводів свідка про недостатню зрозумілість української мови. Проте відмовити в клопотанні він не може, адже незалучення перекладача в судові засідання, дасть змогу в подальшому опротестувати судові рішення, у зв'язку з тим, що вирок ґрунтується на недопустимих доказах, таких, що отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Щодо показань свідка, даних під час досудового розслідування українською мовою, якщо він надалі буде користуватися послугами перекладача, то вони мають визнаватися допустимим доказом.

5. Право свідка користуватися нотатками і документами під час давання показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті.

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 66, ч. 6 ст. 224 та ч. 13 ст. 352 КПК України допитувані особи можуть користуватися нотатками й документами. Нотатки – це стислі записи, помітки для пам'яті [3, с. 793]. Стосовно документів, то ними є спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, що містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК України).

Дозвіл на використання нотаток та документів дозволяє свідку більш точно й повно надати суб'єкту проведення допиту інформацію про відомі йому обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Така організаційна підтримка допомагає свідку суттєво знизити ймовірність помилок та непорозумінь під час давання показань. Треба зазначити, що законодавець наділяє свідків таким правом лише в тому випадку, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті. Законодавець виходить із того, що деякі люди стикаються з труднощами під час розрахунків, під час запам'ятовування та відтворення інформації, особливо в стресових ситуаціях. Тому надання цього права допомагає свідку зібратися з думками, набути впевненості та виконати покладені на нього обов'язки.

На нашу думку, законодавець повинен надати допитуваним особам право користуватися нотатками без будь-яких обмежень, що дозволить свідкам давати більш докладні свідчення, які відповідатимуть дійсності. Зважаючи на викладене, пропонуємо викласти п. 5 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «5) користуватися нотатками і документами під час давання показань». Заради справедливості варто зазначити, що на практиці суб'єкти проведення допиту не лише не обмежують право свідка користуватися нотатками й документами, а й навпаки, заохочують його реалізацію свідком.

6. Право свідка на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань.

Прагнучи запобігти матеріальним втратам у зв'язку з виконанням свідком своїх обов'язків, законодавець у п. 6 ч. 1 ст. 66 КПК України встановлює, що свідок має право на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань. Очевидно, що державна охорона та захист благ осіб, які залучаються до процесу, відіграють важливу

роль, і це стосується всіх учасників кримінального провадження, включно зі свідками. Незважаючи на те, що свідок не є підозрюваним, обвинуваченим, експертом, адвокатом тощо, його участь у кримінальному процесі необхідна для отримання конкретних відомостей про факти, носієм яких він є внаслідок збігу обставин або внаслідок безпосереднього сприйняття подій, що є обставинами цієї справи. Отже, турбота держави про захист суспільних інтересів та правопорядку потребує активної участі всіх осіб, залучених до кримінального процесу.

Важливо зазначити, що для участі у процесі свідок, здебільшого, залучається, не маючи на це особистого інтересу, оскільки виконання обов'язків свідків пов'язане з певними нервовими та психічними навантаженнями, а також фінансовими втратами. Зазначені навантаження часом викликають у свідків різке посилення емоційних переживань, викликаних як необхідністю згадувати і заново переживати травматичні події, так і давати свідчення про них. Підготовка свідка до надання показань також потребує активної мобілізації процесу відтворення пам'ятних образів та глибокого усвідомлення того, що їх показання можуть мати вирішальне значення для визначення долі обвинуваченого, підозрюваного та потерпілого. Важливо наголосити, що ці фактори мають значний негативний вплив, що може викликати упереджене ставлення свідків до процесу давання показань. Страх і прагнення уникнути свідчень можуть призводити до спроб ухилитися від цього обов'язку будь-якими доступними (як законними, так і незаконними) способами. Варто зазначити, що ставлення до свідків у вітчизняному кримінальному процесі має недбалий характер і дісталось вітчизняному кримінальному процесу у спадок від радянського та імперського кримінальних процесів. Ще дореволюційний вчений-правознавець, професор кримінального права у Харківському університеті Л. Владимиров зазначав, що зі свідками поводяться надто недбало, як із матеріалом, забуваючи, що ці люди винні лише в одному – що, волею долі, вони зустрілися з подіями чи людьми, які потрапили до орбіти кримінального судочинства. Автор зазначав, що в законодавстві про свідків треба ставити дві мети: 1) полегшити процес надання свідчень людям, не примушуючи їх відриватися на тривалий час від занять і домівки; 2) якнайкраще винагороджувати відлучення від дому і занять. Розвиток технологій, на нашу думку, допоміг досягти першої мети, окресленої Л. Владимировим у 1910 році. Щодо другої, то в КПК України законодавець з метою забезпечення активного та сумлінного виконання свідком своїх обов'язків постарався створити надійну систему гарантій його прав та умови, які б пробуджували у свідка бажання сприяти кримінальному провадженню та долати фактори, які перешкоджають цьому.

Одним із суттєвих факторів, що заважають свідкам успішно виконувати свої обов'язки, є несприятливі матеріальні обставини, пов'язані з організаційним питанням давання показань. Коли свідка викликають для давання показань, це відриває особу від її повсякденного життя та занять. Свідку доводиться відпрошуватися з роботи, навчання, що може спричинити конкретні збитки і втрати. Ці втрати можуть бути доповнені додатковими матеріальними витратами, пов'язаними безпосередньо з явкою свідка у призначене місце, такими як витрати на транспорт, проживання тощо, не кажучи вже про втрачений час. У процесі розслідування свідок як учасник певних процесуальних дій може бути викликаний до слідчого, прокурора для давання показань два і більше разів, крім того, за загальною вимогою ст. 23 КПК України: суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно, тобто свідок не менше одного разу повинен буде з'явитись до суду та надати показання під час судового розгляду кримінального провадження [8]. Все зазначене в комплексі створює навантаження на фінансовий стан свідка, що лише додає негативної конотації обов'язку особи бути в цій ролі. Усе вищезазначене свідчить про особливу важливість передбаченого КПК України права свідка на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань. Ми вважаємо це правильним підходом, оскільки держава зобов'язана враховувати інтереси свідків та забезпечувати їм підтримку і компенсацію за понесені у зв'язку з даванням показань збитки. Це сприяє справедливості та більш ефективній участі свідків у кримінальному процесі.

Варто наголосити на тому, що, незважаючи на закріплене право свідка на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань, його реалізація на практиці досить ускладнена. По-перше, суб'єкт (ініціатор) проведення допиту зобов'язаний роз'яснити свідку його право на відшкодування витрат, при цьому на нього не покладається обов'язок щодо забезпечення можливості здійснення цього

права. Крім того, на практиці роз'яснення прав та обов'язків свідків полягає в інформуванні останніх щодо їх наявності, без пояснення їх змісту та порядку їх реалізації. Отже, належне роз'яснення свідку зазначеного права є гарантією його реалізації. Проте чіткої процесуальної форми роз'яснення свідку його прав КПК України не встановлює.

З метою отримання відшкодування (компенсації) свідок повинен звернутися до особи, яка його викликала. Слідчий або суддя складає постанову/ухвалу, в якій буде зазначена сума відшкодування. Розмір виплачуваних сум регулюється Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 [6]. З цією постановою/ухвалою свідку необхідно звернутися до відділу Державної скарбниці за місцем складання постанови/ухвали. До заяви на отримання відшкодування долучаються копії квитків/чеків/квитанцій, яка подається суду/слідчому [10]. Проте встановленого зразка заяви немає. М. Шейфер, обговорюючи цю проблему, зазначає, що свідок не повинен виявляти ініціативу щодо відшкодування йому витрат у зв'язку з явкою до правоохоронних органів та суду; такий обов'язок повинен бути на слідчому, дізнавачу, прокурорі та суді. Ми повністю згодні з наведеним судженням. Саме суб'єкт проведення допиту має ініціювати правозабезпечувальні правовідносини у розглянутій сфері, оскільки саме держава, насамперед, зацікавлена в тому, щоб свідок співпрацював із нею під час провадження слідчих (розшукових) дій. Це передбачає, що державні органи, запрошуючи свідка, зобов'язані чітко пояснити йому його право на відшкодування витрат, надавши докладну інформацію про те, які витрати можуть бути відшкодовані, і який порядок їх підтвердження та отримання. Також доцільно встановити норми, згідно з якими витрати повинні бути відшкодовані свідкові в розумні терміни, наприклад, протягом місяця після подання рахунку. Ми розуміємо, що чинна судова та правоохоронна системи відчують суттєвий брак фінансування, але це не повинно впливати на можливість реалізації свідком своїх прав. Лише партнерський підхід з боку держави до свідків дозволить останнім почуватися більш впевненими в тому, що їхні фінансові інтереси будуть враховані державою. Закріплення зазначених положень на законодавчому рівні сприятиме більш активному а, відповідно, й більш ефективному виконанню свідками покладених на них обов'язків, не відволікаючись на матеріальні проблеми, які виникають у зв'язку з участю в допиті. Свідок повинен бути твердо впевнений, що сумлінне виконання обов'язків не завдасть йому майнових втрат.

7. Право свідка ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження.

Право свідка на ознайомлення з протоколом допиту та на можливість внесення до нього змін, доповнень і зауважень має критичне значення для точного досягнення цілей та бездоганного вирішення завдань кримінального процесу. Це право не лише підтверджує важливість ролі, яка відводиться показанням свідка серед усього масиву доказової бази; воно також зміцнює позицію свідка як важливого учасника кримінального процесу. Право свідка ознайомлюватися з протоколом допиту, вносити до нього зміни, доповнення й зауваження сприяє повній і точній фіксації інформації суб'єктом проведення допиту зі слів свідка. Можливість коригування протоколу дозволяє уникати можливих спотворень, неправильних інтерпретацій, які могли б вплинути на результат кримінального провадження.

Наділення допитуваних осіб цим правом та деякими іншими правами покликане забезпечити, з одного боку, отримання від них повнішого обсягу показань, а з іншого – є додатковою гарантією захисту їх прав та законних інтересів. Крім того, аналізоване право вказує на поважливе ставлення з боку держави до позиції свідка у кримінальному процесі. Треба звернути увагу на те, що у п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України йдеться про право свідка власноруч лише робити доповнення і зауваження до протоколу, складеного не власноруч свідком, а суб'єктом проведення допиту.

Право свідка власноруч робити доповнення й зауваження до протоколу допиту кореспондується з правом викласти свої показання власноруч, передбаченим ч. 7 ст. 224

КПК України. Воно дозволяє свідку зайняти більш активну позицію у процесі формування показань. Право свідка на самостійне викладення своїх показань сприяє дотриманню принципів доцільності та справедливості. Це дає свідку змогу власноруч висловити свою думку та розповісти про всі відомі йому обставини, що підлягають доведенню під час кримінального провадження. Загалом, нині це право сприяє збереженню незалежності показань свідків. Зважаючи на викладене, ми повністю підтримуємо та поділяємо позицію Т. Закревської щодо необхідності усунення наявної законодавчої колізії шляхом викладення п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «7) ознайомлюватися з протоколом допиту, заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноруч робити такі доповнення і зауваження або власноруч викладати показання у протоколі допиту» [5, с. 80].

8. Право свідка заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Крім розглянутих вище прав, свідок має також право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Право заявляти клопотання про забезпечення безпеки безпосередньо впливає з конституційних прав на життя (ст. 27), на повагу гідності (ст. 28), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) та недоторканність житла (ст. 30).

Забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального процесу є одним із головних та важливих завдань, які стоять перед вітчизняними правозастосовниками. Це завдання прямо стосується як ефективності досудового розслідування та судового розгляду, так і створення почуття безпеки та захищеності в суб'єктів кримінального процесу. Якщо показання свідків у більшості випадків є основою доказової бази, то зобов'язання давати правдиві показання є наріжним каменем встановлення істини у кримінальному процесі. Однак це зобов'язання може бути виконане лише в тому випадку, якщо свідкам буде гарантована їхня недоторканність та повний державний захист від протиправних посягань у зв'язку з тією роллю, яку вони відіграють у кримінальному процесі.

Засобами реалізації цього права є заходи забезпечення безпеки, передбачені КПК України та Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-ХІІ, що регулює процесуальні та організаційні аспекти забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень [11]. Заходи забезпечення безпеки є невід'ємною частиною процесуального становища свідка та реалізуються в межах діяльності держави щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Законодавець встановлює перелік заходів забезпечення безпеки, які можуть бути застосовані до свідка (особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд), проте їх перелік не є вичерпним. З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна свідків, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки (ст. 7). Ці заходи можуть застосовуватися як на стадії досудового розслідування, так і на стадії розгляду справи в суді, зважаючи на конкретну ситуацію.

Щодо практики, то з усіх заходів забезпечення безпеки правоохоронці використовують лише або особисту охорону свідка, або видають свідку спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку. Незважаючи на наявність законодавчої бази, в Україні є суттєві перепони, які перешкоджають державі належно виконувати обов'язок із забезпечення безпеки особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві. По-перше, в Україні немає дієвої програми захисту свідків, а тому не виділяється й відповідне фінансування. По-друге, в країні не створено незалежного відомства щодо захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. З 2003 по 2015 р. в Україні функціонував спеціальний підрозділ судової міліції МВС України «Грифон», до завдань якого входило й забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального процесу. Після ліквідації «Грифону» у 2015 році було створено Службу

судової охорони. Згідно з пп. 5 п. 12. Положення про Службу судової охорони, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 № 1051/0/15-19, одним із основних завдань Служби є забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу [9]. Проте забезпечення такої безпеки поширюється на свідків тільки під час їх перебування в суді. Щодо інших часових проміжків, то безпеку свідкам повинні забезпечувати органи, які здійснюють розслідування – Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Національна поліція. У структурі кожного із зазначених органів передбачені для цього відповідні відділи. Кошти на охорону свідків виділяють «за залишковим принципом» із загального бюджету тих правоохоронних органів, які повинні здійснювати захист.

З огляду на наявну ситуацію, яка не гарантує свідкам повноцінного захисту, ми підтримуємо позицію, згідно з якою в Україні необхідно створити спеціалізований орган з питань виконання заходів захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Він може бути створений як новий та самостійний орган або як структурний автономний підрозділ в системі Міністерства юстиції України, який має отримати самостійне фінансування. При цьому здійснення заходів безпеки для цього підрозділу матиме не факультативний, а основний (постійний) характер, а органи, які ведуть розслідування, будуть звільнені від додаткового навантаження.

Статистичні дані свідчать про те, що щороку сотні тисяч людей є свідками в кримінальних провадженнях. Така кількість наголошує на важливості забезпечення їх безпеки та правопорядку в судовій системі. Україна активно працює над вирішенням цієї проблеми (хоча й має суттєві фінансові обмеження), прагнучи забезпечити максимальну безпеку свідкам як учасникам кримінального процесу. Держава, усвідомлюючи важливість забезпечення безпеки свідків, які скористалися своїм правом і заявили клопотання про забезпечення безпеки, вживає рішучих заходів для підвищення безпеки тих, хто потребує захисту. Одним із таких заходів є запровадження кримінальної відповідальності за нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК України) та розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України). Наявність кримінальної відповідальності підтверджує серйозну позицію держави щодо цього питання та її готовність до рішучих дій під час забезпечення безпеки не лише свідків, а й інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Запровадження кримінальної відповідальності є підтвердженням того, що порушення безпеки свідків не лише є недопустимим у суспільстві, яке прагне до дотримання законів, а й буде суворо покаране. Цей захід також має мотиваційний посил, закликаючи свідків до співпраці, демонструє готовність держави гарантувати безпеку свідків та підтримувати їхню участь у кримінальних процесах.

9. Право свідка заявляти відвід перекладачу.

Зі змісту ч. 1 ст. 79 КПК України випливає, що свідок може заявити відвід перекладачу за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 77 цього Кодексу. За загальним правилом на перекладача поширюються ті самі підстави для відводу, що і на прокурора, слідчого та дізнавача. Винятком з цього правила є те, що його попередня участь у цьому самому провадженні як перекладача не є підставою для його відводу. Отже, перекладач не має права брати участь у кримінальному провадженні:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або наявні інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Право свідка заявляти відвід перекладачу кореспондується з обов'язком останнього заявити самовідвід з тих підстав, які ми зазначили вище.

Згідно з ч. 4 ст. 68 КПК України перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі і компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки [8]. Ми повністю підтримуємо вимогу щодо пересвідчення в компетентності перекладача (покладену на сторону кримінального провадження, яка його залучила, слідчого суддю

або суд), оскільки некомпетентність перекладача може стати причиною спотворення результатів слідчих (розшукових) дій, що, безсумнівно, призведе до збільшення витрат зусиль, коштів і часу. При цьому не зовсім зрозуміло, чому законодавець позбавив свідка права заявляти відвід перекладача в разі його некомпетентності. Цілком логічно, що, на відміну від інших учасників процесу, свідок більш, ніж будь-хто, може переконатися у професійній компетентності перекладача, поспілкувавшись із ним. При цьому в КПК України не зазначено фактичних обставин, які свідчать про некомпетентність перекладача, а також механізм визначення некомпетентності перекладача. На практиці вимога щодо пересвідчення в компетентності перекладача покладена на сторону кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчого суддю або суд, і полягає у перевірці документів, що підтверджують наявність відповідної освіти, свідоцтв чи сертифікатів про проходження стажування чи підвищення кваліфікації. Однак ці документи вказують лише на отриману кваліфікацію перекладача, але чи можуть вони підтвердити його компетентність (знання, вміння та навички перекладу, які в нього є)? На це питання вітчизняний законодавець відповіді не дає.

У профільній літературі висловлювалась позиція, згідно з якою до процесу в ролі перекладача повинна допускатись особа, відомості про яку містяться в спеціальному реєстрі, що і буде підтвердженням її кваліфікації та компетентності. Зауважимо, що в Україні створено Реєстр перекладачів, яким володіє Державна міграційна служба України. Він містить інформацію про перекладачів трохи більше, ніж зі 100 мов світу, яких можуть залучати органи державної влади. При цьому на сьогодні у світі є 2,7 тис. мов із понад 7 тис. окремих діалектів. Отже, якщо в ролі перекладачів в процес будуть залучатись особи, відомості про яких містяться лише в цьому Реєстрі (а він на сьогодні є єдиним в країні), це також не зможе вирішити зазначену проблему. На сьогодні зазначена проблема, на нашу думку, може бути вирішена лише шляхом тісної співпраці осіб, які здійснюють кримінальне провадження, з різними організаціями, які надають послуги на ринку комерційних перекладів України.

Вважаємо за доцільне наділити свідка правом заявляти відвід перекладачеві у разі його некомпетентності. Таке рішення має певні аргументи та повинно бути враховано у контексті подальшого оновлення кримінального процесуального законодавства. Треба зазначити, що свідок в кримінальному провадженні наділяється й іншими правами. Наприклад, свідок має право знати, у зв'язку з чим та в якому кримінальному провадженні він не лише допитується, а й залучається до проведення інших слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій: пред'явлення йому особи, речей чи трупа для впізнання (ст. ст. 228-230 КПК України), слідчого експерименту (ст. 240 КПК України), освидування (ст. 241 КПК України) тощо. Якщо свідок реалізує право заявити клопотання і до нього будуть застосовані передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» заходи забезпечення безпеки, то він набуде додаткові, не визначені ч. 1 ст. 66 КПК України, права. Свідок, взятий під захист, набуде право: а) подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; б) знати про застосування щодо нього заходів безпеки; в) вимагати від слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; г) оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурору або до суду.

Згідно з ч. 1 ст. 24 КПК України, кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом. З огляду на наведену загальну норму, свідок повинен мати право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого. Проте, якщо ми звернемося до КПК України 1960 року, то п. 8 ч. 1 ст. 69-1 передбачав право подавати скарги прокурору на дії дізнавача і слідчого, тобто раніше чинний кодекс містив спеціальну норму щодо зазначеного права свідка, а сучасний – не містить. Крім того, сучасний КПК України містить спеціальні норми щодо прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, представника юридичної особи, щодо яких здійснюється провадження тощо, на оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді. Отже, ми робимо висновок, що згідно з логікою викладення норм в КПК України законодавець не наділяє свідка правом на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого, оскільки не передбачає його спеціальною нормою. Зважаючи на

вищевикладене, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 66 КПК України пунктом 10 такого змісту: «оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність суду, слідчого судді, прокурора, слідчого».

Висновки. Із наведеного вище випливає, що свідок відіграє важливу роль у досягненні цілей кримінального процесу, і у зв'язку з цим наділений широким колом прав, що забезпечують вільний та безперешкодний виклад ним відомостей про обставини, які підлягають доведенню під час кримінального провадження. Однак простежується необхідність забезпечення реалізації його прав і, відповідно, підвищення активності свідка в кримінальному процесі шляхом:

- викладення п. 5 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «5) користуватися нотатками і документами при даванні показань»;
- викладення п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України в такій редакції: «7) ознайомлюватися з протоколом допиту, та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження, або власноручно викладати показання у протоколі допиту»;
- доповнення ч. 2 ст. 66 КПК України пунктом 10 такого змісту: «оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність суду, слідчого судді, прокурора, слідчого»;
- включення до КПК України норми, яка б зобов'язувала суб'єкта проведення допиту забезпечити свідка адвокатом;
- наділення свідка правом заявляти відвід перекладачеві у разі його некомпетентності;
- ініціювання суб'єктом проведення допиту правозабезпечувальних правовідносин;
- створення спеціалізованого органу з питань виконання заходів захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для якого здійснення заходів безпеки носимуть не факультативний, а основний (постійний) характер.

Аналіз практики реалізації свідками свого права на професійну правничу допомогу, а також конкретної діяльності самих адвокатів у цьому напрямі виявляє чимало проблем, які потребують як свого теоретичного, так і законодавчого вирішення. Зазначеній проблемі ми присвятимо наші подальші наукові пошуки.

Список використаних джерел

1. Бараннік Р. В. Дотримання принципу свободи від самовикриття під час провадження слідчих дій. *Право України*, 2004. № 7. С. 125–128.
2. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ХНУВС. Харків, 2005. 223 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференції МЦНД*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (дата звернення: 25.11.2023).
5. Закревська Т. О. Правовий статус свідка у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 48. С. 78–82.
6. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
7. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.
9. Положення про Службу судової охорони : затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 № 1051/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#n11> (дата звернення: 25.11.2023).
10. Права свідків в кримінальному провадженні. URL: <https://prosvidok.info/witness-advice.html> (дата звернення: 25.11.2023).
11. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11. Ст. 51.
12. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 451–458.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Barannik, R. V. (2004) Dotrymanna pryntsyphu svobody vid samovykryttia pid chas provadzhennia slidchykh dii [Compliance with the principle of freedom from self-disclosure during investigative actions]. *Pravo Ukrainy*. № 7, pp. 125–128. [in Ukr.].
2. Belkova, O. V. (2005) Pravovyi status svidka v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Legal status of a witness in the criminal process of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / KhNUVS. Kharkiv, 223 p. [in Ukr.].
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukr.].
4. Habrelian, A. Yu. (2021) Vektor rozvytku Ukrainy: dylema vyboru [Ukraine's development vector: a dilemma of choice]. *Materialy konferentsii MTsND*. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> [in Ukr.].
5. Zakrevska, T. O. (2020) Pravovyi status svidka u kryminalnomu provadzhenni [Legal status of a witness in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 48, pp. 78–82. [in Ukr.].
6. Instruksiia pro poriadok i rozmyry kompensatsii (vidshkoduvannia) vytrat ta vyplaty vynahorody osobam, sheho vyklykaiutsia do orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury, sudu abo do orhaniv, u provadzhenni yakykh perebuvaiut spravy pro administratyvni pravoporushennia, ta vyplaty derzhavnym spetsializovanim ustanovam sudovoi ekspertyzy za vykonannia yikh pratsivnykamy funktsii ekspertiv i spetsialistiv [Instructions on the procedure and amounts of compensation (reimbursement) of costs and payment of remuneration to persons summoned to pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, the court or to the bodies in which cases of administrative offenses are pending, and payments to state specialized institutions of forensic examination for their execution by employees of the functions of experts and specialists]: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.07.1996 № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [in Ukr.].
9. Polozhennia pro Sluzhbu sudovoi okhorony [Regulations on the Court Security Service]: zatv. Rishenniam Vyschoi rady pravosuddia vid 04.04.2019 r. № 1051/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#n11> [in Ukr.].
10. Prava svidkiv v kryminalnomu provadzhenni [Rights of witnesses in criminal proceedings]. URL: <https://prosvidok.info/witness-advice.html> [in Ukr.].
11. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi vid 23.12.1993 r. № 3782-XII [On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings dated 23.12.1993 No. 3782-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 11, art. 51. [in Ukr.].
12. Chepel, O. V., Habrelian, A. Yu. (2023) Pokazannia svidka v kryminalnomu protsesi: poniattia, zmist, vymohy [Testimony of a witness in a criminal trial: concept, content, requirements]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4, pp. 451–458. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Habrelian, Oleksandr Chepel. The system of the rights of a witness in criminal proceedings: status, problems and ways to overcome them. The article analyzes the provisions of the current criminal procedure legislation of Ukraine on the rights of such a participant in criminal proceedings as a witness. It is determined that a witness occupies a special place in criminal proceedings, since this subject is one of the main carriers of evidentiary information. The author examines the system of witness rights under the current Criminal Procedure Code of Ukraine. The author identifies the problematic aspects of the realization of witness rights in criminal proceedings.

The author formulates proposals for improvement of the current legislation, namely: to restate paragraph 5 of Part 1 of Article 66 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as follows: «5) to use notes and documents when giving testimony»; to set forth paragraph 7 of part 1 of Article 66 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as follows: «7) to get acquainted with the interrogation protocol and file a petition for amendments, additions and comments to it, as well as to make such additions and comments personally, or to write testimony in the interrogation protocol personally»; to supplement part 2 of Article 66 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with paragraph 10 as follows: «to appeal against procedural decisions, actions or inaction of the court, investigating judge, prosecutor, investigator»; to include in the Criminal Procedure Code of Ukraine a provision that would oblige the interrogator to provide the witness with a lawyer; to give the witness the right to challenge the interpreter in case of incompetence; to oblige the interrogator to initiate legal relations to ensure the protection of the witness; to create a specialized body for the implementation of measures to protect persons involved in criminal proceedings.

Keywords: *criminal procedure, criminal proceedings, witness, rights, interrogation.*

УДК 343.121

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-181-186

Віра НАВРОЦЬКА ©

кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ Й ПРАКТИКИ РОЗ'ЯСНЕННЯ ОБВИНУВАЧЕНОМУ ЙОГО ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ І ВРУЧЕННЯ ПАМ'ЯТКИ ПРО ЦЕ

Обґрунтовано висновок щодо необхідності усунення окремих недоліків правової регламентації роз'яснення процесуальних прав та обов'язків обвинуваченого та вручення відповідної пам'ятки. Розкритиковано практику окремих працівників органів досудового розслідування, які з метою забезпечення права обвинуваченого своєчасно знати про свої права й обов'язки вручають підозрюваному єдину пам'ятку про права та обов'язки і підозрюваного, і обвинуваченого. Стверджено, що підхід, за якого підозрюваному вручають пам'ятку про права та обов'язки обвинуваченого, свідчить про обвинувальний ухил у діяльності працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: обвинувачений, пам'ятка про права та обов'язки, роз'яснення, своєчасність.

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової держави передбачає посилення гарантій прав, свобод та законних інтересів осіб. Це положення набуває особливого значення у сфері кримінального судочинства, яке пов'язане із втручанням у приватне життя, обмеженням свободи та особистої недоторканості, застосуванням заходів процесуального примусу. Для повноцінного та реального здійснення прав особи в кримінальному процесі вони потребують належного забезпечення. Передусім підлягають забезпеченню права осіб, які мають у провадженні особистий інтерес. Одним із таких учасників є обвинувачений. Хоча процесуальне становище обвинуваченого в цілому продовжує поліпшуватися, усе ж не можна стверджувати, що на сьогодні він є найбільш захищеним учасником процесу.

Значення роз'яснення обвинуваченому (як зрештою, й будь-якому іншому непрофесійному учаснику кримінального судочинства) його прав та обов'язків є безсумнівним. Адже однією з передумов як самостійної, так і за допомогою захисника чи законного представника, ефективної реалізації своїх прав, є чітке розуміння і їх переліку, і змісту кожного із них. Вимагати ж виконання покладених законом обов'язків також можна лише від того, до кого ці обов'язки належним чином доведено. Відразу зазначимо, що ми не згодні із переважною (чи принаймні достатньо поширеною) позицією, згідно з якою кожен (у тому числі й приватний учасник кримінального судочинства) презюмується таким, якому його процесуальні обов'язки повинні бути відомі і без спеціального роз'яснення. Прихильники такого підходу зазвичай відсилають при цьому до положень ч. 2 ст. 68 Конституції України. Однак там йдеться про те, що «незнання закону не звільняє від відповідальності» [1]. І нами, і іншими дослідниками неодноразово доводилося: цей припис треба тлумачити так, щоб особа, яка досягла віку, по досягненню якого може наставати певний вид юридичної відповідальності, повинна знати тільки норми, що визначають підстави та умови притягнення до якого-небудь із видів такої відповідальності, не більше того. Стосовно ж решти приписів правових норм, то знати і пам'ятати їх усі пересічна приватна особа: а) об'єктивно не може: адже в нашій державі є сотні тисяч (включно з підзаконними й тими, що мають локальний характер) нормативно-правових актів, які, до того ж, нерідко змінюються; б) та й не зобов'язана згідно з буквальним тлумаченням вищенаведеної конституційної норми [2, с. 207–211; 3, с. 7; 4, с. 295]. Цей висновок опосередковано підтверджується низкою статей КПК (ч. 7 ст. 469;

© В. Навроцька, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

Researcher ID: F-1189-2016

superviranavr@gmail.com

п. 4 ч. 1 ст. 386; ч. 1 ст. 384; ч. 3 ст. 338; ч. 2 ст. 302; ч. 3 ст. 298-2; ч. 3 ст. 276; п. 2 ч. 3 ст. 212; ч. 4 ст. 208; ч. 5 ст. 195; ч. 2 ст. 193; ч. 4 ст. 65 та ч. 2 ст. 20) [5], на підставі яких працівники органів, що ведуть кримінальний процес, повинні довести до відома його непрофесійних учасників їхні процесуальні обов'язки та права, бо якщо виходити з того, що останнім, начебто, про це уже повинно бути відомо, то стає геть незрозуміло: а навіщо ж тоді законодавець зобов'язує суддю, слідчого суддю, прокурора, слідчого та дізнавача роз'яснювати відповідні положення цього Кодексу?

На жаль, ознайомлення з положеннями чинного КПК України (а саме: п. 2 ч. 3 ст. 42; ч. 2 ст. 345 цього Кодексу) [5], якими регламентовано порядок доведення до відома обвинуваченому його прав й обов'язків, дає підстави для твердження про те, що на цей час такий порядок далекий від ідеалу та потребує коригування.

Також треба вказати, що успіх діяльності органів досудового розслідування та суду у вирішенні завдань кримінального судочинства залежить не лише від належного професійного рівня їх працівників, але й від добросовісного виконання процесуальних обов'язків усіма особами, залученими до сфери кримінального судочинства, зокрема й обвинуваченими. Інститут попередження ухилення підозрюваного / обвинуваченого від органів досудового розслідування та суду не вільний від серйозних прогалин у законодавстві та недостатньо досліджений у теорії. Важливою умовою удосконалення роботи по розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень є попередження ухилення підозрюваного / обвинуваченого від органів, що ведуть кримінальний процес. Йдеться саме про попередження такого ухилення, а не усунення його наслідків, на що працівники правоохоронних органів витрачають значний час, сили та засоби. Ухилення підозрюваного / обвинуваченого від слідства затягує процес розслідування, призводить до втрати цінних доказів, до закриття провадження у зв'язку із плином строків давності притягнення до кримінальної відповідальності тощо. Причиною подібної ситуації є, зпоміж іншого, й недоліки чинного кримінального процесуального законодавства в частині роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому положень чинного КПК (зокрема й тих, які зобов'язують цього учасника своєчасно з'являтися до органів, які ведуть кримінальний процес), що стосуються правового статусу цього учасника.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблему попередження ухилення підозрюваного, обвинуваченого від органів, що ведуть кримінальний процес, висвітлено у працях А. Кістяківського, А. Квачевського, В. Мікляшевського, В. Шимановського тощо. Інтерес процесуалістів до цієї проблеми не випадковий, оскільки присутність цих учасників під час досудового розслідування та судового розгляду забезпечує швидке та правильне вирішення кримінального провадження. Проте окремі питання, пов'язані з діяльністю щодо попередження ухилення підозрюваного / обвинуваченого від досудового розслідування / суду (зокрема своєчасного роз'яснення цьому учаснику процесу їх обов'язків, передусім обов'язку з'являтися за викликами до органів, що ведуть кримінальний процес) на сьогодні недостатньо вирішені на законодавчому рівні.

Метою статті є аналіз відповідних законодавчих норм та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення для того, щоб обвинуваченому (що, без перебільшення, є «ключовим» учасником кримінального судочинства) і про його права, і про обов'язки було повідомлено дійсно «своєчасно», як це й декларується у вітчизняному КПК.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України обвинувачений має право на чітке та своєчасне повідомлення про свої *права* (тут та далі – курсив наш – В. Н.) та отримання їх роз'яснення. Тут відразу ж постає питання про те, чому йдеться *лише про права*, чому не згадано й про обов'язки цього учасника процесу? Адже в процесуальний статус обвинуваченого (як, зрештою, й у процесуальний статус інших учасників кримінального процесу) законодавець включає ще певні процесуальні обов'язки. Обов'язки є складовою частиною правового статусу особи, що тісно пов'язані з правами та свободами. Це взаємопов'язані поняття, парні категорії. Обов'язок є способом забезпечення прав, умови їх ефективності та реальності.

До речі, такий законодавчий «промах» непоодинокий: у ч. 2 та 3 ст. 276 КПК України чомусь також йдеться про необхідність повідомлення *підозрюваному лише* його *прав* та їх роз'яснення.

Переконані, що пояснення цьому доволі банальне: це аж ніяк не свідомий підхід законодавця, а його недогляд та недбалість, бо, наприклад, і *потерпілий* (п. 1 ч. 1 ст. 56, ч. 1 ст. 353 КПК України), і *свідок* (ч. 1 ст. 352 КПК) протягом кримінального провадження

мають право бути повідомленими як про свої права, так і про обов'язки, а також отримати їх роз'яснення.

З огляду на це:

а) пропонуємо таку редакцію п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України:

«бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення»;

б) крім того, є потреба викласти положення ч. 2 та 3 ст. 276 цього ж Кодексу так:

«2. У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язана невідкладно повідомити підозрюваному про його права та обов'язки, передбачені статтею 42 цього Кодексу.

3. Після повідомлення про права та обов'язки, слідчий прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язана детально роз'яснити кожне із зазначених прав та / чи обов'язків».

Як уже зазначалося, обвинувачений має право розраховувати на своєчасне повідомлення про свої права та обов'язки й отримати їх роз'яснення. Коли ж здійснюється таке повідомлення та роз'яснення? Коли воно вважається своєчасним? Деякі працівники органів досудового розслідування із забезпечення права обвинуваченого знати про свої права й обов'язки якомога швидше відразу після надіслання до суду обвинувального акта (а окремі з них – після закінчення ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження) вручають підозрюваному пам'ятку про права та обов'язки обвинуваченого (! – В. Н.) безпосередньо «в руки» або надсилають таку пам'ятку на його електронну пошту чи на поштову адресу, вказану підозрюваним (що в подальшому став обвинуваченим) як місце свого проживання. Це геть неправильно. Адже на цей момент (і на момент ознайомлення з матеріалами провадження, і на момент передання, але наразі ненадходження обвинувального акта до суду), підозрюваний згідно з положеннями ч. 2 ст. 42 КПК України ще не став обвинуваченим. За обвинуваченого ж «відповідає» суд. Тому постає питання: на якій підставі орган досудового розслідування переймає на себе обов'язки суду, при цьому робить це явно зарано? Та й, крім того, «тицьнути під ніс» наразі майбутньому обвинуваченому пам'ятку про права й обов'язки не достатньо. Треба виходити з того, що пересічний підозрюваний / обвинувачений – це «людина з вулиці», якій процедурні норми не відомі, і їх їй, в разі потреби, необхідно розтлумачити.

Треба звернути увагу на те, що на цей час ніде на законодавчому рівні не визначено, як має виглядати пам'ятка про права та обов'язки підозрюваного / обвинуваченого (та інших учасників процесу). Пов'язана така ситуація з тим, що наказ Державної судової адміністрації від 17.12.2013 № 177, яким було затверджено Інструкцію з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних та кримінальних справ (у якій права та обов'язки обвинуваченого зазначалися в окремій, самостійній пам'ятці – додаток 17² до п. 16.10 Інструкції), втратив чинність [6]. На цей час є нова Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України (затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814) [7]. Причиною її ухвалення стало те, що у її «попередниці» було чимало недоліків, які полягали, зокрема, й у тому, що права та обов'язки окремих учасників кримінального судочинства були викладені в додатках до неї нечітко, некоректно, неповно, суперечливо (на що неодноразово звертали увагу практичні працівники). А тому Державна судова адміністрація вирішила боротися з цими вадами простим та, на її думку, ефективним способом: у пізнішій за часом ухвалення інструкції з розглядуваного питання ці додатки було виключено. Відсутність єдиного зразка пам'ятки, якого треба було дотримуватися, «розв'язало руки» працівникам органів, що ведуть кримінальний процес, та призвело до різнобою у правозастосовній практиці. Бо одні з них вручають пам'ятку про права та обов'язки лише підозрюваного [8], інші ж, натомість, згадують у ній про права та обов'язки відразу як підозрюваного, так і обвинуваченого [9]. Є великий сумнів у тому, що органи досудового розслідування при цьому ще й роз'яснюють права та обов'язки обвинуваченого. Бо і самому ймовірному порушнику, щодо якого ведеться провадження, на цьому етапі це геть не актуально (відповідно, він і не клопотатиме про таке роз'яснення), та й навряд чи працівники органів досудового розслідування будуть виконувати обов'язки, які покладено на суд, і тому й не проявлятимуть ініціативи. Окрім того, ситуація, за якої підозрюваному, щодо якого ще не

передано обвинувальний акт до суду (а на початку досудового розслідування і не може бути достеменно відомо, як воно завершиться і чи взагалі буде складено обвинувальний акт), заздалегідь повідомляють про права та обов'язки обвинуваченого (яким він, можливо, і не стане), є яскравим прикладом явного обвинувального ухилу, що вважаємо неприйнятним.

Є й інші крайнощі, коли (щоправда, нечасто) права та обов'язки обвинуваченому роз'яснюються уже в стадії судового розгляду. Ситуація, за якої обвинуваченому протягом усієї самостійної стадії кримінального процесу – підготовчого провадження не повідомляють про його права та обов'язки та, відповідно, не роз'яснюють їх, є абсолютно неприпустимою та непринятною з огляду хоча б на ті основні рішення, що можуть бути ухвалені під час цієї стадії (як-от: затвердження / відмова у затвердженні угод про примирення / визнання винуватості, закриття провадження з підстав, передбачених п. 5–8, 10 ч. 1 чи 2 ст. 284 КПК України) та які безпосередньо зачіпають інтереси цього учасника кримінального провадження. Тому нинішнє правове регулювання, згідно з яким під час підготовчого судового засідання повинно бути виконано вимоги ст. 345 КПК України «Повідомлення про права і обов'язки» (що є яскравим прикладом застосування аналогії закону [10, с. 10–11; 11, с. 185–186]), є абсолютно справедливим.

Противники наявного в КПК регулювання ситуації вказують на нераціональну, на їх думку, втрату часу по роз'ясненню прав та обов'язків обвинуваченого через те, що особі, яка має єдиний статус обвинуваченого (і під час підготовчого провадження, і під час судового розгляду), здійснюють це роз'яснення на двох самостійних стадіях процесу. Ми ж з таким підходом не згодні. Таке вручення пам'ятки про права й обов'язки та їх роз'яснення (по суті, повторне під час судового розгляду) становитиме лічені хвилини і навряд чи здатне істотно затягнути кримінальне провадження, сповільнити його. Якщо прислухатися до наведеної вище пропозиції (з якою ми не погоджуємося та критикуємо), згідно з якою обвинуваченому достатньо лише раз (під час підготовчого провадження) вручати відповідну пам'ятку та роз'яснювати його правовий статус, то це мало б, зі свого боку, привести і до відповідних змін чинного КПК. Однак це неможливо відповідно до положення ч. 3 ст. 22 Конституції України, згідно з якою під час ухвалення нових законів чи внесенні змін до чинних звуження змісту та обсягу наявних прав та свобод не допускається [1].

Варто також звернути увагу й на те, що згідно з наявною практикою (та й чинним законодавством) суд за власною ініціативою не зобов'язаний роз'яснювати обвинуваченому його права та обов'язки, передбачені КПК. Він повинен робити це лише тоді, коли обвинувачений вимагатиме такого роз'яснення [12]. Незважаючи на те, в окремих випадках навіть якщо від обвинуваченого й не надходить жодних заяв чи клопотань про те, що йому його права та / чи обов'язки не зрозумілі, є обґрунтовані сумніви щодо такого розуміння (з огляду на недостатній життєвий досвід цього учасника судочинства, низький рівень його освіти тощо – особливо у тому разі, коли свої інтереси він обстоює самостійно, без допомоги та сприяння адвоката), суду усе ж варто проявити активність і вибірково запитати обвинуваченого, як він розуміє зміст окремих прав та обов'язків (наприклад, права та захист), а при повному ж чи відверто слабкому їх розумінні обвинуваченим – уже здійснювати їх детальне роз'яснення.

Висновки. Вищенаведене дає підстави для тверджень, згідно з якими:

1) процесуальний статус особи є поєднанням як її прав, так й обов'язків, а тому окремі законодавчі приписи, в яких йдеться про необхідність повідомлення підозрюваному, обвинуваченому лише прав та їх роз'яснення, є помилковими. З огляду на це є потреба викладення у новій редакції положень п. 2 ч. 3 ст. 42 та ч. 2 та 3 ст. 276 КПК України, що й були нами запропоновані у цій статті;

2) ситуація, за якої підозрюваному вручають пам'ятку, де водночас згадується про права та обов'язки як підозрюваного, так й обвинуваченого («два в одному»), є непринятною та такою, що свідчить про обвинувальний ухил в діяльності працівників правоохоронних органів;

3) аналогічну оцінку потрібно дати й практиці окремих працівників органів досудового розслідування, які одночасно з надісланням до суду обвинувального акта чи після закінчення ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження вручають підозрюваному пам'ятку про права та обов'язки обвинуваченого (на той момент, по-суті, учасника кримінального судочинства, якого немає) чи надсилають таку пам'ятку на його електронну чи поштову адресу;

4) є необхідність визначення на законодавчому рівні того, як повинна виглядати пам'ятка про права та обов'язки підозрюваного / обвинуваченого (та інших учасників процесу), що дозволить уніфікувати наявну правозастосовну практику;

5) практика тих суддів, які на стадії підготовчого провадження вручають обвинуваченому відповідну пам'ятку та роз'яснюють його права й обов'язки, цілком узгоджується з чинним КПК, є справедливою та правильною. Адже підготовче судове засідання здійснюється згідно із загальними правилами судового розгляду, що передбачають, зокрема, й необхідність ознайомлення учасників процесу з наданими їм законом можливостями та покладеними на них обов'язками.

Насамкінець зазначимо: описані в цій статті недоліки правового регулювання та правозастосовної практики – не єдині з тих, що перешкоджають належній реалізації обвинуваченим своїх прав та законних інтересів. Інші проблемні питання правового статусу цього учасника процесу можуть та повинні стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26. 11. 2023).
2. Навроцька В. В., Борецько Г. Д. Значення вчасного повідомлення підозрюваному про його права й обов'язки та вручення пам'ятки. *Україна та світ під впливом викликів сьогодення* : кол. монограф. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 207–211.
3. Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. 224 с.
4. Гаргат-Українчук О. Поняття та зміст презумпції знання закону у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1. С. 290–297.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
6. Інструкція з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних та кримінальних справ : наказ Державної судової адміністрації від 17.12.2013 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-13#n10> (дата звернення: 26.11.2023).
7. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України : наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 р. № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
8. Пам'ятка про права та обов'язки підозрюваного (зразок). URL: <https://www.yurrus.com.ua/pamyatka-pro-prava-ta-obovyazky-idozryuvanoho-zrazok/> (дата звернення: 26.11.2023).
9. Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого (підсудного). URL: <https://gr.vl.court.gov.ua/sud0302/2/114651/> (дата звернення: 26.11. 2023).
10. Дрішлюк А. І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2011. № 17. С. 9–14.
11. Коструба А. В. Аналогія права та закону як фактична фікція і спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 185–189.
12. Постанова Верховного Суду України від 06 жовтня 2022 р. (справа № 444/2906/17, провадження № 51-1070км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106788059> (дата звернення: 26.11. 2023).

Надійшла до редакції 26.11.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].
2. Navrotska, V. V., Boreiko, H. D. (2023) Znachennia vchasnoho povidomlennia pidozriuvanomu pro yoho prava y oboviazky ta vruchennia pamiatky. *Ukraina ta svit pid vplyvom vyklykiv sohodennia* [The importance of timely notification to the suspect about his rights and obligations and delivery of a reminder. Ukraine and the world are under the influence of today's challenges] : kol. monohr. Kharkiv : SH NTM «Novyi kurs», pp. 207–211. [in Ukr.].
3. Navrotska, V. V. (2016) Sud nad Isusom Khrystom z pozytsii drevnoiudeiskoho ta suchasnoho kryminalnoho prava y protsesu [The trial of Jesus Christ from the standpoint of ancient Jewish and modern criminal law and process]. Kyiv : Vydavnychiy dim «ArtEk», 224 p. [in Ukr.].
4. Harhat-Ukrainchuk, O. (2013) Poniattia ta zmist prezumptsii znannia zakonu u kryminalnomu protsesi Ukrainy [The concept and content of the presumption of knowledge of the law in the criminal process of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 1, pp. 290–297. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid

13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

6. Instruktsiia z dilovodstva v mistsevykh zahalnykh sudakh, apeliatsiinykh sudakh oblastei, apeliatsiinykh sudakh mist Kyieva ta Sevastopolia, Apeliatsiinomu sudi Avtonomnoi Respubliky Krym ta Vyshchomu spetsializovanomu sudi Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh ta kryminalnykh sprav [Instructions for administration in local general courts, appellate courts of regions, appellate courts of the cities of Kyiv and Sevastopol, the Court of Appeal of the Autonomous Republic of Crimea and the Supreme Specialized Court of Ukraine for consideration of civil and criminal cases] : nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii vid 17.12.2013 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-13#n10> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

7. Instruktsiia z dilovodstva v mistsevykh ta apeliatsiinykh sudakh Ukrainy [Instructions on record keeping in local and appellate courts of Ukraine] : nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 20.08.2019 № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

8. Pamiatka pro prava ta obviazky pidozriuvanoho (zrazok) [Note on the rights and obligations of the suspect (sample)]. URL: <https://www.yurru.com.ua/pamyatka-pro-prava-ta-oboviazky-idozryuvanoho-zrazok/> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

9. Pamiatka pro protsesualni prava ta obviazky pidozriuvanoho, obvynuvachenoho (pidsudnogo) [Note on the procedural rights and obligations of the suspect, accused (defendant)]. URL: <https://gr.vl.court.gov.ua/sud0302/2/114651/> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

10. Drishliuk, A. I. (2011) Analohiia zakonu ta analohiia prava: dynamika naukovoho doslidzhennia (suchasnyi period) [Analogy of law and analogy of law: dynamics of scientific research (modern period)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya : Pravo*. № 17, pp. 9–14. [in Ukr.].

11. Kostruba, A. V. (2012) Analohiia prava ta zakonu yak faktychna fiktsiia i sposib «ozdorovlennia» mekhanizmu pravoprypynennia [The analogy of law and law as a factual fiction and a way of "rehabilitating" the mechanism of legal suspension]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. S. 185–189. [in Ukr.].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06 zhovtnia 2022 r. (sprava № 444/2906/17, provadzhennia № 51-1070km22) [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated October 6, 2022 (case No. 444/2906/17, proceedings No. 51-1070km22)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106788059> (access date: 26.11.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Vira Navrotska. Deficiencies in the legal regulation and practice of explaining the rights and obligations of the accused and handing over a memo to this effect. The author comes to the conclusion that it is necessary to eliminate certain shortcomings of the legal regulation of explanation of procedural rights and obligations of the accused and delivery of the relevant memo. It is noted that the current wording of certain provisions does not guarantee the proper protection of the rights of this party to the process in Ukrainian criminal proceedings. This also requires enshrining a proper mechanism for their implementation in the national Criminal Procedure Code. The author states that the provisions of the Code, which refer to the need to inform a suspect or accused person only of his or her rights and explain them, are erroneous. The author argues that these legislative provisions should be set out in a new version. The author criticises the practice of certain employees of pre-trial investigation bodies who, in order to ensure the right of the accused to know their rights and obligations in a timely manner, hand the suspect a single memo on the rights and obligations of both the suspect and the accused.

The author substantiates that this practice indicates an accusatory bias in the activities of law enforcement officers and cannot be considered acceptable. A similar assessment is made of the approach when, simultaneously with the submission of an indictment to the court or after the suspect has been familiarised with the criminal proceedings, the suspect is handed a memo on the rights and obligations of a then non-existent participant in criminal proceedings - the accused. The author proves the need to define at the legislative level what a memo on the rights and obligations of a suspect/accused (and other participants in the process) should look like, which will allow unifying the existing law enforcement practice. It is argued that the current legal regulation, according to which the requirements of Article 345 of the Criminal Procedure Code of Ukraine "Notification of rights and obligations" must be fulfilled already during the preparatory court hearing, is absolutely fair and in the interests of the accused.

Keywords: *accused, memo on rights and obligations, clarification, timeliness.*

УДК 343.137

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-187-191

Сергій ІСЛАНКІН[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто питання, пов'язані з визначенням поняття доказів, а також концептуальні виклики, що виникають під час здійснення доказування у кримінальному процесі. З'ясовано, що доказовий процес як пізнавально-посвідчувальна діяльність у кримінальному провадженні є основою для правильного вирішення кожного провадження по суті та вирішення завдань, що поставлені перед українською державою.

Також встановлено, що немає об'єктивних підстав для зміни утвердженого в теорії кримінального процесу визначення доказування, що визначає його як пізнавальну діяльність уповноважених суб'єктів у специфічній процесуальній формі. Термін «доказування» є юридичним та процесуальним терміном зі своєю власною специфікою.

Проаналізовано питання предмета доказування та визначено його структуру. У теорії кримінального процесуального доказування поняття предмета доказування вважається головним, оскільки воно визначає, що саме повинно бути доведеним у кримінальному судочинстві. Це стосується сукупності явищ реального світу, пізнання яких є необхідним для досягнення мети кримінального судочинства. Поняття «доказування» також нерозривно пов'язане з іншим терміном – «межі доказування», яке вводиться для забезпечення достовірності встановлення обставин, що мають значення у кримінальному розслідуванні.

Також у статті розглянуто підходи до розуміння сутності та кола суб'єктів кримінального процесуального доказування. Наголошено на тому, що визначення правильних меж доказування є головним елементом у встановленні всіх обставин, які потрібно довести у кримінальному провадженні. Помилки у визначенні цих меж можуть призвести або до нескінченного, або до неповного встановлення фактів, які підлягають доказуванню. З правильного формулювання предмета та меж доказування залежить ефективність швидкого, повного й об'єктивного проведення розслідування та судового розгляду. Незважаючи на важливість цих правових аспектів у практиці кримінального процесу, вони не мають чіткого законодавчого визначення.

Ключові слова: доказування, предмет доказування, межі доказування, докази, кримінальне провадження, суб'єкт доказування.

Постановка проблеми. Реформа кримінального процесуального законодавства, яка почалася у 2012 році і триває й нині, вимагає не лише уважного розгляду, але й внесення змін у правові уявлення науковців, правозастосовників та суспільства загалом [1]. Новий правовий порядок, що на етапі формування в Україні, потребує перегляду догматичних концепцій щодо сутності окремих кримінально-процесуальних інститутів.

Насамперед це стосується кримінального процесуального доказування. Детальний розгляд правового регулювання цього напрямку, визначення особливостей предмета та меж доказування під час судового розгляду дозволить виявити шляхи її удосконалення, що є значущим і актуальним для правової науки.

Докази та доказування – це процесуальна діяльність органів держави та посадових осіб, які мають законодавчо підтверджені повноваження на збір перевірку та оцінку доказів. Оскільки доказування становить сутність діяльності під час кримінального судочинства, воно здійснюється на кожній стадії. Тож норми, що регламентують провадження у кримінальній справі на різних етапах, являють собою не що інше, як процесуальну форму доказування, що має особливості стосовно кожної стадії судочинства.

© С. Ісланкін, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0864-2679>

Researcher ID: GQZ-8128-2022

isn_1977@i.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми доказування у кримінальній процесуальній доктрині свого часу досліджували М. Лобойко, С. Альперт, Ю. Алєнін, В. Бахін, Т. Варфоломєєва, Ю. Грошевий, М. Гошовський, А. Дубинський, О. Капліна, Є. Лук'янчиков, М. Михєєнко, М. Погорецький, В. Попєлюшко, С. Стахівський, Л. Удалова, В. Шєпїтько, М. Шумило та ін. До цього часу головним об'єктом досліджень були лише конкретні аспекти кримінального процесуального доказування.

Метою статті є аналіз теоретичних засад поняття та структури доказування, а також вивчення концептуальних питань, пов'язаних із процесом доказування в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У літературі, що присвячена кримінальному процесу, трактування поняття доказування залишається багатозначним, незважаючи на його основну роль у встановленні обставин злочину. Різноманітні наукові дослідження, виконані протягом різних періодів, свідчать лише про посилену актуальність цієї проблеми. Однією з недостатньо досліджених аспектів є саме тлумачення поняття «доказування».

Доказування в кримінальному процесі є різновидом пізнання людиною реальної дійсності. Воно здійснюється відповідно до загальних закономірностей, властивих пізнавальній діяльності у всіх галузях теорії та практики.

Доказування – єдиний процесуальний спосіб встановлення та підтвердження обставин, які мають значення для справи, але не єдиний шлях пізнання істини.

Особливість доказування у судочинстві полягає в нерозривному зв'язку його пізнавального та підтверджувального аспекту. Процес доказування в кримінальному судочинстві – це не лише пізнання невідомих обставин на основі відомих, а й процес підтвердження встановлених фактів, щоб ухвалене на їх основі рішення було переконливим для кожного, хто з ним ознайомиться.

Здебільшого кримінально-процесуальне доказування розглядається як конкретна діяльність, яку виконують уповноважені законом особи. Ця діяльність має спеціальну процесуальну форму і містить у собі процес збору, перевірки та оцінювання доказів [2, с. 14].

Л. Лобойко визначає кримінально-процесуальне доказування як сегмент правової та логічної діяльності сторін і суду під час кримінального провадження. Цей процес містить формулювання різних гіпотез щодо головних юридичних обставин справи, збирання, перевірку та оцінку доказів, які підтримують або спростовують ці гіпотези. Крім того, важливо аргументовано встановлювати ступінь обґрунтованості вини підозрюваного або обвинуваченого, а також ефективно захищати цей висновок на судових етапах процесу [3].

Деякі процесуалісти розглядають закріплення доказів як самостійний етап у процесі доказування. М. Гродзинський, видатний український процесуаліст, наприклад, вважав, що доказування являє собою діяльність слідчо-судових і прокурорських органів, що містить у собі збирання, закріплення та оцінювання доказів [4, с. 117].

Наявна думка, що метою доказування є встановлення істини. Це абсолютно зрозуміло, оскільки проведення кримінальної процедури, в своєму початковому змісті, є формою пізнавальної діяльності, а головною метою цієї пізнавальної діяльності є визначення істини. Під істиною розуміється надійне знання, яке точно відображає реальну подію у свідомості людей.

Предмет доказування в кожному кримінальному провадженні визначається як сукупність обставин, які обов'язково підлягають доказуванню згідно із законом (зокрема, ст. 91 Кримінально процесуального Кодексу, далі – КПК). Цей перелік обставин є універсальним і обов'язковим, незалежно від кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення [5, с. 108].

Під час розгляду питання предмета кримінального процесуального доказування важливим етапом є аналіз «головного факту». Тому визначимо, які факти входять до предмета доказування.

1. Основний аспект – це події, пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення, а також визнання особи винною у його вчиненні (відповідно до п. 1 та 2 ч. 1 ст. 91 КПК). Він отримав назву «головний», оскільки без встановлення цього факту неможливе притягнення особи до кримінальної відповідальності.

2. Інформація щодо часу, місця, способу та інших обставин, пов'язаних із вчиненням злочину, має назву події кримінального правопорушення. У випадку, якщо

такі події не можуть бути визначені, це може призвести до припинення розгляду справи або винесення вироку про виправдання.

3. Винність – форми вини та мотив.

4. Обставини, що характеризують особу підозрюваного. Це демографічні обставини (ПІБ, вік, громадянство); факти, що утворюють соціальний статус особистості (освіта); з'ясовуються умови життя; наявність сім'ї; стан здоров'я; характер та розмір шкоди заподіяного злочину.

5. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

6. Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.

Отже, вважаємо, що «головний факт» являє собою ту частину матеріалів доказової бази, яка надає справі істинно змагальний характер. Це виділення дозволяє висунути пропозицію щодо необхідності нормативного врегулювання можливості сторін висловлювати свій власний головний тезис доказу в самому початку судового процесу, що відобразить змагальний характер судового розгляду.

Категорія «межі доказування» в теорії та практиці кримінального процесу є фундаментальною, але, незважаючи на її важливість, відсутнє чітке визначення в кримінальному процесуальному законодавстві.

Щоб ретельно розглянути поняття «межі доказування», розглянемо два його аспекти: сутність терміна «межі доказування» та критерії для визначення моменту, коли досягнуті необхідні межі доказової бази.

У контексті першого аспекту це поняття можна визначити як межі доказової діяльності, які встановлюють конкретний обсяг інформації, що суб'єкт доказування повинен надати щодо обставин кримінального правопорушення, яке перебуває під кримінальним розслідуванням. Цей обсяг знань вважається достатнім для завершення кримінального процесуального доказування або для ухвалення конкретного процесуального рішення чи здійснення відповідної процесуальної дії. Тут важливо розуміти, що обговорюються не межі того, що потрібно довести, а межі самої діяльності, яка формує суть процесу доказування.

Щодо другого аспекту меж доказування, якщо йдеться про визначення моменту досягнення меж доказової діяльності, то різні науковці можуть використовувати різні критерії та підходи.

Зокрема, на думку В. Гнатенко, поняття «межі доказування» означає сукупність достатніх доказів, яка служить засобом надійного пізнання предмета доказування. Це поняття визначає сукупну змістовно-структурну характеристику доказів у кримінальному провадженні. Наявність цих «меж доказування» дозволяє з достатньою вірогідністю вважати встановленими фактичні підстави для процесуального рішення [6, с. 6–7].

Зрозуміло, що концепція «межі доказування» є суб'єктивною, оскільки її визначення залежить від конкретного суб'єкта доказування та обставин, які необхідно встановити на певному етапі кримінального провадження. Проте правильне розуміння суті меж доказування та моменту їх досягнення є важливим аспектом для ефективної доказової діяльності учасників доказування.

У чинному КПК поняття суб'єктів доказування нормативно не закріплено, а використовуються терміни: «сторони кримінального провадження» (п. 19 ч. 1 т. 3 КПК), «учасники кримінального провадження» (п. 25 ч. 1 т. 3 КПК), «учасники судового провадження» (п. 26 ч. 1 т. 3 КПК) [7, с. 228].

Відсутність чіткого законодавчого визначення не заважає наявності правового інституту суб'єктів доказування, що містить широкий спектр учасників з відповідними функціями та правами. Тому для того щоб визначити поняття «суб'єкт доказування», необхідно відштовхуватися й від поняття «доказування» або «процес доказування». Кримінальне процесуальне доказування являє собою спільність практичних та розумових дій. Це охоплює процес визначення та дослідження фактів справи (доказування-вивчення), а також логічне обґрунтування та підтвердження висунутого тезису за допомогою фактів і обґрунтувань (доказування-обґрунтування). Якщо виходити з такого розуміння цього поняття, то суб'єктами доказування треба вважати тих осіб, які беруть участь у пізнавальній та обґрунтувальній діяльності. У контексті аналізу першого аспекту, щодо збирання інформації, суб'єктами доказування вважаються ті особи, які не лише отримують знання про обставини кримінального провадження, але й надають їм статус доказів за допомогою своєї діяльності, такої як збір і підтвердження доказів. Інакше кажучи, вони формують основу для підтримки своєї юридичної позиції через відповідні

дії та вчинки.

Під час аналізу кримінального процесуального доказування як процесу збору, перевірки та оцінки доказів для встановлення обставин, значущих для кримінального провадження (зважаючи на етапи його здійснення, як описано в ч. 2 ст. 91 КПК), треба мати на увазі, що ці повноваження належать сторонам кримінального провадження та потерпілому (наприклад, згідно із ст. 93 та 94 КПК), а також слідчому судді та суду (зокрема, ст. 351–361, 94 КПК).

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що особи, які беруть участь у кримінальному провадженні і здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність для захисту свого правового інтересу або представлення його, є суб'єктами доказування. Ця діяльність спрямована на виконання основних функцій кримінально-процесуального процесу. У такий спосіб суб'єктами кримінального процесуального доказування є суд та сторони у справі.

Висновки. Отже, перегляд сформованого в теорії кримінального процесу поняття, згідно з яким доказування є особливою процесуальною формою пізнання обставин справи, не має вагомих підстав. Доказування – це специфічний, юридичний, процесуальний термін, що вказує на процес вивчення фактів та подій уповноваженими особами. У контексті кримінально-процесуального доказування це сприяє уникненню виключення практичних операцій зі збору доказів та запобігає їхній недооцінці. Крім того, цей процес заважає ігноруванню логічних правил доказування та спробам оцінити достатність доказів на рівні інтуїції чи особистого усвідомлення посадовою особою.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.11.2023).
2. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монограф. Київ : Нац. акад. внутр. справ. України, 2005. 272 с.
3. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : навч. посіб. Київ : Істина, 2014. 432 с.
4. Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 281–284.
5. Козаченко О. В. Кримінальний процес : конспект лекцій. Миколаїв : Іліон, 2016. 319 с.
6. Гнатенко В. С. Межі доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2017. 16 с.
7. Компанець Є. М. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 227–236.

Надійшла до редакції 04.12.2023

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 30.11.2023). [in Ukr.].
2. Stakhivskiy, S. M. (2005) Teoriia i praktyka kryminalno-protseualnoho dokazuvannia [Theory and practice of criminal procedural evidence] : monohraf. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayiny, 272 p. [in Ukr.].
3. Loboiko, L. M. (2014) Kryminalno-protseualne parvo [Criminal procedural law] : navch. posib. Kyiv : Istyna, 432 p. [in Ukr.].
4. Rybalka, O. (2020) Teoretychni zasady dokazuvannia v kryminalnomu protsesi [Theoretical principles of proof in the criminal process]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, pp. 281–284. [in Ukr.].
5. Kozachenko, O. V. (2016) Kryminalnyi protses [Criminal procedure : konspekt lektsii. Mykolaiv : Ilion, 319 p. [in Ukr.].
6. Hnatenko, V. S. (2017) Mezhi dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Mezhi dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Donetsk. yuryd. in-t MVS Ukrayiny. Kryvyi Rih, 16 p. [in Ukr.].
7. Kompanets, Ye. M. (2021) Subiekty dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro porushennia prav intelektualnoi vlasnosti [Actors of proof in criminal proceedings on infringement of intellectual property rights]. *Nove ukrayinske pravo*. № 4, pp. 227–236. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Islankin. Current issues of proof in criminal proceedings. This article examines the issues related to the definition of the concept of evidence, as well as the conceptual challenges that arise during the implementation of evidence in the criminal process.

It has been found that the evidentiary process as a cognitive-evidential activity in criminal proceedings serves as the basis for the correct decision of each proceeding on the merits and the solution

of the tasks set before the Ukrainian state.

It was also established that there are no objective grounds for changing the definition of evidence established in the theory of the criminal process, which defines it as a cognitive activity of authorized subjects in a specific procedural form. The term "evidence" is a legal and procedural term with its own specificity.

The issue of the subject of proof was analyzed and its structure was determined. In the theory of criminal procedural evidence, the concept of the subject of evidence is considered key, as it determines what exactly must be proven in criminal proceedings. This refers to a set of real-world phenomena, the knowledge of which is necessary to achieve the goal of criminal justice. The concept of "proof" is also inextricably linked with another term – "limits of proof", which is introduced to ensure the reliability of establishing circumstances that are important in a criminal investigation.

The article also considers approaches to understanding the essence and range of subjects of criminal procedural evidence.

It is emphasized that determining the correct limits of proof is a key element in establishing all the circumstances that need to be proven in criminal proceedings. Mistakes in determining these limits can lead to either an infinite or an incomplete establishment of the facts to be proved. The effectiveness of a quick, complete and objective investigation and trial depends on the correct formulation of the subject matter and the limits of proof. Despite the importance of these legal aspects in the practice of the criminal process, they do not have a clear legal definition.

Keywords: *proof, subject of proof, limits of proof, evidence, criminal proceedings, actor of proof.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-191-194

Юлія МАРІНА©

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Проаналізовано питання застосування поліграфа у кримінальному провадженні та формування доказової бази під час розслідування злочинів за його допомогою. Розглянуто історію походження поліграфології та приклади застосування поліграфа в зарубіжних країнах. Також досліджено практичний досвід застосування поліграфа загалом і в діяльності правоохоронних органів зокрема. Піддано критичній оцінці правове регулювання відносин під час застосування поліграфа правоохоронними органами і в країні у цілому. Акцентовано увагу на можливих перспективах розвитку законодавчого врегулювання використання поліграфа, надано оцінку та практичні рекомендації щодо досліджуваного питання, що є важливими для правозастосовної практики.

Ключові слова: *кримінальне провадження, поліграф, поліграфолог, психофізіологічна експертиза, історія розвитку поліграфа, детектор брехні, поліграфологія, наука, правоохоронні органи.*

Постанова проблеми. Понад 20 років поліграфологія в Україні виборює своє місце у праві використовуватися в роботі правоохоронних органів України. Багато юристів, чиновників вважають цей напрям безперспективним та таким, що порушує норми законодавства. Повільний темп розвитку поліграфології спричинений відсутністю підтримки держави, і все, чого досягнуто на сьогоднішній день, практично тримається на ентузіазмі асоціації поліграфологів та іноземних волонтерів.

Переломним моментом щодо застосування поліграфа стало прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 р., так як до цього ставлення до поліграфічної діяльності було негативним. І хоча в кодексі не міститься прямих норм, що могли б регулювати діяльність щодо використання поліграфа, але і заборона на використання досліджень під наглядом поліграфа також відсутня. Аналізуючи

© Ю. Маріна, 2023

k_kdp@dpuvs.in.ua

вищезазначене, маємо наголосити на тому, що є потреба реалізувати відповідне наукове дослідження та розробити відповідні законодавчі зміни, котрі повною мірою могли б регулювати застосування поліграфа у кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Окреслена проблематика неодноразово розглядалася науковцями, вченими, психологами та психіатрами, такими як: О. Мотлях, Р. Белкін, Ю. Орлов, Г. Кравцова, Я. Комісарова, Т. Морозова, Ю. Холодний, М. Селіванова, О. Сошников, Н. Сьоміна, Ю. Меркулова, О. Єфремов, В. Черней, Ж. Половнікова.

Метою статті є дослідження особливостей застосування поліграфа в Україні та світі в історико-правовому аспекті та аналіз впровадження поліграфа в роботу органів поліції на основі норм чинного законодавства. Необхідно також розглянути переваги та недоліки використання поліграфа у кримінальному провадженні і важливість врахування цих аспектів при вирішенні питання про його застосування в конкретних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Використання поліграфа у кримінальному провадженні має як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивними вважаємо такі, що допомагають під час розслідування: поліграф може допомогти виявити недостовірність свідчень та показань підозрюваних, що може сприяти розслідуванню і виявленню правди. Крім того, поліграф може використовуватися як засіб тиску: іноді можливість проведення поліграфічного тесту може змусити підозрюваних більше співпрацювати з правоохоронними органами та розкрити важливу інформацію. Підозрювані, які знають про можливість застосування поліграфа, можуть утриматися від брехні, зменшуючи тим самим його корисність для правоохоронних органів. Негативним аспектом є те, що поліграф не є абсолютно надійним інструментом. На результати тесту можуть впливати фізіологічні, психологічні та інші фактори. Використання поліграфа може порушити приватність особи та її права. Проведення поліграфічного тесту може чинити психологічний тиск на підозрюваних, що, у свою чергу, може призвести до некоректних результатів. Загалом використання поліграфа у кримінальному провадженні має свої переваги та недоліки, і важливо ретельно враховувати всі ці аспекти при вирішенні питання про його використання в конкретних ситуаціях.

У правозастосовній практиці сучасний поліграф використовується у таких випадках:

- службові розслідування та спеціальні (внутрішні) перевірки;
- кадровий скрінінг, психологічний відбір кандидатів для заміщення вакантних посад;
- у межах досудового та судового провадження, щодо вчинення кримінальних та інших правопорушень.

Але використання поліграфа за цими напрямками пов'язане з проблемами через відсутність відповідної нормативної бази та достатньої практики [1].

У сучасних реаліях основними користувачами перевірок із використанням поліграфа є комерційні структури. Активно впроваджують поліграф у свою діяльність банківські установи, автотранспортні компанії та інші приватні підприємства. Цікаво, що в Європі тести на поліграфі не використовують, оскільки не вважають їх надійним доказом. Федеральний суд Німеччини постановив, що такі докази є недопустимими. У Великій Британії тести на детекторі брехні не використовують у кримінальному провадженні через побоювання з приводу надійності. В Індії в 2010 р. Верховний суд постановив, що ніхто не буде перевірятися на поліграфі без його згоди. Таким чином, перевірка можлива лише за згодою відповідача. В Ізраїлі, Австралії та Канаді було визнано, що поліграфи не можуть використовуватися як докази в цивільних та кримінальних справах. У США людина обов'язково повинна надати згоду на проведення тесту, щоб ці докази можна було долучити до справи. Є штати, в яких допускається використання тестів на поліграфі: Алабама, Арізона, Арканзас, Каліфорнія, Делавер, Джорджія, Айдахо, Індіана, Айова, Канзас, Невада, Нью-Джерсі, Північна Дакота, Огайо, Юта, Вашингтон, Вайомінг. Перевірка на поліграфі неможлива, навіть якщо обидві сторони дали на неї згоду, у Нью-Йорку, Техасі, Іллінойсі, Пенсильванії та Колумбії [4, с. 134–137].

Аналіз практики зарубіжних країн, де використання поліграфа закріплено на законодавчому рівні, дозволяє констатувати, що його застосовують у двох напрямках кримінального процесу: під час проведення слідчих дій та у кримінальному судочинстві. У тих країнах, де використання поліграфа нормативно неврегульоване, серед яких і Україна, такий прилад переважно використовують у кадровій роботі та правоохоронній

діяльності. Наразі поліграф має широке практичне застосування та апробований під час найму працівників на роботу, планових, періодичних перевірок персоналу.

Маємо низку питань щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні, котрі потребують системного вивчення та закріплення на законодавчому рівні. Вважаємо цей напрям актуальним для слідчої та судової діяльності. Сучасні науковці-поліграфологи поділяють поліграфічні дослідження на два напрями: криміналістичний і слідчий. На жаль, використання поліграфа у кримінальному судочинстві України не регламентовано. Зацікавлені організації багаторазово подавали запити про те, чи правомірно все ж таки використовувати поліграфічні дослідження. Та вони отримали одну відповідь від Верховного Суду України та три відповіді від Генеральної прокуратури. І жодний із цих документів так і не дав чіткої відповіді щодо права користуватися поліграфом у судовій чи слідчій практиці, однак і прямої заборони на це там не було [6, с. 13–24].

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України при проведенні слідчих дій головним є швидкість, оперативність та достовірність в отриманні інформації щодо особи, яка вчинила злочин, і для цього дозволяється використовувати необхідні методи, в тому числі з використанням технічних засобів, а Конституція України говорить, що «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам». Тому Україна належить до тих країн світу, де застосування поліграфічних досліджень регулюється не спеціальними правовими нормами та підзаконними нормативно-правовими актами, а закріплено окремими правовими нормами закону, що охоплюють ширше коло суспільних відносин.

Військова агресія росії внесла свої корективи і в співпрацю правоохоронних органів та поліграфологів. Якщо в мирний час основні запити від спецпідрозділів України до поліграфологів надходили для встановлення винуватості у вбивствах, шахрайських схемах та розбійних нападах, то починаючи з 2014 р. спеціалістів-поліграфологів почали залучати для виявлення осіб, які працюють проти інтересів України. Завдяки поліграфу було виявлено причетних та непричетних до злочинів, тому що довести, що особа не винна, так само важливо, як і притягнути її до відповідальності. Висока точність перевірок та успіх залежить лише від досвіду та компетентності поліграфолога, його навичок та рівня підготовки. З лютого 2022 р. більшість тестувань на поліграфі проводиться для виявлення агентів спецслужб російської федерації та Білорусі й потенційних диверсійно-розвідувальних груп. Також поліграф пройшло багато чиновників та оточення президента України на предмет вербування і співпраці з країною-агресором. Українські військові, які знаходилися в полоні, та особи з центрального фільтраційного пункту проходять поліграф, щоб довести, що не завербовані окупантами. Більшість бізнесменів, які вели свою діяльність паралельно на окупованих територіях та в Україні, перевіряються поліграфологами на предмет фінансування бойовиків та співпраці з країною-агресором.

Висновки. На нашу думку, Україні необхідно створити державні установи-школи, де будуть професійно навчатися майбутні поліграфологи, отримуючи після навчання дипломи державного зразка. До навчання слід залучити найкращих спеціалістів з України та світу, щоб студенти мали змогу всебічно охопити різні методологічні підходи і отримати додаткову кваліфікацію. Такий підхід до навчання дозволить випускати першокласних спеціалістів, компетентність яких не буде викликати сумнівів як у представників влади, так і у пересічного громадянина.

Список використаних джерел

1. Мотлях О. І. Основи поліграфології : лекц. курс. Київ : Національна академія внутрішніх справ ; Освіта України, 2019. 46 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Мотлях О. І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід. *Наше право*. 2011. № 4. Ч. 2. С. 134–137.
5. Історія та сучасний стан використання поліграфа у роботі з кадрами в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя : оглядова довідка ДНДІ МВС від 30 жовтня 2006 р. вн. № 831/2.
6. Черней В. В., Мотлях О. І. Поліграфологічна діяльність як один із перспективних напрямів розвитку Національної академії внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4(109). С. 13–24.
7. Мотлях О. І. Поліграфологія : підруч. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.

Надійшла до редакції 30.11.2023

References

1. Motliakh, O. I. (2019) *Osnovy polihrafologii* [Basics of polygraphology] : lekts. kurs. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav ; Osvita Ukrainy. 46 p. [in Ukr.].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
3. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996* [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].
4. Motliakh, O. I. (2011) *Mistse polihrafa u rozsliduvanni zlochyniv: mizhnarodnyi dosvid* [The place of the polygraph in the investigation of crimes: international experience]. *Nashe pravo*. № 4. Ch. 2, pp. 134–137. [in Ukr.].
5. *Istoriia ta suchasnyi stan vykorystannia polihrafa u roboti z kadramy v krainakh blyznoho ta dalnoho zarubizhzhia* [The history and current state of the use of the polygraph in work with personnel in the countries of the near and far abroad] : ohliadova dovidka DNDI MVS vid 30 zhovtnia 2006 r. vn. № 831/2. [in Ukr.].
6. Cherniei, V. V., Motliakh, O. I. (2018) *Polihrafologichna diialnist yak odyn iz perspektyvnykh napriamiv rozvytku Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* [Polygraph activity as one of the promising areas of development of the National Academy of Internal Affairs]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 4(109), pp. 13–24. [in Ukr.].
7. Motliakh, O. I. (2022) *Polihrafologhiia* [Polygraphology] : pidruch. Kyiv : Osvita Ukrainy. 550 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliya Marina. Some features of the use of the polygraph in the criminal proceedings in Ukraine and the world. In the article the issue of the use of the polygraph in the criminal proceedings and the formation of the evidence base during the investigation with its help is analyzed. The history of the origin of polygraphology and examples of polygraph use in foreign countries are considered.

The practical experience of using the polygraph in general and in particular in the activities of law enforcement agencies was also studied. The legal regulation of relations during the use of the polygraph by law enforcement agencies and in the country as a whole is subjected to a critical assessment. Attention was drawn to possible prospects for the development of legislative regulation of the use of the polygraph, an assessment and practical recommendations on the researched issue, which are important for law enforcement practice, were provided.

The effectiveness of the use of the polygraph during the pretrial period the investigation has been convincingly proven by investigative practice in many countries of the world. At the same time, printing technologies in are clearly applied to the criminal proceedings of Ukraine insufficient due to a number of factors, among which, first of all, legal unsettledness and underdevelopment of the necessary instrumental and methodological base. Note that the Criminal Procedure Code is in force the code of Ukraine does not contain direct references to the possibility of using the polygraph in criminal cases proceedings Likewise, the Law does not contain any instructions of Ukraine "On operative investigative activity". At the same time in there are no prohibitions in the specified regulatory legal acts receiving statements of participants in criminal proceedings from using a polygraph.

Keywords: *criminal proceedings, polygraph, polygraph examiner, psychophysiological examination, history of polygraph development, lie detector, polygraphology, science, law-enforcement agencies.*

УДК 334.02

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-195-199

**Олександр
НЕКЛЕСА** ©
викладач

**Денис
ЮР'ЄВ** ©
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БОРЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ

Зазначається, що корупція та організована злочинність є широко розповсюдженими явищами, що вкоренилися в усіх сферах функціонування держави та завдають величезної шкоди її розвитку. Акцентується увага на тому, що корупція та пов'язана з нею організована злочинність загрожують національній безпеці України, негативно впливають на формування та функціонування державних інституцій. Вказується на те, що подолання організованої злочинності з корумпованими зв'язками є пріоритетним стратегічним напрямом розвитку України у межах забезпечення насамперед національної безпеки та утвердження України як самостійної, незалежної та суверенної держави, повноцінного члена міжнародної та європейської спільноти. Розглядаються актуальні проблеми необхідності посилення боротьби з організованою злочинністю з корумпованими зв'язками, що є стратегічним напрямом реформування системи правоохоронних органів. Звертається увага на те, що одним із головних елементів створення та впровадження ефективної антикорупційної системи є чітка співпраця держав. Представлено принципи боротьби з організованою злочинністю та корупцією відповідно до загальних правил та цілей. Вказується на те, що демократизація, відкритість, прозорість і розуміння громадськістю державних і адміністративних рішень є найважливішими інструментами боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Акцентується, що боротьба з організованою злочинністю, пов'язаною з корупцією, повинна мати максимально комплексний характер, передбачати здійснення антикорупційних заходів та боротьбу з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ключові слова: організована злочинність, корупція, заходи боротьби з організованою злочинністю, національна безпека.

Постановка проблеми. Корупція та організована злочинність є широко розповсюдженими явищами, що вкоренилися в усіх сферах функціонування держави та завдають величезної шкоди її розвитку. Тому подолання цього явища перетворилося на надзвичайно складну проблему, що загрожують національному розвитку, соціальній стабільності та безпеці, сприяє підризу демократичних інститутів і цінностей.

Корупція та пов'язана з нею організована злочинність загрожують національній безпеці України, негативно впливають на формування та функціонування державних інституцій, підривають довіру громадян та ускладнюють відносини України з іноземними державами. У суспільстві поширені стереотипи толерантного ставлення до корупції та пов'язаної з нею організованої злочинності. [1, с. 89]. У масовій свідомості основних соціальних груп формується думка, що корупційні злочини не завдають шкоди суспільству, через що частина громадян обирає корупційні методи для вирішення певних повсякденних проблем. Складність боротьби з організованою злочинністю пов'язана з новими для злочинців можливостями, що постійно вдосконалюються. Цьому сприяють

© О. Неклеса, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9572-9600>
sanuzh@ukr.net

© Д. Юр'єв, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7251-9114>
densyao77@gmail.com

глобалізаційні процеси, інформаційний та технологічний розвиток суспільства [6, с. 214].

Попри те, що в останні роки були прийняті організаційно-правові заходи для боротьби з організованою злочинністю та корупцією, значних змін у цій сфері не відбулося.

Ключові соціальні, економічні та інші фактори, що сприяють організованій злочинності та корупції, не усуваються. Економічні, соціальні та адміністративні реформи перебувають у стані стагнації. Діяльність правоохоронних органів здійснюється без достатньої ефективності. На практиці не повною мірою реалізується конституційний принцип рівності громадян перед законом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема протидії організованій злочинності та корупції висвітлена у працях багатьох українських вчених. Із-поміж українських дослідників вагомий внесок зробили В. Всеволодов, О. Джужа, А. Закалюк, О. Костенко, О. Кальман, О. Литвак, М. Панов та ін.

Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які займалися розробкою зазначених питань, слід назвати таких, як: О. Бандурка, Л. Багрій-Шахматов, В. Василичук, Т. Демедюк, С. Клімова, І. Коруля, М. Мельник.

Мета статті полягає у визначенні ефективних заходів боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

Виклад основного матеріалу. Демократизація, відкритість, прозорість і розуміння громадськістю державних рішень є найважливішими інструментами боротьби з організованою злочинністю та корупцією [2, с. 400].

Організована злочинність – сукупність правопорушень, що вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань, що мають на меті встановлення контролю над організованою злочинністю, їх локалізацію, знешкодження та ліквідацію; усунення причин і умов існування організованої злочинності.

Корупція – це явище, притаманне будь-якій державі. Однак проблема корупції та боротьби з нею набуває особливої актуальності в періоди реформ, що зазвичай супроводжуються високою соціальною напруженістю та економічною нестабільністю. Корупція в Україні фактично звела нанівець ефективність економічного і соціального планування та державних управлінських рішень. Саме тому рівень корупції є особливо високим у країнах, де чітко визначилися кризові явища у економіці, що зараз відбуваються у сучасній Україні. З огляду на це корупція проявляється як невід'ємна частина основи організованої злочинності, переважно в економіці, і поширюється на всі форми зловживання владою [3, с. 209–213].

Так, П. Біленчук, С. Єрєнов та А. Кофанов акцентують на небезпеці проникнення чиновників організованої злочинності до органів державної влади, зокрема, зрощення чиновників з організованою злочинністю, і зазначають, що в Україні процес «іде про гроші до влади, та від влади до грошей», коли не тільки злочинці можуть стати представниками влади, але й посадові особи влади можуть стати злочинцями [3, с. 209–213].

Одним із головних елементів створення та впровадження ефективної антикорупційної системи є чітка співпраця держав, особливо їхніх правоохоронних органів, на регіональному та міжнародному рівнях, участь у заходах із протидії згаданому негативному явищу, що запроваджуються в межах ООН, Ради Європи та Інтерполу, Міжнародного валютного фонду, Світового банку та інших міжнародних установ.

На особливу увагу заслуговує Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», основним завданням якого є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинюються посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [5].

Реалізація заходів із протидії та запобігання корупції в державних органах потребує чіткого розуміння масштабів цього явища. Така оцінка має базуватися як на офіційній статистиці, так і на соціологічних опитуваннях щодо відповідних подій.

З одного боку, представники правоохоронних органів дійшли висновку, що, виходячи зі статистичних даних щодо рівня злочинності, в уряді немає високого рівня корупції, адже протягом останніх кількох років до відповідальності за різні форми корупції щорічно притягується менш ніж 1% державних службовців [2, с. 400].

З іншого боку, існує тенденція, особливо серед представників громадських організацій та журналістів, робити висновки про масштаби корупції у владі лише на основі соціологічних опитувань.

Такі опитування часто є методологічно правильними як процедура, але інтерпретація результатів є надто вільною. Вони не враховують суттєві параметри оцінки,

такі як наявність суспільних стереотипів, нечітке сприйняття корупції як політичного та правового явища, нездатність розрізнити корупцію в приватній та публічній сферах, обмеження корупції лише (або переважно) хабарями.

Необхідність розробки стратегії та тактики боротьби з організованою злочинністю та корупцією зумовлена такими обставинами:

1. Зростання до рівня реальної загрози ставить нові виклики перед суб'єктами цієї боротьби і свідчить про необхідність визначення стратегічних напрямів їхньої діяльності, пошуку нових підходів до протидії організованій злочинності та корупції, адаптації до сучасної ситуації та врахування тенденцій її розвитку;

2. Як невід'ємна частина державної влади, суб'єкти, що борються з організованою злочинністю та корупцією, повинні ставити на перше місце захист прав і свобод людини та гарантувати реалізацію своїх повноважень.

Стратегія боротьби з організованою злочинністю і корупцією є науково обґрунтованою основою для управління цією діяльністю, спрямованою на досягнення контрольованого процесу боротьби зі злочинністю та стримування її зростання.

Загальними принципами стратегії і тактики боротьби з організованою злочинністю і корупцією є такі:

- створити політичні, соціальні та економічні умови для успішної боротьби з організованою злочинністю та корупцією;
- створити правову базу для боротьби з організованою злочинністю та корупцією і забезпечити обов'язкове покарання винних;
- визначити структури, механізми та масштаби організованої злочинності та корупції, а також існування організованих злочинних угруповань і встановити контроль над ними;
- здійснити локалізацію, нейтралізацію та ліквідацію фактів діяльності організованих злочинних угруповань;
- притягнення до відповідальності згідно із законом організаторів та членів організованих злочинних угруповань, а також корумпованих чиновників;
- виявлення та усунення причин і умов діяльності організованої злочинності та корупції в цілому й окремих злочинних угруповань зокрема.

Відповідно до загальних правил та цілей боротьба з організованою злочинністю та корупцією ґрунтується на таких принципах:

- системності – передбачає, що боротьба з організованою злочинністю та корупцією повинна мати системний характер, охоплюючи профілактичні, контрольні, правоохоронні, тактичні, спеціальні, ресурсні та інші заходи;
- комплексності – поєднує стратегічні й тактичні завдання, правові, криміналістичні, управлінські та інші аспекти з визнанням соціально-економічних і політичних чинників як визначальних;
- динамічності;
- можливості публічно отримувати інформацію про діяльність усіх учасників у встановленому законом порядку.

Транснаціональний характер корупції на цьому етапі історичного розвитку вимагає глобального застосування на міжнародному рівні дії для нейтралізації загрози, котру вона створює для безпеки світової спільноти. Тому боротьбу з корупцією на міжнародному рівні здійснюють низка міжнародних організацій, таких як ООН, Міжнародний банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Організація економічного співробітництва та розвитку тощо [4].

Слід зазначити, що проникнення організованої злочинності в органи державної влади та управління через корупційні механізми:

- негативно впливає на функціонування державних інституцій, створюючи умови для корупції, підриває довіру суспільства до держави як органу влади та політичного інституту, становить загрозу національній безпеці та конституційному ладу, встановленому в нашій країні;
- безпосередньо порушує гарантовані Конституцією права і свободи людини і громадянина, призводить до втрати людьми віри в демократію та людські цінності внаслідок діяльності організованої злочинності;
- порушує принципи верховенства права;
- порушує принципи соціальної справедливості, невідворотності покарання, руйнує духовні, моральні та соціальні цінності.

Корупційні діяння належать до так званих загальних видів службових злочинів,

безпосереднім об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права [7, с. 331].

Висновки. Отже, можна визнати, що подолання організованої злочинності з корумпованими зв'язками є пріоритетним стратегічним напрямом розвитку України у межах забезпечення насамперед національної безпеки та утвердження України як самостійної, незалежної суверенної держави, повноцінного члена міжнародної та європейської спільноти.

Існування організованої злочинності з корумпованими зв'язками як таке є умовою існування організованої злочинності, особливо у випадку тяжких та особливо тяжких злочинів. Чим більшим є масштаб організованої злочинної діяльності, тим більшою є потреба в корумпованих контактах для захисту та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Проникнення представників організованих злочинних угруповань в органи державної влади та місцевого самоврядування має на меті:

- створення можливостей для накопичення капіталу, отримання іншої неправомірної вигоди;
- забезпечення «даху» для подальшої злочинної діяльності;
- нейтралізацію оперативного-розшукової та іншої правоохоронної діяльності щодо організованих злочинних груп або їхніх окремих учасників тощо.

Зниження рівня корупції в Україні до безпечного показника можливе лише за умови вивчення та впровадження зарубіжного досвіду протидії цьому вкрай негативному суспільному явищу, зокрема, політико-правових та організаційних механізмів протидії корупції, що успішно діють в інших країнах. Вивчення зарубіжних антикорупційних програм, що довели свою ефективність на практиці, відкриває великі можливості для використання позитивного іноземного досвіду, особливо за відсутності справді працюючого власного антикорупційного механізму. Жодна країна не може повністю ліквідувати це явище, але цілком можливо суттєво знизити його рівень.

Корупція та організована злочинність мають соціальну сутність, вона виявляється в тому, що обидва ці явища мають соціальну обумовленість і ціну, котру сплачує суспільство в результаті корупційної та організованої злочинної діяльності, суттєво впливають на всі суспільні процеси, мають свої історичні витоки, глобальний характер, економічні, політичні, правові, психологічні та моральні чинники, здатність адаптуватися до соціальної реальності, самовідтворюватися та уникати соціального контролю і кримінального покарання.

Боротьба з такими явищами, як організована злочинність, пов'язана з корупцією, повинна мати максимально комплексний характер, передбачати здійснення антикорупційних заходів та боротьбу з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Така діяльність вимагає координації зусиль державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, в тому числі антикорупційних органів.

Список використаних джерел

1. Литвиненко В. І., Пригунов П. Я. та ін. Концепція адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні : наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. В. І. Литвиненка. Київ : Персонал, 2016. 89 с.
2. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
3. Онашко А. В. Використання можливостей міжнародного оперативного співробітництва з метою ефективного розслідування фактів системної корупції в інститутах державної влади. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Харків, 17 жовт. 2014 р.). Харків : Право, 2014. Вип. 6. С. 209–213.
4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
6. Санакоєв Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементация европейської методології СОСТА в протидії організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1(116). С. 213–220.*
7. Неклеса О., Юр'єв Д. Актуальна характеристика кримінального правопорушення,

Надійшла до редакції 20.09.2023

References

1. Lytvynenko, V. I., Pryhunov, P. Ya. ta in. (2016) Kontsepsiia administratyvno-pravovoho zabezpechennia protyidii koruptsii v Ukraini [The concept of administrative and legal protection against corruption in Ukraine] : nauk.-analit. dop. / za zah. red. V. I. Lytvynenka. Kyiv : Personal. 89 p. [in Ukr.].
2. Melnyk, M. I. (2004) Koruptsiia – koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protyidii [Corruption – corrosion of power (social essence, trends and consequences, countermeasures)] : monohrafiia. Kyiv : Yuryd. dumka. 400 p. [in Ukr.].
3. Onashko, A. V. (2014) Vykorystannia mozhlyvostei mizhnarodnoho operatyvnoho spivrobitnytstva z metoiu efektyvnoho rozsliduvannia faktiv systemnoi koruptsii v instytutakh derzhavnoi vlady [Using the possibilities of international operational cooperation for the purpose of effective investigation of facts of systemic corruption in institutions of state power]. *Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia : materialy nauk.-prakt. seminaru* (m. Kharkiv, 17 zhovt. 2014 r.). Kharkiv : Pravo. Vyp. 6, pp. 209–213. [in Ukr.].
4. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnisti [On the organizational and legal foundations of combating organized crime] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>. [in Ukr.].
5. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. [in Ukr.].
6. Sanakoiev, D., Vashko, A., Yefimov, V. (2022) Implementatsiia yevropeiskoi metodolohii SOCTA v protyidii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [Implementation of the European SOCTA methodology in combating organized crime in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav. № 1(116)*, pp. 213–220. [in Ukr.].
7. Neklesa, O., Yuriev, D. (2022) Aktualna kharakterystyka kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho statteiu 368 kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Current description of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav. № 2(117)*, pp. 330–336. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriev. Current problems of fighting organized crime and corruption. It has been noted that corruption and organized crime are widespread phenomena that have taken root in all spheres of state functioning and cause enormous damage to its development. The attention is focused on the fact that corruption and related organized crime threaten the national security of Ukraine and negatively affect the formation and functioning of state institutions.

The authors have examined issues of the day of necessity of strengthening of fight against the organized crime with the corrupted copulas, as strategic direction of reformation of the system of law enforcement authorities. The attention applies and that one of staples of creation and introduction of the effective anticorruption system there is a clear collaboration of the states. Presented principles of fight against the organized crime and corruption, in accordance with general rules and aims.

It has been specified that democratization, openness, transparency and understanding public of state and administrative decisions, are the major instruments of fight against the organized crime and corruption. It has been noted, that a fight against the organized crime related to the corruption must be most complex, related to the anticorruption measures and fight on legalization of the profits got criminal.

Keywords: *shadow economy, threat, dynamics, instability, shadow sector.*

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 549.091.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-200-211

Халіл КАЛТАЄВ[©]

кандидат технічних наук

(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз СБУ,
м. Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ЕНЕРГОДИСПЕРСІЙНОГО РЕНТГЕНОФЛУОРЕСЦЕНТНОГО АНАЛІЗУ ПІД ЧАС ДІАГНОСТУВАННЯ ДІАМАНТІВ

Одним зі складних завдань судової гемологічної експертизи є діагностування діамантів, з огляду на наявність на ринку великої кількості імітуючих дорогоцінних каменів як природного походження, так і отриманих в лабораторних умовах. Розглянуто можливості діагностування діамантів, дорогоцінних каменів та скла, які використовуються як імітації діамантів, методом енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу. Рекомендовано використання методу енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу як швидкого та надійного способу діагностування діамантів тоді, коли загальноприйнятими діагностичними методами неможливо достовірно отримати параметри, необхідні для визначення назви каменя (твердість, густина, показник заломлення, оптичний характер).

Ключові слова: діаманти, гемологічні дослідження, енергодисперсійний рентгенофлуоресцентний аналіз.

Постановка проблеми. Діаманти, завдяки своїй рідкості, найвищій серед дорогоцінних каменів твердості та високому показнику заломлення, який спричиняє привабливу гру світла, мають високу питому вартість, користуються високим попитом як прикраси і як інвестиційні вкладення. Саме тому на ринку дорогоцінних каменів є велика кількість каменів та скла, які використовують як імітації діамантів [1, 2].

Зважаючи на високу вартість діамантів, для їх діагностування зазвичай використовують неруйнівні методи дослідження, такі як визначення густини, показника заломлення, оптичного характеру [3]. Проте закріплені в ювелірних виробках діаманти складно діагностувати, оскільки внаслідок особливостей закріплення неможливе визначення густини каменя, показника заломлення та оптичного характеру. З появою сучасних аналітичних приладів, принцип роботи яких заснований на використанні властивостей атома для отримання інформації про досліджуваний об'єкт, стало можливим виконувати діагностику дорогоцінних каменів за їх елементним складом.

Мета дослідження: визначення можливостей застосування методу енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу під час діагностики діамантів у вільному стані та закріплених у ювелірних виробках. Завданням дослідження було отримання та аналіз характеристичних спектрів діамантів у вільному стані та закріплених у ювелірних виробках.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні для визначення елементного складу дорогоцінних каменів використовують методи нейтронно-активаційного аналізу [4], електронної мікроскопії [5], рентгеноспектрального мікроаналізу [6], протонного рентгенівського випромінювання [7], енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу (далі – РФА) [8, 9], молекулярної ІЧ-спектроскопії [10]. Метод

© Х. Калтаєв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6013-0892>

icte@ssu.gov.ua

рентгенофлуоресцентного аналізу відрізняється від інших методів неdestructивністю стосовно досліджуваного об'єкта, швидкістю аналізу, відсутністю необхідності додаткової підготовки зразків, обладнання та можливістю надання кількісної оцінки елементного складу.

Метод РФА заснований на зборі та подальшому аналізі характеристичного спектра флуоресценції атомів, що виникає під час опромінення досліджуваного матеріалу електромагнітними коливаннями рентгенівського діапазону.

Атом будь-якої матеріальної речовини має у своєму складі електронні оболонки, що позначаються літерами *K, L, M, N, O, P, Q*. Під час взаємодії електромагнітних коливань рентгенівського діапазону з атомами електрони внутрішніх оболонок атомів, розташованих ближче до ядра, на короткий час, порядку однієї мікросекунди, переходять у збуджений стан і займають більш високі енергетичні рівні. Далі, під час переходу в основний стан на нижчі оболонки, ці електрони або передають енергію, визначену різницею між енергетичними оболонками, іншим електронам зовнішніх оболонок, які покидають атом без електромагнітного випромінення (Оже-електрони), або звільняють надлишок енергії у вигляді характеристичного випромінення, максимуми енергій якого визначаються різницею енергій між орбіталями і мають суворо визначені значення для кожного елемента (рис. 1). Особливістю характеристичних спектрів рентгенівських променів є те, що кожний елемент дає свій спектр незалежно від того, збуджується цей елемент у вільному стані чи у складі хімічної сполуки. Кожен перехід між електронними орбіталями позначається великою латинською літерою, що відповідає оболонці, на яку здійснюється перехід (*K, L, M, ...*), і підрядковою грецькою буквою, що стоїть в індексі, який вказує на те, як оболонка, з якої здійснюється перехід, співвідноситься з тією, куди відбувається перехід (*α, β, γ ...*). Наприклад, K_{α} позначає перехід на *K*-оболонку з першої вищерозміщеної (тобто з оболонки *L*), K_{β} – з наступної вищерозміщеної (тобто з оболонки *M*) [11-12]. Отримане характеристичне випромінювання може бути проаналізовано або шляхом одночасного сортування фотонів за енергіями (метод енергодисперсійної рентгенівської спектроскопії), або шляхом послідовного детектування фотонів з однією довжиною хвилі (метод рентгенівської спектроскопії з дисперсією за довжиною хвилі) [13].

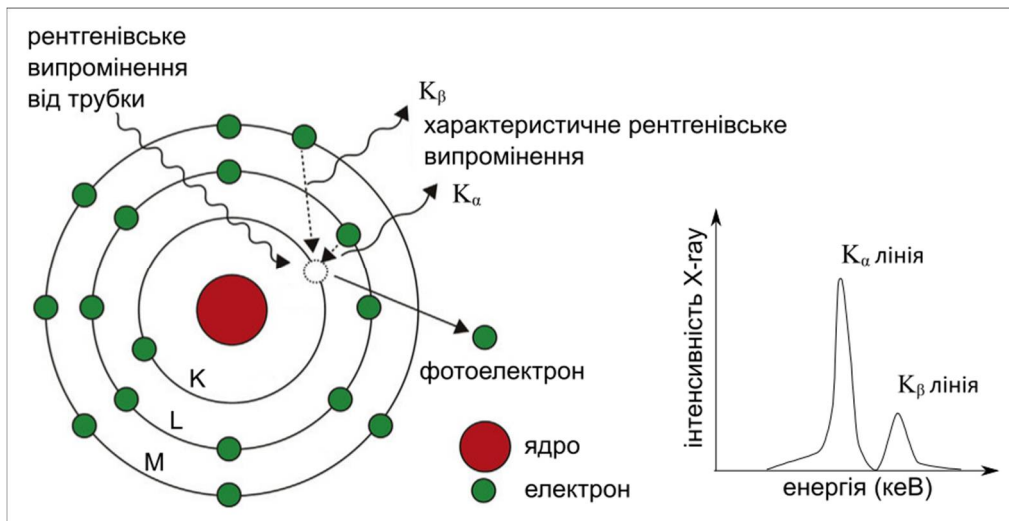

Рис. 1. Схема утворення характеристичного випромінення від збудженого рентгенівськими променями атома. Наведено електронні оболонки *K, L, M*

Сутність методу рентгенофлуоресцентного аналізу з дисперсією за енергіями полягає в тому, що він використовує широкосмугове або селективне збудження флуоресценції від зразка та широкосмугове виявлення. Аналіз здійснюється через одночасне підраховування багатоканальним детектором кількості рентгенівських фотонів з усіма можливими в діапазоні характеристичного спектра довжинами хвиль (рис. 2) [14].

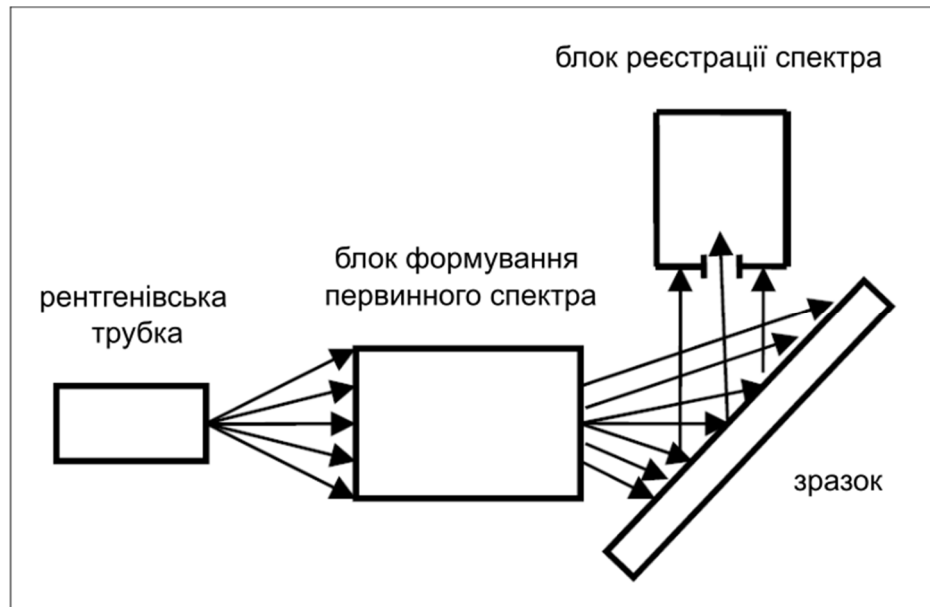

Рис. 2. Оптична схема рентгенівських променів у РФА з дисперсією за енергіями

Характеристичне випромінювання від досліджуваного об'єкта, викликане первинним випромінюванням від рентгенівської трубки, потрапляє на багатоканальний детектор, який розділяє отримані фотони за енергіями і далі підраховує кількість фотонів, що відповідають різним енергіям. Отже, відображення характеристичного спектра від зразка будується на підставі залежності інтенсивності аналітичного сигналу від енергії вторинних фотонів.

Рентгенівські спектрометри з дисперсією по енергіях використовують для швидкісного мультиелементного аналізу досліджуваних об'єктів.

Для діагностики діамантів внаслідок їх високої вартості доцільно застосовувати неруйнівний підхід дослідження з використанням неруйнуючих методів дослідження: органолептичного (визначення кольору, блиску, прозорості, оптичних ефектів) та інструментального (визначення густини, показника заломлення, наявності чи відсутності плеохроїзму, оптичного характеру, наявності чи відсутності та кольору люмінесценції, елементного складу).

Дослідження діамантів у сировині пов'язане з певними труднощами. Неправильна форма зразка значно ускладнює, а часто й унеможливує визначення показника заломлення та оптичного характеру. Внутрішні тріщини та порожнини у камені унеможливають визначення його густини. Крім того, треба враховувати суб'єктивний чинник помилки під час діагностики діамантів органолептичними методами.

Дослідження діамантів, закріплених в ювелірних виробках, значно ускладнюється внаслідок особливостей конструкцій кріплення, які приховують частину каменя або виступають над його верхньою частиною. Таким способом унеможливується визначення низки головних діагностичних властивостей дорогоцінного каменя: густини, кольору (відтінку), показника заломлення, оптичного характеру. Закріплені у виробі камені складно дослідити на предмет належності до підробок типу багат шарових склейок (дублети, триплети). Тому одним із важливих завдань гемологічного дослідження, вирішення якого під час закріплення каменя у виробі практично неможливе, є ідентифікація кубічного цирконію, який широко використовується як імітація діамантів.

У цій роботі розглянуто діагностування діамантів, дорогоцінних каменів та скла, які використовують як імітації діамантів, за допомогою лабораторного рентгенофлуоресцентного спектрометра з дисперсією по енергіях ElvaX Pro [15].

У цьому спектрометрі реалізований метод визначення елементного складу за характеристичними (флуоресцентними) спектрами рентгенівського випромінювання атомів досліджуваного зразка. Як генератор первинного рентгенівського випромінювання в спектрометрі використана рентгенівська трубка МОХТЕК TUB-00999 Rh, що має родієвий анод з регульованим джерелом струму розжарення катода і регульованим

високовольтним джерелом анодної напруги та кремнієвий дрейфовий детектор KETEK KC00-CGNO-H030-ML2C.

У спектрометрі реалізовані два режими роботи рентгенівської трубки – для «важких» елементів (від хлору до урану) при напрузі випромінювача 35–49 кВ і для «легких» елементів (від натрію до сірки) при напрузі випромінювача 10–15 кВ. Крім того, для унеможливлення впливу атмосферного повітря на характеристичні спектри «легких» елементів передбачена система продувки робочої камери гелієм, завдяки чому чутливість до «легких» елементів (Na, Mg, Al, Si, P, S) збільшується в кілька разів. У разі, коли зразки містять атоми і «важких», і «легких» елементів, для їх аналізу передбачена послідовна реєстрація при різній напрузі рентгенівської трубки при однаковому струмі анода.

Ідентифікація діамантів, дорогоцінних каменів та скла проводилася шляхом аналізу наявності чи відсутності піків елементів відповідних матеріалів, їх інтенсивності та взаємній пропорційності. Програмно реалізований алгоритм кількісного аналізу по спектрах еталонних зразків дозволяє оцінити вміст елементів у досліджуваному об'єкті з точністю до 0,01 %.

Дослідження виконувалися за таких умов:

- напруга на аноді трубки 35 кВ, 10 кВ;
- струм трубки 10 мкА, 25 мкА;
- коліматор 1 мм.

Розшифровка спектрів здійснювалась за допомогою програми ElvaX ver.4.7.1.

Розглянуто характеристичні спектри натрій-силікатного скла, свинцевого скла, кубічного цирконію, кварцу, лейкосапфіру, ітрій-алюмінієвого граната, діаманта.

Натрій-силікатне скло діагностується за наявністю піків натрію, кремнію, кальцію (рис. 3, 4). Спектри скла характеризуються відсутністю піків елементів з енергіями вище 4 кеВ.

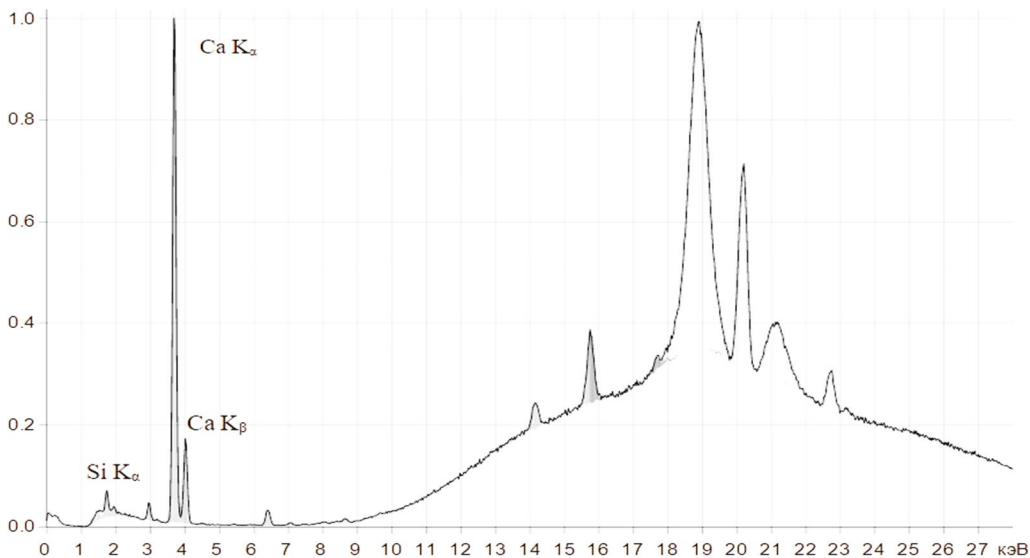

Рис. 3. Спектр натрій-силікатного скла у незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

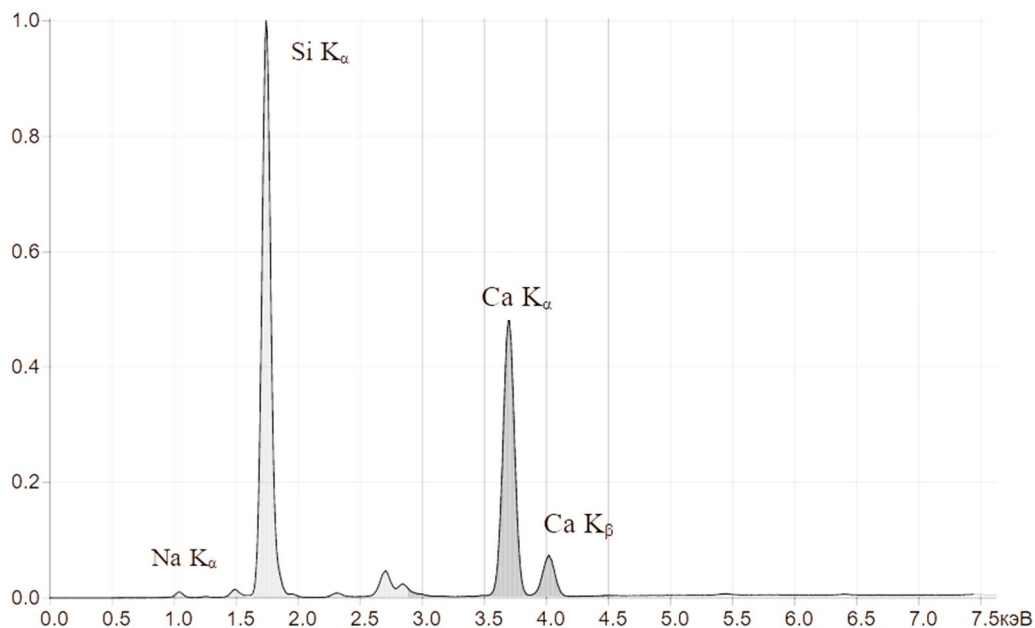

Рис. 4. Спектр натрій-силікатного скла у незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

Свинцеве скло діагностується за наявністю піків свинцю, кремнію, кальцію (рис. 5, 6). Треба зазначити, що піки свинцю Pb L_α та Pb L_β за енергіями збігаються з піками K-серії арсену. Характеристичний спектр свинцю відрізняється від спектра арсену наявністю третього піку Pb L_γ з енергією 14,8 кеВ (рис. 5).

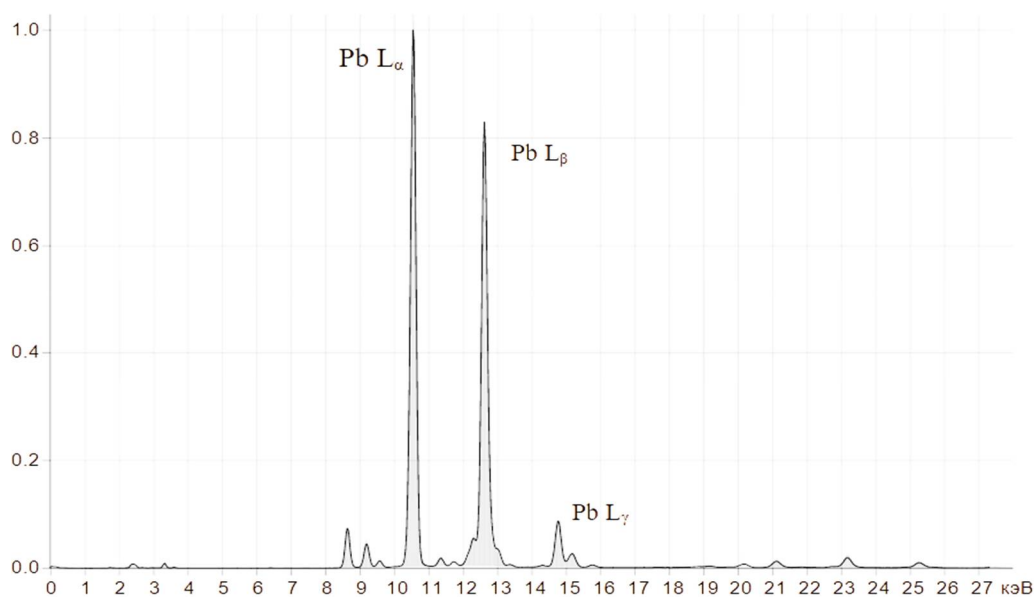

Рис. 5. Спектр свинцевого скла у незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

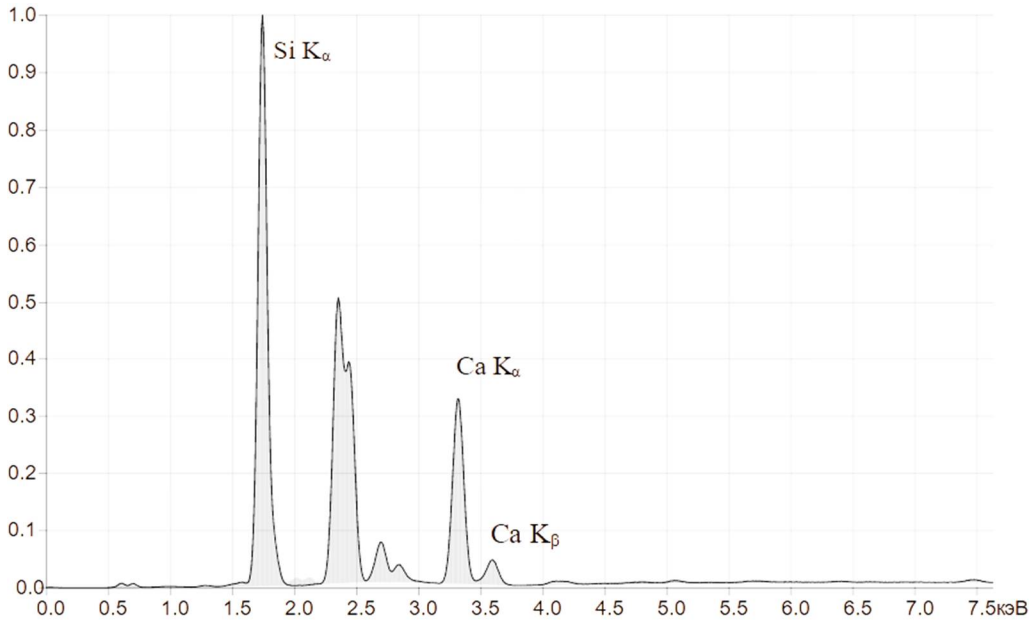

Рис. 6. Спектр свинцевого скла у незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

Кубічний цирконій діагностується за піками К-серії ітрію та цирконію (рис. 7). Треба зазначити, що спектр кубічного цирконію обов'язково містить одночасно два піки – ітрію на 15 кеВ та цирконію на 15,8 кеВ. Наявність лише піка цирконію на 15,8 кеВ вказує на цирконійвмісне скло.

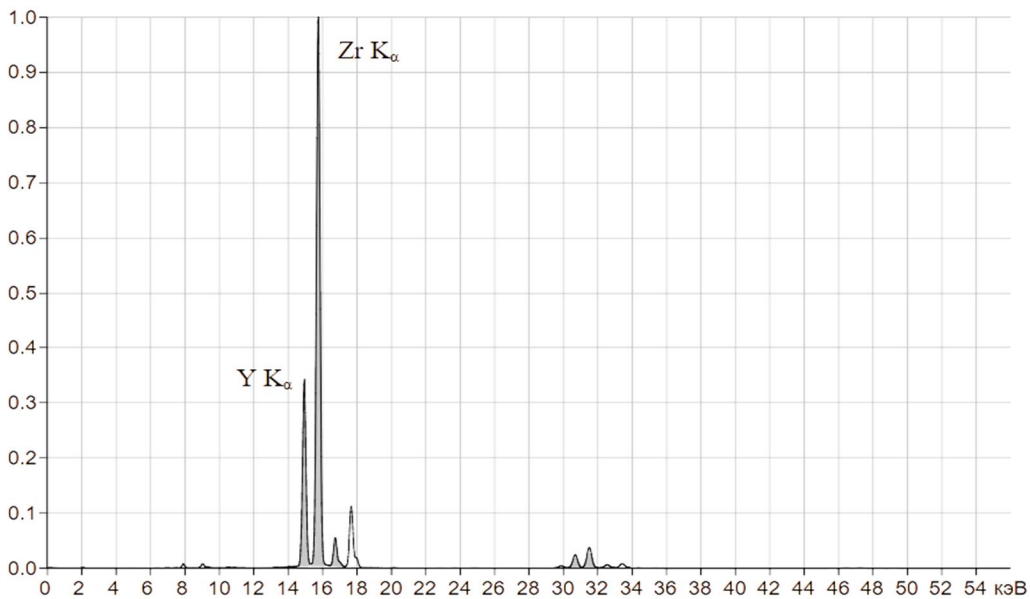

Рис. 7. Спектр кубічного цирконію у незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

Кварц діагностується по одиночному інтенсивному піку кремнію на 1,8 кеВ (рис. 8-9).

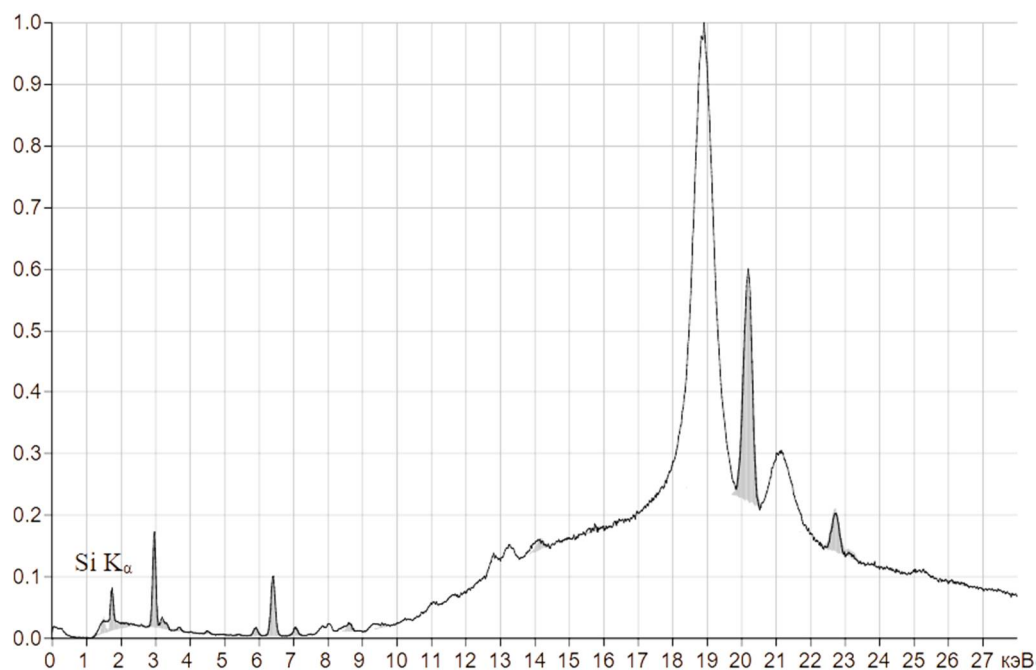

Рис. 8. Спектр кварцу у незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

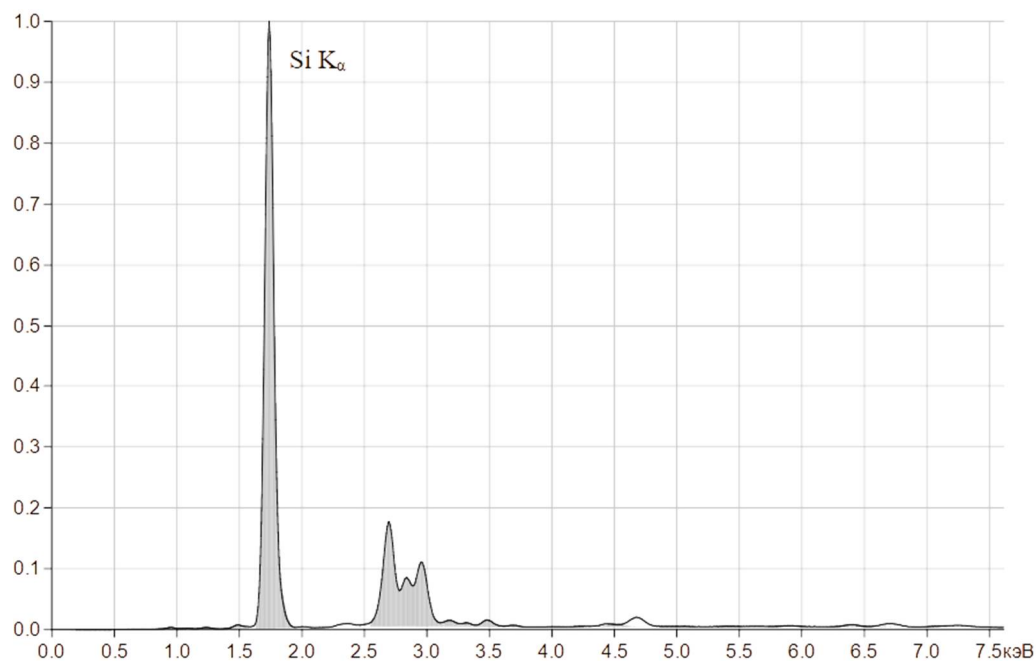

Рис. 9. Спектр кварцу у незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

Лейкосапфір діагностується по одиночному інтенсивному піку алюмінію на 1,5 кеВ (рис. 10).

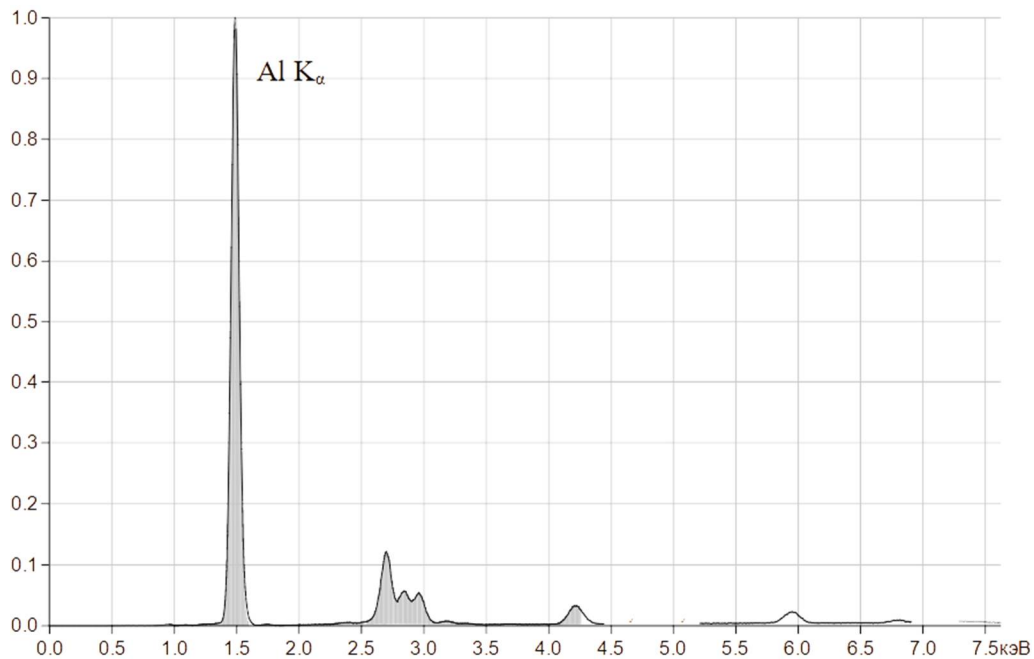

Рис. 10. Спектр лейкосафіру у незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

Ітрій-алюмінієвий гранат діагностується по піках ітрію та алюмінію (рис. 11-12).

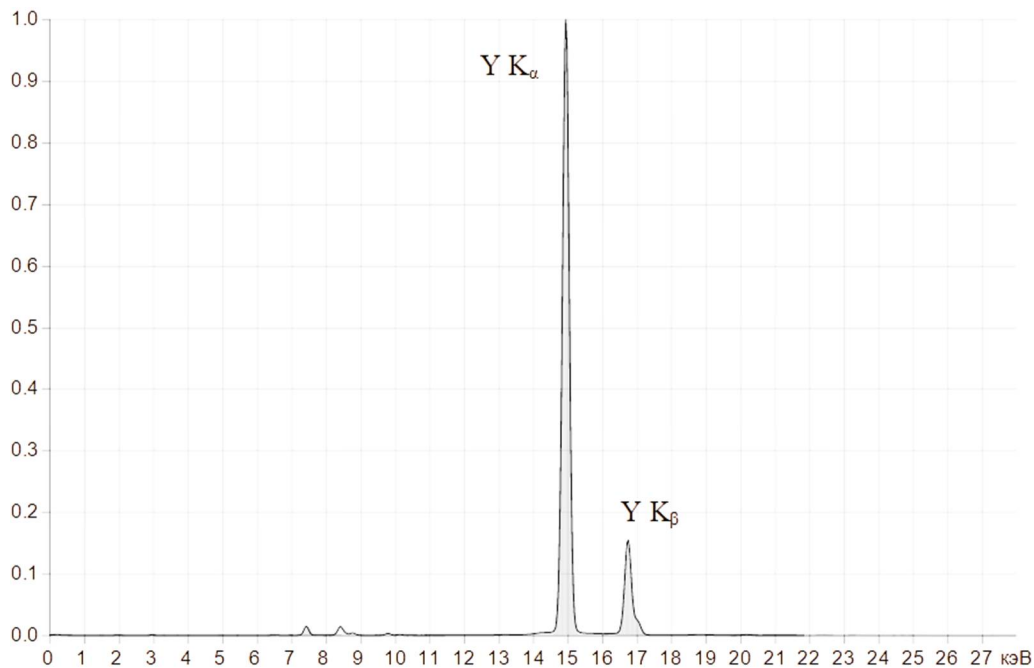

Рис. 11. Спектр ітрій-алюмінієвого граната в незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

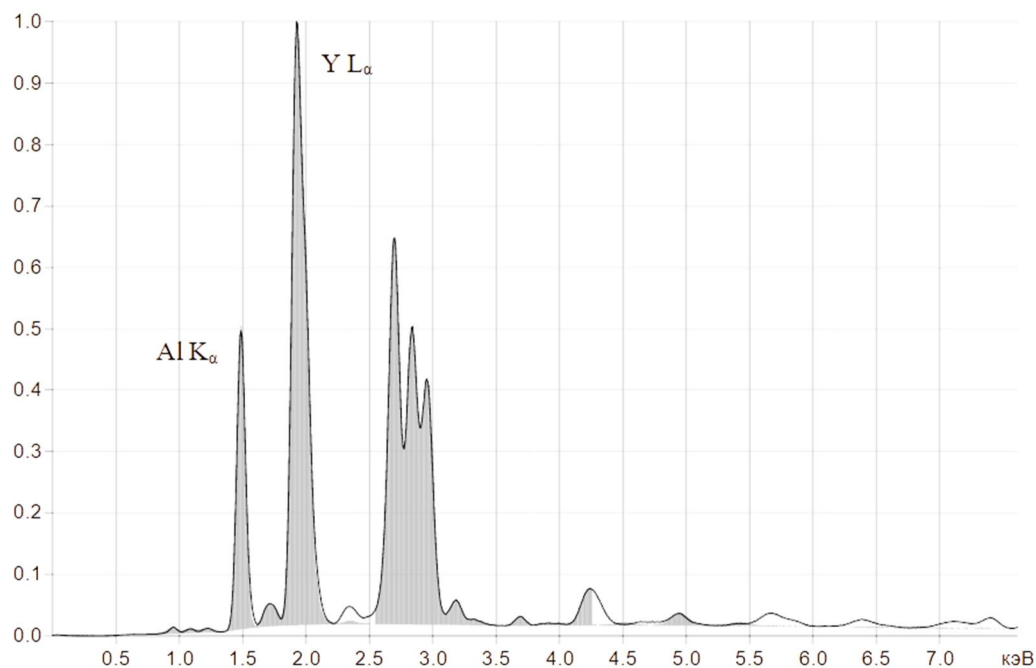

Рис. 12. Спектр ітрій-алюмінієвого граната в незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

Спектр діаманта у вільному стані характеризується повною відсутністю піків елементів з енергіями більше ніж 0,27 кеВ (вуглець) (рис. 13). Безперервний спектр у діапазоні 14-32 кеВ та піки на 20,16 кеВ, 22,72 кеВ, 17,44 кеВ, 19,60 кеВ зумовлені власним випромінюванням родієвого анода трубки та молібденової мішені (рис. 14).

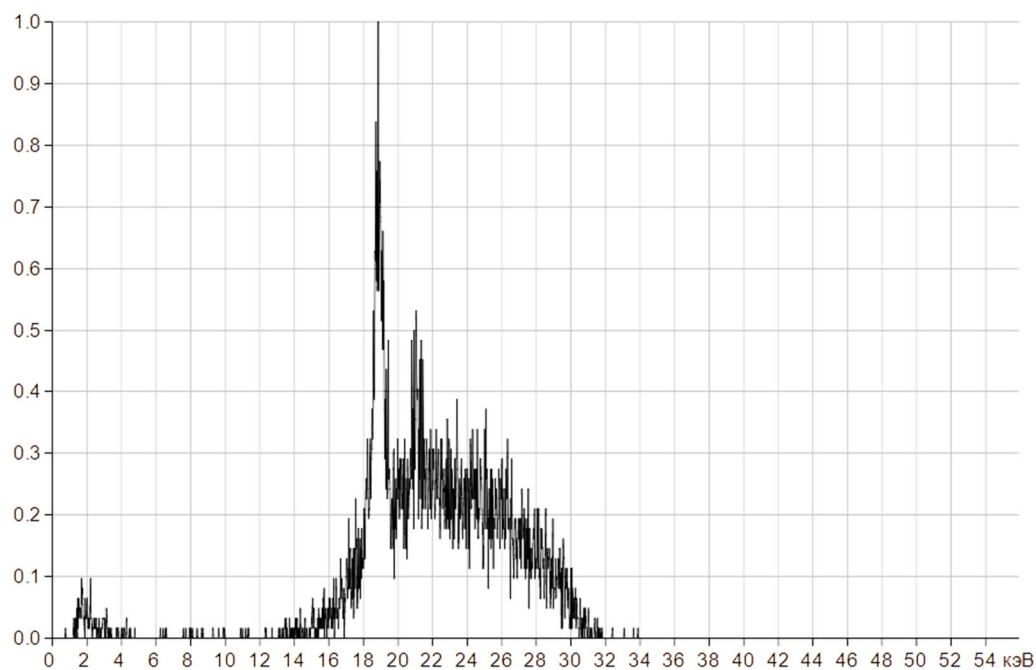

Рис. 13. Спектр діаманта у незакріпленому стані.
Режим для «важких» елементів

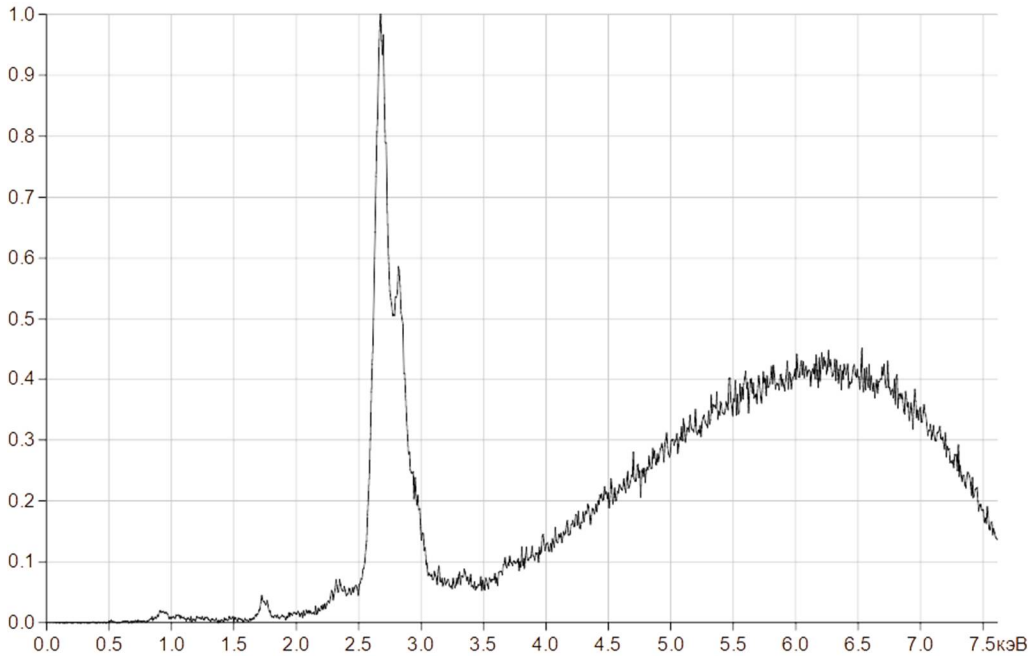

Рис. 14. Спектр діаманта у незакріпленому стані.
Режим для «легких» елементів

На спектрі, отриманому від діаманта, закріпленого в ювелірному виробі, можуть бути наявні лише піки елементів, що входять до складу сплаву (цинк, мідь, золото) (рис. 15).

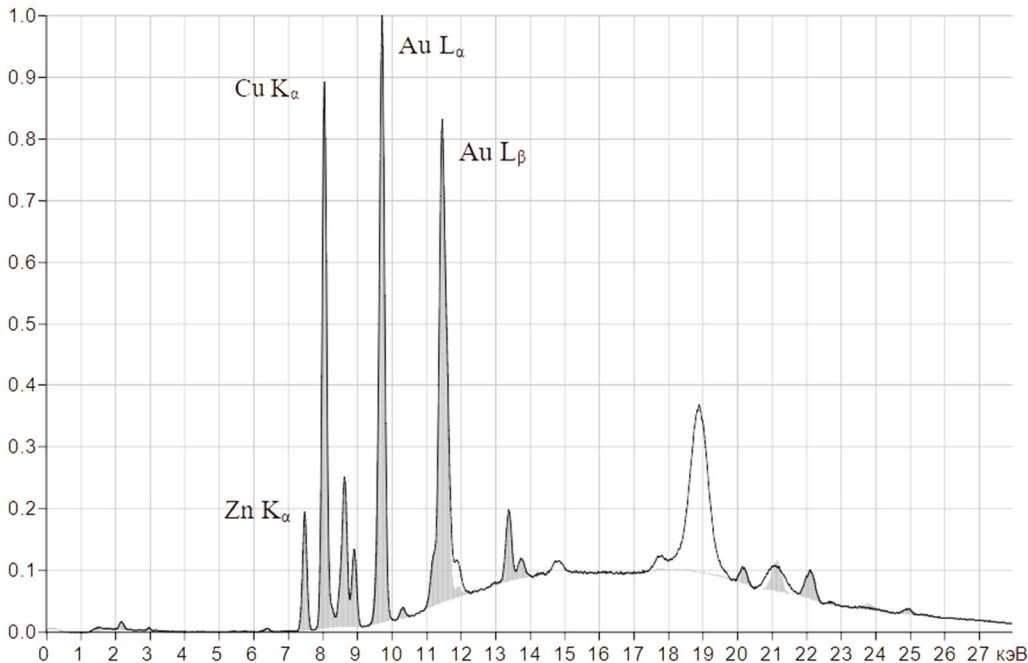

Рис. 15. Спектр від діаманта у виробі. Режим для «важких» елементів

Висновки. За результатами виконаного дослідження встановлено, що за допомогою методу енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу можливе діагностування діамантів як у вільному стані, так і закріплених у ювелірних виробах. Розрізнення діамантів від дорогоцінних каменів та скла, які використовують якості їх імітації, достовірно відбувається за наявності на характеристичних спектрах піків елементів, що входять до складу досліджуваних каменів та скла.

Використання методу енергодисперсійного рентгенофлуоресцентного аналізу рекомендується для діагностики діамантів та їх імітацій у випадках, коли загальноприйнятими діагностичними методами (визначення густини, показника заломлення, оптичного характеру) неможливо достовірно отримати параметри, необхідні для визначення назви каменя.

Список використаних джерел

1. Оболенцева-Красивська О. С. Судова гемологічна експертиза: генеза та сучасний стан. *Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності* : тези доповідей учасників науково-практ. семінару (14 травня 2020). Харків : Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук, 2020. С. 48–50.
2. Open database of minerals, rocks, meteorites and the localities they come from. URL: <https://www.mindat.org/>.
3. ТУ У 36.2-21587162.001-2002.
4. Nangeelil K., Dimpfl P., Mamtimin M., Huang S., Sun Z. Preliminary study on forgery identification of Hetian Jade with Instrumental Neutron Activation Analysis. *Applied Radiation and Isotopes*. 2023. Vol. 191. URL: <https://doi.org/10.1016/j.apradiso.2022.110535>.
5. Bieler E., Franz L., Phyo M. M., Krzemnicki M. S., Balmer W. A. Spinel from Mogok, Myanmar – A Detailed Inclusion Study by Raman Microspectroscopy and Scanning Electron Microscopy. *The Journal of Gemmology*. 2019. Vol. 36 (5). S. 418–435. URL: <https://doi.org/10.1142/S012908351000205110.15506/JoG.2019.36.5.418>.
6. Сурова В. М., Гелега О. Л., Рибнікова О. А. Комплексні спектральні дослідження бірюзи та її основних імітацій. *Кохтовне та декоративне каміння*. 2017. № (2). С. 4–9.
7. Daisy J. (2010). Characterization a few Gemstones by X-ray Emission Techniques (EDXRF and EXTERNAL PIXE). *International Journal of PIXE*. 2010. Vol. 21(20). URL: <https://doi.org/10.1142/S0129083510002051>.
8. Dharmendrakumar S. Chauhan, Nanddeep N. Keer, Vinay V. Ghanekar, Prajakta P. Bujade, Mahesh P. Gaonkar, R. Acharya, Hemlata K. Bagla, A. V. R. Reddy. Development and validation of energy dispersive x-ray fluorescence method for quantification of cubic zirconia in diamond matrix. *X-Ray Spectrometry*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1002/xrs.3376>.
9. Shen J. Nondestructive identification of gemstones by using a portable XRF–XRD system: an illuminating study for expanding its application in museums. *SN Appl. Sci*. 2020. № 2. 372 s. URL: <https://doi.org/10.1007/s42452-020-2183-8>.
10. Zhen W., Hiroshi T. Development of Mid-Infrared Absorption Spectroscopy for Gemstone Analysis. *Minerals*. 2023. № 13(5). 625 s. URL: <https://doi.org/10.3390/min13050625>.
11. Beckhoff B., Kanngießler B., Langhoff N., Wedell R., Wolff H. Handbook on Practical X-Ray Fluorescence Analysis. Springer, Berlin, 2006. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-540-36722-2>.
12. Mudgal P., Chieng R., Nel M. Characteristic radiation. *Reference article, Radiopaedia.org*. URL: <https://doi.org/10.53347/rID-25429>.
13. Henry D., Goodge J. Wavelength-Dispersive X-Ray Spectroscopy (WDS). *The Science Education Resource Center at Carleton College*. 2018. URL: https://serc.carleton.edu/msu_nanotech/methods/wds.html.
14. Scimeca M., Bischetti S., Lamsira H. K., Bonfiglio R., Bonanno E. Energy Dispersive X-ray (EDX) microanalysis: A powerful tool in biomedical research and diagnosis. *European Journal of Histochemistry*. 2018. 62(1):2841. URL: <https://doi.org/10.4081/ejh.2018.2841>.
15. Представляємо професійний РФА-спектрометр. URL: https://elvatech.com/uk/products-3/elvax-pro/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=elvatech.com_analyzer_pmax_max_conv_u&utm_content=&utm_term=&gclid=CjwKCAjw5_GmBhBIEiwA5QSMxBkXvzwVvej_4IOEb8CrnhMg3jq3PUdY5WuZm2Elej03SgQ7POaQ_xoC92YQAvD_BwE.

Надійшла до редакції 20.11.2023

References

1. Obolientseva-Krasyvska O. S. Sudova hemolohichna ekspertyza: henezа та suchasnyi stan. Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia protydii zlochynnosti [Forensic hemological examination: genesis and current status. Actual problems of legal protection against crime] : tezy dopovidei uchasnykyv naukovo-prakt. seminaru (14 travnia 2020). Kharkiv : Naukovo-doslidnyi instytut publichnoi polityky i sotsialnykh nauk, 2020. S. 48–50. [in Ukr.].
2. Open database of minerals, rocks, meteorites and the localities they come from. URL: <https://www.mindat.org/>.
3. TU U 36.2-21587162.001-2002.
4. Nangeelil K., Dimpfl P., Mamtimin M., Huang S., Sun Z. Preliminary study on forgery identification of Hetian Jade with Instrumental Neutron Activation Analysis. *Applied Radiation and Isotopes*. 2023. Vol. 191. URL: <https://doi.org/10.1016/j.apradiso.2022.110535>.
5. Bieler E., Franz L., Phyo M. M., Krzemnicki M. S., Balmer W. A. Spinel from Mogok, Myanmar – A Detailed Inclusion Study by Raman Microspectroscopy and Scanning Electron Microscopy.

The Journal of Gemmology. 2019. Vol. 36 (5). S. 418–435. URL: <https://doi.org/10.1142/S012908351000205110.15506/JoG.2019.36.5.418>.

6. Surova V. M., Heleta O. L., Rybnikova O. A. Kompleksni spektralni doslidzhennia biriuzy ta yii osnovnykh imitatsii [Complex spectral studies of turquoise and its main imitations]. Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia. 2017. № (2). S. 4–9. [in Ukr.].

7. Daisy J. (2010). Characterization a few Gemstones by X-ray Emission Techniques (EDXRF and EXTERNAL PIXE). International Journal of PIXE. 2010. Vol. 21(20). URL: <https://doi.org/10.1142/S0129083510002051>.

8. Dharmendrakumar S. Chauhan, Nanddeep N. Keer, Vinay V. Ghanekar, Prajakta P. Bujade, Mahesh P. Gaonkar, R. Acharya, Hemlata K. Bagla, A. V. R. Reddy. Development and validation of energy dispersive x-ray fluorescence method for quantification of cubic zirconia in diamond matrix. X-Ray Spectrometry. 2023. URL: <https://doi.org/10.1002/xrs.3376>.

9. Shen J. Nondestructive identification of gemstones by using a portable XRF–XRD system: an illuminating study for expanding its application in museums. SN Appl. Sci. 2020. № 2. 372 s. URL: <https://doi.org/10.1007/s42452-020-2183-8>.

10. Zhen W., Hiroshi T. Development of Mid-Infrared Absorption Spectroscopy for Gemstone Analysis. Minerals. 2023. № 13(5). 625 s. URL: <https://doi.org/10.3390/min13050625>.

11. Beckhoff B., Kanngießer B., Langhoff N., Wedell R., Wolff H. Handbook on Practical X-Ray Fluorescence Analysis. Springer, Berlin, 2006. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-540-36722-2>.

12. Mudgal P., Chieng R., Nel M. Characteristic radiation. Reference article, Radiopaedia.org. URL: <https://doi.org/10.53347/rID-25429>.

13. Henry D., Goodge J. Wavelength-Dispersive X-Ray Spectroscopy (WDS). The Science Education Resource Center at Carleton College. 2018. URL: https://serc.carleton.edu/msu_nanotech/methods/wds.html.

14. Scimeca M., Bischetti S., Lamsira H. K., Bonfiglio R., Bonanno E. Energy Dispersive X-ray (EDX) microanalysis: A powerful tool in biomedical research and diagnosis. European Journal of Histochemistry. 2018. 62(1):2841. URL: <https://doi.org/10.4081/ejh.2018.2841>.

15. Predstavlyayemo profesiynny RFA-spektrometr. [Introducing a professional X-ray spectrometer]. URL: https://elvatech.com/uk/products-3/elvax-pro/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=elvatech.com_analyzer_pmax_max-conv_ua&utm_content=&utm_term=&gclid=CjwKCAjw5_GmBhBIEiwA5QSMxBkXvzwVvej_4lOEb8CrnhMg3jq3PUdY5WuZm2Elej03SgQ7POaQ_xoC92YQAvD_BwE.

ABSTRACT

Khalil Kaltaiev. The use of energy-dispersive X-ray fluorescence analysis in the diagnosis of diamonds. One of the difficult tasks of the forensic gemological examination is the diagnosis of diamonds, given the presence on the market of a large number of imitation precious stones, both of natural origin and obtained in laboratory conditions. Due to the high value of diamonds, a non-destructive approach is usually used to diagnose them, which excludes the use of such research methods as determination of hardness, fracture, brittleness, cleavage, etc. Diamonds embedded in jewelry are difficult to diagnose, as it becomes impossible to determine such important diagnostic properties as density, refractive index, and optical character. The possibilities of diagnosing diamonds, precious stones and glass used as imitations of diamonds, using a laboratory energy-dispersive X-ray fluorescence spectrometer ElvaX Pro with a solid-state semiconductor X-ray detector, are considered.

It is shown that according to the strictness of such criteria as the number of elements to be determined, the accuracy of the results, the laboriousness and duration of each determination, the method of energy-dispersive X-ray fluorescence analysis is a powerful non-destructive tool for diagnosing diamonds both in the free state and encased in jewelry. It is recommended to use the energy-dispersive X-ray fluorescence analysis method as a fast and reliable instrument for diagnosing diamonds in cases where it is impossible to reliably obtain the parameters necessary for determining the name of the stone (hardness, density, refractive index, optical character) by conventional diagnostic methods.

Keywords: diamonds, gemological research, energy-dispersive X-ray fluorescence analysis.

УДК 683.33.07

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-212-215

Володимир ГРИГОРЕНКО[©]
провідний науковий співробітник

Олексій ПОНОМАРЕНКО[©]
начальник відділу

*(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз СБУ,
м. Київ, Україна)*

КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИЛІНДРИЧНИХ ШТИФТОВИХ ЗАМИКАЮЧИХ ПРИСТРОЇВ TYTAN ZX ФІРМИ «GERDA»

На цей час одним із найбільш поширених типів замикаючих пристроїв є циліндричні штифтові замикаючі пристрої (далі – ЦШЗП) з штифтовим механізмом секрету. Є велика різноманітність конструктивних варіантів цих виробів: навісні, накладні, врізані, дверні, віконні, сейфові тощо.

Постійне вдосконалення конструкції ЦШЗП, викликане необхідністю поліпшення надійності об'єктів захисту, приміщень і сейфів від злому та несанкціонованого доступу, призводить до підвищення їх механічної складності. Збільшення кількості кодових систем (кодовий штифт + замикаючий штифт + пружина), різноманітність розміщення кодових систем відносно шпарини замикаючих пристроїв (багаторядність), зміна форм замикаючих і кодових штифтів призначена ускладнювати або унеможливити відмикання ЦШЗП відмичками або методом «бампінгу».

До таких ЦШЗП можна віднести ЦШЗП TYTAN ZX фірми «Gerda» виробництва Польща. Конструкція механізму секрету ЦШЗП дещо відмінна від стандартних ЦШЗП, оригінальна і складна для декодування і відмикання.

У статті викладено результати виконаних досліджень конструктивних особливостей будови та принципу дії циліндричних штифтових замикаючих пристроїв типу TYTAN ZX фірми «Gerda» в контексті розробки та виготовлення нових спеціальних технічних засобів негласного проникнення в житлові та нежитлові приміщення, інші об'єкти.

Ключові слова: *циліндричні штифтові замикаючі пристрої, спеціальні технічні засоби, дослідження, штифтовий механізм секрету, кодові штифти, замикаючі штифти, елементи захисту, відмикання.*

Постановка проблеми. У службовій діяльності оперативних підрозділів виникає необхідність проникнення на об'єкти, які захищені від доступу до них силовими замикаючими пристроями захисту, для блокування яких використовують зокрема й циліндричні штифтові замикаючі пристрої (далі – ЦШЗП). Для відкриття пристроїв захисту об'єктів з метою негласного доступу до об'єкта проведення оперативних дій необхідно декодувати та відмикнути ЦШЗП. Для цього використовують різноманітні відмички або здебільшого спеціальні технічні засоби (далі – СТЗ), що спеціально розробляють, зважаючи на конструктивні особливості замикаючих пристроїв.

Техніку відмикання замикаючих пристроїв відмичками доволі докладно наведено в Інтернеті [1]. У випадках, де неможливе застосування відмичок, використовують СТЗ, які наявні в оперативних підрозділах. Методики декодування та відмикання такими виробами надаються в настановах щодо експлуатування на дані СТЗ. Техніка відмикання ЦШЗП пов'язана з обробкою м'якого матеріалу ключової заготовки, який розміщений в місцях кодової комбінації (далі – КК) ЦШЗП. Кодові елементи (кодові штифти (далі – КШ)) ЦШЗП тиснуть на м'який матеріал ключової заготовки і поступово витісняють його з місць розташування КК до моменту установки КШ в положення, що відповідає кодовій комбінації ЦШЗП – це метод самоімпресії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Для виконання досліджень щодо розробки та виготовлення СТЗ у сфері ЦШЗП необхідно досконало знати, як конструктивно влаштовані ці пристрої, особливості їхніх основних конструктивних елементів та принцип роботи, щоб під час декодування та відмикання не

© В. Григоренко, 2023
vc_ict@ssu.gov.ua

© О. Пономаренко, 2023
tk_ict@ssu.gov.ua

завдати пошкоджень кодовим елементам механізму секрету.

ЦШЗП побудовані за однаковою принциповою схемою блокування циліндра від повороту відносно корпусу циліндра КШ та замикаючими штифтами (далі – ЗШ), що піджимаються в циліндр пружинами [2].

На рис. 1 наведено розріз ЦШЗП: *а* – відімкненому та *б* – замкненому стані. Вставлений в ЦШЗП ключ виводить поверхні стиків штифтів на лінію прокручення циліндра в корпусі, чим розблоковує ЦШЗП. Коли всі пари штифтів встановлюються в таку позицію, циліндр ключем приводиться в обертання, після чого ЦШЗП відмикається.

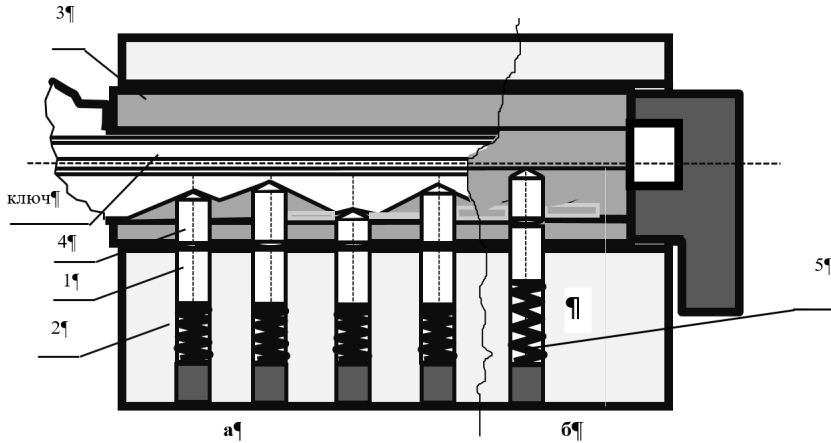

Рис. 1. Розріз ЦШЗП:

а – відімкненому, *б* – замкненому стані, де: 1 – ЗШ; 2 – корпус циліндра; 3 – циліндр; 4 – КШ; 5 – пружини

До ЦШЗП встановлюються, як звичайні циліндричні, так і «грибкові» штифти, які застосовуються як додатковий захист від відмикання ЦШЗП за допомогою всіляких відмичок. Види встановлених штифтів в ЦШЗП наведено на рис. 2.

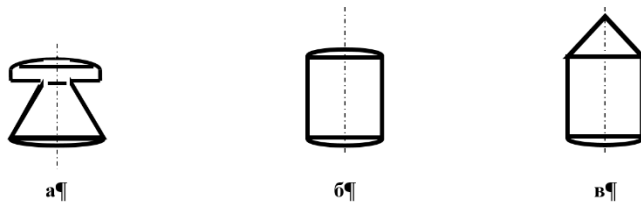

Рис. 2. Види встановлених ЗШ в ЦШЗП:

а – «грибковий» штифт; *б* – циліндричний штифт; *в* – конусний штифт

Мета застосування таких форм штифтів – у разі несанкціонованого впливу на механізм секрету відмичками такі пари штифтів кодового елемента встановлюються в положення, що не відповідає його кодовій комбінації, що не дозволяє відімкнути ЦШЗП.

На рис. 3 наведено приклад як «грибковий» штифт, встановлений на місце замикаючого штифта, перекошується в каналі циліндра ЦШЗП та створює хибний ефект відмикання замикаючого пристрою відмичкою.

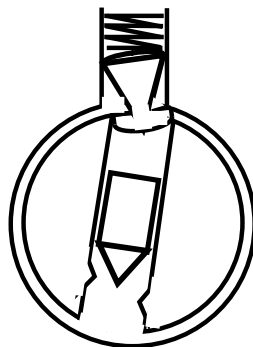

Рис. 3. Принцип роботи «грибкового» штифта під час впливу на кодові елементи ЦШЗП відмичкою

У такий спосіб «грибковий» штифт або руйнується, або забезпечує заклинювання штифтового механізму секрету замикаючого пристрою, що призводить до пошкодження працездатності ЦШЗП.

Метою статті є огляд конструктивних особливостей будови ЦШЗП ТУТАН ZX фірми «Gerda» в контексті створення спеціальних технічних засобів. Треба зазначити, що в розглядуваному у статті ЦШЗП застосовується 16 кодових систем, які розміщено в чотири ряди навпроти один одного в двох взаємоперпендикулярних площинах, по центру круглої шпарини встановлено циліндричний стрижень, а також використовуються «грибкові» штифти. Такий конструктив ЦШЗП не дозволяє використовувати для його негласного відмикання наявні відомі методи та спеціальні технічні засоби.

Виклад основного матеріалу. Штифтовий механізм секрету накладного ЦШЗП ТУТАН ZX фірми «Gerda» наведено на рис. 4.

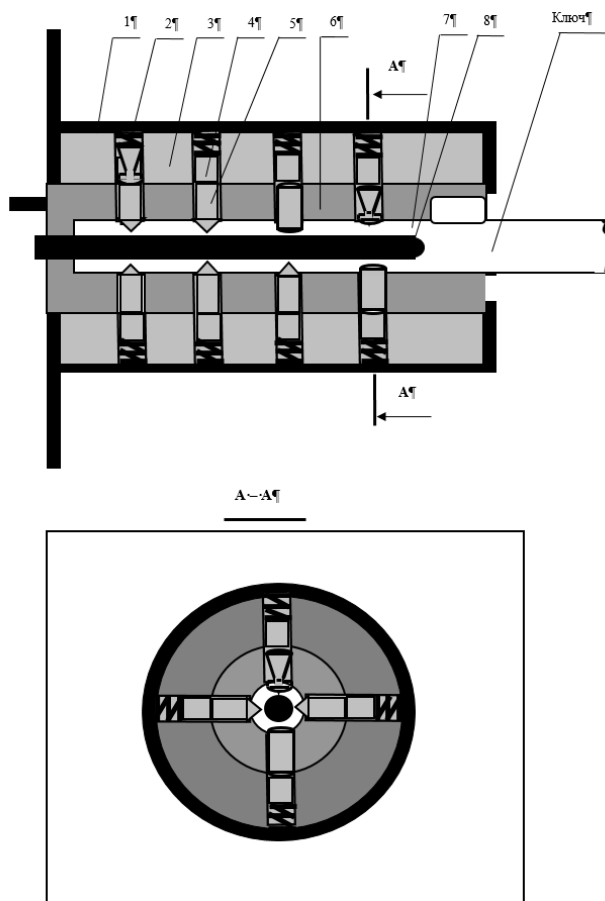

Рис. 4. Штифтовий механізм секрету ЦШЗП ТУТАН ZX фірми «Gerda»: 1 – захисна накладка; 2 – пружини; 3 – корпус; 4 – ЗШ; 5 – КШ; 6 – циліндр; 7 – ключ; 8 – стрижень циліндра

У ньому шпарина циліндра виконана круглою з центральним стрижнем, який виконує роль осі ЦШЗП та забезпечує позиціювання ключа в шпарині ЦШЗП. Встановлений до шпарини циліндра ЦШЗП ключ виводить поверхні стиків штифтів на лінію прокручування циліндра в корпусі, чим розблоковує ЦШЗП і дозволяє перемістити ригель ЦШЗП в положення «відімкнуто».

Корпус штифтового механізму секрету виготовлено зі сталі у формі циліндра. У ньому виконано 4 ряди отворів, що розміщені навпроти один одного в двох взаємоперпендикулярних площинах (рис. 4) в кожному ряду по 4 отвори діаметром 3,1 мм, в яких розташовано кодові системи (КШ + ЗШ + пружина). Треба зазначити, що канали під кодові системи розміщені з відхиленням від площин їх подовжнього розташування. Відхилення центрів отворів в ряду становить приблизно 0,1 мм.

Циліндр ЦШЗП виготовлено з латуні з отворами під кодові системи, розміщення

яких відповідає розміщенню отворів у корпусі ЦШЗП. На лицьовій стороні циліндра знаходиться паз під виступ ключа. Паз необхідний для забезпечення зачепу ключем циліндра для його провертання.

Стрижень циліндра виготовлений зі сталі діаметром 5,0 мм. Він слугує віссю обертання ключа, а також фіксує КШ в циліндрі від випадіння зі шпарини ЦШЗП. Від висвердлювання стрижня виконано захист – в його торцеву частину з лицьового боку ЦШЗП встановлено сталевий шар.

Робоча частина ключа має циліндричну форму полого циліндра із зовнішнім діаметром 8,0 мм та внутрішнім діаметром 5,0 мм, при цьому товщина циліндра ключа становить 1,5 мм. На зовнішній поверхні циліндра ключа у відповідних місцях розташування кодових елементів ЦШЗП нарізано кодову комбінацію з кроком 0,4 мм, від 0 типорозміру – зовнішньої поверхні до 1,2 мм в глибину циліндра ключа. На торцевій частині циліндра ключа виконано конусну фаску, яка дозволяє під час встановлення його в ключову шпарину переміщувати КШ від поверхні стрижня ЦШЗП вглиб відповідних каналів циліндра замикаючого пристрою. Виступ на краю робочої частини ключа (рис. 4) слугує для його орієнтування відносно циліндра та дозволяє надати обертальний момент циліндру ЦШЗП відносно його корпусу.

Захисна накладка ЦШЗП виготовлена зі сталі у вигляді стакана. Вона захищає кодовий вузол від доступу до нього та перекриває отвори, в яких встановлюються елементи кодової системи ЦШЗП. Крім того, вона виконує декоративну функцію.

Додатково в корпусі ЦШЗП встановлено металеву кульку, що підтримується пружиною у відповідний паз циліндра. Вона (для зручності використання ЦШЗП) забезпечує позиціонування циліндра під час його обертання на 360°.

Висновки. Детально дослідивши конструктивні особливості будови та принцип дії ЦШЗП TYTAN ZX фірми «Gerda» в ІСТЕ СБ України для декодування та відмикання розроблено та виготовлено новий спеціальний технічний засіб, в якому застосовано новітню технологію під час виготовлення одноразових ключових заготовок та розроблено методику безруйнівного декодування та відмикання цього типу ЦШЗП.

Список використаних джерел

1. Спільнота Steam : посібник. URL: <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?l=ukrainian&id=1172842146>.
2. Схема роботи циліндрового замка. URL: <https://www.zamochniki.com.ua/blog/shema-raboty-cilindrovogo-zamka>

Надійшла до редакції 31.10.2023

References

1. Spilnota Steam [Steam Community] : posibnyk. URL: <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?l=ukrainian&id=1172842146> [in Ukr.].
2. Skhema roboty tsylindrovoho zamka [Scheme of operation of the cylinder lock]. URL: <https://www.zamochniki.com.ua/blog/shema-raboty-cilindrovogo-zamka> [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Hryhorenko, Oleksii Ponomarenko. Constructive features of cylindrical pin locking devices TYTAN ZX by "GERDA" company. At the present time, one of the most common types of locking devices is cylindrical pin locking devices (hereinafter referred to as CPLD) with a pin mechanism of secrecy. There is a wide variety of design options for these products: hanging, surface-mounted, mortise, door, window, safe, and more.

Continuous improvement of the CPLD design, caused by the need to enhance the reliability of security objects, premises, and safes against burglary and unauthorized access, leads to an increase in their mechanical complexity. The increase in the number of code systems (code pin + locking pin + spring), the diversity of the placement of code systems relative to the keyway of locking devices (multi-row arrangement), and the change in the shapes of locking and code pins are intended to complicate or prevent the CPLD from being unlocked using lockpicks or the "bumping" method.

Among such CPLDs, the TYTAN ZX CPLD by the "Gerda" company from Poland can be mentioned. The design of the secrecy mechanism of this CPLD is somewhat different from standard CPLDs, it is original and complex for decoding and unlocking. The article presents the results of research into the design features of the construction and the principle of operation of cylindrical pin locking devices of the TYTAN ZX type by the "Gerda" company in the context of developing and manufacturing new special technical means of covert penetration into residential and non-residential premises and other objects.

Keywords: *cylindrical pin locking devices, special technical means, research, pin mechanism of secrecy, code pins, locking pins, protection elements, unlocking.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ, ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 338.48

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-216-227

**Лариса
МАРЦЕНЮК**[©]
доктор
економічних наук,
професор
(Український
державний
університет науки
і технологій,
м. Дніпро, Україна)

**Андрій
НЕЦВЕТОВ**[©]
здобувач другого
(магістерського)
ступеня вищої освіти
(ВНПЗ
«Дніпровський
гуманітарний
університет»,
м. Дніпро, Україна)

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Окреслено основні перспективні види туризму, котрі можна розвинути в Україні у післявоєнний період, зважаючи на стратегію сталого розвитку суспільства в цілому та в Україні зокрема. Зосереджено увагу на розвитку велотуризму, водного та духовного видів туризму. Надано короткий перелік туристичних локацій у Дніпропетровській області, що визнані «туристичними магнітами».

Ключові слова: туризм, внутрішній туризм, велотуризм, водний туризм, духовний туризм.

Постановка проблеми. У сучасному житті проблеми сталого розвитку, тобто проблеми виживання людства як такого, стали на перше місце, при цьому все більше і більше громадян Землі усвідомлюють необхідність раціонального використання ресурсів, бережливого ставлення до природи. Як наслідок, ті особи, що планують подорожувати, обирають свідомий туризм, тобто такі напрями відпочинку, під час яких вони не шкодитимуть довкіллю.

Як зазначають експерти світових туристичних організацій, що займаються аналітикою з цього питання, в найближчому майбутньому все більш популярними стануть так звані зелені напрями туризму. Це стосується і споживання екологічно чистих продуктів під час подорожі, і використання транспорту, що менше шкодить довкіллю, і використання альтернативних джерел енергії [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематикою розвитку внутрішнього туризму в Україні займалися багато науковців, проте більшість із них (І. Школа, В. Дикань, В. Бобиль, І. Токмакова, О. Орловська та ін.) фокусувалася не на конкретних видах туризму, а на загальних засадах розвитку внутрішнього туризму в Україні. Частина дослідників зосередилася на розвитку залізничного туризму в Україні (Ю. Бараш, А. Дергоусова, Л. Головкова, Т. Чаркіна, Є. Коваленко-Марченкова та ін.). Але, на наш погляд, у сучасній науковій літературі

© Л. Марценюк, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

© А. Нецветов, 2023
mail@dgu.edu.ua

недостатньо уваги приділено розвитку таких видів туризму, як: велотуризм, водний туризм, духовний туризм. Саме на аналіз перспектив розвитку окреслених видів туризму і спрямовуватиметься наше дослідження.

Метою статті є розробка рекомендацій із розвитку внутрішнього туризму в Україні з урахуванням вимог Концепції сталого розвитку планети.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток є головною та актуальною темою в дебатах про подальший розвиток туризму, особливо щодо впливу різних видів туризму на місцеву економіку та її окремі напрями. Оцінюючи туризм та його вплив на стійкість, слід враховувати такий аспект, як тип використаного для подорожі транспортного засобу та його характеристики. У цьому контексті набирає обертів велотуризм. В останні роки саме пересування велосипедами набуває популярності, коли йде мова про туризм, оскільки саме вони забезпечують екологічні, здорові та природні подорожі.

У період пандемії через розповсюдження коронавірусу люди почали все більше відмовлятися від пересування на громадському транспорті, віддаючи перевагу власному автомобілю, а за умов гарного здоров'я та наявності зручних велодоріжок обирали саме пересування велосипедами (тобто відбувся перехід до активної мобільності, принаймні на коротких маршрутах, – варіант, що поєднує в собі екологічність і безпеку). У результаті багато урядів почали створювати умови, що були б сприятливими для пересування велосипедистів, і самі показували приклад. До речі, мери декількох міст у Європі пересуваються саме велосипедами.

З точки зору сталого розвитку, вибір транспортних засобів, що поєднується з використанням велосипедів під час велосипедних відпусток (щоб дістатися пункту призначення та/або пересуватися в ньому), часто залежить від інтенсивності транспортного взаємозв'язку між різними місцями. З точки зору туристів, на вибір місць для велосипедного туризму зазвичай впливають: соціально-демографічні характеристики, наявність і якість зручних для велосипедистів об'єктів саме для відвідування, а також переваги велосипедних туристів щодо розміщення та пов'язані з ним особливості, включно з близькістю до велосипедних доріжок, послугами з ремонту велосипедів, наявністю спеціально обладнаних стоянок для велосипедного спорядження.

Для туристів, які замислюються, чи обрати їм велосипедну подорож, ключовими факторами можуть стати внутрішні елементи, а саме: привабливість місця призначення, особиста мотивація та бажання відпочити. Також важливими факторами організації велосипедного туризму є: безпека на дорозі, можливість переміщення велосипедів (за необхідності) громадським транспортом.

Велосипедний туризм має декілька типів, основними з яких є: незалежний, рекреаційний, змагальний, подієвий та пасивний.

На використання туристом велосипеда впливають декілька об'єктивних факторів: погодні умови, фізичні зусилля, економія часу, якість велосипедної інфраструктури. Велотуризм може бути як одноденний, так і багатоденний, але при цьому велосипедисту потрібно передбачити місця ночівлі.

У широкому сенсі велосипедистів можна поділити на декілька груп. Наприклад, перша група велосипедистів зацікавлена у використанні велосипедів для розваг і відпочинку і віддає перевагу квартирам, кемпінгам або хостелам для проживання. Ця група включає заможних людей, які готові оплачувати якісні послуги.

Друга група велосипедних туристів прагне відвідувати цікаві природні місця, наприклад гори, для велосипедного туризму та некоштовного відпочинку.

Третя група велотуристів надає перевагу мультимодальним перевезенням, що передбачає поєднання використання велосипеда й іншого виду транспорту. Така група бажає відвідати якийсь культурний захід або просто відпочити у туристичній локації, в якій будуть організовані різні розважальні заходи.

Подорож на велосипеді може бути як рівниною, так і горами. В Україні є різні природні локації, тож залежно від потужності велосипеда, здоров'я туриста, погодних умов, наявної інфраструктури та багатьох інших факторів можна організувати чудові велосипедні тури нашої країною.

Велосипедний туризм може бути як повільним, так і змагальним, при цьому спортсмени можуть отримувати відповідні спортивні розряди та винагороди. З одного боку, велосипедний туризм можна віднести до екстремальних, а з іншого – до звичайних видів туризму, адже все залежить від конкретних умов використання велосипедів туристами.

Використання велосипедного туризму вимагає від учасників дотримання усіх необхідних умов безпеки пересування, а також бажано, аби учасники заздалегідь вивчили трасу та знали, які саме потенційні перешкоди можуть виникнути на шляху прямування, аби бути готовими до них.

Велосипедний туризм дозволяє туристові максимально єднатися з природою, оглядати прекрасні краєвиди, здійснювати фото- та відеозйомку (та потім розміщувати цей контент у соціальних мережах та у деяких випадках на цьому непогано заробляти, особливо для тих осіб, хто веде власні блоги на популярних сайтах), за необхідності (якщо наступила темна пора доби) або за бажанням (якщо із собою є намет та усі необхідні девайси для ночівлі на свіжому повітрі) відпочивати на природі [2].

Протягом велопоїздки турист може долати 20 та більше кілометрів – все залежить від плану маршруту та рівня підготовки туриста.

В Україні, як і в інших країнах, є різні види велотуризму. Найпростіший – це цивілізований велотуризм. Це найбільш комфортний вид відпочинку із використанням велосипедів для новачків. Туристи долають велосипедом невелику відстань, для них організовані спеціальні програми харчування та можливого відвідування цікавих місць. Жодних екстримів та несподіванок під час поїздки, максимальний комфорт.

Наступний вид велотуризму – це експедиційний туризм. Від назви цілком зрозуміло, що туристи вирушають в експедицію, вона також передбачає відвідування цікавих місць, але складність маршруту може бути вищою, ніж за цивілізованого або повільного велотуризму.

Для досвідчених велосипедистів підійде такий вид відпочинку, як байкерський велотуризм. Цей вид велотуризму вимагає спеціального спорядження (звичай дуже коштовного), тренувань (аби набути необхідних навичок, потрібен не один місяць), навичок та відрізняється складністю маршруту.

Вищенаведене узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Види велотуризму та категорії учасників цього виду відпочинку

<i>Вид велотуризму</i>	<i>Особливості поїздки</i>	<i>Категорія туристів, для яких призначений цей вид велопоїздки</i>
Цивілізований	Передбачає наявність заздалегідь визначеного маршруту з нескладним рельєфом, можливість відпочинку в дорозі, наявність комфортної ночівлі та організованого харчування.	Підходить для відпочиваючих усіх вікових категорій, можливий для не стовідсотково здорових осіб, допустимо не мати великого попереднього досвіду пересування велосипедом, не потребує додаткового спеціального вартісного спорядження.
Експедиційний	Передбачає наявність заздалегідь затвердженого плану поїздки велосипедами, протягом якої туристи долатимуть ті чи інші перешкоди, залежно від класу складності велосипедної поїздки, а також відвідуватимуть заздалегідь визначені місця.	Для цього типу велопоїздки туристи повинні мати гарне велосипедне спорядження, додаткові девайси, бути морально та фізично витривалими, повинні мати мінімальну попередню підготовку використання велосипеда.
Байкерський	Передбачає подолання складних велотрас, можливо в межах швидкості, можливо в межах спортивного змагання тощо.	Вимагає від учасника подібного виду велотуризму гарних навичок поведінки з велосипедом, наявності потужного велосипеда та додаткового спорядження, а також гарного здоров'я та неабиякої витримки.

Таким чином, велотуризм може стати в нагоді будь-яким категоріям туристів – від новачків до професіоналів.

Саме велотуризм забезпечує безпосередній контакт із конкретною територією, її культурою, історією, традиціями. З цієї точки зору їзду на велосипеді можна вважати формою повільного туризму, що дозволяє насолоджуватися і водночас зберегти навколишнє середовище, що є головною привабливістю самого велосипедного спорту.

Саме під час планування велосипедного туру можна запланувати собі унікальну, неповторну подорож, із відвідуванням саме тих місць, які ви бажаєте, а не бути заручником конкретної програми, уже затвердженої туроператором, що пропонує туристові організований відпочинок у конкретному місці з визначеним набором послуг чи місць відвідування. Причому турист може як доїхати велосипедом до місця призначення, так і там взяти вже у місці відпочинку велосипед напрокат та подивитися краєвиди [3–5].

Велосипедисти можуть бути аматорами чи професіоналами, з простим велосипедом або з тим, що коштує більше ніж авто, але в будь-якому випадку всі категорії велосипедистів отримуватимуть задоволення від подорожі велосипедом.

Велотуризм є інструментом для переходу до сталого, розумного та інклюзивного суспільства. Відповідно до точки зору потрібного результату велосипедний туризм полягає у взаємодії екологічних, економічних, і соціальних елементів. З економічної точки зору, велотуризм може бути ефективним способом продовження пікового сезону в деяких сферах туризму, щоб відродити економічну діяльність і підвищити місцевого рівня зайнятості. Щодо екологічних проблем, то саме велотуризм найменше шкодить довкіллю, саме велотуризм очевидно сумісний зі скороченими викидами парникових газів, а саме до цього прагне сучасна транспортна система не тільки України, а й усього світу. Нарешті, з соціальної точки зору, безпосередній контакт туристів із місцевими громадами є чудовою можливістю для міжособистісної взаємодії та обміну культурними елементами.

Щодо розвитку водного туризму в Україні в межах цього дослідження хотілося б провести ґрунтовний аналіз динаміки перевезення водним транспортом в Україні, проаналізувати наявні маршрути та плавальні засоби, що використовуються під час таких перевезень, але, на жаль, потрібно констатувати, що в останні роки перевезення водним транспортом знизилася до нуля (а багато хто зі старшого покоління ще пам'ятають «водні ракети», на яких можна було дістатися з одного міста до іншого, паралельно помилуватися річковими краєвидами). На жаль, унаслідок занепаду водного господарства в технічному контексті, через багаторічну відсутність фінансування оновлення рухомого складу для перевезення пасажирів водними шляхами, перевезень водними шляхами в Україні майже не існує. А зі введенням воєнного стану пересування на власних човнах у багатьох областях заборонено, що взагалі унеможливило відпочинок на воді.

З іншого боку, хоча масових перевезень, а відповідно і туристичних масових перевезень, водним транспортом в Україні поки що не існує, звернемо увагу на ті водні розваги, що може собі дозволити український турист, адже водні ресурси в Україні є, і вони прекрасні.

Якщо пов'язувати туризм із водою, то є відпочинок на воді, що має рекреаційний підтекст, а є водний туризм, що може мати на меті подолання перешкод протягом пересування з пункту А в пункт Б туристичного маршруту.

Кожен турист, залежно від свого стану здоров'я, віку, матеріального статусу та взагалі бажання, може обрати водний туризм на свій смак. Водний туризм в Україні може бути організований як на морі, так і на річці чи на озері. За тривалістю водний туризм може бути як одноденний, так і багатоденний, а за складністю – від простого до надскладного або екстремального.

Тип суден, що використовуються під час водного туризму, – від яхт до надувних конструкцій, наприклад, під час рафтингу.

Рафтинг в Україні набирає обертів за популярністю, під час рафтингу можна обрати одномісне або багатомісне судно та насолоджуватися краєвидами.

Подорожувати на воді можна за допомогою байдарок або каяків чи катамаранів – усе це різні за конструкцією види суден, що мають різну пасажиромісткість та повинні використовуватися в спеціальних водних умовах із дотриманням техніки безпеки. За складністю маршруту водні походи (точніше, річки для сплавів або маршрути цими річками) згідно з міжнародною класифікацією поділяють на 6 категорій складності. Перший – це легкий, а шостий – рівень складності подолання маршруту для професіоналів, можна сказати, що це вже екстремальний туризм із застосуванням обов'язкової страховки. З іншого боку, залежно від погодних умов навіть легкий маршрут може бути небезпечний для туристів, тож, обираючи маршрут водного походу, потрібно ретельно підготуватися не тільки з точки зору спорядження, а і з огляду на прогноз погоди. В Україні є достатньо маршрутів для сплавів для любителів водного відпочинку. Так, додатні для сплавів річки в нашій країні поділено на такі категорії:

- рівнинні. До них належать маршрути не категоризовані та I категорії складності: Дніпро, Стир, Десна, Сейм, Ворскла, Орель, Самара та ін.;
- річки височин. До таких можна віднести: Горинь, Случ, Тетерів, Збруч, Уж, Рось, річки басейну Південного Бугу, Смотрич, Жванець та ін.;
- гірські. Переважно тут представлені річки Карпатського регіону: Черемош, Прут, Чорний Черемош, Білий Черемош, Стрий, Тиса, Чорна Тиса, Біла Тиса, Бистрець та ін.

Наприклад, користується популярністю серед туристів річка Чорний Черемош в Івано-Франківській області. Найбільш популярним є маршрут Дземброня–Красник (довжиною 8 км, другої категорії складності). Зважаючи на холодну воду, туристам необхідно використовувати гідрокостюм, в різні місяці річка має різну бурхливість, залежно від цього маршрут можуть долати в деякі місяці навіть новачки, а в інші місяці проходження маршруту під силу лише підготовленим туристам.

Також в Івано-Франківській області протікає річка Білий Черемош, де теж організовані водні походи маршрутом другої категорії складності Голошина–Устеріки (відстань 30 км), а також річка Прут, на якій туристи можуть насолодитися природою за екстремальним маршрутом: Ворохта–Яремче–Чернівці (а це майже 200 км).

У Закарпатській області до послуг туристів теж водний туризм. Так, на річках Чорна Тиса і Тиса організовано туристські маршрути другої категорії складності. Туристи під час проходження водної траси сполученням Ясіня–Рахів (8 км) отримають величезне задоволення.

У Львівській області також для любителів водних розваг на теплій рівнинній спокійній річці Стрий запропонують маршрут Межиброди–Розгірче–Гірське (майже 20 км).

На річці Збруч, що протікає у Тернопільській та Хмельницькій областях, є можливість пройти туристичним маршрутом Чернокозинці–Окопи (40 км). Особливості маршруту: коливання рівня води через місцеві ГЕС, прекрасні мальовничі краєвиди каньйону на території Подільських Товтр, а також те, що швидка течія зменшується на підході до Дністра.

Через декілька областей: Хмельницьку, Вінницьку, Кіровоградську, Миколаївську та Одеську – проходить річка Південний Буг. Серед популярних маршрутів можна виокремити такі: Первомайськ–Южноукраїнськ (це територія ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя», 50 км); Стрільчинці–Сокілець (20 км).

Популярною серед туристів є річка Рось, що протікає територією Вінницької, Київської та Черкаської областей. Популярний туристичний маршрут: Володарка–Біла Церква–Богуслав–Корсунь–Шевченківський (200 км).

Інший відомий туристичний маршрут, Городниця–Соснове (30 км) пролягає річкою Случ, що в Житомирській, Рівненській та Хмельницькій областях. Під час подорожі туристи милуються краєвидами Надслучанського ландшафтного парку, або його ще називають Надслучанською Швейцарією.

Річкою Гірський Тікич, що знаходиться у Вінницькій та Черкаській областях, проходить популярний серед туристів водний маршрут Буки–Тальне (40 км). Особливості цього маршруту: рівень води залежить від водоскиду місцевих ГЕС; частина шляху пролягає через унікальний мальовничий каньйон із 20-30-метровими прямовисними скелями.

Річкою Смотрич у Хмельницькій області простягається популярний маршрут, що рясніє порогами, перекатами, мілинами: Городок–Кам'янець–Подільський–Стара Ушиця (230 км) [6].

Далі більш докладно проаналізуємо один із маршрутів, що пропонують організатори туристичного відпочинку на воді. Так, в Івано-Франківській області туристам пропонується триденний рафтинг-тур річкою Чорний Черемош. Організатори обіцяють туристам незабутні враження від єднання з природою. Спочатку групу туристів збирають в умовному місці, потім везуть до місця сплаву, видають спорядження, проводять інструктаж, відбувається сплав, потім туристів годують та організовують пісні під гітару біля вогнища. Проживають туристи в наметовому містечку, три рази передбачено триразове харчування. Наступного дня відбувається повторний сплав. Третій день передбачає і сплав, і заїзд до місця Яремче для закупівлі сувенірів. Вартість триденного туру, на наш погляд, є доступним для пересічного туриста – 3 тисячі гривень у разі проживання в наметі та 3500 гривень у разі проживання в котеджі. Водночас турист повинен передбачити додаткові витрати, наприклад, на джипінг, оренду гідрокостюма,

катання на конях, лазню. Також у вартість туру не входить саме пересування до Івано-Франківська та додому. За нашими підрахунками, при вартості чеку за проживання та харчування у 1500 грн на добу тижневий тур (разом із триденним сплавом річкою) обійдеться туристові в 10 тис. грн плюс витрати на поїздку додому [7].

Вважаємо, що водний туризм потрібно більше популяризувати у соціальних мережах, у ЗМІ, аби українці мали змогу відпочити у цей нелегкий для нашої країни час.

Ще одним самостійним видом туризму в Україні є духовний туризм. Ідеальне середовище, це коли люди і природа перебувають у гармонійних стосунках, і саме ця стародавня мудрість відображена в традиційних філософіях і віруваннях в усьому світі. Культурні та духовні спадщини мають виняткову цінність для туризму.

На думку вчених, саморефлексія, зв'язок і трансцендентність є підтвердженими духовними конструктами в поведінці туристів. Саморефлексія, також відома як пошук особистого сенсу, може бути важливою для духовності людини. Так само зв'язок і трансцендентність вимагають високий рівень здатності до пізнання. Таким чином, люди можуть вийти за межі безпосереднього сприйняття часу і простору, переглянути відносини між собою та навколишнім середовищем, набути просвітлення та отримати доступ до розуміння сутності життя. Однак духовність не визначається якоюсь конкретною вірою. І віруючі, і атеїсти потребують умов для власної духовності. Багато вчених визнають, що є функціональний зв'язок між духовністю та туризмом: туризм сприяє духовному розвитку людини, її самопізнанню, саморозвитку.

Зазвичай духовний туризм вивчають у сфері туризму стосовно відвідування релігійних місць або паломництва. Духовність спонукає туристів подорожувати, переважним мотивом для відвідувачів є новий духовний досвід. Наприклад, мотивація для туристів відвідати якусь незвичну для них локацію або нове місце походить від свідомого пошуку духовної реалізації, що робить їх цілеспрямованими духовними туристами. Проте однієї духовної мотивації недостатньо, аби спонукати людей розпочати певну подорож, адже є ще безліч факторів, що впливають на рішення туриста мандрувати.

Природа є вирішальним контекстом для пошуку внутрішнього світу та самореалізації. Краса, чистота, самотність, спокій, таємниця, новизна розглядаються як важливі атрибути, що дозволяють людям втекти від повсякденної суєти і отримати відчуття себе та зв'язку з іншими, природою і навіть космосом. У зв'язку з цим соціокультурні аспекти є невіддільними від певних природних місць (наприклад, храми, ліси фен-шуй тощо), що часто пов'язані з духовними цінностями і стимулюють духовний досвід.

Традиційний погляд на природу як на «єдність неба і людства» впливає на сприйняття туристів та сприяє їхньому духовному розвитку. У туристів може бути духовне просвітлення при відвідуванні природних ландшафтів. Наприклад, піші прогулянки зміцнюють духовність завдяки їхньому повільному характеру, що допомагає учасникам свідомо взаємодіяти з природним середовищем, культурою та є джерелом духовного натхнення. Спостереження за місцевими культурними заходами (наприклад, ритуалами, богослужіннями, фестивалями тощо) також мають духовне значення. Наприклад, такі поняття в туризмі, як: «відчуття місця», «прив'язаність до місця», «сакральність», «відчуття божественного» – з'явилися, щоб сформулювати взаємодію між людством і природою, а також духовне смирення, відчуття маленького «я», почуття благоговіння. Деякі вчені також підкреслюють духовні переваги (наприклад, психологічне благополуччя, духовне відновлення тощо) туризму.

Міжнародний союз охорони природи визначає заповідну територію як чітко окреслений географічний простір, визнаний, призначений та керований за допомогою правових чи інших ефективних засобів для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями.

Території, що охороняються державою, є в кожній країні. Саме в таких місцях урядовці намагаються зберегти історію, культуру, унікальний природний ландшафт своєї держави, уникнути масового туризму. Нові форми туризму, такі як духовний туризм, завдяки якому звертається увага на внутрішній світ людей, можуть сприяти сталому розвитку та існуванню природоохоронних територій.

Розвиток духовного туризму підтримують такі інші форми туризму, як: релігійний туризм, відпочинок на свіжому повітрі, велоспорт, організація заходів на свіжому повітрі, екологічний туризм, культурний туризм і старовинний туризм та ін.

Можна коротко сформулювати ідеальну схему духовного туризму: туристи

подорожують за духовними мотивами і отримують духовні результати. Україна має всі передумови для розвитку духовного туризму. Потрібно виходити з духовної ізоляції, зробити систематизований перелік духовних об'єктів, що можуть бути цікавими для відвідування туристами, і головне – провести широку рекламну кампанію із залучення туристів до цих місць.

Специфіка релігійного туризму втілена і в різних соціально-психологічних характеристиках подорожуючих індивідів і груп, а саме цей аспект нечасто береться до уваги. Релігійні туристи, прочани, як правило, є колективом вірян зі схожими релігійно-світоглядними орієнтаціями, духовними, життєвими цінностями, усвідомленою релігійною та конфесійною ідентичністю. Під час проці і спільних релігійних практик вони стають носіями певної субкультури, що ґрунтується на світоглядній та практично-обрядовій спільності. Такі туристи згуртовані установками щодо взаємної підтримки, колективної допомоги, докладання спільних фізичних і духовних зусиль, МІ-відчуттям. Нерідко групи прочан закриті для іновірців, вони прагнуть дистанціюватися не тільки від носіїв іншої релігійної ідентичності, а й від місцевого населення, публічно демонструють свою ідентичність. Натомість релігієзнавчі туристи – це насамперед представники розбіжних світоглядних комплексів і конфесійних ідентичностей, які у переважній більшості випадків формують групи, різномірні за складом, вимогами, настроями, перевагами [8].

Релігійні цінності – це частина культурної спадщини і об'єкти туризму одночасно. Слід зазначити, що релігійний туризм відіграє значну роль у системі як міжнародного, так і внутрішнього туризму.

В Україні є багато місць для відвідування віруючими різних конфесій. Так, на заході від Свято-Миколаївського храму розміщується Велика дзвіниця монастиря, пам'ятка архітектури національного значення. Вона разом із Миколаївським храмом та Палацом митрополита формують єдиний архітектурний ансамбль Жидичинського монастиря, зведений ще у далекому у 1723 році. З південного боку від села Рукомиш складно не помітити травертинові скелі 20-метрової висоти – це Рукомишські печери, на їхньому фоні туристи можуть зробити неповторні фото. У вигину неширокої річки височіють вапняні брили, створюючи несподівано гарний краєвид. Також заслуговує на увагу старовинний цвинтар у Дерцені, селі на Мукачівщині, що має давню історію. Сьогодні тут можна побачити переважно протестантські дерев'яні надгробки. Поруч, на пагорбі, встановлений Пам'ятний хрест, що є частиною відомого меморіального парку «Європейський парк Примирення». Будинок Преподобного Лаврентія в Чернігові, збудований на початку ХХ ст. під Болдиною горою, теж може бути цікавий туристам, що подорожують, аби вирости духовно [9].

Ужгородський некрополь, або Цвинтар Кальварія, має стати туристичним магнітом, вважають місцеві мешканці та пропонують туристам відвідати цю локацію. Окрім того, Волинські монастирі потрапили до найпопулярніших паломницьких центрів для вірян Православної церкви України. Так, до одинадцяти найпопулярніших місць паломництва потрапили монастир Покрова Пресвятої Богородиці в селі Тростянець, чоловічий монастир на честь Собору 12 апостолів у місті Володимир-Волинський, монастир Святого Миколая Чудотворця у селі Жидичин [10].

На жаль, поки що офіційна статистика рахує лише туристів, що придбали путівки через турагенства, і не враховує самодіяльних туристів, а їх теж немало. Тож у майбутньому потрібно прибрати цю прогалину в статистиці. Духовний туризм допоможе з молодого покоління виростити достойну, здорову духом націю, а старшому поколінню надасть спокій та відчуття умиротворення [11–13].

Кожна область України має свої туристичні локації, що можуть привабити туриста. Є й так звані туристичні магніти – місця, що приваблюють туриста найбільше. Державне агентство розвитку туризму України періодично оновлює перелік подібних локацій. Загалом, на думку експертів цього агентства, в Україні є 170 цікавих місць, що заслуговують на увагу не тільки внутрішнього, а й зовнішнього туриста.

Щодо Дніпропетровщини, то шість локацій потрапили до списку найпривабливіших місць України, котрі варто відвідати.

Так, туристичними магнітами Дніпропетровщини визнали: Токівський водоспад у Криворізькому районі; Вільногірський кар'єр або Дніпровські Мальдіви; Палац культури у Жовтих Водах; Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату у Кривому Розі; Свято-Троїцький Кафедральний собор у Дніпрі; Петриківський музей

етнографії у селищі Петриківка.

Опишемо їх більш повно та проаналізуємо можливості для залучення потенційних туристів.

Токівський каскадний водоспад – це, безумовно, унікальний природний феномен для України. Це водоспад у степу. На межі Нікопольського та Криворізького районів Дніпропетровської області, біля села Кам'янка, річка обмежена саме гранітними берегами. Туристам відкриються незабутні краєвиди величезних глиб сірого і рожевого граніту. Це явище впевнено можна вважати річковими порогами в мініатюрі, оскільки гранітні брили на берегах досягають у висоту до півтора метри. Скельні виходи червоного граніту височіють аж на 30 м. Загальна висота водоспаду сягає майже 6 м, а його довжина – 30 метрів. Цей мальовничий куточок має власну історію та власні легенди, наприклад, про Тамирис – доньку царя Кімра, яка розкидала в річці намисто і з нього утворилися камені.

Друга назва Токівського водоспаду – Водоспад Калнишевського, саме так його називають місцеві мешканці. Петро Калнишевський за власні та козацькі кошти будував гарні церкви, відкривав школи. На території нинішнього Червоного Току в нього був власний масток, поряд із яким було викопано глибокий колодязь, біля якого зупинялися ночувати чумаки, прямуючи з Криму до Чигирини та Києва. Якщо вірити історії, цими берегами і луками водив отаман Сірко Військо Запорозьке.

Мальовничий каньйон на річці Кам'янка в токівських гранітах площею 5 гектарів є місцем проживання декількох видів рослин і тварин, що занесені до Червоної книги та підлягають охороні, цей каньйон є геологічною пам'яткою природи місцевого значення та заслуговує на увагу туристів. Гідрологічна і геологічні пам'ятки природи в цій локації розташовані на відстані погляду, полювання заборонено, а ось спостереження за дикими тваринами дозволено і може принести неабияке задоволення урбанізованим туристам. Важливо зберегти цю туристичну локацію, не допустити замулювання та видобування каменів для приватних рокаріїв, випалювання степової трави, браконьєрства тощо [14].

Наступним цікавим для туристів місцем відвідування може стати *Палац культури у місті Жовті Води*. З огляду на унікальність будівлі в 1985 р. палац було занесено до переліку архітектурних пам'яток Дніпропетровщини. Автор проєкту А. Александров – професор, заслужений архітектор, лауреат Державної премії. Побудований палац у рекордні терміни завдяки праці архітекторів, будівельників, художників під керівництвом Б. Чиркова, який на той момент керував гірничо-збагачувальним комбінатом.

Нині це сучасний центр народної творчості, культури та дозвілля, діяльність якого надзвичайно багатогранна. За роки функціонування палацу проведено тисячі мистецьких заходів (тематичні вечори, масові гуляння, концерти, вистави, конкурси). Сотні дітей та дорослих побували членами художньої самодіяльності. І сьогодні там займаються колективи художньої самодіяльності: народний хор «Веселка», народний ансамблю танцю «Світанок», народний фольклорний ансамбль «Горлиці», цирк «Юність» [15].

Наступне місце для відвідування туристів – це *Свято-Троїцький православний собор*, розташований у місті Дніпро, побудований ще в XIX столітті за проєктом відомих Людвіга Шарлемань-Бодє і Петра Вісконті. У соборі знаходяться святині: ікона Святої Трійці з часткою Мамврійського дуба, ікона «Плачу Спаситель», ікони Божої Матері «Іверська», «Казанська», «Достойно є», «Самарська», два хрести-мощевики із частками мощей шанованих у православ'ї святих. Православні туристи отримують тут духовну насолоду [16].

Відомим на весь світ є і *Петриківський музей етнографії*, побуту та народно-прикладного мистецтва, що розташований у Дніпропетровській області. Тут туристи зможуть вивчити історію селища та етапи розвитку петриківського ремесла. Відвідувачам запропонують освоїти ази петриківського розпису на майстер-класах із різноманітних технік народного ремесла та забрати з собою додому частку теплоти душі місцевих майстрів у вигляді рукотворного виробу [17].

Ще один туристичний магніт – це *Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату, розташований у Кривому Розі*, що є одним із найбільших у світі місць видобутку залізорудної сировини та важливою пам'яткою промислового туризму міста. Його довжина – 3 км, а глибина – майже 400 метрів. Для туристів доступний музей, де можна ознайомитися з повним циклом видобування руди, а також оглядовий майданчик, де в режимі реального часу відбувається видобуток корисної речовини [18].

За 600 гривень вартості квитка туристи зможуть насолодитися білосніжним піском, чистою водою та зробити неймовірні фото. *Вільногірський кар'єр* – це діючий гірничо-металургійний комбінат з видобутку рудних титано-цирконієвих пісків. Початок історії цього природного дива пов'язаний із промисловими підприємствами Вільногірська, що почали добувати цирконієві піски для скляного заводу у 1961 р. Наслідком цього видобутку є дюни з білим піском, оточені озерами. Після затоплення кар'єра водою із джерела почалося «пляжне» життя цього місця.

Отже, Україна має всі передумови для стрімкого розвитку туризму у післявоєнний період.

На 69-му засіданні Європейської комісії ВТО ООН у Самарканді Україна представила напрями розвитку туристичного регіону на найближчі роки не просто як член, а як країна-очільниця європейського сектора. На цьому заході Голова Державного агентства розвитку туризму М. Олесків підкреслила, що Україна готова до співпраці з іншими країнами в контексті відродження та розвитку різних видів туризму в Україні, створення сприятливих умов для потенційних інвесторів.

У післявоєнний час Україна стане найпопулярнішим напрямком для відвідування туристами, адже їм буде запропоновано не лише спостереження за красвидами нашої країни, а і взяти участь у відновленні України після війни, відчутти свою приналежність до добрих справ, підвищити власний духовний рівень тощо.

Безумовно, усі види туризму, що планується відродити в нашій країні, ґрунтуватимуться на засадах сталого розвитку, адже у пріоритеті – ошадливе використання усіх видів ресурсів, дружнє ставлення до природи.

Серед пріоритетних напрямів розвитку туризму в Україні визначено такі: просування маловідомих напрямів відвідування (часто про свої туристичні локації знають лише місцеві мешканці, а мешканці інших областей про це навіть не здогадуються, адже немає потужної реклами туристичних локацій); навчання таких спеціалістів, яких потребує сучасна туристична галузь – із знанням туристичної галузі, мов, комп'ютерних технологій тощо (левова частку вражень від туризму туристи отримують, спілкуючись із працівниками туристичної сфери, а отже, дуже важливо, аби ці працівники були освічені); плідна співпраця з іншими країнами в контексті обміну туристами, вивчення культур інших націй тощо; створення таких умов, аби туристичні подорожі стали доступними для всіх верств населення, незалежно від віку, статі, рівня освіти, достатку тощо [19].

Висновки. Після пандемії, викликаній розповсюдженням коронавірусу, більшість країн взяли курс на розвиток внутрішнього туризму. Україна не стала в цьому питанні винятком. Усі програмні документи, в яких окреслено напрями розвитку туризму в нашій державі, акцентують на розвитку саме внутрішнього туризму.

Саме внутрішній туризм дозволить подорожувати українцям всередині своєї країни, пізнавати її культуру, залучати іноземних туристів до відвідування туристичних локацій нашої країни. Це дозволить збільшити кількість робочих місць та залучити доходи у бюджети різного рівня [20].

Зрозуміло, що для будь-якого туриста на першому місці при обранні подорожі спочатку стоїть безпека, а потім уже додаються всі інші фактори, наприклад, вартість туру, тривалість, особливі умови тощо. Поки в Україні триває війна, немає стійких передумов для розвитку туризму, адже скупчення людей в одному місці може бути небезпечним унаслідок російської агресії.

Проте Україна має післявоєнні плани на відбудову країни в цілому. Це стосуватиметься об'єктів не лише критичної інфраструктури, а й транспортної та туристичної. Безумовно, будуть відновлені всі готелі, ресторани, парки й побудовані нові, ще кращі.

В цьому дослідженні ми виокремили лише декілька видів туризму, розвиток яких є доречним після війни, а саме: велотуризм, водний, духовний. Однак необхідно визнати, що є й інші, потенційно популярні в майбутньому види туризму в Україні: залізничний, військовий, хорті, оздоровчий, екстремальний, діловий, пізнавальний, освітній, медичний, авіаційний, науковий, дослідницький, пригодницький, релігійний, віртуальний, у будинках на колесах тощо [21–25].

Також було зосереджено увагу лише на шести туристичних магнітах Дніпропетровської області, але безсумнівно, в цьому регіоні є багато чого іншого цікавого для відвідування. Інші області України так само мають власні туристичні локації, і вони обов'язково увійдуть до світових рейтингів відвідування туристів у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Тренди світового туризму у 2023 році. *Visit world*. URL : <https://visitworld.today/uk/blog/1349/trends-in-global-tourism-in-2023>.
2. Велотуризм в Україні: маршрути, спорядження, поради. *TurUA*. URL : <https://turua.com.ua/articles/veloturizm-v-ukrayini-marshruti-sporjadzhennya-poradi/>.
3. Gazzola P., Pavione E., Grechi D., Ossola, P. Cycle tourism as a driver for the sustainable development of little-known or remote territories: The experience of the Apennine regions of northern Italy. *Sustainability*. 2018. Issue 10(6). 1863.
4. Maggi E., Ossola P., Grechi D., Crotti D. Cycle tourism as a driver for a sustainable local development. The case of a natural tourist destination in a North Western area of Italy // Sustainable transport and tourism destinations (Transport and Sustainability, 13) / by Luca Zamparini (ed.). Howard House, Wagon Lane, Bingley, UK : Emerald Publishing Limited, 2021. 232 p. P. 159–178.
5. Petino G., Reina G., Privitera D. Cycling tourism and revitalization in the sicilian hinterland: A case study in the Taormina–Etna District. *Sustainability*. 2021. Issue 13. 10022.
6. Водні походи: топ-маршрути України та світу. *Shambala*. URL : <https://shambala.com.ua/vodnye-pokhody-topovye-marshruty-ukrainy-i-mira/>.
7. Тур-рафтинг Чорний Черемош 3 дні: сплави Карпати. *Ястрєб тур*. URL : <https://yastrub-tour.com.ua/uk/water-recreation/tur-raftingh-chornyy-cheremosh-3-dni-splavy-karpaty>.
8. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.
9. Паломницькі місця України. *IGotoWorld.com*. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_catalog/6-22-pilgrim-ukraine.htm.
10. Волинські монастирі – серед найпопулярніших місць паломництва в Україні. *Волинь Post*. URL : <https://www.volynpost.com/news/187943-volynski-monastyri--sered-najpopuliarnishyh-misc-palomnytva-v-ukraini>.
11. Bhalla R., Chowdhary N., Ranjan A. Spiritual tourism for psychotherapeutic healing post COVID-19. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 2021. Vol. 38(8). P. 769–781. URL : <https://doi.org/10.1080/10548408.2021.1930630>.
12. Czernek-Marszałek K., McCabe S. Why qualitative papers get rejected by *Annals of Tourism Research*? *Annals of tourism research*. 2022. Vol. 92. 103338. URL : <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103338>.
13. Farkic J., Isailovic G., Taylor S. Forest bathing as a mindful tourism practice. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*. 2021. Vol. 2. Issue 2. 100028. URL : <https://doi.org/10.1016/j.annale.2021.100028>.
14. Токівський водоспад – унікальний природний феномен України. *Дніпро Культура*. URL : https://www.dnipro.lib.dp.ua/Vodopad_priroda_graniti.
15. Палац культури у Жовтих Водах. *IGotoWorld.com*. URL : https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/66276_culture-centre-in-zhovti-vody.htm.
16. Свято-Троїцький кафедральний собор. *Дніпропетровська обласна рада*. URL : <http://tourism.dp.gov.ua/objects/svyato-troickyu-kafedralnyu-sobor/>.
17. Петриківський музей етнографії, побуту та народно-прикладного мистецтва. *Петриківка*. URL : <https://petrykivka.dp.ua/travel/museum-ethnography-petrykivka/>.
18. Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату. *Дніпропетровська обласна рада*. URL : <http://tourism.dp.gov.ua/objects/karer-pivdenного-girnycho-zbagachuvalnogo-kombinatu/>.
19. Україна на Генасамблеї ВТО ООН представила програму туристичного розвитку Європейського регіону. *ДАРТ*. URL : <https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-na-genasambleyi-vto-oon-predstavila-programu-turistichnogo-rozvitku-ievropeyskogo-regionu>.
20. Verkhoglyadova N., Kononova I., Morozova Ye., Kubetska O., Kovalenko-Marchenkova Ye. Management of structural changes in the system of economic formation of sustainable development. *Economics. Ecology. Socium*. 2022. No. 2. P. 135–140.
21. Pshinko O., Martseniuk L., Bobyl V., Kakhovska O. Economic and mathematical models of development of the railway tourism. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics : Fifteenth Scientific and Practical International Conference (NTI-UkrSURT 2019)*. 2019. Vol. 67. P. 36–44.
22. Charkina T., Bobyl V., Martseniuk L., Matusevich O., Kershys A. Rail passenger hubs. *Proceedings of the XXIII International Scientific Conference on Transport Means* (oct. 02–04, 2019, Palanga, Lithuania). Kaunas, 2019. P. 999–1003.
23. Pshinko O., Charkina T., Martseniuk L., Orlovska O. Hubs as a Key Tool for Improving the Quality of the Service and Development of Multimodal Passenger Traffic. *Transport Problems*. 2022. Vol. 17. Issue 1. P. 201–214.
24. Severino A., Martseniuk L., Curto S., Neduzha L. Routes Planning Models for Railway Transport Systems in Relation to Passengers' Demand. *Sustainability*. 2021. Issue 13(16). P. 86–96.
25. Martseniuk L.V., Kovalenko-Marchenkova Ye. V., Furfaro R. D. Directions of integration of railway transport of Ukraine into the European railway network. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. No 2. P. 96–109.

Надійшла до редакції 25.10.2023

References

1. Trendy svitovoho turyzmu u 2023 rotsi [World tourism trends in 2023]. *Visit world*. URL : <https://visitworld.today/uk/blog/1349/trends-in-global-tourism-in-2023>. [in Ukr.].
2. Veloturizm v Ukraini: marshruty, sporiadzhennia, porady [Bicycle tourism in Ukraine: routes, equipment, tips]. *TurUA*. URL : <https://turua.com.ua/articles/veloturizm-v-ukrayini-marshruti-sporyadzhennya-poradi/>. [in Ukr.].
3. Gazzola, P., Pavione, E., Grechi, D., & Ossola, P. (2018) Cycle tourism as a driver for the sustainable development of little-known or remote territories: The experience of the Apennine regions of northern Italy. *Sustainability*. Issue 10(6), 1863.
4. Maggi, E., Ossola, P., Grechi, D., Crotti, D. (2021) Cycle tourism as a driver for a sustainable local development. The case of a natural tourist destination in a North Western area of Italy // Sustainable transport and tourism destinations (Transport and Sustainability, 13) / by Luca Zamparini (ed.). Howard House, Wagon Lane, Bingley, UK : Emerald Publishing Limited. 232 p., pp. 159–178.
5. Petino, G., Reina, G., & Privitera, D. (2021) Cycling tourism and revitalization in the sicilian hinterland: A case study in the Taormina–Etna District. *Sustainability*. Issue 13, 10022.
6. Vodni pokhody: top-marshruty Ukrainy ta svitu [Water hiking: top routes in Ukraine and the world]. *Shambala*. URL : <https://shambala.com.ua/vodnye-pokhody-topovye-marshruty-ukrainy-i-mira/>. [in Ukr.].
7. Tur-raftynh Chornyi Cheremosh 3 dni: splayv Karpaty [Tour-rafting Chornyi Cheremosh 3 days: Rafting Carpathians]. *Yastrebtur*. URL : <https://yastrub-tour.com.ua/uk/water-recreation/tur-raftynh-chornyy-cheremosh-3-dni-splayv-karpaty>. [in Ukr.].
8. Kyfiak, V. F. (2003) Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini [Organization of tourist activities in Ukraine]. Chernivtsi : Knyhy-KhKhI. 300 p. [in Ukr.].
9. Palomnytski mistsia Ukrainy [Pilgrimage places of Ukraine]. *IGotoWorld.com*. URL : https://ua.igotoworld.com/ua/poi_catalog/6-22-pilgrim-ukraine.htm. [in Ukr.].
10. Volynski monastyri – sered naipopuliarnishykh mist palomnytstva v Ukraini [Volyn monasteries are among the most popular places of pilgrimage in Ukraine]. *Volyn Post*. URL : <https://www.volynpost.com/news/187943-volynski-monastyri--sered-najpopuliarnishyh-misc-palomnytstva-v-ukraini>. [in Ukr.].
11. Bhalla, R., Chowdhary, N., Ranjan, A. (2021) Spiritual tourism for psychotherapeutic healing post COVID-19. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. Vol. 38(8), pp. 769–781. URL : <https://doi.org/10.1080/10548408.2021.1930630>.
12. Czernek-Marszałek, K., McCabe, S. (2022) Why qualitative papers get rejected by Annals of Tourism Research? *Annals of tourism research*. Vol. 92, 103338. URL : <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103338>.
13. Farkic, J., Isailovic, G., Taylor, S. (2021) Forest bathing as a mindful tourism practice. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*. Vol. 2. Issue 2, 100028. URL : <https://doi.org/10.1016/j.annale.2021.100028>.
14. Tokivskiy vodospad – unikalnyi pryrodnyi fenomen Ukrainy [Tokiv waterfall is a unique natural phenomenon of Ukraine]. *Dnipro Kultura*. URL : https://www.dnipro.lib.dp.ua/Vodopad_priroda_graniti. [in Ukr.].
15. Palats kultury u Zhovtykh Vodakh [Palace of Culture in Zhovti Vody]. *IGotoWorld.com*. URL : https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/66276_culture-centre-in-zhovti-vody.htm. [in Ukr.].
16. Sviato-Troitskyi kafedralnyi sobor [Holy Trinity Cathedral]. *Dnipropetrovska oblasna rada*. URL : <http://tourism.dp.gov.ua/objects/svyato-troicky-kafedralnyy-sobor/>. [in Ukr.].
17. Petrykivskiy muzei etnografii, pobutu ta narodno-prykladnoho mystetstva. [Petrykivka museum of ethnography, everyday life and folk art]. *Petrykivka*. URL : <https://petrykivka.dp.ua/travel/museum-ethnography-petrykivka/>. [in Ukr.].
18. Karier Pivdennoho hirnycho-zbahachuvalnoho kombinatu. [Quarry of the Southern Mining and Processing Plant]. *Dnipropetrovska oblasna rada*. URL : <http://tourism.dp.gov.ua/objects/karier-pivdennoho-girnycho-zbahachuvalnoho-kombinatu/>. [in Ukr.].
19. Ukraina na Henasamblei VTO OON predstavyla prohramu turystychnoho rozvytku Yevropeiskoho rehionu [Ukraine presented the tourism development program of the European region at the General Assembly of the WTO]. *DART*. URL : <https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-nagenasambleyi-vto-oon-predstavila-programu-turistichnogo-rozvitku-ievropeyskogo-regionu>. [in Ukr.].
20. Verkhoglyadova, N., Kononova, I., Morozova, Ye., Kubetska, O., Kovalenko-Marchenkova, Ye. (2022) Management of structural changes in the system of economic formation of sustainable development. *Economics. Ecology. Socium*. No. 2, pp. 135–140.
21. Pshinko, O., Martseniuk, L., Bobyl, V., Kakhovska, O. (2019) Economic and mathematical models of development of the railway tourism. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics : Fifteenth Scientific and Practical International Conference (NTI-UkrSURT 2019)*. Vol. 67, pp. 36–44.
22. Charkina, T., Bobyl, V., Martseniuk, L., Matusevich, O., Kershys, A. (2019) Rail passenger hubs. *Proceedings of the XXIII International Scientific Conference on Transport Means* (oct. 02–04, 2019, Palanga, Lithuania). Kaunas, pp. 999–1003.
23. Pshinko, O., Charkina, T., Martseniuk, L., Orlovskaya, O. (2022) Hubs as a Key Tool for Improving the Quality of the Service and Development of Multimodal Passenger Traffic. *Transport*

Problems. Vol. 17. Issue 1, pp. 201–214.

24. Severino, A., Martseniuk, L., Curto, S., Neduzha, L. (2021) Routes Planning Models for Railway Transport Systems in Relation to Passengers' Demand. *Sustainability*. Issue 13(16), pp. 86–96.

25. Martseniuk, L.V., Kovalenko-Marchenkova, Ye. V., Furfaro, R. D. (2022) Directions of integration of railway transport of Ukraine into the European railway network. *Philosophy, Economics and Law Review*. No 2, pp. 96–109.

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Andriy Netsvetov. Domestic tourism development directions in Ukraine. The main promising types of tourism that can be developed in Ukraine in the post-war period are outlined, taking into account the strategy of sustainable development of society in general and Ukraine in particular. The authors focused attention on the development of bicycle tourism, water and spiritual types of tourism. A short list of tourist locations in the Dnipropetrovsk region that are recognized as "tourist magnets" is provided. After the coronavirus pandemic, most countries took a course to develop domestic tourism. Ukraine was not an exception in this matter. All program documents outlining the directions of tourism development in Ukraine emphasize the development of domestic tourism.

It is domestic tourism that will allow Ukrainians to travel within their country, get to know its culture, and attract foreign tourists to visit tourist locations in our country. This will increase the number of jobs and attract revenues to budgets of various levels. It is clear that for any tourist in the first place when choosing a trip, safety comes first, and then all other factors are added, for example, the cost of the tour, duration, special conditions, etc. As long as the war continues in Ukraine, there are no stable prerequisites for the development of tourism, because the gathering of people in one place can be dangerous due to Russian aggression. At the same time, Ukraine has post-war plans for the reconstruction of the country as a whole. This will apply not only to critical infrastructure facilities, but also to transport and tourist infrastructure. Of course, all hotels, restaurants, parks will be restored and new, even better ones will be built.

In this study, we singled out only a few types of tourism, the development of which is appropriate after the war, namely: water tourism, bicycle tourism, spiritual tourism, but at the same time, we must admit that there are other, potentially popular types of tourism in Ukraine in the future: railway, military, greyhound, recreational, extreme, business, cognitive, educational, medical, aviation, scientific, research, adventure, religious, virtual, in houses on wheels, etc.

Also, we focused our attention on only six tourist magnets of the Dnipropetrovsk region, but there is no doubt that there are many other interesting things to visit in this region. Other regions of Ukraine also have their own tourist locations and they will definitely enter the world rankings of tourist visits in the post-war period.

When planning trips, it is recommended to choose conscious tourism, that is, to choose such recreation destinations, during which they will not harm nature or the environment as a whole.

Keywords: *tourism, domestic tourism, bicycle tourism, water tourism, spiritual tourism.*

УДК 340. 63: [343.148. + 347.948](477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-227-232

Олена МАКАРОВА ©

кандидат психологічних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННЯХ

Здійнено аналіз нормативно-правового регулювання призначення судово-психіатричної експертизи судом або слідчим, зокрема законодавчих та практичних особливостей призначення судово-психіатричних експертиз для з'ясування індивідуально-психологічних особливостей учасників процесу (потерпілих, свідків, підозрюваних).

Розглянуто норми Кримінального кодексу України та Цивільного кодексу України, за якими призначається судово-психіатрична експертиза, а також завдання, котрі вона вирішує. Також приділено увагу питанням організації проведення експертизи у спеціалізованих державних установах за наказами та постановами Міністерства охорони здоров'я; окреслено державні

© О. Макарова, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>

faynalena@ukr.net

установи, на яких покладено функції щодо науково-методичного забезпечення проведення судово-психіатричних експертиз, а також акцентовано на питаннях підвищення кваліфікації державних судових експертів.

Ключові слова: завдання, судово-психіатрична експертиза, питання, кримінальне та цивільне провадження, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. Сучасна наукова система базується на взаємозв'язку між різноманітними галузями науки. Так, процесуальне право співпрацює з такими галузями, як криміналістика, кримінальне, цивільне, адміністративне право тощо. Сьогодення вимагає і значної співпраці юридичних практик із технічними, суспільними та природничими науками у теоретичній та практичній площині. Застосування знань із судової медицини та судово-психіатричної експертизи знаходять своє відображення у вирішенні завдань правосуддя: кримінальному, процесуальному, цивільному та адміністративному судочинстві. Аналіз можливостей застосування спеціальних знань із судової медицини та судово-психіатричної експертизи у кримінальних та цивільних процесах наштовхнув на дослідження умов призначення та особливостей проведення такої експертизи.

До категорій судових відносять експертизи, проведені під час кримінального або цивільного провадження за призначенням суду. У кримінальному процесі на досудовому розслідуванні їх вперше призначає слідчий. Судові експертизи проводяться у спеціалізованих судово-експертних установах або в установах, що визначені процесуальним законодавством, а саме: Кримінальним процесуальним кодексом України та Цивільним процесуальним кодексом України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У результаті аналізу наукових публікацій щодо правових підстав, організації та проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальному, цивільному та адміністративному провадженнях було зроблено висновок, що це питання недостатньо висвітлене в науковій літературі з урахуванням сьогодення. Питання призначення та проведення судово-психіатричної експертизи висвітлено в роботах таких вчених, як: Ю. Орлов, Н. Сенченко, В. Цимбалюк, В. Бурбело, І. Загородній, М. Луцький, О. Олійник, О. Радзевілова, М. Цимбал, В. Ціркаль та ін. Проте на сьогодні існує потреба у додатковому розгляді правових підстав призначення та особливостей проведення судово-психіатричних експертиз, а також визначенні місць їх проведення.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази у сфері призначення судово-психіатричної експертизи, а саме: необхідно визначити відповідні норми матеріального і процесуального законодавства – насамперед кримінального та цивільного. Також метою наукового дослідження є аналіз підзаконних актів щодо організації та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу. Практично всі судово-психіатричні експертизи проводяться у спеціалізованих судово-експертних відділеннях державних психіатричних установ за правилами, що встановлені законом для проведення державних судово-експертних установ [7].

Згідно зі ст. 71 Основ законодавства України про охорони здоров'я, абз. 4 п. 8 та п. 4 «Положення про Міністерство охорони здоров'я України», затвердженого постановою Кабінетом Міністрів України № 267 від 25.03.2015, з метою вдосконалення організації служби судово-психіатричної експертизи затверджено Перелік установ, в яких проводяться судово-психіатричні експертизи, та Перелік установ, в яких проводяться стаціонарні судово-психіатричні експертизи особам, які тримаються під вартою [9].

До переліку установ, в яких проводяться судово-психіатричні експертизи, входить тридцять одна державна установа в Україні. До установ, в яких проводяться стаціонарні судово-психіатричні експертизи особам, які тримаються під вартою, на території України належать вісім закладів. Державні судово-психіатричні експертні установи повинні перебувати виключно у підпорядкуванні органів управління охорони здоров'я. У психіатричних закладах інших відомств вони перебувати не можуть. Організацією і проведенням судово-психіатричного експертного дослідження займаються виключно органи і лікувальні установи психіатричного профілю МОЗ України.

Залежно від характеру експертних досліджень відділення судово-психіатричної експертизи поділяються на амбулаторні та стаціонарні. У свою чергу, стаціонарні відділення поділяються на відділення для осіб, які тримаються під вартою, та стаціонарні відділення для інших підекспертних осіб [5-6].

Стаціонарне відділення для осіб, які тримаються під вартою, забезпечене всіма необхідними умовами для тримання ув'язнених. У них є охорона невідомої служби охорони, що забезпечує безпеку, а також діють правові обмеження, передбачені чинним законодавством.

Рішення щодо організації або закриття у психіатричному закладі судово-експертного відділення приймається органами управління здоров'я, котрому ця установа підпорядкована. Робота підрозділів судово-психіатричної експертизи організовується згідно із зональним територіальним принципом. На деякі судово-експертні установи може бути покладено науково-методичне забезпечення проведення судових експертиз, а також професійну підготовку та підвищення кваліфікації державних судових експертів. Для судово-психіатричних експертних управлінь такі функції покладені на Державну установу «Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України». Статутні повноваження зазначеного закладу затверджені наказом МОЗ України № 1601 від 08.09.2023. Реалізацію цих повноважень покладено на філії судових експертиз, що розташовані на території України, а саме у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівських областях. До основних функцій визначених філій належать: проведення судово-психологічних та судово-психіатричних експертиз у кримінальному, адміністративному, цивільному і господарському провадженнях та у справах про адміністративні правопорушення; забезпечення участі експертів у судово-психіатричних експертизах, судових експертів-психологів під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до справи.

Проведення експертизи – це система процесуальних дій, спрямованих на отримання експертного висновку як доказу. Воно передбачає такі етапи: підготовку та призначення експертизи; проведення експертного дослідження та складання висновку; перевірку та оцінку слідчим висновку та подальші дії після отримання висновку [1-2].

Суб'єктами проведення судово-психіатричної експертизи виступають особи чи орган, що проводять провадження у справі, а саме суд або слідчий. Вони зобов'язані виявити саму потребу у проведенні експертизи, сформулювати експертні завдання у вигляді запитань для експертів, зібрати об'єкти та матеріали, що підлягають експертному дослідженню, тощо. Всі ці дії проводяться з дотриманням норм чинного законодавства, а саме: Кримінального процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України.

Будь-яка судова експертиза призначається у випадках, коли у провадженні, чи то кримінальному, чи то цивільному, виникає потреба у спеціальних наукових знаннях. Судово-психіатрична експертиза призначається у тих випадках, коли під час розслідування кримінальної справи для з'ясування обставин, що мають значення у справі, виникає необхідність у проведенні спеціального психіатричного дослідження з використанням психіатричних знань [7].

Сумніви щодо психічної повноцінності є обґрунтованим припущенням про наявність у певного суб'єкта психічного розладу, здатного вплинути на юридично значущу поведінку.

Чинним законодавством чітко встановлені вимоги для обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи [3; 4; 8-10].

Згідно зі ст. 84 Кримінального кодексу України у межах кримінального провадження проводяться такі судово-психіатричні експертизи: судово-психіатрична експертиза підозрюваного, обвинуваченого; судово-психіатрична експертиза свідків; судово-психіатрична експертиза потерпілих; судово-психіатрична експертиза засуджених [3].

Згідно зі ст. 225 Цивільного кодексу України у цивільних справах проводяться такі судово-психіатричні експертизи: судово-психіатрична експертиза у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною [10]. Також згідно з Цивільним кодексом України можуть бути призначені такі судово-психіатричні експертизи: судово-психіатрична експертиза у справах про визнання вчиненого правочину недійсним; судово-психіатрична експертиза у справах про визнання шлюбу недійсним або про розірвання шлюбу; судово-психіатрична експертиза у справах про можливість брати участь у вихованні дітей; судово-психіатрична експертиза про оскарження встановленого психіатричного діагнозу, а також щодо потреби у наданні психіатричної допомоги, виду такої допомоги та порядку її надання [10].

Розглянемо основні питання, котрі вирішує судово-психіатрична експертиза у кримінальних справах, та нормативно-правову базу щодо її призначення.

Згідно з нормами Кримінального кодексу України при проведенні судово-психіатричної експертизи підозрюваного, обвинуваченого вирішуються такі питання: чи страждала особа будь-яким психічним розладом на час інкримінованого діяння (ст. ст. 19, 20); чи усвідомлювала особа свої дії та чи могла керувати ними за своїм психічним станом (ч. 1, 2 ст. 19); чи усвідомлювала особа свої дії або бездіяльність та чи могла керувати ними за своїм психічним станом (ч. 1 ст. 20); чи страждає особа на даний час будь-яким психічним розладом; за своїм психічним станом чи усвідомлює особа свої дії на даний час (ч. 3 ст. 19) [3]?

Згідно зі ст. ст. 93 та 94 Кримінального кодексу України вирішується питання щодо потреби особи у застосуванні до неї примусових заходів медичного характеру [3].

Відповідно до ст. ст. 44 та 52 Кримінального процесуального кодексу України вирішується питання щодо здатності особи за своїм психічним станом самостійно реалізовувати своє право на захист та брати участь у проведенні з нею процесуальні дії [4].

Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 76 Кримінального кодексу України вирішуються питання: чи страждає підозрювана (обвинувачувана) особа на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин; чи потребує вона лікування?

Відповідно до ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України при призначенні судово-психіатричної експертизи свідків вирішуються такі питання: на даний час чи страждає особа на будь-які психічні розлади; чи здатна особа за своїм психічним станом правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, та давати щодо них показання [4]?

Судово-психіатрична експертиза потерпілих у кримінальному провадженні вирішує такі питання: чи страждала потерпіла особа на будь-які психічні розлади під час кримінального правопорушення, що було вчинено проти неї; чи могла потерпіла особа за своїм психічним станом розуміти значення та характер кримінальних дій, вчинених стосовно неї, та чи могла вона чинити опір; чи страждає потерпіла особа на психічний розлад; чи виник він унаслідок протиправних дій, що були вчинені проти неї.

Згідно зі ст. 84 Кримінального кодексу України призначається судово-психіатрична експертиза засуджених. Основними питаннями, що вона вирішує, є такі: чи страждає засуджений на психічні розлади, що не дає йому змоги усвідомлювати свої дії або керувати ними; чи потребує засуджений за своїм психічним станом застосування примусового заходу медичного характеру і якого саме? Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 76 Кримінального кодексу України вирішується питання, чи страждає засуджений на розлади поведінки та психіки внаслідок вживання психотропних речовин і чи потребує він лікування з приводу даної залежності [3]?

Далі розглянемо основні питання, котрі вирішує судово-психіатрична експертиза в цивільних справах та нормативно-правову базу щодо її призначення.

Основні питання, що їх вирішує судово-психіатрична експертиза у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визначення фізичної особи недієздатною (призначається згідно зі ст. ст. 36 та 39 Цивільного кодексу України): чи страждає особа на психічні розлади та чи є ці розлади хронічними і стійкими? Відповідно до ст. 39 Цивільного кодексу України вирішується питання щодо здатності особи за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії та керувати ними [10].

Питання, котрі вирішує судово-психіатрична експертиза у справах щодо визнання вчиненого правопорушення недійсним (призначається згідно зі ст. 225 Цивільного кодексу України): чи страждала особа на будь-які психічні розлади у момент вчинення правопорушення; чи усвідомлювала за своїм психічним станом свої дії та їхнє значення, чи могла вона керувати своїми діями [10]?

Судово-психіатрична експертиза у справах про визнання шлюбу недійсним чи про розірвання шлюбу призначається згідно з п. 1 ст. 40 Сімейного кодексу України для вирішення таких завдань: чи страждала особа на будь-які психічні розлади не момент, коли вона укладала шлюб; чи усвідомлювала вона значення своїх дій; чи страждає особа на будь-які психічні розлади під час розгляду справи; чи може особа за своїм психічним станом перебувати у шлюбі та продовжувати сімейні та шлюбні відносини [10]?

Судово-психіатрична експертиза у справах про можливість брати участь у вихованні дітей призначається згідно зі ст. 164 Сімейного кодексу України та вирішує такі питання: чи страждає особа на будь-які психічні розлади та чи може за своїм психічним

станом брати участь у вихованні дітей [8]?

Судово-психіатрична експертиза у справі щодо оскарження встановленого психіатричного діагнозу та потреби в наданні особі психіатричної допомоги, а також виду такої допомоги та порядку її надання призначається згідно з ч. 3 ст. 209 Кримінального процесуального кодексу України та вирішує такі питання: чи страждала людина на будь-які психічні розлади на час надання психіатричної допомоги та чи потребувала її [4]?

Висновки. Отже положення Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України надають можливість учасникам кримінальних та цивільних проваджень застосовувати спеціальні знання задля забезпечення максимально емних доказів у справі, метою яких є встановлення обставин у кримінальному або цивільному провадженні, захист осіб, держави та суспільства від правопорушень та злочинів.

Судово-психіатричні експертизи призначаються для з'ясування індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного або обвинуваченого, свідка та потерпілого у провадженнях та проводяться у визначених державою установах. Вони призначаються та проводяться, коли для цього є підстави у відповідному кримінальному або цивільному провадженні.

Список використаних джерел

1. Гусєва В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 3(95). С. 256–267.
2. Гусєва В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3(82). С. 102–112.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Макарова О. П. Судово-психіатрична експертиза: теоретичні аспекти та проблеми призначення. *Наше право*. 2023. № 4. С. 61–66.
6. Макарова О. П. Теоретико-правові засади проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. № 3(90). С. 190–200.
7. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>.
8. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
9. Устїнов О. В. Перелік установ, у яких проводяться судово-психіатричні експертизи. Неврологія та психіатрія організація охорони здоров'я. *Медичне право*. 18.07.2017.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Husieva, V. O. (2021) Suchasni mozhlyvosti psykhologichnykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh proty pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Modern possibilities of psychological examinations during the investigation of criminal offenses committed against law enforcement officers]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 3(95), pp. 256–267. [in Ukr.].
2. Husieva, V. O. (2021) Pryznachennia sudovo-medychnykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia nasylystva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Appointment of forensic medical examinations during the investigation of violence against a law enforcement officer: problems and ways to solve them]. *Pravo i bezpeka*. № 3(82), pp. 102–112. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
5. Makarova, O. P. (2023) Sudovo-psykhiatrychna ekspertyza: teoretichni aspekty ta problemy

pryznachennia [Forensic psychiatric examination: theoretical aspects and problems of appointment]. *Nashe pravo*. № 4, pp. 61–66. [in Ukr.].

6. Makarova, O. P. (2023) Teoretyko-pravovi zasady provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Theoretical and legal principles of forensic psychiatric examination in criminal proceedings]. *Pravo i bezpeka*. № 3(90), pp. 190–200. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy [On the approval of the Procedure for conducting a forensic psychiatric examination] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 08.05.2018 № 865. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>. [in Ukr.].

8. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

9. Ustinov O. V. Perelik ustanov, u yakykh provodiatsia sudovo-psykhiatrychni ekspertyzy. Nevrolohii ta psykhiatriia orhanizatsiia okhorony zdorovia. *Medychnie pravo*. 18.07.2017. [in Ukr.].

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Makarova. Legislative support of assignment of forensic psychiatric examination in criminal and civil proceedings. The article analyzes legislative regulations regarding the appointment of a forensic psychiatric examination as ordered by a court or an investigator. A theoretical analysis of the legislative and practical features of the appointment of forensic psychiatric examinations was carried out to clarify the individual psychological characteristics of the participants in the process (victims, witnesses, suspects).

The considered articles of the Criminal and Civil Codes of Ukraine, according to which a forensic psychiatric examination is appointed, as well as the considered tasks that it solves. The article also talks about the organization of examination in specialized state institutions according to the Orders and Resolutions of the Ministry of Health; identified state institutions that are entrusted with the functions of scientific and methodological support for the production of forensic psychiatric examinations, as well as the issue of improving the qualifications of state forensic experts.

Expertises conducted during criminal or civil proceedings as ordered by the court belong to the categories of judicial. They are appointed by the investigator for the first time in the criminal process at the pre-trial investigation. Forensic examinations are conducted in specialized forensic institutions or in institutions defined by procedural legislation, namely: the Criminal Procedure Code and the Civil Procedure Code of Ukraine.

Practically all forensic psychiatric examinations are carried out in specialized forensic departments of state psychiatric institutions according to the rules established by law for the conduct of state forensic institutions.

Therefore, the provisions of the Criminal Code and the Criminal Procedural Code of Ukraine, the Civil and Civil Procedural Code of Ukraine enable the legal system to apply special knowledge to participants in criminal and civil proceedings in order to provide the most comprehensive evidence in the case, the purpose of which is to establish the circumstances in criminal or civil proceedings, the protection of persons, state and society from offenses and crimes.

Forensic psychiatric examinations are prescribed to find out the individual psychological characteristics of the suspect or accused, witness and victim in the proceedings, and are carried out in institutions designated by the state. They are appointed and conducted when there are grounds for this in the relevant criminal and civil proceedings.

Keywords: *task, forensic psychiatric examination, question, criminal and civil proceedings, Civil Code of Ukraine, Criminal Code of Ukraine.*

УДК 007:[659.4+32.019.51]
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-233-237

Вероніка ЧЕКАЛЮК[©]

кандидат наук
із соціальних комунікацій, доцент
(м. Київ, Україна)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ МУЛЬТИМЕДІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто систему позиціонування держави на внутрішньому і зовнішньому ринках. Запропоновано авторську формулу іміджу лідера. Позитивне позиціонування на світовому ринку сприяє залученню інвестицій та розвитку країни. Створення іміджу починається зі створення персонального іміджу громадянина, національного лідера, що підсилить бренд країни.

Акцентується увага на мультимедійній комунікації, взаємодії об'єкта, імідж якого формується, з цільовою аудиторією через медіаінструменти. Проблема творення державного іміджу є найбільш пріоритетною сферою і для політиків, економістів, державотворців, освітян, педагогів, і для науковців.

Крізь призму медіа розглянуто світовий досвід формування національного іміджу та його впливу на громадськість, можливості його застосування до сучасних реалій України, запропоновано авторські пропозиції щодо створення українського бренду. Наукова стаття поєднує результати емпіричного дослідження, висновки, зроблені з власного досвіду авторки, персональних і колективних практичних експериментів, здійснених протягом 2005–2023 рр., а також дані експертних інтерв'ю, історичний, медіа та контент-аналіз державотворення. Підхід до формування іміджу України пропонується системний і послідовний.

Ключові слова: імідж, бренд, преса, медіаінструменти, громадська думка.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена важливими геополітичними змінами, за яких конкуренція між країнами сприяє створенню репутації та іміджу, що підтверджується появою низки важливих теоретичних, наукових і прикладних досліджень в Україні, США, Європі та країнах пострадянського простору, присвячених створенню іміджу та взаємодії ЗМІ з політикою, використанню ЗМІ у важливій сфері суспільної системи. Важливим у цьому аспекті є досвід вчених-практиків, іміджетворців у формуванні та розповсюдженні науково-практичних авторських технологій внесення в масову свідомість позитивного забарвлення об'єктного образу (імідж-суб'єкта). Аналізуючи генезис інформаційного простору України [1–2] в період з 1991 р. до 2023 р., спостерігаємо еволюцію медіасередовища, появу нових прийомів і методів комунікації. Нарівні з іншими гуманітарними та соціальними науками візуалізація набуває все більшої популярності серед практиків і сучасних науковців, тому спектр напрямів розвитку галузі та інтерпретації знань про іміджетворення зростає. За змістом і можливою спрямованістю іміджологія має наукове забарвлення залежно від сфери застосування, як-от: дипломатія, державне будівництво, військова справа, наука, бізнес, економіка, зв'язки з громадськістю, політологія, медицина, культура, мистецтво, шоу-бізнес, соціальна сфера, психологія, журналістика.

Вирішення проблеми створення іміджу держави є першочерговим завданням для дипломатів, працівників медіа, політиків, економістів, державних службовців, науковців. Від цього залежить політичний та економічний розвиток країни.

На сьогодні феномен створення іміджу за допомогою медіа-інструментів недостатньо розвинений. Вбачаємо за необхідне удосконалити та поглибити зміст поняття *іміджологія*, *іміджетворення* відповідно до сучасних реалій, котрим притаманна інноваційність, необхідність поєднання дієвих методологічних підходів та апробованих конкретних конкурентних перспектив.

© В. Чекалюк, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2080-2233>
vnika@ukr.net

Аналіз наявних досліджень вітчизняних і зарубіжних експертів свідчить про необхідність алгоритмізації напрацювань та створення висновків відповідно до запитів часу.

Парадигма іміджетворення полягає у виведенні прийнятного для застосування при формуванні іміджу України у світі дієвого алгоритму. Політичні й економічні реалії сьогодення диктують нові умови виходу з кризи і створення державного іміджу незалежної держави. Інформаційний простір України стрімко трансформується, набуває шанобливого інформаційного забарвлення у світовому інформаційному просторі. Для продуктивності загальних іміджетворюючих кроків виникає потреба у коригуванні діяльності ЗМІ як дієвого інструменту творення позитивного іміджу країни. Час змін потребує співпраці усіх суспільних ланок, виведення на продуктивний рівень професійної співпраці ЗМІ і державних органів, удосконалення внутрішньої редакційної політики. Як уникнути конфлікту інтересів та суспільних потрясінь, які прийоми й заходи необхідні для застереження негативних коливань у соціумі – головна тема для досліджень науковців-практиків, міжнародних і вітчизняних експертів. Медіа механізми формування позитивного державного іміджу у XXI ст. використовуються іміджмейкерами, політологами, науковцями на повну потужність. Вплив ЗМІ на формування іміджу держави є беззаперечним. Медіа та громадські організації формують і програмують імідж держави. Яким буде імідж України у світі, безпосередньо залежить від подачі матеріалів у ЗМІ, їхнього впливу на цільову аудиторію. Результатом професійно-етичної інформаційної кампанії є ґрунтовний фундамент незалежної й конкурентної держави, котрий окреслюємо певними маркерами: економічна незалежність і стабільність, послідовна дипломатична політика, інвестиційна привабливість держави, високий рівень туристичного інтересу до країни, незламність українців, військова міць та готовність і бажання лідерів налагоджувати дипломатичні відносини на всіх рівнях. У зв'язку з цим необхідно окреслити низку знакових іміджетворчих факторів, що впливають на сприйняття держави у світі крізь призму медіа.

Позиціонування країни, віддзеркалене у ЗМІ, значною мірою визначає її сприйняття [3–4]. Завдяки Євромайдану відбулося перезавантаження системи, апгрейд свідомості громадян. Останніми десятиріччями, задіюючи для блага країни власний досвід поразок і перемог, Україна стає брендом, зарекомендовує себе як приваблива для інвесторів, перспективна й конкурентна держава. Переломними подіями в історії України й світу стали епідемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення в Україну, воєнні злочини. У 2022–2023 рр. тема України незмінно очолює перші шпальти світових таблоїдів [5–6], де наша країна постає вільною європейською державою, з талановитими, освіченими і мужніми українцями потерпає від агресії з боку росії. Україна отримує світову військову, гуманітарну й політичну підтримку у боротьбі з загарбником.

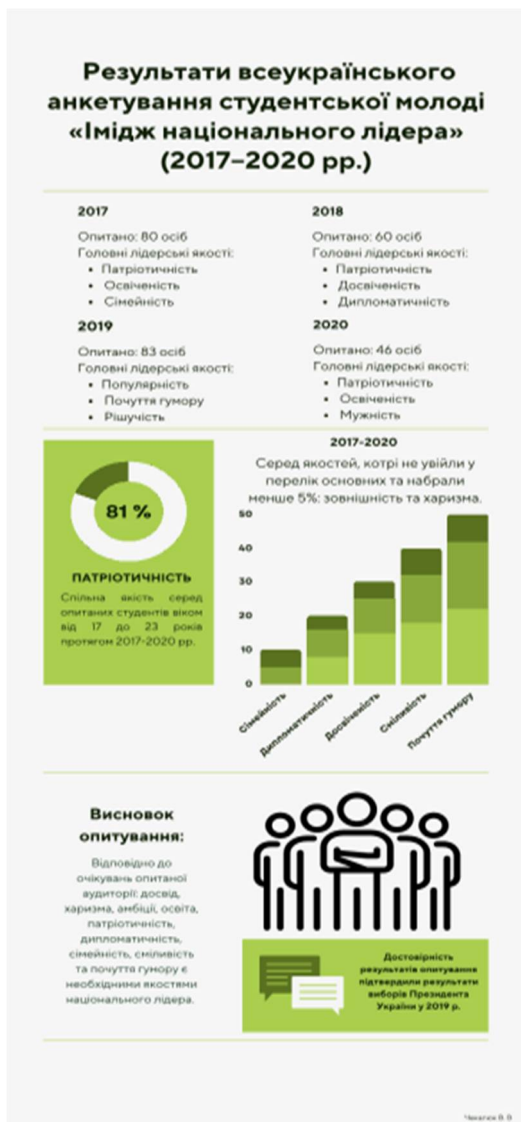
Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У своїй роботі звертаємося до класичних і новітніх наукових розвідок, доробок А. Гулієва [7], Б. Гаврилишина [8], Т. Снайдера [9], С. Анхольта, Т. Адамса, Д. Пфайфера, а також світових лідерів-новаторів, зокрема, Лі Куан Ю, М. Кайку, Й. Бергер, Л. Пейджа, Ф. Фукуями, політиків і дипломатів Г. Удовенка, Б. Тарасюка та ін., котрі виходили з різних уявлень про сутність іміджу, масову комунікацію, процеси сприйняття інформації та закономірності формування громадської думки.

Питання формування іміджу держави є актуальним і невирішеним, відсутній єдиний алгоритм творення іміджу, а час потребує нових ефективних наукових методів і рішучих практичних кроків, численних комплексних досліджень в умовах трансформації інформаційного простору й геополітичної ситуації, цю тему ретельно досліджено у працях науковців-практиків [10, 11].

У процесі розв'язання наукової проблеми опрацьовано гіпотезу: бренд-імідж-репутація держави залежать від дій та взаємодії різних суб'єктів: національних лідерів, представників влади усіх рівнів, бізнесу та культурних індустрій, громадського сектору та кожного громадянина [12].

Мета статті – дослідити формування іміджу України, сформованого у ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення окресленої мети було проведено стандартне і творче опитування, пошукову роботу у фокус-групах. Здійснено моделювання «Імідж національного лідера», «Лідер – це Я».

Протягом 2017–2020 рр. нами було проведено всеукраїнське анкетування студентської молоді «Лідер – це Я. Чи відповідаю я лідерським якостям», що охопило осіб віком від 18 до 24 років:

Так, студентам було запропоновано окреслити якості національного лідера: 1) написати перелік якостей національного лідера; 2) назвати історичну постать лідера, котрий відповідає уявленням опитуваного, яким саме має бути лідер; 3) назвати відому людину в Україні як потенційного очільника України на чергових президентських перегонах.

Загалом було проаналізовано 580 анкет, отримані результати використано для створення імідж-карти лідера. Отже, лідер (цілеспрямована особистість, наділена владою) повинен мати конкурентоспроможний, привабливий, доцільний образ, доречний у конкретних суспільних, ментальних, соціальних, історичних обставинах.

Приклади анкети:

– АНКЕТА 1) ПІБ, вік, освіта, місце народження. Назвати 5 якостей національного лідера (довільна форма). Час на виконання: 15 хв.;

– АНКЕТА 2) ПІБ, вік, освіта, місце народження. Розписати кожну з окреслених у власній анкеті якостей національного лідера в контексті реальних потреб суспільства. Час на виконання: 45 хв.

Далі – робота у фокус-групах, діалог, обговорення на тему «Лідер – це Я».

Завдання: написати міні-есе (до 3 тис. знаків з пробілами), переконати

аудиторію, чому лідер – це Ви, пояснити аудиторії про власне рішення і відповідність якостям національного лідера. Час на виконання: 120 хв.

Робота у фокус-групах.

Студентів умовно було поділено на три групи за регіонами України (Схід, Центр, Захід). Завдання: Лідер (студент, котрий вважав себе національним лідером) зачитував есе для присутніх.

Кожна група (у якості виборців, за чергою) критикувала й ставила запитання Лідеру, учасники дискутували щодо відповідності заявленим якостям. Таким чином, було усвідомлено, що імідж держави залежить від кожного, так з'явився слоган: «ВІЗЬМИ І ЗРОБИ САМ».

Результати всеукраїнського опитування студентської молоді «Лідер – це Я. Чи відповідаю я лідерським якостям» (2017–2020 рр.)

Рік	Опитано	Головні лідерські якості
2017	80 осіб	Патріотичність, Освіченість, Сімейність
2018	60 осіб	Патріотичність, Досвіченість, Дипломатичність
2019	83 осіб	Популярність, Почуття гумору, Рішучість
2020	46 осіб	Патріотичність, Освіченість, Мужність

Отже, представлена імідж-карта для національного лідера (політика, громадського діяча) має бути прийнятною для сприйняття всіма верствами населення.

Завданням іміджмейкера є підсилення й тиражування існуючих чеснот і створення нових привабливих аспектів лідера у ЗМІ, де головними є чинники: стабільна, патріотично орієнтована політична позиція, курс у вигідному державі напрямі, владний і мудрий лідер, гармонійна особистість, високий рівень освіченості, прагнення до саморозвитку, сингулярність та відкритість

до ЗМІ і громадськості, певна меритократичність, тобто така організація праці, за якої домінує орієнтація на заохочення досягнень та ефективності (кожному за здібностями). Демонстрація поваги до закону і влади, дотримання етичних норм і свободи слова, партнерство на всіх рівнях, створення умов для мирного співіснування на території держави; ведення інвестиційної політики в інтересах України, практичне застосування інновацій і світових здобутків у всіх сферах, патріотично-духовний аспект діяльності лідера, освітні програми, інвестиція у навчальні установи, заохочення до розвитку науки і технологій (започаткування власних іменних стипендій для студентів, грошові винагороди для переможців освітянських олімпіад тощо), – названі чесноти є тими рупорами, за допомогою яких, формуючи меседжі й інформаційні приводи, можна ефективно керувати медіа в інтересах поширення ідей і тим самим формувати імідж лідера.

Імідж-карта передбачає не лише візуальний образ, а й смислове наповнення об'єкта іміджетворення. Оновлені дані спостережень та експериментів дають змогу представити системний погляд і аналіз інновацій у творенні іміджу у ЗМІ, запропонувати власний алгоритм творення державного іміджу.

У результаті здійсненого дослідження виведено таке визначення бренду України – це певною мірою ідентифіковане географічно місце розташування країни і комплекс асоціацій, пов'язаних із нею. Державний бренд – це поєднання історичних цінностей і сьогодення країни, її образ, імідж, репутація громадських і державних діячів, участь у міжнародних проектах, рівень освіти і освіченості громадян, сучасна медична сфера, наукові та спортивні і культурно мистецькі досягнення тощо.

Висновки. У конкурентному, маркетингово розвиненому Всесвіті брендинг є основою стратегії, що має підсилити конкурентну спроможність країни. Держави, що інвестують у імідж, використовують брендинг, щоб досягти результатів у всіх сферах, зокрема бізнесі і науці, бути цікавими для інвестицій, туризму та експорту і стати перспективними прибутковими, а не збитковими галузями. Рівень сприйняття України у світі диктується матеріалами, висвітленими у ЗМІ, зумовлений способом життя громадян. Станом на 2014–2023 рр. Україна досягла апогею популярності у світі, проте її імідж потребує копіткої фахової роботи. Позитивним вважаємо імідж держави, зафіксований громадською думкою, сформований під впливом ЗМІ, за умов довгострокового демократичного лідирування, прагнення країни до розвитку всіх сфер та моральної досконалості і гармонії окремих осіб, де кожен громадянин – складова успішної держави. Позитивний імідж держави трактуємо як стабільний, аргументований економічними показниками, за відсутності рецесії та корупції, зі збереженням ідентичності, культурних та історичних надбань і традицій, державної цілісності.

Список використаних джерел

1. Сприйняття України в Німеччині. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-germany/>.
2. Сприйняття України в Польщі. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/>.
3. Сприйняття України в США. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-usa/>.
4. Сприйняття України в Японії. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-japan/>.

5. Сприйняття України у Великій Британії. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-uk/>.
6. Сприйняття України у Франції. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-france/>.
7. Гулієв А. Д. Право зовнішніх зносин : підруч. Київ : НАУ, 2012. 488 с.
8. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє : доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. 3-є вид., доп. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2009. 248 с.
9. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. Київ : Дух і літера, 2014. 232 с.
10. Чекалюк В. В. Вплив іміджу Президента на формування іміджу держави. *Інформаційне суспільство*. 2015. Вип. 22. С. 28–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2015_22_7.
11. Чекалюк В. В. Методологія іміджування держави на світовому ринку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 98–106.
12. Чекалюк В. В. Створення атрактивного іміджу держави на світовому медіаринку. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2016. № 1. С. 156–164.

Надійшла до редакції 28.09.2023

References

1. Spryiniattia Ukrainy v Nimechchyni [Perception of Ukraine in Germany]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-germany/>. [in Ukr.].
2. Spryiniattia Ukrainy v Polshchi [Perception of Ukraine in Poland]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/>. [in Ukr.].
3. Spryiniattia Ukrainy v SShA [Perception of Ukraine in the USA]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-usa/>. [in Ukr.].
4. Spryiniattia Ukrainy v Yaponii [Perception of Ukraine in Japan]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-japan/>. [in Ukr.].
5. Spryiniattia Ukrainy u Velykii Brytanii [Perception of Ukraine in Great Britain]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-uk/>. [in Ukr.].
6. Spryiniattia Ukrainy u Frantsii [Perception of Ukraine in France]. *Ukrainian institute*. URL : <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-france/>. [in Ukr.].
7. Huliiiev, A. D. (2012) Pravo zovnishnikh znosyn [The right of external communication] : pidruch. Kyiv : NAU. 488 p. [in Ukr.].
8. Havrylyshyn, B. D. (2009) Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie [Towards efficient societies: Road signs to the future] : dop. Rymskomu Klubovi / uporiad. V. Rubtsov. 3-ye vyd., dop. Kyiv : Univ. vyd-vo «Pulsary». 248 p. [in Ukr.].
9. Snaider, T. (2014) Ukrainska istoriia, rosiiska polityka, yevropeiske maibutnie [Ukrainian history, Russian politics, European future]. Kyiv : Dukh i litera. 232 p. [in Ukr.].
10. Chekaliuk, V. V. (2015) Vplyv imidzhu Prezydenta na formuvannia imidzhu derzhavy [The influence of the image of the President on the formation of the image of the state]. *Informatsiine suspilstvo*. Vyp. 22, pp. 28–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2015_22_7. [in Ukr.].
11. Chekaliuk, V. V. (2016) Metodolohiia imidzhuvannia derzhavy na svitovomu rynku [Methodology of impersonating the state on the world market]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Vyp. 23(2), pp. 98–106. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23(2)_15). [in Ukr.].
12. Chekaliuk, V. V. (2016) Stvorennia atraktyvnoho imidzhu derzhavy na svitovomu mediarynku [Creating an attractive image of the state on the global media market]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia : Sotsialni komunikatsii*. № 1, pp. 156–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_1_32. [in Ukr.].

ABSTRACT

Veronika Chekaliuk. Theoretical and methodological principles of modeling the image of the state in the context of multimedia communication. The system of state positioning on the domestic and foreign markets is considered. The author's formula of the leader's image is proposed.

Positive positioning on the world market contributes to the attraction of investments and the development of the country. Creating an image begins with the creation of a personal image of a citizen, a national leader, which will strengthen the country's brand. The factor that will strengthen the authority of the state is the fight against corruption, not in words, and the transparency of the system according to the scheme of priorities: People – State – Stable economy – Human rights (author's concept). The image of the state and its investment attractiveness are formed on many levels. These are the actions of authorities, international economic relations at the level of companies, coverage of information in the mass media; projects of public diplomacy and behavior of Ukrainian citizens in Ukraine and abroad. Work on the image of the state consists in creating the most attractive image of the country, replicating positive and attractive information manifestations in the world media and attracting the attention of foreign investors and international partners, whose activities will be relevant for the formation of the state and improvement of the standard of living of its citizens.

Attention is focused on multimedia communication, the interaction of the object whose image is being formed with the target audience through media tools. The problem of creating a state image is the most priority area for politicians, economists, state-makers, educators, pedagogues, and scientists.

Keywords: image, brand, media, media tools, social opinion.

УДК 343.982.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-238-245

Анна ЯРОШ[®]

кандидат юридичних наук

(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз СБУ,
м. Київ, Україна)

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» В УКРАЇНСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ ОНЛАЙН-ДИСКУРСАХ

Дослідження полягає в аналізі лінгвістичних засобів вираження «мови ворожнечі» на прикладах українського та англійського онлайн-дискурсу. Наукова новизна полягає в тому, що це дослідження є одним із перших, в якому комплексно проаналізовано лінгвістичні вияви «мови ворожнечі» як в українському, так і англійському онлайн-дискурсі. У статті розглянуто наявні дефініції поняття «мова ворожнечі» як в законодавстві, так і в працях лінгвістів. Визначено, що головною ознакою риторики ворожнечі є диференціювання людей на «своїх» та «чужих». Проаналізовано лінгвістичні засоби виявів «мови ворожнечі» на прикладах українського та англійського онлайн-дискурсу. Визначено спільні та відмінні риси у виявах «мови ворожнечі» в онлайн-дискурсі. Серед спільних рис можна виділити: прямі або завуальовані заклики до насильства та дискримінації; твердження про кримінальність та неповноцінність тієї чи іншої релігійної чи етнічної групи (використання нетолерантних слів, слів-ярликів); створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи, згадування у принизливому, образливому контексті (використання нетолерантних слів, слів з негативною конотацією, негативно забарвлених емоційних епітетів); поділ на «Ми-групу» і «Вони-групу» (використання констативної протиставлення і порівняння, яскравих прикметників із позитивним і негативним значенням, де «ми» – завжди позитивні, а «вони» – навпаки, негативні). Серед відмінних рис, зважаючи на проаналізований матеріал, можна зазначити, що в англійському онлайн-дискурсі більше виявів «мови ворожнечі», що ґрунтуються на расовій нетерпимості. Перспективи подальших досліджень вбачаються в узагальненні особливостей здійснення лінгвістичного дослідження, зважаючи на специфіку «мови ворожнечі» як українського, так і англійського онлайн-дискурсу.

Ключові слова: мова ворожнечі, онлайн-дискурс, лінгвістичні засоби, нетерпимість, дискримінація, розпалювання ворожнечі.

Постановка проблеми. «Мова ворожнечі» (або «мова ненависті») набуває все більшого поширення в сучасному світі. Мас-медіа й соціальні мережі на сьогодні є основною платформою поширення хейту в суспільстві й англійський онлайн-дискурс не виняток, оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування. Зокрема, в онлайн-просторі спостерігається збільшення випадків виявів «мови ворожнечі», що ґрунтуються на расовій, релігійній, національній та іншій нетерпимості. Однак сам термін «мова ворожнечі» залишається досить суперечливим, оскільки немає єдиного визначення як в документах міжнародних інституцій, так і в працях лінгвістів. Беручи до уваги масштаб поширення цього явища як в Україні, так і у світі, також той вплив, який чинить «мова ворожнечі» на окремого індивіда та суспільство загалом, досі мало дослідженим питанням з погляду лінгвістичного дослідження залишається те, якими лінгвістичними засобами виражається «мова ворожнечі» як в українському, так і в англійському онлайн-дискурсі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Словосполучення «мова ворожнечі» є аналогом англійського поняття «hate speech», яке бере свій початок ще з ХХ ст. Вперше словосполучення «hate speech» вжив у своїй книзі «Hate Speech: The History of an American Controversy» американський дослідник С. Волкер [1]. Досліджували вияви «мови ворожнечі», зокрема, такі науковці: А. Денисова, О. Коробкова, А. Браун, М. Аніс, Н. Четті, С. Алатур, А. Бойко, Г. Прищеп, К. Рускевич, І. Богданова, О. Лептуга, О. Расулова, А. Соломахін, В. Загороднюк, К. Сірінюк-Долгарьова.

© А. Ярош, 2023

Anita_2904@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0291-7061>

Мета: проаналізувати лінгвістичні засоби вираження «мови ворожнечі» на прикладах українського та англійського онлайн-дискурсу. Завдання: розглянути визначення поняття «мова ворожнечі» як в законодавстві, так і в працях лінгвістів; проаналізувати лінгвістичні засоби вираження «мови ворожнечі» як в українському, так і в англійському онлайн-дискурсі; визначити спільні та відмінні риси лінгвістичних виявів «мови ворожнечі» як в українському, так і в англійському онлайн-дискурсі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні досі немає єдиного загального визначення поняття «мова ворожнечі», як і єдиного підходу до його перекладу: інколи англійський відповідник «hate speech» перекладають як «мова ворожнечі», «мова ненависті», «риторика ворожнечі», «риторика ненависті», «хейт спіч».

Щодо міжнародної практики визначення цього поняття, то, наприклад, у статті 4 Міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації констатується: «Держави-учасниці засуджують будь-яку пропаганду й усі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження, або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі і зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викоренення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації» [11].

Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 15 визначає «мову ворожнечі» як обстоювання, заохочення або підбурювання у будь-якій формі до приниження, ворожнечі або паплюження щодо певної особи чи групи осіб, а також будь-які вияви утиску, образ, створення негативних стереотипів, стигматизації або погроз щодо такої особи чи групи осіб (і будь-яке виправдання всіх цих форм вираження) за ознакою раси, кольору шкіри, походження, національної або етнічної належності, віку, інвалідності, мови, релігії чи вірування, статі, гендеру, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та інших характеристик або статусу особи [6].

У Міжнародному пакті про громадянські й політичні права говориться: «Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом» [12].

ОБСЄ визначає «мову ворожнечі» як «різноманітні види висловлювань, засновані на ворожнечі, що демонструють чи розпалюють ворожнечу щодо групи осіб (чи окремої особи) через її належність до групи» [7].

При цьому «мова ворожнечі» може бути спрямована як на окрему особу, так і на групу людей, які не відповідають певним критеріям, тому піддаються дискримінації. Не належить до «мови ворожнечі» контент, який має дуже негативну конотацію, якщо він стосується конкретної особи і не ототожнює її з конкретною соціальною групою.

Із мовознавчого погляду мова ворожнечі – це «лінгвістичні засоби вираження різко негативного ставлення до будь-яких явищ суспільного життя, а також до людей, що є носіями інших, протилежних автору, духовних цінностей» [5]; «мовне вираження інтолерантності або лінгвістично виражена нетолерантність» [9].

А. Браун визначив мову ненависті як «будь-яку текстову чи словесну практику, яка стосується питань дискримінації чи насильства щодо людей, зважаючи на їх расу, етнічну належність, національність, релігію, сексуальну орієнтацію та гендерну належність» [3, с. 428].

На думку М. Аніс, мова ненависті може виникати в різних мовних стилях і в певних діях, таких як образа, провокація та агресія [1, с. 47–50].

Н. Четті та С. Алатур поділяють мову ненависті на три категорії: гендерна, релігійна, расистська [4, с. 108–118].

А. Бойко зауважує, що мова ненависті у ЗМІ допомагає «диференціювати суспільство та ідентифікувати його представників за принципом «ми – вони», «свій – чужий», що призводить до дегуманізації» [13, с. 178].

За визначенням Г. Прищепи, «мова ненависті» є технологією, спрямованою на зміну ціннісних установок різних цільових аудиторій, на формування уявлень як про ворога, так і про співгромадян, які потрапляють під категорії «інший», «чужий» і «незрозумілий» [15, с. 107].

Здебільшого йдеться про публічні висловлювання, що стосуються засобів масової інформації та публічних людей, переважно політиків. Носії «мови ворожнечі» ділять

суспільство на «таких» та «інших», «своїх» та «чужих», створюючи інгрупу (свої) та аутгрупу (чужі), яку вбачають такою, що становить загрозу для інгрупи, наділяючи її рисами, що не є притаманними загальноприйнятим стереотипам суспільства.

Корпус «риторики ненависті» великий і розмитий: це необов'язково повинен бути прямий заклик до насильства чи розпалювання ворожнечі, зазначає К. Рускевич. Єдине визначення, яке завжди чітко простежується – це зв'язки-протиставлення «я та інший» або «ми та інші» [19].

Національне законодавство не містить поняття «мова ворожнечі». Водночас окремі норми та положення законодавчих актів спрямовані на попередження та недопущення порушення прав людини, дискримінації та розпалювання ворожнечі за будь-якими ознаками.

Відповідно до ст. 34 Конституції України «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [8].

Стаття 28 Закону України «Про інформацію» встановлює неприпустимість зловживання правом на інформацію: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» [16].

Стаття 36 Закону України «Про медіа» накладає заборону на «висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності» [17].

Конструкції «мови ворожнечі» можуть бути явними й прихованими. Відкрита агресія, аж до закликів до фізичного знищення «чужих», є порушенням не тільки норм журналістської етики, але й злочином. В Україні передбачена кримінальна відповідальність за використання та поширення «мови ворожнечі». Згідно зі ст. 161 Кримінального кодексу України «умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [10]. Тому представники ЗМІ намагаються вдаватися до такого прийому нечасто й тільки в разі цитування, тобто переповідання чужої думки, проте бувають винятки.

Розглянемо деякі лінгвістичні вияви «мови ворожнечі» на прикладі українського онлайн-дискурсу.

1. Завуальовані заклики до насильства та дискримінації. «Невідомі вандали чорною фарбою замалювали очі скульптури, також на монументі з'явилися нацистські символи й написи *«Хайль Гітлер»* і *«Смерть жидам»*. Наявна прихована дискримінація у вигляді загальних гасел для створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи [2, с. 8–9].

2. Пряме підбурювання до дискримінації, зокрема у вигляді загальних гасел. «Нам не надо втохивать проклятый Донбасс в пакете с Минской капитуляцией. *Донбасс – это рак*» [18].

3. Створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи. «Поки що кількість *біженців* для області не критична. Щоправда, деякі люди, які допомагають біженцям, уже розповідають, що інколи бувають інциденти. Замість подяки вони чують матірні грубі слова й нарікання на недостатній ... сервіс». Наявні нетолерантні вислови, а також тенденційний добір фактів – наводяться лише негативні риси ромів, що створює їхній негативний образ [18].

4. Виправдання історичних випадків насильства. «Ректор Закарпатського угорського університету в м. Берегово Ілдико Орос на мітингу в Будапешті *порівняла Україну з фашистами*. На її думку, сьогоднішні події в Україні *«нагадують події минулого-позаминулого століть з переслідуванням євреїв»* (Деро Харків», 26.10.2018). «Мова ворожнечі» полягає у створенні образу українського народу, зокрема представників його влади, як розумово відсталих людей, що не мають моральних принципів і підтримують

нацистський або фашистський режими. У прикладі використана негативно забарвлена жаргонна лексика, оказіональні вислови з негативним відтінком [2, с. 9].

5. Публікації та висловлювання, які піддають сумніву загально визнані історичні факти насильства й дискримінації «Все предъявляемое к *российскому Крыму* претензии, которые переодически появляются в недружественных СМИ и касаются нарушения права этнических украинцев и крымских татар на обучение на родном языке, не просто лишены каких-либо оснований, а являются политической спекуляцией, призванной в который раз «отравить» мировое общественное сознание «страшилкой» о *массовых репрессиях гражданского населения и «жутких» нарушениях прав человека в Крыму*» [18].

6. Твердження про неповноцінність певної соціальної чи національної групи. Побитий незрячий *біженець* скаржитися на бездіяльність правоохоронців. Незрячий *переселенець-інвалід* з окупованого Донбасу Сергій Пономаренко запевняє, що його протиправно виселили з модульного містечка у Нікополі, при цьому жорстоко побили. Поліція ж відмовилась відкрити кримінальну справу («Історична правда», 24.10.2018). Використання нетолерантного слова «інвалід» замість «люди з особливими потребами», чи «люди з обмеженою мобільністю», чи «люди, які мають інвалідність», а також юридично й етично неграмотне використання слова «біженець» замість «вимушений переселенець» чи «внутрішньо переміщена особа» створюють відчуття навішеного ярлика, мовляв, таку людину інакше й не можна назвати. Таке принизливо формалізоване ставлення викликає в читачів, які не належать до вказаних груп, внутрішній шовінізм [2, с. 9].

7. Твердження про кримінальність тієї чи тієї етнічної або релігійної групи. «У Франківську *цигани-зłodії* зімітували приступ епілепсії й вкрали у жінки 36 тис. грн». Автор використовує нетолерантний вислів «цигани-зłodії», що криміналізує та створює їхній негативний образ, а також наявний тенденційний добір фактів – наводяться лише негативні риси ромів [21, с. 174].

8. Згадка певної групи або її представників у принизливому або образливому контексті. «Закинуте приміщення дитсадку, що на вул. Кривоноса, 7 А, облюбували *бомжі й наркомани*. Всюди – гори сміття та сумнівні компанії». Крім некоректного використання слова «бомж», бачимо нетолерантне вживання слова «наркомани» (правильно – «наркотично залежні» або «люди з наркотичною залежністю») [2, с. 10].

Оскільки англійська мова є мовою країн із надзвичайно різноманітним етнічним складом населення, тому відображає складні суспільні процеси взаємодії представників різних етносів і народів. У зв'язку з цим можна спостерігати дискримінацію одних іншими. Розглянемо деякі вияви «мови ворожнечі» на прикладі англійського онлайн-дискурсу.

1. Прямі заклики до дискримінації або насилля (жорсткий ступінь вияву «мови ворожнечі»). Прикладом висловлювань такого типу є расові висловлювання щодо етнічної інтеграції: «We the pupils of this school don't want negroes in our school!» (The New York Times Upfront, 22.04.2019) [14].

2. Звинувачення певної етногрупи в негативному впливі на суспільство через твердження про кримінальність та неповноцінність того чи іншого етносу (середній ступінь вияву «мови ворожнечі»). Такі заклики дуже часто лунають у медіапросторі в бік мігрантів і біженців. Зокрема, британська газета Daily Star опублікувала 13 листопада 2013 р. статтю під заголовком «Roma migrant invasion will start UK riots», в якій ромів-мігрантів закликали «змінити свою культуру», не вештатися по вулицях цілий день, перестати смітити та перестати жити в домівках, де проживає багато людей. Подібні описи-звинувачення етнічної групи в антисоціальної поведінці впливають на формування негативного ставлення читачів до ромів і до мігрантів загалом [14].

3. Створення негативного іміджу певної групи суспільства, протиставлення однієї групи іншій («Ми-група», «Вони-група»), згадування групи або її членів у принизливому або образливому контексті, твердженням про моральні недоліки соціальної групи та про те, що одна група створює незручності для існування іншої (слабкий ступінь вияву «мови ворожнечі»). Такі висловлювання часто актуалізуються переважно під час побутового спілкування, коли люди різного етнічного походження проживають на одній території (є сусідами) тощо. Наприклад, «Everywhere we live, our neighbors may commit gun violence. Everywhere live, the police may commit gun violence on us or on our neighbors» (New York Times, 16.09.2020). У наведеному фрагменті слабкий ступінь лінгвістичної агресії виявляється шляхом згадування криміногенності індивідів («our neighbors may commit gun violence») [14].

4. Використання етнофолізмів (слів з негативними конотаціями на позначення представників певної етнічної групи або національності). Яскравим прикладом є сайт Daily Mail Online, зокрема в публікації від 2 червня 2019 року під заголовком «Racist AND a fraud: Charity director Pamela Taylor, who infamously made racist remark about former First Lady Michelle Obama is JAILED for embezzling \$18,000 of FEMA cash after lying about her 'flooded' apartment». Йдеться про ув'язнення жінки, звинуваченої в шахрайстві. Крім неправомірних дій героїні історії, в тексті згадуються її расистські вислови, спрямовані проти колишньої Першої леді США Мішель Обама, яку жінка назвала «Аре» (від англ. «мавпа»). «It will be refreshing to have a classy, beautiful, dignified First Lady in the White House. I'm tired of seeing a [sic] Are in heels» («Стильна, красива, гідна Перша леді в Білому домі буде ковтком свіжого повітря. Я втомилась бачити [цю] мавпу на підборах») [20, с. 221].

5. Часте використання в ролі стилістичних засобів негативних забарвлених емоційних епітетів, порівнянь, метафор. Подібний підхід прослідковується в публікації від 13 серпня 2016 року під назвою «Two Muslim men are accused of defrauding \$27MILLION in benefits for childcare centres that never existed – as police investigate whether money was used to fund ISIS» («Двох мусульманських чоловіків звинувачують у шахрайстві на 27 мільйонів доларів, що призначалися для допомоги центрам із догляду за дітьми, які ніколи не існували; поліція розслідує, чи було використано гроші для фінансування ІДІЛ»). У статті зосереджено увагу на мусульманському походженні шахраїв (використаний епітет «Muslim»), які обдурювали громадян, збираючи кошти нібито для допомоги дітям, хоча жодних фактів на підтвердження цих припущень видання не надає [20, с. 222].

Зважаючи на вищевикладене, можна окреслити такі спільні риси: прямі або завуальовані заклики до насильства та дискримінації; твердження про кримінальність та неповноцінність тієї чи іншої релігійної чи етнічної групи (використання нетолерантних слів, слів-ярликів); створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи, згадування в принизливому, образливому контексті (використання нетолерантних слів, слів з негативною конотацією, негативно забарвлених емоційних епітетів); поділ на «Ми-групу» і «Вони-групу» (використання конструкцій протиставлення й порівняння, яскравих прикметників із позитивним і негативним значенням, де «ми» – завжди позитивні, а «вони» – навпаки, негативні). Серед відмінних рис, зважаючи на проаналізований матеріал, можна зазначити, що в англійському онлайн-дискурсі більше виявів «мови ворожнечі», що ґрунтуються на расовій нетерпимості.

Наукова новизна полягає в тому, що це дослідження є одним із перших, в якому комплексно проаналізовано лінгвістичні вияви «мови ворожнечі» як в українському, так і англійському онлайн-дискурсі.

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що «мова ворожнечі» наявна як в українському, так і в англійському онлайн-дискурсі та спрямовується як проти власного населення, так і проти іноземців різного етнічного, расового, релігійного чи національного походження. Головною ознакою риторики ворожнечі є диференціювання людей на «своїх» та «чужих». Серед спільних рис можна виділити: прямі або завуальовані заклики до насильства та дискримінації; твердження про кримінальність та неповноцінність тієї чи іншої релігійної чи етнічної групи (використання нетолерантних слів, слів-ярликів); створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи, згадування в принизливому, образливому контексті (використання нетолерантних слів, слів з негативною конотацією, негативно забарвлених емоційних епітетів); поділ на «Ми-групу» і «Вони-групу» (використання конструкцій протиставлення й порівняння, яскравих прикметників із позитивним і негативним значенням, де «ми» – завжди позитивні, а «вони» – навпаки, негативні). Серед відмінних рис, зважаючи на проаналізований матеріал, можна зазначити, що в англійському онлайн-дискурсі більше виявів «мови ворожнечі», що ґрунтуються на расовій нетерпимості. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в узагальненні особливостей здійснення лінгвістичного дослідження, зважаючи на специфіку «мови ворожнечі» як українського, так і англійського онлайн-дискурсу.

Список використаних джерел

1. Anis M. Y., Maret U. S. Hate speech in Arabic Language : International Conference on Media Studies, September, 2017. S. 47–50.
2. Богданова І., Лепуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. *Український світ у наукових парадигмах : зб. наукових пр. Харків. нац. педагогічного ун-ту*

імені Г. С. Сковороди. Харків : ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 6–11.

3. Brown A. What is hate speech? Part 1: The Myth of Hate: *Law Philos.*, 2017. Vol. 36. No. 4. S. 419–468.
4. Chetty N., Alathur S. Hate speech review in the context of online social networks: *Aggress. Violent Behav.*, 2018. Vol. 40. S. 108–118.
5. Денисова А. В. Язык вражды: некоторые особенности судебных лингвистических экспертиз. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-vrazhdy-nekotorye-osobennosti-sudebnyh-lingvisticheskikh-ekspertiz> (дата звернення: 06.08.2023).
6. Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 15: протидія мові ворожнечі від 08.12.2015. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hatespeech-ukrainian-tran/1680a11674> (дата звернення: 06.08.2023).
7. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. *Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ*. URL: <https://www.osce.org/uk/node/180336> (дата звернення: 06.08.2023).
8. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.08.2023).
9. Коробкова О. С. Маркеры языка вражды в номинациях этнической принадлежности: социолингвистический аспект. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markery-yazyka-vrazhdy-v-nominatsiyah-etnicheskoj-prinadlezhnosti-sotsiolingvisticheskiy-aspekt> (дата звернення: 06.08.2023).
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.08.2023).
11. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 04.01.1969. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 06.08.2023).
12. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 06.08.2023).
13. Мова ворожнечі, мова ненависті, hate speech. *Енциклопедія прав людини: соціальнопедагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. Житомир : Волинь, 2014. С. 178–179.
14. Мова ворожнечі у ЗМІ: якою вона буває та до чого призводить (інфографіка). *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/advice/mova-vorojnechi-u-zmi-yakoyu-vona-buvae-ta-do-chogo-prizvodit-infografika-i2374> (дата звернення: 06.08.2023).
15. Прищепя Г. «Мова ненависті» як лінгвістичний маркер «гібридної війни». *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (2). С. 98–112.
16. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 06.08.2023).
17. Про медіа : Закон України від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2350> (дата звернення: 06.08.2023).
18. Расулова О. Як журналістам не вдаватися до мови ворожнечі. URL: <https://medialab.online/news/vorozhnecha/> (дата звернення: 06.08.2023)
19. Рускевич К. Риторика ненависті. URL: <https://liva.com.ua/ritorika-nenavisti.html> (дата звернення: 06.08.2023).
20. Сірінюк-Долгарьова К. Г. Мова ненависті в сучасних англійських онлайн-медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71). № 4. Ч. 3. С. 219–224.
21. Соломахін А. Ф., Загороднюк В. С. Мова ворожнечі в українських засобах масової інформації: етнотема та специфіка її висвітлення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71). № 6. Ч. 3. С. 172–176.
22. Walker S. Hate Speech: The History of an American Controversy. Lincoln: University of Nebraska Press, 1994. 217 s.

Надійшла до редакції 20.11.2023

References

1. Anis, M. Y., Maret, U. S. (2017) Hate speech in Arabic Language : International Conference on Media Studies, September, pp. 47–50.
2. Bohdanova, I., Leptuha, O. (2020) «Mova vorozhnechi» v tekstakh ukrainskomovnoho mediaprostoru ["Hate speech" in the texts of the Ukrainian-language media space]. *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh : zb. naukovykh pr. Kharkiv. nats. pedahohichnoho un-tu imeni H. S. Skovorody*. Kharkiv : KhIFT, issue 7, pp. 6–11. [in Ukr.].
3. Brown, A. (2017) What is hate speech? Part 1: The Myth of Hate: *Law Philos.*, Vol. 36. No. 4, pp. 419–468.
4. Chetty, N., Alathur, S. (2018) Hate speech review in the context of online social networks: *Aggress. Violent Behav.*, vol. 40, pp. 108–118.
5. Denisova, A. V. Yazyk vrazhdy: nekotorye osobennosti sudyebnykh lingvisticheskikh ekspertiz [Hate speech: some features of judicial linguistic examinations]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-vrazhdy-nekotorye-osobennosti-sudebnyh-lingvisticheskikh-ekspertiz> (access date: 06.08.2023). [in russ.].

6. Zahalnopolitychna rekomendatsiia Yevropeiskoi komisii proty rasyzmu ta neterpymosti (YeKRN) № 15: protydiia movi vorozhnechi vid 08.12.2015. [General Policy Recommendation of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) No. 15: Combating Hate Speech dated December 8, 2015] URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hatespeech-ukrainian-tran/1680a11674> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
7. Zlochyny na grunti nenavysti: poperedzhennia ta reahuvannia. [Hate crimes: prevention and response]. *Informatsiino-dovidkovyi posibnyk dlia hromadskykh orhanizatsii u rehioni OBSYe*. URL: <https://www.osce.org/uk/node/180336> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
9. Korobkova, O. S. Markery yazyka vrazhdy v nominatsiyakh etnicheskoi prinadlezhnosti: sotsyolingvisticheskiy aspekt [Markers of the language of hostility in nominations of ethnic affiliation: sociolinguistic aspect]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markery-yazyka-vrazhdy-v-nominatsiyah-etnicheskoy-prinadlezhnosti-sotsyolingvisticheskiy-aspekt> (access date: 06.08.2023). [in russ.].
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
11. Mizhnarodna konventsiiia pro likvidatsiiu vsikh form rasovoi dyskryminatsii vid 04.01.1969 [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination of January 4, 1969]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16.12.1966 [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
13. Mova vorozhnechi, mova nenavysti, hate speech [Language of hostility, hate speech]. *Entsyklopediia prav liudyny: sotsialnopedahohichnyi aspekt : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. prof. N. A. Seiko; vidp. red. N. P. Pavlyk. Zhytomyr : Volyn, 2014, pp. 178–179. [in Ukr.].*
14. Mova vorozhnechi u ZMI: yakoiu vona buvae ta do choho pryzvodyt (infografika) [Hate speech in the mass media: what it is like and what it leads to (infographic)]. *Instytut masovoi informatsii*. URL: <https://imi.org.ua/advice/mova-vorozhnechi-u-zmi-yakoyu-vona-buvae-ta-do-chogo-pryzvodit-infografika-i2374> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
15. Pryshchepa, H. (2017) «Mova nenavysti» yak linhvistychnyi marker «hibrydnoi viiny» ["Hate speech" as a linguistic marker of "hybrid war"]. *Psykholinhvistyka. Psykholynhvistyka. Psycholinguistics*. Issue 22 (2), pp. 98–112. [in Ukr.].
16. Pro informatsiiu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
17. Pro media [On media] : Zakon Ukrainy vid 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2350> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
18. Rasulova, O. Yak zhurnalistam ne vdavatsia do movy vorozhnechi [How journalists should avoid using hate speech]. URL: <https://medialab.online/news/vorozhnecha/> (access date: 06.08.2023). [in Ukr.].
19. Ruskevich, K. Ritorika nenavysti [Rhetoric of hatred]. URL: <http://liva.com.ua/ritorika-nenavysti.html> (access date: 06.08.2023). [in russ.].
20. Sirinok-Dolharova, K. H. (2021) Mova nenavysti v suchasnykh anhlomovnykh onlain-media. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Filolohiia. Zhurnalistyka*. Vol. 32 (71). № 4. Part. 3, pp. 219–224. [in Ukr.].
21. Solomakhin, A. F., Zahorodniuk, V. S. (2021) Mova vorozhnechi v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii: etnotema ta spetsyfika yii vysvitlennia [Language of hostility in the Ukrainian mass media: ethnoteme and specifics of its coverage]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Filolohiia. Zhurnalistyka*. Vol. 32 (71). № 6. Part. 3, pp. 172–176. [in Ukr.].
22. Walker, S. (1994) *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln: University of Nebraska Press, 217 p.

ABSTRACT

Anna Yarosh. «Hate speech» in Ukrainian and English online discourse. The purpose of the study is to analyze the linguistic means of expressing of “hate speech” using the examples of Ukrainian and English online discourse. The scientific novelty lies in the fact that this study is one of the first in which the linguistic means of expressing of “hate speech” in both Ukrainian and English online discourse are comprehensively analyzed. The article reviews the existing definitions of “hate speech” both in legislation and in the works of linguists. It is determined that the main feature of the rhetoric of enmity is the differentiation of people into “own” and “strangers”. The linguistic means of expressing of “hate speech” are analyzed using the examples of Ukrainian and English online discourse. The common and distinctive features in the linguistic means of expressing of “hate speech” in online discourse are highlighted.

The common features include: direct and hidden appeals to violence and discrimination; statements about the criminality and inferiority of one or another religious or ethnic group (using of intolerant words, shortcut words); creating of a negative image of an ethnic, religious or certain social group, mentioning it in a humiliating, abusive context (using of intolerant words, words with negative

connotations, negatively colored emotional epithets); division into “We-group” and “They-group” (using of constructions of opposition and comparison, vivid adjectives with positive and negative meaning, where “we” are always positive and “they” are, on the contrary, negative). Among the distinguishing features, based on the analyzed material, it can be noted that in English online discourse there are more expressions of “hate speech” based on racial intolerance. The prospects of further research can be seen in the generalization of the peculiarities of linguistic research, taking into account the specificity of “hate speech” of both Ukrainian and English online discourse.

Keywords: *hate speech, online discourse, the linguistic means, intolerance, discrimination, inciting enmity.*

УДК 378 : 16

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-245-251

**Олена
ГАЛУШКО** ©
викладач
(Придніпровська
державна академія
будівництва
та архітектури,
м. Дніпро, Україна)

**Камерон
БАТМАНГЛІЧ** ©
доктор філософії
(економіка)
(Варненський
університет
менеджменту,
м. Варна, Болгарія)

МОДЕЛЬ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Змішане навчання, поєднання традиційного очного навчання та онлайн-навчання, стає все більш популярним у сучасних освітніх умовах. Такий підхід забезпечує більш гнучкий та персоналізований досвід навчання, обслуговуючи різні стилі та темпи навчання. У нинішніх умовах, під впливом пандемії COVID-19 та війни, змішане навчання набуло ще більшої значущості, оскільки воно забезпечує спосіб продовження освіти, забезпечуючи при цьому безпеку та гнучкість.

Е статті розглядаються моделі змішаного навчання, які довели свою ефективність у забезпеченні безперервності освіти, адаптуючись до різноманітних викликів, таких як соціальне дистанціювання, дистанційне навчання та індивідуальні потреби студентів. Змішане навчання також сприяє розвитку цифрової грамотності та навичок саморегулювання навчання, які є важливими в сучасному технологічному світі.

Ключові слова: *змішане навчання, технологічний прогрес, очне навчання, онлайн навчання, освітня траєкторія, трансформація вищої освіти.*

Постановка проблеми. Стрімкий технологічний прогрес останніх десятиріч створив нові можливості, але й нові виклики для системи освіти. Перехід до Індустрії 5.0 змінює вимоги не тільки до випускників вищих учбових закладів, а й до компетенцій викладачів і організації освітнього процесу. Розповсюдження мультимедійних технологій та швидкісного Інтернету відкрили нові шляхи для навчання, що дозволяє студентам отримувати більш персоналізований, інтерактивний та захоплюючий освітній досвід. А розвиток Індустрії 5.0, що характеризується інтеграцією кіберфізичних систем, штучного інтелекту та Інтернету речей, вимагає висококваліфікованих фахівців не тільки з високою технологічною грамотністю та здатністю вирішувати проблеми, але й з високою мотивацією до особистісного розвитку та подальшого навчання. Як наслідок, вищі навчальні заклади змушені адаптувати свої навчальні програми відповідно до цих нових вимог, наголошуючи на цифровій грамотності, критичному мисленні та здатності до

© О. Галушко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4578-5820>

olena_galushko@ukr.net

© К. Батмангліч, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2050-4946>

cameron.batmanglich@gmail.com

адаптації і розвитку.

Крім того, компетенції, необхідні для викладачів, також розвиваються, оскільки вони повинні бути вправними у використанні цифрових інструментів, сприянні онлайн-навчанню та створенню спільного та інноваційного навчального середовища. Викладачі повинні бути готові ефективно інтегрувати технології та комбінувати традиційні та інноваційні методи навчання.

В рамках Індустрії 5.0 також змінюються принципи організації освітнього процесу, зростає акцент на проєктному навчанні, міждисциплінарних підходах і застосуванні знань у реальному світі. Це вимагає переоцінки традиційних моделей навчання та впровадження більш динамічних і гнучких моделей. А останні роки, на які прийшлося розповсюдження штучного інтелекту, стали насправді революційними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження щодо поєднання різних форм і методів навчання почали розвиватися ще з 60-х років XX сторіччя паралельно з розвитком комп'ютерної та мультимедійної техніки.

Термін "blended learning" (змішане навчання) був введений вченими Гарвардської бізнес-школи, зокрема, Клейтоном Крістенсенем, ще 1990-х роках. Саме К. Крістенсен зауважив, що використання комп'ютерної техніки може вирішити як завдання стандартизації навчального процесу, так і задовольнити потребу в індивідуальному підході [1].

Фундаментальні основи концепції змішаного навчання викладені в роботах таких зарубіжних вчених, як: К. Крістенсен, С. Бонк та С. Грем, К. Максвелл, А. Россетт, М. Канер, Р. Буленс та багатьох інших [1, 5-7]. Питанням змішаного навчання присвячені роботи таких українських вчених, як: О. Барна, К. Бугайчук, О. Нестуля, Н. Кононец, В. Кухаренко, С. Березенська, Г. Ткачук та ін. [1-4].

В роботах українських та зарубіжних вчених спостерігається певна термінологічна невизначеність поняття «змішане навчання» та близьких до нього за змістом понять. Також подальшого дослідження вимагають методичні підходи та технології змішаного навчання.

Метою статті є дослідження моделей змішаного навчання та особливостей їх застосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання – це освітній підхід, який поєднує традиційне очне навчання з онлайн-навчанням. Цей метод дозволяє студентам обирати власну освітню траєкторію та певною мірою контролювати час, місце, темп свого навчання. Змішане навчання передбачає поєднання особистого (очного) аудиторного навчання з використанням цифрових інструментів навчання, таких як відео, інтерактивні дії та онлайн-оцінювання. Очне навчання дозволяє встановити емоційний контакт з викладачем та підвищити зацікавленість студентів у предметі, а також знизити їх тривожність щодо поточних та підсумкових контролів. А онлайн-навчання дозволяє використовувати сучасні мультимедійні засоби для кращої візуалізації навчального матеріалу. Отже модель змішаного навчання дозволяє створити більш персоналізоване та гнучке навчальне середовище для студентів, а також використовувати переваги як традиційного, так і онлайн-навчання.

Як в іноземній, так і у вітчизняній літературі зустрічаються терміни «blended» – змішане, «hybrid» – гібридне, «combined» – комбіноване та «flexible» – гнучке [1-7]. Ці терміни часто використовуються як тотожні, але мають свої відмінності. Під гнучким навчанням розуміють фокус на адаптивності та індивідуалізації навчального процесу студента. Гнучке навчання може бути спрямоване на створення індивідуальних шляхів навчання для кожного студента з використанням онлайн-ресурсів та цифрового контенту. Комбіноване навчання фокусується на поєднанні різних методів та підходів у навчанні, воно фокусується на поєднанні різних методологій та педагогічних практик у навчальному процесі, включаючи різні навчальні ресурси та активності. А гібридне навчання фокусується на комбінації традиційного очного навчання з онлайн-елементами [1-7]. В англійських джерелах змістовне трактування поняття «змішане навчання» є більш близьким до гібридного навчання. На нашу думку, змішане навчання є більш широким поняттям, яке охоплює не тільки розподіл на очне та онлайн навчання, а й комбінування широкого спектру традиційних та інноваційних підходів і методів навчання.

Існують такі моделі змішаного навчання [8]:

1) Гнучка модель змішаного навчання (Flex Model). Вона поєднує традиційне очне

навчання з онлайн-навчанням. Наприклад, лекції можуть проводитися онлайн з використанням сучасних засобів візуалізації контенту, а практичні заняття очно, що дозволяє викладачу приділити студентам більше уваги та покращує засвоєння навчального матеріалу і формування компетенцій. Також ця модель залишає студентам більше часу для самостійного опрацювання додаткового матеріалу. Студенти можуть контролювати час, місце та темп свого навчання, часто використовуючи онлайн-ресурси та цифровий вміст, щоб керувати навчанням. За потреби викладачі надають підтримку та консультації.

2) Модель ротації (Rotational Model). У моделі ротації студенти переміщуються між різними навчальними середовищами. Для цього необхідно організувати навчання в малих групах, забезпечити студентів відповідним навчальним устаткуванням та обладнанням, а також досвідченими викладачами, які керуватимуть процесом. Модель ротації дозволяє студентам отримати різноманітний освітній досвід протягом курсу.

3) Модель «A La Carte» можна назвати навчанням за замовленням, оскільки студенти проходять один або кілька онлайн-курсів на додаток до традиційних очних занять, що дозволяє персоналізувати навчальні шляхи та розширити пропозиції курсів. Така модель дозволяє студентам обирати як певні теми, так і очну або онлайн форми навчання. Заходи зазвичай поділяються на окремі курси, які завершуються у власному темпі. Ця модель пропонує студентам вибір цифрових інструментів і завдань для формування власної освітньої траєкторії. Отже ця модель є максимально персоналізованою.

Цю модель можна далі розбити на перевернутий клас (Flipped Classroom), ротаційна станція (Rotation Station), ротаційна лабораторія (Rotation Lab) та індивідуальна ротація (Individual Rotation) [9].

У моделі перевернутого класу (Flipped Classroom) студенти залучаються до навчального контенту, такого як лекції чи читання, поза заняттями, часто через онлайн-відео або інші цифрові ресурси. Це дозволяє проводити більше інтерактивних і практичних занять під час занять, таких як обговорення, робота в групах і проблемно-орієнтовані кейси [8, 9].

Ротаційна станція (Rotation Station) передбачає чергування студентів між різними навчальними станціями в аудиторії, кожна з яких пропонує різну навчальну діяльність або спосіб навчання. Наприклад, студенти чергуються між різними станціями, що може включати в себе навчання під керівництвом викладача, самостійну онлайн-діяльність, спільну групову роботу та практичні проекти.

Подібно до моделі ротаційної станції, метод ротаційної лабораторії (Rotation Lab) включає чергування студентів на різних навчальних станціях, але з особливим акцентом на включенні спеціальної «лабораторії» станції, де студенти беруть участь у практичних експериментах, моделюванні, тощо. Наприклад, студенти можуть проводити частину свого часу в комп'ютерній лабораторії або спеціальному технологічному просторі для онлайн-навчання, а решту часу у традиційних класах.

Індивідуальна ротація (Individual Rotation) дозволяє персоналізувати шляхи навчання та побудувати власні освітні траєкторії. Студенти можуть обирати серію онлайн- і офлайн-занять у власному темпі, виходячи з їхніх індивідуальних потреб і стилів навчання. Цей метод часто передбачає використання програмного забезпечення для адаптивного навчання та персоналізованих планів навчання, адаптованих до сильних сторін кожного учня та областей, які потрібно вдосконалити.

4) Розширена віртуальна модель (Enriched Virtual Model) використовує технології віртуального класу. Більшість занять відбувається онлайн, з періодичними особистими зустрічами або семінарами для практичних занять, оцінювання та додаткової підтримки. Відеоконференції або чати використовуються для доповнення існуючих навчальних матеріалів, таких як підручники чи веб-ресурси. Ця модель розроблена, щоб перенести реальний досвід навчання у віртуальну класну кімнату шляхом включення віртуальних симуляцій, віртуальних екскурсій, вебінарів і відеоконференцій разом із традиційними методами навчання.

Всі наведені моделі можна адаптувати та поєднувати відповідно до конкретних потреб і цілей різних навчальних закладів, забезпечуючи гнучкість, персоналізацію та посилене залучення студентів, одночасно використовуючи переваги як он-лайн, так і особистого навчання.

Змішане навчання вимагає безперервних змін у когнітивній діяльності,

пред'являючи значні вимоги до когнітивної системи завдяки інтеграції традиційних та онлайн-метод навчання. Когнітивні компоненти, включаючи увагу, сприйняття, пам'ять, мислення, мову, уяву, креативність та емоційний інтелект, утворюють фундаментальні будівельні блоки когнітивної діяльності студента та мають ключове значення для підвищення загальної ефективності навчального процесу. Динамічна інтеграція когнітивних компонентів у моделі змішаного навчання сприяє активному залученню студентів і розвитку навичок критичного мислення. Синергія між цими когнітивними компонентами в змішаному навчанні дає можливість учням адаптуватися до різних методів навчання та розробляти різноманітні стратегії навчання. Використовуючи потенціал когнітивних компонентів, викладачі можуть оптимізувати надання змішаного навчального досвіду для максимізації результатів навчання студентів [10-16].

Увага є ключовим когнітивним компонентом у змішаному навчанні, оскільки вона дозволяє студентам зосередитися на навчальних матеріалах і онлайн-ресурсах і працювати з ними. Сприйняття відіграє життєво важливу роль у змішаному навчанні, сприяючи інтерпретації та розумінню різноманітних форм контенту, представленого як традиційними, так і цифровими засобами. Пам'ять, важливий когнітивний компонент, підтримує збереження та запам'ятовування інформації, отриманої як під час особистого, так і онлайн-навчання. Навички мислення активно залучаються до змішаного навчання, надаючи студентам можливість аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію з різних джерел. Уява та креативність сприяють інноваційному мисленню та здатності вирішувати проблеми, збагачуючи досвід навчання. Емоційний інтелект, ключовий когнітивний компонент, сприяє розвитку самосвідомості студентів, емпатії та навичок міжособистісного спілкування, покращуючи їхню здатність співпрацювати та брати участь у змішаному навчанні. Також важливим критерієм вибору моделі змішаного навчання є мотивація студентів [10-16].

Досвід використання гнучкої моделі змішаного навчання у Придніпровській державній академії будівництва та архітектури показав, що комбінування аудиторних практичних занять з лекціями онлайн є найбільш зручним для високомотивованих студентів, які вміють вибудовувати власну освітню траєкторію та мають розуміння, для чого їм знадобляться знання та навички, що набуваються в процесі навчання.

Наразі гнучка модель є найбільш поширеною в українських вузах, але для повноцінного використання можливостей змішаної освіти варто запроваджувати і інші моделі.

Змішане навчання має особливі переваги в складних умовах пандемії чи війни, забезпечуючи гнучкий та адаптивний підхід до навчання:

1) Дозволяє продовжувати освітній процес навіть у складних обставинах, таких як пандемія чи війна.

2) Пропонує гнучкість щодо часу, місця та темпу навчання. Це особливо важливо в умовах пандемії чи війни, коли студенти можуть зіткнутися з такими проблемами, як обмеження пересування, обмежений доступ до приміщень навчального закладу, необхідність поєднувати навчання з іншими обов'язками.

3) В умовах пандемії змішане навчання зменшує потребу у великих скупченнях в аудиторіях, що мінімізує ризик передачі вірусу. Цей підхід дозволяє дотримуватися заходів соціального дистанціювання, водночас забезпечуючи цінний освітній досвід.

4) Змішане навчання може забезпечити студентам доступ до широкого спектру навчальних ресурсів, включаючи онлайн-матеріали, цифрові бібліотеки та освітні платформи. Це особливо важливо під час збройного конфлікту чи пандемії, коли фізичний доступ до освітніх ресурсів може бути обмеженим.

5) Змішане навчання може задовольнити індивідуальні потреби студентів пропонуючи різні освітні траєкторії та стилі навчання.

6) Змішане навчання заохочує розвиток цифрової грамотності та навичок саморегулювання процесу навчання, які є важливими в сучасному світі.

Таким чином, змішане навчання пропонує численні переваги в умовах пандемії чи війни, забезпечуючи універсальний та ефективний підхід до освіти, який може адаптуватися до складних обставин, продовжуючи підтримувати навчання та розвиток студентів.

Висновки. Швидкий технологічний прогрес створив нові можливості і виклики для освіти і вищі навчальні заклади мають адаптувати навчальні програми, фокусуючись на розвитку цифрової грамотності та критичного мислення. Компетенції викладачів також

розвиваються, вони повинні бути вправними у використанні цифрових інструментів та сприяти онлайн-навчанню. В рамках Індустрії 5.0 змінюються принципи організації освітнього процесу, зростає акцент на проектному навчанні та міждисциплінарних підходах.

Кожна з моделей змішаного навчання пропонує викладачам унікальні можливості для створення динамічного та захоплюючого навчального середовища, яке використовує переваги як традиційних, так і онлайн-навчальних ресурсів. Вони можуть сприяти активному навчанню, співпраці та індивідуальному викладанню, зрештою покращуючи загальний досвід навчання для студентів.

Педагоги постійно досліджують інноваційні способи інтеграції технологій і традиційних методів навчання для створення бездоганного та ефективного змішаного навчання. Оскільки технології продовжують розвиватися, цілком імовірно, що змішане навчання стане ще більш невід'ємною частиною освітнього середовища.

Змішане навчання пропонує численні переваги в складних умовах пандемії чи війни, забезпечуючи універсальний, гнучкий та ефективний підхід до освіти, особистісного та професійного розвитку студентів.

Список використаних джерел

1. Котун К., Лук'янова Л. Тлумачення сутності поняття «змішане навчання» українськими та зарубіжними вченими. URL : <https://ipoodhab.com/project-work-centre/blended-learning-project-post-38>.
2. Кухаренко В. М. Березенська С.М., Бугайчук К.Л., Олійник Н.Ю. Теорія та практика змішаного навчання: монографія. Харків, «Міськдрук», НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.
3. Бугайчук К. Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 54. Вип. 4. С. 1-18. .
4. Нестуля О., Нестуля С., Кононець Н. Варіативні моделі змішаного навчання (Blended Learning) у вищій школі: досвід ПУЕТ. *Вища школа*. 2021. № 11. С. 7-20. URL : http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11622/3/Vischa_shkola_2021_11_7_Nestulia.pdf
5. Caner, Mustafa. The definition of blended learning in higher education. 2012. URL : <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-0939-6.ch002>.
6. Christensen M., Horn M., Staker H. Is K-12 Blended Learning Disruptive? An introduction to the theory of hybrids. Clayton Christensen Institute. 2013. URL : <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED566878.pdf>
7. Boelens, R., De Wever, B., & Voet, M. Four key challenges to the design of blended learning: A systematic literature review. *Educational Research Review*, 2017. 22. Pp. 1-18.
8. Blended Learning in Training & Development. URL : <https://intellek.io/blog/blended-learning/>.
9. Blended Learning Models. URL : <https://www.blendedlearning.org/models/>.
10. Галушко И. М., Галушко Е. И., Веселова С. И. Инновационный подход к решению дидактических задач высшего образования. *Теория и методика преподавания фундаментальных дисциплин в высшей школе: Сборник научных трудов. Выпуск VI*. Кривой Рог: Издательский отдел НМетАУ, 2010. С. 51-56.
11. Галушко И. М., Веселова С. И., Галушко Е. И. Об использовании концепции типов восприятия мира при обучении фундаментальным дисциплинам. Теория и методика преподавания фундаментальных дисциплин в высшей школе: Сборник научных трудов. Выпуск V. Кривой Рог: Издательский отдел НМетАУ, 2008. С. 107-110.
12. Galushko, O., Kovalenko-Marchenkova, Ye. & Chistyakov, V. Didactic aspects of distance learning in the conditions of pandemic and martial law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. Pp. 324-330. Doi : 10.31733/2078-3566-2022-5-324-330.
13. Luchaninova, O., Markina, L., Kovalenko-Marchenkova, Ye, Zhovnirchuk, Y., & Mishchenko, D. (2020). Professional competence development of future professionals in vocational education for the labour market. *Praxis Educacional*. 2020. 16 (37). Pp. 203-223. URL : <https://doi.org/10.22481/praxisedu.v16i37.6165>.
14. Каховська О. В., Коваленко-Марченкова С. В. Конкурентоспроможність випускників як запорука якості вищої освіти. *Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції «Консорціуми університетів: забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти України та їхньої конкурентоспроможності»*. Дніпро : ДНУ, 2020. С. 144-146.
15. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Сучасний погляд на перспективи розвитку дистанційного навчання у вищій освіті. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2020. Вип. 62. С. 57-64.
16. Марценюк Л. Дуальна освіта як засіб ефективного поєднання теорії та практики. *Review of transport economics and management*, 2020, 4 (20). С. 154-164. URL : <https://doi.org/10.15802/rtem2020/228876>

17. Tishchenkova S., Martseniuk L., Cherniak N., Hruzdiev O. Higher Education in the Post-Pandemic World: Prospects for Revival and Risks for Oblivion. *Economic Annals-XXI*. 2021. Vol. 191, iss. 7–8 (1). Pp. 16-29. Doi : 10.21003/ea.V191-02.

Надійшла до редакції 23.10.2023

References

1. Kotun, K., Luk'yanova, L. Tlumachennya sutnosti ponyattya "zmishane navchannya" ukrayins'kymy ta zarubizhnymy vchenymy [Interpretation of the essence of the concept of "blended learning" by Ukrainian and foreign scientists]. URL : <https://ipoodhab.com/project-work-centre/blended-learning-project-post-38>. [in Ukr.].
2. Kukharenko, V. M. Berezens'ka, S. M., Buhaychuk, K. L., Oliynyk, N. Yu. (2016). *Teoriya ta praktyka zmishanoho navchannya: monohrafiya* [Theory and practice of blended learning]: monograph. Kharkiv, "Mis'kdruk", NTU «KhPI», 284 p. [in Ukr.].
3. Buhaychuk, K. L. (2016). *Zmishane navchannya: teoretychnyy analiz ta stratehiya vprovadzhennya v osvitniy protses vyshchyykh navchal'nykh zakladiv* [Blended learning: theoretical analysis and implementation strategy in the educational process of higher educational institutions]. *Informatsiyi tekhnolohiyi i zasoby navchannya*. Vol. 54, issue 4, pp. 1-18. [in Ukr.].
4. Nestulya, O., Nestulya, S., Kononets, N. (2021). Variatyvni modeli zmiishanoho navchannya (Blended Learning) u vyshchiiy shkoli: dosvid PUET [Variable models of blended learning in higher education: the experience of PUET]. *Vyscha shkola*, № 11, pp. 7-20. [in Ukr.].
5. Caner, Mustafa. (2012). The definition of blended learning in higher education. URL : <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-0939-6.ch002>.
6. Christensen, M., Horn, M., Staker, H. (2013). *Is K-12 Blended Learning Disruptive? An introduction to the theory of hybrids*. Clayton Christensen Institute. URL : <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED566878.pdf>
7. Boelens, R., De Wever, B., & Voet, M. (2017). Four key challenges to the design of blended learning: A systematic literature review. *Educational Research Review*, 22, pp. 1-18.
8. Blended Learning in Training & Development. URL : <https://intellek.io/blog/blended-learning/>.
9. Blended Learning Models. URL : <https://www.blendedlearning.org/models/>.
10. Galushko, I. M., Galushko, E. I., Veselova, S. I. (2010). *Innovatsyionnyi podkhod k resheniyu didakticheskyykh zadach vysshego obrazovaniya* [Innovative approach to solving didactic tasks of higher education]. *Teoriya i metodika prepodavaniya fundamental'nykh distsiplin v vysshey shkole: Sbornik nauchnykh trudov*. Kryvyi Rih: Izdatel'skiy otdel NMetAU. Issue VI, pp. 51-56. [in russ.].
11. Galushko I. M., Veselova S. I., Galushko Ye. I. (2008) *Ob ispol'zovanii kontseptsii tipov vospriyatiya mira pri obuchenii fundamental'nym distsiplinam* [On the use of the concept of types of perception of the world when teaching fundamental disciplines]. *Teoriya i metodika prepodavaniya fundamental'nykh distsiplin v vysshey shkole: Sbornik nauchnykh trudov*. Issue V. Kryvyi Rih: Izdatel'skiy otdel NMetAU, pp. 107-110.
12. Galushko, O., Kovalenko-Marchenkova, Ye. & Chistyakov, V. (2022). Didactic aspects of distance learning in the conditions of pandemic and martial law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue № 1. Pp. 324-330. Doi : 10.31733/2078-3566-2022-5-324-330.
13. Luchaninova, O., Markina, L., Kovalenko-Marchenkova, Ye., Zhovnirchuk, Y., & Mishchenko, D. (2020). Professional competence development of future professionals in vocational education for the labour market. *Praxis Educativa*, 16 (37). Pp. 203-223. URL : <https://doi.org/10.22481/praxisedu.v16i37.6165>.
14. Kakhovska, O. V. & Kovalenko-Marchenkova, Ye. V. (2020). Graduates' competitiveness as a guarantee of the quality of higher education [Konkurentospromozhnist' vypusnykiv yak zaporuka yakosti vyshchoyi osvity]. *Tezy dopovidey vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Konsortsiyumi universytetiv: zabezpechennya staloho rozvytku zakladiv vyshchoyi osvity Ukrainy ta yikhnoyi konkurentospromozhnosti*. Dnipro : DNU, pp. 144-146.
15. Nalivayko, L. R. & Martsenyuk, L. V. (2020). Suchasnyy pohlyad na perspektyvy rozvytku dystantsiynoho navchannya u vyshchiiy osviti [A modern view of the prospects for the development of distance learning in higher education]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. Issue 62. Pp. 57–64.
16. Martsenyuk L. (2020). Dual'na osvita yak zasib efektyvnoho poyednannya teorii ta praktyky [Dual education as a means of effective combination of theory and practice]. *Review of transport economics and management*, 4 (20), pp. 154–164. URL : <https://doi.org/10.15802/rtem2020/228876>.
17. Tishchenkova, S., Martseniuk, L., Cherniak, N. & Hruzdiev O. (2021). Higher Education in the Post-Pandemic World: Prospects for Revival and Risks for Oblivion. *Economic Annals-XXI*. Vol. 191. Issue 7–8 (1), pp. 16-29. Doi : 10.21003/ea.V191-02.

ABSTRACT

Olena Galushko, Cameron Batmanghich. Model of blended learning in modern conditions.

Blended learning, a combination of traditional face-to-face learning and online learning, is becoming increasingly popular in today's educational environment. This approach provides a more flexible and

personalized learning experience, catering to different learning styles and paces. In the current environment, under the influence of the COVID-19 pandemic and war, blended learning has become even more important, as it provides a way to continue education while ensuring safety and flexibility.

The article examines blended learning models that have proven effective in providing continuity of education by adapting to a variety of challenges, such as social distancing, distance learning, and individual student needs.

Blended learning also promotes digital literacy and self-regulated learning skills that are essential in today's technological world. Each of the blended learning models offers educators unique opportunities to create dynamic and engaging learning environments that take advantage of both traditional and online learning resources. They can promote active learning, collaboration, and individualized instruction, ultimately improving the overall learning experience for students.

Educators are constantly exploring innovative ways to integrate technology and traditional learning methods to create seamless and effective blended learning. As technology continues to advance, it is likely that blended learning will become an even more integral part of the educational environment.

Keywords: *blended learning, technological progress, face-to-face learning, online learning, educational trajectory, transformation of higher education.*

УДК 351.741 : 355.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-251-256

Валерій БІЛЧЕНКО©

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНІЙ ПІДГОТОВЦІ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджено досвід професійної підготовки працівників поліції у країнах Європи. Окрему увагу приділено формам і методам професійної освіти поліцейських у контексті останніх вимог соціально-економічного життя суспільства, а також виокремлено специфіку службово-бойової підготовки працівників поліції у змісті професійної освіти з огляду на сферу застосування їх компетентностей та особливості соціального буття. Викладені пропозиції щодо врахування наведеного досвіду під час формування моделі професійної підготовки поліцейських загалом та удосконалення службово-бойової підготовки працівників поліції в Україні зокрема.

Розглянуто важливість та переваги використання сучасних технологій у сфері тактико-спеціальної підготовки для удосконалення засобів боротьби зі злочинністю. Сучасне соціальне середовище та еволюція злочинних методів вимагають від правоохоронних органів та інших силових структур постійного оновлення своїх підходів до навчання та підготовки персоналу.

Досліджено, як новітні технології, такі як віртуальна реальність, штучний інтелект, дрони, аналіз даних та інші інноваційні інструменти, можуть бути використані для підвищення ефективності тактичної підготовки. Вони дозволяють створити реалістичні симуляції ситуацій, підвищують безпеку під час тренувань і дають змогу аналізувати дані для вдосконалення стратегій боротьби зі злочинністю. Також розглянуто виклики та обмеження використання новітніх технологій у цій сфері, а також наголошено на необхідності поєднання технологічних інновацій із традиційними методами навчання та підготовки. Отже, у статті виділено важливість використання сучасних технологій у тактико-спеціальної підготовці та акцентовано на їхній ролі в підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю, забезпеченні безпеки суспільства.

Ключові слова: *тактико-спеціальна підготовка, технології, підрозділ поліції, досвід, поліцейська освіта, модель, методи.*

Постановка проблеми. Підготовка працівників та підрозділів Національної поліції на місцях в Україні відіграє критично важливу роль у вирішенні завдань, які постають перед ними в повсякденній роботі та в надзвичайних ситуаціях. Засвоєння спеціальних тактичних навичок стає обов'язковою умовою поліцейської професійності.

© В. Білченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8050-0520>

k_tsp@dduvs.in.ua

Спеціальна тактична підготовка дає поліцейським комплексні знання та навички, які дозволяють їм виконувати оперативні завдання в найбільш реалістичних умовах. Вона сприяє розвитку професійної майстерності, підвищує моральну та психологічну стійкість, а також забезпечує фізичну підготовку та витривалість.

Ефективність тактичної підготовки досягається завдяки систематичному та інтенсивному навчанню. Високі стандарти вимагають постійного вдосконалення і розвитку нових методів та підходів до навчання. Очевидно, що розвивати тактичну підготовку можна тільки через практичну роботу та комплексне навчання.

Мета статті: проаналізувати застосування новітніх технологій у тактико-спеціальній підготовці для ефективної протидії злочинності.

Основний виклад матеріалу. Один із важливих аспектів у підвищенні рівня тактико-спеціальної підготовки працівників поліції полягає у розвитку професійної та методичної майстерності командирів підрозділів і керівників занять. Це створює базу для поліпшення змісту, організації та методики проведення занять і навчань. Поширення передового досвіду також є головним елементом у цьому процесі [1, с. 45].

Е. Алієв зазначає, що однією з головних цілей тактико-спеціальної підготовки працівників поліції є формування високих морально-психологічних, фізичних і професійних якостей фахівців [1]. Також важливо підвищувати рівень їх службово-бойової майстерності, здатності виконувати будь-які завдання в екстремальних умовах.

У територіальних органах Національної поліції України навчання та виховання майбутніх поліцейських здійснюється у безпосередній службовій діяльності за місцем служби. Це сприяє розвитку практичних навичок і досвіду сталої та відповідальної поведінки, включаючи ситуації, пов'язані із можливим застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї [3, с. 5].

А. Меденцев досліджує тактичну підготовку як ту, що відіграє надзвичайно важливу роль у діяльності поліції, особливо в умовах сучасного світу. Це не лише про засвоєння навичок, а й про їх подальше удосконалення. Важливо наголосити, що успішна реакція на різноманітні надзвичайні та небезпечні ситуації вимагає добре організованих дій і задалегідь підготовлених сил, спрямованих на збереження публічного порядку та безпеки громадян [5, с. 8].

У дослідженнях таких вчених, як О. Комісаров, А. Собакарь, Є. Соболев та О. Юнін особливо актуальним стало питання тактико-спеціальної підготовки у зв'язку з бойовими діями на сході України. В цих умовах комбінована тактична, вогнева та медична підготовка отримали важливий акцент у підрозділах ЗСУ та МВС. Така підготовка стала невід'ємною складовою процесу навчання правоохоронців [8, с. 11].

Багато вітчизняних науковців акцентують, що тактико-спеціальна підготовка є найбільш динамічною і найбільш важливою частиною спеціальних знань у сфері правоохоронної діяльності.

Зважаючи на те, що службова підготовка є основою для майбутніх правоохоронців, варто наголосити, що тактична підготовка має особливе місце в навчальних програмах усіх навчальних закладів МВС України. Основною метою таких дисциплін, як «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка» та «Медична підготовка» є надання майбутнім поліцейським необхідних знань, навичок та практичного досвіду, щоб вони могли ухвалювати обґрунтовані рішення та були готові до дій у надзвичайних, ризикових та екстремальних ситуаціях, включно з операціями із затримання правопорушників, відбиття нападу на державні та приватні установи, а також захист себе та громадян від різноманітних загроз [9, с. 35].

Процес тактико-спеціальної підготовки працівників поліції спрямований на формування професійної самосвідомості та почуття відповідальності за свої дії. Цей процес також враховує специфіку діяльності в конкретних підрозділах Національної поліції України [3, с. 7].

Визначення принципів організації та функціонування системи тактико-спеціальної підготовки працівників поліції має велике значення. Основною метою є постійне підвищення рівня кваліфікації працівників відповідно до умов, які постійно змінюються, службової діяльності та формування високого професіоналізму у вирішенні оперативно-службових завдань.

Протягом служби у працівників поліції розвивається професійна спрямованість особистості, яка становить позитивне ставлення до професії, схильність й інтерес до неї, бажання постійно вдосконалювати свою підготовку та задовольняти матеріальні та

духовні потреби. Ця спрямованість передбачає розуміння та внутрішнє сприйняття цілей та завдань професійної діяльності [10, с. 71].

На заняттях з тактико-спеціальної підготовки моделюються різні ситуації, які можуть виникати у професійній діяльності працівників поліції. Тут відпрацьовуються питання службово-бойового застосування підрозділів Національної поліції за різних умов оперативної обстановки. Також майбутні фахівці набувають навичок збору, систематизації та узагальнення різної інформації, необхідної для ухвалення рішень [3, с. 6].

Застосування новітніх технологій у тактико-спеціальній підготовці є важливим елементом для досягнення ефективної протидії злочинності. Сучасні злочинні угруповання та індивідуальні злочинці швидко адаптуються до змін у соціальному та технологічному середовищі, тому правоохоронним органам необхідно постійно підвищувати рівень підготовки своїх працівників [1, с. 6].

Однією з головних переваг новітніх технологій у тактико-спеціальній підготовці є можливість створення віртуальних навчальних середовищ, де працівники-правоохоронці можуть відпрацьовувати різні сценарії та ситуації, що можуть виникати під час виконання службових обов'язків. Це дозволяє їм отримати практичний досвід у віртуальному середовищі, яке імітує реальні умови, без реальних ризиків [7, с. 8]. Такі тренажери можуть бути використані для вдосконалення тактичних навичок, взаємодії команд та ухвалення швидких рішень.

Дрони та відеоспостереження також стають невід'ємною частиною тактично-спеціальної підготовки поліцейських. Вони дозволяють стежити за рухом злочинців, отримувати важливу інформацію про злочини, рятувати людей у небезпечних ситуаціях та координувати дії правоохоронців на місцях подій.

Використання сучасних систем відеоспостереження допомагає збільшити безпеку як для правоохоронців, так і для громадян. Технології штучного інтелекту та аналізу великих даних допомагають виявляти злочинні тенденції та прогнозувати можливі злочини на основі аналізу великої кількості інформації. Це дозволяє правоохоронним органам бути більш передбачуваними та ефективними у своїй роботі [2, с. 7].

У роботі зі злочинцями у сучасному світі також важливо використовувати інтернет-ресурси, соціальні мережі та інші електронні засоби для збору інформації та слідства. Тож правоохоронці повинні бути підготовлені до ведення віртуальних слідчих операцій та аналізу цифрових слідів.

Розглянемо досвід Сполучених Штатів Америки. Навчальний план для поліцейських містить різні напрями навчання, спрямовані на підготовку фахівців до виконання різноманітних завдань у поліцейській діяльності. Основні напрями навчання містять таке: практика здійснення арешту, збір доказів, практичні стрільби.

Навчання поліцейських містить у собі методи та практики здійснення арешту та коректного оформлення цієї процедури, що має велике значення для забезпечення законності та правопорядку.

Поліцейські навчаються методам та технікам проведення розслідувань, включно із збиранням доказів, веденням допитів і використанням сучасних технологій для розкриття злочинів. Тактика налагодження паролів радіозв'язку та безпека дорожнього руху: поліцейські отримують навички ефективного ведення радіозв'язку та безпеки на дорозі під час служби. Поліцейські навчаються навичкам безпечного водіння в екстремальних умовах та веденню переслідувань транспортного засобу, яким управляє водій-правопорушник.

Навчання містить у собі вивчення правил користування вогнепальною зброєю, практичні стрільби та тактичне пересування з рушницею. Поліцейські набувають навички ведення культурних відносин з громадою та контролю стресу під час виконання службових обов'язків. Поліцейські навчаються методам розшуку та затримання злочинців, розслідування різних видів злочинів. Поліцейські навчаються навичкам самооборони та безпечного врегулювання конфліктних ситуацій без застосування зброї. Поліцейські набувають навички ефективного патрулювання та забезпечення безпеки на вулицях та в громадах [5, с. 170].

Тактика Bomb Squad. Поліцейські навчаються тактиці та процедурам реагування на ситуації, пов'язані з вибуховими пристроями та підіривними матеріалами.

Всі ці напрями навчання є необхідними для забезпечення ефективної роботи поліцейських та підтримання правопорядку в сучасному суспільстві. Вони допомагають поліцейським набуті необхідні навички та знання для виконання їхніх службових

обов'язків і забезпечують безпеку громадян [10, с. 6].

Для досягнення цих цілей важливо розпочинати процес формування професійної спрямованості вже на першому курсі. Використання дидактичних методів програмованого навчання та виховних технологій дозволяє дати курсантам необхідний напрям. Формування пізнавального інтересу у здобувачів вищої освіти вимагає інтеграції навчання, виховання, професійного та особистісного розвитку [4, с. 27].

Сучасні педагогічні технології відіграють важливу роль у створенні широкого діапазону професійно-пізнавального інтересу здобувачів вищої освіти під час тактико-спеціальної підготовки. Вони дозволяють надавати слухачам практичні навички та знання, необхідні для виконання їхніх майбутніх обов'язків в структурах Національної поліції [8].

Використання камер та технологій розпізнавання облич допомагає відслідковувати злочинців та виявляти підозрілих осіб на публічних заходах. Завдяки сучасним системам зв'язку поліцейські можуть швидко та ефективно обмінюватися інформацією між собою та з іншими службами в реальному часі. Спеціалізовані симуляційні тренажери дозволяють навчатися в різних ситуаціях, від дорожнього патрулювання до реакції на терористичний акт. Це дозволяє підготувати поліцейських до дій в реальних умовах.

Використання новітніх технологій в підготовці поліції не лише підвищує їхню професійну компетентність, але й сприяє збереженню життів, реагуючи на небезпечні ситуації з вищою точністю та швидкістю. Запровадження цих технологій є кроком до сучасної та ефективної поліції, яка готова впоратися з різними викликами сучасного світу [9, с. 41].

Для досягнення успіху в цьому напрямі є дві основні категорії навичок:

I категорія – психофізичні тренування. Ця група містить у собі вправи та комплекси дій, призначені для тренування не лише фізичних здібностей, але й психіки особи в умовах різних рівнів небезпеки та ризику. Сюди входять такі аспекти:

- проходження смуги ризику, де використовується та застосовується зброя;
- бойова взаємодія з кількома противниками;
- оцінка ситуації у небезпечних сценаріях;
- правильне використання ліхтаря;
- пересування зі зброєю з ліхтарем у руці;
- виконання вправ, пов'язаних з переміщенням під стінами та обходом кутів.

II категорія – технічні засоби. Ця категорія містить у собі різні технічні засоби, які підтримують і допомагають в реалізації психофізичних навичок. Сюди входять:

- використання тактичних ліхтарів різних типів (ручні, підствольні, на шоломі, на штативі);
- використання прихованих радіостанцій для комунікації та координації дій;
- використання хімічних джерел світла для маркування об'єктів;
- використання інфрачервоних технічних засобів для нічного бачення;
- використання тактичних стрілецьких окулярів для поліпшення видимості в умовах обмеженого освітлення;
- використання софітів, прожекторів та освітлення від службових автомобілів [10, с. 47].

Отже, дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» є важливим елементом у підготовці майбутніх працівників правопорядку та допомагає формувати їхню професійну спрямованість, забезпечуючи високу якість виконання їхніх завдань під час служби.

Висновки. Отже, у процесі тактико-спеціальної підготовки в територіальних органах та в освітніх закладах із специфічними умовами навчання необхідно виробляти у працівників поліції індивідуальні та колективні навички та вміння тактичних способів дій під час виконання службових завдань, розвивати професійне тактичне мислення, здатність самостійно ухвалювати організаційно-управлінські рішення.

Тактико-спеціальна підготовка працівників формує їх професійну спрямованість і готовність оперативно виконувати завдання службової діяльності у звичайних та екстремальних умовах динамічної оперативної обстановки. Для усунення проблем, з якими можуть стикнутися поліцейські на місці події, потрібно реалізувати проведення практичних занять під час тактико-спеціальної підготовки здобувачів вищої освіти у навчальних закладах із специфічними умовами навчання з детальним вивчення нормативної бази, що регулює їх діяльність, і практичним закріпленням вивченого матеріалу.

Список використаних джерел

1. Алієв Е. К., Смола Р. М. Щодо підвищення рівня знань та підготовки з тактико-спеціальної підготовки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.)*. Харків : ХНУВС, 2020. С. 22–23.
2. Бригадир І. В. Перспективи підготовки поліцейських в Україні: окремі потенційні проблеми. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)* : зб. наук. ст. і тез доп. науково-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 63–65.
3. Зінченко Д. Питання щодо освітнього процесу в Україні під час воєнної агресії. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукр. науково-дискус. платформи, присвяч. до Міжнар. дня толерантності (м. Кропивницький, 16 листоп. 2022 р.). Кропивницький : Донецьк. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 113–116.
4. Конєв О. Ю., Дьорова О. М. Окремі аспекти вдосконалення тактико-спеціальної підготовки майбутніх поліцейських. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 77–79.
5. Меденцев А.М. Щодо тактико-спеціальної підготовки правоохоронців в умовах запровадження ринку цивільної вогнепальної зброї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 168–170.
6. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 р. № 50.
7. Албул С. В., Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
8. Комісаров О. Г., Собакарь А. О., Соболь Е. Ю., Юнін О. С. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2017. 277 с.
9. Овчарук І. С., Тверезовський М. В., Мінасов Р. В., Гордієнко С. Ю. Тактична медицина. Алгоритм домедичної допомоги під час бойових дій. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2015. № 3. Т. 2 (41-II). С. 50–52.
10. Топчій А. О. Тактична медицина в системі підготовки курсантів ЗВО МВС України в умовах воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 153–154.
11. Polyvaniuk V., Bilichenko V. Current methods of public security during the protection of public order: basic aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1 (102). P. 46-50.
12. Bilychenko, V. V. International Standards for Protecting Key Human Rights and Freedoms in the Activities of Law Enforcement Agencies in Ukraine. *Scientific Works of the National University «Odessa Law Academy»* / edited by Yu. V. Tsurkan-Saifullina. Odesa : National University «Odessa Law Academy» Helvetyka, 2020. Vol. 27. S. 30–35.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Aliiev, E. K., Smola, R. M. (2020) Shchodo pidvyshchennia rivnia znan ta pidhotovky z taktyko-spetsialnoi pidhotovky [Regarding increasing the level of knowledge and training in tactical special training]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy : tezy dop. Mizhnar. naukovo-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 lystop. 2020 r.)*. Kharkiv : KhNUVS, pp. 22–23. [in Ukr.].
2. Bryhadyr, I. V. (2017) Perspektyvy pidhotovky politseiskykh v Ukraini: okremi potentsiini problemy [Perspectives of police training in Ukraine: some potential problems (1917–2017)]. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (1917–2017 rr.) : zb. nauk. st. i tez dop. naukovo-prakt. konf. do 100-richchia pidhotovky okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.)*. Kharkiv : KhNUVS, pp. 63–65. [in Ukr.].
3. Zinchenko D. (2022) Pytannia shchodo osvithnoho protsesu v Ukraini pid chas voiennoi ahressii. [Questions regarding the educational process in Ukraine during military aggression]. *Vyklyky tolerantnosti v umovakh rosiiskoi voiennoi ahresii: materialy vseukr. naukovo-diskus. platformy, prysv. do Mizhnar. dnia tolerantnosti (m. Kropyvnytskyi, 16 lystop. 2022 r.)*. Kropyvnytskyi Donetsk. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 113–116. [in Ukr.].
4. Koniev, O. Yu., Dorova, O. M. (2017) Okremi aspekty vdoskonalennia taktyko-spetsialnoi pidhotovky maibutnikh politseiskykh [Certain aspects of improving the tactical and special training of future police officers]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys*. № 4, pp. 77–79. [in Ukr.].
5. Medentsev, A. M. (2021) Shchodo taktyko-spetsialnoi pidhotovky pravookhorontsiv v umovakh zaprovadzhenia rynku tsyvilnoi vohnepalnoi zbroi [Regarding the tactical and special training of law enforcement officers in the conditions of the introduction of the civilian firearms market]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 49, pp. 169-170. [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 № 50. [in Ukr.].
7. Albul, S. V., Torlo, O. I., Yosypiv, Yu. R., Synenkyi, V. M. (2018) Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Tactical and special training of the National Police officers] : navch. posib. Lviv : LvDUVS, 480 p. [in Ukr.].
8. Komisarov, O. H., Sobakar, A. O., Sobol, Ye. Yu., Yunin, O. S. (2017) Taktyko-spetsialna pidhotovka [Tactical special training] : navch. posib. Dnipro : DDUVS, 277 p. [in Ukr.].

9. Ovcharuk, I. S., Tverezovskyi, M. V., Minasov, R. V., Hordiienko, S. Yu. (2015) Taktychna medytsyna. Alhorytm domedychnoi dopomohy pid chas boiovykh dii [Tactical medicine. Algorithm of first aid during hostilities]. *Aktualni problemy transportnoi medytsyny*. № 3, vol. 2 (41-II), pp. 50–52. [in Ukr.].
10. Topchii, A. O. (2022) Taktychna medytsyna v systemi pidhotovky kursantiv ZVO MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Tactical medicine in the system of training cadets of the Military Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law]. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* : zb. nauk. pr. (m. Kharkiv, 26 trav. 2022 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 153–154. [in Ukr.].
11. Polyvaniuk, V., Bilichenko, V. (2019) Current methods of public security during the protection of public order: basic aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1 (102), pp. 46–50.
12. Bilichenko, V. V. (2020) International Standards for Protecting Key Human Rights and Freedoms in the Activities of Law Enforcement Agencies in Ukraine. *Scientific Works of the National University «Odessa Law Academy»* / edited by Yu. V. Tsurkan-Saifullina. Odesa : National University «Odessa Law Academy» ; Helvetyka, vol. 27, pp. 30–35.

ABSTRACT

Valerii Bilichenko. Use of innovative technologies in tactical training for effective crime prevention. This article presents a study of the experience of professional police training in European countries. Special attention is given to the forms and methods of professional education for police officers in the context of the latest demands of the socio-economic life of society. The article also highlights the specifics of service and combat training for police officers in the context of their professional education, considering the sphere of application of their competencies and the peculiarities of social life. The proposals for incorporating this experience into the development of a model for police professional training in general and the enhancement of service and combat training for police officers in Ukraine, in particular, are outlined.

This article explores the importance and advantages of utilizing modern technologies in the field of tactical and special training to enhance crime-fighting capabilities. The contemporary social environment and the evolution of criminal methods demand law enforcement agencies and other security forces to constantly update their approaches to training and personnel preparation.

The article investigates how cutting-edge technologies, such as virtual reality, artificial intelligence, drones, data analysis, and other innovative tools, can be employed to improve the effectiveness of tactical training. They allow for the creation of realistic simulations, enhance safety during training, and provide data analysis capabilities for refining crime-fighting strategies. The article also discusses the challenges and limitations of employing modern technologies in this field and emphasizes the need to combine technological innovations with traditional training and preparation methods. Therefore, this article underscores the importance of using modern technologies in tactical and special training and their role in enhancing crime-fighting effectiveness and ensuring societal safety.

Keywords: *tactical and special training, technologies, police unit, experience, police education, model, methods.*

УДК 159.942.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-256-261

Юрій ВОЛКОВ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИГОРАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІСЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ НА УРАЖЕННЯ

Сучасна поліцейська професія вимагає високої готовності до небезпеки і стресових ситуацій, зокрема застосування вогнепальної зброї на ураження для забезпечення особистої безпеки поліцейського та захисту інших громадян від нападу, що загрожує їх життю та здоров'ю. У статті ретельно проаналізовано психологічні аспекти, які виникають у поліцейських після таких подій, з фокусом на психологічному вигоранні. Аналізовано поняття професійного вигорання та його зв'язок із застосуванням вогнепальної зброї. Вказано на фактори, які сприяють виникненню вигорання та можливі наслідки для якості роботи поліцейських.

У статті розглянуто психологічний стрес, який виникає внаслідок застосування

© Ю. Волков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3129-8623>

volk63@gmail.com

вогнепальної зброї, тривожність та інші психічні наслідки для поліцейських. Велика увага приділяється професійному вигоранню, яка може стати наслідком постійного контакту з екстремальними ситуаціями та використанням сили. Розглянуто ситуації, які призводять до високого психологічного стресу для поліцейських під час застосування вогнепальної зброї на ураження. Це містить масові бійки, збройні напади та інші небезпечні події, де критично важливо реагувати швидко та рішуче.

Дослідження також містить аналіз факторів, які впливають на психологічне здоров'я поліцейських після застосування вогнепальної зброї та можливих стратегій для запобігання психологічному вигоранню. Розглянуто можливі психологічні наслідки для поліцейських, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожність та інші симптоми, які можуть виникнути після таких ситуацій. Надано практичні рекомендації для поліцейських та службовців у галузі психологічної підтримки та самозахисту.

Зрештою у статті подано детальний огляд психологічних аспектів застосування вогнепальної зброї поліцейськими та важливі висновки для подальшого дослідження й розвитку психологічної підтримки для цієї важливої професійної групи.

Ключові слова: психологічне вигорання, поліцейський, вогнепальна зброя, екстремальні ситуації, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Поліцейська професія завжди визначалася високим рівнем стресу та небезпеки, оскільки поліцейські відповідають за захист прав та інтересів інших осіб, забезпечення громадської безпеки та виконання закону. Від їхньої мужності та професійності залежить стабільність та безпека суспільства. Однак одним з найбільш складних та небезпечних аспектів їхньої роботи є застосування вогнепальної зброї на ураження в тих ситуаціях, коли інші засоби стають неефективними для забезпечення безпеки громадян і власної безпеки поліцейських.

Застосування поліцейськими вогнепальної зброї на ураження відображає критичну обставину, коли необхідно швидко та рішуче реагувати на загрозу для життя та безпеки. Це рішення може мати значимий вплив на психологічний стан поліцейських, викликаючи стрес, тривожність та інші психологічні наслідки.

Дослідження психологічних аспектів застосування вогнепальної зброї поліцейськими на ураження має велике практичне значення, оскільки воно стосується як безпосередньо самого поліцейського, так і безпеки громадян. Збалансоване реагування в надзвичайних ситуаціях вимагає не лише фізичної, але й психологічної підготовки.

Стрес та можливі психологічні наслідки застосування вогнепальної зброї стають актуальними проблемами, які вимагають наукового аналізу та розробки методів психологічної підтримки для поліцейських. Сприятливий психологічний стан поліцейських може вплинути на їхню спроможність ефективно виконувати свої обов'язки та забезпечувати безпеку громадян.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження питання психологічних аспектів використання вогнепальної зброї поліцейськими на ураження завжди привертало увагу численних науковців, таких як В. Шепітько, В. Коновалова, В. Остапович, В. Бабенко, Л. Кирієнко, В. Криволапчук, С. Кушнар'юв, В. Слівінський. Проте питання професійного вигорання поліцейських після застосування вогнепальної зброї на ураження залишається науковою темою, яка потребує подальших досліджень та аналізу.

Метою статті є дослідження психологічного вигорання поліцейських після застосування вогнепальної зброї на ураження.

Виклад основного матеріалу. Проходження служби у складі Національної поліції України є однією з найбільш складних форм професійної діяльності. Ця сфера вимагає від поліцейських значних психофізіологічних і фізичних навантажень. Переважають небезпечні умови для життя і здоров'я, адже вони змушені стикатися з різними ризикованими ситуаціями, де настає необхідність протистояти кримінальному середовищу та використовувати фізичні заходи, вогнепальну зброю, спеціальні засоби тощо [1, с. 132].

Однією з головних стратегій підвищення ефективності роботи Національної поліції є забезпечення поліцейських психологічною підготовкою для оптимальної адаптації до викликів професійного середовища. Основною метою такої підготовки є створення високої мотивації для професійної діяльності серед поліцейських, розвиток їх комунікативних навичок та емоційної саморегуляції, а також формування їх здатності ефективно впоратися зі стресовими ситуаціями, конфліктами та іншими негативними факторами. Проте, незважаючи на професійну підготовку, правоохоронці досить часто

стикаються з проблемою психологічного вигорання.

Психологічне вигорання (також відоме як професійне вигорання) є складним психологічним станом, який виникає внаслідок тривалого інтенсивного стресу та перевантаження в роботі, особливо в професіях, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями та високим ступенем відповідальності. Характерні риси психологічного вигорання:

– Емоційне виснаження. Основною ознакою є виснаження та втрата емоційного резерву. Люди, які стикаються з професійним вигоранням, можуть відчувати безпомічність, безцільність та втрату інтересу до своєї роботи.

– Відчуття відчуженості. Особи з психологічним вигоранням можуть відчувати відчуженість від самих себе, своїх колег та тих, кому вони надають професійну допомогу. Це може призвести до відчуття відчуженості та відсутності спільності.

– Зниження професійної компетентності. Психологічне вигорання може призводити до зниження ефективності роботи та професійної компетентності. Працівники можуть втрачати інтерес до навчання та розвитку своїх навичок.

– Фізичні симптоми. Психологічне вигорання може супроводжуватися фізичними симптомами, такими як безсоння, головні болі, підвищений рівень стресу та імунологічних проблем.

– Відчуття втрати сенсу. Особи, які стикаються з вигоранням, можуть відчувати, що їхня робота втратила сенс та значущість, що може призвести до депресії [2, с. 56].

Попередження та керування психологічним вигоранням стають важливими завданнями в сучасному професійному середовищі.

Застосування вогнепальної зброї є однією з найнебезпечніших та стресових аспектів поліцейської роботи. Поліцейські можуть стикатися з важливими рішеннями, де їхня реакція може вплинути як на власну безпеку, так і на життя та безпеку інших осіб. Цей рівень відповідальності та стресу може сприяти розвитку психологічного вигорання.

Застосування вогнепальної зброї на ураження може супроводжуватися емоційним виснаженням. Поліцейські можуть переживати сильні емоції, які містять у собі страх, гнів, жах, вину тощо, після таких ситуацій. Це може вплинути на їхню емоційну стійкість та сприяти розвитку вигорання.

Застосування вогнепальної зброї на ураження може супроводжуватися фізичними та психологічними симптомами, що створюють серйозну загрозу для психічного та фізичного здоров'я поліцейських. Детальніше охарактеризуємо ці симптоми та їх вплив:

1. *Безсоння*. Застосування вогнепальної зброї може викликати безсоння серед поліцейських. Після інцидентів, де необхідно було використовувати силу, зокрема вогнепальну зброю, багато з них можуть мати складнощі із засипанням. Безсоння може призвести до втоми та погіршення психічного здоров'я.

2. *Головні болі*. Сильні стресові ситуації, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, можуть викликати головні болі та мігрені. Це може вплинути на здатність поліцейських до продуктивної роботи та загострити їхні страждання.

3. *Тривожність*. Поліцейські можуть відчувати тривожність та підвищену тривожність після застосування вогнепальної зброї. Це може вплинути на їхню загальну емоційну стійкість та викликати тривожні атаки, що можуть бути дуже неприємними.

4. *Депресія*. Посттравматичні ситуації, включно з тими, де використовувалася вогнепальна зброя, можуть сприяти розвитку депресії серед поліцейських. Відчуття провини, безпомічності та втрати можуть виникнути після таких подій [3, с. 43].

Ці фізичні та психологічні симптоми можуть створити сприятливу ситуацію для розвитку психологічного вигорання серед поліцейських. Важливо надавати психологічну підтримку та навчати їх методам емоційної саморегуляції для збереження їхнього психічного та фізичного здоров'я у вимогливій професійній роботі.

Поліцейські, що змушені застосовувати вогнепальну зброю на ураження, є вразливою групою професіоналів, які регулярно стикаються з травматичними подіями та стресорами у своїй роботі. Ці травматичні події та стресори можуть містити у собі такі ситуації, як зустріч із злочинцями, насильницькі події, напади, а також бойові сценарії, де поліцейським доводиться використовувати силу для захисту себе та інших громадян.

Ці травматичні ситуації можуть серйозно вплинути на психічне здоров'я поліцейських. Одним із головних негативних наслідків є ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). ПТСР – це психічний розлад, який виникає після досвіду травматичної події і містить у собі симптоми, такі як повторні кошмари, відчуття тривожності, гіперзбудливість, ізолюваність від соціуму [4, с. 147].

Крім ПТСР, поліцейські також можуть зазнати інших психічних проблем, таких як депресія, тривожність, відчуття безсилля. Ці проблеми можуть впливати на їхню якість життя та професійну ефективність.

Особливістю цієї ситуації є те, що поліцейські зазвичай відчувають тиск та вимоги виконувати свою роботу ефективно, незважаючи на травматичні досвіди. Це може призвести до приховування своїх психічних проблем і відмови від професійної допомоги [5, с. 281].

Саме тому поліцейські, які стикаються з травматичними подіями та стресорами у своїй роботі, схильні до ризику розвитку психічних проблем, і важливо вживати заходи щодо їхньої психологічної підтримки та попередження ПТСР та інших розладів.

Також зазначимо, що рішення про застосування вогнепальної зброї є складним процесом, який може стати джерелом великого етичного стресу для поліцейських. Цей етичний стрес виникає з необхідності вирішення важливих етичних дилем та суперечностей під час виконання їхніх обов'язків. Це може призвести до двох головних психологічних наслідків: морального вигорання та конфлікту цінностей.

Моральне вигорання (моральний дистрес) – виникає, коли поліцейський стикається з ситуаціями, які порушують його моральні переконання та цінності. Рішення про застосування вогнепальної зброї, особливо в ситуаціях, коли життя людини може бути під загрозою, може викликати глибокий моральний дистрес. Поліцейські можуть почувати внутрішню тугу та сором за те, що їм доводиться застосувати вогнепальну зброю на ураження.

Конфлікт цінностей, а саме рішення про застосування вогнепальної зброї може стати джерелом конфлікту між обов'язками та цінностями поліцейського. Вони можуть почувати, що виконують свої обов'язки, але одночасно суперечать своїм власним етичним переконанням або загальносуспільним цінностям. Це може викликати внутрішній конфлікт, стрес і почуття невинуватості своїх дій.

Для поліцейських цей етичний стрес може стати джерелом психологічних проблем, а також вплинути на їхню емоційну стійкість та роботу. Щоб зменшити ризик морального вигорання та конфлікту цінностей серед поліцейських, важливо надавати психологічну підтримку, включати питання етики та деескалації конфліктів у навчальні програми, та створювати можливості для обговорення етичних дилем серед колег [6, с. 178].

Вартим уваги є те, що поліцейські є групою фахівців, які регулярно піддаються значному соціальному тиску, особливо після подібних інцидентів, наприклад те, що відбулося ввечері 29 серпня 2023 року в м. Дніпро. В цьому конкретному випадку поліцейський був змушений застосувати вогнепальну зброю на ураження щодо чоловіка, який проявив агресивну поведінку та вчинив бійку з поліцейськими, і дії якого загрожували життю патрульної. На жаль, цей інцидент завершився трагічно, і чоловік помер від отриманих поранень на місці.

Цей інцидент став прикладом того, як поліцейські можуть стати об'єктом громадської уваги та критики внаслідок своїх дій, навіть якщо вони вчинили все можливе для забезпечення громадської безпеки і захисту себе та інших. Соціальний тиск, що супроводжує такі інциденти, може бути надзвичайно великим, і це може вплинути на психічну стійкість поліцейських.

Поліцейські в цих ситуаціях можуть відчувати вину, стрес, страх, інші негативні емоції, що можуть викликати психологічний дистрес. Такий соціальний тиск може також призвести до створення несприятливого робочого середовища та погіршення їхньої психічної стійкості. Отже, важливо розуміти, як соціальний тиск може впливати на психічне здоров'я поліцейських та надавати їм необхідну психологічну підтримку та допомогу для подолання цього тиску та стресу [7, с. 193].

Зважаючи на вищевикладене, вартим уваги є характеристика основних заходів щодо попередження психологічного вигорання серед поліцейських, до яких можна віднести:

- 1) психологічну підготовку;
- 2) соціальну підтримку;
- 3) професійну етику.

Психологічна підготовка відіграє важливу роль у зменшенні ризику психологічного вигорання серед поліцейських. Ця підготовка містить у собі такі аспекти:

– *навчання ефективних методів вирішення конфліктів* (поліцейським треба набувати навички та стратегії, щоб вони могли ефективно врегульовувати конфлікти,

уникати ескалації, мінімізувати ризик застосування сили);

– *стрес-менеджмент* (поліцейські повинні бути навчені технікам стрес-менеджменту, які допоможуть їм краще управляти стресом та тривожністю, зберігати емоційну стійкість, реагувати на стресові ситуації більш об'єктивно та збалансовано);

– *психологічна підтримка* (важливо забезпечувати доступ до психологічної підтримки. Поліцейські повинні знати, де і як отримати допомогу в разі психологічних труднощів, а також мати змогу консультуватися з психологом без страху перед подіями або суддями) [8, с. 114].

Соціальна підтримка від колег і від спеціалістів є важливим аспектом психологічного здоров'я поліцейських. Це містить у собі:

– *консультування психолога* (забезпечення доступу до професійного психологічного консультування, яке допомагає поліцейським впоратися з емоційними та психологічними труднощами);

– *групова підтримка* (організація групових сесій підтримки, де поліцейські можуть обговорювати свій досвід, висловлювати емоції та знаходити підтримку в колег).

Розробка та впровадження чітких інструкцій щодо етичного застосування вогнепальної зброї є важливим аспектом запобігання психологічного вигорання:

– *етичні стандарти* (забезпечення наявності чітких інструкцій та стандартів щодо застосування сили та вогнепальної зброї. Це допомагає поліцейським робити етичні рішення під час складних ситуацій);

– *тренування у вирішенні етичних дилем* (надання поліцейським навичок та інструментів для вирішення складних етичних ситуацій, а також створення можливостей для обговорення етичних дилем з колегами та експертами).

Загальною метою цих заходів є зменшення психологічного вигорання та поліпшення психічного здоров'я поліцейських, щоб вони могли краще виконувати свої професійні обов'язки та забезпечувати безпеку громадян.

Висновки. Психологічне вигорання серед поліцейських, які змушені застосовувати вогнепальну зброю на ураження, є серйозною та актуальною проблемою, що вимагає негайного вирішення. У статті розглянуто фактори ризику психологічного вигорання у цій групі професіоналів та запропоновано конкретні заходи щодо запобігання цьому явищу.

Застосування вогнепальної зброї на ураження часто супроводжується травматичними подіями, етичним стресом, соціальним тиском, що може призвести до розвитку психологічного вигорання серед поліцейських. Це може впливати на їхню емоційну стійкість, якість роботи та загальний стан психічного здоров'я.

Для запобігання психологічного вигорання поліцейських важливо надавати психологічну підготовку, соціальну підтримку та сприяти розвитку професійної етики. Психологічна підготовка, яка містить у собі навчання методам вирішення конфліктів та стрес-менеджменту, допомагає поліцейським краще впоратися зі стресом і конфліктними ситуаціями. Соціальна підтримка через консультування психолога та групову підтримку дає змогу поліцейським обговорювати свій досвід та емоції, що сприяє їхньому психічному здоров'ю. Розробка чітких інструкцій щодо етичного застосування вогнепальної зброї та вирішення етичних дилем може забезпечити поліцейським підтримку у вирішенні етичних питань.

Заходи, запропоновані в цій статті, спрямовані на підтримку психічного здоров'я поліцейських і можуть сприяти зменшенню ризику психологічного вигорання, забезпечуючи при цьому безпеку та порядок у суспільстві. У зусиллях для поліпшення робочих умов і допомоги поліцейським повинні бути задіяні як правоохоронні органи, так і владні структури, щоб гарантувати ефективну і відповідальну роботу правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 3-є вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
2. Остапович В. П., Бабенко В. Г., Кирієнко Л. А. Психологічна та фізична готовність особистості до дій в екстремальних ситуаціях : практ. посіб. / за ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України, 2016. 84 с.
3. Криволапчук В. О., Кушнарьов С. В., Слівінський В. Р. Профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ : навч.-метод. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 68 с.
4. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В. Психологія у професійній діяльності

поліції : навч. посіб. / за ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2018. 426 с.

5. Литвин В. В. Формування та розвиток професійної компетентності патрульного поліцейського. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1(106). С. 277–287.

6. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 350 с.

7. Малічевський В. І. Психологія застосування вогнепальної зброї на ураження : деякі соціокультурні та практичні аспекти. *Наукові записки*. 2001. Вип. 2. С. 191–195.

8. Волков Ю. Підвищення ефективності забезпечення особистої безпеки працівників поліції в ситуаціях із застосуванням вогнепальної зброї. *Правові аспекти застосування прийомів рукопашного бою при силовому затриманні та проблемні питання надання домедичної допомоги : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Дніпро, 5 лют. 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 113–115.

Надійшла до редакції 02.12.2023

References

1. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. (2019) Yurydychna psykholohiia [Legal psychology] : pidruchnyk. 3-ye vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 288 z. [in Ukr.].

2. Ostapovych, V. P., Babenko, V. H., Kyriienko, L. A. (2016) Psykholohichna ta fizychna hotovnist osobystosti do dii v ekstremalnykh sytuatsiakh [Psychological and physical readiness of the individual to act in extreme situations] : prakt. posib. / za red. V. O. Kryvolapchuka. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, 84 p. [in Ukr.].

3. Kryvolapchuk, V. O., Kushnarov, S. V., Slivynskiy, V. R. (2014) Profilaktyka profesiinoi deformatsii pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Prevention of professional deformation of employees of internal affairs bodies] : navch.-metod. posib. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy, 68 p. [in Ukr.].

4. Ievdokimova, O. O., Zhdanova, I. V., Shvets, D. V. (2018) Psykholohiia u profesiinii diialnosti politzii [Psychology in the professional activity of the police] : navch. posib. / za red. V. V. Sokurenka. Kharkiv : KhNUVS, 426 p. [in Ukr.].

5. Lytvyn, V. V. (2018) Formuvannia ta rozvytok profesiinoi kompetentnosti patrolnoho politseiskoho [Formation and development of professional competence of a patrol policeman]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1(106), pp. 277–287. [in Ukr.].

6. Savchyn, M. V. (2005) Vikova psykholohiia [Age psychology] : navch. posib. Kyiv : Akademvydav, 350 p. [in Ukr.].

7. Malichevskiy, V. I. (2001) Psykholohiia zastosuvannia vohnepalnoi zbroi na urazhennia [The psychology of using firearms to injure] : deiki sotsiokulturni ta praktychni aspekty. *Naukovi zapysky*. Issue 2, pp. 191–195. [in Ukr.].

8. Volkov, Yu. (2021) Pidvyschennia efektyvnosti zabezpechennia osobystoi bezpeky pratsivnykiv politzii v sytuatsiakh iz zastosuvanniam vohnepalnoi zbroi [Increasing the effectiveness of ensuring the personal safety of police officers in situations involving the use of firearms]. *Pravovi aspekty zastosuvannia pryimov rukopashnogo boiu pry sylovomu zatrymanni ta problemni pytannia nadannia domedychnoi dopomohy : materialy Vseukr. kruhloho stolu (m. Dnipro, 5 lyut. 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 113–115. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Volkov. Psychological burnout of police officers after the use of a firearms for injury.

The modern police profession requires a high level of readiness for danger and stressful situations, in particular, the use of firearms for damage to ensure public safety. This article is devoted to a careful analysis of the psychological aspects that arise in police officers after such events, with a focus on psychological burnout. The concept of professional burnout and its connection with the use of firearms is analyzed. Factors contributing to burnout and possible consequences for the quality of police work are indicated.

The article examines the psychological stress caused by the use of firearms, anxiety and other mental consequences for police officers. Much attention is paid to professional burnout, which can be a consequence of constant contact with extreme situations and the use of force. Situations that lead to high psychological stress for police officers when using firearms for damage are considered. This includes mass brawls, armed attacks, and other dangerous events where a quick and decisive response is critical.

The study also includes an analysis of factors that influence the psychological health of police officers after the use of firearms and possible strategies to prevent psychological burnout. Possible psychological consequences for police officers, such as post-traumatic stress disorder (PTSD), anxiety and other symptoms that can occur after such situations are considered. Practical recommendations for police officers and employees in the field of psychological support and self-defense are noted.

In conclusion, the article provides a detailed overview of the psychological aspects of the use of firearms by police officers and important conclusions for further research and development of psychological support for this important professional group.

Keywords: *psychological burnout, police officer, firearms, extreme situations, professional training.*

ТРИБУНА АСПИРАНТА

УДК 352/354-043.5(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-262-268

Олександр БІЛЬЧУК[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС

У статті простежено зміни законодавства та правової практики щодо розвитку законодавства України у сфері формування та реалізації державної політики щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. Аналіз напрацьованих минулих поколінь дав змогу окреслити тенденції впливу держави на становлення інституту примусового виконання судових рішень, розвитку правових механізмів забезпечення зобов'язань, встановлення відповідальності за правопорушення в згаданій сфері. Виділено п'ять умовних періодів розвитку законодавства та правової практики реалізації державної політики щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів, кожний з яких піддано детальному науковому аналізу.

Визначено особливості організації системи судового виконання рішень судів та інших органів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., до яких віднесено: 1) відсутність єдиної системи органів примусового виконання рішень, адже як вже було вище зазначено, крім приставів, до неї також входили і поліція, й інші посадові особи, волосні та сільські керівники тощо; 2) здійснення не всіх виконавчих дій (наприклад, стягнення за цінними паперами здійснював гофмаклер, стягнення за цивільними позовами в межах кримінальної справи здійснювалося поліцією, виконання казначейських зобов'язань здійснювалось агентами казенних управлінь, податними інспекторами); 3) відсутність організаційної єдності самих приставів, що погано впливало на їх взаємодію, системність ухвалення типових рішень, взаємодопомогу та розмежування повноважень і територіальну підвідомчість; 4) відсутність окремого нормативно-правового акта, який би докладно визначав правовий статус та регламентував діяльність судових виконавців (приставів) на той час. Хоча спроби виділити правове регулювання відносин у сфері виконавчого провадження у самостійний напрям робилися в історії вітчизняної держави.

Встановлено, що успіхи реформ виконавчого провадження багато в чому залежали не тільки від короткострокової практичної доцільності запропонованих заходів щодо зміни порядку виконання, але передусім від теоретичної обґрунтованості встановлюваної моделі виконання.

Ключові слова: державна політика, примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, історико-правовий екскурс, законодавство, період, розвиток, формування.

Постановка проблеми. Незважаючи на значущість судової влади у захисті прав і свобод людини і громадянина, вона є найслабшою гілкою влади і повинна залежати від виконавчої влади для забезпечення виконання своїх рішень, що зумовлено необхідністю підтримання престижу судової влади, невідворотності покарання, забезпечення авторитету держави. Зрозуміло, що невиконання або неналежне виконання рішень судів та інших органів ставить під сумнів ефективність усієї наявної в країні системи правозастосування. Водночас авторитет судової влади та стан законності в країні не вичерпуються винесенням законних та обґрунтованих рішень. Важливим показником є результативність примусового виконання судових рішень, у розумні терміни та відповідно з нормативно закріпленою процедурою. Все це вказує на існування прямого

© О. Більчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-7845-3724>

k_appad@dduvs.in.ua

взаємозв'язку між судом, правосуддям та примусовим виконанням судових рішень та рішень інших органів. Суд у процесі здійснення правосуддя ухвалює рішення, що породжує надалі діяльність щодо його неухильного виконання, у тому числі шляхом примусового виконання, ефективність якого прямо впливає на авторитет судової влади.

Черговий етап судової реформи, що відбувається в Україні, актуалізує пошук юридичною наукою найоптимальніших моделей судоустрою і судочинства, що неможливий без звернення до історичних аспектів цієї проблеми, висвітлення тенденцій становлення та розвитку системи примусового виконання рішень судів та інших органів, пошуку на цій основі шляхів оптимізації виконавчого провадження, врахування у правозастосуванні рішень Європейського суду із прав людини, розвитку та застосування електронної форми виконавчих документів, оптимізації строків проведення виконавчих дій та посилення відповідальності боржників тощо.

Наявність чималих шаблонів і стереотипних трактувань, багато з яких ще й досі не зазнали серйозної перевірки та перегляду на основі вивчення першоджерел, переконують в необхідності вивчення історичних тенденцій функціонування інституту примусового виконання рішень судів та інших органів, відтворення цілісної картини його становлення на різних етапах історичного розвитку суспільства, з'ясування позитивних та негативних сторін такого процесу для сприяння більш глибокому усвідомленню сутності цього інституту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема невиконання судових рішень та рішень інших органів і посадових осіб для України не нова як в теоретичному, так і праксеологічному аспектах, адже важливі аспекти її правового урегулювання досліджувалися багатьма відомими правниками, зокрема треба згадати наукові праці В. Авер'янова, В. Бевзенка, О. Безпалової, Ю. Битяка, І. Бородіна, В. Галуцька, В. Гарашука, І. Голосніченка, С. Гончарука, Є. Додіна, В. Зуй, Р. Ігоніна, Л. Ковалюк, Т. Коломощенко, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Д. Лук'янець, Р. Мельника, Р. Миронюка, В. Мороз, О. Музичука, О. Остапенка, Д. Приймаченка, А. Собакаря, М. Тищенко, О. Харитонової, О. Юніна та інших вчених. Водночас багато важливих фактів та тенденцій розвитку законодавства у сфері становлення та реалізації державної політики щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів залишились поза увагою вчених, окреслену проблематику відбито в наукових працях історико-правового дискурсу фрагментарно та епізодично.

Мета: простежити зміни законодавства та правової практики щодо становлення та реалізації державної політики примусового виконання судових рішень і рішень інших органів України на різних історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Маючи багатовікову історію, інститут примусового виконання рішень судів та інших органів, змінюючись протягом різних історичних періодів, зберіг в собі характерні риси, закладені в процедуру виконання рішень як в різних країнах, так і на теренах України, починаючи з давніх часів, використовуючи різні способи виконання зобов'язань та досягнення бажаного результату. Інакше кажучи, способи виконання судових рішень почалися задовго до формування інституту примусового виконання рішень судів та інших органів у тій формі, яку маємо зараз. При цьому права сутність таких інструментів залишалася незмінною і полягала і тоді, і зараз у правильності та успішності організації виконавчого провадження, задоволенні вимог однієї сторони та забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних або приватних виконавців.

Одним із перших документів після «Руської правди», де виникають перші згадки про елементи виконавчого провадження, зародження інституту судових приставів та організації виконання судових та адміністративних рішень, можна вважати Судебник 1497 року, в якому згадуються судові виконавці у вигляді «недільників» як посадових осіб, в обов'язки яких входило виклик до суду сторін, арешт і катування обвинувачених, організація судових змагань та виконання рішень суду. Надалі з розвитком правоохоронної функції держави виникали установи, відповідальні за примусове виконання судових вироків та рішень, зокрема в питаннях конфіскації, вилучення майна тощо.

Фактично початковий етап розвитку інституту виконання судових рішень від зародження перших його процесуально-правових елементів до середини XVII ст. знайшов прояв у розвитку законодавства, що регламентувало виконання таких видів рішень; становленні спеціальних інституцій, на яких безпосередньо покладалося примусове

виконання таких рішень; розвитку форм примусового виконання тощо. Якщо до XVII ст. йшла поступова поява нормативно-правових актів, що забезпечували виконання судових рішень та сприяли судовому процесу, то вже після цього розпочалася широка систематизація нормативно-правового матеріалу, обумовлена формуванням єдиної загально-імперської судової системи, конкретизацією правового статусу судових приставів, закріпленням організаційно-правових форм виконання судових рішень тощо.

Імперський період перебування українських земель під владою московського царства почався з ліквідацією старих гарантій для боржників, спробою поступового відділення судової влади від адміністративної, зміни правового статусу приставів та переведення їх у ранг державних службовців, поступовим виділенням інституту примусового виконання судових рішень у самостійну стадію цивільного процесу. Змінюються також і керівні документи, на основі яких відбувалося виконання судових рішень та інших органів, а також забезпечували діяльність судових приставів, зокрема було ухвалено Коротке зображення процесів та судових позовів (1715 р.) та Указ «Про форму суду» (1723 р.).

Детальніше права стягувача та діяльність поліції з провадження стягнень та застосування заходів примусового виконання було регламентовано у 1832 році «Зводом законів російської імперії» та «Положенням про порядок опису, оцінки та публічного продажу майна». Треба наголосити, що Звід законів російської імперії, дія якого поширювалася на українські землі, набув чинності у 1835 р., а питанням виконання судових рішень була присвячена окрема книга Зводу під назвою «Про стягнення цивільні» [1, с. 304]. Особливістю системи виконання судових рішень згідно із Зводом законів Російської імперії було злиття судової й поліцейської влади, що виявилось у забезпеченні відправлення правосуддя, доставки судових документів, збиранні доказів, оцінки майна поліцією, а також організації й діяльності нижчих земських судів, які очолювалися капітаном-ісправником.

До речі, треба виділити й те, що до етапу початку судової реформи 1864 року державна політика організації примусового виконання судових рішень та рішень інших органів умовно пройшла три етапи реалізації організаційно-правових форм виконання судових рішень, зокрема:

етап XV – першої половини XVI ст., що характеризується появою перших елементів правового регулювання та слабкою організацією виконання судових рішень, низькою кваліфікацією осіб, задіяних у виконанні;

етап середини XVI до середини XVII ст., який відзначається першими кроками систематизації нормативних засад функціонування інституту судових приставів та закріпленням основних форм виконання у цивільному судочинстві;

етап другої половини XVII – першої половини XIX ст., що характеризується невдалою спробою перекладення функції судових приставів на поліцію, відсутністю єдиного систематизованого законодавства у цій сфері.

Державна політика примусового виконання судових рішень та рішень інших органів до судової реформи 1864 р. була спрямована на збільшення у судах кількості юридично освічених службовців, чому сприяли також реформа юридичної освіти та кадрова політика Міністерства юстиції. Водночас такі заходи мали лише частковий ефект, адже до середини XIX ст. у Сенаті та судових палатах утворилася група представників правосуддя, що мали спеціальну освіту та досвід роботи в установах юстиції.

Названі обставини викликали необхідність державної влади того періоду реформувати і судову систему, і організацію інституту примусового виконання судових рішень та рішень інших органів.

Наступним періодом у формуванні інституту примусового виконання рішень та реалізації відповідної державної політики можна вважати другу половину XIX ст., оскільки цар Олександр II розпочав масштабну судову реформу, починаючи з 1864 року, у тому числі й інституту примусового виконання рішень судів та інших органів. З середини XVIII століття виконавчі функції були передані поліції. Однак це не призвело до суттєвого підвищення ефективності їх діяльності у сфері забезпечення виконання судових рішень. Проте до середини XIX ст. у сфері виконавчого провадження спостерігалось повсюдне порушення процесуального законодавства, поліцейські чиновники зловживали своїми посадовими повноваженнями, процвітала корупція. За таких умов постала пряма необхідність створення системи професійних посадових осіб, які б забезпечували примусове виконання судових рішень та виконання інших судово-

допоміжних функцій. Тобто створення внаслідок судової реформи 1864 року системи судових приставів-виконавців було зумовлено: 1) визнанням примусового виконання судових рішень другорядним завданням поліції; 2) відсутністю матеріальної зацікавленості у поліцейських чиновників у виконанні рішень суду; 3) відсутністю реального механізму контролю з боку суду над примусовим виконанням судових рішень.

Особливістю організації системи судового виконання рішень судів та інших органів другої половини XIX – початку XX ст. можна сміливо вважати і:

1) відсутність єдиної системи органів примусового виконання рішень, адже як вже було вище зазначено, крім приставів, до неї також входили і поліція, й інші посадові особи, волосні та сільські керівники тощо;

2) здійснення не всіх виконавчих дій (наприклад, стягнення за цінними бумагами здійснював гофмаклер, стягнення за цивільними позовами в межах кримінальної справи здійснювалося поліцією, виконання казначейських зобов'язань здійснювалось агентами казенних управлінь, податними інспекторами);

3) відсутність організаційної єдності самих приставів, що погано впливало на їх взаємодію, системність прийняття типових рішень, взаємодопомогу та розмежування повноважень і територіальну підвідомчість;

4) відсутність окремого нормативно-правового акта, який би докладно визначав правовий статус та регламентував діяльність судових виконавців (приставів) на той час. Хоча спроби виділити правове регулювання відносин у сфері виконавчого провадження у самостійний напрям робилися в історії вітчизняної держави.

Період другої половини XIX – початку XX ст. став логічним продовженням розпочатих державою реформ, процесу формування судової влади, модернізації інституційної основи правосуддя у цивільних справах, законодавчого закріплення інституту примусового виконання судових рішень безпосередньо у Зводі законів російської імперії, появи нових форм реалізації судово-виконавчої діяльності. На основі Судових статутів 1864 р. склалася струнка система судових органів з окресленою компетенцією, відродженням інституту судових приставів як структурного підрозділу суду, що виконував судові рішення.

Запровадження інституту судових приставів за нових судових інституцій зіграло позитивну роль у розвитку вітчизняного пореформеного судоустрою та безпосередньо вплинуло на розвиток системи примусового виконання судових рішень та рішень інших органів радянського періоду.

З 1917 р. починається новий, так званий «радянський» період розвитку інституту примусового виконання рішень і формування та реалізації нової державної політики в цій сфері. Виявилось це, по-перше, у скасуванні інституту судових приставів, по-друге, приведенням у виконання рішення та приговорів судів різними методами та державними інституціями, серед яких і самі суди, і судові виконавці, і органи міліції, і волосні та сільські виконкоми тощо. Так званий «радянський» період розвитку інституту примусового виконання рішень відзначався руйнуванням дореволюційної системи виконання засад створення органів державної влади; формуванням спеціального інституту судових виконавців з метою здійснення функції виконання судових рішень тощо.

Правову основу системи примусового виконання судових рішень та рішень інших органів другої половини дії радянського режиму складала не лише законодавчі, але значна кількість підзаконних актів регулювання відповідних суспільних відносин, як-то Інструкція про порядок виконання судових рішень (1966 рік), Інструкція про порядок виконання судових рішень (1973), Інструкція про виконавче провадження, яка була затверджена наказом міністра юстиції СРСР № 22 від 15 листопада 1985 р. [2, с. 14], та в якій була визначена компетенція судового виконавця, також зазначалося, що під час здійснення виконавчих дій судовий виконавець має право входити в приміщення, які займані боржником, проводити огляд всіх його сховищ [3].

Отже, за часів радянського союзу виконавчому провадженню були притаманні такі ознаки: воно мало державний характер; судові виконавці належали до судової системи та перебували під організаційним керівництвом як органів юстиції, так і голів відповідних судів; як частина судового процесу виконавче провадження мало чимало властивих судовому процесу рис та ознак; воно переважно захищало державну, громадську та кооперативну власність, наприклад, шляхом встановлення низки суттєвих обмежень щодо звернення стягнень щодо державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських

організацій; часті зміни підпорядкованості органів примусового виконання судових рішень; здійснення нагляду за діяльністю судових виконавців органами прокуратури; збереження бюджетного способу фінансування виконавців; наявність особливого захисту державних інтересів у виконавчому провадженні у вигляді негайного виконання рішень у справах про недоїмки з державних та місцевих податків, обов'язкового страхування, за штрафами, накладеними в адміністративному порядку тощо.

Загалом радянська система примусового виконання рішень судів та інших органів відзначалася узагальнено слабкою ефективністю виконання судових рішень, що було пов'язано з недоукомплектованістю штатів, низькою кваліфікацією виконавців, слабкою виконавською дисципліною, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням та низькою заробітною платою – все це спричиняло розтрату довіреного майна, зловживання службовим становищем та інші істотні недоліки цієї системи.

Радянський період розвитку інституту примусового виконання рішень судів та інших органів умовно можна поділити на три послідовних етапи, кожен з яких був логічним продовженням попереднього. При цьому якщо до кінця 30-х років ХХ ст. ще активно на українських землях, що входили до складу радянського союзу, застосовувалося дореволюційне (імперське) законодавство, хоча й було скасовано посаду судового пристава та введено посаду судового виконавця, в наступні роки відбулося ухвалення Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік», який визначив судових виконавців як єдиний орган примусового виконання, який перебував у віданні органів судової влади. Найбільш прогресивним став третій етап розвитку інституту примусового виконання рішень судів та інших органів, під час якого було ухвалено Цивільно-процесуальний кодекс УРСР, яким визначено права, обов'язки та порядок діяльності судового виконавця; значний перелік інструкцій, якими деталізовано окремі аспекти виконавчого провадження та правового статусу судового виконавця, закріплено права та обов'язки стягувача і боржника, окремі особливості застосування заходів примусового виконання судових рішень тощо.

У період незалежності причини незадовільного стану справ з виконанням судових рішень так чи інакше були пов'язані з проблемами діяльності всіх трьох гілок державної влади через відсутність безпосереднього зв'язку між судовим рішенням та його виконанням. Зв'язок цей був утрачений після ліквідації посад судових виконавців у складі загальних судів та створення окремої виконавчої служби в системі органів виконавчої влади. Цілком зрозуміло, що зроблено це було з метою усунення непритаманних судам функцій стосовно забезпечення виконання власних рішень. При цьому враховано рекомендації відповідних європейських інституцій. Однак практика, що склалася в Україні на той час, довела недоцільність цілковитого виокремлення державної виконавчої служби від судової системи. Це певним чином негативно вплинуло на ефективність системи виконавчого провадження та великою мірою нівелювало фундаментальний принцип здійснення правосуддя – принцип обов'язковості судового рішення. Звичайно, наявна епідемія невиконання судових рішень того часу викликала вжиття скоординованих інноваційних організаційно-структурних заходів, наслідком чого стало запровадження у червні 2016 року реформи виконавчого провадження шляхом її законодавчого забезпечення, ухвалення законів «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», часткового делегування приватним виконавцям функцій з примусового виконання рішень судів та інших органів. Фактично було створено змішану модель примусового виконання рішень, перевагами якої вже через декілька років стало переважання приватних виконавців на ринку правозастосування, зокрема, наприклад, більше 16 % від загальної суми стягнутих у 2019 році боргів зібрали приватні виконавці, чисельність яких становила лише 4,5 % загальної кількості виконавців, у 5,3 рази пересічний приватний виконавець більш ефективний за показником стягнення порівняно з працівником Державної служби виконання, у 2019 році 213 приватні виконавці реалізували більше майна у рахунок стягнення, ніж всі 4472 державні виконавці (754,8 млн грн проти 725,4 млн грн) [4].

Незважаючи на всі реформаційні заходи, змішану систему примусового виконання судових рішень в Україні не можна вважати повноцінною, адже приватні виконавці й досі не мають права виконувати рішення, де стягувачем або боржником є держава і державні органи чи боржником є державне підприємство з часткою держави 25 і більше відсотків. Крім того, досить повільно відбувається запровадження автоматизованої системи арешту коштів боржників у кредитних установах. При цьому це

не повноцінний автоматизований арешт, а тільки електронний документообіг між банками та виконавцями. Зараз такий документообіг здійснюється виконавцями лише з 13 банківськими установами, і діє він тільки в частині арешту коштів, а не їх списання.

Висновки. Отже, становлення та розвиток української державності доводить важливе значення інституту примусового виконання рішень судів та інших органів в різних історичних періодах, оскільки його змістом визначено правове та логічне завершення судової та адміністративної юрисдикції, а виконавче провадження як основа виконання відповідних рішень і є тим самим організаційно-правовим механізмом, без якого не можна вважати відновленими порушену законність, права та інтереси різних суб'єктів. Успіхи реформ виконавчого провадження багато в чому залежали не тільки від короткострокової практичної доцільності пропонованих заходів щодо зміни порядку виконання, але передусім від теоретичної обґрунтованості встановлюваної моделі виконання. Суперечливість чинного та в більшості випадків попереднього вітчизняного законодавства про виконавче провадження зумовлена, головню, його недостатньою науковою обґрунтованістю. Тому виконання судових постанов практично завжди було своєрідною ахіллесовою п'ятою застосування законодавства через відсутність ефективного механізму виконання та слабких елементів реалізації відповідної державної політики в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. Т. 1: *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування й розвитку правової системи України*. 728 с.
2. Фурса С. Я., Щербак С. В. Виконавче провадження в Україні : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 480 с.
3. Інструкція про виконавче провадження : затв. наказом Юстиції СРСР від 15 листопада 1985 р. № 22. ЛІГА: Еліт 7.5.1. ІАЦ «Ліга», ЛІГАБізнесінформ, 2003.
4. Епідемія невиконання судових рішень. URL: <https://apvu.com.ua/europacket>

Надійшла до редакції 10.11.2023

References

1. Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy [The legal system of Ukraine: history, state and prospects] : u 5 t. / za zah. red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2008. Vol. 1: *Metodolohichni ta istoriko-teoretychni problemy formuvannia y rozvytku pravovoi systemy Ukrainy*. 728 p. [in Ukr.].
2. Fursa, S. Ya., Shcherbak, S. V. (2002) *Vykonavche provadzhennia v Ukraini* [Enforcement proceedings in Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Atika., 480 p. [in Ukr.].
3. Instruksiiia pro vykonavche provadzhennia [Instruction on executive proceedings] : zatv. nakazom Yustytzii SRSR vid 15 lystopada 1985 r. № 22. LIHA: Elit 7.5.1. IATs «Liha», LIHAbiznesinform, 2003. [in Ukr.].
4. Epidemiia nevykonannia sudovykh rishen [Epidemic of non-execution of court decisions]. URL: <https://apvu.com.ua/europacket> [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Bilchuk. Establishment and development of state policy of Ukraine in the sphere of enforcement of court decisions and decisions of other bodies: historical and legal excursion. The article traces the changes in legislation and legal practice regarding the development of Ukrainian legislation in the field of formation and implementation of state policy regarding the enforcement of court decisions and decisions of other bodies. The analysis of the achievements of past generations made it possible to outline the trends of the state's influence on the formation of the institution of enforced execution of court decisions, the development of legal mechanisms for ensuring obligations, and establishing responsibility for offenses in the mentioned field. Five conditional periods of the development of legislation and legal practice of the implementation of state policy regarding the enforcement of court decisions and decisions of other bodies are identified, each of which is subjected to a detailed scientific analysis.

The peculiarities of the organization of the system of judicial enforcement of decisions of courts and other bodies of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries have been determined, which include: 1) the absence of a unified system of decision enforcement bodies, because, as already mentioned above, in addition to bailiffs, it also included the police and other officials, volons and village heads, etc.; 2) implementation of not all executive actions (for example, collection of securities was carried out by a broker, collection of civil lawsuits within the framework of a criminal case was carried out by the police, fulfillment of treasury obligations was carried out by agents of state administrations, tax inspectors); 3) the lack of organizational unity of the bailiffs themselves, which had a bad effect on their interaction, the systematicity of typical decision-making, mutual assistance and separation of powers, and territorial

sub-department; 4) the absence of a separate legal act that would determine in detail the legal status and regulate the activities of bailiffs at that time. Although attempts to separate legal regulation of relations in the field of executive proceedings in an independent direction were made in the history of the national state.

It was established that the success of reforms of executive proceedings depended in many respects not only on the short-term practical expediency of the proposed measures to change the order of execution, but above all on the theoretical validity of the established model of execution.

Keywords: *state policy, enforcement of court decisions and decisions of other bodies, historical and legal excursion, legislation, period, development, formation.*

УДК 343.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-268-273

Дар'я БОЛЬШАКОВА©

аспірант

(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УКЛАДЕННЯ УГОД У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті з'ясовано тенденції укладення угод в провадженнях щодо домашнього насильства та типові проблемні питання, які при цьому виникають порівняно з результатами моніторингу, проведеного в 2019 р. Аналіз вироків у кримінальних провадженнях про домашнє насильство та наукових розробок з цієї проблематики засвідчив наявність певних проблем, пов'язаних як з недосконалістю правової регламентації застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, так і практики застосування окремих кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм. Головними кримінально-правовими проблемами визначено такі: недостатнє використання виправного та превентивного потенціалу обмежувальних заходів, передбачених ст. 91¹ ККУ; збільшення кількості випадків призначення покарання на підставі угод про визнання вини, а не угод про примирення, та ризиків не врахування позиції потерпілої особи в цьому питанні. Зроблено висновок, що збільшення кількості укладення угод саме про визнання, ймовірно, пов'язано насамперед із бажанням потерпілої особи уникнути спілкування з особою, яка завдала їй фізичних та моральних страждань.

Ключові слова: *домашнє насильство, угода про примирення, угода про визнання вини, потерпіла особа, покарання, обмежувальні заходи.*

Постановка проблеми. Ситуація з домашнім насильством в Україні і надалі залишається невтішною, про що свідчать статистичні дані. Певні надії покладаються на процедури медіації щодо цієї категорії справ. За результатами проведеного в 2019 році моніторингу ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті (далі – Моніторинг) встановлено зростання темпів судової практики з вироків за ст. 126¹ КК України та низку проблем під час застосування судами як матеріального, так і процесуального права, зокрема: подвійне врахування обставини вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває в сімейних відносинах, під час кваліфікації та в подальшому під час визначення обставин, що обтяжують покарання; ігнорування вимоги п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК під час затвердження угоди про примирення, що призводить до нехтування прав та інтересів постраждалих від домашнього насильства осіб у тому, щоб, зокрема, не зазнавати тиску від кривдника та не вступати з ним у контакт чи будь-які переговори щодо угоди про примирення за відсутності бажання укласти таку угоду; затвердження угод про визнання винуватості без належної уваги до прав та інтересів потерпілої особи; незастосування всього арсеналу обмежувальних заходів за ч. 6 ст. 194 КПК та ст. 91¹ ККУ, що спеціально передбачені стосовно осіб, які вчинили домашнє насильство, застосування яких як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду здатне знизити ризики повторного вчинення домашнього насильства щодо потерпілої особи та сприятиме

© Д. Большакова, 2023

dashaaa2809@ukr.net

виправленню обвинуваченого [1, с. 41–42]. Згідно з даними судової влади та Офісу Генерального прокурора, в 2021 р. за домашнє насильство засуджено 1 231 особу, в 2022 р. – 848 осіб, в період січень-вересень 2023 р. обліковано 2 292 кримінальні правопорушення та вручено повідомлення про підозру 1 960 особам, до суду спрямовано обвинувальні акти щодо 1 810 осіб. Порівняно невелика кількість осіб звільняється від кримінальної відповідальності, лєвова частка осіб засуджується.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі кримінально-правові аспекти заявленої проблематики досліджували такі вчені, як Р. Бабанли, О. Євдокимова, В. Тютюгін, А. С. Макаренко (Хильченко) та ін.

Мета: з'ясувати тенденції укладення угод в провадженнях щодо домашнього насильства та типові проблемні питання, які виникають, в процесі правозастосовної діяльності в кримінальних провадженнях щодо домашнього насильства впродовж 2019–2023 років.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вироків в кримінальних провадженнях про домашнє насильство та наукових розробок з цієї проблематики засвідчив наявність певних проблем, пов'язаних як з недосконалістю правової регламентації застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, так і практики застосування окремих кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм. Головними з таких можна виділити такі.

Ініціювання угоди про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Така угода може укладена лише за ініціативи потерпілої особи, представника або законного представника (ст. 469 КПК). Фахівці звертають увагу, що «практично в усіх цих вироках суди безпосередньо не посилаються та не враховують положення п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК, хоча відповідне положення набуло чинності 11 січня 2019 р. [1, с. 35]. Подекуди суди прямо посилаються на загальне правило п. 1 ч. 1 ст. 469 КПК, зовсім не згадуючи про винятковість проваджень про домашнє насильство в цьому плані.

В КК України відсутня вказівка на можливість призначення обмежувальних заходів ст. 91-1 КК України на підставі як угоди про примирення, так і про визнання винуватості. І на цю ситуацію аргументовано звертають увагу дослідники, акцентуючи на тому факті, що обмежувальні заходи, передбачені КК України до осіб, які вчинили домашнє насильство, не є альтернативою покарання, тому виникає питання про те, чи можуть такі заходи бути предметом угоди чи все ж таки це питання є предметом судової дискреції [2, с. 277]. На думку Анастасії Хильченко: «Системний аналіз КК України та практики його застосування (що є предметом окремого дослідження), у тому числі крізь призму «інших заходів» свідчить, що предметом угод є лише покарання або звільнення від його відбування із застосуванням ст. 75 КК. Інші заходи призначаються виключно судом [2, с. 277]. Дійсно, «обмежувальні заходи можуть застосовуватися судом ех оффіціо в інтересах потерпілої особи, тобто звернення такої особи не є обов'язковим» [1, с. 39]. Фахівці вказують на те, що «Проведений аналіз вироків за ст. 126-1 ККУ в 2019 році засвідчив, що суди практично не застосовують обмежувальних заходів щодо кривдників ані на стадії досудового розслідування та судового розгляду, ані при призначенні покарання» [1, с. 40]. Пояснюється така ситуація необізнаністю суддів та органів досудового розслідування щодо можливостей застосування такого механізму забезпечення безпеки потерпілих осіб у кримінальному провадженні, а також недостатнє розуміння ролі та функцій обмежувальних заходів і обмежувальних приписів [1, с. 42]. Можливо, така думка була прийнятною в той період, коли тільки було запроваджено обмежувальні заходи, але, наврод чи є слушною на сучасному етапі. Під час дослідження встановлено тенденцію до поступового збільшення призначення обмежувальних заходів, у тому числі й за ініціативою потерпілої особи (направлення для проходження програми для кривдників; заборона перебувати в місці спільного проживання за місцем мешкання; заборона на відстань 10 (десять) метрів до місця, де постійно проживає потерпіла) [3]. Тож обмежувальні заходи під час призначення покарання можуть бути застосовані судом як за ініціативою (клопотанням) прокурора, потерпілої особи, так і за власною ініціативою суду. Звертаємо увагу на той факт, що в судовій статистиці навіть не відображуються дані про кількість осіб, щодо яких застосовані обмежувальні заходи на підставі ст. 91¹ КК України, хоча наводяться статистичні дані про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390¹ КК «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження

програми для кривдників» свідчать все таки про їх призначення в окремих випадках.

Водночас в окремих випадках в угодах про примирення згадується, що обмежувальні заходи не застосовуються. Наприклад, «під час підготовчого судового засідання між потерпілою та підсудним укладена угода про примирення від 20.04.2023 р., згідно з якою ОСОБА_5 безумовно визнає себе винним у скоєнні злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, за обставин, вказаних в обвинувальному акті, сторони погоджуються, що останній повинен понести покарання згідно зі ст. 126-1 КК України у виді 210 (двохсот десяти) годин громадських робіт, без застосування обмежувальних заходів, передбачених ст. 91-1 КК України [4] або «Затвердити угоду про примирення від 09.06.2023 року укладену між потерпілою ОСОБА_4 та обвинуваченим ОСОБА_5. ОСОБА_5 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст.126-1 КК України і призначити покарання у виді арешту строком 01 (один) місяць, без застосування обмежувальних заходів, передбачених ст. 91-1 КК України» [5]. У судовій практиці бувають випадки, коли незастосування судом ст. 91¹ КК і не призначення обмежувальних заходів було однією з підстав апеляційного оскарження вироку суду. Зокрема, в апеляційній скарзі прокурор вказував на неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, а саме: незастосування закону, який підлягає застосуванню ст. 91-1 КК України [6]. Помітною тенденцією є те, що у разі укладення сторонами угоди про примирення і узгодження призначення певного покарання за статтею 126-1 КК України, у тому числі і застосування статей 75,76 КК України, саме прокурор ініціює в суді питання про застосування щодо обвинуваченого обмежувальних заходів, визначених статтею 91-1 КК України, навіть якщо в угоді про це не згадувалося.

Відмічається збільшення кількості укладення угод про визнання винуватості у справах про домашнє насильство. Зокрема, в 2019 році таких угод було лише 2, а вже в 2022 році кожна дев'ята угода в справах про домашнє насильство була угодою про визнання вини (31 така угода проти 261 угоди про примирення). Згідно з ч. 4 ст. 469 КПК, угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана правам та інтересам окремих осіб, в яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Ризики укладення угоди про визнання винуватості в провадженнях про домашнє насильство. Фахівці звертають увагу, що в 2019 році у вироках на підставі угод про визнання вини не згадувалося, чи надавали потерпілі письмову згоду прокурору на укладення такої угоди, суд не переконувався в розумінні потерпілими обставин та правових наслідків, добровільності надання згоди на укладення угоди тощо. Натомість у них містилася лише коротка згадка про те, що потерпілі особи не заперечували проти затвердження угоди про визнання винуватості [1, с. 36]. В окремих випадках навіть така згадка у вироках відсутня [3]. Також дослідники висловили припущення, що «при укладенні угод про визнання винуватості потерпіла особа перебуває в менш вигідному становищі порівняно, наприклад, із ситуацією, коли укладається угода про примирення» [1, с. 37], оскільки «окрім виняткового права ініціювати укладення угоди про примирення, закріпленого за потерпілою стороною в справах про домашнє насильство, згідно зі ст. 474 КПК під час судового засідання суд зобов'язаний переконатися, чи потерпілий цілком розуміє наслідки затвердження угоди та чи укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Під час укладення угоди про визнання винуватості потерпіла особа під час судового розгляду позбавлена всіх вище перерахованих кримінально-процесуальних гарантій» [1, с. 37].

Наукова полеміка щодо доцільності затвердження угоди про визнання винуватості в провадженнях, де є потерпілий, триває не перший рік, ще з початку впровадження у КПК України в 2012 році норми про заборону укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в яких бере участь потерпілий, що містилася в ч. 4 ст. 469 КПК [7, с. 368–369]. Продовжується вона і сьогодні, коли заборона скасована і укладення такого виду угод стало можливим за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення такої угоди. Ця новела викликала обґрунтовані нарікання

стосовно недотримання юридичної визначеності процедури надання такої згоди та формалізованих вимог до неї, які би убезпечили потерпілого від ігнорування його законних інтересів та прав під час укладення таких угод.

І. Гловюк, М. Таус та інші вчені звертають увагу, що в КПК відсутні норми, які б регламентували умови надання потерпілим такої згоди та визначали б його процесуальні права й обов'язки в разі надання такої згоди тощо. До того ж законодавчі вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, передбачені у ст. 472 КПК, не містять жодних положень, що стосуються прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, зокрема: розміру, обов'язку й умов відшкодування шкоди потерпілому; можливості висловити потерпілому свою позицію щодо правильності встановлених обставин кримінального правопорушення, виду та міри покарання, яке підлягає призначенню обвинуваченому тощо [6; 8]. Тому зроблено висновок, що «надання потерпілим згоди щодо самого факту укладення угоди про визнання винуватості не створює додаткових гарантій захисту його прав та інтересів під час застосування цієї компромісної процедури у кримінальному провадженні» [9, с. 107]. Отже, фахівці в галузі кримінального процесуального права вказують на недосконалість процесуального порядку укладення угоди про визнання винуватості, в провадженнях, в яких є потерпіла особа. Така позиція є раціональною, а їх правота підтверджується аналізом укладення таких угод в провадженнях про домашнє насильство.

Проблема задоволення інтересів потерпілої особи під час укладення угоди про визнання вини в провадженнях щодо домашнього насильства. За однією з поширених позицій, «пріоритетною метою участі потерпілого у кримінальному провадженні все ж таки є прагнення отримати від підозрюваного / обвинуваченого відповідну компенсацію матеріальних і моральних страждань, спричинених кримінальним правопорушенням» [9, с. 106], а інтерес потерпілих у кримінальному провадженні обмежується «суто матеріальними (компенсаційними) міркуваннями, пов'язаними з відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням шкоди та понесених у зв'язку з цим витрат (на лікування, на поховання тощо)» [10, с. 186]. Інші міркування, як-от забезпечення особистої безпеки, захист прав та інтересів потерпілого, усунення причин і умов, що сприяли вчиненню щодо нього кримінального правопорушення, а також недопущення нового протиправного діяння бувають нечасто [10, с. 186]. Проведений аналіз вироків у провадженнях щодо домашнього насильства засвідчив, що прагнення отримати від підозрюваного / обвинуваченого відповідну компенсацію матеріальних і моральних страждань, спричинених кримінальним правопорушенням, в цих провадженнях не є домінуючим. Здебільшого потерпіла особа не мала претензій матеріального та морального характеру до обвинуваченого.

Незважаючи на обґрунтовані застереження щодо укладення угод про визнання вини в провадженнях про домашнє насильство, суди і надалі затверджують такі угоди і кількість останніх має тенденцію до збільшення. Ймовірно поширення саме такого виду угод в провадженнях про домашнє насильство, насамперед, пов'язано з бажанням потерпілої особи уникнути спілкування з особою, яка завдала їй фізичних та моральних страждань. Припускаємо, що на потерпілих саме від домашнього насильства, складно, а можливо, й недоцільно поширювати тезу про те, що примирні процедури «можуть допомогти жертві змінити своє ставлення до правопорушника, зрозуміти причини протиправної поведінки останнього, з'ясувати обставини й умови, що посприяли вчиненню правопорушення тощо, оскільки систематичність дій домашнього насильника, темпоральна близькість до жертви, постійний стрес останньої та низка інших, гнітючих моментів нівелюють значення примирення, принаймні в найближчій перспективі [11, с. 229]. Прохання ж потерпілих до суду про застосування обмежувальних заходів, що полягають у забороні спілкуватись, наблизитись і контактувати будь-яким чином з потерпілою особою, лише підтверджують таке припущення.

Висновки. Отже, порівняння ситуацій в правозастосовній практиці, яка була на початку набрання чинності кримінально-правової норми, передбаченої ст. 126¹ КК України, та сучасної (впродовж п'яти років після криміналізації домашнього насильства) дозволяє виокремити певні позитивні тенденції у вирішенні попередніх кримінально-правових проблем. Зокрема, відсутність в КК України вказівки на можливість призначення обмежувальних заходів ст. 91-1 КК України на підставі як угоди про примирення, так і про визнання винуватості не є перешкодою їх призначення. Під час проведеного дослідження встановлено тенденцію до поступового збільшення

призначення обмежувальних заходів, у тому числі й за ініціативою потерпілої особи. Загалом обмежувальні заходи під час призначення покарання застосовуються судом як за ініціативою (клопотанням) прокурора, потерпілої особи, так і за власною ініціативою суду.

Збільшення кількості укладення угод саме про визнання, а не про примирення в провадженнях про домашнє насильство, ймовірно, пов'язано насамперед з бажанням потерпілої особи уникнути спілкування з особою, яка завдала їй фізичних та моральних страждань. Прохання ж потерпілих до суду про застосування обмежувальних заходів, що полягають у забороні спілкуватись, наближатись і контактувати будь-яким чином з потерпілою особою, лише підтверджують таке припущення.

Перспективними напрямками подальшого аналізу ситуації з укладенням угод про примирення та про визнання вини в справах про домашнє насильство треба визнати ситуацію з дотримання загальних засад призначення покарання на підставі таких угод, зокрема: дотримання вимог щодо недопустимості урахування ознак кримінального правопорушення як обставин, що обтяжують покарання, правильної оцінки фактичних обставин кримінального правопорушення з метою забезпечення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, призначення таких заходів кримінально-правового характеру, які б ефективно запобігали вчиненню нових спроб домашнього насильства тощо.

Список використаних джерел

1. Аносова Ю. В., Капур А., Легенька М. М., Черепакха К. В. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті. 2019. 62 с.
2. Хильченко А. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274–279.
3. Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 27.09.2023 р. у справі № 208/6605/23. URL : <https://precedent.ua/112629322>.
4. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 04.05.2023 е справі № 577/1912/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110632373>.
5. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 23.06.2023 у справі № 577/2976/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111728512>.
6. Вирок Полтавського апеляційного суду від 29.05.2023 у справі № 637/1202/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111192485>.
7. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 484 с.
8. Гловюк І. В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 листоп. 2017 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 40–42.
9. Глоба М. Згода потерпілого як складник передумови укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Вип. 1. С. 103–108.
10. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2018. 247 с.
11. Мельник О. В., Чала О. В. Про деякі аспекти психології потерпілого під час кримінального провадження. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 226–234.

Надійшла до редакції 29.11.2023

References

1. Anosova, Yu. V., Kapur, A., Lehenka, M. M., Cherepakha, K. V. (2019) Monitorynh sytuatsii reahuvannya systemy pravosuiddia na vchynennia domashnoho nasylstva ta nasylstva za oznakoiu statti [Monitoring the response of the justice system to domestic violence and violence based on the article]. 62 p. [in Ukr.].
2. Khylychenko, A. (2020) Deiaki pytannia pryznachennia pokarannia na pidstavi uhod [Some issues of punishment on the basis of agreements]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 274–279. [in Ukr.].
3. Vyrok Zavodskoho raionnoho sudu m. Dniprodzerzhynska vid 27.09.2023 r. u spravi №208/6605/23 [Verdict of the Zavodskoho District Court of Dniprodzerzhinsk of September 27, 2023 in case No. 208/6605/23]. URL : <https://precedent.ua/112629322>. [in Ukr.].
4. Vyrok Konotopskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 04.05.2023 u spravi № 577/1912/23 [Verdict of the Konotop city and district court of the Sumy region of May 4, 2023 in case No. 577/1912/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110632373>. [in Ukr.].

5. Vyroky Konotopskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 23.06.2023 u spravi № 577/2976/23 [Verdict of the Konotop city and district court of the Sumy region of June 23, 2023 in case No. 577/2976/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111728512>. [in Ukr.].
6. Vyroky Poltavskoho apeliatsiinoho sudu vid 29.05.2023 u spravi № 637/1202/21 [Verdict of the Poltava Court of Appeal of May 29, 2023 in case No. 637/1202/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111192485>. [in Ukr.].
7. Titko, I. A. (2016) Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Normative provision and practice of realization of private interest in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 484 p. [in Ukr.].
8. Hloviuk, I. V. (2017) Ukladennia uhod pro vyznannia vynuovatosti: okremi pytannia u konteksti onovlennia zakonodavstva [Plea bargaining: specific issues in the context of updating legislation] Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 10 lystop. 2017 r.). Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, p. 40–42. [in Ukr.].
9. Hloba, M. (2020) Zghoda poterpiloho yak skladnyk peredumovy ukladennia uhody pro vyznannia vynuovatosti u kryminalnomu provadzhenni [Consent of the victim as a prerequisite for entering into a plea agreement in criminal proceedings]. *Knowledge, Education, Law, Management*. № 4 (32). Issue 1, pp. 103–108. [in Ukr.].
10. Trekke, A. S. (2018) Kryminalne provadzhennia na pidstavi uhody pro vyznannia vynuovatosti [Criminal proceedings based on a plea agreement] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Irpin, 247 p. [in Ukr.].
11. Melnyk, O. V., Chala, O. V. (2013) Pro deiake aspekty psykholohii poterpiloho pid chas kryminalnoho provadzhennia [About some aspects of the victim's psychology during criminal proceedings]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 4. S. 226–234. [in Ukr.].

ABSTRACT

Daria Bolshakova. Some issues of conclusion of agreements in provisions on domestic violence. The article identifies the trends in entering into agreements in domestic violence proceedings and the typical problematic issues that arise in this regard in the period of 2019-2023. The author identifies the following as the key criminal law issues: insufficient use of the corrective and preventive potential of restrictive measures provided for in Article 911 of the CCU; an increase in the number of cases of sentencing based on plea agreements rather than reconciliation agreements, and the risks of not taking into account the position of the victim in this matter. Comparing the situations in the law enforcement practice which took place at the beginning of the entry into force of Art. 126-1 of the CC of Ukraine and the current one, we can identify certain positive trends in solving previous criminal law problems. Thus, the absence in the CC of Ukraine of an indication of the possibility of imposing restrictive measures under Article 91-1 of the CC of Ukraine on the basis of both a reconciliation agreement and a plea of guilty is not an obstacle to their imposition. In the course of the study, the author established a tendency towards a gradual increase in the imposition of restrictive measures, including at the initiative of the victim. In general, restrictive measures in sentencing are applied by the court both on the initiative (petition) of the prosecutor, the victim, and on the court's own initiative.

Promising areas for further analysis of the situation with the conclusion of reconciliation and plea agreements in domestic violence cases should include compliance with the general principles of sentencing on the basis of such agreements, in particular, compliance with the requirements for inadmissibility of taking into account the signs of a criminal offense as aggravating circumstances, correct assessment of the actual circumstances of a criminal offense in order to ensure the principle of individualization of criminal liability and punishment, and the imposition of such measures.

Keywords: *domestic violence, reconciliation agreement, plea agreement, victim, punishment, restrictive measures.*

УДК 342.951:351.85
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-274-279

Андрій КАЛАШНИК[©]

аспірант
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі закордонного досвіду, визначено поняття, з'ясовано сутність, значення та особливості адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці та національним інтересам України. На сьогодні забезпечення безпеки є найважливішим елементом загальної стратегії розвитку, існування та прогресу України як держави.

Національну безпеку класифіковано на основні елементи системи національної безпеки, такі як національні інтереси та національні загрози.

Визначено адміністративно-правові заходи реагування, що мають на меті не допустити негативного впливу від загрозливих факторів та відновити національну безпеку, якщо все ж таки на її цілісність нанесено негативний удар.

У статті розглянуто основні види викликів та наявних загроз національній безпеці України.

Надано авторське бачення поліпшення дієвості нормативно-правових актів, якими врегульовано систему заходів захисту національної безпеки шляхом викоринення глобальних проблем країни.

Ключові слова: адміністративно-правове реагування, державна безпека, національні інтереси, національна безпека, виклики національній безпеці, загрози національній безпеці.

Постановка проблеми. Проблема національної безпеки держави посідає одне з провідних місць у контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Актуальною проблематикою залишаються внутрішні та зовнішні виклики й загрози національній безпеці в економічній, соціальній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній та продовольчій сферах життєдіяльності держави.

Через війну найбільший вплив на національну безпеку України мають зовнішні загрози як у військовій, так і міжнародній сферах. Такі загрози, як військовий конфлікт, окупація, розповсюдження зброї масового знищення, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність стають все більш інтенсивними та негативно впливають на національну безпеку будь-якої країни, викликаючи необхідність вироблення адекватних заходів адміністративно-правового реагування на відповідні виклики та загрози.

Незважаючи на низку законів та підзаконних нормативно-правових актів, що використовуються для реалізації поточних заходів з удосконалення та зміцнення національної безпеки країни, а також численні наукові напрацювання, й досі залишається багато законодавчих прогалин та невирішених питань, пов'язаних із викликами та загрозами національній безпеці, а також виробленню адекватних заходів їх нейтралізації.

Нагальною потребою стає і створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики з боку агресора.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто зазначити, що питання, пов'язані з темою дослідження, наявні в працях: І. Білодіда, М. Цвіка, О. Петришина, Г. Ситника, М. Левицької, О. Вернигори, В. Ліпкана, О. Гончаренка, Є. Кобка, Е. Лисицина, В. Вагапова та інших вчених. Водночас остаточних заходів адміністративно-правового реагування на відповідні виклики та загрози національній безпеці країни особливо під час дії правового режиму воєнного стану дотепер не вироблено.

Мета статті полягає у визначенні поняття адміністративно-правового реагування

© А. Калашник, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-2320-7506>

k_appad@dduvs.in.ua

на виклики та загрози національній безпеці та національним інтересам, а також особливостей такого виду реагування та шляхів підвищення його ефективності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Як не прикро стверджувати, але нормативно-правові акти, енциклопедична та наукова юридична література терміни «правове реагування», «адміністративно-правове реагування» практично не розкривають. Слово «реагування» є лише в одному документі, а саме в Постанові Кабінету Міністрів України від 03 серпня 1998 р. № 1198 «Про Єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру». У постанові йдеться про реагування на надзвичайні ситуації і визначається так: «Скоординовані дії підрозділів єдиної державної системи щодо реалізації планів дій (аварійних планів), уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації з метою надання невідкладної допомоги потерпілим, усунення загрози життю та здоров'ю людей» [1]. Цей приклад мінімально стосується адміністративного реагування, але вже можна стверджувати, що «реагування» є певною дією (впливом) з боку держави на конкретну ситуацію.

В українському словнику міститься термін «реагування», який тлумачиться як дія на що-небудь [2, с. 149].

Поняття «реагування» вживається в загальній теорії права як основний критерій класифікації санкцій на злочинну поведінку [3, с.14]. Відповідно, О. Сопронюк запропонував розрізняти санкції за протиправні дії та поділяти санкції на правовідновлювальні, що передбачають скасування або зміну незаконних процесуальних дій, примус до виконання обов'язків та відшкодування (відшкодування) заподіяної шкоди; судові права учасників, а також накладення штрафів і неефективних санкцій [4].

Адміністративно-правовою наукою не використовується поняття «адміністративно-правового реагування», використовується лише слово «реагування» як загальне поняття для пояснення визначення адміністративної відповідальності. Тому Г. Бондаренко, визначаючи поняття «адміністративна відповідальність», зазначив: «Адміністративна відповідальність – це форма реагування держави на протиправні дії, яка виявляється у здійсненні протиправних дій уповноваженими державними органами, посадовими особами та громадськістю. санкції. Винні в межах і порядку, встановлених законом» [5, с. 84].

У статті О. Вернигори адміністративна відповідальність – це один із різновидів юридичної відповідальності у формі негативного реагування уповноважених органів конкретної держави на вчинені фізичною особою адміністративні правопорушення. У публічних або комерційних закупівлях цією особою може бути представник замовника [6].

Отже, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що визначення «реагування» підводить до різних видів адміністративних стягнень та дій на певну ситуацію, вказуючи при цьому на те, що поняття реагування ширше за поняття адміністративного стягнення, яке є однією з форм реагування.

Отже, є всі підстави стверджувати, що поняття «реагування» застосовується в адміністративному праві і містить систему різних форм прояву, в тому числі адміністративну відповідальність.

Для чіткого розуміння цієї теми варто приділити увагу визначенню таких понять, як «національна безпека» та «національний інтерес».

Забезпечення національних інтересів та національної безпеки України передбачає адекватне реагування на виклики й загрози сучасності, тобто проведення ефективної політики національної безпеки. Особливістю такого виду реагування є велика кількість функцій, що входить до його складу.

Як зазначається у закордонній літературі, безпеку треба розглядати як універсальну цінність, яка стосується необмеженої кількості суб'єктів, але при цьому велике значення має безпека окремих осіб, соціальних груп і держав. Основними проявами безпеки є відсутність загроз, відчуття захищеності та можливість вільного розвитку, які тісно пов'язані між собою [7, с. 30].

Закордонні вчені Ж. Абен, Д. Олвей, Дж. Р. Голден, Р. Келлі, Й. Кукулка, розглядають «безпеку» як певний стан захищеності держави, громадян, народів від різних за видами небезпек.

Словник термінів національної безпеки визначає термін «національна безпека» як одну з основних сфер функціонування держави, що забезпечує можливість виживання, розвитку та свободу реалізації національних інтересів, прийняття викликів, використання

можливостей, зниження ризиків і протидії різним видам загроз у заданому безпечному середовищі [8, с. 17].

Сьогодні експерти сходяться на думці, що національна безпека є досить складним суспільно-політичним явищем. Національна безпека – це категорія, що характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, або відсутність загроз правам і свободам людини, основним інтересам і цінностям суспільства і держави, саме таке визначення надає О. Гончаренко у своїй науковій роботі [9, с. 19].

В. Ліпкан наголошує, що національна безпека – це безпека її народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні [10]. Така думка є максимально стислою і не розкриває повною мірою мету національної безпеки.

На думку М. Левицької, національна безпека – це захищеність сталого функціонування особи, держави і суспільства, яка ґрунтується на діяльності особи, суспільства, держави та інших суб'єктів щодо виявлення, запобігання, стримування і ліквідації загроз національним інтересам [11, с. 12].

Отже, аналізуючи вищенаведені наукові позиції робимо висновок, що національна безпека являє собою систему заходів, які мають на меті захист держави від небезпеки за усіма її проявами.

Національна безпека має об'єкти та суб'єкти. Об'єкти – це те, що і є основним пріоритетом під час створення цілісної системи національної безпеки. Суб'єкти забезпечують існування національної безпеки та завдяки ним розроблюються адміністративно-правові види реагування на загрози національній безпеці.

Що ж до визначення «національного інтересу» варто зазначити, що відповідно до п. 10 ч. 1, ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [12].

Отже, національний інтерес є інтегрованим вираженням інтересів усіх членів суспільства і реалізується через політичну систему кожної держави як компроміс, що поєднує потреби кожної людини і суспільства в цілому.

Пріоритетами національних інтересів України є гарантування та забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України тощо.

Як зазначалось раніше, є велика кількість викликів та загроз національній безпеці та інтересам України, які можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Незважаючи на погіршення міжнародної ситуації, багато експертів вважають, що найбільш значущі ризики та загрози для України та її національної безпеки наразі є внутрішньо українськими, а саме:

1) нездатність еліти сформулювати та реалізувати цілісну стратегію розвитку країни. Незрілість та фрагментарність політичної еліти;

2) зрощення влади та бізнесу, високий рівень корупції. Готовність еліт йти на поступки зовнішнім гравцям заради певних преференцій на шкоду національним інтересам;

3) слабкість і неефективність державних інститутів та нездатність керівництва держави забезпечити їх ефективне функціонування на всіх рівнях;

4) нестабільність внутрішньої політики;

5) некомпетентність органів влади;

6) значні регіональні відмінності у політичних, ідеологічних та зовнішньополітичних орієнтаціях населення, які створюють передумови для процесів соціальної фрагментації та дезінтеграції;

7) висока енергоємність економіки. Значна залежність української економіки від імпорту енергоносіїв;

8) кризовий стан української економіки (внаслідок світової економічної кризи та

війни на території України) та загроза часткової втрати економічного суверенітету;

9) зниження рівня доходів населення та зростання соціального невдоволення через поглиблення економічної кризи;

10) загроза встановлення авторитарних режимів;

11) екологічні ризики.

Найбільш несприятливими ризиками в умовах воєнного стану в Україні сьогодні є корупція та незрілість політичної влади, що, на нашу думку, призводить до високого ступеня незахищеності державної цілісності та громадян в Україні внаслідок ухвалення з боку влади необґрунтованих рішень.

До зовнішніх викликів, що загрожують національній безпеці та національним інтересам України, українські експерти відносять: війну з російською федерацією; світову економічну кризу; посилення політичної нестабільності у світі внаслідок поглиблення економічної кризи; ризик перетворення України на інструмент (розмінну монету) в американсько-російському суперництві за вплив у регіоні; невизначеність щодо позиції провідних держав ЄС у питанні визнання статусу та ролі України в міжнародному співтоваристві; загрозу ізоляції України від глобальних та регіональних економічних інтеграційних процесів; зростання напруженості у відносинах між НАТО і росією; наміри США компенсувати глобальну кризу за рахунок європейських та азійських держав шляхом створення осередків нестабільності в Європі та Азії; активізацію заморожених конфліктів; тенденція до здобуття суверенітету над окремими національними територіями; прагнення Туреччини посилити свій вплив у Чорноморському регіоні, включно з Кримом, через контакти з кримськотатарськими організаціями; нелегальну міграцію; міжнародну злочинність, а саме збільшення наркотрафіку через Україну; міжнародний тероризм тощо [13].

Збройна агресія російської федерації проти України має негативний вплив майже на всі сфери, що забезпечують національну безпеку в країні. Вторгнення росії стало величезною загрозою не лише для України, а й для всього світу. Найбільший удар припав на функціонування та стабільність світової економіки та державну цілісність багатьох інших країн. Є надія, що ці економічні втрати будуть частково компенсовані за рахунок міжнародної допомоги та репарацій від росії, які будуть накладені на неї за постановою Міжнародного суду. На жаль, варто розуміти, що процес відновлення та відшкодування усіх понесених втрат України буде явно важким і довготривалим процесом, що підтверджується світовим історичним досвідом.

Для того щоб подолати та протистояти таким видам загроз національній безпеці та інтересам України, варто викоринити певні проблематичні фактори, які є в нашій країні:

1) «реальне» подолання корупції. На сьогодні є десятки нормативно-правових актів, якими врегульовано заборону та відповідальність за корупційні діяння, але на жаль, вони не функціонують в державі на 100 %;

2) подолати критичну залежність поставок енергоресурсів з інших держав;

3) усунення проблеми безробіття населення;

4) досягнення єдиних поглядів суспільства щодо національних інтересів та пріоритетів.

Вказані фактори не зможуть на сто відсотків посилити національну безпеку країни, але зможуть покласти початок для створення нової системи заходів, які зможуть захистити Україну від різних видів небезпек.

Щодо саме адміністративно-правового реагування, то варто зазначити, що з боку держави розробляється низка документів на поліпшення безпекової ситуації в країні, які реалізуються силами різних за призначеннями державними органами. Наприклад, Указом Президента України № 392/2020 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», в якому визначено пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; розроблено та введено в дію план заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року, який затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 272-р; затверджено Рішення РНБО «Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України» та інші. Усі ці нормативно-правові документи мають певні стратегічні цілі для захисту об'єктів національної безпеки. Кожен нормативно-правовий акт описує процес реагування державних органів на певні безпекові ситуації.

Висновки. Отже, адміністративно-правове реагування на виклики та загрози національній безпеці та національним інтересам України треба розуміти як систематизований комплекс заходів захисного (та відновлювального) характеру, здійснюваний уповноваженими суб'єктами публічного адміністрування (насамперед, правоохоронного спрямування), та спрямований на захист життєво важливих інтересів, прав і свобод людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Особливість адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці та національним інтересам України полягає у:

1) визначенні та встановленні загальних принципів правового регулювання шляхів забезпечення захисту національної безпеки, що полягає у розробленні ефективних законів та підзаконних («безпечових») нормативно-правових актів тощо;

2) забезпеченні розбудови й функціонування єдиної, внутрішньо узгодженої й стабільної системи заходів забезпечення національної безпеки;

3) створенні ефективної системи реагування на виклики та загрози національній безпеці, своєчасного запобігання внутрішнім та зовнішнім детермінантам ускладнення безпекової ситуації на загальнодержавному та регіональному рівнях, внутрішнього та зовнішнього публічного контролю, а також відшкодування завданих збитків державі та суспільству.

Адміністративно-правове реагування з боку держави на виклики та загрози національній безпеці повинно здійснюватися насамперед шляхом вироблення низки нормативно-правових документів, що визначатимуть компетенцію суб'єктів владних повноважень, як способу реагування на попередження негативного впливу, захист та відновлення безпекової ситуації країни. Сприятиме вирішенню багатьох проблем забезпечення національної безпеки країни та протидії наявним детермінантам внутрішніх та зовнішніх її загроз і викликів: повне подолання корупції; подолання критичної залежності поставок енергоресурсів з інших держав; усунення проблем безробіття населення, численної «бідності» і соціального захисту населення; досягнення єдиних поглядів суспільства щодо формування нового змісту національної ідеї, яка б стала чинником консолідації українського суспільства та формування відповідного рівня національної самосвідомості.

Список використаних джерел

1. Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-98-%D0%BF> (дата звернення: 07.12.2023).
2. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова). Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. 1980. 699 с.
3. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка та О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.
4. Сопронюк О. Класифікація кримінально-процесуальних санкцій. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 194–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_2_39 (дата звернення: 08.12.2023).
5. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність у СРСР. Львів : ЛДУ, 1975. 176 с.
6. Вернигора О. Що таке адміністративна відповідальність. URL: <https://smarttender.biz/terminy/view/administrativna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 08.12.2023).
7. Lis W. Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. 495 s.
8. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Pod kierownictwem d-ra hab. inż. Bogdana Zdrodowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Wydział Strategiczno-Obronny, 2008. 182 s. URL: <https://docplayer.pl/1120197-Akademia-obrony-narodowej-wydzial-strategiczno-obronny-slownik-terminow-z-zakresu-bezpieczenstwa-narodowego.html>
9. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2022. № 1. С. 18–24.
10. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html> (дата звернення: 20.11.2023).
11. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2002. 17 с.
12. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
13. Основні загрози та шляхи забезпечення національної безпеки України. URL: http://vabb.com.ua/assets/files/Tema_6_ONB.pdf (дата звернення: 21.11.2023).

Надійшла до редакції 11.12.2023

References

1. Pro yedynu derzhavnu systemu zapobihannia i reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii tekhnogennoho ta pryrodnoho kharakteru [About the unified state system of prevention and response to man-made and natural emergency situations] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 serpnia 1998 r. № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-98-%D0%BF> (access date: 07.12.2023). [in Ukr.].
2. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / AN Ukrainkoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni ; redkol.: I. K. Bilodid (holova). Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 11 : Kh- / red. tomu S. I. Holovashchuk. 1980. 699 p. [in Ukr.].
3. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. (2010) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] / za red. M. V. Tsvika ta O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 584 p. [in Ukr.].
4. Soproniuk, O. (2015) Klasyfikatsiia kryminalno-protseesualnykh sanktsii [Classification of criminal procedural sanctions]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2, pp. 194–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_2_39 (access date: 08.12.2023). [in Ukr.].
5. Bondarenko, H. P. (1975) Administratyvna vidpovidalnist u SRSR [Administrative responsibility in the USSR]. Lviv : LDU, 176 p. [in Ukr.].
6. Vernyhora, O. Shcho take administratyvna vidpovidalnist [What is administrative responsibility]. URL: <https://smarttender.biz/terminy/view/administrativna-vidpovidalnist/> (access date: 08.12.2023). [in Ukr.].
7. Lis, W. (2015) Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej [Internal security and public order as a sphere of activity of public administration]. Lublin : Wydawnictwo KUL, 495 p. [in Pol.].
8. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Pod kierownictwem d-ra hab. inż. Bogdana Zdrodowskiego [Glossary of terms related to national security]. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Wydział Strategiczno-Obronny, 2008. 182 p. URL: <https://docplayer.pl/1120197-Akademia-obrony-narodowej-wydzial-strategiczno-obronny-sloownik-terminow-z-zakresu-bezpieczenstwa-narodowego.html>. [in Pol.].
9. Honcharenko, O. M., Lysytsyn E. M., Vahapov V. B. (2022) Poniattia natsionalnoi bezpeky v konteksti natsionalnykh interesiv Ukrainy [The concept of national security in the context of the national interests of Ukraine]. *Nauka i oborona*. № 1, pp. 18–24. [in Ukr.].
10. Lipkan, V. A. (2009) Teoriia natsionalnoi bezpeky [Theory of national security] : pidruchnyk. Kyiv : KNT, 576 p. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html>. (access date: 20.11.2023). [in Ukr.].
11. Levytska, M. B. (2002) Teoretyko-pravovi aspekty zabezpechennia natsionalnoi bezpeky orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy [Theoretical and legal aspects of ensuring national security by internal affairs bodies of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 17 p. [in Ukr.].
12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (access date: 21.11.2023). [in Ukr.].
13. Osnovni zahrozy ta shliakhy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The main threats and ways of ensuring the national security of Ukraine]. URL: http://vabb.com.ua/assets/files/Tema_6_ONB.pdf (access date: 21.11.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kalashnyk. Concepts and features of administrative and legal response to challenges and threats to national security and national interests of Ukraine. Today, ensuring security is the most important element of the general strategy for the development, existence and progress of Ukraine as a state. National security can be classified into the main elements of the national security system, such as national interests and national threats. As for the provision of national security, it can be divided into types according to the spheres in which it is provided: military, political, international, intelligence, economic, social and environmental security. Internal challenges and threats to national security in the economic, social, energy, financial, informational, ecological and food spheres of the state's vital activities remain an urgent problem. In connection with the war on the territory of Ukraine, external threats in the military and international spheres and internal Ukrainian factors have the greatest impact on national security. Threats such as military conflict, occupation, proliferation of weapons of mass destruction, international terrorism, and transnational organized crime are becoming increasingly intense and have a negative impact on national security.

There are certain administrative and legal response measures aimed at preventing the negative impact of threatening factors and restoring national security if, after all, its integrity is adversely affected.

There is no interpretation of "administrative-legal response" in the domestic literature, so the author analyzed the scientific achievements of administrative and formed his own opinion regarding the disclosure of this concept.

Keywords: administrative and legal response, state security, national interests, national security, challenges to national security, threats to national security.

УДК 342.95+347.9
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-280-285

Марина ПЕТЕШЕНКОВА®
аспірант
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ (СПОСОБИ) ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКАМИ СУДОЧИНСТВА

На виконання завдань дослідження в межах цієї статті з'ясовано поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства та виокремлено критерії їх класифікації.

Встановлено, що зловживання процесуальними правами як категорія процесуального права по своїй суті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи судового процесу. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже, юридичною підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства, а й судові рішення, на що вказують рішення судів, ухвалені з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: судочинство, судовий процес, принципи судового процесу, добросовісність судового процесу, зловживання процесуальними правами, класифікація, види зловживання процесуальними правами в судовому процесі.

Постановка проблеми. Судовий порядок розгляду різних категорій справ має свої чітко визначені законодавством часові межі та процесуальні форми неупередженого вирішення спору відповідно до принципів законності та неприпустимості зловживання процесуальними правами. У судовій практиці все частіше наявні випадки зловживання учасниками судового процесу своїми правами, які вчиняються насамперед для затягування строків розгляду справи, спростування доказів, зібраних у справі та інше. Низка запобіжників зловживання процесуальними правами встановлені на рівні міжнародних концепцій та вітчизняних нормативних актів, які регулюють відносини судочинства. Зокрема, Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженою Указом Президента України від 10 травня 2006 р. зазначено, що «для забезпечення справедливості судової процедури необхідно передбачити ефективні механізми для запобігання недобросовісному використанню учасниками судочинства своїх процесуальних прав, а також посилити відповідальність учасників процесу за недобросовісне користування процесуальними правами та за невиконання процесуальних обов'язків необхідно (наприклад, за навмисне зволікання процесу). Формами відповідальності можуть бути не лише існуючі заходи процесуального примусу, а й застосування судом стягнень за невиконання вимог суду, покладення на учасників процесу відшкодування судових витрат у підвищеному розмірі» [1]. Наведені норми свідчать про визнання на міжнародному та загальнодержавному рівні шкоди від зловживання правами учасниками судового процесу. На досягнення мети дослідження доцільно поставити до виконання такі завдання, які полягають у: з'ясуванні поняття, видів (способів) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства та виокремленні найбільш ефективних процесуальних форм їх запобігання.

© М. Петешенкова, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>
venza.aa64@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Способи зловживання процесуальними правами та окремих форм їх запобігання в судовій процесуальній діяльності дослідили у своїх працях О. Бандура, М. Боловнев, О. Курбатов, Р. Калюжний, О. Капліна, Р. Кихтюк, Д. Козачук, І. Козьяков, Т. Коломоєць, В. Колпаков, В. Короленко, Т. Кохановська, В. Поліщук, С. Прилуцький, В. Тильчик, Т. Яценко та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених вивченню цієї тематики, залишаються відкритими питання щодо формулювання критеріїв оцінки зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, запобігання, припинення та протидії їх вчиненню.

Виклад основного матеріалу. З ухваленням і набуттям чинності Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було запроваджено новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами, що було закріплено в Кодексі адміністративного судочинства України [2] та в Цивільному процесуальному кодексі України [3; 4], зокрема в статтях 44 ЦПКУ та 45 КАСУ «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» нормативно закріплено перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами. До них віднесено: «1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі» [3-4]. Прямої норми, яка б вказувала на обмежене сприйняття судом цього переліку діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами, немає, водночас положення ст. 45 КАСУ вказує, що «з урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства». Це положення вказує, що вказаний перелік не є вичерпним, а вочевидь породжує дискусію щодо інших видів діянь учасників судового розгляду, за наявності яких суд може їх визнати як такими, що є способами зловживання процесуальними правами.

Науковці по-різному тлумачать поняття та види зловживань, проте важливість такої класифікації зумовлена необхідністю глибокого розуміння цього явища та винайдення напрямів протидії йому.

Найбільш широке та осучаснене визначення зловживання процесуальними правами наведено Я. Берназюком, який визначає, що «зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника справи, які характеризуються ознакою видимої юридичної правомірності, однак використовуються з метою, що є протилежною або не відповідає тій, яку має переслідувати реалізація відповідного процесуального права або виконання обов'язку, визначеного законом або судом; сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій (бездіяльності), які складають зміст наданого процесуальним законодавством права (покладеного обов'язку), недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права або умисне використання процесуального права у спосіб, який суперечить завданню адміністративного судочинства, з метою обмеження можливості реалізації прав інших учасників провадження, перешкодження діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справи, необґрунтованого перевантаження роботи суду або підриву довіри до судової гілки влади» [5, с. 139].

На відміну від юридичних дій, що мають чітко виражений протиправний характер та містять усі ознаки правопорушення, зловживання являє собою передусім таке

здійснення суб'єктивного права, що йде в розріз з його призначенням, роллю, функцією, місцем у правовому регулюванні суспільних відносин, порушує межі здійснення права, але не порушує заборони, що містяться у правовій нормі. В. Поліщук, досліджуючи сутність зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі робить висновок, що «зловживання процесуальними правами (як категорія адміністративного процесуального права) як діяльність учасників адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки з метою отримання вигоди більшої, ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб» [6, с. 119].

Результати аналізу судової практики засвідчують, що «потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними правами; при зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові» [7].

У судовій практиці зроблено спробу надати узагальнюючу характеристику зловживанню процесуальними правами, виокремлено певні критерії, за наявності яких відповідна дія (бездіяльність) учасника справи може бути кваліфікована судом як зловживання процесуальними правами. Зокрема, в постанові від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17 Верховний Суд (ВС) визначив, що «зловживання правом є ситуація, за якої особа надає своїм діям певну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право» [8]. У постанові від 22 травня 2019 р. у справі № 234/3341/15-ц Верховний Суд зосередив увагу на тому, що «формулювання зловживання правом необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та визначається дія без права, «injuria»; сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права» [9]. В іншій справі № 806/1943/18 від 30 листопада 2020 р. Верховний Суд у постанові зазначив, що «механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність) зовні схожі на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків; незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати» [10]. У низці постанов Верховний Суд вказав, що під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисної, несумлінної поведінки учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести; використання наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації прав інших учасників провадження; перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ; необґрунтоване перевантаження роботи суду. Суд також виходить з того, що «ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу» [11-12].

З урахуванням вищевказаного, можна визначити, що зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника судового процесу, які здійснюються в межах закону, однак використовуються з метою ухилення від виконання процесуальних обов'язків, використання прогалин законодавства з метою затягування судового процесу та інших дій, які суперечать принципам судочинства.

Окреме питання стосується класифікації діянь, які є зловживанням процесуальними правами в судовому процесі. Різні автори пропонували різні класифікаційні ознаки такого групування. Зокрема, Р. Калюжний та І. Андрущенко зловживання правом класифікують за такими критеріями: «1) за ознакою галузі права: зловживання матеріальними правами; зловживання процесуальними правами; 2) за сферою використання правових знань: зловживання правами радника з правових питань; зловживання при здійсненні правосуддя; 3) за підгалузями права та інститутами:

зловживання у сфері речового права; зловживання в галузі інтелектуальної власності; зловживання при вирішенні процесуальних питань; зловживання при винесенні вердикту (судового рішення); корпоративні зловживання; зловживання у сфері зобов'язального права; зловживання у сфері спадкового права; зловживання на стадії виникнення права» [13, с. 21].

І. Желтобрюх за метою здійснення зловживання процесуальними правами поділяє на п'ять груп: «1) зловживання, що переслідують мету завдати матеріальної чи психологічної шкоди опонентів; 2) недобросовісна зміна підсудності; 3) затягування судового розгляду; 4) дії спрямовані на винесення рішення про припинення провадження у справі; 5) досягнення прийнятного результату, не пов'язаного з правильним визначенням матеріально - правового положення сторін суб'єктів» [14, с. 136].

Суддя Верховного Суду Н. Сакара виокремлює такі критерії поділу дій, які визнаються зловживаннями процесуальними правами: «за стадією процесу; за предметом тієї норми або інституту, у сфері яких вчиняється зловживання; за ступенем впливу на результат розгляду справи; за кількістю протиправних дій; за кількістю осіб, що вчиняють зловживання; за метою, що ставить перед собою суб'єкт» [15].

В. Поліщук, узагальнюючи різні наукові положення щодо класифікації зловживання процесуальними правами, а також зіставляючи з їх видами, визначеними в КАСУ, робить висновок, що треба «визначити такі критерії класифікації видів зловживань процесуальними правами у адміністративному судочинстві: 1) стадія, на якій вчиняється зловживання процесуальними правами; 2) вид провадження; 3) суб'єкт, який зловживає процесуальними правами; 4) мета вчинення зловживання; 5) об'єкт впливу» [16, с. 230].

Найбільш цікавими критерії систематизації видів зловживання процесуальними правами, на нашу думку, запропоновані професором Р. Миронюком, який пропонує виокремлювати такі критерії класифікації зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві: «1) мета вчинення зловживання: затягування судового процесу; спростування доказів; зміна підсудності; зрив судового засідання; втрата доказів; 2) суб'єкт, який зловживає процесуальними правами: зловживання, що вчиняються позивачами, відповідачами, свідками, адвокатами, експертами, суддями; 3) за категоріями справ; 4) за видами провадження (спрошене або загальне провадження); 5) процесуальна форма зловживання: подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин; тощо ...» [17, с. 39].

Висновки. У підсумку треба зазначити, що зловживаннями процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника судового процесу, які здійснюються в межах закону, однак використовуються з метою ухилення від виконання процесуальних обов'язків, використання прогалин законодавства з метою затягування судового процесу та інших дій, які суперечать принципам судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже, юридичною підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства, а й судові рішення.

Список використаних джерел

1. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 95. С. 1–8.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
3. Цивільний процесуальний кодекс України 18.04.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ : Закон України від 15.01.2020. *Відомості Верховної*

Ради України. 2020. № 29. Ст. 194.

5. Берназюк Я. О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2021. Вип. 66. С. 135–141.*

6. Постанова Верховного Суду від 03.06.2020 у справі № 318/89/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>.

7. Постанова Верховного Суду від 08.05.2018 у справі № 910/1873/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>.

8. Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 у справі № 234/3341/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419646>.

9. Постанова Верховного Суду від 30.11.2020 у справі № 806/1943/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93170947>.

10. Постанова Верховного Суду від 14.08.2020 у справі № 314/1526/19(2-адп/214/1/2020). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985532>.

11. Постанова Верховного Суду від 22.10.2020 у справі № 320/7/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9238506>.

12. Постанова Верховного Суду від 02.11.2020 у справі № 804/6173/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566173>.

13. Калюжний Р., Андрущенко І. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України. 2006. № 8 (58). С. 17–21.*

14. Желтобрюх І. Л. Недопущення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: шляхи вдосконалення теорії та правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 133–137.*

15. Сакара Н. Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf.

16. Поліщук В. Ю. Критерії ідентифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний бюлетень. 2020. № 17. С. 225–232.*

17. Миронюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ : навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.

Надійшла до редакції 11.12.2023

References

1. Pro Kontseptsiiu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskykh standartiv [About the Concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 10.05.2006 r. № 361/2006. *Uriadovyi kurier. 2006. № 95, pp. 1–8. [in Ukr.]*

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku (z nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [Administrative Judicial Code of Ukraine dated July 6, 2005 (with subsequent amendments and additions)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35–36, 37, art. 446. [in Ukr.]*

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18.03.2004. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 40–41, 42, art. 492. [in Ukr.]*

4. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku rozghliadu sudovykh sprav [On making changes to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine to improve the procedure for consideration of court cases] : Zakon Ukrainy vid 15.01.2020. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2020. № 29, art. 194. [in Ukr.]*

5. Bernaziuk, Ya. O. (2021) Poniattia ta osoblyvosti pryntsypu neprypustymosti zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi [Concept and features of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo. Issue 66, pp. 135–141. [in Ukr.]*

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03.06.2020 u spravi № 318/89/18 [Resolution of the Supreme Court of June 3, 2020 in case No. 318/89/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>. [in Ukr.]

7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 08.05.2018 u spravi № 910/1873/17 [Resolution of the Supreme Court of May 8, 2018 in case No. 910/1873/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>. [in Ukr.]

8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22.05.2019 u spravi № 234/3341/15-ts [Resolution of the Supreme Court dated May 22, 2019 in case No. 234/3341/15-ts]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419646>. [in Ukr.]

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30.11.2020 u spravi № 806/1943/18 [Resolution of the Supreme Court of November 30, 2020 in case No. 806/1943/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93170947>. [in Ukr.]

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14.08.2020 u spravi № 314/1526/19(2-adr/214/1/2020)

[Resolution of the Supreme Court of August 14, 2020 in case No. 314/1526/19 (2-adr/214/1/2020)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985532>. [in Ukr.].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22.10.2020 u spravi № 320/7/19 [Resolution of the Supreme Court dated October 22, 2020 in case No. 320/7/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9238506>. [in Ukr.].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 02.11.2020 u spravi № 804/6173/17 [Resolution of the Supreme Court of November 2, 2020 in case No. 804/6173/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566173>. [in Ukr.].

13. Kaliuzhnyi, R., Andrushchenko, I. (2006) Zlovzhyvannia pravom: sutnist ta shliakhy protydyi [Abuse of rights: the essence and ways of countermeasures]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 8 (58), pp. 17–21. [in Ukr.].

14. Zheltobriukh, I. L. (2020) Nedopushchennia zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi: shliakhy vdoskonalennia teorii ta pravovoho rehuliuвання [Prevention of abuse of procedural rights in administrative proceedings: ways to improve the theory and legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 61, vol. 2, pp. 133–137. [in Ukr.].

15. Sakara, N. Yu. Pryntsyup dobrosovisnosti ta zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy [The principle of good faith and abuse of procedural rights]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefndmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent Princ dobrosov.pdf [in Ukr.].

16. Polishchuk, V. Yu. (2020) Kryterii identyfikatsii zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi [Criteria for identifying abuse of procedural rights in administrative proceedings]. *Yurydychnyi biuletyn*. № 17, pp. 225–232. [in Ukr.].

17. Myroniuk, R. V. (2019) Osoblyvosti sudovoho rozghliadu okremykh katehoriy administratyvnykh sprav [Peculiarities of judicial review of certain categories of administrative cases] : navch. posib. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 352 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Peteshenkova. Concepts and types (methods) of abuse of procedural rights by participants in court proceedings. In order to fulfill the tasks of the research within the scope of this article, the concepts and types (methods) of abuse of procedural rights by the participants of the judicial proceedings have been clarified and the criteria for their classification have been identified.

It has been established that the actions or inaction of a party to the case, which are characterized by a sign of apparent legal legitimacy, but are used for a purpose that is opposite or does not correspond to the one that should be pursued by the implementation of the corresponding procedural right or the fulfillment of the duty defined by law, can be recognized as an abuse of procedural rights or seizures; the essence of the abuse of the right consists in the commission of actions (inaction) by the authorized person, which make up the content of the right (obligation) granted by the procedural legislation, in bad faith, including contrary to the purpose of such a right or the deliberate use of the procedural right in a way that contradicts the task of administrative proceedings, with the aim of restricting the possibility of exercising the rights of other participants in the proceedings, obstructing the court's activity in correct and timely consideration and resolution of the case, unjustified overloading of the court's work or undermining trust in the judicial branch of government.

Forms (types) of abuse of procedural rights are clearly established in procedural legislation, including the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine. It is established that a judge (college of judges) within the limits of his discretionary powers can recognize other actions of the participants in the judicial process, except those enshrined in the legislation as an abuse of procedural rights, if such actions are carried out intentionally, the conditions and procedure for their implementation are not provided for by the legislation, aimed at unreasonably delaying the judicial process and creation of obstacles in the activity of the court on consideration of a specific case, therefore, the legal basis for the application of responsibility for their commission can be not only the norm (norms) of procedural legislation, but also a court decision, which is indicated by court decisions made taking into account the practice of the European Court of Human Rights.

Keywords: *judiciary, legal process, principles of legal process, integrity of legal process, abuse of procedural rights, classification, types of abuse of procedural rights in legal process.*

УДК 343.85 : 363.62

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-286-293

Альона ПОНОМАРЬОВА[©]

аспірант

(Пенітенціарна академія України,

м. Чернігів, Україна)

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ ЩОДО ДІТЕЙ

У статті проаналізовано національне законодавство у сфері протидії домашньому насильству за участю дітей. Підкреслено, що органи опіки та піклування є одним із уповноважених органів, діяльність яких спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей. Розглянуто повноваження органів опіки та піклування у сфері протидії домашньому насильству за участю дітей. Зроблено висновок про необхідність міждисциплінарного підходу щодо розробки та впровадження системи заходів, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих від домашнього насильства дітей та дітей-свідків такої події.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, кримінальні правопорушення, органи опіки та піклування, запобігання насильству, патронат, діти.

Постановка проблеми. З метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних із домашнім насильством щодо дітей, має бути вирішене актуальне масштабне завдання з охорони життя і здоров'я дітей. Комплексне розв'язання проблеми забезпечення в Україні прав дитини, зокрема на охорону здоров'я, можливе при ефективній реалізації державної політики та якісній взаємодії всіх суб'єктів права щодо розроблення, впровадження, моніторингу заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у досліджуваній сфері.

Запобігання кримінальним правопорушенням є основним завданням, що покладається на всі інститути держави, має комплексний характер і передбачає використання не тільки правових, але й інтеграційних досягнень різноманітних напрямів наукових знань. В основі такої діяльності лежать інструменти, спрямовані на усунення причин та умов злочинності, можливості вчинення задуманих правопорушень шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів [1, с. 14]. У кримінологічній науці сформувалася система запобігання кримінальним правопорушенням, що постійно розвивається. При цьому основним завданням такої діяльності є не тільки недопущення вчинення злочинів, але і захист життєво важливих інтересів держави, громадян від загрози різних видів правопорушень, злочинності загалом [2, с. 155].

Необхідною умовою державної політики у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних із домашнім насильством щодо дітей, є реалізація системи заходів запобігання, що має безпосередній та опосередкований характер [3, с. 240]. Об'єктивно існуюча потреба суспільства в запобіганні кримінальним правопорушенням, зокрема пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей, детермінує характер та зміст засобів її задоволення. Має бути баланс між рівнем соціального, економічного, духовного розвитку суспільства та наявністю певних факторів, в усуненні яких зацікавлене суспільство. Кримінальні правопорушення, зокрема пов'язані з домашнім насильством щодо дітей, є соціально обумовленими і потребують наявності та вибору засобів впливу на їх недопущення, усунення причин та умов злочинності. Тому суспільство та публічні органи влади, усвідомивши необхідність відтворення системи запобіжної діяльності з урахуванням сучасних реалій, намагаються розробляти, закріплювати на законодавчому рівні, застосовувати заходи, спрямовані на усунення причин та умов злочинності й недопущення вчинення кримінальних правопорушень,

© А. Пономарьова, 2023

alena-ponomareva-1986@ukr.net

зокрема таких, що пов'язані з домашнім насильством щодо дітей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблематика домашнього насильства, зокрема, кримінальних правопорушень щодо дитини у цій сфері, не є новою з точки зору стану її наукового розроблення в Україні. Дослідженням окресленої проблеми займалися багато вчених, серед яких, зокрема: А. Блага, О. Бондаренко, Т. Бугасць, В. Василевич, Я. Верещака, О. Гіда, І. Гловюк, О. Джужа, П. Зеленьак, О. Зима, О. Ковальова, Н. Король, Н. Кулакова, К. Левченко, Н. Пашко, Д. Прутян, О. Соловійова, М. Хавронюк та ін. Як правило, науковці привертали увагу суспільства, держави до загальних питань домашнього насильства, де у більшості випадків потерпілою була жінка, залишаючи поза увагою проблеми щодо визнання дитини потерпілою від домашнього насильства або дитини, що стала свідком цієї події; розроблення заходів щодо попередження та профілактики випадків домашнього насильства за участю дитини; ефективної взаємодії всіх уповноважених суб'єктів права у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей.

Метою статті є аналіз національного законодавства щодо повноважень органів опіки та піклування у сфері запобігання домашньому насильству за участю дітей, зокрема кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні національне законодавство представлено розгалуженою системою нормативно-правових актів, що безпосередньо регламентують діяльність суб'єктів права у сфері захисту дітей, сукупність заходів із запобігання кримінальним правопорушенням щодо дітей, що в цілому являють собою юридичний механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні. Основними нормативно-правовими актами, спрямованими на забезпечення, охорону та захист прав дитини в Україні, є такі: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція); Конституція України; Сімейний кодекс України; Цивільний кодекс України; Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Закон України «Про соціальні послуги»; Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» тощо.

Завданням органів публічної влади є розроблення і реалізація системи забезпечення безпеки громадян та усунення причин та умов кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я дитини. Підтримуємо думку П. Зеленьак, Н. Кулакової, що запобігання кримінальним правопорушенням – це різноманітна, багатоаспектна, різнорівнева, регламентована нормами права діяльність державних органів, громадських організацій та окремих громадян, що спрямована на недопущення вчинення правопорушень, зокрема, на їх усунення, послаблення або нейтралізацію, недопущення або мінімізацію їхніх наслідків, а також здійснення коригуючого впливу на осіб із протиправною поведінкою [2, с. 155].

Відповідно до вищенаведених актів законодавства суб'єктами загальносоціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень у межах визначеної компетенції є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей (Міністерство соціальної політики України), центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [4; 5].

Суб'єктами, що безпосередньо здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії

домашньому насильству, є: спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; інші органи та установи, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [6].

Окремо слід виділити органи опіки та піклування, що є особливою формою державної турботи про малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх дітей (з 14 до 18 років), що встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених ст. 60 Цивільного кодексу України [7]. Органами опіки та піклування є районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (ст. 56 Цивільного кодексу України) [7].

Згідно з положеннями Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] дитина-кривдник – це особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі; дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.

Органи опіки та піклування безпосередньо беруть участь у запобіганні та протидії домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини [8]. До повноважень органів опіки та піклування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини належать (ст. 9 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») [6; 9]:

1) захист прав та інтересів постраждалої дитини, дитини-кривдника, у тому числі шляхом звернення до суду, представництва прав та інтересів дитини у суді при розгляді питань, пов'язаних із здійсненням актів домашнього насильства, зокрема про видачу обмежувального припису (ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6]). Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; обмеження спілкування з постраждалою дитиною; заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб [10; 11];

2) безпосереднє надання допомоги та захисту постраждалим дітям, дітям-кривдникам, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 № 866 [12] органи опіки та піклування провадять діяльність із соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових і житлових прав дітей, запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей;

3) розгляд у порядку, встановленому Сімейним кодексом України [13], питання про доцільність відібрання дитини або позбавлення батьківських прав стосовно дитини, якщо кривдниками дитини є батьки (усиновлювачі) або один із них [14, 15]. Відповідно до ч. 1 та 3 ст. 170 Сімейного кодексу України суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, якщо залишення дитини у батьків є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. Якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини, орган опіки та піклування, якому стало відомо про це, приймає рішення про негайне

відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють (п. 8 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [12]);

4) розгляд у порядку, встановленому законодавством, питань про доцільність відібрання дитини в опікуна (піклувальника), прийомних батьків, батьків-вихователів, про звільнення особи від обов'язків опікуна (піклувальника) дитини (ст. 75 Цивільного кодексу України [7], ст. 251 Сімейного кодексу України [13], п. 49 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [12]), розірвання договору про патронат над дитиною [16], скасування рішення про влаштування дитини до дитячого будинку сімейного типу або до прийомної сім'ї у разі здійснення домашнього насильства стосовно дитини або за участю дитини [17; 18];

5) надання згоди на отримання соціальних послуг постраждалою дитиною, дитиною-кривдником, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини. Обставини можуть бути розцінені як загроза життю або здоров'ю дитини, виходячи з її індивідуальних особливостей і потреб залежно від віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної належності та етнічного походження, за результатами проведення оцінки рівня її безпеки та складення відповідного акта згідно з додатком 10 до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [12]. Для організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці із-поміж суб'єктів утворюється міждисциплінарна команда за рішенням органу опіки та піклування із визначенням повноважень служби у справах дітей щодо організації діяльності міждисциплінарної команди шляхом формування її персонального складу на підставі пропозицій суб'єктів для забезпечення допомоги кожній конкретній дитині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, проведення засідань міждисциплінарної команди [19];

б) надання згоди на внесення персональних даних про дитину, яка повідомила про вчинення насильства або є постраждалою особою, до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини. Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр) – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення і знищення визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі (ст. 16 зазначеного закону [6]). Персональні дані про особу, яка повідомила про вчинення насильства, зберігаються у Реєстрі протягом одного року із дня надходження відповідної інформації про вчинення насильства. Персональні дані про постраждалу особу зберігаються у Реєстрі протягом трьох років із дня вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі [20; 21];

7) влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя у разі неможливості проживання дитини із своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку зі вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участю. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 № 893 затверджено Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, що визначає механізм запровадження та організації функціонування сім'ї патронатного вихователя, надання послуги патронату над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здійснення заходів щодо її захисту та забезпечення права на догляд, виховання в безпечному та сприятливому сімейному середовищі [22]. Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом із батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на реінтеграцію дитини у сім'ю або надання дитині відповідного статусу для прийняття подальших рішень з урахуванням найкращих інтересів дитини щодо забезпечення її права на виховання в сім'ї або в умовах, максимально наближених до сімейних.

Діяльність органів опіки та піклування, спрямована на запобігання та протидію домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини, ґрунтується на таких засадах: гарантування дітям як постраждалим і дітям-свідкам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема дитини; належна увага до кожного факту домашнього насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; врахування непропорційного впливу домашнього насильства на дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; визнання суспільної небезпеки домашнього насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких проявів домашнього насильства; повага та неупереджене і небайдуже ставлення до дітей, які є постраждалими та дітьми-свідками, з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; конфіденційність інформації про дітей, які є постраждалими та дітьми-свідками; врахування особливих потреб та інтересів дітей; ефективна взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, із громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, медіа та іншими заінтересованими особами [6].

Висновки. Отже, підводячи підсумок, слід ще раз наголосити, що захист дітей від будь-якого насильства, зокрема домашнього, попередження злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний характер. У діяльність щодо припинення насильства повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної і психологічної служб. Однак найчастіше зусилля зі створення ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо дітей, надання допомоги жертвам жорстокого поводження, домашнього насильства розбиваються через перешкоди.

Для усунення причин домашнього насильства в суспільстві необхідним є життя скоординованих заходів та міждисциплінарне партнерство між усіма уповноваженими суб'єктами у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством, зокрема, щодо дітей. Припинення домашнього насильства за участю дітей повинно зосереджуватися на правах та потребах постраждалих дітей та дітей-свідків домашнього насильства, і тут міждисциплінарна взаємодія має надзвичайно важливе значення для ефективного попередження такого насильства щодо жінок та їхніх дітей.

Запобігання домашньому насильству, зокрема, щодо дітей – це система заходів, що здійснюються органами публічної влади, різними інститутами суспільства та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, у тому числі дітей.

Органи опіки та піклування є одним із уповноважених органів, що беруть участь у міждисциплінарному партнерстві щодо запобігання домашньому насильству за участю дітей, зокрема кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством щодо дітей. Ефективне виконання органами опіки та піклування своїх повноважень у зазначеній сфері підвищує довіру суспільства до цієї державної інституції, сприяє створенню позитивної адміністративної практики щодо захисту прав дітей.

Список використаних джерел

1. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Г. та ін. Профілактика злочинів : підруч. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
2. Зеленьяк П. А., Кулакова Н. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що посягають на життя та здоров'я дитини в Україні : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 276 с.
3. Головкин Б. М. Кримінологічні засоби забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її прояви. *Право України*. 2011. Вип. 11. С. 238–242.
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Король Н. П. Механізми взаємодії суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному та місцевому рівні. *Теорія та практика державного управління*. 2022. № 1(74). С. 50–62.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
8. Заходи протидії домашньому насильству у випадку, якщо однією зі сторін є дитина.

Безоплатна правова допомога. URL : <http://surl.li/fffxu>.

9. Запобігання та протидія насильству : метод. рекомендації. Київ : Міністерство освіти і науки України ; Міністерство молоді та спорту України, 2018. URL : <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.

10. Гловюк І. Обмежувальний припис та кримінальні провадження за ст. 126-1 КК України: питання судової практики Верховного Суду. *HSA*. URL : <http://surl.li/kx1wz>.

11. Обмежувальний припис для потерпілих від домашнього насильства. *Вакулівська сільська територіальна громада*. URL : <http://surl.li/kxmct>.

12. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>.

13. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

14. Бугаєць Т., Ковальова О., Пашко Н. Подолання насильства щодо дитини: координація дій : інформація для спеціалістів. 2020. 36 с. URL : <http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/06/5.pdf>.

15. Соловійова О. М., Зима О. Т. Неповнолітній як постраждала особа та суб'єкт домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 392–396. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2023/91.pdf.

16. Логвінова М. В. Законодавче регулювання припинення та розірвання договору про патронат над дитиною. *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. 2019. № 3. С. 95–99. <http://surl.li/kxnnj>.

17. Прутян Д. С. Припинення опіки та звільнення опікуна за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 66. С. 179–186. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/5237?locale-attribute=ru>.

18. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text>.

19. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>.

20. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text>.

21. Бондаренко О. С., Верещака Я. В. Єдиний Державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: оцінка ефективності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 301–303. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2020/80.pdf.

22. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 № 893. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text>.

Надійшла до редакції 10.09.2023

References

1. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Hida O. H. (2011) *Profilaktyka zlochyniv* [Crime prevention] : pidruch. / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Atika. 720 p. [in Ukr.].

2. Zeleniak, P. A., Kulakova, N. V. (2021) *Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho posiahaiut na zhyttia ta zdorovia dytyny v Ukraini* [Prevention of criminal offenses affecting the life and health of children in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : FOP Maslakov. 276 p. [in Ukr.].

3. Holovkin, B. M. (2011) *Kryminolohichni zasoby zabezpechennia bezpeky vid koryslyvoi nasylnytskoi zlochynnosti ta yii proiavy* [Criminological measures for preventing profit-driven violent crime and its manifestations]. *Pravo Ukrainy*. Issue 11, pp. 238–242. [in Ukr.].

4. *Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei* [About child protection agencies and specialized institutions for children] : Zakon Ukrainy vid 24.01.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

5. Korol, N. P. (2022) *Mekhanizmy vzaiemodii subiektiv u sferi zapobihannia ta proty-dii domashnomu nasylstvu na rehionalnomu ta mistsevomu rivni* [Mechanisms of interaction among stakeholders in the field of preventing and combating domestic violence at the regional and local levels]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. № 1 (74), pp. 50–62. [in Ukr.].

6. *Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu* [About preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>. [in Ukr.].

7. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

8. *Zakhody protydii domashnomu nasylstvu u vypadku, yakshcho odniieiu zi storin ye dytna* [Measures to combat domestic violence in cases where one of the parties is a child]. *Bezoplatna pravova*

dopomoha. URL : <http://surl.li/ftfxu>. [in Ukr.].

9. Zapobihannia ta protydiai nasylstvu [Prevention and combating violence] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy ; Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy, 2018. URL : <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>. [in Ukr.].

10. Hloviuk I. Obmezhuvalnyi prypys ta kryminalni provadzhenia za st. 126-1 KK Ukrainy: pytannia sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu [Restraining order and criminal proceedings under article 126-1 of the Criminal code of Ukraine: issues in the judicial practice of the Supreme Court]. *HSA*. URL : <http://surl.li/kxlvz>. [in Ukr.].

11. Obmezhuvalnyi prypys dlia poterpilykh vid domashnoho nasylstva [Restraining order for domestic violence victims]. *Vakulivska silska terytorialna hromada*. URL : <http://surl.li/kxmct>. [in Ukr.].

12. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny [Issues related to the activities of guardianship and custody authorities in protecting the rights of children] : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 24.09.2008 № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

13. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

14. Buhaiets, T., Kovalova, O., Pashko, N. (2020) Podolannia nasylstva shchodo dytyny: koordynatsiia dii [Combating violence against children: coordinated action] : informatsiia dlia spetsialistiv. 36 p. URL : <http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/06/5.pdf>. [in Ukr.].

15. Soloviova, O. M., Zyma, O. T. (2023) Nepovnolitnii yak postrazhdala osoba ta subiekt domashnoho nasylstva [Minors as victims and perpetrators of domestic violence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6, pp. 392–396. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2023/91.pdf. [in Ukr.].

16. Lohvinova, M. V. (2019) Zakonodavche rehuliuвання prypynennia ta rozirvannia dohovoru pro patronat nad dytynoiu [Legislative regulation of the termination and dissolution of a child guardianship agreement]. *Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka*. № 3, pp. 95–99. <http://surl.li/kxnmj>. [in Ukr.].

17. Prutian D. S. (2012) Prypynennia opiky ta zvilnennia opikuna za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Termination of guardianship and removal of a guardian under civil legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 66, pp. 179–186. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/5237?locale-attribute=ru>. [in Ukr.].

18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [On the approval of the Regulation on a family-type orphanage] : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 26.04.2002 № 564. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text>.

19. Pro zabezpechennia sotsialnoho zakhystu ditei, yaki перебувають u skladnykh zhyttievkykh obstavynakh [About ensuring social protection of children who are in difficult life circumstances] : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 01.06.2020 № 585. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia, vedennia ta dostupu do Yedynoho derzhavnoho reiestru vypadkiv domashnoho nasylstva ta nasylstva za oznakoiu stati: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Procedure for the formation, maintenance and access to the Unified State Register of cases of domestic violence and gender-based violence] : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 20.03.2019 № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

21. Bondarenko, O. S., Vereshchaka, Ya. V. (2020) Yedynyi Derzhavnyi reiestr vypadkiv domashnoho nasylstva ta nasylstva za oznakoiu stati: otsinka efektyvnosti [Unified State register of domestic violence and gender-based violence cases: assessment of effectiveness]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2, pp. 301–303. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2020/80.pdf. [in Ukr.].

22. Deiaki pytannia zakhystu prav dytyny ta nadannia posluhy patronatu nad dytynoiu [Some issues related to child rights protection and providing guardianship services for children] : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 20.08.2021 № 893. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alyona Ponomaryova. The powers of guardianship and custody authorities in the field of preventing criminal offenses related to domestic violence against children. In the article, the analysis of legislative acts in the field of preventing and combating domestic violence, including involving children, is conducted. It is concluded that national legislation regulates a wide range of entities involved in activities related to preventing and combating domestic violence (specialized authorities in the field of preventing and combating domestic violence, other bodies and institutions responsible for implementing measures in the field of preventing and combating domestic violence, general and specialized support services for victims, Ukrainian citizens, foreigners, and stateless persons legally residing in Ukraine).

It is emphasized that guardianship and custody authorities are one of the authorized bodies whose activities are aimed at preventing criminal offenses related to domestic violence against children. The article discusses the powers of guardianship and custody authorities in the field of combating domestic violence involving children.

Principles on which the activities of guardianship and custody authorities are based, aimed at

preventing and combating domestic violence concerning a child and involving a child, are established: ensuring the safety and fundamental rights and freedoms of the child as victims and child witnesses; consideration of the disproportionate impact of domestic violence on children and adults, observance of the principle of ensuring equal rights during the implementation of measures in the field of preventing and combating domestic violence; confidentiality of information about children who are victims and child witnesses; taking into account the special needs and interests of children, and more.

A conclusion is made about the need for an interdisciplinary approach to the development and implementation of a system of measures aimed at increasing public awareness of the forms, causes, and consequences of domestic violence, forming an intolerant attitude towards violent behavior, and fostering a caring attitude towards children who are victims and child witnesses of domestic violence.

Keywords: *violence, domestic violence, criminal offenses, guardianship authorities, prevention of violence, guardianship, children.*

УДК 342.6:342.922(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-293-300

Максим ПРИШЕДЬКО[©]

аспірант

(Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Київ, Україна)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ІНШИХ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ

У статті викладено деякі результати дослідження основних напрямів роботи органів виконавчої влади, інших державних органів України щодо формування та функціонування державних реєстрів, досліджено особливості цієї діяльності. Основну увагу зосереджено на питаннях нормативно-правового, організаційного забезпечення діяльності у цій сфері та особливостях практичної роботи по формуванню та функціонуванню державних реєстрів.

Розглянувши роль і місце Президента України, Кабінету Міністрів України, народних депутатів України (Верховної Ради України) у питанні формування та функціонування державних реєстрів, нами насамперед акцентовано на їх ролі у формуванні державної політики у цій сфері як суб'єктів, які наділені правом законодавчої ініціативи. Основні положення щодо особливостей нормативної діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів як держателів (розпорядників) державних реєстрів, її основні напрями зроблені на підставі дослідження положень про центральні органи виконавчої влади, законів про конкретні державні реєстри та їх положень. У статті розглянуто особливості практичної роботи щодо формування та функціонування державних реєстрів, яку здійснюють центральний орган виконавчої влади, його територіальні органи, інші державні органи як держателі державних реєстрів та їх територіальні органи.

Зазначено, що здійснення організаційних заходів у сфері формування і функціонування державних реєстрів є одним з основних напрямів роботи держателів (розпорядників) державних реєстрів та їх територіальних органів. На визначення пріоритетних напрямів організаційної діяльності держателів (розпорядників) державних реєстрів впливають, зокрема, такі фактори, як мета створення державного реєстру та його основні завдання, особливості об'єкта правового регулювання тощо.

У статті досліджено особливості діяльності щодо формування державних реєстрів як шляхом державної реєстрації, так і шляхом внесення до державного реєстру органами ведення реєстру відомостей про об'єкт певного правового статусу на підставі вимог нормативних актів, а також особливості правових наслідків у цих випадках.

Важливими напрямками діяльності органів державної влади, інших державних органів у сфері формування і функціонування державних реєстрів, що розглянуті у статті, є забезпечення доступу до інформації, що міститься в державних реєстрах, діяльність по забезпеченню захисту інформації, здійснення контролю за діяльністю у сфері формування та ведення державних реєстрів.

Ключові слова: *держатель державного реєстру, нормативно-правове регулювання, адміністратор державного реєстру, державна реєстрація, державний реєстратор, органи ведення державного реєстру, правовий режим доступу до інформації, захист персональних даних.*

© М. Пришедько, 2023

pravo@ndcpi.org.ua

Постановка проблеми. Успішне вирішення питання реформування державного управління в Україні в умовах інформаційної революції тісно пов'язане з вирішенням проблеми забезпечення відповідного рівня ефективності державних реєстрів. Забезпечення цього можливе при якісному наповненні державних реєстрів, яке здійснюється у процесі формування державних реєстрів, та ефективному використанні тих даних, що містяться в державних реєстрах, під час надання адміністративних послуг, ухвалення рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, вирішення інших завдань. Держава покладає обов'язок щодо формування та функціонування державних реєстрів на органи державної влади, інші державні органи, уповноважені у цій сфері. Саме від змісту та напрямів їх діяльності залежить ефективність державних реєстрів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Досліджуючи особливості діяльності органів державної влади, інших державних органів науковці акцентують на різних сторонах проблеми, що говорить про її багатогранність. Ця проблематика досліджувалася у наукових працях, зокрема, таких вчених, як В. Авер'янов, Д. Агапов, В. Білоус, О. Буханевич, М. Гурковський, Д. Іваненко, Р. Ігонін, Т. Кагановська, О. Качура, І. Коліушко, П. Кононова, І. Лазарев, Б. Логвиненко, І. Мишак, О. Навроцький, М. Опольська, І. Приймаченко, Дж. Садлер, О. Синкова, С. Слободянюк, В. Спасенко, Я. Тамаря, М. Теличко, П. та інших вітчизняних і закордонних науковців. Відмічаючи наявність спільних рис в діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, науковці звертають увагу і на наявність значних особливостей щодо форм і методів роботи цих органів у різних сферах життєдіяльності. Треба зазначити, що незважаючи на велику кількість досліджень щодо особливостей діяльності органів влади, інших державних органів у різних сферах, питання особливостей роботи цих органів у сфері формування та функціонування державних реєстрів є малодослідженим за винятком висвітлення проблем державної реєстрації, які розглядалися багатьма вченими, зокрема, М. Гурковським [3], Д. Іваненко [4], В. Спасенко [18], Я. Тамаря [19] та ін.

Метою статті є з'ясування сутнісного змісту діяльності органів виконавчої влади, інших державних органів в Україні щодо формування та функціонування державних реєстрів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання особливостей діяльності органів державної влади, інших державних органів щодо формування та функціонування державних реєстрів, основну увагу зосередимо на її нормотворчий та організаційний характер.

Відповідно до статті 93 Конституції України Президент України, Кабінет Міністрів України та народні депутати України наділені правом законодавчої ініціативи, що дозволяє їм формувати державну політику у цій сфері, визначально впливати на характер діяльності, реалізуючи правотворчу та установчу функції. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України. Саме цей орган на законодавчому рівні визначає основні принципи та інші питання діяльності під час формування та ведення державних реєстрів, регламентуючи її законами чи постановами або делегуючи повноваження Кабінету Міністрів України держателю (розпоряднику) державного реєстру.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Разом із правотворчою функцією, а саме ухвалюючи постанови на виконання вимог законів України та указів Президента України у сфері формування та функціонування державних реєстрів, Кабінет Міністрів України відповідно до статті 16 Конституції України наділений і установчою функцією, а саме утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Кабінет Міністрів України затверджує положення про центральні органи виконавчої влади, де може передбачати і повноваження щодо організації та здійснення діяльності по формуванню і функціонуванню державних реєстрів. Крім того, відповідно до своїх повноважень Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, у тому числі і у сфері формування і функціонування державних реєстрів [15].

Центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, які є держателями державних реєстрів, займаються як нормативною діяльністю у цій сфері, так і безпосередньою практичною діяльністю. Питання нормативної діяльності держателів

(розпорядників) державних реєстрів, її основні напрямки викладені в положеннях про центральні органи виконавчої влади, в законах про конкретні державні реєстри, в положеннях про державні реєстри. Нормативна діяльність держателів державних реєстрів полягає в розробці проєктів законів та здійсненні нормативно-правового регулювання формування та функціонування державних реєстрів. Наприклад, Порядок функціонування порталу електронних сервісів, Порядок надання відомостей, Порядок формування та зберігання реєстраційних справ та деякі інші питання формування і функціонування Єдиного державного реєстру визначаються нормативними актами Міністерства юстиції України як держателя цього реєстру.

Практичною роботою щодо формування та функціонування державних реєстрів займаються безпосередньо центральний орган виконавчої влади, його територіальні органи, інші державні органи як держателі державних реєстрів. Крім того, органи центральної виконавчої влади, інші державні органи можуть брати участь у формуванні та функціонуванні конкретного державного реєстру не маючи правового статусу держателя (розпорядника) державного реєстру, наприклад, щодо передачі певної інформації за характером своєї діяльності держателю (розпоряднику) державного реєстру для формування і функціонування конкретного державного реєстру, зокрема, Державного реєстру виборців, Єдиного державного реєстру [6-7].

Здійснення організаційних заходів у сфері формування і функціонування державних реєстрів є одним з основних напрямків роботи держателів (розпорядників) державних реєстрів та їх територіальних органів. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228, зазначений центральний орган виконавчої влади є держателем кількох державних реєстрів [11]. Саме він здійснює організаційні заходи щодо формування та функціонування цих державних реєстрів. Зокрема, призначає адміністраторів цих державних реєстрів, організовує роботу, пов'язану із забезпеченням діяльності з державної реєстрації, з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів, здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, в тому числі державними підприємствами, що є адміністраторами державних та єдиних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, здійснює іншу діяльність, пов'язану з реалізацією організаційно-управлінських функцій у сфері формування та функціонування державних реєстрів.

Треба зазначити, що на визначення пріоритетних напрямів організаційної діяльності держателів (розпорядників) державних реєстрів впливають, зокрема, такі фактори, як мета створення державного реєстру та його основні завдання, особливості об'єкта правового регулювання тощо. Наприклад, одним з основних напрямів організаційної роботи Державної архівної служби України у межах її повноважень щодо формування та ведення Державного реєстру національного культурного надбання є організація роботи з віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних та включенням їх до Державного реєстру національного культурного надбання [10]. Основним напрямом організаційної роботи Центральної виборчої комісії та відділів ведення реєстру виборців в частині формування і функціонування Державного реєстру виборців є організаційне забезпечення функціонування Реєстру, що передбачає здійснення організаційно-правової підготовки та виконання внесення запису про виборця до бази даних Реєстру, внесення змін до персональних даних виборців, що містяться в базі даних Реєстру, знищення запису в Реєстрі на підставах і у спосіб, що встановлені Законом України «Про Державний реєстр виборців» та рішеннями розпорядника Реєстру, ухваленими згідно із Законом, з використанням візуального та автоматизованого контролю за повнотою та коректністю персональних даних Реєстру [6; 16].

Одним із головних завдань у практичній роботі держателів (розпорядників) державних реєстрів є організаційне забезпечення формування державних реєстрів шляхом державної реєстрації відомостей про об'єкт або внесення відомостей про об'єкт до державного реєстру органами ведення державного реєстру. Основними напрямками цієї діяльності, що покладені на Міністерство юстиції України відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських об'єднань», є формування державної політики у сфері державної реєстрації, організація роботи з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів, крім нотаріусів, які виконують повноваження державної реєстрації відповідно до покладених на них законом обов'язків; нормативно-правове, методологічне та інформаційне забезпечення у

сфері державної реєстрації; координація діяльності у сфері державної реєстрації громадських формувань; забезпечення надання доступу до Єдиного державного реєстру державним реєстраторам, уповноваженим особам суб'єктів державної реєстрації прав, іншим суб'єктам відповідно до цього Закону та ухвалення рішень про тимчасове блокування або анулювання такого доступу у випадках, передбачених цим Законом; взаємодія з державними органами, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями з питань державної реєстрації; здійснення інших повноважень, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських об'єднань» або іншими нормативно-правовими актами.

Під час формування Єдиного державного реєстру безпосередньо державну реєстрацію здійснюють державні реєстратори та нотаріуси. Для галузевих реєстрів характерним є здійснення державної реєстрації, як правило, виключно держателем державного реєстру та його територіальними органами за їх наявності. Наприклад, державну реєстрацію географічних назв та внесення їх до Державного реєстру географічних назв здійснює держатель цього реєстру Держгеокадастр. Державна реєстрація географічних назв здійснюється шляхом внесення їх до Державного реєстру географічних назв Держгеокадастром за визначеною ним формою. Правовим наслідком такої державної реєстрації є офіційне визнання географічної назви державою [9].

Особливий порядок державної реєстрації передбачений під час внесення відомостей до Державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [8]. Суб'єкт декларування особисто подає документ до реєстру через мережу «Інтернет» у вигляді заповненої електронної форми у порядку, визначеному держателем реєстру. Суб'єкти декларування подають до Реєстру документи шляхом заповнення електронних форм, визначених НАЗК, відповідних документів. Кожний поданий до Реєстру документ скріплюється особистим електронним підписом декларанта. Державна реєстрація поданих декларантом документів здійснюється шляхом внесення їх до реєстру. Правовим наслідком цього є повідомлення декларанту про внесення документа до Реєстру, яке надходить на адресу його електронної пошти.

Водночас державні реєстри в окремих випадках формуються не шляхом здійснення державної реєстрації відомостей про об'єкти, а шляхом внесення до державного реєстру об'єктів певного правового статусу на підставі вимог нормативних актів. Наприклад, формування Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних органи ведення Реєстру здійснюють шляхом внесення даних про військовозобов'язаних та призовників до Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних на підставі вимог Закону України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних» [14]. Внесення до такого державного реєстру не має правових наслідків, а дані державного реєстру призначені для збирання, зберігання, обробки та використання даних про військовозобов'язаних (призовників), забезпечення військового обліку громадян України. Внесення до цього Державного реєстру не потребує згоди особи, дані про яку вносяться до Реєстру, на обробку їхніх персональних даних для цілей Реєстру. Таким же способом формується і Державний реєстр виборців. Інформацію про об'єкти внесення до реєстру суб'єктам ведення реєстру надають відповідні органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, інші державні органи в межах своєї компетенції, а в певних випадках сам об'єкт реєстрації.

Важливими напрямками діяльності державних органів є забезпечення доступу до інформації, що міститься в державних реєстрах, діяльність по забезпеченню захисту інформації, здійснення контролю за діяльністю у сфері формування та ведення державних реєстрів, кадровий менеджмент. Розглянемо деякі особливості діяльності державних органів за цими напрямками.

Відповідальність по забезпеченню доступу до інформації в державних реєстрах покладається на держателя державного реєстру, а в межах організаційної структури органів, що здійснюють формування державного реєстру та забезпечують його функціонування, як правило, на адміністратора державного реєстру. Законодавець або уповноважені державні органи встановлюють для кожного державного реєстру особливі вимоги та правила доступу до інформації, порядок її обігу, що мають загальнообов'язкову силу, тобто, не диспозитивний, а імперативний характер. Ці вимоги та правила поведінки учасники відносин не можуть змінити на власний розсуд. Наприклад, стосовно Державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або

місцевого самоврядування, то розпорядником інформації є Національне агентство з питань запобігання корупції. Суб'єктами, зацікавленими в її отриманні, є користувачі реєстру (суб'єкти декларування, що зареєстровані у реєстрі через мережу «Інтернет», уповноважені особи НАЗК, уповноважені адміністратори системи Реєстру, уповноважені службові особи інших державних органів, яким відповідно до закону надано доступ до Реєстру, фізичні та юридичні особи, які мають вільний доступ через мережу «Інтернет» до публічної частини Реєстру та можуть здійснювати пошук, перегляд та збереження електронних копій документів Реєстру), об'єкт інформаційних відносин. Інформація, яка доступна для публічного доступу для всіх користувачів, розміщена в Публічній частині цього реєстру, що розміщена на вебсайті Реєстру, і містить декларації та повідомлення про суттєві зміни в майновому стані суб'єктів декларування, за винятком вилученої з них конфіденційної інформації. Повні дані реєстру доступні лише законодавчо визначеним посадовим особам. Щодо суб'єктів декларування, то вони мають доступ у визначеному законом порядку до інформації, що розміщена в їхньому персональному електронному кабінеті та в Публічній частині реєстру.

Доступ до інформації зацікавленим користувачам державних реєстрів може здійснюватися як в автоматичному режимі за допомогою програмних засобів, так і через посадових осіб державних органів, які забезпечують ведення державного реєстру. Причому на цей час характерним трендом є забезпечення доступу до інформації в автоматичному режимі, що пояснюється активізацією роботи по запобіганню корупції, роботою по забезпеченню підвищення ефективності роботи працівників, які здійснюють ведення державного реєстру, та рівнем розвитку інформаційних технологій, який дозволяє забезпечити виконання цих завдань.

Питання діяльності по забезпеченню доступу до державних реєстрів тісно пов'язане з питанням захисту інформації, що міститься в державних реєстрах. Захист інформації забезпечується дотриманням правового режиму інформації [17]. Практичне забезпечення виконання вимог правового режиму державними органами у сфері формування і ведення державних реєстрів має певні особливості. Наприклад, щодо захисту таємної інформації, що міститься у державних реєстрах, то це питання вирішується, зокрема, шляхом формування реєстру з відомостей, що містять державну таємницю і доступ до яких здійснюється виключно з урахуванням вимог законодавства України про державну таємницю, або враховуючи це питання під час опрацювання структури державного реєстру. Зокрема, у структурі Єдиного державного реєстру нормативних актів передбачений Окремий розділ. Нормативні акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю, включаються до цього розділу з грифом секретності. Ведення цього розділу здійснюється згідно з вимогами законодавства про державну таємницю.

Правовий режим приватності (передусім – це захист персональних даних) та правовий режим комерційної таємниці забезпечується державними органами шляхом обмеження публічного доступу до інформації про фізичних чи юридичних осіб, що містяться у державному реєстрі, яка нормативно визначена як інформація з обмеженим доступом.

За результатом аналізу діяльності державних органів щодо реалізації контрольних функцій у сфері формування та ведення державних реєстрів можна дійти висновку, що напрями діяльності, види контролю та загальна тенденція щодо його організації подібні, але відрізняються за обсягом та нормативним регулюванням. Стосовно особливостей діяльності по реалізації контрольних функцій у сфері формування та функціонування державних реєстрів, варто зупинитися на Міністерстві юстиції України як центральному органу виконавчої влади, держателю великої кількості державних реєстрів, серед яких кілька базових, де обсяг нормативно визначених контрольних функцій є одним із найбільших серед держателів (розпорядників) державних реєстрів. Відповідно до законодавства Міністерство юстиції України здійснює контроль у сфері державної реєстрації, в тому числі шляхом проведення моніторингу реєстраційних дій відповідно до нормативних актів у цій сфері, забезпечує у межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті Міністерства, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління. Кабінет Міністрів України своєю постановою від 21.12.2016 № 990 затвердив Порядок здійснення Міністерством юстиції контролю за діяльністю у сфері державної реєстрації речових прав

на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [13], мета якого полягає у визначенні процедури здійснення Міністерством контролю за діяльністю у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, критеріїв, за якими здійснюється моніторинг реєстраційних дій в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Єдиному державному реєстрі, а також ступеня відповідальності за порушення у сфері державної реєстрації. Такий контроль здійснюється посадовими особами Міністерства або за допомогою програмного забезпечення. Зокрема, посадові особи в рамках здійснення контрольних функцій розглядають скарги відповідно до Закону України «Про звернення громадян», звернення інших осіб, депутатські звернення, аналізують інформацію, опубліковану в засобах масової інформації чи оприлюднену в Інтернеті, перевіряють відомості, отримані Міністерством під час реалізації повноважень у сфері державної реєстрації, здійснюють моніторинг реєстраційних дій в реєстрах, проводять спеціальні перевірки діяльності державного реєстратора в реєстрах. За допомогою програмного забезпечення здійснюється контроль за повнотою внесення записів до Єдиного державного реєстру та проведенням реєстраційних дій, автоматичний моніторинг ризикованих реєстраційних дій за критеріями, визначеними Кабінетом Міністрів України.

Успішне вирішення завдань по формуванню і функціонуванню державних реєстрів неможливе без ефективного кадрового менеджменту. Основними напрямками роботи по кадровому забезпеченню у цій сфері є підбір кадрів, підтримка їх необхідної кваліфікації, створення необхідних умов діяльності, запобігання корупції серед персоналу. Західні спеціалісти у сфері державних реєстрів притримуються думки, що без успішного кадрового менеджменту неможливе успішне вирішення завдань у цій сфері.

Висновки. Діяльність владних органів, інших державних органів України у сфері формування та функціонування державних реєстрів нормативно регламентована. Суб'єктами нормативної діяльності є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, державні органи, що є держателями державних реєстрів. Реалізуючи свою правотворчу функцію, вони впливають на напрями і особливості діяльності суб'єктів формування і функціонування державних реєстрів. Основні напрями діяльності держателів (розпорядників) державних реєстрів, інших суб'єктів формування і ведення державних реєстрів, ведення державних реєстрів, викладені в нормативних актах. Рівень правової регламентації залежить, зокрема, від об'єкта правової регламентації: чим складніші суспільні відносини, що регулюються державним реєстром, чим вони різноманітніші, чим чисельніші, тим вище рівень правової регламентації. Аналізуючи діяльність державних органів по формуванню та функціонуванню державних реєстрів, можна говорити про її багатогранність, виділяючи разом з нормативною діяльністю, такі основні напрями роботи, як організаційна, організація доступу до бази даних реєстру та здійснення заходів по її захисту, захист персональних даних, контрольна діяльність, кадровий менеджмент.

Основним завданням організаційної діяльності є проведення організаційних заходів щодо виконання завдань по формуванню і функціонуванню державних реєстрів, наприклад, призначення адміністратора (технічного адміністратора) державного реєстру.

Порядок доступу до інформації, що міститься в державних реєстрах, залежить від правового режиму інформації. З огляду на те, що сучасні державні реєстри – це взаємопов'язані інформаційно-телекомунікаційні системи, питання захисту інформації і забезпечення доступу до неї більшою мірою вирішуються шляхом використання можливостей засобів програмного забезпечення.

Діяльність, пов'язана з реалізацією контрольних функцій, великою мірою впливає на результативність і ефективність інших видів діяльності. Об'єкти і види контролю можуть бути різними. Загальним трендом є здійснення якомога більше контрольних функцій за допомогою можливостей сучасних інформаційних технологій, зокрема контроль доступу до даних реєстру згідно з повноваженнями користувачів, контроль за повнотою внесення записів до державного реєстру та проведенням реєстраційних дій, автоматичний моніторинг ризикованих реєстраційних дій за певними критеріями.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
2. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. Адміністративне право України : підруч. /

за заг. ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

3. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 203 с.

4. Іваненко Д. Д. Система органів і суб'єктів, які здійснюють повноваження у сфері державної реєстрації прав на земельні ділянки, в аспекті законодавчих змін. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 137–141.

5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Про державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.

7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.

8. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

9. Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв : постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

10. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

11. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

12. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних : наказ Міністерства оборони України від 08.08.2017 № 418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

13. Про затвердження Порядку здійснення контролю у сфері державної реєстрації : постанова Кабінету Міністрів України від 21.12.2016 № 990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

14. Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних : Закон України від 16 березня 2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 18. Ст. 217.

15. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

16. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

17. Семенюк О. Г., Леонов Б. Д. Правовий режим доступу до інформації. *Інформація і право*. 2019. № 3(30). С. 44-49.

18. Спасенко В. О. Сутність та ознаки інституту державної реєстрації: адміністративно-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 38–43.

19. Тамаря Я. В. Стадії адміністративної процедури з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 150–156.

Надійшла до редакції 24.11.2023

References

1. *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademychnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruchnyk : u 2 t. / za red. V. B. Averiianova*. Kyiv : Yurydychna dumka, 2004. T. 1: *Zahalna chastyna*. 2004. 584 z. [in Ukr.].

2. Bytiak, Yu. P., Harashchuk, V. M., Diachenko, O. V. (2006) *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. Yu. P. Bytiaka*. Kyiv : Yurinkom Inter, 544 p. [in Ukr.].

3. Hurkovskiy, M. P. (2012) *Reiestratsiina diialnist publichnoi administratsii: orhanizatsiino-pravovyi aspekt [Registration activity of public administration: organizational and legal aspect]*. Lviv : LvDUVS, 203 p. [in Ukr.].

4. Ivanenko D. D. (2016) *Systema orhaniv i subiektiv, yaki zdiisniuiut povnovazhennia u sferi derzhavnoi reiestratsii prav na zemelni dilianky, v aspekti zakonodavchykh zmin [The system of bodies and entities that exercise powers in the field of state registration of rights to land plots, in the aspect of legislative changes]*. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 1 (10), pp. 137–141. [in Ukr.].

5. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].

6. *Pro derzhavnyi reiestr vybortsiv [About the state register of voters] : Zakon Ukrainy vid 22.02.2007. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2007. № 20, art. 282. [in Ukr.].

7. *Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public formations] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 31–32, art. 263. [in Ukr.].

8. *Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014.*

Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 49, art. 2056. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr heohrafichnykh nazv [On the approval of the Regulation on the State Register of Geographical Names] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.05.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia [On the approval of the Regulation on the State Register of National Cultural Heritage] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Yedynoho derzhavnoho reiestru viiskovozoboviazanykh [On the approval of the Procedure for maintaining the Unified State Register of Conscripts] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 08.08.2017 № 418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia kontroliu u sferi derzhavnoi reiestratsii [On the approval of the Procedure for control in the field of state registration] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.12.2016 № 990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

14. Pro Yedyni derzhavnyi reiestr viiskovozoboviazanykh [On the Unified State Register of Conscripts] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 18, art. 217. [in Ukr.].

15. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [On the Cabinet of Ministers of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07.10.2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 13, art. 222. [in Ukr.].

16. Pro Tsentralnu vyborchu komisiuu [On the Central Election Commission] : Zakon Ukrainy vid 30.06.2004. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 36, art. 448. [in Ukr.].

17. Semeniuk, O. H., Leonov, B. D. (2019) Pravovyi rezhyr dostupu do informatsii [Legal regime of access to information]. *Informatsiia i pravo*. № 3(30). [in Ukr.].

18. Spasenko, V. O. (2013) Sutnist ta oznaky instytutu derzhavnoi reiestratsii: administratyvno-pravovyi aspekt [The essence and features of the institute of state registration: administrative and legal aspect]. *Yurydychna Ukraina*. № 3, pp. 38–43. [in Ukr.].

19. Tamarina, Ya. V. (2017) Stadii administratyvnoi protsedury z derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhhome maino [Stages of the administrative procedure for state registration of property rights to real estate]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Issue 78, pp. 150–156. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Pryshedko. Some features of activities of state authorities and other state bodies in the field of formation and functioning of state registers. The article presents some results of research into the main areas of work of executive authorities and other state bodies of Ukraine regarding the formation and functioning of state registers, and explores the specifics of this activity. The main attention is focused on issues of regulatory and legal, organizational support of activities in this area and features of practical work on the formation and functioning of state registers.

Considering the role and place of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, People's Deputies of Ukraine (the Verkhovna Rada of Ukraine) in the issue of the formation and functioning of state registers, the author primarily focuses on their role in the formation of state policy in this area as subjects who are vested the right of legislative initiative. The main provisions regarding the peculiarities of the regulatory activity of central executive bodies, other state bodies as holders (administrators) of state registers, its main directions are made on the basis of the study of provisions on central executive bodies, laws on specific state registers and their provisions. The article examines the specifics of practical work on the formation and functioning of state registers, which is carried out by the central executive body, its territorial bodies, other state bodies as holders of state registers and their territorial bodies.

The author notes that the implementation of organizational measures in the field of formation and functioning of state registers is one of the main areas of work of holders (administrators) of state registers and their territorial bodies. Determination of the priority areas of organizational activity of holders (administrators) of state registers is influenced, in particular, by such factors as the purpose of creating the state register and its main tasks, features of the object of legal regulation, etc.

The article examines the specifics of activities related to the formation of state registers, both through state registration and through the entry into the state register by registry-keeping bodies of information about an object of a certain legal status based on the requirements of regulatory acts, as well as the specifics of legal consequences in these cases.

Important areas of activity of state authorities and other state bodies in the field of formation and functioning of state registers considered in the article are provision of access to information contained in state registers, activities to ensure information protection, control over activities in the field of formation and maintenance state registers.

Keywords: holder of the state register, legal regulation, administrator of the state register, state registration, state registrar, authorities of the state register, legal regime of access to information, protection of personal data.

УДК 347.615:347.135.224

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-301-306

Максим САЛАЙ[©]
магістр права, аспірант
(Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАВЧОГО НАПISУ ЯК НОТАРІАЛЬНОГО АКТА

У статті досліджено особливості виконавчого напису з погляду його характеристики як нотаріального акта. За результатом аналізу різних визначень нотаріальних актів, їх рис та видів зроблено висновок, що виконавчий напис нотаріуса є остаточним, правозахисним нотаріальним актом, який має виконавчу силу, що відмежовує його від інших нотаріальних актів.

З'ясовано, що розпорядчий характер не є особливою рисою виконавчого напису, оскільки видача розпоряджень не характерна для нотаріальної діяльності. Тому виконавчий напис треба вважати підтверджувальним нотаріальним актом.

Через дослідження основних ознак нотаріальних актів та їх класифікацій встановлено місце виконавчого напису в системі нотаріальних актів. Надано авторське бачення виконавчого напису як нотаріального акта.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальне провадження, виконавчий напис, нотаріальний акт, виконавчий документ.

Постановка проблеми. Процедура вчинення будь-якої передбаченої ст. 34 Закону України «Про нотаріат» нотаріальної дії здійснюється в межах відповідного нотаріального провадження, кінцевим результатом якого є видача нотаріусом нотаріального акта. Не є винятком й нотаріальне провадження з вчинення виконавчого напису, за результатом якого нотаріус видає нотаріальний акт, який є зовнішнім виразом процесу захисту права кредитора шляхом підтвердження наявності безспірної заборгованості боржника перед ним. Водночас ні поняттю «виконавчий напис», ні поняттю «нотаріальний акт» законодавцем офіційного визначення не надано. Така ситуація породжує різні тлумачення сутності цих термінів. Тому дослідження особливостей виконавчого напису як нотаріального акта дасть змогу виокремити не тільки його характерні риси, а й характерні риси нотаріальних актів загалом, зокрема з'ясувати різні підходи до їх розуміння, розглянути їх види та, як наслідок, з'ясувати положення виконавчого напису в системі нотаріальних актів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику виконавчого напису та нотаріальних актів неодноразово досліджували широке коло науковців, зокрема: Т. Андрущенко, В. Баранкова, М. Дякович, В. Комаров, І. С. Мельник, С. Я. Фурса, І. М. Череватенко та ін. Однак постановка проблеми зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї теми.

Мета статті полягає в дослідженні виконавчого напису нотаріуса через призму загальних ознак нотаріальних актів, їх видів, що сприятиме виокремленню особливостей правової природи виконавчого напису, а також з'ясуванню його місця в системі нотаріальних актів.

Виклад основного матеріалу. У доктрині нотаріального процесуального права наявні різні погляди щодо інституту нотаріального акта. Зокрема, С. Фурса під нотаріальним актом розуміє виражене в процесуальній формі правозастосовне рішення нотаріуса по окремій справі, яке містить його волевиявлення на вчинення нотаріальної дії чи вирішення окремого процесуального питання, прийняте ним на підставі норм матеріального та нотаріального процесуального права [13]; фіксацію (посвідчення або засвідчення) нотаріусом безспірного права та юридичних фактів з метою надання їм юридичної достовірності, яка здійснюється відповідно до нотаріальної процедури [14,

© М. Салай, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8356-436X>

maximalsalay@gmail.com

с. 275]. При цьому вчена зазначає, що винесення нотаріального акта є завершальною складовою будь-якої нотаріальної дії, а його процесуальною формою є договори, написи, свідоцтва, акти, заборони (накладення та зняття), протоколи, квитанції, постанови, повідомлення, копії та витяги, які мають свої реквізити та правові атрибути, що визначені нотаріальним процесуальним законодавством.

На думку В. Комарова та В. Баранкової, нотаріальний акт є різновидом правозастосовного акта, що офіційно підтверджує вже об'єктивно наявні суб'єктивні права й обов'язки, та в якому міститься висновок про наявність у заінтересованої особи певного права чи наявність юридичного факту [4, с. 45, 80].

Надаючи характеристику нотаріальному акту, І. Мельник визначає його як документ, що виданий суб'єктом нотаріальної діяльності за результатами розгляду нотаріальної справи [6, с. 11]. Водночас І. Череватенко зазначає, що нотаріальним актом є документ, яким оформлюється процесуальне рішення нотаріального органу щодо застосування норм права до конкретної правової ситуації стосовно офіційного визнання юридичних прав чи фактів, що тягне за собою настання певних правових наслідків і має доказову силу [16].

М. Дякович характеризує нотаріальний акт як інструмент захисту прав та інтересів, наголошуючи, що він, по суті, є актом правозастосування норм цивільного права. При визначенні його ролі в правовій системі вчена вказує, що нотаріальний акт є публічним рішенням нотаріуса, яке прийняте на підставі правових норм та виражене у формі документа, що закріплює волю сторін або нотаріуса, та яке спрямоване на виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин. Таке рішення не лише забезпечує охорону прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, а й наділене доказовою та виконавчою силою [3].

Розглядаючи різноманітні підходи до розкриття нотаріального акта, можна виділити такі його основні ознаки:

- є правовим актом індивідуального характеру [13];
- є актом правозастосування норм цивільного права [3];
- є юридичною формою вираження процесуального рішення нотаріуса, в якому зафіксований результат нотаріальної дії [13; 4, с. 121];
- є аутентичним, що слугує презумпцією достовірності його походження [3];
- має обов'язкову юридичну силу та породжує правові наслідки [13; 4, с. 121];
- наділений доказовою та виконавчою силою [13; 3];
- має законодавчо закріплену форму (структуру та реквізити), порушення якої тягне визнання його недійсним [4, с. 121];
- ґрунтується на матеріально-правових нормах, якими визначається коло фактів, що підлягає встановленню, а вчиняється на підставі нотаріально-процесуальних норм [13];
- є завершальною стадією нотаріального провадження у конкретній справі та може бути оскаржений до суду [13; 3].

Щодо останньої ознаки треба зазначити, що не будь-який нотаріальний акт є остаточним вирішенням конкретної справи. Виділяють також нотаріальні акти, які фіксують окремі процедурні дії в межах розгляду певної справи. У зв'язку з цим в нотаріальному процесі виникли різні підходи до класифікації видів нотаріальних актів.

За С. Фурсою, нотаріальні акти залежно від процесуальної мети поділяють на дві групи: основні (остаточні, завершальні) та допоміжні (проміжкові). Перші є закінченням нотаріального провадження та фіксують його результат. Вони поділяються на позитивні – в такому разі видається нотаріально посвідчений чи засвідчений документ, та негативні – нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, оформлюючи відповідну постанову. Другу ж групу становлять нотаріальні акти, що фіксують певні юридичні обставини, вирішують окремі процесуальні питання для забезпечення прийняття обґрунтованого завершального акта. Вони бувають внутрішніми – відображаються в різних реєстрах, книгах та журналах, і зовнішніми – це постанови про витребування доказів, зупинення, відкладення вчинення нотаріальної дії тощо [13; 14, с. 276].

Доволі схожу, але з певними відмінностями надають класифікацію нотаріальних актів за юридичним значенням та функціями В. Комаров і В. Баранкова. Вчені виділяють три групи, а саме: акти, що є підсумком діяльності нотаріуса; акти, що фіксують відсутність умов для застосування норм матеріального права; акти, що оформлюють процесуальні дії. До першої групи належать нотаріальні свідоцтва, написи

(посвідчувальні, виконавчі, про заборону відчуження нерухомого майна), акти (про протест векселів, про морський протест) та інше. Такі нотаріальні акти є результатом застосування норм матеріального права та фіксують підсумок вирішення конкретної нотаріальної справи. Другу групу становить один акт: постанова нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії, юридичне значення якої полягає у створенні процесуальних гарантій законності нотаріального процесу. До останньої групи належать акти, які фіксують передбачені нотаріально-процесуальними нормами дії нотаріуса та забезпечують нотаріальний процес. Ними є постанова про призначення експертизи, акт опису спадкового майна, постанова про призначення хранителя спадкового майна тощо [4, с. 121–125].

Враховуючи вищенаведені класифікації, можна стверджувати, що виконавчий напис є позитивним, основним, підсумковим нотаріальним актом, в якому зафіксований результат нотаріального провадження з вирішення конкретної справи.

Як було встановлено раніше, однією з ознак нотаріального акта є його доказова сила. З реалізацією цього твердження в практичній правозастосовній діяльності виникають труднощі, оскільки відповідно до статті 89 Цивільного процесуального кодексу України жоден доказ не має заздалегідь встановленої сили, а оцінюється судом як окремо, так і в сукупності з іншими доказами [15]. Тому багатьма вченими неодноразово пропонувалось закріпити в процесуальному законодавстві положення про те, що нотаріально посвідчені правочини або документи не можуть бути оскаржені показаннями свідків [5], а також звільняються від доказування ті обставини, що містяться в нотаріальному акті, якщо ці обставини та (або) нотаріальна дія не оскаржуються при розгляді іншої цивільної справи [16]. Якщо відштовхуватися від цих наукових напрацювань, то виконавчий напис дійсно має доказову силу в питанні встановленого факту порушення боржником своїх зобов'язань та наявності безспірної заборгованості перед кредитором. Однак у випадку розгляду судом справи про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, посилення на ці обставини неможливе.

У загальному розумінні нотаріальний акт є підтвердженням вчинення конкретної нотаріальної дії [7, с. 101; 11, с. 89]. Для того щоб нотаріальний акт став юридично чинним, тобто мав доказову та виконавчу силу, він повинен мати законодавчо визначене оформлення. Це є свідченням правомірності не лише самого акта, а й всієї нотаріальної дії.

У цьому аспекті виконавчий напис як нотаріальний акт набуває особливого значення. По-перше, його зміст повинен відповідати статті 89 Закону України «Про нотаріат» та обов'язково містити: дату його вчинення, посаду, прізвище, ім'я, по батькові нотаріуса, який вчинив виконавчий напис; найменування та адресу стягувача; найменування, адресу, дату і місце народження боржника, місце роботи (для фізичних осіб), номери рахунків в установах банків (для юридичних осіб); строк, за який провадиться стягнення; суми, що підлягають стягненню, або предмети, які підлягають витребуванню, в тому числі пеня, проценти, якщо такі належать до стягнення; розмір плати, суму державного мита, сплачуваного стягувачем, або мита, яке підлягає стягненню з боржника; номер, за яким виконавчий напис зареєстровано; дату набрання юридичної сили; строк пред'явлення виконавчого напису до виконання; печатку та підпис нотаріуса у кінці, якими скріплюється виконавчий напис [10].

По-друге, крім вимог до його форми та змісту, що визначені нотаріально-процесуальними нормами, виконавчий напис має також відповідати вимогам, що ставляться до виконавчих документів у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження». Таке правило зумовлено тим, що виконавчий напис нотаріуса відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» одночасно є виконавчим документом [9]. У цьому виявляється його виконавча сила, що є відмінною властивістю порівняно з іншими нотаріальними актами [2, с. 142]. Тобто його звернення до виконання не потребує отримання якихось інших додаткових документів, на відміну від судового рішення, яке потребує підтвердження виконавчої сили шляхом видачі виконавчого листа [12, с. 86]. У зв'язку з цією рисою Л. Баранкова розглядає виконавчий напис як явище, що має подвійну правову природу, а саме: вид нотаріальної дії та виконавчий документ [18, с. 209].

Розглядаючи виконавчий напис в системі наявних нотаріальних актів, А. Серветник зазначає, що він є захисним нотаріальним актом. У зв'язку з цим від інших типів нотаріальних актів його відмежовує така риса, як розпорядчий характер [12]. Із

захисною властивістю виконавчого напису ми повністю солідарні. Виконавчий напис нотаріуса є формою захисту суб'єктивного цивільного права кредитора (стягувача), як нотаріальний акт він підтверджує наявність безспірної заборгованості боржника перед стягувачем та право останнього на її звернення в позасудовому порядку, а також встановлює обсяг цивільних прав та обов'язків, про що нами вказувалось в минулих роботах [1].

Проте важко погодитись з його розпорядчим характером, оскільки не зрозуміло, звідки взялось таке «розпорядження», кого воно стосується та хто його повинен дотримуватись: боржник як мав обов'язок повернути борг, так він у нього і залишається; виконавці не підпорядковані нотаріусу, а діють виключно за зверненням кредитора [2, с. 12]; волевиявлення останнього не залежить від розпорядження нотаріуса та не зобов'язує його обов'язково направляти виконавчий напис до примусового виконання. А ні Закон України «Про нотаріат», а ні Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не передбачають видачі нотаріусом будь-яких розпоряджень. Проте на нього покладений обов'язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне значення.

Якщо звернутися до юридичної енциклопедії, то в ній поняття «розпорядження» надано в таких значеннях:

- різновид підзаконного акта, що видається з поточних питань органами державної влади та їх посадовими особами в межах їхньої компетенції;
- одна з форм управлінського рішення, акт державного управління, що має волевий та владний характер, є обов'язковим для суб'єктів, яким він адресований;
- офіційний документ, що видається одноособово керівником, та який містить вказівки щодо вирішення окремих питань виробничого чи управлінського характеру, має обмежений строк дії;
- усна вказівка керівника або іншої уповноваженої службової особи виконати певне завдання [17, с. 354].

Очевидно, що виконавчий напис нотаріуса не підпадає під жодне з вищезазначених формулювань. Видача розпоряджень характерна для відносин влади-підпорядкування, що у нотаріальній діяльності унеможлиблюється, оскільки заінтересовані особи, звертаючись до нотаріуса, не підпорядковуються йому. Тому, визначаючи виконавчий напис не як розпорядження про стягнення безспірної заборгованості, а як підтвердження її наявності, на нашу думку, розпорядчий характер не є відмінною рисою виконавчого напису. Проте саме виконавча сила відмежовує його від інших нотаріальних актів.

Висновки. Отже, виконавчий напис нотаріуса є особливим нотаріальним актом та посідає вагомe місце в їх системі. Така специфічність пояснюється тим, що він, на відміну від інших нотаріальних актів, має виконавчу силу та може бути пред'явлений для примусового виконання. Тому його зміст та структура повинні відповідати як статті 89 Закону України «Про нотаріат», так і статті 4 Закону України «Про виконавче провадження». Також цей нотаріальний акт підтверджує наявність безспірної заборгованості боржника та право кредитора на її стягнення, що свідчить про його захисну дію. Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що, вчиняючи виконавчий напис, нотаріус видає остаточний, правозахисний нотаріальний акт, який має виконавчу силу та який фіксує (посвідчує):

- факт порушення боржником своїх зобов'язань перед кредитором та факт наявності безспірної заборгованості;
- обов'язок боржника передати стягувачу грошові суми чи інше майно, що кореспондує право останнього на їх отримання;
- право стягувача на стягнення безспірної заборгованості в примусовому порядку.

На підставі виконаного дослідження пропонуємо авторське бачення виконавчого напису як остаточного, захисного, виданого за результатом відповідного нотаріального провадження нотаріального акта, що має виконавчу силу, а також підтверджує наявність безспірної заборгованості боржника перед кредитором та право останнього на її стягнення.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Т. С., Салай М. Г. Юридична природа виконавчого напису нотаріуса та його місце в системі нотаріальних проваджень. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2022. № 1(11). С. 101–111.

2. Виконавчий напис нотаріуса у цивільному процесі: нотаріат, суд, виконавче провадження : науково-практ. посіб. (з практикумом). Серія : Процесуальні науки / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України С. Я. Фурси. Київ : Алерта, 2021. 248 с.
3. Дякович М. М. Нотаріальний акт як інструмент охорони (захисту) інтересів учасників цивільних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 20–27.
4. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підруч. Харків : Право, 2011. 384 с.
5. Комаров В., Баранкова В. Нотаріат України та перспективи його розвитку. *Право України*. 2020. № 9. С.43–61.
6. Мельник І. С. Правове регулювання нотаріального провадження щодо опротестування векселя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 18 с.
7. Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Нікітіна Ю. В. 4-е вид., допов. і перероб. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2016. 586 с.
8. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
9. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. С. 542.
10. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. С. 383.
11. Радзієвська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 528 с.
12. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса: поняття та ознаки. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7.
13. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. Посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
14. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Бордюг Т. О., Фурса Є. С. Нотаріальний процес. Інтерактивний курс (з практикумом) : підруч. Київ : Алерта, 2021. 480 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України: у редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
16. Череватенко І. М. Нотаріальний акт-документ у нотаріальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 100–104.
17. Юридична енциклопедія : в 6-и т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5: П–С. 736 с.
18. Яроцький В. Л., Борисова В. І., Спасибо-Фатєєва І. В. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : монограф. / за наук. ред. В. Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. 272 с.

Надійшла до редакції 02.11.2023

References

1. Andrushchenko, T. S., Salai, M. H. (2022) Yurydychna pryroda vykonavchoho narysu notariusa ta yoho mistse v systemi notarialnykh provadzhen [The legal nature of the executive inscription of a notary and its place in the system of notarial proceedings]. *Kryminalno-vykonavcha systema: Vchorna. Sohodni. Zavtra*. № 1(11), pp.101–111. [in Ukr.].
2. Vykonavchyi narys notariusa u tsyvilistychnomu protsesi: notariat, sud, vykonavche provadzhennia [Executive inscription of a notary in a civil process: notary, court, executive proceedings] : naukovo-prakt. posib. (z praktykumom). Seriiia : Protsesualni nauky / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., zasluzhenoho yurysta Ukrainy Fursy S. Ya. Kyiv : Alerta, 2021. 248 p. [in Ukr.].
3. Diakovych, M. M. (2013) Notarialnyi akt yak instrument okhorony (zakhystu) interesiv uchashnykiv tsyvilnykh pravovidnosyn [The notarial deed as a tool for the protection (protection) of the interests of the participants in civil legal relations]. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy*. № 9, pp. 20–27. [in Ukr.].
4. Komarov, V. V., Barankova, V. V. (2011) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : pidruch. Kharkiv : Pravo, 384 p. [in Ukr.].
5. Komarov, V., Barankova, V. (2020) Notariat Ukrainy ta perspektyvy yoho rozvytku [Notary of Ukraine and prospects for its development]. *Pravo Ukrainy*. № 9, pp.43–61. [in Ukr.].
6. Melnyk, I. S. (2008) Pravove rehuliuвання notarialnoho provadzhennia shchodo oprotestuvannia vekselia [Legal regulation of notarial proceedings regarding promissory note protest] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].
7. Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : navch. posib. / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Nikitina Yu. V. 4-e vyd., dopov. i pererob. Kyiv : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2016. 586 p. [in Ukr.].
8. Poriadok vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy [The procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine] : nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>. [in Ukr.].
9. Pro vykonavche provadzhennia [On enforcement proceedings] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 30, art. 542. [in Ukr.].

10. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39, art. 383. [in Ukr.].
11. Radzиеvska, L. K., Pasichnyk, S. H. (2000) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter, 528 p. [in Ukr.].
12. Servetnyk, A. H. (2017) Vykonavchyi napys notariusа: poniattia ta oznaky [Executive inscription of a notary: concepts and features]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Issue 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7. [in Ukr.].
13. Teoriia notarialnoho protsesu [Theory of the notarial process] : naukovо-prakt. posibnyk / za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv : Alerta; Tsentр uchbovоi literatury, 2012. 920 p. [in Ukr.].
14. Fursa, S. Ya. , Fursa, Ye. I., Bordiuh, T. O., Fursa, Ye. Ye. (2021) Notarialnyi protses. Interaktyvnyi kurs (z praktykumom) [Notarial process. Interactive course (with practical)] : pidruchnyk. Kyiv : Alerta, 480 p. [in Ukr.].
15. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: u redaktsii Zakonu № 2147-VIII vid 03.10.2017 [The Civil Procedure Code of Ukraine: as amended by Law No. 2147-VIII of October 3, 2017]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 48, art. 436. [in Ukr.].
16. Cherevatenko, I. M. (2009) Notarialnyi akt-dokument u notarialnomu protsesi [Notarial deed-document in the notarial process]. *Pidpriemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 12, pp. 100–104. [in Ukr.].
17. Yurydychnа entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6-y t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) ta in. Kyiv : «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 1998–2004. T. 5: P–S. 736 p. [in Ukr.].
18. Yarotskyi, V. L., Borysova, V. I., Spasybo-Fatieieva, I. V. (2013) Pryvatnopravоvi mekhanizmy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh prav fizychnykh ta yurydychnykh osib [Private law mechanisms for exercising and protecting the subjective rights of individuals and legal entities] : monohraf. / za nauk. red. V. L. Yarotskoho. Kharkiv : Yurait, 272 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Salai. Features of an executive inscription as a notarial act. The article is devoted to the study of the features of the executive inscription from the point of view of its characteristics as a notarial act. Analyzing various definitions of notarial acts, their features and types, the author comes to the conclusion that the notary's executive inscription is a final, rights-protecting notarial act that has executive force. The executive power is the property that distinguishes it from other notarial acts. Also, this notarial act has a protective effect, since the executive inscription confirms the existence of the debtor's undisputed debt and the creditor's right to collect it.

When considering the probative value of the writ of execution, attention is focused on the fact that it takes place in the matter of the established fact of the debtor's violation of his obligations and the existence of an indisputable debt to the creditor. However, in the event that the court considers the case of recognition of the writ of execution as unenforceable, reference to these circumstances is impossible.

It was established that the notary's executive inscription has a specific structure compared to other notarial acts. On the one hand, its content must comply with Article 89 of the Law of Ukraine "About the notary", and on the other hand, with Article 4 of the Law of Ukraine "About executive proceedings". This is due to the fact that such a notarial document is simultaneously an executive document, which allows it to be immediately referred to enforcement.

It was found that the administrative character is not a special feature of the executive inscription, since the issuance of orders is not typical for notarial activity. The notary has the duty to certify rights and facts that have legal significance. In this regard, the executive inscription should be considered a confirming notarial act.

Through the study of the main features of notarial acts and their classifications, the place of the executive inscription in the system of notarial acts has been established. The author's vision of the executive inscription as a notarial act is given.

Keywords: notary, notarial proceedings, executive inscription, notarial act, executive document.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС УПРОДОВЖ ІV КВАРТАЛУ 2023 РОКУ

6 жовтня 2023 року – Ювілейний гендерний форум – 2023 «Рівні права – великі можливості», організований ДДУВС під патронатом голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, першої заступниці Міністра закордонних справ України Е. Джапарової.

З вітальними словами до учасників гендерного форуму звернулися заступник директора – начальник управління організації наукової діяльності та інновацій Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, кандидат юридичних наук Е. Кісілюк; заступниця голови Дніпропетровської обласної військової адміністрації, докторка юридичних наук, професорка І. Грицай; заступниця голови Донецької обласної військової адміністрації Ю. Костюніна; заступниця голови Всеукраїнської асоціації ОТГ, голова Дніпропетровського регіонального відділення Всеукраїнської асоціації ОТГ, голова платформи «З питань гендерної рівності», голова По кровській територіальній громаді С. Спажева та гендерна активістка, тренерка, дослідниця з досвідом в Україні і за кордоном з гендерних питань, засновниця Інформаційно-консультативного жіночого центру О. Суслова.

Форум проведено з метою консолідації дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, громадських об'єднань, соціальних партнерів та інших представників громадянського суспільства щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків для сталого розвитку територіальних громад.

До гендерного форуму долучилися понад 200 учасників: представники й представниці органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, керівники об'єднаних територіальних громад Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей, працівники комунальних підприємств, закладів і міжнародних організацій, депутати обласної та місцевих рад тощо.

Учасники форуму взяли участь в обговоренні на тему «Практики протидії гендерно зумовленому насильству у громадах», що провела гендерна експертка Шведсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» (SALAR International), модераторка платформи «З питань гендерної рівності» Всеукраїнської

асоціації ОТГ Ю. Савельєва. Завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності ДДУВС К. Недря провів бесіду на тему «Війна та сім'я: свій серед чужих, чужий серед своїх».

Також гості пройшли практичні тренінги. Тренінг за темою «Розірви коло домашнього насильства» провели старша наукова співробітниця Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності ДДУВС кандидатка юридичних наук, доцентка І. Дрок та старша викладачка кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ДДУВС С. Рижкова.

Тренінг щодо стабілізації психоемоційного стану осіб, які отримали травматичний досвід під час війни провів завідувач відділення психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення ДДУВС С. Вишневський.

Також гостям провели екскурсію полігонами університету. Зокрема представники об'єднаних територіальних громад зацікавились автошколою ДДУВС для людей з інвалідністю. Вона реалізована в межах Національної стратегії створення безбар'єрного простору та за ініціативи першої леді України О. Зеленської «Без бар'єрів».

10 жовтня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні пріоритети розвитку України: економічна та інформаційна безпека», організована кафедрою інформаційних технологій і кафедрою економічної та інформаційної безпеки

До роботи конференції долучилося понад 100 учасників. Серед них керівники навчально-наукових підрозділів ДДУВС й територіальних органів Національної поліції, представники закладів вищої освіти України, науково-педагогічні працівники з понад 7 регіонів та партнери з Республіки Молдови.

Учасників традиційного наукового заходу привітала помічник ректора державного університету з гендерних питань Л. Наливайко. У своєму виступі вона зазначила, що головна мета заходу – обговорення актуальних проблем, пов'язаних із пріоритетами розвитку української держави. В умовах війни актуалізуються питання національної безпеки України, нааиважливішою складовою якої є інформаційна та економічна безпека. Обговорюючи цю проблематику, необхідно напрацювати головні вектори, напрями, дії нашої держави. Долучені до заходу фахівці-практики зможуть поділитись досвідом щодо розв'язання тих проблем, що виникли вже зараз, в умовах воєнного стану.

Присутні обговорили багато нагальних тем, зокрема: сучасні глобальні та регіональні інформаційні війни, формування стратегії кіберзахисту та інформатизація країни в умовах воєнного часу, використання аналітичних технологій в діяльності оперативних підрозділів, питання протидії корупції та ін.

Учасниками заходу також були здобувачі вищої освіти. Вони представили свої роботи на теми ефективності економічної та інформаційної безпеки у воєнний час, ролі інформаційної безпеки у забезпеченні національної безпеки України, впливу дезінформації та фейкових новин на національну безпеку тощо.

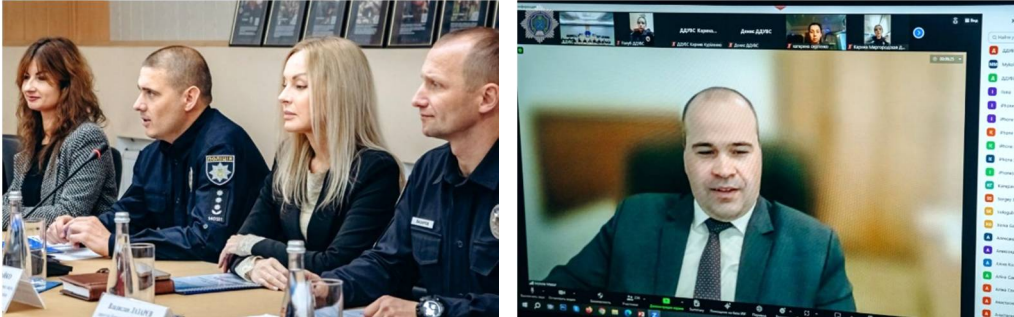
17 жовтня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і право», організована кафедрою українознавства та іноземних мов ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.

Участь у конференції взяли понад 200 здобувачів освіти та понад 50 науковців, практиків, дослідників з різних регіонів України. На конференції, яка проходила в очно-заочному форматі, були представлені такі заклади: Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків); Сумська філія Харківського університету внутрішніх справ (м. Суми); Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ); Київський університет права НАН України (м. Київ); Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса); Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький); Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський); Запорізький національний університет (м. Запоріжжя); Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків); Херсонський державний університет (м. Херсон); Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава); Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ); Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро); Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (м. Харків); Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова (м. Черкасти); Державний податковий університет (м. Ірпінь).

Захід відкрив проректор ДДУВС І. Луговий. Суддя Верховного Суду М. Мазур побажав учасникам наснаги та розвитку власних професійних здібностей на благо української держави. Як він зазначив, основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства та одночасно гарантовано рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

Розглянуто тематику доповідей філологічного і юридичного напрямку. Предметом дискусій був лінгвістичний статус мови права, який визначається співвіднесенням її ознак з ознаками національної мови. Існують підходи, які визначають мову права як спеціальну мову, мовний реєстр, ідіолект законодавця, мову законодавця, текст правових приписів, словесний код. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їхнє мовне втілення, правильне й однозначне використання юридичної термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів.

За результатами роботи конференції прийнято резолюцію, в якій констатовано таке:

Секція № 1. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи

Українську мову, що є основним засобом спілкування та одним з найголовніших чинників самоствердження нації, законодавчо закріплено в ст. 10 Конституції України як єдину державну. Згодом її статус засвідчено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухваленому Верховною Радою України 25 квітня 2019 року. Зазначене сприяє підвищенню її престижу, становленню як соціально-психологічного явища, забезпечує духовне та соціально-політичне єднання суспільства, адже мова має важливе значення для формування особистості, національного менталітету й етнічної ідентичності. Безпосереднім є вплив мови на формування норм права. Право як інструмент управління суспільними процесами набуває властивостей нормативного регулятора лише тоді, коли закріплене в мові. Правові поняття і норми не можуть існувати інакше, ніж у визначених мовних формах. Слово в правових джерелах постає тим вихідним матеріалом, що є основою відображення правової думки, способом донесення правових приписів до суб'єктів правозастосування. Точність і зрозумілість правових формулювань, чіткість мовного їх утілення, правильність уживання й однозначність юридичної термінології сприяють належному тлумаченню нормативно-правових актів. У період розбудови демократичної правової держави та реформування її правової системи за загальноєвропейськими стандартами актуальним є питання мовної підготовки правознавців. Юридична мова – ключовий засіб правотворчої та правозастосовної діяльності, правової комунікації, пізнання і передавання правової інформації в суспільстві. Володіння фаховою мовою передбачає знання всіх її літературних норм, функціональних стилів, особливостей словотворення, дотримання чіткості, точності, послідовності, зрозумілості викладу думки в письмовому й усному мовленні.

З огляду на те, що питання розвитку й функціонування державної мови досі залишаються невирешеними, а також урахувавши широку географію учасників, можна дійти висновку, що потреба в спеціалізованому виданні, присвяченому особливостям уживання української мови в юриспруденції, залишається нагальною для всіх регіонів

держави. Проблематика, порушена в темах виступів учасників конференції, актуальна як для академічної науки, так і для практичної діяльності органів виконавчої влади, зокрема поліції, органів місцевого самоврядування тощо.

Секція № 2. Актуальні проблеми юридичної термінології

Робота з науковою термінологією у системі фахової підготовки нефілологічних спеціальностей посідає вкрай важливе місце (особливо це стосується термінології права), оскільки досконале оволодіння мовною майстерністю та відповідною галузевою термінологією є одним із основних показників професійності особистості. У процесі комунікації терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметнотематичними сферами відповідних галузей знань.

Актуалізація наукових розробок у сфері юридичного термінознавства на сучасному етапі зумовлена тим, що головний об'єкт його вивчення – юридична термінологія, будучи відзеркаленням системи юридичних знань, явищ, процесів, на тлі динамічного поступу у їх розвитку, сама істотно змінюється, ускладнюється її поняттєво-категоріальний апарат, структура, виникають не лише нові терміни, але й нові терміносистеми, які потребують вивчення, упорядкування, систематизації та лексикографічного опису. Постає необхідність постійного системного моніторингу стану юридичної термінології, своєчасної фіксації змін у її складі, виявлення певних явищ, процесів, тенденцій у її розвитку тощо. Стрімко розвивається і сама термінознавча наука, що забезпечує дослідників новими методами та інструментами в роботі з термінологічним матеріалом, відкриває нові можливості і нові перспективи для майбутніх пошуків.

Юридичне термінознавство в Україні нині розвивається в різних перспективних напрямках, спрямованих на вирішення актуальних науково-теоретичних, методологічних, науково-організаційних та прикладних проблем, важливих не лише для юриспруденції і мовознавства, але й для держави в цілому. Настав час для державного планування термінологічної роботи і налагодження ефективної системної співпраці науковців різних напрямів у справі фронтального вивчення, цілісного лексикографічного опису, упорядкування та удосконалення української юридичної термінології, узгодження її з міжнародними термінологічними нормами і стандартами.

Секція № 3. Функціонування англійської як мови міжнародного спілкування

Безумовним імперативом інтеграційних процесів є вимога стандартизації та уніфікації соціально-економічних стандартів та політичних принципів управління. А це в свою чергу висуває на порядок денний питання про формування спільної, глобальної мови міжнародного спілкування (*lingua franca*). В сучасних умовах на роль такої мови найпереконливіше претендує саме англійська мова. Причому формування глобальної мови виступає об'єктивним процесом, що відкриває нові можливості для розвитку окремих громадян та держав загалом. Однак домінування англійської мови у сфері міжнародних відносин викликає певну опозицію, навіть опір з боку представників тієї чи іншої малої нації. Вони вбачають у глобальному поширенні англійської мови, у набутті нею статусу лінгвістичного засобу міжнародного спілкування загрозу власній етнокультурній ідентичності, небезпеку для збереження та розвитку своїх рідних мов. У деяких країнах (Бразилія, Італія, Франція) навіть прийнято закони щодо охорони національної мови. Занепокоєну турботу про збереження національної мови виявляють і деякі інші країни. Цінність збереження власної мови вони вважають вищою за цінності загальносвітового лінгвістичного розвитку у планетарному розумінні значення цього визначення.

Культурна перевага існування мови міжнародного спілкування не повинна викликати полеміку з боку представників будь-якої нації. Зауважимо, що в дискусіях, в яких обговорювали роль англійської мови у сфері міжнаціонального спілкування, донедавна висували аргументи, спрямовані проти поширення американської субкультури. Прибічники цих аргументів наполягали на тому, що поширення англійської мови, її перетворення на мову міжнародного спілкування сприятиме «американізації світового простору», «мовному геноциду», мовному імперіалізму. При цьому прибічники цих поглядів залишають поза своєю увагою той факт, що світова спільнота, численні міжнародні організації не можуть існувати без всесвітньої мови. Тільки завдяки

існуванню всесвітніх мов спілкування функціонують десятки міжнародних організацій. Саме світові мови оптимізують спілкування між народами, відкривають людям доступ до найрізноманітніших джерел інформації, що сприяє зближенню та взаємовигідній співпраці держав світу в усіх сферах суспільного життя.

*Секція № 4. Правові аспекти в культурологічному вимірі
(література, мистецтво, журналістика)*

Сьогодні гостро потребує використання значних потенційних резервів для утвердження в українському суспільстві начал демократії, гуманізму і соціального прогресу. Якість частини законів через відсутність належного рівня правової культури окремих депутатів бажає бути кращою і більш досконалою. Чимало законів, як і за часів радянського тоталітарного періоду, не враховують традицій духовної історії, моралі, культури українського народу. Сформовані і прийняті правові норми не завжди обумовлені здобутками української культури. Це призводить до втрати правом соціальної цінності та поваги з боку членів суспільства, у результаті чого право втрачає ефективність, перестає панувати. Невикористання культурних надбань у праві призводить до необхідності систематичних доповнень, змін у законодавстві, введення нових правових норм. Тут багато що залежить від високої правової культури, професіоналізму самого законодавця. Вивчення культурологічних проблем правотворчості, детермінованих особливостями об'єкту творчості – права і суб'єкта творчості – людини, структурою її пізнавально-психологічних здібностей та її діяльністю в цій сфері, можуть сприяти оптимальній організації законодавчого процесу.

Потреба у всебічному дослідженні культурного впливу на процес правотворчості як об'єкт філософсько-правового осмислення є вкрай назрілою та актуальною. Багатовіковий досвід пошуку найбільш загальних, універсальних визначень права наштовхує на думку про самі принципи і основи цього пошуку. Передусім, напевне, слід відмовитись від ілюзій і усвідомити, що «абсолютного» визначення права не може бути хоча б тому, що дефініція, як і будь-який інший текст, може стати предметом інтерпретацій.

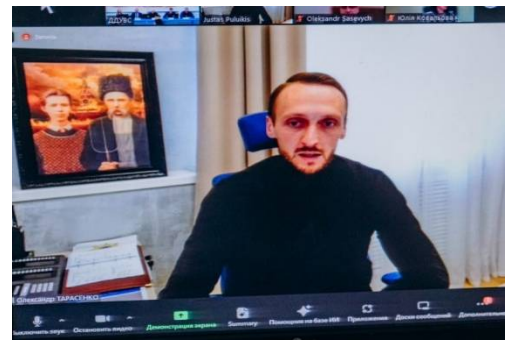
Гносеологія права досліджує питання пізнання його сутності, проблеми істини в праві. Як культурне явище дійсності, право є предметом досліджень не однієї, а цілого ряду наук: філософії права, соціології права, культурології права, теорії права, енциклопедії права тощо. Специфіка філософсько-правового пізнання полягає у його позамежності і всеохоплюваності, вихід за рамки наявного буття, відкритість та його принципову відмінність від теоретичного пізнання права. На рівні філософії права аналізується, в яких категоріальних формах можливе осягнення права, його сутності та засад чинності філософія права утворює методологічну основу правоведення. При цьому основне методологічне питання філософії права полягає у визначенні сутності права або загальної ідеї права як феномену культури, форми суспільної свідомості та інструменту держави. Саме філософія права, за умови використання досягнень інших споріднених наук, забезпечує вирішення культурологічних проблем у праві. Це проявляється насамперед у забезпеченні діалогу права з культурою, тобто, у відповідності права вимогам культури, з одного боку, та реалізації культурних цінностей через право, з іншого. Зазначений діалог повинен втілюватись на стадії правотворчості, іншими словами, правотворчість повинна бути культурологічною, спиратись на досягнення культурології права. Урахування різносторонніх наукових підходів у процесі правотворчості гарантуватиме відсутність “мертвих” законів, відповідність права культурним стандартам суспільства та забезпечить його дієвість.

За підсумками роботи конференцій видано збірник: Мова і право : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 жовтня 2023 р.) ; за заг. ред. О. В. Максименко, І. В. Царьової. Дніпро : ДДУВС, 2023. 288 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11869>.

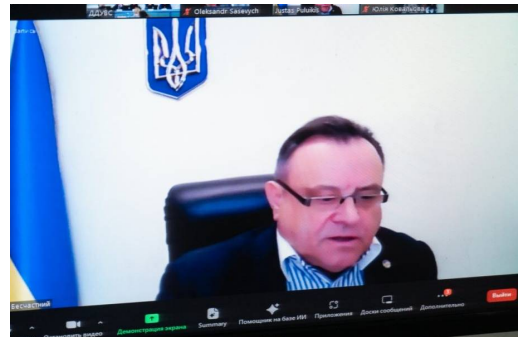
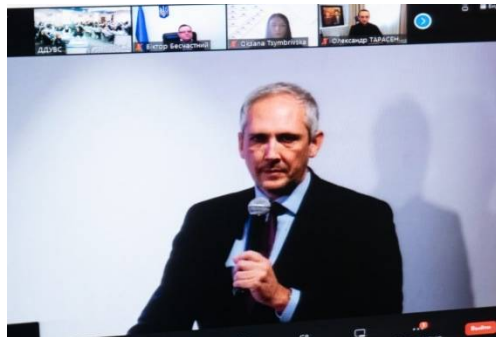
19 жовтня 2023 року – Міжнародний судовий форум про присудову медіацію «Україна-Литва: шлях до об'єднання»

Учасники обговорювали роботу судів та правосуддя під час воєнного стану, закон «Про медіацію», український та литовський досвід у цій сфері.

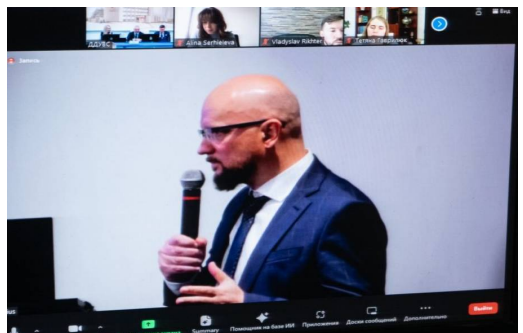
З вітальними словами до учасників міжнародного форуму звернулися: ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор О. Моргунов; директор Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, кандидат юридичних наук О. Тарасенко; заступник голови Національної судової адміністрації Литви А. Яткявічюс; керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор наук з державного управління, доктор юридичних наук, професор В. Бесчастний; президент GEMME Ukraine А. Рищенко; член Вищої ради правосуддя України, кандидат юридичних наук О. Сасевич; керівник проєкту ЄС Право – Justice Оксана Цимбрівська.

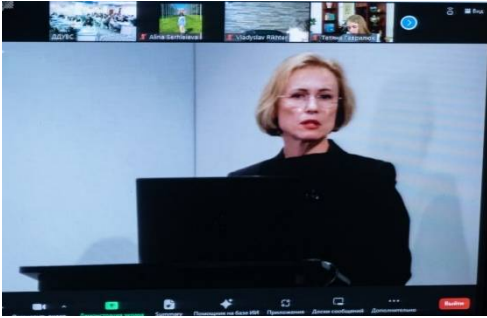
Модераторами заходу були заступник голови Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук В. Горбалінський, помічник ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Л. Наливайко та заступник голови Окружного суду міста Вільнюса Я. Мацеєвський.

З презентаціями виступили Президент GEMME Ukraine Андрій Рищенко, суддя Вільнюського окружного суду Р. Петкувіене, виконавчий директор GEMME Ukraine, сертифікований медіатор ІМІ, тренер та експерт з медіації А. Сергєєва.

Метою форуму стало обговорення можливих шляхів впровадження медіації у судах, імплементація досвіду литовських колег, посилення співпраці, об'єднання напрацювань та інновацій для спільного європейського розвитку.

Учасники форуму взяли участь в обговоренні на тему «Суди та правосуддя під час воєнного стану. Закон «Про медіацію» та його імплементація в процесуальних кодексах. Моделі медіації в Україні». Також дискутували на тему «Просування та імплементація медіації в Литві: судді як медіатори, обов'язкова медіація у певних категоріях судових справ».

За результатами обговорення учасники форуму констатують таке.

Медіація у Литві

Медіація у Литві буває двох видів – досудова і судова. Досудова медіація є обов'язковою у сімейних справах, наприклад, при розірванні шлюбу.

Судова медіація можлива в будь-яких спорах, де передбачено мирову угоду. Такими спорами можуть бути сімейні, комерційні і загальні, наприклад, про відшкодування шкоди, повернення боргу.

Медіація – добровільна, безкоштовна процедура. Сторони повинні погодитися не лише про медіацію, а й із кандидатурою медіатора. Судова медіація застосовується в усіх судах країни.

Основні переваги медіації – економія часу і коштів, і, найголовніше, рішення приймають самі сторони і виконують його добровільно, на відміну від судового рішення, яке зазвичай виконується в примусовому порядку. Адже під час виконавчого провадження можуть виникнути нові спори.

Після затвердження судом мирової угоди як результату медіації сторонам буде повернуто 75 % сплаченого судового збору, а надана сторонами інформація залишатиметься конфіденційною. Затверджена судом мирова угода є обов'язковою для сторін спору.

Клопотання про передачу спору на судову медіацію може бути подано будь-якою стороною спору або суддею, який розглядає цивільну чи адміністративну справу. Спір передається на судову медіацію за рішенням судді, коли обидві сторони спору погоджуються і медіатор дає згоду.

Судова медіація відбувається у погоджений медіатором з учасниками справи час у приміщенні суду або в іншому погодженому місці. У ній можуть брати участь лише медіатор, учасники справи та інші особи, про участь яких домовились сторони.

Будь-який учасник судового процесу може відмовитися від процесу судової медіації на будь-якому її етапі, при цьому не обов'язково зазначаються причини відмови. У цьому випадку судова медіація припиняється, а цивільна справа продовжує розглядатися в суді.

Уся інформація, оприлюднена під час судової медіації, не може бути використана як доказ у суді, за винятком випадків, коли обидві сторони спору погоджуються на це або якщо нерозголошення інформації суперечило б суспільним інтересам.

Судова медіація здійснюється відповідно до Закону про медіацію Литовської Республіки від 15.07.2008, Закону про адміністративні справи Литовської Республіки від 14.01.1999, інших законів та Правил судової медіації, затверджених Радою суддів.

Судову медіацію здійснюють медіатори, зареєстровані в списку медіаторів Литовської Республіки :

1) у цивільних справах – всі медіатори, зареєстровані в списку медіаторів Литовської Республіки, мають право проводити судову медіацію;

2) в адміністративних справах – тільки судді, зареєстровані в списку медіаторів Литовської Республіки.

Якщо медіатор у цивільній справі обирається та призначається Службою гарантованої державою правової допомоги (VGTPТ) зі списку медіаторів Литовської Республіки відповідно до процедури, встановленої статтею 14 Закону про медіацію, послуги судової медіації оплачуються Гарантованою державою службою правової допомоги з державного бюджету. У цьому випадку судова медіація може тривати до чотирьох годин. Якщо остаточна домовленість щодо мирного врегулювання спору не була досягнута після закінчення цього часу, сторони спору можуть продовжити добровільне застосування судової медіації за рахунок сторін спору.

З державного бюджету також оплачується підготовка медіатора до судової медіації, яка може тривати до однієї години, та оформлення результатів медіації, яка може тривати також до однієї години. Розмір винагороди, що виплачується медіаторам з державного бюджету, та порядок її виплати визначаються Урядом за надані послуги судової медіації.

Свою думку стосовно процесу судової медіації, що відбувся, сторони спору (за винятком судових медіаторів) можуть викласти, заповнивши відповідну анонімну анкету оцінки судової медіації.

Список суддів, яким надано статусу медіатора, містить таку інформацію: реєстр. №, прізвище та ім'я, посада, територіальна юрисдикція, спеціалізація.

Відповідно до ст. 6 Закону Литви «Про медіацію» особи, які бажають бути включеними до реєстру медіаторів Литовської Республіки, повинні відповідати таким вимогам:

- 1) мати вищу освіту;
- 2) відвідали щонайменше 40 академічних годин навчання з теми медіації не раніше ніж за п'ять років до дати подання заявки на внесення до реєстру медіаторів Литовської Республіки;
- 3) скласти кваліфікаційний іспит медіатора;
- 4) мати бездоганну репутацію з урахуванням вимог, визначених ст. 7 цього Закону, а саме:

особа не може вважатися такою, що має бездоганну репутацію і не може бути включена до реєстру медіаторів Литовської Республіки, якщо вона:

- 1) визнана винною у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і має непогашену або не зняту судимість;
- 2) визнана винною у вчиненні злочину корупційного характеру і має непогашену або не зняту судимість;
- 3) визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення корупційного характеру і з дня засудження не минуло три роки;
- 4) звільнена з посад судді, посадової особи, державного службовця, адвоката, нотаріуса, судового виконавця за порушення професійної чи службової діяльності або визнана такою, що вчинила службовий проступок, за який має бути накладено службове стягнення, - звільнення, якщо після цього звільнення або визнання не минуло трьох років за службовий проступок, за який має бути накладене службове стягнення - звільнення з посади;
- 5) звільнена з роботи, від виконання обов'язків або втратила право займатися певною діяльністю у зв'язку з невідповідністю встановленим законом вимогам до бездоганної репутації та порушенням етичних норм, викладених у правових актах, і з дати звільнення з роботи, обов'язків або втрати права займатися певною діяльністю не минуло трьох років;
- 6) зловживає алкоголем, психотропними, наркотичними, токсичними або іншими психоактивними речовинами.

Медіатори, внесені до реєстру медіаторів Литовської Республіки, а також медіатори, діяльність яких тимчасово припинена в порядку, встановленому цим Законом, повинні постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Медіатори кожні п'ять років повинні подавати документи про підвищення своєї кваліфікації до Служби державної гарантії правової допомоги.

Порядок підвищення кваліфікації медіаторів визначається Міністром юстиції. Порядок підвищення кваліфікації медіаторів, які є суддями, визначається Радою суддів.

Обов'язкова медіація застосовується до таких цивільних спорів:

1) сімейні спори, що розглядаються в порядку, встановленому ЦПК, крім випадків, коли особа, яка зазнала насильства в сім'ї, звертається до суду за вирішенням спору, а інша сторона – у спорі є можливий кривдник і за фактом насильства в сім'ї розпочато досудове розслідування, або справа про насильство в сім'ї перебуває в суді, або винесено обвинувальний вирок за вчинення насильства в сім'ї, або довідка уповноваженої особи надавати спеціалізовану комплексну допомогу відповідно до закону, подану щодо надання спеціалізованої комплексної допомоги особі внаслідок можливого насильства в сім'ї;

2) в інших випадках, встановлених законом.

Комісія з оцінки діяльності медіатора, встановивши порушення медіатором вимог нормативно-правових актів, що регулюють надання послуг медіації, має право прийняти такі рішення:

1) винести попередження;

2) винести публічне попередження, яке публікується в списку медіаторів Литовської Республіки не пізніше ніж протягом п'яти робочих днів з дати прийняття рішення комісії з медіації. З метою інформування громадськості це публічне попередження публікується в списку медіаторів Литовської Республіки протягом одного року з дати публікації публічного попередження;

3) виключити медіатора з реєстру медіаторів Литовської Республіки.

Медіатори несуть відповідальність за шкоду, заподіяну особам під час надання медіаційних послуг, у порядку, встановленому Цивільним кодексом.

Медіатори, які є суддями, підлягають дисциплінарним процедурам, як це встановлено Законом про суди Литовської Республіки.

Стан та перспективи розвитку медіації в Україні

В Україні медіація розвивається від початку Незалежності, тобто вже понад 30 років. Утім, лише 16 листопада 2021 року визначення медіації, її основні принципи та процедуру проведення, а також статус медіатора вдалося офіційно закріпити у Законі України "Про медіацію".

Профільний закон визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну та структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою одного або декількох медіаторів намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

На відміну від принципу гласності судового процесу, медіація не передбачає розголошення інформації, яка стала відома під час підготовки до неї та її проведення. Передбачені і процедурні запобіжники збереження конфіденційності. Наприклад, медіатор не може бути допитаний як свідок у справі щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до процедури та проведення медіації, також він не може бути представником будь-якої сторони тощо. Відповідно, медіатор є нейтральним, незалежним і неупередженим.

Загалом же процедура медіації повністю орієнтована на сторін спору. Вони можуть обрати для себе зручний формат, розклад зустрічей, тривалість, теми для обговорення, місце та конкретного медіатора для допомоги у процесі врегулювання спору. Утім, чи не основна перевага – це те, що сторони безпосередньо відповідальні за пошук взаємно прийнятної рішення, що, своєю чергою, збільшує шанси його виконання. Так, за результатами медіації сторони укладають угоду, яка саме фіксує їхні домовленості. У разі її недосягнення, або ж неналежного виконання угоди вони можуть звернутися до суду.

Варто зауважити, що медіація згадується не лише у вищезазначеному законі, а й у процесуальному законодавстві: Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України. Так, наразі у ході підготовчого засідання суд також з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Якщо сторони виявляють таке бажання, тоді суд зобов'язаний зупинити провадження у справі за клопотанням сторін. При цьому процесуальне законодавство передбачає, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу.

Українське законодавство передбачає також і так званий фінансовий стимул сторін для примирення. Зокрема, якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за

результатами проведення медіації, то суд розглядає питання про повернення позивачу 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

Конфлікти (спори), де медіація поширена: Україна та ЄС

Варто зауважити, що рівень частоти її використання обумовлений, серед іншого, сферою відносин, з яких виникає спір. Так, наприклад, медіація у сфері сімейних відносин і спорів, що пов'язані з дітьми, вважається більш ефективною з огляду на наявність вираженого емоційного складника та бажання уникнути надмірної травматизації. Медіація також популярна серед представників бізнесу, адже завдяки цій процедурі сторони можуть зберегти комерційні відносини, уникнути репутаційних втрат та досягти взаємовигідних домовленостей.

У результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну у нашому суспільстві збільшилась частка деяких категорій спорів. Серед них, наприклад, транскордонні сімейні спори, в яких обидві сторони - громадяни України. Передусім, медіація, зокрема і онлайн-медіація, видається доцільним способом вирішення таких категорій спорів. Також все більш актуальними стають спори, що пов'язані з військовою службою, мобілізацією тощо. У всіх цих сферах присутній високий рівень емоційної напруги. Для уникнення ескалацій, емоційного, психологічного навантаження на учасників конфлікту варто звернути увагу на медіацію як ефективну процедуру врегулювання конфліктів.

Також цікавими є дослідження щодо використання медіації у країнах Європи. Згідно з опитуванням, проведеним в 2020-2021 рр. у Бельгії, Італії та Франції, 75-85% справ, у ході яких застосовувалася процедура медіації, завершилися успіхом. При цьому у Європі поширеною категорією спорів, поряд із сімейними, є справи, що стосуються захисту прав споживачів. Так, для врегулювання подібних міжнародних спорів, що виникають на європейському ринку, на рівні Європейського Союзу було прийнято Директиву 2013/11/ЄС. Вона пропонує альтернативне вирішення спорів щодо споживачів. Крім того, під час пандемії COVID-19 великою популярністю користувалася медіація у справах щодо скасування та відшкодування вартості бронювання турів відпочинку у зв'язку з обмеженням туристичних подорожей. Цей приклад показує адаптивність медіації, можливість пристосування процедури до нових категорій справ та її універсальність.

В рамках інтеграції України в ЄС законодавець повинен буде імплементувати в національне законодавство Директиву 2008/52/ЄС про окремі аспекти медіації у цивільних та господарських справах. Так, ст. 6 Директиви передбачає обов'язок держав-членів забезпечити можливість примусового виконання письмової угоди за результатами медіації за бажанням та згодою сторін.

Перспективи розвитку: ефективна комунікація

Отже, процедура медіації має чимало переваг поряд із "традиційним" судовим форматом судового розгляду. Ця послуга – конфіденційна, економить час та витрати сторін, зберігає їхні взаємини та не накладає обмежень щодо можливого взаємовигідного рішення тощо.

Попри це, вона й досі залишається відносно маловідомою в українському суспільстві. Через це потрібний подальший імпульс у її розвитку - популяризація задля підвищення рівня розуміння процедури серед населення. Задля усунення цієї прогалини, Проект ЄС "Право-Justice" розробив комунікаційну стратегію медіації та представив її широкому загалу на початку вересня 2023 р. Наступний крок – її імплементация для подальшого підвищення попиту на послугу в Україні.

19 жовтня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Безпека дитини: правовий, організаційний, психологічний, освітній та інформаційний виміри», організована кафедрою адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності.

Захід відбувся за участі представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Дніпропетровській області М. Карпенка та начальника служби у справах дітей Дніпропетровської обласної військової адміністрації О. Гуржій.

Конференція проходила у змішаному форматі та стала майданчиком для обговорення дискусійних та проблемних питань, пов'язаних з порушенням прав дітей в умовах воєнного стану, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства по відношенню до дітей та іншого.

Захід відкрив проректор ДДУВС полковник поліції І. Луговий, який відзначив актуальність теми під час повномасштабного вторгнення.

Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Дніпропетровській області М. Карпенко у своєму виступі озвучив актуальні статистичні дані щодо злочинів, пов'язаних з дітьми та підкреслив важливість проведення даного заходу.

Учасниками конференції також стали поліцейські, науково-педагогічні працівники, представники органів державної влади, громадських організацій, психологи, педагоги та волонтери. Загалом участь у конференції взяли понад 100 фахівців. Учасники виступили з доповідями та обговорили важливі аспекти, зокрема проблеми захисту прав та інтересів дітей в Україні, безпекове середовище освітнього процесу у період воєнного стану, реагування на факти вчинення домашнього насильства тощо.

За результатами конференції розроблено науково-методичні і практичні рекомендації, які будуть впроваджені в освітній процес та практичну діяльність правоохоронних органів і правозахисних організацій.

2 листопада 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні інформаційні технології в діяльності Національної поліції України», організована кафедрою економічної та інформаційної безпеки і кафедрою інформаційних технологій.

На конференцію зібралося понад 100 учасників, серед яких – науковці, практичні працівники та здобувачі вищої освіти.

Відкрив захід та привітав учасників проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Він наголосив, що питання ефективного забезпечення національної безпеки полягає у застосуванні інформаційних технологій, які призначено для уникнення, запобігання та протидії злочинності в державі. Зростання комп'ютерної злочинності та інформаційної агресії вимагає розроблення якісно нових підходів до підготовки фахівців, ефективного застосування інформаційних технологій на різних напрямках оперативного-розшукової, слідчої, службової діяльності, зазначив проректор.

Учасники обговорили питання міжнародної взаємодії у боротьбі з кіберзлочинністю, заходи протидії загрозам інформаційного простору в умовах воєнного стану. Детально зупинилися на злочинах з використанням криптовалюти, а також засобах попередження економічної злочинності в мережі Інтернет.

Центральними темами стали підготовка фахівців у галузі інформаційних технологій для органів НПУ, а також інформаційна безпека під час воєнного стану в Україні.

До дискусії приєдналися: Управління протидії кіберзлочинам у Дніпропетровській області Департаменту кіберполіції НПУ (м. Дніпро); Управління СБУ в Івано-Франківській області (м. Івано-Франківськ); Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків); Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро); Донецький державний університет внутрішніх справ (м. Кропивницький); Одеський державний університет внутрішніх справ (м. Одеса); Університет Короля Данила (м. Івано-Франківськ); Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро); Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»; ГО «Асоціація «МЕТАВСЕСВІТ УКРАЇНА»; Державний університет «Київський авіаційний інститут».

9-10 листопада 2023 року – IX Міжнародний студентський саміт «Права людини в умовах воєнного стану та сучасних глобалізаційних викликів», проведений спільно з Асоціацією українських правників.

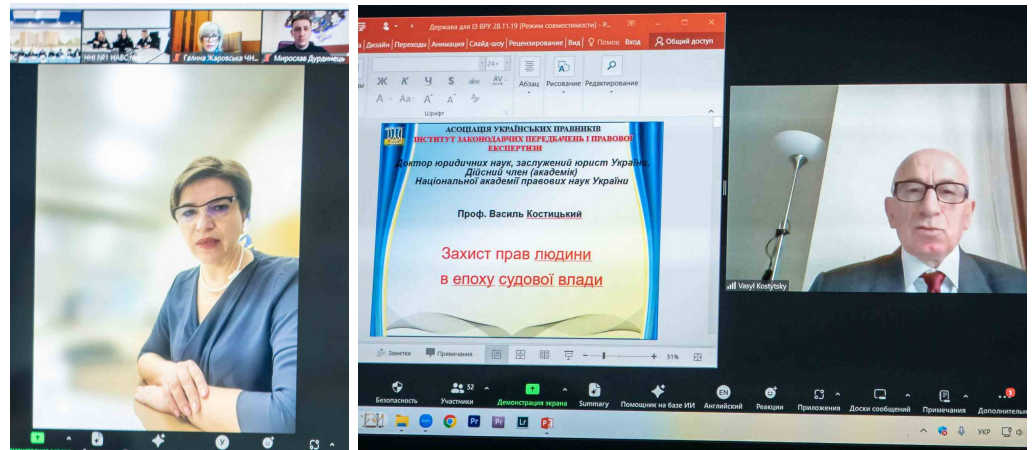
До заходу долучилися понад 100 учасників із 30 закладів вищої освіти з усієї України та Польщі, Литви, Румунії, Грузії і Португалії. Проведення цьогорічного саміту ознаменовано також тим, що 10 листопада країни відзначають Всесвітній день науки в ім'я миру та розвитку. Захід міжнародного рівня дозволив об'єднати здобувачів вищої освіти для обговорення проблем, не лише що виникли в умовах воєнного стану, а й щодо повоєнної розбудови нашої країни.

Саміт відкрив перший проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки, полковник поліції О. Юнін.

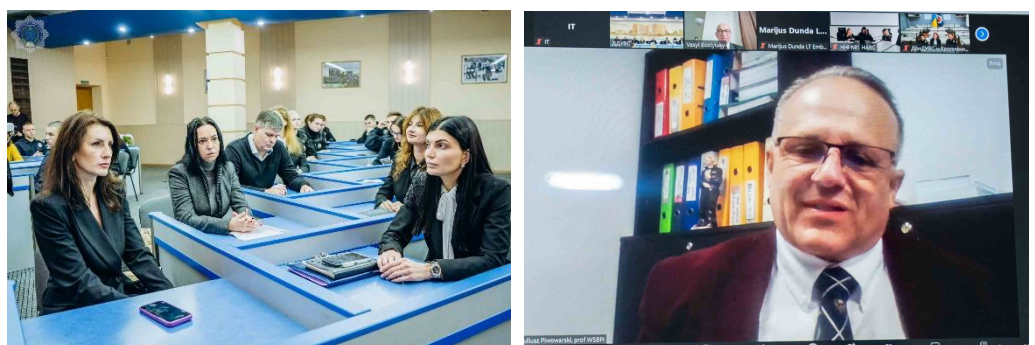

З вітальними словами до учасників саміту звернулися: Державний секретар МВС України, доктор педагогічних наук І. Ящук; Президент Асоціації українських правників, Президент громадської організації «Міжнародна екологічна академія», професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України В. Костицький; Президент Національної академії правових наук України, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор В. Журавель; керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор наук з державного управління, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України В. Бесчастний; заступник голови Дніпропетровської обласної військової адміністрації, доктор юридичних наук, професор І. Грицай; заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, народний депутат України В. Медяник; заступник Посла Литовської Республіки в Україні з економічних питань, радник Посольства М. Дунда; ректор Краківського університету «Вища школа публічної та особистої безпеки «Апейрон», доктор юридичних наук, професор Ю. Півоварський; суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща, професор Познанського університету імені Адама Міцкевича, доктор юридичних наук, професор Ю. Піскорські; суддя Верховного Суду Республіки Польща, професор Краківського економічного університету, доктор юридичних наук, професор П. Чубек; директор Департаменту міжнародних відносин і дослідницького підрозділу OBSERVARE – Обсерваторія закордонних справ, професор Автономного університету Лісабону, науковий співробітник Португальського інституту міжнародних відносин Університету Нова де Лісабон (IPRI-NOVA), доктор філософії з міжнародних відносин, професор Л. Томе; голова Третього апеляційного адміністративного суду, доктор філософії в галузі права А. Коршун; голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук А. Коренев; заступник начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса), кандидат юридичних наук

О. Захарова; декан факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, професор І. Габісонія; керівниця проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень», доктор юридичних наук, професор Г. Христова; директор Комунального позашкільного навчального закладу «Мала академія наук учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради», кандидат педагогічних наук Н. Тягло та учасники перших самітів: начальник відділу № 5 управління забезпечення діяльності керівництва МВС Департаменту організації діяльності Міністерства внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук М. Дурдинець та заступник начальника управління організації наукової діяльності та інновацій – начальник організаційно-наукового відділу Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, доктор філософії в галузі права М. Романов.

Мета саміту – об'єднання зусиль науковців навколо осмислення цінностей прав і свобод людини, зокрема в умовах воєнного стану, та напрацювання механізмів захисту прав і свобод людини в умовах національних та глобальних безпекових викликів; формування напрямів державної політики України у повоєнний період; продовження системного формування національних цінностей у молодого покоління; вдосконалення знань та вмінь здобувачів вищої освіти з актуальних питань сучасних процесів державотворення, правотворення та правозастосування, стимулювання до всебічного самовдосконалення студентської молоді. Сучасні умови воєнного стану та нові глобальні безпекові виклики зумовлюють формування нового погляду на право як цивілізований спосіб вирішення конфліктів. Саме тому лейтмотивом проєктів його учасників пролунало, зокрема, пошук і вибір шляхів повоєнного світоустрою на засадах верховенства права.

Серед тем наукового заходу, які обговорювали учасники – права людини в контексті глобального миробудування, національної безпеки, гендерної політики та прав осіб, які постраждали від війни. Учасники саміту брали активну участь в обговореннях і дискутували щодо презентацій команд. Зокрема, на заході було проведено 4 майстер-класи провідними вченими України та Румунії. Співкери поділилися власним досвідом у контексті захисту прав людини та медіації, прав біженців, багатомовності та мовної політики у сфері вищої освіти тощо.

До складу журі увійшли відомі вчені та правники-практики з усієї країни, з правом дорадчого голосу виступали вчені з Польщі, керівництво та члени Асоціації українських правників.

За результатами оцінювання роботи команд експертним журі призові місця розподілено таким чином:

- першість належить командам Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;
- другі місця – Пенітенціарна Академія України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет внутрішніх справ та Національна академія внутрішніх справ;
- треті місця – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Донецький державний університет внутрішніх справ, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Краківський університет «Вища школа публічної та особистої безпеки «Апейрон».

«Спеціальні номінації»:

1. За актуальність проєкту – Національний університет «Запорізька політехніка»;
2. За практичне значення проєкту – Запорізький національний університет (факультет соціології та управління);
3. За оригінальність та креативність проєкту – Одеський державний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ;
4. За врахування зарубіжного досвіду – Університет митної справи та фінансів, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

15 листопада 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Національна ідентичність на новому етапі розвитку українського суспільства», організована кафедрою психології та педагогіки.

Учасники обговорили пошук шляхів ефективного вирішення проблем формування і розвитку національної ідентичності в умовах воєнного стану в контексті національної безпеки.

Від імені керівництва Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ присутніх привітав проректор, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Він зазначив, що тема заходу є дуже важливою, адже пов'язана із розвитком у суспільстві національної свідомості, патріотизму, популяризації духовно-культурної спадщини українського народу.

Пошук шляхів ефективного вирішення проблем формування і розвитку національної ідентичності в умовах воєнного стану має здійснюватись за допомогою їх ґрунтовного наукового аналізу, цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, що дозволить посилити національну безпеку та протидіяти впливам держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України.

У дискусії взяли участь: начальник Управління психологічного забезпечення МВС України, підполковник поліції А. Костюк; заступник директора з наукової роботи Комунального підприємства «Музей історії Дніпра» Дніпровської міської ради, кандидат історичних наук С. Чирук; виконуюча обов'язки директора КЗ «Обласний центр патріотичного виховання молоді» Запорізької обласної ради Д. Точиліна; заступник начальника відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів А. Маслюк; доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор психологічних наук, доцент І. Петровська; в.о. директора департаменту молодіжної політики та національно-патріотичного виховання Дніпровської міської ради С. Луденський; професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», доктор психологічних наук, професор В. Балахтар; голова дослідницького комітету «Соціальне прогнозування» Соціологічної асоціації України М. Лепський та ін.

Висловлені наукові погляди стануть підґрунтям розробки нової стратегії виховної роботи закладів освіти, яка великою мірою формує майбутній розвиток української держави.

16 листопада 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів», організована кафедрою цивільно-правових дисциплін.

Від імені керівництва Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ учасників привітав проректор, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Він зазначив, що питання проблем розвитку приватного права в Україні є актуальними в сучасних умовах євроінтеграційних процесів та сучасних тенденцій розвитку міжнародного приватного права та права Європейського Союзу.

Пошук шляхів ефективного вирішення проблем формування і розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів має здійснюватися за допомогою їх ґрунтовного наукового аналізу, цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, що дозволить посилити національну безпеку та протидіяти впливам держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України.

У дискусії взяли участь: голова Запорізького окружного адміністративного суду О. Прудивус; проректор з науково-освітньої роботи Академії Державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук, професор В. Пузирний; проректор ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», кандидат юридичних наук, доцент Т. Лежнева; завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор К. Мельник; суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук, доцент І. Верба; юрист приватної практики І. Власенко; приватний нотаріус Дніпровського міського нотаріального округу Ю. Солошенко; суддя Жовтневого районного суду м. Кривий Ріг М. Зімін та ін.

На базі розглянутих на конференції питань сформульовано науково-практичні рекомендації для вдосконалення нормативно-правової бази.

23 листопада 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Юридична клінічна практика: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку»**, організована кафедрою загальноправових дисциплін.

Учасників конференції привітав перший проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки О. Юнін.

Понад 200 представників юридичного клінічного руху, центрів вторинної безоплатної правової допомоги, вчених у галузі права, політології та інших наук, представники громадських організацій, здобувачі вищої освіти виявили зацікавленість проблемами правничої освіти, надання безоплатної правової допомоги, юридичної клінічної практики та надіслали тези доповіді.

З вітальним словом до учасників всеукраїнської конференції звернулися заступник начальника першого відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення управління нагляду за додержанням законів у сфері протидії організованій злочинності Офісу Генерального прокурора А. Геворкян; перший проректор Дніпровського гуманітарного університету, керівник Юридичної клініки «Правова допомога» Т. Алфьорова; в.о. директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Дніпропетровській області С. Соколов; в.о. директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій областях Л. Кожемякіна; голова ради Запорізької обласної організації Союзу юристів України В. Біленко; членкиня Правління Асоціації юридичних клінік України М. Цип'ящук.

Учасниками обговорено проблеми створення та функціонування дієвої системи безоплатної правової допомоги в Україні, що залишаються актуальними вже протягом багатьох років. Їх вирішення особливо важливе в умовах війни, коли зросла потреба громадян у доступній правовій допомозі. В цій системі юрклінікам належить важливе місце.

Був представлений досвід юридичних клінік: «De Jure», «Захист» Національної академії внутрішніх справ; «Істина» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; «Правова допомога» Дніпропетровського гуманітарного університету;

Запорізького національного університету та Харківського Національного університету внутрішніх справ.

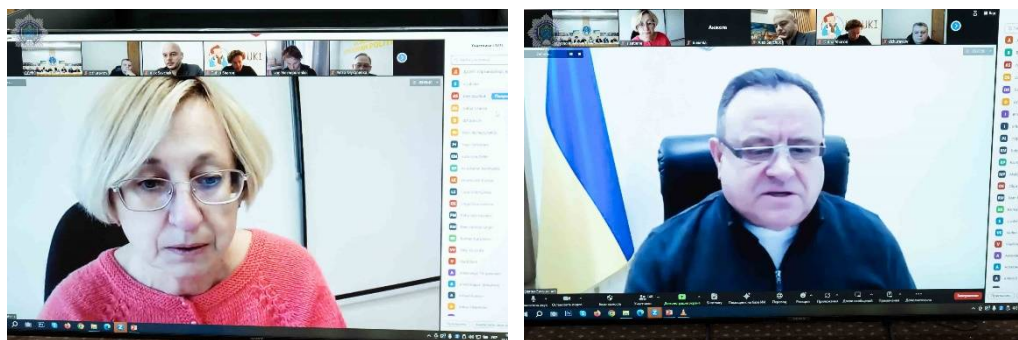
Висловлені наукові погляди стануть підґрунтям розробки нової стратегії розвитку юридичного клінічного руху, яка великою мірою формує правову культуру і свідомість українського суспільства та нової генерації правників.

24 листопада 2023 року – Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні наукові дослідження: правовий, економічний та соціальний виміри», організована Навчально-науковим інститутом права та інноваційної освіти.

Відкрив конференцію проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий.

До науково-практичного заходу долучилися близько 200 учасників, серед яких представники органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства України: Секретаріату Конституційного суду України; Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України; Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції; Регіональної ради реформ у сфері правосуддя проекту Європейського Союзу «Право-Justice»; Адвокатського об'єднання «Ассирія»; Адвокатського об'єднання «Акстон»; Громадської організації «Литовський культурно-діловий центр ГІНТАРАС». Закордонні партнери були представлені такими країнами як: США, Литва, Латвія, Німеччина, Ізраїль, Польща, Індія, Алжир, Греція, Румунія.

Конференція викликала значний інтерес як з боку практиків, так і з боку науковців, особливо дискусійним стали питання, присвячені академічній доброчесності, особливостям використання штучного інтелекту в умовах цифрової трансформації, захисту цифрових об'єктів цивільних прав в Україні та за кордоном та стратегічних векторів і викликів розвитку науки в Україні в контексті її Європейської інтеграції.

29 листопада 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики»**, організована кафедрою оперативно-розшукової діяльності.

Відкрив захід та привітав учасників конференції перший проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України О. Юнін.

У конференції взяли участь понад 50 фахівців. Серед них – заступник начальника Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області – начальник кримінальної поліції О. Миргородський, начальник Управління протидії кіберзлочинам в Дніпропетровській області Департаменту кіберполіції Національної поліції України Р. Гаврилюк, начальник управління кримінального аналізу ГУНП в Дніпропетровській області В. Сергієнко, ректор Дніпровського гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор О. Кириченко, а також представники закладів вищої освіти України з понад 7-и регіонів.

Присутні обговорили сучасні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності; правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції; оперативно-розшукова протидія окремим видам злочинів, у тому числі в умовах воєнного стану тощо.

За результатами роботи конференції підготовлено збірник матеріалів та прийнято рекомендації, в яких, зокрема, констатовано таке.

З метою консолідації зусиль науковців та практиків, спрямованих на протидію злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності, впровадження результатів науково-дослідної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у практичну діяльність Національної поліції і в освітній процес університету 18 листопада 2022 року було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики», організовану кафедрою оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.

Метою конференції було проголошено пошук шляхів удосконалення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції та протидії злочинності оперативно-розшуковими засобами.

У роботі конференції взяло участь 40 працівників правоохоронних органів, науково-дослідних та закладів вищої освіти, зокрема, 10 практичних працівників правоохоронних органів та 17 наукових, науково-педагогічних працівників та 13 здобувачів вищої освіти.

Під час роботи конференції було розглянуто проблеми за такими напрямками:

- 1) сучасні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності;

- 2) правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції;
- 3) інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції;
- 4) актуальні проблеми проведення оперативно-технічних заходів та використання спеціальної техніки під час оперативно-розшукової протидії злочинам;
- 5) оперативно-розшукова протидія окремим видам злочинів;
- 6) взаємодія оперативних підрозділів з іншими службами органів внутрішніх справ та правоохоронними органами під час протидії злочинам;
- 7) актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

За результатами роботи науково-практичної конференції її оргкомітетом на підставі наданих матеріалів було сформульовано низку рекомендацій та пропозицій стосовно вирішення проблемних питань теорії та практики оперативно-розшукової діяльності Національної поліції, а також удосконалення чинних нормативно-правових актів, які регламентують зазначений вид діяльності, зокрема:

1) щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства України:
– друге речення ч. 3 ст. 214 КПК України після слів «(відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» доповнити словами «..., а відносно дітей, які зникли безвісти, – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу»;

– доповнити ч. 2 ст. 268 КПК України другим реченням такого змісту «Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу дитини, яка зникла безвісти, проводиться на підставі рішення відповідного керівника органу (підрозділу) Національної поліції»;

– доповнити ч. 4 ст. 246 КПК України після слів «контроль за вчиненням злочину» словами «..., а відносно дітей, які зникли безвісти, – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем»;

– доповнити перше речення ч. 1 ст. 214 КПК України після слів «після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення» словами «або про зникнення дитини безвісти, якщо за цей час не буде встановлено її місцезнаходження»;

2) щодо вдосконалення оперативно-розшукового законодавства України:
– введення до закону поняття «оперативно-розшукове провадження» буде важливою новелою, яка вказує на важливість комплексу заходів, здійснюваних у рамках ОРД, і засвідчує їхню процедурну визначеність за аналогією із кримінальним провадженням згідно з приписами КПК України.

3) щодо внесення змін до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044:

– внести відповідні зміни до пп. 3 п. 1 Розділу II, шляхом його заміни змісту на наступний: «розшук дитини, яка зникла безвісти, у межах своєї компетенції»;

4) щодо удосконалення діяльності Національної поліції та інших правоохоронних органів:

– необхідна розробка нових концептуальних підходів щодо інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії злочинності;

– до критеріїв оцінки ефективності негласної роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів під час досудового розслідування та судового провадження слід віднести: рівень довіри населення до роботи оперативних підрозділів під час досудового розслідування та судового провадження; ставлення працівників оперативних підрозділів до негласної роботи та проблем її здійснення; кількість проведених пошукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій та результати досягнення мети їх проведення, і в першу чергу їх використання у доказуванні; результати використання конфіденційного співробітництва; кількість виявлених кримінально протиправних дій та осіб, що їх вчинили; кількість кримінальних правопорушень, припинених на стадії готування чи замаху на них; кількість проведених профілактичних і попереджувальних заходів та результати їх проведення, які виражаються у відмові особи осіб від намірів займатися кримінально протиправною діяльністю; кількість припинених дій, які спрямовані на протидію органам досудового розслідування та суду.;

– форми взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України у кримінальному провадженні повинні ґрунтуватися на чіткому їх плануванні, професійній орієнтації щодо можливостей слідчих, працівників оперативних

підрозділів та експертної служби, встановлення правильних службових взаємовідносин, підтриманні атмосфери довіри, згуртованості та взаємної допомоги;

– з метою з'ясування стану оперативної обстановки на території оперативного обслуговування за лінією роботи щодо незаконного заволодіння транспортними засобами, оперативному працівнику кримінальної поліції доцільно здійснити первинний аналіз таких елементів: стан злочинності на території оперативного обслуговування; способи незаконного заволодіння транспортними засобами; інформація від оперативних джерел; інформація з відкритих джерел (Інтернет, ЗМІ тощо); інформація здобута в ході здійснення заходів оперативного (ініціативного) пошуку; матеріали судової практики; стан перекриття об'єктів оперативного обслуговування негласними позаштатними працівниками; можливість оперативного реагування на зміни в оперативній обстановці в окремих районах території оперативного обслуговування; матеріали наукових досліджень з питань протидії незаконному заволодінню транспортними засобами.

5) щодо проведення наукових досліджень у ЗВО МВС України:

– визначити такі сучасні напрями наукового дослідження оперативно-розшукової діяльності: сприяння громадян оперативним підрозділам національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням; проблеми оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та сфері оподаткування; проблеми організації оперативного обслуговування кримінальною поліцією бюджетної сфери та сфери оподаткування; проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції розкраданню бюджетних коштів під час проведення закупівель паливно-мастильних матеріалів; проблемні питання забезпечення режиму секретності під час здійснення досудового розслідування органами досудового розслідування; проблемні питання взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії розкраданню бюджетних коштів в процесі проведення будівельних робіт; проблемні питання оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері публічних закупівель; проблемні питання організації оперативного обслуговування кримінальною поліцією сфери публічних закупівель.

5 грудня 2023 року – Міжнародний форум «Припинення гендерно зумовленого насильства починається з тебе». Захід проведено у межах міжнародної кампанії «16 днів активності проти гендерно зумовленого насильства» спільно з Консультативною Місією Європейського Союзу в Україні в очному форматі.

Форум об'єднав зусилля представників міжнародних організацій та громадських об'єднань навколо обговорення проблем гендерно зумовленого насильства, зокрема домашнього насильства, пов'язаного з конфліктом, особливо в умовах воєнного стану, роль чоловіків у запобіганні та протидії гендерно зумовленому насильству.

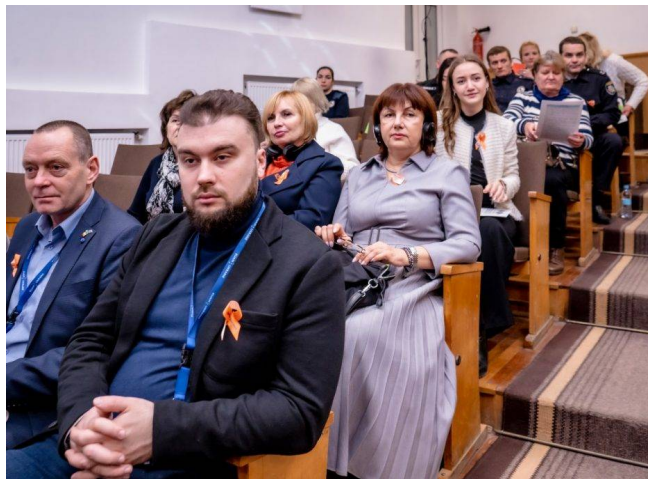
Від імені керівництва університету учасників міжнародного форуму привітав проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. З вітальними словами звернулися: заступниця голови Консультативної Місії Європейського Союзу в Україні М. О'Салліван; Урядова Уповноважена з гендерної політики, докторка юридичних наук,

професорка К. Левченко, начальниця сектору забезпечення діяльності управління патрульної поліції в Полтавській області, членкиня правління Української асоціації представниць правоохоронних органів Н. Новікова.

Модераторами заходу були гендерна радниця – керівниця апарату Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, д-р Г. Дуєтгінг та помічниця ректора державного університету з гендерних питань, докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України Л. Наливайко.

Захід було проведено в інноваційному інтерактивному форматі, були присутні 150 учасників, які спільно зі спікерами активно дискутували щодо ролі поліції та громадськості, зокрема чоловіків та хлопців в припиненні гендерно зумовленого насильства.

Спікерами інтерактивних панелей були: О. Янсон, представниця підрозділу поліції Консультативної місії Європейського Союзу; Є. ван Тріхт, Міжнародний експерт з питань ролі чоловіків і хлопців; О. Шулик, координаторка Локалізаційної коаліції 1325 у м. Дніпро; Д. Полич, начальниця штабу полку поліції особливого призначення Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, членкиня Української Асоціації Представниць Правоохоронних Органів, резервістка Департаменту Організації Об'єднаних Націй; С. Спажева, голова Дніпропетровського регіонального відділення Всеукраїнської асоціації Об'єднаних територіальних громад, заступниця голови Всеукраїнської асоціації Об'єднаних територіальних громад, очільниця платформи «З питань гендерної рівності»; П. Гаркавенко, начальник сектору протидії домашньому насильству відділу превенції Дніпровського районного управління поліції Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області; Н. Новікова, начальниця сектору забезпечення діяльності управління патрульної поліції в Полтавській області, членкиня правління Української асоціації представниць правоохоронних органів; Н. Урман, старша інспекторка з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України; М. Міщенко, директорка Дніпропетровського

центру соціальної та психологічної допомоги.

На завершення заходу курсанти та студенти влаштували флешмоб «Не мовчи! Допоможи! Зупини гендерно зумовлене насильство!».

За результатами міжнародного форуму визначено напрямки міжвідомчої співпраці, обговорені законодавчі та правозастосовні проблеми, шляхи їх вирішення, окреслені сфери подальшої роботи, заплановано проведення спільних заходів у наступні роки.

5 грудня 2023 року – Міжнародна науково-практична конференція «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти», присвячена 75-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини. Організатор заходу – кафедра теорії та історії держави і права.

Участь у конференції взяли понад 30 державних органів, установ, громадських організацій, закладів вищої освіти, а також міжнародних і зарубіжних інституцій, серед яких Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, юридичний факультет Бакинського державного університету, університет Кастомону (Туреччина), Спільна китайсько-українська платформа інноваційного співробітництва Heilongjiang Huayue Oriental Culture Communication Co.

Від імені керівництва університету учасників міжнародної конференції привітав проректор, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. З вітальними словами до учасників звернулися завідувач кафедри теорії та історії держави і права, доктор юридичних наук, професор В. Боняк, а також декан факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, професор І. Габісонія.

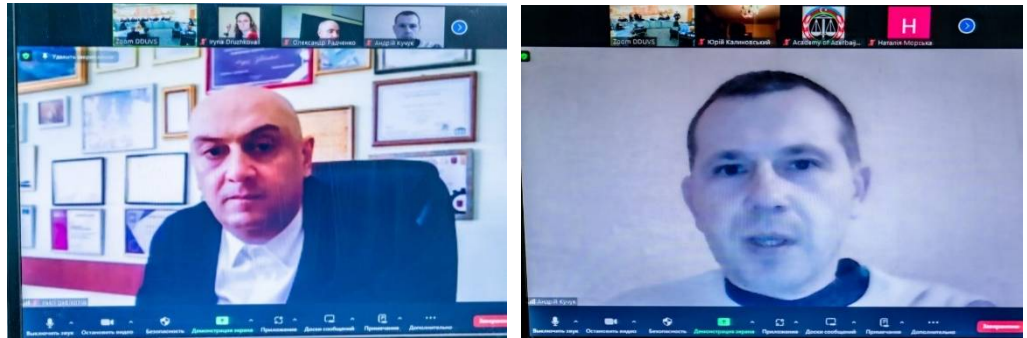
Народний депутат України, доктор юридичних наук, професор Д. Припугень під час своєї вітальної промови запропонував учасникам заходу вшанувати пам'ять борців, загиблих за суверенітет і територіальну цілісність Грузії та України, хвилиною мовчання.

Плідної та конструктивної роботи учасникам науково-практичної конференції також побажали: Н. Іщенко – правозахисниця Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні; М. Романов – заступник начальника управління організації наукової діяльності та інновацій – начальник організаційно-наукового відділу Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, доктор філософії у галузі права; В. Богоніс – заступник начальника ГУНП в Дніпропетровській області; М. Карпенко – регіональний представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області; В. Серьогін – декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор; Н. Урман – старший інспектор з особливих доручень відділу уповноважених з

контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності (з дислокацією в Дніпропетровській області) Управління дотримання прав людини Національної поліції України.

Контекст цього річної науково-практичної конференції у рамках теми «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти» склали міжнародні стандарти дотримання прав людини та проблеми їх імплементації в національні правові системи суверенних держав, а також дотримання прав людини в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України.

Змістовними були виступи зарубіжних учасників конференції: С. Рахімової – вченого секретаря Академії адвокатури Бакинського державного університету Азербайджанської Республіки; М. Джікії – професора, доктора наук (кафедра публічного права факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету). Їхні доповіді були присвячені імплементації як засобу встановлення глобального законодавства про право на життя з гідністю та внутрішньому виконанню рішень Європейського суду з прав людини, відповідно.

Професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук Ю. Калиновський присвятив свою доповідь інтерсуб'єктивістській інтерпретації феномену прав людини. Жваве обговорення в учасників наукового заходу викликав виступ професора кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктора юридичних наук, професора А. Кучука, присвячений осмисленню дії права в екстраординарних умовах.

Заданий тон міжнародного науково-практичного заходу підтримали професори, доктори наук Н. Камінська (Національний авіаційний університет, м. Київ) та М. Триняк (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди). Їхні виступи торкалися питань імплементації міжнародних стандартів прав людини у практиці Конституційного Суду України та феномену прав людини у контексті цінностей раціональної комунікації сучасного суспільства.

Презентаціями супроводжувалися доповіді: доцента кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, кандидата філософських наук Н. Морської – про людиновимірність як імператив сучасної онтології прав людини; доктора філософії з соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини М. Скочка – про надання соціально-реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю в умовах воєнного стану.

Загальна кількість учасників міжнародного заходу склала понад 100 осіб, які на міждисциплінарному рівні з урахуванням визначеного контексту, обговорили актуальні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із зародженням і розвитком теорії прав людини, їх закріпленням у міжнародно-правових договорах і національному законодавстві; дотриманням прав людини під час міждержавних збройних конфліктів, а також міжнародні гарантії прав комбатантів.

За результатами роботи міжнародної конференції підготовлено науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини в Україні в ординарних та екстраординарних умовах.

8 грудня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «**Актуальні проблеми державотворення та правозастосування**», організована кафедрою загальноправових дисциплін. Захід приурочено до міжнародного свята, що знаменує річницю ухвалення Загальної декларації прав людини – Міжнародного Дня захисту прав людини та проводиться в межах Всеукраїнського тижня права.

Традиція проведення всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем державотворення та правотворення має вже понад десятилітню історію. Мета конференції – актуалізувати проблеми державотворення та правозастосування в Україні в умовах воєнного стану, здійснити обмін науковими ідеями щодо гарантування принципу верховенства права в умовах сучасних світових викликів, презентувати новаторські ідеї, які можуть привернути увагу широкого кола фахівців та стати предметом дискусії.

Відкрив захід проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий, який від імені керівництва університету привітав учасників та акцентував увагу на актуальних проблемах державотворення та правозастосування які потребують уваги наукової спільноти в умовах воєнного стану.

До вітальних слів доєдналися начальник Головного управління Національної поліції в Запорізькій області А. Кисько, заступник начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса), кандидат юридичних наук О. Захарова, проректор з наукової роботи Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор Г. Васильчук, суддя Дніпровського апеляційного суду, кандидат юридичних наук М. Пицида, голова ради Запорізької обласної організації Союзу юристів України Валерій Біленко.

До наукової дискусії долучилися понад 100 учасників із Києва, Одеси, Дніпра, Запоріжжя, Кривого Рога, Харкова, Миколаєва, Полтави, Тернополя, Черкас. В обговоренні взяли участь провідні юристи-практики, вчені у галузі права, політології та інших наук, представники міжнародних інституцій та громадських організації, здобувачі вищої освіти.

Спікерами заходу виступили: професор кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, доктор юридичних наук, професор А. Кучук, суддя Запорізького окружного адміністративного суду О. Артоуз, начальник відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУНП в Луганській області О. Ткачова, керівник юридичної компанії KSK Law Group М. Коломоєць, в.о. директора Дніпровського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги А. Юхименко, начальник Управління з питань дотримання стандартів рівності Національної соціальної сервісної служби України О. Хамуленко, провідний юрист Дніпровського місцевого центру з безоплатної правничої допомоги П. Довгопол та ін.

Серед актуальної тематики конференції: особливості забезпечення прав і законних інтересів різних категорій громадян під час правового режиму воєнного стану; проблематика розвитку військового права в Україні; відправлення правосуддя та роботи органів публічної влади в умовах воєнного стану; перспективи та напрями удосконалення законодавства в розрізі сучасних викликів забезпечення прав і свобод людини.

8 грудня 2023 року – Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності», організована Навчально-науковим інститутом права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.

Захід відбувся у переддень Міжнародного дня боротьби з корупцією, що відзначається щорічно 9 грудня, а також з нагоди 75-ї річниці прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації з прав людини. Метою конференції стало обговорення поточного стану злочинності і корупції, тенденцій розвитку цих явищ, напрацювання нових підходів, методів і форм протидії злочинності, розкриття та розслідування найбільш небезпечних видів кримінальних правопорушень під час дії воєнного стану.

У конференції взяли участь закордонні колеги, практичні працівники, вчені провідних закладів вищої освіти, а також здобувачі вищої освіти. Від імені керівництва університету до учасників міжнародної конференції звернувся проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий.

З вітальними словами звернулися голова представництва НАТО в Україні К. Мактір, начальник Управління запобігання корупції МВС України А. Фодчук, проректор Академії поліції в м. Щитно (Польща) А. Жилінський.

Під час роботи конференції у своїх доповідях учасники заходу розглядали різні аспекти запобігання та протидії корупції, відзначили вагомую роль громадянського суспільства та засобів масової інформації у запобіганні корупції та боротьбі з її проявами. У ході дискусії також розглядалися питання зарубіжного досвіду протидії корупції в умовах глобалізованого суспільства, особливості застосування норм чинного законодавства у вітчизняній та міжнародній практиці.

12 грудня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Приватно-правові аспекти відбудови України на шляху європейської інтеграції», організована кафедрою цивільного права та процесу.

До наукової дискусії долучилися понад 100 учасників із Києва, Одеси, Дніпра, Запоріжжя, Кривого Рога, Харкова, Івано-Франківська, Полтави, Черкас, Хмельницька та Ужгорода.

З вітальним словом від імені керівництва університету до учасників наукового заходу звернувся проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Він підкреслив важливість розвитку приватно – правових відносин, адже саме вони складають основу для гарантій та забезпечення свободи незалежності та самостійності кожної людини та громадянина в рамках демократичного розвитку на шляху до євроінтеграції нашої країни.

В обговоренні взяли участь народні депутати України, провідні юристи-практики, вчені у галузі права, політології та інших наук, представники громадських організацій, органів державної влади, здобувачі вищої освіти тощо. Конференція охопила питання теорії та практики побудови та розвитку демократичної, соціальної, правової держави у контексті євроінтеграції, прав людини в умовах воєнного стану, забезпечення прав і свобод

людини як в теоретичному, так і в практичному вимірах, а також питання визначення гендерного вектору України.

13 грудня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості фінансово-економічної безпеки в умовах ринкових змін: проблеми та перспективи», організована кафедрою аналітичної економіки менеджменту.

Захід відкрив проректор університету, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий, який привітав учасників заходу. Він подякував учасникам конференції та наголосив на тому, що такий науковий захід – це можливість зробити вагомий внесок у розв’язанні питань економічної безпеки в умовах ринкових змін.

З вітальними промовами також виступили: заступник голови Дніпропетровської обласної ради І. Каширін, член Постійної комісії обласної ради з питань діяльності комунальних підприємств та підприємництва М. Мірошніченко, керівник Департаменту освіти і науки Полтавської ОВА Є. Кончаковський.

На загальному пленарному засіданні доповідачами були: член Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор Ю. Драчук, який розкрив питання щодо проблем забезпечення національної безпеки України в умовах сучасних викликів; голова української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес освіти Л. Горохова, яка висвітлила актуальну проблематику впливу ризиків і загроз на стан фінансово-економічної безпеки підприємств під час воєнного стану; член Постійної комісії обласної ради з питань діяльності комунальних підприємств та підприємництва М. Мірошніченко, яка розглянула проблематику, присвячену державній політиці формування ринку освітніх послуг у повоєнний період відновлення України, враховуючи сучасні тенденції тощо.

За результатами конференції, окрім напрацьованих наукових та практичних рекомендацій, обговорено подальшу співпрацю між Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ та Дніпропетровською обласною радою в межах залучення до участі в Регіональній програмі інформатизації «Дніпропетровщина: цифрова трансформація» на 2023-2025 роки.

4 жовтня 2023 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «**Психологічна організація внутрішнього світу людини: теорія та практика**», організований кафедрою психології та педагогіки і відділенням психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Учасники заходу обговорили актуальні питання психології та наукового дослідження теоретичних та практичних проблем внутрішнього світу людини.

До участі в семінарі долучилися вчені закладів вищої освіти з Дніпра, Києва, Запоріжжя, Кропивницького та Луцька. Загалом, до конференції, яка проходила в очно-заочному форматі, було подано понад 80 тез доповідей.

Захід відкрила проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко. Вона наголосила на важливості теми заходу, адже семінар стосується психологічних реакцій людини на складні умови життєдіяльності, ролі духовного розвитку та самотності в оцінці внутрішнього світу людини, чинникам прагнення проявів співчуття в сучасному світі як засобу корекції психогенних реакцій тощо.

З вітальним словом виступив начальник Управління психологічного забезпечення МВС України А. Костюк. Привітали учасників також завідувач кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент С. Ларіонов і т.в.о. директора ННІ права та інноваційної освіти ДДУВС доктор юридичних наук, професор В. Савіщенко.

Загалом обмінятися думками та досвідом з питань психологічних особливостей внутрішнього світу людини зібралися представники понад 10 закладів вищої освіти.

Підбиваючи підсумки семінару, завідувач кафедри психології та педагогіки ДДУВС, доктор психологічних наук, доцент В. Корнієнко наголосила на ефективності та необхідності проведення подібних заходів задля формування психологічної стійкості під час воєнного стану в Україні.

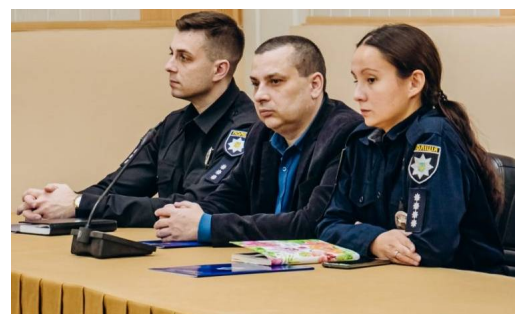
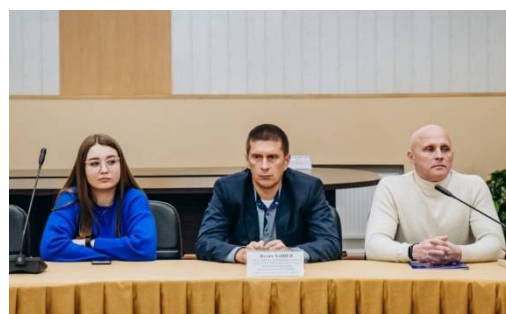

20 жовтня 2023 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях України», організований кафедрою кримінального права та криминології, кафедрою кримінально-правових дисциплін і науковою лабораторією соціологічних і кримінально-правових досліджень.

Участь у заході взяли науковці та здобувачі вищої освіти з різних областей України, представники судових органів, прокуратури та практичних підрозділів Національної поліції, адвокатури. Семінар відкрив проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий.

Учасники розглянули актуальні питання: запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях України, запобігання колабораційній діяльності на деокупованих територіях; документування протиправної діяльності; взаємодія між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними і контролюючими органами, громадянами у сфері запобігання кримінальним правопорушенням тощо.

Проблемні питання запобігання кримінальним правопорушенням правоохоронними органами на деокупованих територіях України розкрив професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент О. Титаренко.

Про особливості діяльності підрозділів Національної поліції на деокупованих територіях розповів заступник начальника Департаменту превентивної діяльності – начальник управління організації діяльності підрозділів реагування патрульної поліції Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор А. Коваленко.

26 жовтня 2023 року – Всеукраїнський круглий стіл для здобувачів вищої освіти «Економіка та управління соціально-економічними системами: теорія та практика», організований кафедрою аналітичної економіки та менеджменту спільно з Харківським національним університетом внутрішніх справ та Придніпровською державною академією будівництва та архітектури з нагоди Дня економіста.

Захід відкрив проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, полковник поліції І. Луговий.

З вітальними промовами виступили: проректор Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України О. Музичук, голова правління громадської організації Міжнародної фундації науковців та освітян, доктор юридичних наук, професор О. Батюк, радник заступника міського голови з питань діяльності виконавчих органів, директора департаменту благоустрою та інфраструктури Дніпропетровської міської ради, секретар молодіжної ради Дніпра при Дніпровському міському голові М. Федорчак та депутат Дніпропетровської обласної ради, член Постійної комісії обласної ради з питань діяльності комунальних підприємств та підприємництва М. Мірошніченко.

На загальному пленарному засіданні виступали здобувачі першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти. В заході взяли участь понад 60 фахівців з 14 закладів вищої освіти України.

За результатами Всеукраїнського круглого столу для здобувачів вищої освіти «Економіка та управління соціально-економічними системами: теорія та практика» окрім напрацьованих наукових та практичних рекомендацій обговорено подальшу співпрацю між Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ та Харківським національним університетом внутрішніх справ щодо залучення здобувачів вищої освіти до спільної науково-дослідної роботи.

10 листопада 2023 року – регіональний круглий стіл «Війна. Мир. Безпека», організований кафедрою міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін і присвячений Всесвітньому дню науки в ім'я миру та розвитку.

Захід об'єднав науковців Дніпра, Києва, Запоріжжя та інших регіонів України, а також здобувачів вищої освіти. Круглий стіл відкрив проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Він зазначив, що в умовах повномасштабної російсько-української війни особливого значення набувають наукові дослідження безпекових викликів сучасності та питання боротьби українського народу проти загарбників.

Модератором круглого столу виступив завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін ДДУВС, доктор філософських наук, професор О. Халапсіс.

З доповідями виступили: доцент кафедри загальноправових та політичних наук Національного університету «Запорізька політехніка», кандидат політичних наук, доцент Н. Бабарикіна; начальник експозиційно-виставкового та видавничого відділу Комунального закладу «Музей спротиву Голодомору» Дніпровської міської ради В. Рибалка; старший науковий співробітник Музею історії Дніпра, кандидат історичних наук Ю. Берестень; професор кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін ДДУВС, доктор історичних наук, професор А. Маргулов; доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного А. Землянська; доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін ДДУВС, кандидат історичних наук, доцент І. Єремєєва.

Під час засідання обговорювались питання згуртованості як риси українського громадянського суспільства, допомоги тимчасово переміщеним особам, типології сучасної російсько-української війни, безпекових викликів в умовах системної кризи сучасних міжнародних відносин та інші теми. Кожна доповідь супроводжувалась жвавими дискусіями.

Захід завершився виробленням змістовних рекомендацій щодо необхідності розробки конкретних моделей міжнародного співробітництва в умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України, а також здійснення переоцінки ролі міжнародних організацій у вирішенні воєнних конфліктів.

28 листопада 2023 року – круглий стіл «Безпека дитини у глобалізованому світі: правові, медико-психологічні та технічні аспекти», організований кафедрою кримінально. Учасники обговорили актуальні питання в рамках акції «16 днів без насильства».

Захід відбувся в очно-дистанційному форматі. Перед його початком ректор ДДУВС О. Моргунов зустрівся з волонтеркою, громадською діячкою, координаторкою програми з міжнародного волонтерства VIS (Італія) В. Грєппі. Вони обговорили питання щодо інтегрованої медичної та матеріально-технічної підтримки дітей, постраждалих від збройної агресії рф. Під час зустрічі сторони досягли домовленостей щодо співпраці у цій сфері.

Міжнародний круглий стіл відкрив проректор ДДУВС І. Луговий. Він

підкреслив, що в умовах війни найуразливішою категорією населення є діти, яких у післявоєнний період потрібно буде адаптувати до нормального життя. Саме на розв'язання актуальних питань щодо безпеки дітей в умовах війни і спрямований цей захід.

Модераторка заходу, доцентка кафедри кримінально-правових дисциплін ДДУВС Г. Кириченко, презентувала особливості державно-приватної взаємодії у питаннях забезпечення безпеки дітей в умовах збройного конфлікту.

Жваву дискусію викликав виступ завідувача реанімаційного відділення Регіонального медичного центру родинного здоров'я С. Єгорова. Він доповів про результати роботи лікарів з надання допомоги дітям, які постраждали від війни.

У режимі онлайн до участі долучилися представники Італії, Польщі, Ізраїлю та Нідерландів. Провідний експерт Асоціації рідкісних дитячих захворювань Ізраїлю Е. Шей розповів про досвід своєї країни у забезпеченні прав і свобод дітей з особливими освітніми та медичними потребами в умовах війни. Представниця Варшавського університету соціальних та

гуманітарних наук Д. Куна розповіла про правовий вимір дитини як учасника сімейних відносин.

За результатами дискусій прийнято резолюцію про особливості взаємодії державних органів та громадських організацій у забезпеченні прав дітей, в тому числі з особливими освітніми потребами. Документ надіслано представникам органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій.

5 грудня 2023 року – регіональний науково-практичний семінар «Актуальні проблеми запобігання та протидії домашньому насильству», організований кафедрою адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності.

Участь у заході взяли профільні експерти, правники та науковці. Від імені керівництва університету присутніх привітав проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий.

З вітальною промовою до учасників заходу також звернулася заступниця начальника Управління моніторингу дотримання прав людини МВС України О. Перунова. Вона зазначила, що на сьогодні домашнє насильство є поширеною проблемою в Україні і, на жаль, повномасштабна війна лише загострила цю проблематику.

Семінар став нагодою для фахівців та експертів, що представляли різні органи та організації в сфері протидії домашньому насильству, обговорити актуальні фахові питання, проблематику, обмінятися досвідом та ознайомитися із законопроектами щодо змін у законодавстві щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Учасники висловлювали позиції з приводу тематики науково-практичного семінару, ділилися враженнями та думками щодо вирішення проблемних питань. Регіональний науково-практичний семінар пройшов плідно та конструктивно, його напрацювання дозволять окреслити орієнтири для практичного вирішення завдань щодо профілактики та протидії домашньому насильству.

15 грудня 2023 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Боротьба за незалежність України в умовах воєнного стану», організований кафедрою міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін.

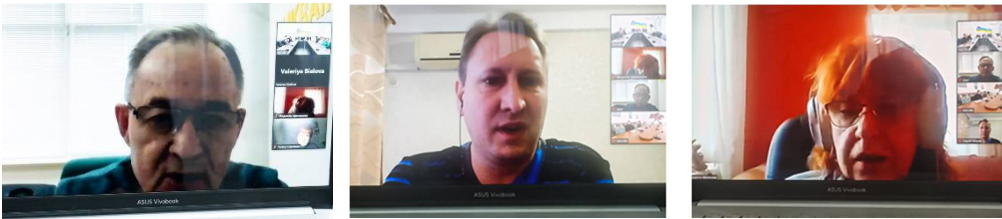
Семінар об'єднав науковців Дніпра, Києва, Запоріжжя, Харкова та інших регіонів України, а також здобувачів вищої освіти.

Захід відкрив проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий, який привітав учасників заходу від імені керівництва університету. Він зазначив, що боротьба за незалежність України триває вже кілька століть і сьогодні вона набула особливо драматичного забарвлення. Українці продемонстрували героїзм та силу духу, які викликали повагу та захоплення у всіх вільних народів світу, підтримку яких відчуває наше суспільство. Нині, коли Україна стикається з воєнними викликами, особливо важливо обговорювати стратегії та дії, спрямовані на зміцнення незалежності.

Модератором семінару виступив О. Халапсіс, завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор.

З доповідями виступили Президент Академії політико-правових наук України, доктор політичних наук П. МIRONENKO, завідувач кафедри соціології та філософії, директор Центру соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету, кандидат філософських наук, доцент Л. Афанасьєва, в.о. завідувача кафедри комп'ютерних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, кандидат педагогічних наук, доцент С. Шаров, доцент кафедри українознавства та міжкультурної комунікації Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор філософії, доцент Т. Ботвин, курсантка Національної академії внутрішніх справ Ю. Захарченко (науковий керівник: І. Горбач-Кудря, старший викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, підполковник поліції) та ін.

У межах семінару обговорювались питання побудови ефективної системи влади в Україні та ролі виховання молодого покоління фахівців в наближенні європейського майбутнього нашої держави, захисту від негативного інформаційного впливу у соціальних мережах в контексті збереження національної ідентичності, національного спротиву на тимчасово окупованих територіях України, проблемні питання у забезпеченні гендерної рівності в Національній поліції та закладах із специфічними умовами навчання та інші питання. Кожен виступ супроводжувався жвавими дискусіями та цікавим обміном думками.

18 грудня 2023 р. – регіональний круглий стіл «**Григорій Сковорода у XXI столітті**», організований кафедрою українознавства та іноземних мов.

Крім ДДУВС у заході взяли участь представники ЗВО Київської, Харківської, Донецької та інших областей, загалом до участі в круглому столі долучилися понад 50 науковців і здобувачів освіти.

Від імені керівництва Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ учасників круглого столу привітав проректор, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. У своєму виступі він зазначив: «Григорій

Сковорода – явище вельми помітне в історії розвитку українського народу, мабуть, найпомітніше поміж усіх наших духовних діячів XVIII століття. Це дійсно так, і сьогодні ми розуміємо, що великий філософ, великий просвітник-гуманіст, педагог, письменник, музикант, він на багато років випередив свій час і його прониклива мудрість не втрачає свого значення і в сьогоднішні часи».

Побажав учасникам наснаги та

розвитку власних професійних здібностей професор кафедри українознавства та іноземних мов ДДУВС А. Поповський: «До слова скажу, що на 500-гривневій купюрі є портрет Григорія Сковороди і символ, створений Григорієм Сковородою – фонтан, що означає джерело життя, унікальність, неповторність кожного».

22 грудня 2023 року – регіональний науково-практичний семінар «Природа та сутність людини». Захід організовано кафедрою гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності.

Актуальність теми та піднятих питань підтверджується кількістю учасників та установ, закладів вищої освіти, які взяли участь у семінарі. Серед них Львівський державний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ та ін.

Відкрив захід проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент І. Луговий. Від імені керівництва він привітав учасників та відмітив важливість тематики семінару, зокрема в контексті реалізації ключового принципу «Людина в центрі уваги», який за інформацією Міністра внутрішніх справ України І. Климєнка МВС закладає у свою діяльність.

Проблематика обговорення була досить широкою: від філософсько-методологічних засад професійної підготовки офіцерів Національної поліції, психології війни – до профілактики девіантної поведінки та гендерних питань.

Традицію кафедри буде продовжено і в наступні роки.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2023 РОЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ
ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ:

доктор юридичних наук

СИДОРОВА Ельвіра Олександрівна

Захист відбувся 30 травня 2023 року в Науково-дослідному інституті публічного права (спецрада Д 26.503.01).

Тема дисертації – «Адміністративно-правові засади реалізації державної політики України в гуманітарній сфері» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право).

кандидат юридичних наук

ДЗЮБА Ірина Вікторівна

Захист відбувся 24 грудня 2022 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання діяльності територіальних громад в Україні» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Науково-дослідному інституті публічного права.

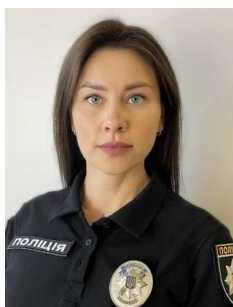
доктор філософії (081 – Право)

КОРОГОД Світлана Володимирівна

Захист відбувся 25 квітня 2023 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (разова спецрада).

Тема дисертації – «Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із звалтуванням або сексуальним насильством». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ПЕРВІЙ Віта Юріївна

Захист відбувся 30 серпня 2023 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (разова спецрада).

Спецтема. Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

професор:

ГРИТЕНКО
Оксана Анатоліївна
доктор юридичних наук,
професор кафедри
кримінально-правових
дисциплін

ЄФІМОВ
Микола Миколайович
доктор юридичних наук,
професор кафедри
криміналістики
та домедичної підготовки

МАРГУЛОВ
Артур Худувич
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
відносин та соціально-гуманітарних
дисциплін

ПЛЕТЕНЕЦЬ
Віктор Миколайович
доктор юридичних наук,
професор кафедри
криміналістики
та домедичної підготовки

САВШЧЕНКО
Вікторія Миколаївна
доктор юридичних наук,
професор кафедри
психології та педагогіки

СИДОРЕНКО
Наталія Сергіївна
доктор юридичних наук,
професор кафедри
управління
та адміністрування

ЦАРЬОВА
Ірина Валеріївна
доктор філологічних наук,
професор кафедри
українознавства
та іноземних мов

доцент:

БАЛАБАН
Сергій Миколайович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових
дисциплін

БОНДАР
Олександр Сергійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
цивільно-правових
дисциплін

КАРПЕНКО
Роман Валерійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
цивільно-правових
дисциплін

КОВАЛЕНКО-МАРЧЕНКОВА
Євгенія Вікторівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри
аналітичної економіки
та менеджменту

КУЛНІЧ
Ольга Олександрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових
дисциплін

ОГАНІСЯН
Цагік Вазгенівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
цивільно-правових
дисциплін

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

СВЯТОЦЬКОГО Олександра Дмитровича

*дійсного члена (академіка) НАПрН України
(відділення теорії та історії держави і права)*

Народився 30 грудня 1953 р. у м. Львові. У 1980 р. закінчив з відзнакою юридичний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). У 1980-83 рр. працював відповідальним секретарем у Львівському міськвиконкомі. У 1983-86 рр. – аспірант юридичного факультету Львівського державного університету ім. І. Я. Франка. У 1986-1990 рр. працював асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету цього ВНЗ. У 1990-93 рр. – докторант юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 2000-2001 рр. та 2003-2004 рр. – радник Прем'єр-міністра України на громадських засадах, 2002-2004 рр. – радник Міністра транспорту і зв'язку України, 2016-2019 рр. – радник Першого віце-прем'єр-міністра України, 2019-2020 рр. – позаштатний радник Першого заступника Голови Верховної Ради України, з жовтня 2021 р. – позаштатний радник Голови Верховної Ради України. У 2001-2005 рр. – директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України). У 2015-2017 р. – ректор Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України. З 1995 р. – головний редактор юридичного журналу «Право України».

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Заснування і розвиток радянської адвокатури (історико-правовий аспект)» (спеціальність 12.00.01), у 1995 р. – дисертацію на здобуття ступеня доктора юридичних наук «Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження)» (спеціальність 12.00.01). Вчене звання професора присвоєно у 1997 р. У 2000 р. обраний членом-кореспондентом, у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Національної академії правових наук України.

Напрями наукової діяльності: українська державність, організація публічної влади, історія держави і права України, судовий прецедент, організація інституту адвокатури, право інтелектуальної власності, правова доктрина. Опублікував понад 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Адвокатура: історія і сучасність» (у співавт., 1997), «Історія держави і права України: у 2 т.» (у співавт., 2000), «Інтелектуальна власність в Україні: у 4 т.» (у співавт., 2002), «Право інтелектуальної власності» (у співавт., 2002), «Міжнародний комерційний арбітраж в Україні: теорія і законодавство» (у співавт., 2007), «Право інтелектуальної власності: Академічний курс» (у співавт., 2007), «Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката» (у співавт., 2009), «Влада в Україні: шляхи до ефективності» (у співавт., 2010), «Великий енциклопедичний юридичний словник» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.)), «Класифікаційний (адвокатський) іспит у 17 книгах» (у співавт., 2017), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.3: Загальна теорія права» (у співавт., 2017), «Українська державність: історико-правові нариси» (у співавт., 2021).

Член Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України, науково-консультативних рад при Конституційному Суді України та Верховному Суді.

Заслужений юрист України (1997). Повний кавалер ордена «За заслуги» (2002, 2007, 2017). Відзначений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2003), Почесною грамотою Верховної Ради України (2004), Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого. Почесний професор Запорізького національного університету.

ТЕРТИШНИКА

Володимира Митрофановича

доктора юридичних наук, професора

Народився 4 липня 1953 р. в с. Грунь Лебединського району Сумської області. У 1979 р. з відзнакою закінчив Волгоградську вищу слідчу школу МВС СРСР (нині – Волгоградська академія МВС Росії). У 1979-83 рр. обіймав посаду слідчого, а також слідчого з особливо важливих справ УВС Сумського облвиконкому. У 1983-86 рр. навчався в ад'юнктурі ВНДІ МВС СРСР (м. Москва).

У 1986-90 рр. – викладач, доцент Харківських вищих курсів МВС СРСР, у 1990-92 рр. – завідувач кафедри організації розслідування злочинів при Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого), 1992-96 рр. – завідувач кафедри кримінального права та процесу Харківського інституту внутрішніх справ (нині – Харківський національний університет внутрішніх справ), 1996-98 рр. – професор, завідувач секції правознавства Сумського державного університету.

У 1998-2014 рр. працював у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ на посадах професора кафедри кримінального процесу та криміналістики (1998-2001), професора кафедри кримінального процесу (2002-2009), завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін (2009-2014).

З 2015 р. – професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів.

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Проблеми збирання та дослідження речових доказів на початковому етапі розслідування», у 2009 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання доцента присвоєно в 1989 р., професора – 2012 р.

Напрями наукової діяльності: концептуальні проблеми кримінального процесу, конституційного права, захисту прав і свобод людини, удосконалення діяльності судових та правоохоронних органів України, реалізація правових позицій Європейського Суду з прав людини тощо.

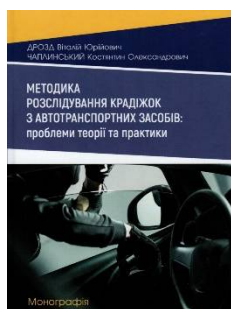
Член редакційних колегій журналів «Правова позиція» та «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». З 2016 р. – академік Академії політико-правових наук України. Експерт Наукової ради МОН секції «Право».

Автор та співавтор понад 300 наукових праць, зокрема: підручники «Кримінально-процесуальне право України. 10-е вид.» (2023), «Кримінальний процес України. Загальна частина» (2020), «Кримінальний процес України. Особлива частина» (2020), «Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя» (у співавт., 2021), «Доказове право» (у співавт., 2022), «Права і свободи людини» (2022), «Судова експертологія» (у співавт., 2021); «Українська правнича енциклопедія» (заг. ред., 2023); 5 науково-практичних коментарів (в тому числі 19 видань Науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України), «Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 2-ге, доповн. і перероб. (2023); монографія «Протидія white-collar crime (інтегративний аналіз, коментар законодавства та пошук шляхів його удосконалення)» (у співавт., 2021) та ін.

Нагороджений Нагрудним знаком МОН України «За наукові та освітні досягнення», Почесною грамотою Верховної Ради України.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2023 РОЦІ НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Методика розслідування крадіжок з автотransпортних засобів: проблеми теорії та практики : монографія / В. Ю. Дрозд, К. О. Чаплинський, Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 306 с.

ISBN 978-617-8263-16-4

Наукову розробку присвячено аналізу складного й багатоаспектного явища – розслідуванню крадіжок з автотransпортних засобів. У дослідженні, з урахуванням сучасного стану розвитку теорії кримінального процесу та науки криміналістики окреслено особливості розслідування відповідних протиправних діянь.

Вирізняє й охарактеризовано складові криміналістичної характеристики крадіжок з автотransпортних засобів. Значну увагу зосереджено на способах, обстановці та слідовій картині крадіжок. Вирізняє особу злочинця (крадія). Розкрито особливості планування і організації розслідування кримінальних проваджень визначеної категорії. З'ясовано проблемні питання взаємодії слідчих з оперативними та іншими підрозділами Національної поліції у кримінальному провадженні. Запропоновано тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів. Визначено процесуальний порядок відшкодування шкоди, завданої крадіжками з автотransпортних засобів. Для науковців, викладачів, здобувачів ЗВО зі специфічними умовами навчання, аспірантів, ад'юнктів і докторантів, працівників органів прокуратури, слідчих, працівників оперативних підрозділів Національної поліції України, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правозастосовної практики.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10815>

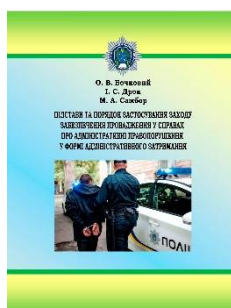

Бібліографічний показник для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» (для здобувачів вищої освіти Навчально наукового інституту права та інноваційної освіти та Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації) / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, Р. З. Голобутовський, В. А. Медяник, А. О. Рибалкін, О. С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. Л. Р. Наливайко (2-ге вид., переробл. і допов.). Дніпро : ДДУВС, 2022. 360 с.

ISBN 978-617-8035-28-0

Бібліографічний показник розрахований на широке коло читачів: здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, а також усіх, хто займається науковими дослідженнями.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11434>

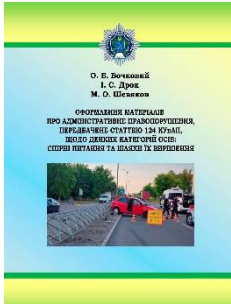
Підстави та порядок застосування заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення у формі адміністративного затримання : навч.-практ. посіб. / О. В. Бочковий, І. С. Дрок, М. А. Самбор. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 104 с.

ISBN 978-617-8035-50-1

Викладено аналіз діяльності підрозділів Національної поліції щодо застосування адміністративного затримання, а також практичні рекомендації з підвищення ефективності згаданого напрямку роботи поліції.

Призначений для курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, науковців-юристів, а також практичних працівників підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11849>

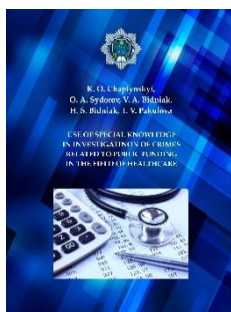
Оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 124 КУпАП, щодо деяких категорій осіб: спірні питання та шляхи їх вирішення : навч.-практ. посіб. / О. В. Бочковий, І. С. Дрок, М. О. Шевяков. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 72 с.

ISBN 978-617-8035-51-8

Навчально-практичний посібник містить аналіз діяльності підрозділів Національної поліції стосовно оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 124 КУпАП, щодо деяких категорій осіб та практичні рекомендації з підвищення ефективності окресленого напрямку діяльності підрозділів поліції.

Призначений для працівників підрозділів превентивної діяльності, патрульної поліції, а також курсантів, студентів і науковців юридичного спрямування.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12020>

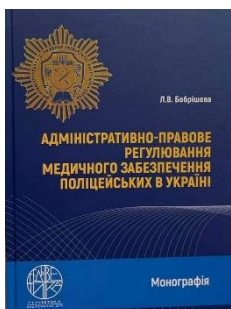
Use of Special Knowledge in Investigation of Crimes Related to Public Funding in the Field of Healthcare : study aid / K. Chaplynskyi, O. Sydorov, V. Bidniak, H. Bidniak, T. Pakulova. Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2023. 148 p.

ISBN 978-617-8035-47-1

Викладено концептуальні положення використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я. Розкрито поняття способів вчинення зазначених злочинів та надано їх класифікацію. Досліджено дефініцію спеціальних знань, форми та коло суб'єктів їх використання, слідову картину вчинення злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я.

Для науковців, викладачів, ад'юнктів та аспірантів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів юридичного профілю, працівників Національної поліції, прокуратури, Служби безпеки України, адвокатури, а також усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11847>

Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні : монографія / Л. В. Бобрішова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 208 с.

ISBN 978-617-554-082-4

У монографії розглянуто адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні. Розкрито сутність та особливості реалізації права на охорону здоров'я державними службовцями в Україні. Визначено нормативно-правову основу медичного забезпечення поліцейських в Україні. Розкрито поняття і складові медичного забезпечення поліцейських в Україні.

Охарактеризовано сучасну систему медичного забезпечення поліцейських в Україні. Визначено форми і методи діяльності суб'єктів медичного забезпечення поліцейських в Україні. Здійснено характеристику окремих складових медичного забезпечення поліцейських в Україні. Визначено перспективні напрямки удосконалення медичного забезпечення поліцейських в Україні. Проаналізовано європейський досвід медичного забезпечення поліцейських та охарактеризовано медичне забезпечення поліцейських в умовах воєнного стану. Монографія представлятиме інтерес для здобувачів вищої освіти, поліцейських, медичних працівників, юристів та фахівців з публічного адміністрування, а також усіх, хто цікавиться проблемами адміністративного, поліцейського та медичного права.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10594>

Публічна служба : навч. посіб. / Н. С. Сидоренко, С. О. Шевченко, Н. А. Липовська. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 264 с. ISBN 978-617-8035-35-8

Посібник підготовлено відповідно до програми дисципліни «Публічна служба» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» на другому рівні вищої освіти.

У посібнику на основі широкого кола джерел розкривається зміст публічної служби, обґрунтовано теоретичні засади публічної служби, визначено її системні характеристики. Здійснено системний аналіз правового статусу публічних службовців, особливостей проходження спеціалізованої публічної служби. Узагальнено підходи до модернізації публічної служби в контексті реформування державного управління.

Для вчених, які працюють у галузі знань «Публічне управління та адміністрування», викладачів, докторантів, аспірантів, слухачів, державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування.

Матеріал посібника сприятиме засвоєнню слухачами освітньої програми, стане у нагоді при підготовці до атестації.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11438>

Менеджмент і адміністрування : підручник / О. А. Сидоров, Т. В. Альошина, Н. О. Фісуненко, Е. О. Сидорова. Дніпро: Арт-Прес, 2023. 352 с.

ISBN 978-966-348-487-7

У підручнику розглядаються теоретичні та прикладні засади менеджменту як системи наукових знань і мистецтва управління. Дослідження еволюції менеджменту у соціально-історичній ретроспективі, концептуалізацію методологічного інструментарію й базових функцій управлінської науки репрезентовано у підручнику в гармонійному поєднанні із практичними рекомендаціями менеджерам щодо розвитку організацій в умовах кризи, зокрема зумовленої воєнним станом, формування управлінських рішень, реалізації ефективних комунікативних практик і лідерства в організації. Підручник адресовано здобувачам вищої освіти, науково-педагогічним працівникам, фахівцям-практикам у галузі управління, а також широкому загалу читачької аудиторії, зацікавленої у пізнанні основ менеджменту.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11764>

Світова економіка та міжнародні економічні відносини : підручник / О.А. Сидоров, Н.О. Фісуненко, Т.В. Альошина; ред. П.А. Фісуненко. Дніпро: Арт-Прес, 2023. 400 с.

ISBN 978-966-348-480-8

У підручнику розглядаються актуальні питання сучасного стану та напрямів розвитку світової економічної системи і міжнародних економічних відносин. Представлено характеристику її основних суб'єктів, обґрунтовано особливості економічних відносин у глобальному вимірі економіки. Подається короткий опис класичних теорій світової економіки та її новітніх концепцій. Основна увага у підручнику сфокусована на головних тенденціях і перспективах розвитку світової економіки; формах та структурі міжнародних економічних відносин та їхньому регулюванні; трансформації механізмів функціонування світового ринку товарів, послуг, капіталів, праці, інновацій в умовах становлення інформаційного суспільства. Підручник адресовано здобувачам вищої освіти, науково-педагогічним працівникам, фахівцям-практикам у галузі міжнародних економічних відносин, а також широкому загалу читачької аудиторії, орієнтованої на розвиток власної економічної культури.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10961>

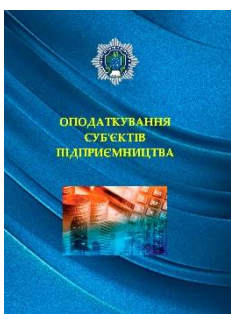

Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: адміністративно-правовий аспект : монографія / К. О. Пісоцька. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2023. 158 с.

ISBN 9 78-617-645-511-0

Монографію присвячено висвітленню адміністративно-правових аспектів діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Визначено суб'єктів та об'єкти адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції. Розглянуто форми та методи адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, систематизовано основні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність підрозділів. Проаналізовано зарубіжний досвід, сформульовано напрямки удосконалення та шляхи його реалізації в Україні. Призначено для науковців, викладачів і студентів, юристів-практиків, широкого кола читачів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11595>

Оподаткування суб'єктів підприємництва : навч. посібник (у схемах) / 2-е вид., перероб. та доп. / Т. М. Остапенко, О. М. Кубецька, І. В. Кононова, Н. О. Фісуненко, О. А. Сидоров, Є. В. Коваленко-Марченкова, Н. А. Протопопова ; за заг. ред. д.е.н., проф. Н. І. Верхоглядової. Дніпро : ДДУВС, 2022. 196 с.

ISBN 978-617-8035-23-5

Навчальний посібник містить базові економічні знання та практичні ситуації (вправи), методичні вказівки до їх виконання, приклади розв'язання практичних ситуацій (вправ) для самостійної підготовки та практичної діяльності на підприємствах різних типів та галузей. Посібник має на меті активізацію роботи здобувачів вищої освіти під час лекцій та самостійної роботи, підвищення ефективності організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, посилення наочності викладання завдяки схематичній візуалізації текстового матеріалу, систематизацію знань і формування у здобувачів вищої освіти цілісного структурованого уявлення про предмет дисципліни. Розрахований на здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів і спеціалістів підприємств різних галузей. Видання також буде корисним під час виконання дипломних та дисертаційних робіт.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12017>

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

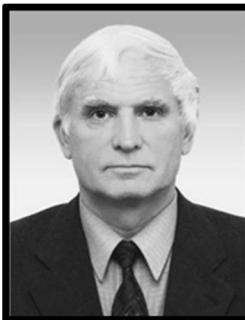
БИТЯК Юрій Прокопович
28.04.1949 – 28.03.2023

Дійсний член (академік) НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, багаторічний завідувач кафедри адміністративного права, з 2007 р. – проректор з навчальної роботи, з 2010 р. – перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

ВАСИЛЕНКО Володимир Андрійович
16.01.1937 – 09.10.2023

Доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Надзвичайний і Повноважний Посол України. З 1992 р. – посол України в країнах Бенілюксу, представник України при ЄС і НАТО, посол України у Великій Британії та за сумісництвом – посол України в Ірландії, у 2001-2005 рр. – суддя Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії, у 2006-2010 рр. – представник України в Раді ООН із прав людини. Нагороджений орденом «За заслуги» III, II та I ступенів, орденом Данила Галицького.

ГОНЧАРЕНКО Володимир Дмитрович
дійсний член (академік) НАПрН України
13.10.1946 – 08.01.2023

Доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн (1992-2022) Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

ПАНОВ Микола Іванович
дійсний член (академік) НАПрН України
07.08.1940 – 12.04.2023

Доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. У 1987-2007 рр. – проректор з наукової роботи, 2007-2020 рр. – завідувач кафедри, з 2020 р. – професор кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки та Премії імені Ярослава Мудрого.

РАБІНОВИЧ Петро Мойсейович
дійсний член (академік) НАПрН України
26.10.1936 – 19.12.2023

Доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. З 1966 р. працював у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, в якому з 1981 р. – професор кафедри теорії та філософії права. Одночасно з 1996 р. – завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, лауреат Премії імені Ярослава Мудрого.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алексєєнко Ігор Григорович – завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор

Бакал Мальвіна Анатоліївна – провідний науковий співробітник, Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Батмангліч Камерон (Batmanghlich Cameron) – професор Варненського університету менеджменту (м. Варна, Болгарія), доктор філософії (економіка)

Біліченко Валерій Віталійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Більчук Олександр Андрійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Большакова Дар'я Олександрівна – аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Бондарчук Віталій Вікторович – заступник начальника центру судових і спеціальних експертиз Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Босак Інна Анатоліївна – судовий експерт центру судових і спеціальних експертиз Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Бровко Наталя Іванівна – завідувач кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна), доктор юридичних наук, професор

Волков Юрій Михайлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Габрелян Андрій Юрійович – докторант ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», старший партнер Адвокатського бюро «Олега Пилипенка» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Галушко Олена Ігорівна – старший викладач кафедри девелопменту нерухомості, фінансів, обліку та маркетингу Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (м. Дніпро, Україна)

Горішний Євгеній Іванович – заступник начальника відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Григоренко Володимир Андрійович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Грищенко Оксана Анатоліївна – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Дмитренко Людмила Анатоліївна – судовий експерт Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Івашко Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук

Ієрусалимов Ігор Олександрович – доцент кафедри права Європейського університету (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ісланкін Сергій Миколайович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Калашник Андрій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

справ (м. Дніпро, Україна)

Калтаєв Халіл Шамсадин огли – кандидат технічних наук, доцент (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Колодчин Дмитро Васильович – докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Костроміна Олена Георгіївна – доцент кафедри права та публічного управління ПрАТ «Приватний вищий навчальний заклад «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук

Крижановський Олексій Миколайович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лук'янчиков Борис Євгенович – доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янчиков Євген Дмитрович – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Макарова Олена Павлівна – старший викладач кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Маріна Юлія Миколаївна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Марченко Олена Вікторівна – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософських наук, доцент

Меркулова Валентина Олександрівна – професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна), доктор юридичних наук, професор

Микитенко Ольга Борисівна – здобувач магістерського ступеня вищої освіти Університету економіки та права «КРОК» (м. Київ, Україна)

Міняйло Анатолій Анатолійович – судовий експерт Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Навроцька Віра Вячеславівна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), кандидат юридичних наук

Некlesa Олександр Вікторович – старший викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Нецвостов Андрій Юрійович – здобувач магістерського ступеня вищої освіти ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро, Україна)

Ніколайчук Світлана Василівна – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Олійник Віктор Миколайович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Петешенкова Марина Юрійвна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пилип Вікторія Василівна – доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Поляруш-Сафроненко Світлана Олександрівна – доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Пономаренко Олексій Анатолійович – начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Пономарьова Альона Анатоліївна – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна)

Примаков Каміль Юрійович – (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Пришедько Максим Анатолійович – аспірант Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» (м. Київ, Україна)

Пузирний Вячеслав Феодосійович – проректор з освітньо-наукової роботи Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пузирьов Михайло Сергійович – професор кафедри правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Резанова Наталія Олександрівна – доцент кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат філософських наук, доцент

Руфанова Вікторія Миколаївна – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Салай Максим Геннадійович – аспірант Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна)

Степанюк Руслан Леонтійович – професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Тягієв Садіг Рза огли – завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Удовенко Владислав Віталійович – аспірант Європейського університету (м. Київ, Україна)

Чекалюк Вероніка Василівна – (м. Київ, Україна), кандидат наук із соціальних комунікацій

Чепель Олександр Васильович – аспірант Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна)

Юр'єв Денис Сергійович – старший викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ярош Анна Олександрівна – стажист судового експерта Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

TABLE OF CONTENTS

PROBLEMS OF PHILOSOPHY OF LAW, CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

Natalia Brovko, Svitlana Poliarush-Safronenko Formation of civil society in Ukraine under European integration processes: constitutional and legal analysis	7
Yurii Kyrychenko, Nataliia Riezanova The right to inviolability of housing in Ukraine and European states: comparative-legal aspects of constitutional regulation	13
Olena Marchenko Human rights in dimensions of Occidental and Oriental civilizations	19
Olena Kostromina Administrative justice in the system of the modern legal state	28
Svitlana Nikolaichuk The system of control over the activity of courts in Ukraine	32
Viktor Oliinyk The court's role in the democratic development of Ukraine	37
Kamil' Prymakov Law enforcement bodies as actors of ensuring national security	43

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Ihor Alieksiienko Main problems of legal regulation of digital labor platforms in Ukraine	49
Larysa Martseniuk Features of access to public information	56
Vyacheslav Puzyrnyy The problem of classification of notarial proceedings: current state and ways of improvement	65
Malvina Bakal Features of inheritance taxation under the conditions of marital state	70
Yevhenii Horishniy, Anatolii Miniailo, Liudmyla Dmitrenko Environmental risks and losses to Ukraine's environment as a result of the war	76
Victoria Pylyp Interaction between civil society and public authorities in the forming security environment of state	83

ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL, CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-EXECUTIVES ASPECTS OF PREVENTING AND COMBATING OFFENSES

Yevhen Kurinnyi Peculiarities of the legislative regulation of the use of coercive police measures in Ukraine	89
--	----

Valentyna Merkulova, Oksana Hrytenko

Legal activities of the defender or the person's representative
in providing legal aid: definition of the victims under art. 397
of the Criminal Code of Ukraine and correlation of separate concepts 95

Roman Opatskyi

Interaction of state bodies in territorial communities
regarding the ensure of public order and public security 101

Ihor Iierusalymov, Vladyslav Udovenko

Current issues of criminal offenses committed
in the sphere of computer information 106

Dmytro Kolodchyn

State of scientific development of problems
of crime investigation in penitentiary sphere of Ukraine 111

Oleksiy Krizhanovsky

Ways of improving criminal and related drug crime prevention measures 118

Viktoriya Rufanova

Criminological indicators of gender-based violence in Ukraine 123

CURRENT ISSUES OF CRIME PREVENTION AND COMBATING:
CRIMINAL-PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Yevhen Lukyanchikov, Borys Lukyanchikov, Olha Mykytenko

Legislative regulation of the initial stage of pre-trial investigation 133

Ihor Pyrih

Tactics of conduct of non-verbal investigative (search) actions
in the investigation of illegal possession of a vehicle 139

Ruslan Stepaniuk

Peculiarities of organizing the investigation of criminal offenses
in the context of an epidemic (pandemic) 146

Sadig Tagiev, Mykhailo Puzyrov, Serhii Ivashko

Ensuring the constitutional rights of citizens when notifying
about conducting secret investigative (detective) actions (part II) 152

Vitalii Bondarchuk, Inna Bosak

Pre-trial investigation of criminal offences
committed by foreigners and stateless persons 162

Andrii Habrelian, Oleksandr Chepel

The system of the rights of a witness in criminal proceedings:
status, problems and ways to overcome them 168

Vira Navrotska

Deficiencies in the legal regulation and practice
of explaining the rights and obligations of the accused
and handing over a memo to this effect 181

Serhii Islankin

Current issues of proof in criminal proceedings 187

Yuliya Marina

Some features of the use of the polygraph
in the criminal proceedings in Ukraine and the world 191

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriev Current problems of fighting organized crime and corruption	195
---	-----

INFORMATION AND TECHNICAL SECURITY
OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Khalil Kaltaiev The use of energy-dispersive X-ray fluorescence analysis in the diagnosis of diamonds	200
Volodymyr Hryhorenko, Oleksii Ponomarenko Constructive features of cylindrical pin locking devices TYTAN ZX by «GERDA» company	212

PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL AND LINGUISTIC ASPECTS
OF STATE-BUILDING, LAW-MAKING AND LAW ENFORCEMENT

Larysa Martseniuk, Andriy Netsvetov Domestic tourism development directions in Ukraine	216
Olena Makarova Legislative support of assignment of forensic psychiatric examination in criminal and civil proceedings	227
Veronika Chekaliuk Theoretical and methodological principles of modeling the image of the state in the context of multimedia communication	233
Anna Yarosh «Hate speech» in Ukrainian and English online discourse	238
Olena Galushko, Cameron Batmanghlich Model of blended learning in modern conditions	245
Valerii Bilichenko Use of innovative technologies in tactical training for effective crime prevention	251
Yurii Volkov Psychological burnout of police officers after the use of firearms for injury	256

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Oleksandr Bilchuk Establishment and development of state policy of Ukraine in the sphere of enforcement of court decisions and decisions of other bodies: historical and legal excursion	262
Daria Bolshakova Some issues of conclusion of agreements in provisions on domestic violence	268
Andrii Kalashnyk Concepts and features of administrative and legal response to challenges and threats to national security and national interests of Ukraine	274
Maryna Peteshenkova Concepts and types (methods) of abuse of procedural rights by participants in court proceedings	280

Alyona Ponomaryova

The powers of guardianship and custody authorities
in the field of preventing criminal offenses
related to domestic violence against children 286

Maksym Pryshedko

Some features of activities of state authorities
and other state bodies in the field of formation
and functioning of state registers 293

Maksym Salai

Features of an executive inscription as a notarial act 301

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 307

Scientific staffing 347

Personalities 350

New editions 352

R.I.P. 356

Authors 357

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2024

№ 4 (125)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет:
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самогута

Редактори:
О. М. Врублевська, О. Ю. Чижевська

Підп. до друку 19.01.2024. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 28,21. Обл.-вид. арк. 30,33. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018